شىنجاڭدىكى يازغۇچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى

ئابدۇقادىر جالالىددىن

ئۇنمىسۇن، ئۇنمىسۇن ۋەتەن

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ يېڭى تېخنىكا نەشرىياتى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

عابد وفادي طالب الدين

يۇيغۇر كتاب تور بېكتى
www.uyghurkitap.com

The Works of Abduqadir Jalaliddin

ئابدۇقادىر جالالىددىن

يۇرىمىز، ئۇرىمىز ۋە كۆرىمىز

(ماقالىلەر)

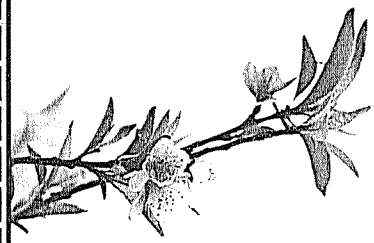

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ يېشىل تېخنىكا نەشرىياتى

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى
www.uyghurkitap.com

图书在版编目(CIP)数据

认同、自我与视野：维吾尔文/阿不都卡德尔•加拉里丁著. —乌鲁木齐：新疆科学技术出版社，2012.4
（新疆名家名著丛书）
ISBN 978-7-5466-1206-5

Ⅰ.①认…Ⅱ. ①阿…Ⅲ. ①社会科学—文集—维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.① C53

中国版本图书馆CIP数据核字(2012)第075096号

نەشر قىلغۇچىلار：تاڭ خۇي
ئادىل مۇھەممەت
پىلانلىغۇچى：ئادىل مۇھەممەت
مەسئۇل مۇھەررىرى：مەخمۇتجان قادىر
تەكلىپلىك مۇھەررىرى：قۇربان مامۇت
مەسئۇل كوررېكتورى：ئابدۇرېھىم ئابلىمىت
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى：نۇرمۇھەممەت ئۆمەر ئۇچقۇن
بەت لايىھەلىگۈچى：رەنا ئەمەتجان

شىنجاڭدىكى يازغۇچىلارنىڭ نادىر ئەسەرلىرى

يۇزىمىز، ئۆزىمىز ۋە كۆزىمىز

* * *

شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ پەن - تېخنىكا نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(ئۈرۈمچى شەھىرى يەنئەن يولى №255 پوچتا نومۇرى：830049)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدا سېتىلىدۇ
شىنجاڭ شىنخۇا خۇالۇك باسما چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى：880mm×1230mm 1/32 باسما تاۋىقى：14
2012 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى
2015 - يىلى 7 - ئاي 2 - بېسىلىشى
ISBN978 - 7 - 5466 - 1206 - 5
باھاسى：50.00 يۇەن

كىرىش سۆز

بىر چاغلاردا يۇرىكىم شېئىر ئۇچۇن جۇش ئۇراتتى. قاملاشقان بىرەر مىسرانىڭ يېنىدا ھەپتىلەپ تۇنەپ چىقاتتىم. بۇ مىسرا مېنى مەنىۋىيەت ھەققىدىكى يېڭى بىر بايقاشقا، يېڭى بىر ئېقىمغا باشلايتتى. بۇنداق ۋاقىتتا، رامكىلاشقان ياكى پۇتۇنلەي قائىدىلەشكەن جەمئىيەتتىن ناھايىتى يىراقتا ھالقىپ كەتكەندەك ھېس قىلاتتىم.

شېئىرنى ئېلان قىلىش ئاشكارا ئىش بولسىمۇ، لېكىن شېئىر يېزىش ياكى شېئىر ئوقۇش مەخپىي بىر ئىستىقامەتكە ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ ئىستىقامەتنىڭ خۇلاسىسى «سەن تولىمۇ يېگانە، سېنى چۈشىنىدىغان، قەلب يارلىرىڭنى داۋالايدىغان خۇدادىن باشقا بىرەر زات يوق» دېگەندىن ئىبارەت بولاتتى. ناھايىتى ئەپسۇسكى، سەن بۇ ئويلىرىڭنى كىشىلەرگە ئورتاق بولغان كۆنۈكمە ئىبارىلەر بىلەن ئىزھارلاشقا قادىر بولالمايسەن، گويا مىراج كېچىسى پەيغەمبەرگە بېرىلگەن تىلغا ھاجەتمەن بولىسەن. بىراق، شائىر مەنە ئىزدەش سەپىرىدە ئەبەدىي مەغلۇپ بولغۇچى. شائىر بۇ مەغلۇبىيەتنى ئۇستىگە ئېلىشقا رازى.

قايسى شائىر خىلۋەت تەسەۋۋۇر خانىسىدىن چىقىپ ئاشخانىغا بارمىغان؟! بۇگۈن ئاشخانىغا بارىدىغان ئاشۇ يولدا شائىرنى شەيئىلەرنىڭ پىكىر جۇلاسىدىن جۇدا قىلىدىغان شەيتانلار بار، بوسۇغىلاردا شائىرنى تىرىكچىلىك غوۋغاسىغا گىرىپتار قىلىدىغان قورساق مۇئەككەللىرى، پۇل ھۇنەرۋەنلىرى بار. دېمەك، بۇگۈن شائىرنى ئۇنىڭ ئۆزى ياقتۇرۇپ كېتەلمەيدىغان رېئاللىققا ـــ ھەر خىل تىرىكچىلىك ھۇنىرىگە مۇرەسسە قىلدۇرىدىغان ئامىللار ئاشۇ قەدەر كۆپكى، نەۋايى ئۆز دەۋرىدىكى ھىراتتا بولمايى، بۇگۈنكى ئۇ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رۇمچىدە ياكى قەشقەردە بولغان بولسا كىملەرگە ئايلىنىپ قالار بولغىيتتى، دەپ ئويلاپ قالىدۇ كىشى.

تاماق قاچىسى يەمچۈك ئىلىنغان قارماق.

شېئىرىيەت قەسرىدىن ئاشخانىغا بارىدىغان يولدا شائىرلارنىڭ تەپەككۇرى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ئىقتىسادىي گۆرۈگە ئايلىنىپ كېتىۋاتقان بىر دەۋردە، مېنى بۇ يولدىكى ئاشۇ مەسىلىلەر ئويلاندۇرۇشقا باشلىدى، شۇنىڭ بىلەن مەن ئاستا ـ ئاستا ساماۋى پىكىرلەرگە زامىن بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ خاراكتېرى ھەققىدىكى تەلقىنلەرگە مايىل بولۇپ قالدىم. ئاخىر، پىچىقىم گال بولسىمۇ، ئىجتىمائىي مەسىلىلەر ئوپېراتسىيەسىگە تۇتۇندۇم.

ئىجتىمائىي پەن ساھەلىرىمىزگە قارايدىغان بولساق نادامەت بىلەن شۇنى بايقايمىزكى، بىزدە ھەرقايسى ساھە بويىچە سىجىل تەتقىق قىلىپ، ئۆز ساھەسىنىڭ مۇپەسسەل ئەھلىگە ئايلىنىپ، ئىجتىمائىيىتىمىز ۋە ئادەمىيىتىمىز ھەققىدىكى بىلىشلىرىمىزنى چوڭقۇرلاشتۇرىدىغان خادىملىرىمىز يېتەرلىك ئەمەس، بەلكى نۇرغۇن ساھەدە تۇزۇك ئادەم يوق. بۇ ھال مەنىۋىيىتىمىزنىڭ زور ساھەلىرىدە ئاز ـ تولا پىكىر يۈرگۈزۈپ قويۇشنىڭ تەخىر-سىزلىكىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇنداق تاقەتسىزلىك مەندە ئۆز كەسىپ يۆنىلىشىمدىن ھالقىپ گەپ قىلىش تەۋەككۇلچىلىكىنى پەيدا قىلدى.

قانداق دېيىشىمنى بىلمەيمەن، لېكىن دېيىشىم كېرەك. قانداق ئاڭلاشنى بىلىدىغانلار ھامان چىقىدۇ، قانداق كەچۈرۈشنى بىلىدىغانلاردىنمۇ نائۇمىد ئەمەسمەن.

مەن دېدىم، ژۇرناللار قوبۇل قىلدى. دېگەنلىرىمنىڭ خېرىدار-لىقىنى قىلىدىغان ئوقۇرمەنلەرمۇ يىللارسېرى كۆپەيمەپ بارىدى. قارىغاندا، ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي، كۇلتۇرەل مەۋجۇ-دىيىتىگە ئەقلىي نۇقتىدىن سوغۇققان نەزەر سېلىشنىڭ زۆرۈرد-يىتىنى ھېس قىلغان كىشىلەر توپى ئاللىبۇرۇن شەكىللىنىپ

بولغان ئوخشايدۇ. قارىغاندا، ئىجتىمائىي تەنقىدچىلىك كارۋىنى يولغا چىقىپ بوپتۇ.

كەينىمگە ئۆرۈلۈپ قارىسام، سوتسىيال، كۇلتۇرەل تەنقىدچىلىك بوسۇغىسىدا قەلەم تۇتۇپ يۇرگىنىمگە ئون بەش يىلدىن ئېشىپتۇ. جەمئىيەت مەسىلىلىرى، مائارىپ، كۇلتۇر (ھەزارەت)، ئەخلاق قاتارلىق ساھەلەر بويىچە بەزىبىر نەرسىلەرنى يېزىپ، نەشر ئەپكارلىرىمىزنىڭ شۇ سەھىپىدىكى تۇگمىنىگە سۇ قۇيۇپ كەپتىمەن. تارازا باسىدىغان يازمىلىرىمنىڭ ناھايىتى ئازلىقىنى كۆرۈپ، مەيۇسلىنىپ كەتتىم. پاكىت شۇنى ئۇقتۇردىكى، پىلانلىرىم پىلان پېتى قاپتۇ، ئۆزۈمنى تۇزۇك قازماپتىمەن، داۋانلاردىن ئاشقۇدەك سالماق ئەسەرلەرنى يازماپتىمەن، پەقەت دەۋر كىشىلىرىمىزنىڭ تېز تاماق تۇسىدىكى ھاجەتلىرىنى بويلاپ، ئاقارتىش تۇسىدىكى ئاۋامچىل ئەسەرلەرنىڭ ساھىبى بولۇپ قاپتىمەن. مېنى كۆلىمى ھەم ۋەزنى بار ئەقلىي ئەمگەكلەرنى قىلىشقا دالالەت قىلغان ناھايىتى ئاز ساندىكى مەسئۇلىيەتچان دوستلىرىمنىڭ قىممەتلىك تەۋسىيەلىرىنى ئاڭلىماپتىمەن.

قىسقىسى، ھاياتتىن تەپەككۇر ئوۋلاش دەرد ـ ئىسىت بىلەن تولغان بولىدىكەن. پىكىر قىلسەنۇ، جاھان شۇ پېتى. نۆۋەتتىكى دەرگاھلاردا ھېسابقا ئۆتىدىغان ئەمەللەرنى دەۋرىمىز ۋە ئىقتىدار ۋەزنىمىزگە لايىق ھالدا قىلىش مۇشكۇل ۋە شەرەپلىك ئىكەن. بۇ يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مۇناسىپ يىراقنى كۆرەرلىك، سەۋر ۋە چىدام تەلەپ قىلىدىكەن.

ئىمام غەززالىي ھەزرەتلىرىنىڭ نەقىل كەلتۇرۇشىچە، خەلىل ئىبنى ئەھمەد مۇنداق دېگەنىكەن:

«ئىنسانلار مۇنداق تۆت خىل بولىدۇ: بىرى، بىلۇر ھەم بىلگىنىنى بىلۇر؛ ئۇنىڭغا يېپىشىڭلار. يەنە بىرى، بىلۇر، لېكىن بىلگىنىنى بىلمەس؛ ئۇ ئۇيقۇدىكى ئادەم بولۇپ، ئۇنى ئويغىتىڭلار. ئۇچىنچى بىرى، بىلمەس، لېكىن بىلمىگەنلىكىنى بىلۇر؛ ئۇنى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

توغرا يولغا باشلاڭلار. تۆتىنچى بىرى، بىلمەس ھەم بىلمەسلىكىنى بىلمەس؛ ئۇ جاھىل ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭدىن يىراق تۇرۇڭلار.»

ھازىر تۆتىنچى تۈركۈمدىكى ئىنسانلار تارازا تۇتۇپ، چوكىدىكى چېكىتلەرنى ئۆزى خالىغانچە بېكىتىدىغان بولدى ۋە شۇ خىلدىكى ئادەملەر ئاۋۇپ كەتتى. دىل، تىل ۋە قىلىقلارنىڭ ئارىلىقىدا ھاڭ پەيدا بولدى. سەمىمىي بىر ئىلىم ئەھلى بولۇش ۋە بۇ خىل ئىلىم ئەھلىنى سۆيۈشمۇ بەسى مۇشكۈل.

مەن ئازابلىق پىكىر ئىسكەنجىسىدە، ئارىسالدى بارماقلىرىم بىلەن يازغان ۋە ئېلان قىلغان نەرسىلىرىمنى رەتلىدىم ھەم ئۇنى جامائەتنىڭ مۇلاھىزىسىگە تاپشۇرۇشنى قارار قىلدىم. بىر پارچە كىتاب ئەۋلادلارنىڭ ئىجادىي ۋە سەلبىي ئىبرەتلىرىگە قالدۇرغان يوچۇقتۇركى، تاكامۇللۇقتىن ئۈمىد كۈتۈش ھەددىم ئەمەس. ئوقۇرمەنلىرىمنىڭ كۆزىتىشىگە قولايلىق بولسۇن دەپ، يازمىلارنى «ئىنسانىي سۈپەت مەنزىلى» ۋە «يۇزىمىز، ئۆزىمىز ۋە كۆزىمىز» دېگەن ئىككى تومغا بۆلۈپ «ئەبجەش خاتىرىلەر»، «مۇھاكىمە ۋە تەقرىزلەر»، «سۆھبەتلەر»، «نۇتۇقلاردىن تەرمىلەر» قاتارلىق سەھىپىلەرگە تەركىبلىدىم. بەلكىم، ھازىرغىچە ئىككى يۈز مەيداندىن ئارتۇق لېكسىيە ۋە نۇتۇق سۆزلىگەندىمەن. ئۇلار يېزىقلاندۇرۇلماي قالدى.

بۇ ئۆمۈرنىڭ پايانىنى يارىتقۇچى بىلىدۇ، ھاياتمىنىڭ ئۆتمۈشى قىسىملىرىدا رويابقا چىقمىغان ئارمانلار مېنى سوراق قىلماقتا، ھاياتمىنىڭ نامەلۇم قالدۇقلىرى مېنى ئىزدىمەكتە، مەنمۇ ئۇنى ئىزدىشىم كېرەك.

تاڭ سەھەردە بىراۋ ئىشىكنى قاقىقاندەك بولدى ۋە «ئىنسان، ئۆلۈمنى ئونتۇما، ۋاقتىڭنى چىڭ تۇت!» دېگىنىچە يوقاپ كەتتى. ئۇ كىم، ئەزرائىلمۇ، شامالمۇ؟

ئابدۇقادىر جالالىددىن

2011 ـ يىلى 26 ـ سېنتەبىر، ئۈرۈمچى

نەشرىياتتىن

ئابدۇقادىر جالالىددىن شىنجاڭ پەيدا گوگىما ئۇنىۋېرسىتېتى ئە-دەبىيات ئىنستىتۇتىنىڭ پىروفېسسورى، ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ۋە بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى يۆنىلىشىدە ماگىستىر ئانتلار يېتەكچىسى.

ئابدۇقادىر جالالىددىن 1964 - يىلى مارتتا قەشقەر شەھىرى بەشكېرەم يېزىسىدا ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ دادىسىدىن ناھايىتى كىچىك قالغاچقا، ئانىسىنىڭ پەۋرىشىدە چوڭ بولغان. 1986 - يىلى ئىيۇندا قەشقەر پەيدا گوگىما ئىنستىتۇتىنىڭ جۇڭگو تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىياتى كەسپى بويىچە ئوقۇش پۈتكۈزۈپ، شىنجاڭ تەجرىبە ئوتتۇرا مەكتەپتە تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلىگەن. 1988 - يىلى شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىغا يۆتكىلىپ، «شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»دا مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. 1990 - يىلى ئىيۇندىن باشلاپ بۇ مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ، باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىغا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىن دەرس ئۆتكەن. 2009 - يىلى كۈزدە شىنجاڭ پەيدا گوگىما ئۇنىۋېرسىتېتىغا يۆتكىلىپ، ھازىرغىچە مەزكۇر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىدا ئىشلىمەكتە.

ئابدۇقادىر جالالىددىن ئىزچىل تۇرده دەرس مۇنبىرىدىن ئايرىلماي كەلگەن بولۇپ، ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىشكە كۆپرەك تايانغان. ئۇ 2002 - يىلى ئىيۇلدا ياپونىيەدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقان ئايلىنى يوقلاش پۇرسىتىدە خوكورىكو ئىلغار پەن - تېخنىكا ئالىي ئىنستىتۇتىنىڭ بىلىمشۇناسلىق بۆلۈمىدە ئۆز خىراجىتى بىلەن بىر يىللىق ئىلمىي زىيارەتتە بولغان. 2006 - يىلى ئۆكتەبىردىن

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

2007 ـ يىلى سېنتەبىرگىچە ئەنگلىيەنىڭ كامبىرىج ئۇنىۋېرسىتېتى ئوتتۇرا ئاسىيا تەتقىقات مۇنبىرىدە ھۆكۈمەت خىراجىتى بىلەن ئىلىم زىيارىتىدە بولغان. ئۇ بۇ ئىككى قېتىملىق ئىلىم زىيارىتىدە ئىگە بولغان تەسىراتلىرىنى مەدەنىيەتشۇناسلىق ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن سېلىشتۇرۇپ مەخسۇس ئەسەرلەرنى يازغان.

ئابدۇقادىر جالالىددىن شېئىر، ماقالە، تەرجىمە ۋە دەرسلىك قاتارلىق تۈرلەردىن تەشكىل تاپقان يىگىرمە پارچىدىن ئارتۇق كىتابنىڭ ئاپتورى ۋە تەرجىمانى. بۇ كىتابلار تېما جەھەتتىن سىياسىي، پەلسەپە، ئېستېتىكا، ئەدەبىيات، مەدەنىيەت، مائارىپ، فولكلور قاتارلىق ساھەلەرگە چېتىلىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسلىق ئىلمىي ئەمگەكلىرى تۆۋەندىكىچە:

شېئىرلار

«شاراب تومۇرى»، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1993 ـ يىلى نەشرى.

«كۆيگەن دېڭىز»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى.

«قىشتىكى خامان»، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

ماقالىلەر توپلىمى

«ئەقىل مېۋىسى ۋە شەيتان»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى 1995 ـ يىلى نەشرى.

«ئابدۇقادىر جالالىددىن ماقالىلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىلى نەشرى.

«ئىنسانىي سۈپەت مەنزىلى»، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

«يۇزىمىز، ئۆزىمىز ۋە كۆزىمىز»، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

سایاھەتنامىلەر

«ئۆزىنى ئىزدەش بوسۇغىسىدا»، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

«مەۋجۇتلۇق تەشنالىقى»، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

تەرجىمىلەر

«ئەپلاتون پاراڭلىرى ـــ سوقراتنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى» (ئەر ـ كىن ئىبراھىم بىلەن بىللە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1996 ـ يىلى نەشرى.

«زورو ئاستېر شۇنداق دەيدۇ» (ئاپتورى: فرېدرىخ نىچشې)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1998 ـ يىلى نەشرى.

«ھۆكۈمدارلار دەستۇرى» (ئاپتورى: ماكىياۋىللى)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىلى نەشرى.

«غەربنىڭ تەپەككۇرى» (ئاپتورى: م. ئادلېر)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2004 ـ يىلى نەشرى.

«قىزىل خەت» (ئاپتورى: ن. خاۋسورن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2009 ـ يىلى نەشرى.

«پەزىلەت گۈلىستانى» (ئاپتورى: شىياۋلىڭ دىڭداڭ)، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 2004 ـ يىلى نەشرى.

«ھايۋانلار قورۇقى» (ئاپتورى: گ. ئورۋېل)، مىللەتلەر نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى، بېيجىڭ.

«غايىۋى دۆلەت» (ئاپتورى: ئەپلاتون)، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

«ئۆلۈم رەزىل ئەمەس» (تەرجىمە شېئىرلار)، شىنجاڭ پەن ـ تېخنىكا نەشرىياتى 2012 ـ يىلى نەشرى.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

تۈزگەن كىتابلار

«تىل ـ ئەدەبىيات» (ئۇيغۇر مەكتەپلىرى تولۇقسىز 1 ـ يىل-لىق 2 ـ قىسىم، باشقىلار بىلەن بىرلىكتە تۈزگەن)، شىنجاڭ ما-ئارىپ نەشرىياتى 2003 ـ يىلى نەشرى.

«يېزىقچىلىق» (ياندىشما مەشىق، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 3 ـ يىللىقلار ئۈچۈن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2003 ـ يىلى نەشرى.

«تىل ـ ئەدەبىيات ـــ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇتۇش قوللانمـ-سى»، (تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ 1 ـ يىللىقلار ئۈچۈن، يالقۇن روزى بىلەن بىرلىكتە تۈزگەن)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2008 ـ يى-لى نەشرى.

«ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزەريىەسىدىن ئاساسلار» (ئالىي مەك-تەپ ئوقۇشلۇقى، باشقىلار بىلەن بىرلىكتە تۈزگەن)، شىنجاڭ ما-ئارىپ نەشرىياتى 2003 ـ يىلى نەشرى.

«قەشقەردىكى يەر شارى» (كوللېكتىپ ئاپتورلارنىڭ شېئىر-لىرىدىن، باشلامچى تۈزگۈچىلەرنىڭ بىرى)، مىللەتلەر نەشرىياتى 2000 ـ يىلى نەشرى، بېيجىڭ (ئاپتور بۇ توپلامنىڭ خەنزۇچە نەشرى بولمىش «石飞»نىڭ تەرجىمىسىنى بېكىتىش خىز-مىتىنىمۇ ئۆتىگەن).

ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ بىر قىسىم ئىجادىي ئەسەرلىرى ۋە تەرجىمە ئەسەرلىرى باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىگە كىرگۈزۈلگەن، بىر قىسىم شې-ئىرلىرى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغان، يەنە بىر قىسىم شېئىر-لىرى ئۆزبېكىستان ۋە قازاقىستان مەتبۇئاتلىرىدا ئېلان قىلىنـ-غان. ئۇ ئۇيغۇر تىلىدىكى تۇرلۇك ئاممىۋى تاراتقۇلارنىڭ مۇھىمىنى سۇپىتىدە كۆپلىگەن سۆھبەت ۋە بايانغا ئىشتىراك قىلغان. ئۇ بىر ئىجتىمائىي پائالىيەتچى سۈپىتىدە دىيارىمىزنىڭ ھەرقايسى جاي-لىرىدىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەنجۈمەنلىرىدە، ئىلمىي ئەنجۈمەن-

لەردە، باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەردە، ئاتا ـ ئانىلار يىغىنلىرىدا، مائارىپ مەسئۇللىرى ۋە ئىشچى، كادىرلار كۇرسلىرىدا ئىككى يۈز قېتىمدىن ئارتۇق نۇتۇق سۆزلىگەن.

ئۇنىڭ ئىلمىي ۋە ئەدەبىي ئەمگەكلىرى مەملىكەت ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە ھەر دەرىجىدىكى مۇكاپاتلارغا ئېرىشكەن.

ئابدۇقادىر جالالىددىن شېئىرىيەتنىڭ ئىجادىيەت، تەرجىمە، تەتقىقات ۋە تەنقىدچىلىك قاتلاملىرىدا سەمەرىلىك ئەمگەك مېۋىلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقاردى، ئۇ ئەدەبىياتىمىزدا ئۆزگىچە تەسىر پەيدا قىلغان «گۈڭگا شېئىر» ھادىسىسىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن بىر ۋەكىلى سۈپىتىدە ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سازاۋەر بولدى. دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ مەنىۋى تەقەززاسى ئۈنى پۈبلىستىك ماقالىلەر ئۇچۇن كۆپرەك قەلەم تەۋرىتىشكە ئۈندىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى نىشانغا ئالغان قىسقا ماقالىلىرى پەلسەپىۋى تېرەنلىككە ئىگە ئىكەنلىكى ھەمدە ئىلھامبەخش خاھىشلار بىلەن تويۇنغانلىقى بىلەن مەنىۋى زوقتىكى ئالاھىدە بىر قىزغىنلىقنى يارىتتى. ئوقۇرمەنلەر شائىر ئابدۇقادىر جالالىددىننى بىر ئىجتىمائىي تەنقىدچى سۈپىتىدىكى پۈبلىست سۈپىتىدە قىياس قىلىشىدىغان بولۇشتى.

ئابدۇقادىر جالالىددىن بۇگۈنكى گۈمانىتار پەنلىرىمىزنىڭ ئاكتىپ پەرۋىشكارى سۈپىتىدە ئەدەبىيات ـ سەنئەت، مائارىپ، پەلسەپە، مەدەنىيەت، جەمئىيەت ساھەلىرى بويىچە كىرىشمە ئىزدىنىشلەردە بولدى ھەم ئۇنىڭ بىر قىسىم نەتىجىلىرى جامائەتنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشتى. ئۇ تەپەككۇرنىڭ مەلۇم بىر قىرى بىلەن چەكلەنمىدى، بەلكى ئۆزگىرىشچان ھادىسىلەر دۇنياسىنى ھەرىكەتچان نەزەر بىلەن كۆزىتىشكە تىرىشتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە ئىلمىنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرى مۇرەككەپ رېئاللىقنىڭ بىر تەرىپىنى يورۇتۇشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، دۇنيانى بىر پۈتۈنلۈككە ئىگە قىلىپ چۈشىنىش ئۈچۈن ھالقىما پەنلەر نۇقتىسىدىكى كۆ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

زىتىشنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم ئىدى. ئۇ ھازىرغا قەدەر ئېلان قىلغان تۈرلۈك ئەسەرلىرى ئارقىلىق كىشىلىرىمىزدە كەلگۈسىدىكى تېخنىمۇ پىشقان ئىلمىي ۋە بەدىئىي ئەسەرلىرىنى رويابقا چىقىرىش ئۈمىدىنى تۇغدۇردى.

نەشرىياتىمىز ئابدۇقادىر جالالىدىننىڭ ئەدەبىي ۋە ئىلمىي ئەمگەكلىرىنى يۇرۇشلۇك نەشر قىلىپ كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە سۇنۇش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى ئىزدىنىشلىرىگە يېڭى نەتىجىلەرنى تىلەيدۇ.

مۇندەرىجە

ئەبجەش خاتىرىلەر 1
تەنها ھەقىقەت ۋە كۆپۈك شان - شەرەپ 3
قەشقەر، ئەي تەۋەررۈك شەھەر 18
نارکوز ياپراقلىرى 47
قىش بىلەن ياز ئارىلىقىدا 52

مۇھاكىمە ۋە تەقرىزلەر 93
تارىختىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن 95
تەبىئەت بىلەن روھ ئوتتۇرىسىدىكى گارمونىيە 110
بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋايى ۋە ئۇنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى ... 122
ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن تەتقىقاتىغا دائىر مېتودولوگىيەلىك مەسىلىلەر 169
تىل - ئەدەبىيات دەرسىمىزدە نېمىلەر كەم 175
ھۆكۈمەت، ئالىي مەكتەپ، بازار 193
نەسەب، فامىلە، سالاھىيەت 206
ئاياللار ۋە بوسۇغا 219
يوقىنىڭ گېپى بولدى، ئېپى بولمىدى 223
ئىلىمگە خىيانەت ـــ ئەلگە جاھالەت 237
ئىشىك چېكىلمەكتە، سەن كىم؟ 242

نۇتۇقلاردىن تەرجىمىلەر 245
جەمئىيەت ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى 247

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يۇزىمىز، ئۆزىمىز ۋە كۆزىمىز 265
ئۆزۈم ھەر جايدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر 275

تەرجىمە ئەسەرلەر 289
ئۆمۈچۈك توري 291
تېلېفوندىكى دوستلۇق 296
سەنئەتكار 302
گۈزەللىك ئۇچۇن چاقىرىق 304
نىكاھ ھەققىدە 306
تەقدىر ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزغانلارغا مەدەتكار 308
شېئىرىي ئىلھام توغرىسىدا 317
ئەگەر ئەدەبىيات بولمىغان بولسا 321
21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرىنىڭ باش تېمىسى 336
بۆرە توتېمى: تەنقىد ۋە تەنقىد 350
ئەدەبىياتتىكى فاشىزم 351
«بۆرە توتېمى» نىڭ ئاپتورى: بۆرە تەبىئىتىدىكى ئادىللىق ... 364
«سىياسىي جۇڭگو»دىن تەرمىلەر 381
مەسلەك ئۇچۇن جەمئىيەت، جەمئىيەت ئۇچۇن مەسلەك ... 382
ئىدىيە ئەركىنلىكى ۋە دېموكراتىك سىياسەت 390
ئۆزگىرىۋاتقان جۇڭگو ھۆكۈمىتى 395
«سىياسىي مىللەت» بولۇشقا يۈزلىنىش 409
سەرخىللارنىڭ شاللىنىپ قېلىشى 421

ئەبجەش خاتىرىلەر

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

تەنها ھەقىقەت ۋە كۆپۈك شان - شەرەپ

پىكرىي مۇھىت قويۇق بولمىغان جەمئىيەت ئۆزىنىڭ ئانچە كۆپ بولمىغان پىكىرلىك ئادەملىرىنى يېتىم قالدۇرىدۇ، ئۇلارغا ئازار بېرىدۇ. نام - ئاتىقى بارلىرى نام - ئاتاقتىن قانداق پايدىلىنىشنى بىلمىدىغانلارنىڭ ئىزدەش ئوبيېكتى بولۇپ قالىدۇ. ئۇلارنىڭ كەم ئۇچرايدىغان مېھنەتلىك مەنۇيىتى تىرىكچىلىك توزانلىرى ئارىسىدا قېلىپ، كۆزگە چېلىقمايدىغان مەۋھۇم نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ھاجەتنى راۋا قىلىشنى نېگىز قىلغان كىشىلىك ئالاقە توري ئادەملەرنى سەمىمىيلىكتىن، چىن ئىنسانىي مۇھەببەتتىن يىراقلاشتۇرۇپ، كۆز ئالدىدىكى بىۋاستە مەنپەئەتكە سۆرەپ ئاپىرىدۇ. ئۆز قوۋۇم - قېرىنداشلىرىنىڭ قىسمىتى ۋە كەلگۈسى ھەققىدە يالقۇنجاپ تۇرۇپ ئويلىنىدىغان كىشىلەر ماغزاپ شان - شەرەپ، يال-غان مۇھەببەت، غەرەزلىك مۇناسىۋەت توري ئىچىدە ھالسىراپ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇشقا باشلايدۇ. بۇ ھال كىشىگە ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بوۋىمىز ئەلشىر نەۋائىينىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى ئېسىمىزگە سالىدۇ:

مېنى مېن ئىستىگەن يار سۆھبىتىگە ئەرجۇمەند ئېتمەس،
مېنى ئىستەر كىشىنىڭ كۆڭلۈم پىسەند ئېتمەس.

مەنىسى: مېنى ئىستىگەن يارنىڭ سۆھبىتىگە سازاۋەر قىلىمايدۇ، ئەمما مېنى ئىستىگەنلەرنىڭ قەلبىگە پىسەنت قىلغۇم كەلمەيدۇ.

ئىستەلگەن نەرسىلەر دىلغا تايىن بولىدۇ. ۋىسال ئىشتىياقى ئۆمۈرلۈك مەنە سەپىرىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئىستەلگەن يار شا-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىر ئۆزىلا ھېس قىلالايدىغان سىيما بولۇپ، شائىر قەلبىدىن تۇ-غۇلغان مىسرالارنى ئاشۇ سىيمانىڭ غايىۋى قۇدرىتىدىن تەپكەن ئىلھامنىڭ كۆلەڭگىسى دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنداقتا، مەنۇبلىك يا-كى ماھىيەت ئىزدىگەن ئادەم ماددىي تاما غوۋغالىرى ئىچىگە غەرق قىلىنغاندا، ئۇنىڭدا قانداق ھال يۈز بېرىشى مۇمكىن؟

تەنھالىق ۋە غېرىبلىق ئىنسانلارنى ھەقىقىي سۆيگەن بارلىق كىشىلەرنىڭ ئورتاق تەقدىرى. قايسى پەيغەمبەر، قايسى داھىي، قايسى قەھرىمان، قايسى غۇرۇرلۇق پىكىر ئادىمى غېرىبلىق دەشـ-تىدە ئازابلانمىغان!؟ كۆپ ساندىكى كىشى ئۆزلىرىنىڭ كىچىككەن ئەقلى بىلەن ئۇلارنى ئۇلارنىڭ غەلىبىسىدىن كېيىن سۆيگەن. لې-كىن چىنلىقنىڭ كەلگۈسىدىكى قۇدرىتىنى بالدۇر سېزەلەيدىغان زەكىيلەر ھامان مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. كەلگۈسىنىڭ جەۋھىرى ئاشۇ دانالارنىڭ تەبىئىتى، پىكرىي تەلقىنلىرىگە يۇشۇرۇنغان بو-لىدۇ. ھەربىر تارىخىي بۇرۇلۇشنىڭ يىلتىزى بىدئەتكە قارشى ئىسيانكارلىقتا يېتىلىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ يەردىكى بىدئەت ئالدى بى-لەن تەپەككۇر ۋە قىممەت قاراشتىكى، ئاندىن جەمئىيەتنىڭ بارلىق مۇئەسسەسىدىكى ماھىيەتلىك بولمىغان سىستېمىلارنى كۆرسە-تىدۇ. ئاھ، ئۆزىنىڭ زامانداشلىرى قوبۇل قىلالمايدىغان ئادەملە-نىڭ تەنھالىقى نەقەدەر قايغۇلۇق! يېڭى ئىدىيەدىكى كىشىلەر كۆپ ھالدا سۇرگۈندىكى پارتىزانغا ئوخشاپ كېتىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جاراھەتىنى ئۆزلىرى ئەملەشكە، ئۆزلىرىنىڭ سۇنۇقىنى ئۆزلىرى تېڭىشقا مەجبۇر.

بازار دەۋرى كىشىلەرنىڭ نەپسىنى تېزلىك بىلەن ئۇلغايتى-ۋەتتى. كىشىلەر بېيىش ئۈچۈن قىممەت قاراش ۋە ئەخلاققا ياتىدە-غان تەرەپلىرىنى تۇزۇك ئويلانمايلا دوغا تىكىۋەتتى. باي ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ مەنۇى بىچارىلىكىنى بارغانسېرى ئاشكارىلىدى. بى-نالارنى، سەنئەت ئەسەرلىرىنى، سايامەت نۇقتىلىرىنى، كىنىم ـ كېچەكلەرنى، ھەتتا ئادەمنىڭ قىياپىتى، چاچ پاسونلىرىنى ئەسلىي

مەنبەگە تەقلىد قىلغان كوپىيەلەش (نۇسخىلاش) بازار دەۋرىنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى بولدى. بازار بىلەن ھوقۇق ئۆزلىرىنىڭ شېرىكچىلىكىنى يوشۇرۇن ياكى ئاشكارا ھالدا داۋاملاشتۇرۇپ، رەسمىي سورۇنلاردىكى ئىبارىلەرمۇ كوپىيەلەنگەن ھالدا ئېيتىلىپ، مېخانىك كوپىيە (机械复制) ھەممە يەردە ئومۇملاشتى.

بىر ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئەگەر ھەققانىيەتكە ۋەكىللىك قىلالايدىغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولسا، بۇنداق تەنھالىقتىن قورقۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇ ھامان سۈزۈك پىكىرلەرنىڭ بۇلىقى بولالايدۇ، ئۇنىڭ ئېقىنلىرى ئۆزىگە خاس ھاياتلىق گىياھلىرىنى سۇغىرىپ تۇرالايدۇ.

مەن باشقىلارنىڭ ئارىسىدىكى ئادەم. تەنھالىقىمنىڭ مەنبەسى دەل باشقىلارنىڭ كۆچلۈك غىدىقلىشى ئىچىدە ئۆزىگە ئايلىنىدۇ. جەمئىيەتتىن مۇستەسنا ھالدىكى تەنھالىقنىڭ ئىچى قۇيقۇرۇق بولىدۇ.

تەنھالىقىم تازا كۆچەيگەندە ئۆزۈم بىلەن ئۆزۈم مۇڭدىشىمەن. روھىم ھەر خىل ئۆزلۈكنىڭ سۆزلىشىلەيدىغان سەھنىسىگە ئايلىنىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئۆز ۋۇجۇدۇمدىكى چىنلىقتىن ھۇزۇرلىنىپ كېتىمەن. ۋاپاسىز كىشىلىك مۇناسىۋەتنىڭ توربىدىن يىراق تۇرغان ئۆزۈمدىن خېلى رازى بولۇپ قالىمەن.

شۇ تاپتا ئۆزۈم بىلەن ئۆزۈمنىڭ بىر قەپەس پاراڭلاشقۇسى كەلدى. پاراڭلىشىۋاتقان بۇ ئىككى ئۆزلۈكۈمگە A ۋە B دەپ نام بېرەي. بۇ كۈنلەردە كۆپچىلىكنىڭ سەمىگە بىرنەرسە كۆرسەتكۈم يوق، زامانىنىڭ خۇلق ـ ئەلپازىنى ئوبدان ھەزىم قىلغۇم بار. بوپتۇ، يەنە بىر قېتىم تەۋەككۈل قىلاي.

ئىشكىلەرنى دۇملىدىم، تېلېفونلارنى ئۇزدۇم، ئۆزۈمنى ۋاراقلاشقا باشلىدىم. قۇلاق سالسام، ئىككى ئۆزلۈكۈم سۆھبەتلىشىۋاتقانىدى:

A: شان ـ شەرەپكە قىزىقامسەن؟

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

B: ياق دېيەلمىسەم كېرەك.

A: سەن ئازراق شان ـ شەرەپكە ئېرىشكەندەك قىلامسەن؟

B: شۇنداق.

A: ئۇنىڭدىن بەخت ھېس قىلالىدىڭمۇ؟

B: ياق، بەخت ھېس قىلالمىدىم. ئەكسىچە، ئازاب ھېس قىلدىم.

A: بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

B: شان ـ شەرەپ بەزىدە باشقىلارنىڭ مەدھىيەسىگە ئوخشاپ قالىدىكەن. باشقىلار ساڭا بىرنەرسە بېرىلۇۋاتسا مۇمكىن. ھەركىمنىڭ بەرگىنى ئۇنىڭ مەنئۇيىتىدىكى ھەقىقەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. سېنىڭ ئېرىشكىنىڭ بەرگۈچىنىڭ سۈپىتىگە لايىق نەرسە بولۇپ چىقىدۇ. ئاۋام مەۋھۇم بىر ئۇقۇم. ئۇنى ھەربىر كىشى ئۆز مەقسىتىگە لايىق ئىستېمال قىلىدۇ. ئاۋام بىر سودىگەر ئۇچۇن پايدا ئېتىزى، سىياسىيون ئۇچۇن قارتا، ئاۋامنىڭ مەنىسى ۋە مەۋقەسى ۋەزىيەتكە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. سېنى مەدھىيەلىگەنلەر سېنىڭ ھالسىرىغان ھالىتىڭنى قارغىشى مۇمكىن. ئاۋام ئېقىۋاتقان دەريا، ئۇ سېنى چۆكتۇرىدۇ ھەم لەيلىتىدۇ. ئۇلار شان ـ شەرەپ بەرگەندە، كۆپىنچىسى كورلۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. ئۇلاردىكى قىزغىنلىق تۇپەيلى سەن ئەسلىي سۈپىتىڭنى ئېنىق كۆرەلمەيدىغان بولۇپ قالىسەن. ئۆز ـ ئۆزۇڭگە بولغان ئوبيېكتىپ باھادىن يىراقلايسەن. سېنىڭ خەۋىرىڭ يوق ئەھۋال ئاستىدا كىشىلەر سېنىڭ ئوبرازىڭنى قۇرۇپ چىقىرىۋېرىدۇ. بەلكىم سەن ھەقىقىي ئۆزۇڭنى مەۋھۇم ئۆزۇڭگە ئەگەشتۇرۇپ قويۇشۇڭ مۇمكىن. شۇنداق قىلىپ ئاخىر بىركۈنى كۆپۈكتەك بەربات بولىسەن.

A: ئۇنداقتا، ئۇ خەتەرلىك نېمە ئىكەن ـ دە.

B: شان ـ شەرەپ پۇل ۋە ھوقۇققا ئېرىشىشنىڭ ۋاستىسى بولۇپ قېلىۋاتقان ھازىرقى كۈندە، ئۇنى خەتەرلىك نەرسە دېيىشكە مەجبۇرمىز. ئەگەر ئۇ ئادەمنى ئەقىل ـ ھوشىدىن، تېگىشلىك غۇرۇرىدىن ئايرىۋەتمىدىغان نەرسە بولۇپ قالسا تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ.

دۇ. شان ـ شەرەپ كىشىنى مۇئەييەن نوپۇزغا ئېرىشتۇرىدۇ. ئەمما بەزىلەر ئۇنىڭغا سۇنئىي رەۋىشتە ئېرىشىشى مۇمكىن. چولپانلار ـ نىڭ ھاياتىدا شان ـ شەرەپ ئۇچۇن يۇز بەرگەن رەزىللىك مىسالـ لىرى كۆپ بولىدۇ.

A: قايسىدۇر بىر دانا: «ئۆزلۇكنى يوقىتىپ دۇنياغا ئېرىشـ كەننىڭ نېمە پايدىسى بار» دەپتىكەن.

B: دۇرۇس ئېيتىلغان. شان ـ شەرەپ تىرنىك بىر ئىنساننىڭ باشقىلارغا كۆز ـ كۆز قىلىنىدىغان قەبرىسىگە ئايلىنىپ قالسا تو ـ لىمۇ پاجىئەلىك بولىدۇ. خەنزۇ شائىرى بېيداۋ (北岛) مۇنداق دېگەنىكەن:

پەسكەشلىك پەسكەشلەرنىڭ يول خېتىدۇر،
ئالىيجانابلىق ئالىيجانابلارنىڭ ئابىدىسى.

—— «جاۋاب»تىن

پەسكەشلىك سەلبىي ئۇقۇم، ھەتتا پەسكەشلەرمۇ بۇ سۆزنى ئاشكارا قوبۇل قىلالمايدۇ. ئادەملەر پەسكەشلىكتىن بىزار بولۇپ تۇرۇقلۇق، پەسكەشلەرگە نەپرەتلەنمىسە، پەسكەشلەر جامائەت ئەخلاقىنىڭ يەكلىشىگە ئۇچرىمىسا، ئەخلاق ئاجىزلارنىڭ قولىدـ كى قورالغا ئايلىنىپ قالسا، پەشكەشلەر ھەربىر قەدەمدە مەغلۇبـ بولغان بولىدۇ، ھەتتا ئالىيجانابلىقنىڭ تۇتسا تۇتقىلى، كۆرسە كۆرگىلى بولـ مىدىغان بىرەر تال بەلگىسىگىمۇ ئېرىشەلمەي قالىدۇ. تىراگېدىيە شۇ دەرىجىگە بارىدۇ: پەسكەشلەرمۇ ئالىيجانابلىق قالپىقىنى كـ يىدۇ. كىشىلەرنىڭ قولىدا ھەق ـ ناھەقنى ئايرىيدىغان دەستۇر بار بولسىمۇ، بۇ دەستۇرنىڭ مەزمۇنلىرى كىشىلەرگە سۈدەك يادا بولسىمۇ، كىشىلەرنىڭ يەنىلا ناھەققە سۈكۈت قىلىشى ئۇلارنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىنسانلىق شەرىپىدىن ئاللىبۇرۇن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى كۆر-ستىدۇ.

A: نىزامۇلمۇلۇك دېگەن پادىشاھ: «گۆش پۇراپ قالسا تۇز سالـ-غۇلۇق، تۇز پۇراپ قالسا نېمە سالغۇلۇق؟» دەپتىكەن.

B: نومۇس تۇيغۇسى ئۆلگەن كىشىلەرگە ھەقىقەتتىن گەپ ئېچىش ئېشەككە مۇرابا بەرگەندەك بىر ئىش. «ئىنجىل»دا «مەرۋا-يىتىڭلارنى چوشقىلارنىڭ ئالدىدا تۆكمەڭلار» دېگەن گەپ بار.

A: فارابىينىڭ بىر گېپى ئېسىمگە كېلىۋالدى. بۇنى بىر ئىن-تېر توري بېتىدە كۆرگەنىدىم، ساڭا دەپ بەرگۇم كېلىۋاتىدۇ: «توغ-رىسىنى چۈشىنىدىغان ۋە چۈشەنگىنىنى ئىجرا قىلىدىغان ئادەم ھۆردۇر. توغرىسىنى چۈشەنسىمۇ، ئىجرا قىلىش ئىرادىسىگە ئىگە بولمىغان ئادەم قۇلدۇر. چۈشەنچە ھەم ئىرادىدىن مەھرۇم ئادەم ھايۋان بىلەن تەڭدۇر.»

B: قالتىس گەپ. ئەمەلىيەتتە، پىكىردىكى يۈكسەكلىك يارـ-تىلىپ بولدى. گەپ ھەربىر ئىنسانىڭ ئۇنى قانداق بويلاپ مېڭـ-شىدا قالدى. ئۆتكۈر نەزەرلىك مۇتەپەككۇرلار ئۆز دەۋرىنى يورۇتۇپ بېرىپلا قالماستىن، كەلگۈسىدىكى كىشىلەرنىڭ تەبىئىتىنىمۇ كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئىنساندىكى تەبىئەتكە چۆككەن كىشىلەر ھەر-قانداق زامانغا مەنسۇپ پىكىرلەرنىڭ ئىگىسى بولالايدۇ.

پۇل مەستانىلىقى، ھوقۇق ھەييارلىقى، تېخنىكا ھەيرانلىقى، مېخانىك ئەمگەك جەريانىدا، ئىستېمال ئەسەبىيلىكى خۇراپىي ئىنسانلارنىڭ دەۋرىمىزگە خاس ۋاريانتىنى ياراتتى. ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەت سەزگۈسى كۈچەيگەن بولسىمۇ، ئادىللىق سەزگۈسى ۋە ئادىللىق ئۈچۈن پىدائىيلىق سەزگۈسى گاللىشىپ كەتتى. ئۇلار ئاساسەن دېگۈدەك راھەت جەمئىيتلىق ئىچىدىكى بـ-خۇدلۇقتا ئۆتىدۇ. ئەنگلىيە شائىرى ت. س. ئېللىئوت بۇنداق ئا-دەملەر تېپىنى «پۇچەك ئادەملەر» دەپ سۈپەتلىگەنىدى. ئەترافىڭدا پۇچەك ئادەملەر قىمىلداپ يۈرسە، ئۇلاردا نەپسى غالىبلىق قۇتراپ

تۇرسا، ئۇلارنىڭ ساڭا بەرگەنلىرى ئەلۋەتتە پۇچەك نەرسە بولىدۇ. ئۇلار ساڭا «ئالىم»، «مۇتەپەككۇر»، «ئەدىب» دېگەندەك نام ـ ئاتاقلارنى بېرىپ قويۇپ، ھەرقانداق ئادەمگەرچىلىك، دىيانەت، ئەخلاق ـ پەزىلەت، پىداكارلىقلارنى سەندىن كۈتىدۇ. ئۇلار ھېچنېمىسى يوق شان ـ شەرەپنى بوينۇڭغا ئېسىپ قويۇپ، سەندىن ئۆزىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان كامىل ئىنسانلىقنى، ئەخلاقىي قۇربانلىقنى تەلەپ قىلىدۇ. سەن ئۇلار بەرگەن شان ـ شەرەپكە مەھكۇم بولۇپ، كىشىلىك تۇرمۇشتىكى ئازادە ھەرىكىتىڭدىن، شەخسىي تالىشىڭدىن، ئاددىيلىقتىكى ھۇزۇرۇڭدىن ئايرىلىپ قالىسەن.

A: شان ـ شەرەپكە ئېرىشكەندىن كېيىن ئۇنىڭ قۇيقۇرۇق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىش ئادەمنى تولىمۇ ئۇمىدسىزلەندۈرىدۇ. قارىغاندا، سەن نام ـ ئاتاقتىن سېسىق كېكىرگەندەك تۇرىسەن.

B: شان ـ شەرەپ ئادەمنىڭ تەبىئىتىگە خۇشياقىدۇ. دەسلەپتە ئۇ ساڭا مۇناسىپ ئىززەت ۋە غۇرۇر ئېلىپ كېلىدۇ. ئۇ بەك ئېشىپ كەتسە سېنى غاپىللاشتۇرۇپ، ئۆز قىممىتىڭنى باشقىلارنىڭ لەۋزى ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرىدىغان بولۇپ قالىسەن. سەندە بارا ـ بارا مۇئەييەن يوز ۋە ئابرۇي قارىشى شەكىللىنىدۇ، يوزۇڭنى كوزىر قىلىپ بايلىق ۋە مەنسەپكە ئېرىشكۈڭ كېلىدۇ.

A: سەن شان ـ شەرىپىڭنى ماركا قىلىپ بايلىققا ئېرىشكەنلەردىن سانىلامسەن؟

B: ياق، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس. گارسىيە ماركوز: «دوستلىرىمنىڭ مېنى ئۇزاقراق ياخشى كۆرۈشى ئۈچۈن يېزىقچىلىق قىلىمەن» دەپتىكەن. بۇ گەپتىن مۇھەببەت پۇراپ تۇرىدۇ. بىراق، نادانلارنىڭ مۇھەببىتىدىن خۇدا پاناھ بەرسۇن. ئاز بولسىمۇ ھەققانىيەتنى چۈشىنىدىغان دوستۇڭ بولسىلا بولدى. شان ـ شەرەپ ھېرىسمەنلىكى مېنى قەلەمگە ھەۋەسكار قىلغان بولسا كېرەك. لېكىن كېيىنچە مەن ئاچچىقلىرىم ۋە غۇملىرىمنى ئورتاقلىشىش

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇچۇن يازىدىغان بولۇپ قالدىم. قۇيقۇرۇق شان ـ شەرەپ ئىشىكىمنى چېكىشكە باشلىدى. ئىشىكنى ئاچقاندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭ بەندىسىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتىمەن. مەن بۇنى ھېچقاچان ئىستەمگەن ئەمەسقۇ!

نام ـ ئاتاق ۋە شان ـ شەرەپ، بۇلارنىڭ پەرقى بار، ئەلۋەتتە. لېكىن زامانىمىز كىشىلىرى ئۇلارنى ئوخشاش نەرسە قىلىۋەتتى. كىشىلەر سېنىڭ نام ـ ئاتىقىڭنىڭ ئالدىدا قول باغلاپ تۇرۇشۇپ، سېنى ئەۋلىيا قىلىپ قويىدۇ. سەن ئەۋلىيا بولالماي ئازابلىنىسەن. كىشىلەر ئاندىن سېنى سۆكۈشكە باشلايدۇ. مېنىڭ ھاياتىمۇ بارلىق نورمال ئىنسانىنىڭ ھاياتىغا ئوخشايدۇ. مەن ئائىلەمنى بېقىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىمەن، يىغىنغا قاتنىشىمەن، ئائىلەمنىڭ يۈزى ۋە ئادەمگەرچىلىك ئۈچۈن تويغا بارىمەن، نەزىرگە بارىمەن، يېگەن تۇزۇم ئۈچۈن تۇز بېرىمەن. بۇ جەھەتتىكى ھاجەتلىرىم ۋە سەرپىياتلىرىم باشقىلار بىلەن ئوخشاش، بىلكى ۋاقىت ۋە ئېنېرگىيە سەرپىياتلىرىم كۆپرەك. مەن يۇقىرىقىلارنى ئىجرا قىلىپ بولۇپ كىتاب كۆرىمەن، تەھلىل قىلىمەن، كۆزىتىمەن ۋە يازمەن. يېزىقچىلىق ئاز ـ تولا نام ـ ئاتاققا ئېرىشتۈرگەن بولسىمۇ، بۇ نام ـ ئاتاق مېنى كىشىلەر ئويلىغاندەك تاپاۋەتكە ئېرىشتۈرگىنى يوق. ئەكسىچە، ئۇ مېنى ئۆز ئىسكەنجىسىنده سۈنئىي پەزىلەت بۇرچىغا سۆرەۋاتىدۇ. تەبىئىتىمده يوق نەرسىلەر قولۇمدىن كەلمەيدۇ. مەن يازمەن، مەقسىتىم ـــ كىشىلەرنىڭ ئۆزى ۋە ئۆز گىلەر ھەققىده ئويلىنىپ كۆرۈشىگە ئازراق بولسىمۇ تۈرتكە بولۇش، ھېچبولمىغاندا، پىكىرلىرىمنى ئىپادىلەش يۈكسەكلىكىده سىناق قىلىپ بېقىش.

A: سېنىڭ ئۇلۇغلۇقتىن تامايىڭ يوقمۇ؟

B: مەۋجۇتلۇقۇمدا ئۇلۇغلۇقنىڭ ھېكمىتى بار. مەن ئۇلۇغ بىر قۇدرەتنىڭ ئىرادىسىدىن كەلدىم. شۇنداق ئىكەن، ئۇلۇغلۇق قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ئۇلۇغلۇق ئىزدەش ئىنسانىي پەزىلەت ئەمەس.

تارىختىكى ئۇلۇغلۇق ئىزدىگەن داھىيلار چاكىنىلىشىپ كەتتى. ئىنسانىدا ئۇلۇغلۇقنى كۆتۈرۈپ يۈرەلىگۈدەك ئىقتىدار مەۋجۇت ئەمەس. ئۇنىڭدا پەقەت ئۇلۇغلۇقنىڭ بەزى سۈپەتلىرى بولىدۇ، خالاس.

A: دېمەكچى بولغىنىڭ...؟

B: كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرەر نەتىجىگە ئېرىشىش نىسىپ بولماسا، ئۇ دەل ئاددىيلىقىمدىكى خىسلەتلەردىن كەلگەن مېۋە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردىكى نەتىجە كىشىلەرنىڭ باھالىشىدىن ئۆتكەن نەتىجە بولۇشى مۇمكىن. لېكىن يەنە مۇنداق بىر ئۇلۇغ نەتىجىمۇ بار: كىشىلەر ئۇنى ئۆز ۋاقتىدا مۇئەييەنلەشتۈرەلمەيدۇ ياكى كىشىلەر ئۇنى كۆرۈپ يېتىشكە مۇۋاپىق بولالمايدۇ. بىراۋ يولدىكى بىر ئەينەك پارچىسىنى ئېلىۋەتتى. بۇ يولدىن ئۆتىدىغان بىر بالا ئاشۇ ئەينەك پارچىسىغا دەسسەپ سالغان بولسا، پۈتىنىڭ مۇھىم قان تومۇرى كېسىلىپ، بالا كۆپ ھەرەج تارتىشى مۇمكىن ئىدى. بىراۋ يولدىكى ئەۋرەز ئېغىزىنى ئېتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن يەنە بىرى قازادىن ساقىت بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بۇنداق پەزىلەتلەرنىڭ نەتىجىسىنى ئىنسانلار كۆرۈپ يېتىشكە ئاجىز كېلىدۇ. مەخپىي بېرىلگەن زاكات ياكى مەخپىي قىلىنغان ئېھسانىنى قايسى ئىنسان باھالىيالايدۇ؟ ئادەملەر پەقەت كۆرگەن ھەم ئەقلى يەتكەن ئىشلارنى باھالىيالايدۇ. «ھەدىس شەرىف»لەردە باشقىلارغا كۆرسىتىلگەن خۇش چىراي ۋە ئېيتىلغان ياخشى سۆزلەر سەدىقە دەپ كۆرسىتىلگەن. ئىنسانلار خالىس تۇس ئالغان ياخشىلىقلارنى كەلتۈرگەن كاتتا نەتىجىلەرنى باھالاشقا ئاجىز كېلىدۇ. چۈنكى، خىلىسلىقتا داۋراڭ بولمايدۇ. ئۇلار پەقەت گۈل، ئوردىن، مۇكاپات پۇلى، چاۋاكلار ئارىسىدىكى نەتىجىلەرنى كۆرىدۇ. تارىخنىڭ سەھىپىسى داڭلىق ئىمپېراتورلار، سىياسىيونلار ۋە قوماندانلار ئۈچۈن ئاجرىتىلغان بولىدۇ. شۇلار ئۈچۈن جېنىنى تەقدىم قىلغان ئاددىي بىر ئەسكەرنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. بۇ مەندىن ئېيتقاندا، شان ـ

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

شەرەپ ئاددىيلىقتىكى ھەقىقەتنى توسۇپ قويىدىغان ئادالەتسىز پەردىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. باشقا بىرىنىڭ شان ـ شەرىپى يەنە بىرىنىڭ ھەقىقىتىگە سايە چۈشۈرۈپ قويۇشنىمۇ مۇمكىن. ياخشىلىقنى مۇكاپات ۋە ئوردىن ئۈچۈن قىلىدىغان ئادەملەرنىڭ شان ـ شەرىپى ئۇستىدە چىن ۋىجدان ھەم ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت نۇقتىسىدىن ئويلاپ باقساق، قانداق خۇلاسىگە ئېرىشىشىمىز مۇمكىن؟ ئۇ قۇتقۇچىلىق ھاياتىمنى ئالسام، دەرسىمنىڭ قىممىتىگە سائەتلىك مىقدار بويىچە باھا بېرىلدى. بۇ جەھەتتە قىلغان ئەقىدىلىرىم پەقەت ئۇنى بىلگۈچى بىرقانچە ئوقۇغۇچىغا تايىن ئىش بولۇپ قالىدى. ئادىمىيەت روھى ناۋادا تار خىلۋەتلەردە ياشايدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالسا، بىز دەۋاتقان مەدەنىيەت ئالىلبۇرۇن پورلىشىپ كەتكەن دەرەخكە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ.

A: سېنىڭچە، شان ـ شەرەپ نېمىنى ئۆلچەم قىلىشى كېرەك؟

B: شان ـ شەرەپ تۇيغۇسى كىشىلەرنىڭ پائالىيىتىدىكى ئاكتىپلىقنى كاپالەتلەندۈرىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭدىن زىيادە قىيىش ھەم ئۇنىڭغا زىيادە ئىنتىلىشنىڭ ھەر ئىككىسى پوزىتسىيەمىزدىكى رادىكاللىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مېنىڭچە، شان ـ شەرەپ ئىنسانىڭ قىممىتىنى ئۆلچەم قىلىش كېرەك. ناۋادا بىرى ماڭا مېنىڭ قىممىتىمنى سۇندۇرىدىغان شان ـ شەرەپنى تەڭلىسە، مەن ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىمەن.

A: سېنىڭ شان ـ شەرەپنى قالقان قىلىپ ياشىغۇڭ يوقمۇ.

B: مېنىڭ پەزىلىتىم ۋە قەدىر ـ قىممىتىمنى بىلمىگەنلەر ماڭا يارىشىدىغان شان ـ شەرەپنى ھەرگىز بېرەلمەيدۇ. ئۇلار مېنىڭ سەۋەنلىكىمنى كۆرگەندە ئۆزلىرى بەرگەن ئاشۇ شان ـ شەرەپنى مەن ئۈچۈن سىرتماققا ئايلاندۇرىدۇ.

A: شان ـ شەرەپنى بەزىلەر قورال دەپ قارايدىكەن.

B: ئەمەلىيەتتىن قارىغاندا شۇنداق بولۇۋاتىدۇ، بىر سىياسىيون، بىر ئارتىس ئۈچۈن ئېيتقاندا شان ـ شەرەپ نۇرغۇن سىيا-

سىي، ئىقتىسادىي پۇرسەتنىڭ يول خېتى. لېكىن ئۇ بىر ئىلمىي خادىم ئۇچۇن يارىشىملىق لىباس بولالايدۇكى، ئۇ ئىزدەۋاتقان ھەقىقەتكە شوتا بولالمايدۇ. شان ـ شەرەپ ھەقىقەت ئۇستىدە ئىزدىنىۋاتقان ئادەم ئۇچۇن بىر قاسراقتۇر، خالاس.

A: نام ـ ئاتاق، شان ـ شۆھرەتلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان يەنە بىر ئۇقۇم بار، ئۇ بولسىمۇ يۇز ـ ئابرۇي، شەرق ئەللىرىنىڭ ئىچىدە جۇڭگولۇقلارنىڭ «يۇز» قارىشى ناھايىتى گەۋدىلىك. كىشىلەر «يۇزۇمنى قىلىپ بولسىمۇ...» دېگەن ئىبارە بىلەن ياراشتۇرۇشنى ياكى بىرەر ئىشنى پۇتكۇزۇۋېلىشنى ئۇمىد قىلىدۇ.

B: شۇڭلاشقا جۇڭگودا «يول مېڭىش» دېگەن بىر گەپ بار. بۇ، «يۇز»نى «يۇز»گە توغرا كەلتۈرۈپ، مەقسەتكە يېتىش، دېگەن مەنىگە ئىگە. ئەسلىدە ھەربىر ئىش پىرىنسىپ ۋە قانۇنىي تەرتىپ بويىچە مېڭىشى كېرەك ئىدى. «يول مېڭىش» ئارقىلىق چاتاقنى ئۇڭۇشلۇق بولىدۇ. شۇڭا قانۇننى بىلىپ، يوسۇننى بىلمەسلىگىز ئىش بىلمەس ئادەم بولۇپ قالىسىز. شيامېن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى يى جۇڭتيەن (易中天) ئەپەندى جۇڭگولۇقلار ھەققىدە توختالغان بىر كىتابىدا «ئون تامغا بىر ئىمزاغا تەڭ كېلەلمەيدۇ» دەيدۇ. يۇزۇڭ چوڭ بولسا باشقىلار ئېرىشەلمىگەنگە سەن ئېرىشەلەيسەن، باشقىلار قادىر بولالمىغانغا سەن قادىر بولالايسەن، چوڭ دېلونى كىچىكلىتەلەيسەن. «يۇز» لۇك ئادەمنىڭ بىر پارچە تونۇشتۇرۇش خېتى، خىزمەت ۋە ئەرزىيەت كوچىسىدىكىلەرنىڭ چىقىش يولى» دەيدۇ ئۇ يەنە. چوڭ مەنسەپدارلار بىلەن سۆرەتكە چۈشۈۋېلىش پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇشنىڭ بىر ئېپى. ۋاقتى كەلگەندە ئۇ سېنىڭ قابىلىيىتىڭگە قارىغاندا بەكرەك ئېتىبارغا سازاۋەر بولالايدۇ. شۇڭا جۇڭگودا تۇزۇكرەك ئوقۇپ جان باقمەن دېگەن ئادەم دەستۇرلارنى ئوقۇپ قويسىلا كۇپايە قىلمايدۇ. ئۇ يەنە كىشىلىك مۇناسىۋەتكە دائىر مەۋھۇم، ئەمما رېئاللىقتا بار بولغان شەكىلسىز دەستۇرلارنى ئۆگىنىشى كېرەك.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

A: جۇڭگو زىيالىيلىرىنىڭ قانۇننىڭ نوپۇزى ئۇستىدىكى چۈقانلىرى بىكار ئەمەسكەن ـ دە؟ تەرەققىيات تاللاش ئىقتىدارىنىڭ كۆپىيىشىدىن دېرەك بېرىدىكەن. ئۇنداقتا، جەمئىيەت سىستېمىلىرى تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىدۇ. كىشىلەرنىڭ نازارەت ۋە تەڭقىد هوقۇقى مۇۋاپىق تەرەققىي قىلمىسا، قانۇننىڭ ئىقتىدارى كاردىن چىقىدىكەن.

B: ئەسلىدە قانۇن توغرىسىدىكى گۇمانىتار ئاڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالدىدا مېڭىشى كېرەك ئىدى. ئادەمىيەت روھى كەمچىل جەمئىيەتتە ھەتتا شان ـ شەرەپتەك جەلپكار نەرسىمۇ خەتەرلىك بۇيۇمغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

A: خەتەرلىك بۇيۇم؟

B: شۇنداق. ئازغىنە شان ـ شەرەپمۇ سېنى ئۆزۈڭگە تەۋە قىلمايدۇ. كىشىلەر ساڭا ئولىشىدۇ، سەنمۇ بۇنىڭدىن سۆيۈنىسەن. قارىساڭ، شەخسىي ھاياتىڭ ئۇچۇن قالغان ئىمكانىيەتنىڭ بەكلا ئاز قالغانلىقىنى كۆرىسەن. كىشىلەر سېنى كۆزىتىدۇ، سورۇنلارغا تەكلىپ قىلىدۇ. چاقچاق گەپلىرىڭمۇ راست گەپ تەرىقىسىدە تارقىلىدۇ. بېرىپ ـ بېرىپ پىتنە ۋابالىرىنىڭ ئاھانەتلىرىدە قالىسەن. لېكسىيەلەر سۆزلەيسەن، توغرا گەپلىرىڭ ئۇچۇن بارىكاللا يوق، گەپتىن ئېزىپ قالساڭ (خۇدا ساقلىسۇن!) ئىلمەكچىلەر تەييار. دەپتەرلەرگە ئىمزا قويىسەن، ئاخىر ئاپتوبۇسقا چۈشۈپ قايتىپ كېتىسەن. ھەربىر سورۇن ساڭا ئالىيجانابلىق توغرىسىدا بىر قاتار ۋەزىپىنى تاپشۇرىدۇ، دەردىڭ ۋە ئېھتىياجىڭ ئۆزۈڭنىڭ ئىشى. (ئەلۋەتتە!) ھەممىدىن يامىنى ھەسەت. ئۇ ساڭا بىرمۇنچە يوشۇرۇن دۇشمەن تېپىپ بېرىدۇ. سەن ئۆزۈڭنىڭ تاللىشىدىكى مۇشەققەتلەر تۈپەيلى چارچىمايسەن، دەل ھەسەتخورلارنىڭ گىژىلداشلىرىدىن ھارسىنىسەن. بىر پەيلاسوپ شۇنداق دېگەنىكەن: «ئادەمنى چارچىتىدىغىنى يىراقتىكى تاغ ئەمەس، دەل ئايىغىڭغا كىرىۋالغان قۇم ـ شېغىل.» ھەسەت شان ـ شەرەپنىڭ يېنىدىكى تۆرەلمە.

A: شان ـ شەرەپ ئىگىسى بولغانكەنسەن، كەمتەر بولۇشۇڭ كېرەك بولىدۇ.

B: كىشىلەر كەمتەرلىك دېيىشىدۇ، بىراق تەكەببۇرلۇققا بەكرەك قايىل؛ كىشىلەر ۋاپا دېيىشىدۇ، لېكىن ۋاپاسىزلىققا بەكرەك مايىل. كەمتەرلىك بىلەن ۋاپادالىقنى ئۆزىنىڭ شەرتى، ئېپى ـ سېپى بىلەن قىلمىساڭ، يۈزەكى ئادەملەر ئۇنى ئاجىزلىق قاتارىدا ھېسابلايدۇ. مەن ئادەتتە كەمتەرلىكىم تۇپەيلى پەرۋاسىزلىققا ئۇچرايمەن. بىر شەرق مۇتەپەككۇرى: «ئاي نۇرلۇق بولسىمۇ كۈندە كۆرۈنۈۋەرگەچكە قەدىرسىزدۇر» دەپتىكەن. مەن كەمتەرلىكىم تۇپەيلى نۇرغۇن كىشىنىڭ رايىغا باقتىم، دەردىگە يەتتىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەرگىز ئۆكۈنمەيمەن. ئەمما بەرىكەت تاپماس ئادەمگەرچىلىك ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ قىممەتلىك ۋاقتىمنى سەرپ قىلىۋەتتىم.

A: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىنىڭ باشلىقى ئابدۇرەھمان ئەبەي ئاكا ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر ئەپەندىنىڭ بىرقانچە پۇشايمىنى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەنىدى. «ئۆمرۈمنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمى ئۇلپەتچىلىك ئۈچۈن سەرپ بولدى، دەپ ئويلايمەن. ئاشۇ ۋاقىتلارنى تەجىيەلىگەن بولسام ئالتە تومۇلۇق ئۆمۈر ئەسلىمەمنى يېزىپ پۈتكۈزەلىگەن بولاتتىم» دەپتىكەن ئۇ زات. دېمىسىمۇ، ئۆتكۈر ئەپەندىنىڭ ھاياتى 20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ھاياتىدىكى نۇرغۇن زور تارىخىي ۋەقە ۋە تارىخىي شەخسكە شاھىت ھايات ئىدى. ئەگەر ئۇ ئالتە تومۇلۇق ئەسلىمىسىنى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرەلىگەن بولسا، تارىخ خەزىنىمىز خېلى بېيىپ قالاتتى.

B: ئىبراھىم مۇتىئىي، ئۇيغۇر سايرانىي قاتارلىق ئەربابلارمۇ ئاجايىپ جىق ئىش، تارىخىي قىسمەتنى كۆرگەن ئادەملەر. ئۇلار دىنمۇ قىممەتلىك ئۆمۈر ئەسلىمىلىرى چىقاتتى. بۈگۈنكى دۇنيادا ئەسلىمە تۇسىدىكى تارىخلار تېخىمۇ دىققەتكە سازاۋەر بولماقتا.

A: ھەممە ئادەمنى رازى قىلىمەن دەپ ئالدىراش يۇرۇپ ئاخىر

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

كارغا كەلمەيدىغان ئادەمگە ئايلىنىپ قالساڭ، كىشىلەر سېنى كۆزگە ئىلمايدۇكى، ھەرگىزمۇ بىز ئۇچۇن تۆلىگەن بەدەل دەپ ئويلىمايدۇ. بۇرۇن داڭقى پۇر كەتكەن بىر مۆتىۋەر ئۆتكەنكەن. ئۇنىڭ ئىخلاسمەنلىرى ئۇنى ھەمىشە زىيارەت قىلىپ تۇرىدىكەن. زىيارەتچىلەر قايتىشىدا مۆتىۋەردىن تەۋەررۈك ئۇچۇن بىر تالدىن ساقال سورايدىكەن، مۆتىۋەر ئۇلارنىڭ رايىغا بېقىپ ساقلىدىن يۇلۇپ بېرىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن مۆتىۋەر كوسىغا ئايلىنىپ قاپتۇ. ئۇنى يوقلايدىغان ئىخلاسمەنلەرنىڭ ئايىغى ئۇزۇلۇپتۇ.

B: سېنىڭ تۆھپەڭنى ھەقىقىي خاتىرىلىگۈچى كىم؟ بۇنى ياخشى چۈشەنسەڭ، ئەجىرنى نەگە قىلىشنى بىلگەن بولىسەن.

A: ئۆزى سۆيگەن كىشىنىڭ ۋاقتىنىمۇ سۆيىدىغان جاماڭەت ئەخلاقى ئەتراپىمىزدىكى كىشىلەردە دەرھال يېتىلمىكى لازىم، بولمىسا نامراتلىق ئىچىدە تۇنجۇقۇپ ئۆلىمىز.

B: ئەسلىدە باشقىلارنىڭ ۋاقتىغا چېقىلىش ئوغرىلىق كەبى جىنايەتتۇر. بىز بۇنى تونۇپ يېتىدىغان مەدەنىيەتلىك دەرىجىسىگە تېخى بارمىدۇق.

A: خوش، ئۆز ئىخلاسمەنلىرىڭگە نېمىلەرنى دېگۈڭ بار؟

B: مەن بىر ئۆمۈر نامراتلىقتا ياشاپ، بۇگۈنكى كۈندە ئەسەرلىرى ئەڭ قىممەت باھادا سېتىلىۋاتقان گوللاندىيە رەسسامى ۋانگونىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرەي دەۋاتىمەن: «مەن ھەرقانداق ياخشى ئىش بىلەن كارى يوق خەتەرلىك ئادەم بولۇپ قېلىشنى خالىمايمەن. مەن قىينىچىلىق ئىچىدە توختىماي ئىزدىنىۋاتقان ئادەمەن. خىزمىتىم ئۇچۇن خاتىرجەم مۇھىتقا ھەم كىشىلەرنىڭ ھېسداشلىقىغا موھتاجمەن.»

A: قىزغىنلىق ۋە ھېسداشلىققا، ئۆزۈڭ تەشنا بولغان مۇھەببەتكە ئېرىشەلمىسەڭ قانداق قىلىسەن؟

B: ھەسرەت ۋە خاپىغانلىقتا ئۆتمەكتىن باشقا ئىلاجىم يوق،

تەقدىرىم ئىچىدە يول تېپىشىم كېرەك.

A: شان ـ شەرەپنىڭ مەزمۇنى سېنىڭ زامانداشلىرىڭغا بېقىپ بولىدىكەن ـ دە؟

B: ھەقىقەت ئىشتىياقىدىن ھۇزۇر ئالالىسىڭ، يالغۇزلۇق رو-ھىڭنى سۈندۈرالمايدۇ، ھەقىقەت ئاشنالىرى ھامان چىقىدۇ.

2008 ـ يىلى 2 ـ يانۋار، ئۈرۈمچى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قەشقەر، ئەي تەۋەررۈك شەھەر

(چاتما نەسرلەر)

قەشقەر شەھىرىنىڭ تارىخىي مەھەللىلىرى دۆلىتىمىزنىڭ ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان ئىسلام ئەنئەنىسىدىكى بىردىنبىر مەھەللە بولۇپ، ئۇلار قەدىمكى غەربىي يۇرت شەھەرلىرىنى تەتقىق قىلىشتىكى جانلىق تاشقاتمىدۇر.

ـــ دۆلەت قۇرۇلۇش مىنىستىرلىقىنىڭ باش ئىنژېنېرى جىن دېجۇن

قەشقەر ئۇيغۇرلارنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئەنئەنىۋى يۇرت-لىرىنىڭ بىرى. شەھەر مەركىزىدە ساقلىنىپ تۇرغان ئۆستەڭبۇ-يى، چاسا قاتارلىق كونا شەھەر رايونلىرى ئەڭ ئاخىرقى مۇكەممەل ئۇيغۇر ئەنئەنىسىدىكى بىناكارلىق تۇرمۇش رايونلىرىدۇر. تارىخ-نىڭ بۇ مەخپىي شىفىرلىرى يىللارسېرى يوقلىپ تۇرماقتا. بەزى كونا رەستىلەرنىڭ ئىزنالىرى ئۆچۈپ، ئېگىز ـ ئېگىز بىنالارغا ئورۇن بەرمەكتە، كىشىلەر ئۇيغۇرلار دۇنياسىنىڭ بەزى مەزمۇنلىرىنىڭ سىرىنى ئاچماق تەس بولغىدىغان بولدى دەپ ئەنسىرىمەكتە.

ـــ جو يۇ (مۇخبىر)

ئېتىقادنى تۇرمۇشلاشتۇرۇش ۋە تۇرمۇشنى ئېتىقادلاشتۇرۇش ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇش پەلسەپىسىدۇر.

ـــ شېن ۋېي (خەنزۇ شائىر)

قەشقەرنى سېغىنىش

ئۇرۇمچى ماڭا تونۇش دىدارىنى ئۆزگەرتكەنسېرى، قەشقەرنى يادىمغا ئالىمەن ـ دە، تەسەللى تاپىمەن. مەن ئۇرۇمچىدە ياشىغان يىگىرمە نەچچە يىل مابەينىدە ئۇرۇمچى تىنىمسىز ئۆزگىرىپ بار-دى. ئېگىز بىنالار بىلەن قورشالغان، ماشىنىلار قاينىق كوچىلاردا بۇ شەھەرنىڭ ئەڭ يەرلىك كىشىلىرىمۇ تېنەيدىغان بولدى. ئۇرۇمۇ-چى ئۆز ئادەملىرىنى تاشلاپ كەتتى، مەن باشقا بىر قىياپەتكە قاراپ چېپىپ كېتىۋاتقان ئۇرۇمچىنى قوغلاپ يۇرىمەن. ئۆزۇمگە تونۇش ئۇرۇمچىنىڭ نامىنى توۋلاپ يۇرىمەن، ئاۋازىم يوچۇن ئاۋازلارغا غەرق بولۇپ كەتتى. ئۇرۇمچى مەن بالىسىنىڭ چاقىرىقىنى ئاڭلا-مىدى... شۇنداق چاغدا قەشقەرنىڭ، قەشقەر بەشكىرەمنىڭ شەبنەم-لىك باغلىرىنى، شۇاق پۇراپ تۇرغان سايلىرىنى ئەسلەيمەن ـ دە، ئۇرۇمچىدە دادىل ياشاۋېرىمەن.

ئۇرۇمچىنىڭ قىشى شۇنچە ئۇزاق، تۇمانلىق ھاۋادا ئاسمان پە-لەك بىنالارنىڭ خىرە ئەلپازى لەيلەپ تۇرىدۇ. قايانغا قارىماي ئا-پاق قار بىلەن چۈلغانغان بوغدا چوققىسىنى كۆرەلەيمەن. ئاشۇنداق چاغدا ئىچىم سىقىلىدۇ ـ دە، تاپتاقىر قۇمالتاغلىرىنىڭ ئېتىكە-دىكى غىلاڭ سايدا قەدەملىرىمنى ئېلىپ ماڭغۇم كېلىدۇ.

لوندوننىڭ يامغۇردىن خالىي بولالمايدىغان پەسىللىرىدە كۈ-تۈپخانىلار ۋە مۇزېيلارنى ئارىلىدىم. چىلىق ـ چىلىق يامغۇردا يا-غۇرلۇق كۆتۈرۈپ يۈرگەنلىرىمدە قەشقەرنىڭ يارقىن ئاپتاپلىرىنى سېغىنىدىم. ئەنقەرە، كونيانىڭ ماي ئېيىدىكى قىزىق ئاپتاپلىرىدا كەزگىنىمدە دەرھال ئېسىمگە كەلگىنى قەشقەر بولدى. كونيا شە-ھىرى كوچىلىرىنىڭ ئىككى قاسىنىقىغا جالالىددىن رۇمىنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرى چۈشۈرۈلگەن لەۋھەلەر ئېسىلىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگىنىمدە، «قۇتادغۇبىلىك»تىكى دۇردانە سۆزلەر بىلەن

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

قەشقەرنىڭ رەستىلىرىنى زىننەتلىگۈم كەلدى.

دۇنيادىكى قايسىبىر چوڭ شەھەرگە بارماي، ئاۋۋال ئېسىمگە كېلىدىغىنى قەشقەر...

توكيودىكى دوستلار «نەدىن كەلدىڭ؟» دەپ سورىغاندا، «قەشقەردىن كەلدىم» دېدىم، ئۇلار چۈشەندى.

لوندوندىكى دوستلار «نەدىن كەلدىڭ؟» دەپ سورىغاندا، «قەشقەردىن كەلدىم» دېدىم، ئۇلار چۈشەندى.

ئىستانبۇلدىكى دوستلار «نەدىن كەلدىڭ؟» دەپ سورىغاندا، «قەشقەردىن كەلدىم» دېدىم، ئۇلار چۈشەندى.

كىم قەشقەرنى چۈشەنمىسە، مېنى، مېنى، مېنى... باشقا بىرىگە ئوخشايدىغان مىليون ـ مىليونلاپ مېنى چۈشەنمەيدۇ.

قانچە سەييياھ قەشقەر ھەققىدە يېزىشمىدى!؟ يەنە ئاز. قەشقەر ئۆزىنىڭ مۆجىزىسىنى ئالماشتۇرۇپ تۇرۇۋاتقان بىر شەھەر، شۇڭا قانچە يازسا ئاز...

قەلىمىمنى بۈيۈك قەلەم ساھىبلىرى قالدۇرۇپ كەتكەن بىلەيلەرگە بىلەپ، ساپ ئىنسانىي ۋىجدانىمنىڭ سىياھىنى ئىچۈزدۈم. قەشقەرنى يازماقچى بولىمەن ـ دە، تۇرۇپ قالىمەن. سۆزلەرنى قۇراشتۇرۇپ بولغىچە قەشقەر كېتىپ قالىدۇ. بەلكىم «قەشقەر!» دەپ تولدۇرۇپ بىر تۇۋلاش سۈپەتكە سىغمايدىغان بۇ شەھەرنىڭ ئەڭ ساددا، ئەڭ ئىخچام تەسۋىرى بولۇپ قالار.

قەشقەر!!!...

قەشقەرگە كىرىش

«ۋەتەنگە قايتسامىلا، ئارامىمنى قەشقەرگە بېرىپ ئالىمەن» دېگەنىدىم ياۋروپادىكى مۇساپىرەتتە. كەلدىم، ئۇنداق بولمىدى. ۋۇجۇدى ۋە روھىنى گۆرۈگە قويۇپ ياشايدىغان مەندەك بىر بىلگە (زىيالىي)چاقنىڭ بوسۇغا داۋاندىن ئاتلىمىقى ئاسان ئەمەسكەن.

قانچە قېتىم نىيەت قىلىپ، مانا ئاخىر قەشقەرگە كېتىۋاتىمەن. پويىز ئاتۇشتىن ئۆتۈش بىلەن بەشكېرەم باغلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىندى. «بولدى، پاراڭ قىلماڭلار» دېدىم بالىلىرىمغا. رېلىس-نىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى يۇرتۇم ۋادىسىنى ئېرەنسىز ئۆتكۈزۈۋەتكۈم كەلمىدى. شۇ چاغدىكى ھېسىلىرىم بەلكىم مۇشۇنداق بولغىيتتى:

باغرىنى يېرىپ ئۆتكەن رېلىس بويلاپ،
پويىزدا ئۆتتۈم مانا بەشكېرەمدىن.
پىيادە يۇرت كېزىشنى شۇنچە ئويلاپ،
تېيىلىپ كەتمەكتىمەن ئىرادەمدىن.

پېقىرلار يالاڭ ئاياغ كېچىپ ئۆتكەن،
توپىغا تەگسە مېنىڭ تاپانلىرىم.
بىر دۇنيا پۈتەر بەلكىم ئۆزۈم كۆتكەن،
توساتتىن تېشىپ ئىلھام توپانلىرىم.

پويىز سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ، تاراقلاپ كېتىپ بارىدۇ. سىنچى كۆزلىرىم قويۇق ياپراقلار ئارىسىدىن مارىلاپ، ئالتۇندەك ئەنجۈرلەرنى كۆرۈشكە ئۇلگۈردى.

ئەنجۈر ئاق كۆڭۈللۈكىدىن ئادەم ئاتىغا دالدا بولۇپ، جازالانغان مېۋە ئىدى. شۇڭا چېچىكىنى كۆرسەتمەيلا، غۇزمەكلەپ پىشۇالاتتى. مەنمۇ ھەمىشە بۇ ئادەمزات ئالمىدە ئاق كۆڭۈللۈكۈم تۈپەيلى جازالىنىۋاتىمەن.

تەقدىردىشىم ئەنجۈرگە خوش دېدىم ئېچىمدە.

پويىز تاراقلاپ كېتىپ بارىدۇ، دۆڭلۈكلەر تاقىر باشلىرىنى زېمىنىڭ باغرىغا ياققىنچە كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈپ تۇرىدۇ. تۇتاش دۆڭلەر گويا خىيال بېسىپ قېتىپ كەتكەن دېڭىز دولقۇنلىرى

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئىدىكى، شاۋقۇنلىرىنى زېمىننىڭ ئۈستىگە ئەمەس، زېمىننىڭ قەرىگە تاراتماقتا ئىدى. بۇنداق شاۋقۇننى پەقەت شېھىتلەرلا ئاڭلىيالىسا كېرەك. توساتتىن قايسىدۇر بىر شائىر ئېيتقان مۇنۇ مىسرالار ئېسىمدىن كەچتى:

ئەجەب مۇڭلۇق مۇشۇ قەشقەر دىيارى،
كۆرۈنگەن ھەربىر دۆڭ شېھىت مازارى.

كەچۈر قەشقىرىم، كەچۈر مېنى شېھىتلىرىم، ئاراڭلارغا پۇ-يىز بىلەن كىرىپ بىھۆرمەتلىك قىلدىم. لېكىن جىسمىم پويىزدا بولغىنى بىلەن روھىم سىلەرنىڭ خاكىڭلار بىلەن قوشۇلۇپ كېتىپ بولدى.

چىڭقىچۇشتىكى قەشقەر

قەشقەر كوچىلىرىدا ئۆز پۈتۈم بىلەن مېڭىۋاتىمەن. بۇ رېئال-لىقتىكى قەشقەر، مەنمۇ رېئاللىقتىكى مەن. لېكىن مەن شۇنداق دېيىشىم كېرەك: مەن قەشقەرنى چۈشەۋاتىمەن، ئويغاق بىر ھالدا قەشقەرنى چۈشەۋاتىمەن. بۇ چۈشتە خىيالىي رومانتىكىنىڭ ئور-نىنى رېئال شەرىنلىك ئىگىلىگەن بولۇپ، تېلىققان سېغىنىشتىن كېيىنكى ۋىسال ھەرقانچە راست بولسىمۇ، ئۆزى يارىتقان روھىي زىلزىلە ئىچىدە خىيالىي بويىقلاردىن جۇلا تاپىدۇ.

قەشقەرنىڭ ئاسمىنى زىيادە كۆكمۇ ئەمەس، قەشقەر ئۆزىنىڭ ھاۋاسىدىكى ئاقۇچ سۇس تۇمانلار ئاستىدا قاقلىنىپ ياتىدۇ. ئەس-لىدىكى سېغىز رەڭ ئۆيلەر كۆچلۇك كۈن نۇرىنىڭ تەپتىدە تاۋلا-نىپ، ئاچ گىل رەڭ تۇسكە كىرگەنىدى.

ئاچ گىل رەڭ تۇپراق، گىل رەڭ ئۆيلەر گويا ۋۇجۇدىمىزنىڭ كېلەچىكى ئىدى. جىسمىمىز ئەسىرلەپ يانغان قۇياش يالقۇنىدا پىشىپ ئىمارەت تاملىرىغا ئايلانغاندا، سۇكۇنات تىللىرىمىز بىلەن

ئەۋلادلىرىمىزغا سۆزلەيمىز. ئاھ، شۇ ئەۋلادلار كەلگۈسىدىكى تىلىمىزنى چۈشىنەرمۇ؟ ئۆتمۈش بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن شۇ تىلىمىزنى...

قەشقەر ئىمارەتلىرىدىكى ھەربىر خىش ئۆتمۈش قىسمەتلىرى قاچىلانغان تۆت چاسا پىلاستىنكا، ئۇنى ئىماندىن پۈتكەن قۇلاق بولمىسا، ھېچكىم ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولالمايدۇ.

قەشقەر ئىمارەتلىرىدىكى ھەربىر خىش پەلەككە ئۆرلەۋاتقىچە بىر مەزگىل توختاپ قالغان ۋەسىيەت.

قەشقەر ئىمارەتلىرىدىكى ھەربىر خىش بىر يۈرەكتۇركى، بىر - بىرى بىلەن جىپسلىشىپ زور بىر قەسىرنى بەرپا قىلىشقىنىدا، تۇتاش ھالدا سوقۇپ تۇرىدۇ.

پەخەس بول ئەي نادان! قەشقەرنىڭ ھەربىر خىشى تىرىك ئادەم، ئۇنى ئاۋايلاپ تۇت، شۇندىلا ئۇ ساڭا ئادىمىيلىكنىڭ نېمىلىكىنى ئۆگىتىپ قويىدۇ.

قەشقەر ئاسمىنىدىكى ئاقۇچ توزانلار گويا پىراق دەشتىدىكى بۇ شەھەرنىڭ تىنىقلىرى. ئۇلار دەرەخلەرنىڭ ئالقانلىرىغا يۈرەك سۆزلىرىنى قالدۇرۇپ قويۇشۇپ، ئەرش پوچتىخانىسىغا يۈكسىلىدۇ.

ئۇلۇغ شەھەرنىڭ ئۇلۇغلىرى شېھىتلىك مۇقامىدا ئەۋلادلىرىنىڭ قۇلاقلىرىغا پىچىرلاپ تۇرىدۇ، گويا تۇپراق تىلىدا، توزان تىلىدا، شامال تىلىدا، بوران تىلىدا، كەپتەر تىلىدا ياكى جەمجەت قەبرىستان تىلىدا...

— نەگە بارىسىلەر ئەي توزانلار؟

— ساماغا، يۈكسەككە، يۇلتۇزلارغا ئايلانغان يۈرەككە!

گىل رەڭ تۇپراق، ئاقۇچ توزان، زەڭگەر ئاسمان... ئاپتاپ گويا بىر خىتابىتەك ھېيتگاھ مەيدانىدا ماكان تۇتقان.

ھېيتگاھ مەيدانىدىكى قىزىق ئاپتاپ باشقا يەرنىڭ ئاپتاپلىرىغا ئوخشىمايدۇ. ئوتتەك ھارارىتى تاپاندىن ۋە باشتىن ئۆتۈپ، يۈ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رەكتە ئۇچرىشىدۇ. كىشى بۇ يەردە ئەرش بىلەن پەرشىنىڭ تەپتىنى بىرلا ۋاقىتتا ھېس قىلالايدۇ.

غىلاڭ سېمونت مەيداندىكى چىكىتچۇش ئاپتىپى گويا ساما سالىدۇ. ئۇنىڭ ئارىسىغا كىرگەن كىشىنىڭ جېنىمۇ ساما سالىدۇ. قىيامەتنى تەجرىبە قىلىمەن دېسەڭ، تومۇزدىكى ھېيتگاھنىڭ ئاپتىپىغا كەل!

بۇ يەردىكى سائەت مۇنارى، بۇ يەردىكى ئانار ھەيكىلى، بۇ يەردىكى گۈلىستانلار ئاپتاپتا ئېرىپ، ئۆتمۈش دېگىزىغا قۇيۇلۇپ كەتكەن.

قەشقەر كوچىلىرى

ھېچكىم كاشىلا قىلمىسا، ئۆستەڭبويى، نوربېشى، جانقورغان، بۇلاقبېشى مەھەللىلىرىنى تەنھا ھالدا قانغۇچە ئايلىنىۋالسام دەيمەن. قەشقەرنى راسا سېغىنغان چاغلىرىمدا لوندوندا شۇنداق دېدىم، ئۇرۇمچىدىمۇ شۇنداق دېدىم.

پۇرسەتلەر ئاخىر كەلدى. ساھىبخانىلارنىڭ قىزغىن خېرىدارلىقىرى ۋاقتىمنى قىس قىلىۋەتسىمۇ، بىر ئەتىگىنى بۇ تەۋەررۈك شەھەرنىڭ قەدىمىي رەستىلىرىنى كۆزلەپ ئىشكىتىن تەنھا چىقتىم.

جانقورغان مەھەللىسى. مەھەللە بالىلىرى تولىمۇ سۆيۈملۈك. ئۇلار ئۆز مەھەللىسىگە يولۇققان يات كىشىلەرنى ئاسانلا بايقىۋالايتتى. قاپقارا سەبىي كۆزلەر ماڭا قىزىقسىنىپ تىكىلدى. راستىنى دېسەم، ئاشۇنداق خالىس قارا كۆزلەر ماڭا تىكىلسە يايراپ كېتىمەن. مەن بىرقانچە دەقىقە بولسىمۇ ئۇلارنىڭ مەنۇيىتىنىڭ بىر نۇقتىسىغا ئايلىنالىغانىدىم. مەن ئۇلارنى ھودۇقتۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن گويا ئۇلارغا سەپسالمىغان قىياپەتتە مېڭىپ، ماڭا قاراپ تۇرغان پاك، مەسۇم كۆزلىرىنى تاماشا قىلاتتىم. شۇ ئارقىدا

لىق دەرمەھەل پەيدا بولغان بالىلىقتا قايتىش ئىستەكلىرىمنى غا-
يىبانە بىر تەقلىد بىلەن قاندۇراتتىم.

ئۇلار چۇرۇقلىشىپ بىر - بىرىنى قوغلايتتى. بۇ، دۇنيادىكى غەرەزسىز قوغلاشلاردىن ئىدى. بۇ يەردىكى بارچە خۇشاللىق پەقەت قوغلاشنىڭ ئۆزىگىلا مۇجەسسەم ئىدى.

رەستىدىكى كىشىلەر قايسىدۇر بىر تار كوچىنىڭ ئالدىدا غا-
يىب بولاتتى. كىملەردۇر قايسىدۇر بىر تار كوچىدىن چىقىپ، رەستىدىكى پىيادىلەر ئېقىمىغا قوشۇلۇپ كېتەتتى. ئاپپاق ساقال-
لىق مويسىپىتلار، پەرەنجىلىك ئاياللار، ئۇلارغا ئەگەشكەن بالىلار، كېلىشتۇرۇپ بۇرۇت قويۇۋېلىشقان سۆلەتلىك يىگىتلەر... ۋاھ، بۇ شەھەرنىڭ ئادەملىرى خويمۇ قاملاشقان. قويۇق سۇمبۇل چاچلىرى-
نى نېپىز سۆسۈن ياغلىق بىلەن باستۇرۇپ چىگىۋالغان زىلۋا بىر چوكان ئالدى - كەينىگە ئىككى بالىسىنى مىنگەشتۇرۇپ، توك مو-
توسىكلىتىنى ھەيدىگىنىچە بىر تار كوچىدىن چىقىپ كەلدى - ده، ئادەملەر ئېقىمىغا قوشۇلۇپ كەتتى. ئۇنى كۆرۈپ غۇۋزىمەك مې-
ۋىلىگەن يۇمران ئەنجۇر شېخىنى ئەسلەپ قالدىم.

مەن ھەربىر تار كوچىغا ئېرىنمەي كىرىپ باقتىم. قېنى بۇ نەلەرگە باشلايدىكىن دېدىم ئىچىمدە. بىردىنلا نەۋايىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرى ئېسىمدىن كەچتى:

ماڭا نە مەنزىلۇ - مەئۇا ئايان، نە خانۇمان پەيدا،
نە جانىمدىن ئەسەر زاھىر، نە كۆڭلۇمدىن نىشان پەيدا.

ماڭا نەگە بېرىش مۇھىم ئەمەس، شۇ تاپتا بىرەر مەقسەتتىن خالىيمەن. پەقەت بۇ تار كوچىلارنىڭ چېكىگە يەتسەم دەيمەن. بەل-
كىم، بۇ تار كوچىلاردا نام - شەرىپى تېخى يېتىپ كەلمىگەن شا-
ئىر ياكى ئەللامىنىڭ قول يازمىلىرى يانقاندۇ. سارغىيىپ كەتكەن قول يازمىلاردىكى قۇرلارنىڭ ئارىسىغا غايىبانە سىڭىپ كېتىۋاتـ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قانداق لەززەت تۇيغۇسىغا ئەسىر بولۇشقا باشلىدىم.

تار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ جايلاشقان ئىككى ـ ئۈچ قەۋەتلىك ئۆيلەر بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بولۇپ، كو ـ چىنىڭ ئىچىدە كوچا، هويلىنىڭ ئىچىدە هويلا ئىدى. ئەپچىل هويلىدا تەشتەكتە ئۆستۈرۈلگەن هەر خىل گۈل بەئەينى گۈللۈك پېشايۋان بىلەن گۈللەر تىلى ئارقىلىق پاراڭلىشىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. يەردىمۇ گۈل، تاملاردىمۇ گۈل. تېشىدىن قارىماققا قاق سەنەمدەك كۆرۈنىدىغان بۇ شەهەرنىڭ ئىچ ـ ئىچى گۈل بىلەن تولغانىدى. شۇڭا، ئايۇانلاردا گۈل، پېشايۋانلاردا گۈل، هويلا دەرۋا ـ زىسىدا گۈل، هويلىلاردا مېڭىپ يۈرۈۋاتقىنىمۇ گۈل، چۈمبەللەردە گۈل، تەكچىلەردىكى كونا كىتابلاردا گۈل، ئىچىلىۋاتقان چايلاردا ـ مۇ گۈل... بەزى ئۆيلەر كوچا تاملىرىغا مىنگەشتۈرۈپ سېلىنغان بولۇپ، بۇنداق ئۆيلەرنىڭ تۇتاشمىسىدىن ئۈزۈن كارىدور هاسىل بولغانىدى. چىرايلىق پەردىلەنگەن دېرىزە تەكچىسىگە قويۇلغان گۈل ياكى ساماۋار دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى. تار كوچىلار بىر ـ بىرى بىلەن ئۇچراشقان دوقمۇشمۇ تار ئىدى. دوق ـ مۇشتا بىرقانچە هويلا ئىشىكلىرى بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇراتتى. ئۇستىگە قارىسىڭىز بىر پارچە زەڭگەر ئاسمان خۇددى مۇشۇ كە ـ چىككىنە يېپىق دوقمۇشنىڭ ساماۋى تورۇسىدەك كۆرۈنىدۇ.

ئەنە، بوسۇغىدا ئولتۇرغان ئىككى ئايال نېمىلەرنىدۇر دېيە ـ شۇاتىدۇ. بىر ـ بىرىگە مۇرىدىشىپ ئولتۇرغان ئۆيلەرمۇ بىرنېمە ـ لەرنى دېيىشۇاتىدۇ. ئۆيلەر ۋە ئادەملەر قايسى قىسمەت هەققىدە پاراڭلىشۇاتقاندۇ ـ هە؟ ئۇلار مۇشۇنداق دىلكەشلىك بىلەن مېڭىلاپ ئەسىرنى يولغا سېلىپ قويۇپ، يېڭى بىر ئەسىرنىڭ بوسۇغىسىدا تىرىك مۇزېيغا ئايلىنىپ تۇرۇپتۇ.

تومۇر ـ تومۇردەك سوزۇلغان تار كوچىلار تومۇر ـ تومۇردەك خالتا كوچىلارنى قوينىغا ئالغانىدى. ئەگرى ـ بۈگرى، ئوڭغۇل ـ

دوڭغۇل بۇ تار كوچىلار دۇنياغا داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېت شەھىرى كامبىرىجنىڭ كوچىلىرى بىلەن ئوخشاش ئىدى. ئىنگلىزلار كامبىرىجنىڭ ئاشۇ تار كوچىلىرى بىلەن ئىنتايىن پەخىرلىنىدۇ. چۈنكى، ئاشۇ تار كوچىلاردا مېڭىپ يۇرۇپ ئىلىم تەھسىل قىلغان نۇرغۇن ئالىم نوبېل مۇكاپاتىغا ئېرىشىپ، ئۇلارنىڭ شۆھرىتىنى يايغان. ئەنگلىيەدىكى يەنە بىر قەدىمىي شەھەر دارھامنىڭ كوچىلىرىنى ئايلانغىنىمدا، ئوردىئالدى كوچىسى ۋە ئەشىمكار كوچىسىنى ئەسلەپ قالغانىدىم. دۇنيادىكى كۆپلىگەن قەدىمىي شەھەرنىڭ كوچىلىرى قەشقەرنىڭكىدەك تار بولىدىكەن. ۋاھالەنكى، بۇ تار كوچىلاردا تالاي كاتتا ئالىم ماڭغانىدى. مەن كېتىۋاتقان بۇ تار كوچىلاردا ئەينى دەۋرلەردە بۇخارا، سەمەرقەنت، نىشاپۇر، بەلخ، باغداد، دەمەشق، شىراز، ئۇفا، ئىستانبۇللاردا ئىلىم مەشئىلىنى ياندۇرغان قايسى دانىشمەن ماڭمىغان!

ئانىجان قەشقەر كوچاڭدا غىچلا ئالىملار ئىزى،
سەندە شۆھرەت، سەندە ۋىجدان، سەندە تەۋپىق يىلتىزى.
ئەھلى مەردانلار مازارى، ئەقلى كاملىلار ئېلى،
توزۇغان ئاچچىق توپاڭدىن يورۇغاي ئىقبال كۆزى.

قەشقەرنىڭ تار كوچىلىرى مىڭ يىللاپ ئىلمىي ھاياتنىڭ شاھىتى بولغان ئەينى زامان ئۇنىۋېرسىتېتلىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن. خانلىق مەدرىسەسى، ساقىيە مەدرىسەسى، ساچ مەدرىسەسى... دېمەككى، قەشقەر ئۆز دەۋرىنىڭ ئۇنىۋېرسىتېت شەھىرى. مەدرىسەلەر، ئەي مۇقەددەس چوغدان! ئېگىز مۇنارلىرىڭ قېنى؟ يوقاپ كەتكەن قايسىدۇر بىر كىتابنى غايىب ھويلاڭدىكى ئۇجمە ساپىسىدە بىر سائەت ۋاراقلىۋالسام ۋۇجۇدۇم ئىللىپ قالار ئىدى!

قەشقەرنىڭ تار كوچىلىرى مۇھەببەتكە بايي ئىدى. بۇ كوچىلاردا ماڭا يولۇققانلىكى كىشىلەر ماڭا ئىللىق سالام بېرىپ ئۆ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەتتى. «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەيتتىم مەنمۇ تۇرغانلارنى كۆرسەم. ئۇلار سالىمىمنى مەندىن ئارتۇق تەۋەززۇ بىلەن ئىلىك ئالاتتى. بەزى مومايلار «ئۆيگە چىسلە، مېھمان» دەپ ئىلتىپات كۆرسىتىشتى. قېرىنداشلىقنىڭ كۆۋرۈكىدىن دېرەك بېرىدىغان بۇنداق يېقىملىق سالاملار تاۋار، پۇل ئەقىدىسىگە گىرىپتار بولۇپ، كۆڭلى پۇچەكلىشىپ كېتىۋاتقان تاۋار ئادەملەردىن بارغانسېرى يىراقلىشىپ بارماقتا ئىدى.

خالتا كوچىلارنىڭ ئاخىرى بىرەر گۈللۈك دەرۋازا بىلەن تۈگەيتتى. دەرۋازا بىر ئائىلە ئىپپېتىنىڭ بەلگىسى ئىدى. ئەڭ ياخشىسى، ئەمدى كەينىمگە ياناي. ئىشكىلەرنىڭ ئۆزى خالىغاندا ئېچىدىن ئېچىلغىنى ئەۋزەل.

تار كوچىنىڭ بالىلىرى

كوچىنىڭ ئېغىزىدىلا بىرقانچە ئايال گەپلىشىپ تۇرۇپتۇ. ئۇستى يېپىق تار كوچا؛ ئىككى تەرىپىمدە ئۆي، ئۇستۈمدىمۇ ئۆي، تار كوچا مېنى سۈمۈرمەكتە. بۇ تار كوچىلارنىڭ نېمىسى مېنى شۇنچە تارتىدۇ؟ بىلمەيمەن. بۇ، تار كوچىلار بىلەن ۋىسالىلىشىشمۇ ياكى ۋىدالىشىشمۇ؟

ئىچكىرىلەپ كىرىۋىدىم، كوچا بارغانسېرى خىلۋەتلىشىپ كەتتى. ئەتىگەنلىك قۇياش بالىخانلارنىڭ ئۆگزىسىگە ئۆزىنىڭ زەرىكىلىرىنى ئاسقان، لېكىن كاربىدورسىمان تار كوچىدىن شەھەرنىڭ گۈگۈملىرى ئەمدىلا خوشلاشماقتا ئىدى.

ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ تار كوچىنىڭ ئاخىرىغا بېرىپ قالدىم. دېمەك، بۇ بىر خالتا كوچا ئىكەن. كەينىمگە ياندىم ـ دە، يەنە بىر تار كوچىغا بۇرالدىم. ئازراق ئۆتكەندىن كېيىن يەنە ئۇچ ئاچىلىق بىر دوقمۇشقا كەلدىم. دوقمۇشتا چاقىنغىنە بىر مەسچىت بولۇپ، مەسچىتنىڭ ئىشىك تېمى، سۈپىسى ۋە مۇنارلىرى سېغىز رەڭ

خىشتىن قويۇرۇلغان. مەسچىتنىڭ قۇلۇپلانغان ئىشىكىگە «تىنچ مەسچىت» دېگەن خەت چۈشۈرۈلگەن قەلەي تاختا مىخلانغان.

لېكىن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى كىچىككىنە دوقمۇش سەيناسى تىنچ ئەمەس ئىدى. بەش ـ ئالتە بالىنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى بۇ يەرنى بىر ئالغاندى. ئوغۇللار كالتە ئىشتان بىلەنلا چىققان بو ـ لۇپ، پۇتلىرىدا ساپما كەش، ئىككى قىز ئەتلەس تامبالىنىڭ ئۇس ـ تىگە ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىۋالغاندى. قارىغاندا، ئۇلار ئۇيقۇسىدىن بايىلا ئويغىنىپ، ناشتا تەييار بولغىچە ئويناۋالايلى، دېگەن بولسا كېرەك.

دوقمۇشقا كېلىپ تۇرۇشۇمغىلا، ھاۋادىن ئايروپىلاننىڭ ئاۋازى كەلدى. بالىلار بىردەكلا ئاسمانغا قاراشتى. مەنمۇ قارىماي تۇرالمـ ـدىم. مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى سەيناچىلىك كېلىدىغان زەڭگەر ئاس ـ ماندىن ئويۇنچۇقتەك بىر ئايروپىلان غىل ـ پال كۆرۈنۈپلا ئۆتۈپ كەتتى. بالىلاردىن بىرى بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، بارماقلىرى ـ نى ئۇچلاپ ئايروپىلانەك قىلىپ، ئايروپىلاننىڭ ئاۋازىنى دوراپ تۆت ـ بەش قەدەم ماڭدى، باشقا بالىلارمۇ ئەگەشتى. ئۇلار ئايرو ـ پىلانەك توۋلاشقىنىچە زەڭگەر ئاسمانغا ئۇزاققىچە قاراشتى.

بۇ مەھەللىنى تار دەپ كىم دەيدۇ. بۇ مەھەللىنىڭ بالىلىرى ئۆزىنىڭ تار كوچىلىرىنى بىپايان ئاسمان دەپ بىلدى. ئۇلار ئۆز ـ لىرىگە تونۇش بۇ مەھەللىدە بەئەينى ئەزىم دەريادىكى بېلىقلارنىڭ ئۆزى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەھەللىسىدىكى چوڭ ـ كىچىكلەرنىڭ ھەممىسىنى تونۇيدۇ، خالىغان بىر ھويلىغا قورۇنماي كىرەلەيدۇ.

تار كوچا بالىلىرىنىڭ كۆڭلىدىكى مەھەللىلەر ناھايىتى كەڭ. ئۇلار كۆپ ھالدا ئاسمانلاردا، رىۋايەتلەردە، تاملاردىن ھالقىپ كەت ـ كەن چۈشلىرىدە ئەركىن قىيغىتىپ ئۇينايدۇ. ئاسماندىكى خالىغان بىر يۇلتۇزنى ئۇزۇپ، ئانىلىرىغا ئۇزۇك سوقتۇرۇپ بېرىدۇ.

تار كوچىدىكى ئاشۇ بالىلارنى ئاسماندىن يىراق دەپ ئېيتىشقا كىم پېتىنالايدۇ؟

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تار كوچىدىكى ئايال

بىر دوقمۇشتىن قايرىلىشىمغا، ياش بىر چوكان بىلەن دوقۇ-رۇشۇپ قالدىم. چوكان ئەندىككەندەك بولۇپ ئۆزىنى چەتكە ئالدى، رومىلىنىڭ بۇرجىكىنى يۇزىگە دالدا قىلدى. بۇنداق ئەتىگەنده ناتو-نۇش بىر ئەر كىشىنىڭ بىر خىلۇەت تار كوچىدا چۆرگىلەپ يۈرۈ-شىنى ئايال نەدىن بىلسۇن؟

بۇ تاسادىپىي مەنزىرە كۆڭلۇمنى لەرزىگە سالدى. ئايال ئالمان ـ تالمان يۈرۈپ كەتتى. تەسىراتىمنىڭ چىنىسى ئاستا ـ ئاستا تو-شۇپ، تېشىشقا باشلىدى. كوچىلاردا ئۇدۇل كەلگىنىچە دولىسىنى ئۇچلاپ سوقۇپ ئۆتۈپ كەتكەن تايتاق قىزلارنى كۆپ كۆرگەنمەن. شۇنداق چاغلاردا ئەرلىك زوراۋانلىقىم بىر كۆپجۈپ يەنە تىنىپ قالاتتى. مانا ھازىر ئاشۇ رومالىق چوكانغا جاھاندىكى داغدام يوللارنىڭ ھەممىسىنى ئىككى قوللاپ سۇنغۇم كەلدى.

ئايال ئۆزىگە بۇيرۇلغان ئەرنىڭ ئامانىتىدۇر. پاكىز، گۈزەل ئاياللار ئەرلىرىنىڭ ئۆزلىرىدىكى ھەققىنى تونۇپ، ئەرلىك مەسئۇ-لىيىتىنى بەجانىدىل ئۆتىيەلىگەن ئەرلەرنىڭ ھاردۇق ئېشى. ئا-ياللار ئەرلىك غۇرۇرى ۋە شىجائىتىنىڭ مۇستەھكەم قورغىنىدا تۇرغاندىلا ھەقىقىي گۈزەل. ھەقىقىي ئەر بار يەردە ئاياللىق غۇنچە-لىرى قات ـ قېتىدىن تەبىئىي ئېچىلىدۇ.

پىتنە ـ پاساتقا تولغان بۇ دۇنيادا، بىرنى بىر دەيدىغان ئەر-لەرگە زىيادە كۆپ مالاللىق يېتىدۇ. ئەگەر ئاشۇ ئەرنىڭ لاتاپەتلىك، چېچەن بىر ئايالى بولسا، ئەرلىك سۆلىتىنى دات باستۇرماي ساق-لىيالايدۇ.

قايسىدۇر بىر سۆھبەتتە شۇنداق ئىشتىكەنمەن: ئىنگلىز ئىمپېراتورلىرى مىسىرغا قەست قىلىپ مەقسەتلىرىگە دېگەندەك يېتەلمىگەندە، مىسىر ئاياللىرىنى شاراب سورۇنلىرى، بەزمە تۇ-

نەكلىرىگە ئېلىپ كىرەلىگىنىمىزدە مىسىر بىزنىڭ بولىدۇ، دېيىشكەنىكەن. چۈنكى، يىگىتلەرنىڭ جاسارىتى ناپاك ئاياللارنىڭ ئارىسىدا ئاسان سۇنىدۇ. ئەرلىرى سۇنغان ئەلنىڭ ئاياللىرى بەرىبىر ئولجا.

پارس شائىرى ھافىز شىرازىي ئاياللارنىڭ گۈزەللىكىنى مۇنداق مۇبالىغە قىلغانىكەن:

ئەگەر كۆڭلۈمنى شاد ئەتسە ئۇ شۇل شىراز جانانى،
قارا خالىغا بەخش ئەتسەم سەمەرقەندۇ ـ بۇخارانى.

ئۇنىڭ قاپىيەسىگە مۇنداق سوڭداشقۇم كەلدى:

مەگەر ئىپپەتتە ساقكى كاشغەرنىڭ ھۆرۇ ـ غىلمانى،
تۇغار مىليون تۇماربسنى، تالاي ئالىپنى، دانانى.

تار كوچىدىكى ھويلا

قەشقەردىكى تار كوچىلارنىڭ ئىشكىلىرى قوش قاناتلىق بولىدۇ. ئىشكىنىڭ قاناتلىرى يېپىلغاندا، ئىشكىنىڭ تۆۋىنىدىن بىرنەچچە بارماق ئېگىزلىكتە ئېشىپ تۇرغان بوسۇغا بىلەن شۇنداق ھىمىلىشىپ كېتىدۇكى، ھېچقانداق يوچۇق قالمايدۇ. ئىشكىنىڭ ئىككى قانىتى ھىمىلەشكەندە، بىر قانىتىغا ئورنىتىلغان تۆت بارماق كەڭلىكتىكى قېلىن مىنا ھېچقانداق يوچۇققا ئورۇن قالدۇرمايدۇ. ئىشكىنىڭ قاناتلىرىدىكى نەقىشلەر ئىشكىلەرگە باشقىچە سۆلەت كىرگۈزىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ بوسۇغىسى غۇرۇر ۋە ئىپپەتنىڭ سىمۋولى. ئۆي ئىگىسىنىڭ ئۆزىگە مەنسۇپ ھەرقانداق نەرسىسى ئۇنىڭ رۇخسىتىدىن مۇستەسنا ھالدا يات كۆزلەرنىڭ نەزىرىگە چۈشمەسلىكى كېرەك. ئۇيغۇرلاردا بوسۇغا ئىچىدىكى ئىشلار بىلەن

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

بوسۇغا سىرتىدىكى ئىشلارنىڭ چەك ـ چېگراسى كەسكىن ئايرىلىدۇ. بوسۇغا ئۆينىڭ غوجايىنى بولغان ئەركەكنىڭ قەدىر ـ قىممىتىدىن دېرەك بېرىدىغان نىشان. ئەركەكلەر سىرتقا چىقىپ كەتكەن ھامان بوسۇغا يات ئادەملەرنىڭ قەدىمگە نىسبەتەن بىر ئېھتىيات سىزنىدۇر. ئىچىدىن زەنجىرلەنگەن ئىشىكنىڭ كەينىدىكى گۇللۈك ھويلا ۋە خىلۋەت خانىلار، خىلۋەت خانىلاردىكى خانىملار ۋە قىزلار ئەرلىك غۇرۇرنىڭ بىغۇبار سەلتەنىتى سۈپىتىدە ئاۋايلاپ ساقلىنىدۇ. باكىرە قىزلارغا جۈپتى ھالال بولۇشنى ئىستىگەن يىگىت ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قولى بىلەن بۇ جازىبىلىك گۈلدار ئىشىكنىڭ تۆمۈر ھالقىسىنى شاراقلاتسا بولىدۇ.

قوش قاناتلىق ئىشىك ئېچىلغاندىمۇ، ئىشىكنىڭ ئىچى تەرىپىگە تارتىلغان پەردە ھويلىنىڭ خاسلىقىنى تۇسۇپ تۇرىدۇ. ئىشىكنى چەككۈچى پەقەت ئىشىكنى رازىمەنلىك بىلەن ئاچقۇچى ساھىبخانا بىلەن دىدارلاشسا بولىدۇ، ئۆينىڭ ئىچىتى پەردە ئارقىسىدا تۇرۇۋېرىدۇ.

مېھمان ـــ ساھىبخانىنىڭ غۇرۇرى ئەرزىتكەن بۇ ئاشۇ زاتلار ئۆينىڭ قەدىر ـ قىممەت ئەقىدىسىنىڭ تۆرىدە مۇھەببەتنىڭ مۇناسىپ پەزىلەتلىرى ۋە نېمەتلىرىدىن نېسىۋە ئالىدۇ.

پەردىلەنگەن قوش قاناتلىق ئىشىك، پەردىلەنگەن دېرىزە، پەردىلەنگەن رۇخسار... قارىماققا، بۇلار كىشىلىك جەمئىيەتتىن ئۆزىنى ئايرىۋېتىشنىڭ بەلگىسىدەك كۆرۈنىدۇ. لېكىن، بۇ ئۆيلەردە ئالاھىدە تەقلەپ قويۇلغان ئاپتوۋۇا بىلەن چىلاپچىنىڭ نازۇك سەنئەتلىرىنى، مېھمانغا سۇ بېرىشتىكى ئادىمىي مەزمۇنغا باي تەرتىپلەرنى ئويلىسىڭىز، بۇ خىلۋەت خانىدانلىقنىڭ سېخىيلىقتا تولىمۇ ئوچۇق ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرىسىز. ئۆزى خالاپ ئېچىلغان ئىشىكلەر ھەقىقەتەن سېخىيدۇر.

تۇڭگانلارنىڭ كاتتا يازغۇچىسى جاك چېڭجىز ئەپەندى بىر تەسۋىرلەۋاتقان ئاشۇنداق بىر ھويلا ھەققىدە مۇنداق يازغانىكەن:

«بۇ هويلا مەن ئۇچۇن ناهايىتى قىممەتلىك. بۇ هويلىدا بەلكىم هېچقانداق مال ـ مۈلۈك يوقتۇ، ئەمما ئۇنىڭدا ئېتىقاد، غۇرۇر، كۈي ۋە هۆسن بار. مۇشۇ بىرقانچە خىل بايلىقتىن كېلىپ چىققان قەشقەر سېهرى مۇشۇ ئاددىي هويلىدا نامايان ئىدى.» (1995) ئۇ، ئۆزىنىڭ جامالىنى ئېرىنىڭ ئامانتى دەپ چۈشەنگەن چۈمبەللىك بىر ئايالنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى جەلپكارلىقتىن تەسىرلەنگەن هالدا شۇنداق يازماي تۇرالمىغان: «مەن ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرۈشكە مۇڭۇپپەق بولالمىدىم، لېكىن ئۇ ماڭا قەشقەرنىڭ قىياپىتىنىڭ بىر بۇرجىكىنى كۆرسەتتى.»

ئىنسانىيەتنىڭ بىر بۇيۇك ئەپەندىسى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ماريلىغانلارغا ئۇنىڭ كۆزىگە چېچىنى تارىغان تارغىقىنىڭ چىشىنى تىقىۋەتكۈدەك دەرىجىدە غەزەپلەنگەنمىكەن. ئۇي ۋە ئائىلە دەل كېچىكەن ئۆزىمىز ئەمەسمۇ؟ ئۆزىنىڭ قوۋمىنى ئائىلەم دەپ بار-لىق ئار ـ نومۇسىنى زىممىسىگە ئالىدىغان ئەزىمەتلەرنىڭ يۇكىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىش نەقەدەر شەرەپ ـ هە!؟

تار كوچىدىكى ئاقساقال

بۇ بوۋاي دىققىتىمنى نېمە ئۇچۇن تارتتىكىن؟ ئۇنى يىراقتىن كۆردۈم ـ دە، بىر شەيدالىقنى سەزدىم.

ئۇ قېرى بولسىمۇ، خۇش سۈرەتتۈركى، مەسچىتىنىڭ سۈپىسىدا مۈلايىمغىنا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاپتاپ ئۇنىڭ دۇمبىسىنى سىلىغىنىچە، ئىچىدىكى سۇكۇناتلىرىنى ئەركىن قويۇپ بېرىشكە ئۇندىگەندەك ئىدى. ئاپپاق خەسە ئىشتان، ئۇزۇن خەسە كۆڭلەك ئەتىگەننىڭ ياغدەك ئاپتىپىدا بۆلەكچە جۇلاغا كىرىپتۇ. ئاپپاق ساقاللار مەيىن شامالنىڭ قولى بىلەن تارانماقتا. چىمەن دوپپا ساپ هاۋالىق باغنىڭ ئەندازى بولۇپ، خۇشناۋالار گويا ئاپ-تاپلارنىڭ بەهرىدە جىلۋە ـ نامايىش قىلار.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىبادەتتىكى پاكىزلىقنى مەھەللىلەرگە باشلاپ چىققان ئەي چال، سۈكۈتلىرىڭدە بۇ دۇنيانىڭ يەنە قايسى غوۋغالىرىنى ھەزىم قىلىۋاتسەن؟ شۇ تاپتا سەن شۈكرىلەرنىڭ زىياپىتىدە ئولتۇرۇۋا-تامسەن ياكى ئىجتىھاتنىڭ قىيامىتىدىمۇ؟

ئاقلىقنىڭ تىمتاس دولقۇنلىرىدا تەمكىن ئۇزۇۋاتقان ئەي يو-لۇچى، قىلىچنىڭ بىسىغا دەل چۈشكەن تامچە ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتكەندەك، ۋۇجۇدۇڭ بۇ يەردە، روھىڭ ئۇ يەردىمۇ؟

بوۋايىنىڭ سۈكۈتىگە جور بولۇپ تۆت ـ بەش قەدەم نېرىدا تۇراتتىم. كىيىملىرى ۋەيرانە بىر يىگىت ئۆز ـ ئۆزىگە بىرنېمە-لەرنى دەپ ياندىكى بىر كوچىدىن چىقىپ كەلدى. ئۇ ھېلى كەينە-گە، ھېلى ئالدىغا بۇرۇلۇپ قاراپ ئۆز ـ ئۆزىگە سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ كىرلىشىپ كەتكەن چېھرىدىكى تەبەسسۇم گويا قېتىپ قالغاندەك بىر خىل رەۋىشتە تۇرۇۋېرەتتى. ئۇنىڭ بىر قولىدا نان بولۇپ، يەنە بىر قولىدا «بۇ يەردە جىق گەپ بار» دەپ يۇرىكىنى كۆرسىتەتتى.

«بۇ يەردە جىق گەپ بار»...

بۇ شۇنداق بىر نەق مەيدان ئىدىكى، ئىككى ئادەم دۇنيا بىلەن سۆزلىشىۋاتاتتى، بىرى ئاۋازسىز، بىرى ئاۋازلىق.

ئەي سۈكۈناتنى ئۆزىنىڭ تىلىغا ئايلاندۇرۇۋالغان يەرلىك پەيلاسوپ، دېڭىزىڭدىن ماڭمۇ بىر ئارال بەر. زەيتۇن شېخى چىش-لىگەن كەپتىرىمنى مەنمۇ ساڭا ئوخشاش پاكىز ئولتۇرۇپ كۈتۈش-نى ئۆگىنىۋالاي.

بۇنىڭدىن ئاۋۋال نامازدىن قايتىپ ھېيتگاھ جامەسىنىڭ يان دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا بەھۇزۇر پاراڭلاشقان ئىككى ئاقساقالنى كۆرگەنىدىم. ئۇلار سوقرات بىلەن ئەپلاتونىدەك ۋەزمىن ۋە سۆلەت-لىك ئىدى. ئۇلار سەنمىدىك ئەي ساھىبىي فىكرەت، زاھىرىڭدا كۆپ، باتىنىڭدا بىر بولغان؟

دۇنيادا ئەلف ھەرپى يېزىلغان دەپتەرلەر تالاي، لېكىن ئەلفنىڭ ئۆزى بىر بولغاندەك، قەشقەرنىڭ ئاپپاق ساقال مويسىپىتلىرى ھا-

يات مەنبىسىنىڭ قىيامىدا گويا بىر دەك ئىدى. ئۇلار دۇنيانىڭ ۋاپاسىزلىقىغا قانائەت ۋە سەۋرىنىڭ ئاددىي كەپسىنى قۇرۇپ، جەمجەت ياشىماقتا ئىدى.

سېنى كۆرمىسەم ئەي ھېكمەتلىك ئاقساقال، قەشقەرنى كۆرگىنىم ھېسابقا ئۆتمىگەن بولاتتى! سەن بەئەينى قەشقەرنىڭ داۋراڭسىز ئارخىپى.

قېنى ئۇ، تۇۋرۇكلەر

توپىلار توشۇلۇپ بوپتۇ، تاملار غايىب بوپتۇ. قايمۇقۇپ ئۇچۇپ كەلگەن شامال قالدۇق ئاچچىق توپىلارنى توزىتىپ دەمقەمغا ئۇردى. مىڭ يىللىق ئىسسىق ـ سوغۇقنى باشتىن كەچۈرگەن خانلىق مەدرىسەسى بىلەن ئەنە شۇنداق كۆرۈشتۇم.

قېنى ئۇ ھەيۋەت دەرۋازىلار، مۇسانىڭ ھاسىسىدىن باشلانغان زۇمرەت بۇلاقلارنى ۋادىمىزغا باشلىغان؟

قېنى ئۇ پەشتاقلار، ئاينىڭ زىياپىتىدە لېۋىمىزنى زەمزەمگە چىلىغان؟

قېنى ئۇ ئۇرۇقلار، ئەگىزلىرى بىلەن تەكلىرىمىزنى كۆكلەتىپ، بېدىشلىرىمىزنى ئۇزۇملەر بىلەن تولدۇرغان؟

قېنى ئۇ تۇۋرۇكلەر، كۆزلىرىمىزنى پەلەكنىڭ سەييارىلىرى بىلەن ئۇلاپ، نەزەرلىرىمىزنى كائىناتنىڭ نۇرلىرى بىلەن سۇغارغان؟

قېنى ئۇ پېشايۋانلار، كەپتەرلەرنى ئۆگىتىپ، ئىلىم شەيدالىرىنىڭ مۇڭلۇق قىرائەتلىرىگە تەڭكەش بۇقۇلداتقان؟

قېنى ئۇ ھاسا تاياقلار، پەسىللەرنىڭ يۆنىلىشىگە يول كۆرسەتكەن؟

قېنى ئۇ ھويلىلارغا باغلانغان ئاتلار، تۇياقلىرىدىن بۇخارا ۋە ھىندىستاننىڭ توپىسى پۇراپ تۇرىدىغان؟

قېنى ئۇ تىلەكلەر، باشاقلارغا ئايلىنىپ كۇن نۇرىدا چايقالغان؟

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قېنى ئۇ مەپىلەر، سۇبھى چولپىنىنى كولدۇرما قىلىپ چالغان؟

هويلاڭدىكى توّت تۇپ دەرىخىڭلا قاپتۇ، ئەي مىڭ يىللىق يەشىل سۇلالەم. ئەمدى مەن ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ قۇچاقلاپ چىقاي. قېنى، مەن ئۇلارنى بىر ئىرغىتىپ باقاي، يۇلتۇزلار ئوجمە بولۇپ توّكۇلەمدىكىن؟ سايىسىدە ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ باقاي، ئەي خادىم قولۇمغا كىتاب بەر! زاتىمىز ھەققىدە سوئال سوراپ باقاي، بۇ دەرەخلەرگە يوّلىنىپ كېتىپ قالغان ئەي مۇدەررىس، ئىجازەت بەر!

* * *

مەدرىسە ھويلىسىدىكى دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ئاجىز ئىسسىق شامالدا ئېرىنچەكلىك بىلەن قىمىرلايتتى. تۇپىلار دىمىقىمنى ئېچىشتۇرۇپ، بارا ـ بارا ھەممە يېرىم ئاچچىق بولدى. ھويلىنىڭ بىر چېتىدىكى بىر تامدا مېھراب ۋە تەكچىلەر ئاخىرقى يادىكار بولۇپ قالماپتۇ. ئاشۇ تەكچىلەرگە كىتاب تىزىپ قويغۇم كەلدى.

توختاڭلار ئەي بازار ئەھلى! بىرپەس سۈكۈت قىلىڭلاي، ماڭا سۈكۈت قىلىش ھوقۇقى بېرىلگەن ئەمەسمىدى.

تونۇر

قەشقەر كوچىلىرىنىڭ بىرىدە كېتىۋېتىپ بىر ھويلىدىكى تونۇرنى كۆرۈپ قالدىم. ئىشىكى ئوچۇق بىر ھويلا، تونۇر بېشىدا ئايالار. بىلىكىگە قېلىن يەڭلىك كىيىپ، گەزنە تۇتۇۋالغان ئوتتۇرا ياش بىر ئايال ھەدەپ تونۇرغا ئېڭىشەتتى. خېمىرلار ياش چوكانلارنىڭ قولىدا زۇۋۇلغا ئايلىناتتى، تولۇن ئايغا ئايلىناتتى، توكچىلەردىن يولتۇزلار تۆكۈلەتتى. ئانىلارنىڭ قولى بىلەن ئايلار تونۇرغا پېتىپ، يەنە شۇ ئانىلارنىڭ قولىدا قۇياش بولۇپ تونۇردىن تۇغۇلاتتى. ئانىلار ئايدىڭ ئاخشامنى ئۇزىتىپ قويۇپ، يەنە شۇ قوللىرىدا ئاتەش قۇياشنى كۈتۈۋالاتتى.

تونۇر بەجايىكى كائىناتنىڭ ئۆزى، ئۇ گويا ئانىلارنىڭ ئايىغى

ئاستىدا ئايلىنىۋاتىدۇ.

شۇ تاپتا ناندىكى ھالاللىقنىڭ پايانىغا ئەقلىم يەتمىدى. بىر تال دان باشاقتا ئايلانغۇچە تالاي مېھنەت كېتىدۇ. باشاقلار تۇپراق بىلەن سۇنىڭ تالاي كېچە، تالاي كۈندۈز پەپلەشلىرىدە تەييار بولىدۇ. ئۇنىڭغا تالاي يۇلتۇز پەرۋانە بولىدۇ، ئاي بىلەن قۇياش تالاي قېتىم سالام بېرىدۇ، شامالار تىنماي ئەركىلىتىدۇ. ئۇلار خاماندا قوشۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، چەشكە ئايلانغۇچە، چەش ئۇگۈتكە ئايلانغۇچە، ئۇگۈت ئاپپاق ئۇنغا ئايلانغۇچە قانچىلىك ئەجىر كېتىدۇ!؟ «بىر نان مىڭ قولدىن چىقىدۇ» دېگىنى شۇمكىن (تەكلىپلىك مۇھەررىردىن)؟ جىمى ھالاللىق سەۋرچان مېھنەتتىن كېلىدۇ. ئاھ، بۇ ھالاللىقنىڭ تەرىپىگە سۆز يەتمەس!

لېكىن، نە ھېكمەتكى، شۇ قەدەر ھالال نانىنىڭ تۈزكورلىرى بار. بۇ ھەقتە شائىر تۇردى سامساق شۇنداق يېزىپتۇ:

ھارارەت تەپتىدىن تومۇز ئاپتىپى،
توك بولۇپ تۇيۇلار جانۇ - تومۇرغا.
سۇت سۇركەپ توقاچنى تاۋلىغان ئانا،
دەمۇدەم چۆكەتتى چوغلۇق تونۇرغا.

بويۇڭدىن ئۆرگىلەي ئاق چاچ مېھرىبان،
تىلىكىڭ بار بولسۇن، مۇرادقا يەتكىن.
نېنىڭ يەپ، غېمىڭنى يېمىگەنلەرنى
ئادەملىك تىزىمىدىن ئۆچۈرۈۋەتكىن.

ئانىلارنىڭ قولىدىن چىققان نانلارغا ئۇلارنىڭ قوشۇۋەتكەن مېھرىنى قانداق ئۆلچەش مۇمكىن؟ بىر بۇردا ناننى ئېتىزدىن تۇرغىچە بولغان ئۇزاق مۇساپىدىن ئۆز قولى بىلەن تەييار قىلغان

ئاننىنى بازاردىكى نانىنىڭ كۆزى بىلەن كۆرەلەمسەن؟

قارا، ئانىلارنىڭ قولىدىكى گەزنىدىمۇ ئادىمىيلىككە ياتىدىغان بىر ھېكمەت بار. گەزنىنىڭ ئىككى يۈزى بار، لېكىن بىر يۈزى بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدۇ. ئادەملەرنىڭ بىر يۈزى بار، لېكىن ئىككى ـ ئۈچ يۈزى بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدۇ.

تونۇر بىر مەھەللىنى ئۆزىگە جەم قىلىدۇ. بىر مەھەللىنىڭ قەلبى تونۇردا ۋايىگە يەتكەن تۇزنىڭ تەمىدىن كامالەت تاپىدۇ. تونۇردىن چىققان نان سان ـ ساناقسىز ئادەمنىڭ رىشتىسىنى ئۇلاپ، بىر ۋۇجۇدقا ئايلاندۇرىدۇ.

تونۇر يوق مەھەللىلەرگە قاراپ بېقىڭلار، ئۇلار قۇياشنىڭ نۇرى ئاستىدىمۇ سوغۇق بولىدۇ.

ئوسمانقارىي كۈتۈپخانىسى

ئوسمانقارىي تامچى ئادەم ئىكەن. «قەشقەر كوچىلىرىدىكى تالاي ئۆيدە بارماقلىرىمنىڭ ئىزى بار» دېدى ئۇ.

ئۆيلەر ئىنسان ئېپىتىنىڭ قورغىنى. ئۆيلەر شەخسىيىتىمىزنىڭ دەخلىسىزلىكى ئۈچۈندۇر. پەقەت بوسۇغىنىڭ ئىچىگە ئۆتكىنىمىزدە بىز ئۆزىمىزگە قايتىمىز. ھەقىقىي ئۆزىمىزگە ئايلانغان ھالدا بىر پىيالە چېيىمىزنى ئارامخۇدا ئىچىمىز. تۆشەكلىرىمىز دېڭىزدەك كۆپچۈپ، تەشنا بەدەنلىرىمىزنى دولقۇنلىرىنىڭ قوينىغا ئالىدۇ، قۇشلىرىمىز شاخلىرىمىزغا قونۇپ، ئەركىن ناۋا قىلىشىدۇ. تالادىكى رەنج ـ ئاھانەتلىرىمىز ئاشۇ تام قېتىدىكى خاس ئارامىمىزدا ئاچچىق مەلھەمگە ئايلىنىدۇ.

ئوسمانقارىي تىترىگەن بەدەنلەرگە گويا تۇپراقتىن لىباس تۇقۇپ، پەم بىلەن يېپىپ قويماقتا، ھەربىر ئۆينىڭ دېرىزىسىگە ھىلال ئايىنى باشلاپ قويۇپ، مۇنارلاردا سۇبھى بىلەن پىچىرلاشماقتا.

ئوسمانقارىي پۈتكەن ئۆيلەرنىڭ كىلىتىنى ئۆي ئىگىلىرىگە

ئىخلاس بىلەن تاپشۇرۇپ، «بۇنى باشقىلارغا بەرمەك، ئەۋلادلارنىڭ بۆشۈكىنى ھېكمەت بىلەن تەۋرىتىڭ» دەيتتى.

قەشقەر ھۇنەرۋەنلىرىنىڭ كىتابخۇمار كىشىدىغانلىقى ماڭا ئايان. قەشقەر رەستىلىرىدىكى دۇكانلارنىڭ كىتاب تېپىلمايدىغانلىرى ناھايىتى ئاز. ھېيتگاھ ئەتراپىدىكى رەستىلەردە ھەممە ئىقلىمنىڭ كىتابلىرى تېپىلاتتى بىر چاغلاردا. قەشقەرگىشىلىرىدە تەبىئىي بالقىپ تۇرغان شائىرانە خىسلەت بار. ئەقىل بىلەن سەمە بولۇشنى بىلسەك، قەشقەرنىڭ پىشقان ئادەملىرى مۇتەپەككۇر كىلىدۇ. بىرلا يېرى، ئۇلاردا ھەشەمەت يوق.

ئوسمانقارىي كىتابخۇمار كىشى ئىكەن. ئۇ مېنى ئۆزىنىڭ شەخسىي كۇتۇپخانىسىغا باشلىدى. ئەپچىل ھويلا گۈللەر بىلەن يېنىپ سانداۇرۇلغان. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ پەشتاقتىن ئىككىنچى قەۋەتتىكى بىر خانىغا كىردىم. ئۆينىڭ ئىچ تېمىغا يانداپ قويۇلغان ئىشكاپ پۇتۇنلەي كىتاب بىلەن توشۇپتۇ. ئۇ يەنە ھەرقايسى دەۋردىن قالغان تام رەسىملىرى، تەشۋىقاتلار، ئاسما كالېندار، ئىزناك ۋە بىراشۇرىلارنىمۇ كۆڭۈل قويۇپ توپلاپتۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا دۇئان ۋە شىرە قويۇلغان. ئۇ مېنى دېرىزىنىڭ يېنىغا قويۇلغان بىر دۇئانغا باشلىدى. مەن ئۇنىڭ كىتابلىرىنى قانغۇچە كۆزدىن كەچۈردۇم. ئۇ ئۇيغۇر تىلىدا چىققان كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى ئاساسەن دېگۈدەك سېتىۋاپتۇ. ئىزدىگەنلىكى كىتابنى بۇ يەردىن قىينالمايلا تاپقىلى بولاتتى.

ئۇ ماڭا ئالبوملىرىنى كۆرسەتتى. ئالبوم قەشقەر ئەدەبىلىرى ۋە قەشقەرگە قەدەم تەشرىپ قىلغان باشقا شەھەر ئەدەبىلىرىنىڭ سۈرەتلىرى بىلەن توشۇپتۇ. قارىسام، ئەھمەد زىيائىي، ئۆتكۈر ئەپەندىم قاتارلىق پېشۋالارنىڭ دەل مەن ئولتۇرغان دۇئاندا ئولتۇرۇپ چۈشكەن سۈرەتلىرىمۇ تۇرۇپتۇ. ئالبوملار ۋە خاتىرىلەر ئەدەبىلەرنىڭ يالداما سۆزلىرى بىلەن تېخىمۇ قىممەتلىك بوپكەتكەن.

شۇ پەيتتە شۇنداق ئويلىغىنىم ئېسىمدە: ئادەملىرىمىز ئۆزىدە-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىڭ ئىلىم ئادەملىرىنى ئوسمانلارنىڭ بايقىيالمىغان بولسا، بىز - نىڭ قەدىر - قىممەت سۈپىسىدىكى ئورنىمىز قانداق بولار بولغىيتتى؟

ئوسمانلارنى يالداما دەپتىرىنى ماڭا سۇنۇپ:

— ئەپەندىم، ئىككى كەلىمە ئىلتىپات قىلسىلا، — دېدى.

— يوقسۇ، تەقسىر! مەندە ئۇنداق سالاھىيەت يوق، — دېدىم مەن.

— مالال كەلمىسە، كەمىنىلىرى ئىنشالىرىنى ئىستىدىم.

تەكىتسىلىتا دەپتەرنى قولۇمغا ئالدىم. بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ، شۇنداق مەزمۇندا بىرنەچچە قۇر يازدىم: كېلەچەكنىڭ خېمىرتۇرۇچى بەزىدە مۇشۇنداق خىلۇەت ماكانلاردا ئۆزىنى ساقلايدۇ. بۇ بىر ئۆي ئەمەس، بەلكى گۈزەللىك ۋە ھەققانىيەتكە بولغان تەلپۈنۈشنى ئۆزىگە ئالغان قىممەتلىك قەلب.

قايتقۇچە بۇلاقبېشى مەھەللىسىدىكى گىرە - گىرە ئۆيلەرگە نەزەر تاشلاپ، قەشقەردە ئەقىل دۇردانىلىرى بىلەن زىننەت تاپقان ئاشۇنداق خانىلارمۇ ئاز ئەمەستۇ، دەپ يېنىك تىندىم.

كىتابسىز ئۆي دېرىزىسىز ئۆيگە ئوخشايدۇ، دەپتىكەن بىراۋ. شۇ تاپتا ماڭا كىتابسىز ئۆي پالاقسىز كېمىدەك بىلىندى. بۇنداق كېمە ئۆزىنىڭ نىشانىغا قاراپ ئەمەس، ئېقىنىنىڭ مەيلىگە قاراپ ئۇزىدۇ.

قەشقەر چايخانىلىرى

ياۋروپانىڭ مەدەنىيەت تارىخىغا دائىر كىتابلىرىدا پارىژنىڭ سالونلىرى تىلغا ئېلىنىدۇ. سالونلار گويا ئىسلاھات پىكىرلىرىنىڭ بۆشۈكلىرى ئىدى. بىراق، قەشقەر چايخانىلىرى تۈزۈك ۋاراقلانماي، قەغەزلىرى چىرىپ كېتەي دەۋاتقان بىر كىتاب.

دۇنيا قەشقەر چايخانىلىرىنى بىلمەيدۇ، بىراق دۇنيادىكى بۇ - يۇك شەھەرلەرنىڭ نامى قەشقەر چايخانىلىرىدا تىلغا ئېلىنىپ تۇ -

رىدۇ. قەشقەرنى بىلمەيدىغان ھۆكۈمەت ئەربابلىرىنىڭ سۆزلىرى قەشقەر چايخانىلىرىدا يادلىنىپ تۇرىدۇ. قەشقەر چايخانىلىرىدا ئولتۇرغان بىرەر تۆمۈرچىمۇ نەۋايى بىيىتلىرىنى ئوقۇيالايدۇ. كىمدۇر بىرى فۇزۇلىي قاپىيەسىگە كەلتۈرۈپ مۇشائىرە ئوقۇيالايدۇ. قەشقەر چايخانىلىرىدا شەيخ سەئدىي دۇردانىلىرى، جالالىددىن رۇمىي تەلقىنلىرى، ھۇۋەيدا مۇناجاتلىرى، شاھ مەشرەپ ھېكايەتلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ئابدۇللا قادىرىينىڭ قەلەندەرىكى رەنا، مىرزا ئەنۋەر، ئاتابەك ۋە كۆمۈش بىبىلەر قەشقەر چايخانىلىرىنىڭ خېرىدارلىرىغا پىششىق تونۇش. بۇ يەردە پۈشكىن ئوقۇلۇپ تۇرغان، چۈستىي پاراڭ تېمىسى بولغان.

دۇنيانىڭ ئېسىگىمۇ كەلمەيدىغان قەشقەر چايخانىلىرىدا دۇنيانىڭ گېپى.

قەشقەر چايخانىلىرىغا كىرىدىغانلار ئومۇمەن ئاددىي كىشىلەر بولۇپ، بۇ يەردىن ھېچقانچە ھەشەمەتنى تاپالمايسىز. بۇ يەردىن تېپىلىدىغىنى باشقا يەردىن تاپقىلى بولمايدىغان قىزغىنلىق، خالىسلىق ۋە دىلكەشلىك. بۇ يەرنىڭ كىشىلىرى بىر چەينەك چاي، بىر پارچە ناۋات، بىرقانچە گىرە بىلەن مەست بولالايدۇ. مەسخىرىلىك لەتىپىلەر، شېرىن زەبان ناخشىلار ھاياتنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكلىرىنى سەمىمىزگە سېلىپ ئىبرەت ئېلىشقا ئۇندەيدۇ.

ھەسرەتكى، رېستوران مەدەنىيىتى بۇ شەھەرنىڭ ساپ مىللىي روھتىكى چايخانىلىرىنى يەكلەپ قويغاندەك تۇرىدۇ. بۇرۇنقىدەك ئىسسىق چىراي چايخانىلار ئەۋلادلىرىنىڭ ئاز قېلىۋاتقىنىدىن خورسىنىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ.

ھازىرمۇ ئەپلەپ - سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقان قەشقەر چايخانىلىرى ئۆزىنىڭ دەۋرىدىكى خىسلىتىدىن تامامەن قېچىپقالمىغانىدى.

ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئېشىپ قالغان بىر چۈشتىن كېيىن بىر چايخانىغا كىردىم - دە، كوچا تەرەپكە قارايدىغان لەمپىنىڭ ئاستىدىكى كىرلىشىپ كەتكەن ئەدىيالدىن ئورۇن ئالدىم. مۇلازىمغا بىر

ئۇيغۇر كتاب توربېكىتى www.uyghurkitap.com

چەينەك چاي، بىر نان بۇيرۇتتۇم. چاي كەلگىچە قېشىمدا ئولتۇرغان ئۇچ سۆھبەتداشقا نەزەر تاشلاشقا ئۇلگۇردۇم. ئۇلار ياشانغانلار بولۇپ، گىردىنى ئالدىدىكى پىيالىلىرىگە چىلاپ قويۇپ، پىنەك قىلىپ يۆگەلگەن موخوركىنى نۆۋەت بىلەن شورايتتى. ئۇلارنىڭ بىرى شاپ بۇرۇت، بادام دوپپىلىق ئورۇق، ئېگىز كىشى بولۇپ، سۆزمەن ئىدى. يەنە بىرى، مۇكچەيگەن گەۋدىسىنى پات ـ پات تىكلەپ كوچىغا قاراپ قويياتتى ۋە بېشىدىكى شاپاق دوپپىسىنى ئېلىپ، قورۇق بېسىپ كەتكەن يۇزىدىكى تەرلەرنى سۈرتەتتى. ئۇچىنچى بىرى بولسا، پىيالىلەرگە چاي لىقىلىغاچ پاراڭغا قوشۇق سېلىپ، سۆزلەۋاتقان شاپ بۇرۇتلۇقنىڭ ھەپىلىسىنى ئۆرلىتەتتى. ئۇنىڭ يەرلىك ئۇسۇلدا تىكلىگەن كۆڭلىكى چاچراپ كەتكەن تاماكا چوغىدا كۆيۈپ، تۆشۈك بولۇپ كەتكەنىدى، كۆڭلەك يېڭى يۇيۇلغان بولسا كېرەك، ئاپپاق ئىدى.

مۇلازىم مەن بۇيرۇتقان چاي ۋە گىردىنى پەتنۇسقا سېلىپ ئەكىردى. چاينى پىيالىگە قۇيۇپ بىر ئوتلىدىم، دورىلىق چاي ئاغزىمنى ئازراق قورۇپ، ھۇزۇر بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. گويا ئاشۇ بىر پىيالە چاي بىلەن چايخانىنىڭ كەيپىياتىغا بىراقلا سىڭىپ كەتكەندەك بولدۇم. بىر تەرىپىمدىكى ئۇزۇن ئورۇندۇققا ئۇچ چەت ئەللىك كېلىپ ئورۇنلاشتى، ئۇلارنىڭ بىرى فوتو ئاپپاراتىنى كوچىنىڭ مەنزىرىسىگە توغرىلىغىلى تۇردى.

يېنىمدا خىيالىمنى بۆلىدىغان ھېچكىم يوق، ئۆزۈم خالىغان نۇقتىغا بولۇشىغا قارىيالايمەن، قەلبىمدىكى ھادىسىلەرنى بىمالال تەكشىيالايمەن.

ـــ غوجام، ئۆزلىرى بۇ يەدىن ئەمەستەك تۇرىلا، ـــ دېدى شاپ بۇرۇت كاداڭ كىشى.

ـــ شۇنداق، ئۇرۇمچىدىن كېلىشىم. لېكىن زۇۋۇلام قەشقەردىن.

ـــ مۇنداق دېسىلە. كۆڭىللىرى پېقىرلارنىڭ چېيىنى تاتىپتۇ ـ ده؟

ـــ شۇنداق. بۇ مەن ئىچىپ تۇرىدىغان چايلار ئەمەسمۇ.

ـــ مالال قىپقويدۇق، قېنى، چايغا باقسىلا.

ئۇلار پىيالىدە تۇرۇپ يۇمشاپ قالغان گىردىنى مەززە بىلەن يېيىشتى.

ـــ ئابدۇكېرىم ئاخۇن، بايىدىن گەپ قىلمىدىلا، نېمە بولدىلا؟

شاپاق دوپپىلىق چال قولىدىكى پىيالىنى قويۇپ ئاستا گەپ باشلىدى:

ـــ بىز ئاخۇنۇم ئېتىغا مىنىپ بىز مەھەللىدىن ئۆتەپتۇ. بۇ مەھەللىدە كىچىك بىز كۆل بولاپ، كۆلنىڭ بويىدا تۆت ـ بەش ئۇششاق بالا ئويناۋاتقانىكەن، شۇ ۋاقىتتا ئاخۇنۇم كېلىپ كۆلدە ئېتىنى سۇغۇرۇپتا. بالىلاردىن كەپسىزرەك بىرى ئاتقا قاراپ «تىرت!» دەپ توۋلاپ قويغانىكەن، ئۇركۈپ كەتكەن ئات ئاخۇنۇمنىڭ قولىدىكى چۇلۇۋۇردىن بەش ـ ئالتە قەدەم سۆرەپ كېتىپتا. بۇنىڭ ـ دىن ھەپسىلىسى پىر بولغان ئاخۇنۇم كېلىپ ھاسا تايىقى بىلەن بالىلارنى ئۇرۇپ كېتىپتا.

ـــ ئاخۇنۇم، نېمىدەپ ھەممىزنى ئۇرىلا، ـــ دەپتۇ بالىلار.

ئاخۇنۇم بۇ گەپكە پەرۋامۇ قىلماي كېتىپ قاپتا.

ئەتىسى ئاخۇنۇم شۇ كۆلدە ئېتىنى سۇغۇرۇپتا. ھېلىقى بالىلار ئويناۋاتقانىكەن. ئۇلار يەنە تاياق يېيىشتىن قوققانمۇ ياكى ئويۇن بىلەن بولۇپ كەتكەنمۇ، بۇ قېتىم ئاخۇنۇمنىڭ ئېتىغا «تىرت!» دېمەپتۇ. ئاخۇنۇم ئېتىنى سۇغۇرۇپ بوپ، بالىلارنى ھاسىسى بىلەن ئۇرۇپتا.

ـــ ئاخۇنۇم، ئاتلىرىغا «تىرت!» دېمىگەن تۇرساق، نېمىشقا ئۇرىلا؟ ـــ دەپتۇ بالىلار تېرىكىپ.

ـــ ھەقايسىڭنىڭ تېشىڭدا «تىرت» بومىغان بىلەن، ئىچىڭدە «تىرت» با، ـــ دەپتۇ ئاخۇنۇم يولىغا راۋان بولاپ.

ئابدىكېرىم ئاخۇن لەتىپىسىنى توگىتىپ بولۇپ چايدىن بىر ئوتلىدى ـ دە، گويا ھېچنېمە بولمىغاندەك تۇرگۇن تەلەتى بىلەن

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چايخورلارغا قاراپ قويدى. قالغان ئىككىسى «توۋا، ئەجەب ئىشكەنا» دەپ سىڭايان كۈلۈپ قويۇشتى.

— بىر كۈنى ئا. جالائىر ئەپەندى بىلەن ھەمداستىخان بولاپ قالغانتىم، — دەپ گەپ باشلىدى چاي قۇيۇپ ئولتۇرغان ئادەم، — ئۇ قىزىق بىر گەپ قىلدى.

— ھە، نېمە دېدى؟ — دېدى شاپ بۇرۇت.

— ئۇنىڭ بىر دوستىنىڭ بالىسى بىرەر سازنى چېلىشنى ئۆگىنىپ قويايى دېگەنتىم، قايسى سازنى ئۆگەنسەم بولا، — دەپ سوراپتا. جالائىر ئەپەندى: «چاۋاك چېلىشنى ئۆگەن» دەپتا. «چاۋاك دېگەنمۇ ساز بولامدا؟» دەپ سوراپتۇ ھەيران قالغان بالا. بۇنىڭغا جاۋابەن جالائىر ئەپەندى: «مەرىكىمىزدە ئەڭ كۆپ چېلىنىۋاتقىنى چاۋاك ئەمەسما» دەپتا.

— توۋا، بۇ جالائىر ئەپەندىگە چاۋاكنىڭ جىنى چاپلاشقانمۇ، ئۇنىڭ چاۋاك ھەققىدە ئوقۇپ بەرگەن بىر بېيتى ھازىرمۇ ئېسىمدە، — دېدى شاپ بۇرۇت.

— قېنى، ئوقۇسلا، — دېيىشتى ئىككىيلەن.

شاپ بۇرۇت ئازراق تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئوقۇدى:

ئاتام كەتتى بۇ دۇنيادىن «خوش ـ خوش» بىلەن چاۋاك چېلىپ،
ئانام ئۆتتى بۇ دۇنيادىن ئۇمۇ شۇنداق چاۋاك چېلىپ.
مەنمۇ ئەمدى ئۆتەر بولدۇم، بۇ دۇنيادىن كېتەر بولدۇم،
چاۋاك چېلىپ، چاۋاك چېلىپ، چاۋاك چېلىپ، چاۋاك چېلىپ.
...

ئۇچ قېرى ئۆزلىرىنى قويۇپ بېرىپ كۈلۈشتى.

قەشقەر چايخانىلىرى ئەدەبىياتنىڭ مەكتىپى ئىدى، لېكىن بۇ يەردە ئوقۇتقۇچى بىلەن ئوقۇغۇچى ئارىلىشىپ كېتەتتى. مەن بۇ مەكتەپتىن تاپقان تەپەككۇر تەرەققىياتىنى ئېلىپ، خىيال بىلەن قايتىپ چىقتىم. ئىچىمدە مۇشۇنداق چايخانىلارغا ئاۋاتلىق تىلەيتتىم.

پەرۋق ۋە دۇنيا

(خاتىمە ئورنىدا)

جانقورغان مەھەللىسىنى ئايلىنىۋاتقىنىمدا، بالىلار كوچا ـ كوچىدا چۈرۈقلىشىپ ئويناۋاتقانىكەن. بالىلارنىڭ خىرامان، سەـ بىي چېھرى دۇنيانىڭ ۋەھىمىلىرىنى قەلبىمدىن سۈپۈرۈۋەتكەندەك بىلىندى، ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئىستىكى جۇش ئۇردى.

ـــ ئىسمىڭ نېمە؟ ـــ سورىدىم بىرىدىن.

ـــ پەرۋق.

ـــ نەچچە ياشقا كىردىڭ؟

ـــ 13 ياشقا.

ـــ ئىسمىڭ نېمە؟ ـــ دەپ سورىدىم پەرۋقنىڭ يېتىلىۋاتقان ئۇكىسىدىن.

ـــ نىزامىدىن.

ـــ سەنچۇ؟ نەچچە ياشقا كىردىڭ؟

ـــ بەش ياشقا.

ـــ ماڭا مەھەللەڭلەرنى كۆرسەتسەڭلار بولامدۇ؟

ئۇلار بىر ـ بىرىگە قارىشىۋاتقاندىن كېيىن، تەلىپىمگە قوـ شۇلدى. ئۇلار ئۆزلىرى بىلىدىغان كوچا ـ كويلارغا، ھويلا ـ ئارانلارغا باشلىدى. مەن كىرگەنلىكى ھويلىنىڭ ئىگىلىرى ئىززەت بىلەن كۈتۈۋالدى.

بۇ قەدىمكى مەھەللىدە مېڭىۋېتىپ، ئايىغىم ئاستىدىن تالاي ئەسىرلىك ئۆتمۈشنىڭ شەپىسىنى ئاڭلىغاندەك بولدۇم.

ـــ خوش، ـــ دېدىم بالىلارغا قايتار چېغىمدا.

بايىدىن بېرى جىق ئارمىنىنى سۆزلەپ بەرگەن پەرۋق تۇرۇپلا قالدى.

ـــ بىز يەنە كۆرۈشۈپ تۇرايلى، ـــ دېدى ئۇ بىردىنلا.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

— خوپ، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا قول بېرىپ، — قانداق كۆرۈشمىز؟

— توردا كۆرۈشمىز.

— ئېلخەت ئادرېسىڭ بارمۇ؟

— يوق.

— QQ نومۇرۇڭ بارمۇ؟

— يوق.

— ئەمىسە...؟

— ئاكامنىڭ با. ئاكام بىلەن تورغا چىقىپ تۇرىمەن.

— مەن سەن ھەققىدە يازىمەن، پەرۇق، خالىساڭ مېنى ھامان تاپالايسەن.

ئۇلار قاراپ قېلىشتى.

شۇ تاپتا پۈتكۈل قەشقەر تورغا چىقىپ، ئۆزىنى دۇنياغا جاكارلاۋاتقاندەك بىلىندى. پەرۇق قولىدىكى مائۇسنى بىر قىمىرلىتىۋېدى، دۇنيانىڭ چېتىدىكى قەشقەر بىردىنلا دۇنيانىڭ يۈرىكىگە ئايلاندى.

2009 ـ يىلى سېنتەبىر، قەشقەر ـ ئۇرۇمچى

نارکوز یاپراقلىرى

1

ئۆيگە تېزرەك يېتىپ بېرىشنى ئويلايتتىم، ھەممە ئەزايىم لاغىلداپ تىترەيتتى. ئۆيگە قارىغاندا تالا كەڭ بولىدۇ، لېكىن شۇ تاپتا تالاغا پاتمايۋاتاتتىم، تالا مېنىڭ ئەمەس - تە. بۇ يەرنى ھەممە ئادەم تالىشاتتى، خۇددى كىشىلەر بەس - بەس بىلەن تەۋەلىك خەتنى يانچۇقىغا سېلىپ يۈرگەندەك، ئادەملەر بىر - بىرىگە ھومىياتتى، بىر - بىرىگە قاراشقا پېتىنالمايتتى. بەزىلەر ياقىسىنى تۇتقان ھالدا يەرگە قارىغىنىچە ئىتتىك ئۆتۈپ كېتىشەتتى. رەستىدە ئادەملەر تولا، ھەربىر ئادەم بىر مەركەز. قەدىمكىلەر يىراق يۇلتۇزلاردىن كەلگەن مۇزىكىنى تىڭشاپ ھۇزۇرلانغان، ھازىرقى ئادەملەر بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ يۈرۈپمۇ بىر - بىرىنىڭ ئىچىدىكى ئاۋازلارنى ئاڭلىيالماس بولۇپ كەتتى. ھەممە ئادەم ئۆزىگە غەرق بولۇپ كەتكەن. رەستىدە ئادەملەر تولا، لېكىن ھېچكىمنى تاپقىلى بولمايدۇ. شۇنداق پاتىپاراقچىلىق، كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆيىگە ئالدىرىشىدۇ. ھاۋا شۇنداق ئوچۇق، قۇياش ناھايىتى ئېگىزدە. شەھەرنىڭ ئارزۇلۇق دەرەخلىرى ۋىجىك قوللىرىنى پەلەككە سوزۇپ تۇرىدۇ، قۇشلار بىلەن سىرداشىپ باقمىغان ياپراقلار ئاسفالتتىن ئۆزلەپ چىققان ھارارەتتە لاپسىيىپ كەتكەن.

ئادەملەر، نەگە بارىسىلەر؟ كىمدۇر بىرى ئىتتىك ماڭمەن، دەپ يىقىلىپ كەتتى، شىمىنىڭ تىزى قىسمى يىرتىلىپ، تىزى سۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇ ئالمان - تالمان قوپۇپ ئۆيىگە قاراپ يۇگۇردى. مەنمۇ يۇگۇردۇم، باشقىلارمۇ يۇگۇردى، ھەممە ئادەم تەرەپ - تەرەپكە يۇگۇردى. بارار يېرىمىز ئوخشاش بولمىغاچقا، بىر - بىرىمىزگە پۇتلىشاتتۇق، ئەلپازىمىزنى بۇزۇپ قاراپ قويۇشاتتۇق.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

نېمە ئىش بوپتۇ؟ ھېچ ئىش يوق، تىپتىنچ. ئۆگىتىلگەن قۇشلار يېشىل تىنچلىق جەمئىيىتىگە يۈزلەنگەن.

تار بىر خالتا كوچىغا كىردىم. ئۇ دۇنيا بىلەن بۇ دۇنيا ئارىلىقىدەك مەڭگۈلۈك تار كوچىمۇ نېمە؟ ئىختىيارىمنى كوچىغا بەردىم. ھېچنېمىنى تاللىماسلىقىم كېرەك، چۈنكى ئىككى قاسىناقتاتام، تامنىڭ ئۇ تەرىپىدە قايسى خىل دۇنيانىڭ بارلىقىنى ئويلىماسلىقىم كېرەك، باشقىلاردىن سوريسام تېخىمۇ بولمايدۇ. بىر پەيغەمبەر (بۇگۈنكى تاش دەۋرىنىڭ پەيغەمبىرى بولسا كېرەك) ئادەمگە مېڭىشتىن ئىبارەت بىرلا ئىمكانىيەت بار، دېگەنىدى. ئەگەر ماڭغىلى بولمىسچۇ؟

— خىيالىڭ بىلەن ماڭ، — دېدى ھېلىقى پەيغەمبەر.

— خىيال بىلەن نەگە بارغىلى بولىدۇ؟

— بارلىق راست ۋە يالغان نەرسىگە بارغىلى بولىدۇ.

— مەن ئۇنىڭغا موھتاج ئەمەس.

— توغرا، ئۆزۈڭ موھتاج نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بايقىغىچە ماڭ.

— ئاندىنچۇ؟

— ئېرىشكىچە ماڭ.

— مەن ھازىرغىچە ماڭدىم، لېكىن ھېچنېمە يوق.

— ئاۋۋال بېشىڭ بىلەن ماڭ، ئاندىن پۇتۇڭ بىلەن ماڭ.

— قورسىقىم بىلەن مېڭىپ خاتا قىلدىممۇ نېمە؟

— ئەگەر يەنىلا قورسىقىڭ بىلەن ماڭساڭ، ئۆمىلىگۈچىلەر قوۋمىغا كىرىپ كېتىسەن.

پىكىر بىلەن ئۆتكەن ۋاقىت شۇنچە قىسقا، بىراق شۇ ۋاقىتتا كائىناتنى نۇرغۇن قېتىم دەۋر قىلغىلى بولىدۇ.

ئۆي — ئۆزۈمگە تامامەن مەنسۇپ دۇنيا، ئۇ يەر روبىنزوننىڭ تەنھا ئارىلىغا ئوخشايدۇ. ئىشكنى ئاچتىم — دە، كىردىم. ئەمدى ئارام ئېلىشىم كېرەك. ئىشكنىڭ ئۈلگۈجەكلىرىنى مۇستەھكەم ئەتتىم، كەينىمگە چۈشكەنلەر بارمۇ — يوق، دەپ ئەتراپنى تەكشاپ

باقتىم، ئەتراپ تىمتاس، ئىشكىنى ئوبدان تاقىدىم، خۇددى پەلتو-يۇمنىڭ تۆگمىسىنى مەھكەم ئېتىپ، ياقىسىنى كۆتۈرۈۋالغانىدەك. كۆڭلۈم ئازراق تىنىم تاپقاندەك بولدى. قىلغانلىرىمدىن مەمنۇن بولغاندەك بولدۇم. بۇ مەمنۇنلۇق چىرايىمغا تەپتىمۇ - يوق، دەپ ئەينەككە قاراپ باقتىم، ئەينەكتە ئاخىرەتنىڭ پەيغەمبىرى كۇلۇپ قاراپ تۇراتتى.

— ئاللاغا ئىشەن، لېكىن تۆگەڭنى مەھكەم باغلا! — دېدى ئۇ.

— تۆگەمنى يىتتۇرۇۋەتتىم، ئى ئاللا، — دېدىم خورسىنىپ.

— ئادەمنىڭ مۇلكى چەكسىز، تۆگمەڭگە قارا، ئۇمۇ سېنىڭ مۇلكۇڭ، مۇراسىمغا چىرايلىق كىيىنىپ بارغىن.

ئۆيۈم نەبىيلەر خۇمارىغا ۋاسىل بولغان تۇر تېغىغا ئوخشاپ قالدى.

دېرىزىدىن قارىدىم، ئاسمان شۇنچە تىنىق بولۇپ، قارىغانسېرى يۇكسىلىپ باراتتى. بىر تۇپ تاش ئالما دەرىخى نۇرلارنى بەكلا ياخشى كۆرسە كېرەك، ھەربىر نوتىسى بىردىن يۇلتۇزنى كۆزلەپ بويىنىنى سوزغانىدى.

2

ئۇستىباشلىرى قىپقىزىل قانغا مىلەنگەن بىر ئادەم جەننەتنىڭ ئىشىكىگە يېقىنلاشتى. پەرىشتە سورىدى:

— توختا، نېمە ئادەمسەن؟

— كۆرمىدىڭمۇ، نائەھلىلەر مېنى شۇنداق قىلىشتى. مەن ھېچكىمگە ئازار بەرمىگەن بەندىمەن، ئۆمرۈمنى ئېتىكاپتا ئۆتكۈزدۇم. پانىي دۇنيا ناھەقچىلىك بىلەن تولغان. بىر نائەھلى ماڭا ئازار قىلدى، ماڭا بېھۇدە تېغ ئۇردى. بارچە قىساسنىڭ ئۆزى ئاللاغىلا خاس، دەپ مەن باقىي دۇنيانىڭ شەپقىتىنى سېغىنىپ كەلدىم.

— توختا، سەن ئۇنىڭغا تېغ تەڭلىدىڭمۇ؟

— ياق.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

— ئۇنى تىللىدىڭمۇ؟
— ياق.
— ھومايدىڭمۇ؟
— ياق.
— ئىچىڭدە پىكىر قىلدىڭمۇ؟
— ياق.
— ئارقاڭغا يان، سەن دوزاخ بەندىسى ئىكەنسەن.
— ماڭا ئۇۋال بولدى، ئاللا ماڭا ھەر ئىككى دۇنياسىنى نېسى قىلدى.
— ئۇزۇڭ ئۆزۈڭگە نېسى بوپتۇ — ۋىجدان قېنىڭغا نېسى، پەرمان ئېسىڭگە نېسى. جەننەت قىلىچىنىڭ سايىسى ئاستىدا.

3

كۇن ئەۋەتتىم مەن ساڭا،
ئايىنى ئەۋەتتىم مەن ساڭا.
كۇنمۇ ياندى، ئايمۇ ياندى،
ھېچ خەۋەر يوقتۇر ماڭا.

ئاخىر خېتىمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆزۈم باردىم، زېمىنىڭ چېكىگە كەلگەندە دۇپدۇگىلەك قۇياش قىزىرىپ چىقىۋاتاتتى.
— ئەي، قۇياش...
— بولدى، بەس. سەن ھەممىدىن بۇرۇن ئويغانغان تۇنجى ئادەمسەن. قۇياشنى قوغلىغان ئادەمنىڭ ئۆزى قۇياش.
قۇياشنىڭ يۇزىدە كۆيمەي ياشىرىپ تۇرغان بىر ئىنشانى كۆرۈپ قالدىم، ئىنشا بەئەينى ئۆگزىگە ياماشقان ھەشقىپىچەكتەك ياپيېشىل كۆرۈندى:
ئىككى دۇنيا ئىلمىگەكامىل بىر كىشى ئۆلگەندىن كېيىن جەننەت ئىشىكى ئالدىغا كەلدى.
پەرىشتە سورىدى:

ـــ ئى بەندە، توختا، سەن ئالدى بىلەن جەننەتكە كىرىشتىكى سالاھىيىتىڭنى ئىپادىلەپ بەرگىن.

ـــ ياق، سەن ئالدى بىلەن بۇ يەرنىڭ راستىنلا جەننەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەرگىن، ئۇ، پانىي دۇنيادىكى شور پېشانىلەرنىڭ ئىنتىزارلىقىدىن پۈتكەن ساي ئەمەستۇر؟

پەرىشتە تېخى جاۋاب بېرىشكە ئۈلگۈرمەستىن، دەرۋازا ئېچىدىن بىر ئاۋاز كەلدى:

ـــ ئۇنى كىرگۈزۈڭ، ئۇ بىزنىڭ ئارىمىزدىكى ئادەم ئىكەن.

4

ئويغىنىپ كەتتىم، ئۆزۈمنى مىشەكتەك ھېس قىلدىم. قارىغاندا، ئېتىلىپ بولغان بولسام كېرەك. روھ ئوققا ئوخشاش ئۆزى تەگكەن يېرىدە ئىز قالدۇرماي قالمايدۇ.

تەن ـــ مىشەك، روھ ـــ ئوق، مىشەك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشنىڭ ئۆزىلا ئوقتۇر.

ناشتىغا تۇتۇش قىلدىم، دېرىزەم ئۇدۇلىدىكى قۇياش ھېلىقى ئەۋلىيالارنىڭ ئىنشاسى پۈتۈلگەن قۇياشنىڭ ئۆزى ئىدى.

قاياقسۇنى ئۇزۇن قاينىتتىم، ئۇ تېخىمۇ قاينىشى كېرەك. زىياپەتتە ژولقان يۇتۇۋالغىنىمدىمۇ چىرايىمنى پۈرۈشتۇرمەسلىكىم كېرەك. مەن ئۇنى قۇيغىنىمدا ھەممە نەرسە ئېرىپ كەتتى.

قاياقسۇغا قېنىمدىن بىر تامچە قوشتۇم ـ دە، ئۇ مېنى تونۇدى، گۈپپىدە ئېچىۋەتتىم.

1997 ـ يىلى مارت، ئۈرۈمچى

يۇيۇم كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قىش بىلەن ياز ئارىلىقىدا

(ساياھەتنامە)

«يارەببىم» دەپ ئىشىكتىن چىق، كۆرمىشلىرىڭ نېمەت بولۇر.

—— ئانام ئاغزىدىن

مەكتىپىمىزنىڭ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى 30 غا يېقىن ئادەمدىن بىر ئۆمەك تەشكىللەپ جەنۇبىي جۇڭگودىكى بىرقانچە شەھەرگە —— گۇاڭجۇۇ، شېنجېن، شياڭگاڭ، ئاۋمېن، جۇخەي قاتارلىق شەھەر ۋە رايونلارغا ساياھەتكە ئۇيۇشتۇردى. ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ كۆپ قىسمى مەكتىپىمىزنىڭ مەمۇرىي خادىملىرى ۋە ئوقۇتقۇچىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئاز بىر قىسمى سىرتتىن قوشۇلغانىدى. شىنجاڭ «غەربىي دىيار» خەلقئارا ساياھەت شىركىتى بىزگە ئېگە بولۇپ، 2004 ـ يىلى 15 ـ دېكابىر ئەتىگەن يولغا چىقتۇق. ئىشلار ۋە ئويلار سايا-ھەتنىڭ كۇنتەرتىپى بويىچە كۇندىلىك خاتىرە شەكلىدە يېزىلدى.

2004 ـ يىلى 15 ـ دېكابىر

ئۇرۇمچىدىن گۇاڭجۇۇغا باردىغان ئايروپىلان بېيجىڭ ۋاقتى 9:45تە قوزغىلاتتى. بىز بېيجىڭ ۋاقتى سائەت 8:00 دە مەكتەپنىڭ ئالدى دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا يىغىلدۇق. ھاۋا سوغۇق، ئەتراپ قاراڭغۇ، جەنۇبىي ئىقلىمنىڭ ئىسسىق ھاۋاسىنى كۆزدە تۇتۇپ ئىچىمگە يىلىك كىيىنىپ، تېشىمغا پەلتو كىيۋالدىم، ئەلۋەتتە باشقىلارمۇ مۇشۇنداق قىلىشقاندۇ. ساياھەت شىركىتىنىڭ ئاپتو-

بۇسى بىزنى ئايروپورتقا ئېلىپ ماڭدى. ئىنستىتۇت ئىشچىلار ئۇ-يۇشمىسىنىڭ ئىككى خادىمى مىنىبۇسقا ئولتۇرۇپ بىزنى ئۇزاتقا-لى چىقتى.

ھاۋا تۇمانلىق بولۇپ، ئاپپاق قىروۋ باغلىغان دەرەخ شاخلىرى نېپىز مۇز تۇتقان ئاپتوبۇس دېرىزىسىدىن غۇۋا كۆرۈنەتتى، ئادەم-لەر دۇگدىيىشكەن ھالدا كوچا ئاپتوبۇسلىرىنىڭ بېكىتىگە مې-ڭىشقا باشلىغانىدى. ئۇرۇمچىنىڭ جانغا تېگىدىغان بىر كۈنلۈك ئالدىراش تۇرمۇشى قەھرىتانىنىڭ ئاچچىق سەھرىدە ئۆز پايانىنى يېيىشقا باشلىماقتا. كوچا چىراغلىرى جايىدىلا قېتىپ قالغان، نۇرلارمۇ چىراغنى چۆرىدەپ ئۇيۇپ قالغان.

ئۇرۇمچى خەلقئارا ئايروپورتىنىڭ ئالدىدا قاينىاپ كەتكەن ما-شىنا چىراغلىرى ئويىنىشۇاتقان مايقوڭغۇزلىرىنى ئەسلەتتى. شۇنچە سوغۇقتا ماشىنا چىراغلىرى نۇر سىزىقلىرىنىڭ ئىچىدە ئاقاتتى. ئادەملەر ئۆز نىشانلىرى ئۈچۈن تېپىرلاشنى باشلىۋەتكە-نىدى. توڭلاپ ئېرىنچەكلىشىپ تۇرغىنىمدا تاڭ زاۋاللىنىڭ باغرى-دىكى قاينام ـ تاشقىنلىق بۇ مەنزىرە ماڭا غەلىتە بىلىنگەنىدەك بولدى.

ئايروپورت زالىغا كىرىپلا ئۇچىمىزدىكى پەلتو ۋە چاپانلىرى-مىزنى سېلىپ مىنىبۇسقا تاشلىدۇق، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ خادىملىرى ئۇلارنى ئېلىپ كېتىپ سايا‌ھەتتىن قايتىپ كەلگىنى-مىزدە ئالدىمىزغا ئېلىپ چىقاتتى. قېلىن كىيىملەردىن خالاس تېپىپ خېلى يېنىكلىشىپ قالدۇق. ھەممىمىز بىر ـ بىرىمىزنىڭ ئۇچىسىغا قاراپ، كىيىنىشلىرىمىزگە دىققەت قىلاتتۇق. ئۆمەك بولۇپ سايا‌ھەت قىلغاندا، سەپەرگە ئائىت نېرى ـ بېرى ئىشلارنىڭ تەشۋىشى بولمايدۇ، مەن ئۈچۈن بۇ تولىمۇ ئەۋزەل بىر قولايلىق ئىدى، ئۆمەك باشلىقى جۇتى ئىشلارنى ۋاكالىتەن بېجىرەتتى. بىز پەقەت ئۇ ماڭ دېگەن يەرگە ماڭساقلا بولاتتى. قارىغاندا بەھۇزۇر خىيال سۈرۈشلىرىمگە تەسىر قىلمىدىغان ئىشلار بولمايتتى.

يۇيۇن كتاب نۇر بىكىتى www.uyghurkitap.com

ــ سەپەرگە لايىقلا كىيىنىپسىز، ــ دېدى موڭغۇل قىزى ئالتۇن ماڭا قاراپ. مەن كىر بولسىمۇ چىنىپ كەتمەيدىغان پادىچى ئىشتىنىنى، ئۇستۇمگە راھەت چاپان كىيىۋالغانىدىم. كۆپ ياڭ-چۇقلۇق ئاسما سومكامغا خېلى كۆپ نەرسە سىغاتتى.

ــ ئابدۇقادىر، ئۆزلە مۇخبىر يىگىتكە ئوخشاپ قاپلا، ــ دېدى سائادەت. ئۇ ئۆمەكتىكى بىردىنبىر ئۇيغۇر ھەمراھىم ئىدى. ئالتۇن بىلەن سائادەت مەكتىپىمىزنىڭ تىل تارماق ئىنستىتۇتىنىڭ ئو-قۇتقۇچىلىرى ئىدى، ئالتۇن ئىنگلىز تىلى ئۆتەتتى، سائادەت خەنزۇ تىلى ئۆتەتتى.

سائادەت سەپەرگە ئائىت كونكرېت ئىشلارنى سەمىمگە سېلىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ مەسئۇلىيەتچانلىقى مېنى تېخىمۇ خاتىرجەم قىلدى.

ئۇششاق پاراڭلارغا تاۋۇم بولمىغاچقا، توپتىن چەتنەرەك تۇرۇپ ئەتراپىمنى كۆزىتەتتىم. ئالدىراش كەيپىيات ماڭا بېسىم بولاتتى، ئىچىم تىتىلداپ، مەقسەتسىز ھالدا ئۇياق ــ بۇياقلارغا مېڭىپ قو-ياتتىم.

بىز گۇيا قىشتىن يازغا قاراپ ئۇچاتتۇق. جەنۇبنىڭ يازى خۇددى يېڭى نىكاھىمغا ئالىدىغان لايىقىمەك جىلمىيىپ ئۆزىگە تارتقاندەك قىلاتتى، ئۇنىڭ ئىسسىق نەپەسلىرى زىمىستاننىڭ ئا-ساردىلىرى كەتمىگەن بەدىنىمگە ئۇرۇلۇپ، غىدىقلىغاندەك بىلىندى.

ھەرقانداق پۇقرا دۆلەتنىڭ ئاممانلىق ئاپپاراتىنىڭ ئالدىدا گۇ-مانلىق. بىز ئايروپورتتىكى ئىنچىكە تەكشۈرۈشتىن ئۆتۈپ ئايرو-پىلانغا چىقتۇق، مەن ئالتۇن بىلەن بىر يەردە ئولتۇرۇپتىمەن.

ئالتۇن ئىسرائىلىيەدە بىرقانچە ئاي تۇرۇپ باققانىكەن. بىز گاھ ئىنگلىزچە، گاھ خەنزۇچە پاراڭلاشتۇق. ئۇ مەن توغرۇلۇق كۆپ ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتتى. ئىنستىتۇتىمىزدىكى بارلىق ئۇيغۇر ئوقۇغۇچى مېنى بىلەتتى، بەزىدە مەن ھەققىدە پاراڭ سېلىشاتتى، ئالتۇن ئۇلاردىن ئاڭلىغان بولسا كېرەك.

ــ سىز ئىنگلىزچە دەرس بېرىش بىلەن بىللە، يەنە نېمىنى

تەتتىق قىلىسىز؟ ــ دەپ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

ــ ھازىرچە بىرەر تېمىنى تەتقىق قىلىشنى ئويلاشمىدىم. يەنىلا موڭغۇللارنىڭ داستانلىرىنى تەتقىق قىلسام بولارمىكىن.

ــ ئىنگلىزچە بىلىش بىر قورالنى ئىشلىتىشنى بىلگەنلىك، لېكىن ئۇنى نېمىگە ئىشلىتىشنى بىلىش ئىنتايىن مۇھىم.

ــ توغرا. كۇنلەر ئۆتۈۋەرسە ئىنگلىزچە بىلىش ئالاھىدىلىكىم بولماي قالىدۇ، شۇڭا بىرەر كەسىپنىڭ پېشىنى تۇتۇپ، ئۇنى ئىنگلىزچە ئارقىلىق نامايان قىلىشىم كېرەك.

ــ ئىنگلىزچىنى ھەرقانچە بىلگەن بىلەن سىز ئىنگلىز بولالمايسىز.

ــ مەن ئەلۋەتتە موڭغۇل ــ دە.

ــ موڭغۇلچىنى ياخشى سۆزلىيەلەمسىز؟

ــ ھەرھالدا بولىدۇ، لېكىن خەنزۇچىدا راۋانمەن.

ــ ئۇنداقتا، موڭغۇل خەلق داستانلىرىنى قانداق تەتقىق قىلىسىز؟

ــ توغرا، موڭغۇلچىنى پىششىق بىلىشىم كېرەك.

ــ قاچان ئۆگىنىسىز؟

ــ بىلمەيمەن، لېكىن ئۆگىنىشىم كېرەك.

ــ ئۆزىنى ئۇنتۇپ باشقىلاردىن ئۈستۈن بولغىلى بولمايدۇ.

ــ توغرا. قىممىتىم يەنىلا ئۆزىنى ۋە ئۆزگىنى چۈشەنگەن موڭغۇل بولۇشتا.

بىز ئالتۇن بىلەن كۆپ نەرسە ئۈستىدە پاراڭلاشتۇق. ھەتتا چىڭگىزخانمۇ چالا قالمىدى. ئۇ گەپ قىلىپ بېرىشنى ياخشى كۆرىدىغان ئايال ئىدى.

بەش سائەتكە يېقىن ھاۋا سەپىرى ئاخىرلىشىپ ئايروپىلان گۇاڭجۇۋ خەلقئارا ئايروپورتىغا قوندى.

ئايروپورت زالىغا چىققۇچە پوپايكىلار ئېغىر كېلىشكە باشلىدى. ھەممىمىز ئۇچىمىزدىكى پوپايكىنى سېلىپ سومكىلارغا

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پوملاپ تىقتۇق.

ئايروپورت زالى ھەيۋەتلىك ئىدى. ئېيتىلىشىچە، بۇ ئاسىيا قىتئەسى بويىچە ئەڭ چوڭ خەلقئارا ئايروپورت ئىكەن.

گۇاڭجۇۋ ساياھەتچىلىك نۇقتىسىدىن كەلگەن ساياھەت يەتەكچىسى بىزنى كۈتۈۋالدى. ئۆمەك ئەزالىرى بىر مىنىبۇسقا چىپىشىپ كەلدۇق. ئىككى قاسىنىقى گۈللەر ۋە ياپيېشىل مەنزىرە دەرەخلىرى بىلەن قاپلانغان ئازادە يول بىزنى گۇاڭجۇۋ شەھىرىگە ئېلىپ ماڭدى.

گۇڭجۇۋ شەھىرى ناھايىتى چوڭدەك قىلاتتى، قاتناش ئىنتايىن زىچ ئىدى. شەھەرنىڭ قاتناش لىنىيىلىرى يەرنىڭ ئاستى ۋە ئۈستىگە كېڭەيگەندەك قىلاتتى. يوللارنىڭ ئۈستىدە كۆۋرۈك شەكىللىك يول. بەزىدە كۆۋرۈك رېشاتكىلىرى يانداپكى بىنالارنىڭ دېرىزىلىرى بىلەن يېقىنلاپ قالاتتى. گۇاڭجۇۋلۇقلار كىرلىرىنى دېرىزە سىرتىغا ئېسىپ قۇرۇتىدىكەن. گۇاڭجۇۋ كوچىلىرىدىكى باراقسان دەرەخلەر، ھۆپپىدە ئېچىلغان گۈللەرگە قاراپ، ئۇرۇمچىنىڭ تۆتەك قاپلىغان ئاسمىنى، كونا يوتقانلىنىڭ مېزىدەك قار دۆۋىلىرى ئېسىمگە كەلدى. ئۇرۇمچىنىڭ تەبىئىي شارائىتىغا تولىمۇ ماس كېلىدىغان كاداك قارىياغاچلارنىڭ قويۇق سايىسىنى ئەسلىتەتتى. يازدىمۇ كۆرگىلى بولماس بولۇپ كەتتى. ئەجەبا، تەرەققىيات يېشىللىققا ئۆچمىدۇ!؟

مىنىبۇس بىزنى ۋۇ ياڭچېڭ (بەش ئۆچكە شەھىرى دېگەن مەنىدە) مېھمانخانىسىنىڭ ئالدىدا چۈشۈردى. ئەمدىكى پائالىيەت ئۆزىمىزنىڭ ئىختىيارىدا ئىدى. باشتىلا ئۆمەكتىكى ۋۇ خۇڭمىن يالتاقدىشىم قىلىپ بەلگىلەنگەنىدى. ئۇ سەپەر داۋامىدا تۇرمۇش يارىدەمچىم ئىدى. ئۆمەك ماڭا كۆڭۈل بۆلۈپ شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانىكەن.

ئىككىمىز نۆۋەت بىلەن يۇيۇندۇق. مەن يۇيۇنۇپ بولۇپ، بىر ئوقۇغۇچۇم يوللۇق تۇتقان «كارۋان توقاچلىرى» دىن بىرنى يېدىم.

قورسقىڭ ئاچسا نان بار دەپدىم مەن شياۋژۇغا. ئۇ مەندىن خېلىلا كىچىك بولۇپ، مەكتىپىمىز تىل تارماق ئىنستىتۇتىنىڭ خەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر تىلىنىمۇ خېلى بىلىدىكەن.

كەچقۇرۇن سائادەت يېنىمغا كىرىپتۇ. گەرچە گۇاڭجۇۋ كوچىلىرىنى بىلمىسەكمۇ تەۋەككۇل قىلىپ ئايلاندۇق. ئويلىمىغان يەردىن شەھەرنىڭ ئاۋات كىيىم ـ كېچەك بازىرىغا بېرىپ قاپتۇق. سائادەتكە بولۇپ بەردى، ئۇ ھەربىر دۇكانغا كىرىپ كىيىملەرنى تۇتۇپ كۆرەتتى. باھاسىنى سورايتتى. گۇاڭجۇۋلۇقلار تۇرقىمىزغا قاراپ ئىنگلىزچە جاۋاب قايتۇراتتى. ئۇلارمۇ بىرەر ئىنگلىزغا ئىنگلىزچە سۆزلىۋالسا ئۆزىنى بىلىملىك ھېس قىلىدىغانىدەك تۇراتتى. بۇنى چۈشەنگەندىن كېيىن مۇلازىم قىزلارغا ئىنگلىزچە گەپ قىلدىم. قىزلار ماڭسا ناز ـ كەرەشمە بىلەن سەكسەن خىل قىلىق چىقىرىپ، ئىنچىكە تىللىرىدا جاۋاب بېرىشەتتى. دۇنياغا ھاكىم مەدەنىيەتنىڭ تىلىدا گەپ قىلىشنىڭ تەمى باشقىچە بولىدىكەن، كىشىلەر سېنىمۇ ھاكىم قاتارىدا كۆرۈپ قالىدىكەن.

ئەلياتقۇ مەزگىلىدىكى گۇاڭجۇۋدا ھايات تېخىمۇ قاينام تۇس ئالىدىكەن. بىز تۇرغان مېھمانخانا شەھەرنىڭ قەدىمىي كوچىلىرىغا جايلاشقان بولۇپ، يوللار تار ئىدى. ئېگىز بىنالار ۋە كۆۋرۈكلەر دەستىدىن ئاسمانىنى ياكى ئوچۇق دالالارنى كۆرگىلى بولمايتتى. سېزىلەر ـ سېزىلمەس بۇرۇقتۇرمىلىق ئىچىمزنى سىققاندەك بولاتتى. مەن، شياۋژۇ، سائادەت ۋە ئالتۇن تۆتىمىز بىر گۇرۇپپا بولۇپ جۇجياڭ دەرياسىنىڭ بويىغا باردۇق. چىراغ شولىسىدا ئاستا ئېقىۋاتقان دەريا بەئەينى ئوت كەتكەن دەريا ئىدى. دەريا بويىدىكى تاش ئورۇندۇقلاردا ئاشقىلار بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ كەتكەن، ئۇلار «ئوت كەتكەن دەريا»نىڭ بويىدا بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ ئولتۇرۇپ بىر ـ بىرىدىن ئوت ئىزدەپ، مۇزلاپ كەتكەن روھىغا تەسەللى تاپماقچى بولغاندەك قىلىشاتتى. تاشنى تاشقا سۈرسە ئوت چىقىدۇ، ئادەملەرنى ئادەملەرگە سۈرسە سۈمۈ چىقمامدىكىنتاڭ. مۇھەببەت

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ىنىڭ قۇرغاقچىلىقى ھايا پەردىسى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بۇ ۋادىدا ياماراپ، بىر ـ بىرىگە يېقىن گەۋدىلەر غەرىب يېگانە ئىدى.

2004 ـ يىلى 16 ـ دېكابىر

ئاخشام كېچە سائەت ئىككىدە ياتتىم، ئۆمەك باشلىقى جۇتى، فىلولوگىيە تارماق ئىنستىتۇتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جياۋەنجى مېنى مۇسۇلمانچە تاماق تېپىپ يېيىلىدىمۇ ـ يوق، دەپ ھال سوراپ كىرىپتۇ. ئۇلار پۇتا ئەكىرىپ ئىچىشتى، مەن ئۇلارغا ماسلىشىپ ئولتۇرۇپ بەردىم. ئۇيقۇمغا قانمايلا قوپتۇم. ھەممىمىز مىنىبۇسقا چىقىپ بىر رېستورانغا باردۇق. مەن روھسىز ئىدىم. ئىشتىھايىم تۇتۇلغانىدى. ناشتا پەقەت تېتىمىدى. مىنىبۇس تېخى چوش بولماي تۇرۇپ شەھىرىنىڭ كىرىش ئېغىزىغا كەلدى. ساقچى ئىجازەتنامىمىزدىكى سۈرىتىمىزگە ۋە بىزگە قاراپ بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزدى. ئۇ چىرايىمىزغا مىختەك قادىلاتتى. دېڭ شياۋپىڭ لايىھىلىگەن بۇ ئىقتىسادىي ئالاھىدە رايونغا كىرىش لەنجۇۇدىن قومۇلغا، قومۇلدىن تۇرپانغا بېرىشتەك ئاسان ئەمەس ئىدى. ئېغىزدىكى ساقچىنىڭ ئۆتكۈر ھەم سۈرلۈك نەزىرى يولۇچىلارنى بىر قۇر تاسقاپ چىقاتتى.

شىنجىياڭنىڭ كوچىلىرىدا ئادەم ئازدەك قىلاتتى. تاغلار ۋە دۆڭلەر ياپيېشىل ئىدى. كوچىلار خىلمۇخىل گۈل ـ گىياھلار بىلەن پۈركەنگەنىدى. يازنىڭ رۇخسارىنى شىنجىياڭغا كەلگەندىن كېيىن ئېنىق كۆرگەندەك بولدۇم. كۆككە تاقاشقان بىنالار ئۇرۇمچىدىكىدەك قاسماق ئەمەس بولۇپ، ھەيۋەت ھەم ئېسىل كۆرۈنەتتى.

پاكىز كوچىلار ئازادە ئىدى، دېرىزىلەر، گۈل ـ گىياھلارنىڭ يوپۇرماقلىرى يارقىن ئاپتاپتا كۆزگە جىلۋىلىك تاشلىناتتى. ئاسمان ـ پەلەك بىنالار ئورمىنىدا لەپىلدەپ تۇرغان قىزىل بايراقلار ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۇچرايتتى. كۆز ئالدىمدىكى كۆرۈنۈشنىڭ قى ـ

زىل بايراق ئاستىدىكى تىپىك گۇللىنىش مەنزىرىسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئېنىقكى، بۇ يەردىكى نۇرغۇن ئىگىلىكىنىڭ شەكلى كاپىتالىستىك بولۇپ، بۇ ئىگىلىكىنىڭ ئاخىرقى نىشانىنى قىزىل بايراقتا قاراپ ئۇققىلى بولاتتى. دېڭ شياۋپىڭ: «نامراتلىق سوتسىيالىزم ئەمەس» دېگەنىدى. ئەپتىدىن خېلىلا دۆلەتمەن كۆرۈنىدىغان بۇ شەھەر 20 يىللىق ئالاھىدە سىياسەتنىڭ مەھسۇلى ئىدى، بۇرۇن بۇ يەر بىر بېلىبقچىلىق كەنتى ئىكەن.

بۇ رايونغا كۆچۈل بۆلۈشنىڭ ھەقىقىي كاپالىتى پۇلدا ئەمەس، بەلكى سىياسەتتە ئەكس ئېتىدۇ. چۈنكى پۇلمۇ بۇ ئەقەللىي قائىدىنى ماڭا پىچىرلاپ دەپ بېرىۋاتقاندەك تۇيۇلۇۋاتقان جۇڭگودىن ئىبارەت بۇ ئەلدە سىياسەتنىڭ قۇدرىتى مۆلچەرلىگۈسىزدۇر.

بىز چۈشكىچە ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ، دېڭ شياۋپىڭنىڭ ھەيكىلى بار باغچىنى ئايلاندۇق. يېشىلىققا ئورالغان باغچىنىڭ قوينى كۆجۈم ھەم ئىللىق ئىدى. بىز بىر دۆڭگە ياماشتۇرۇلغان پەشتاقنى بويلاپ خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن دېڭ شياۋپىڭنىڭ ھەيكىلى قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان مەيدانغا يېتىپ باردۇق. مەيدان بەجايىكى بىر گۈللۈك ئىدى، دېڭ شياۋپىڭنىڭ ھەيكىلى سالماق قەدەم بىلەن كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ھەيكەل ئەتراپىغا گۈلدەستىلەر قويۇلغان، سۇرەتكە چۈشىدىغان ساياھەتچىلەر مىغلدايتتى. ماڭا شېنجېن شەھىرىنىڭ پايانى گويا دېڭ شياۋپىڭنىڭ ئايىغى ئاستىدىن باشلاپ كېڭەيگەندەك بىلىنىدى. بۇ ئېگىزلىكتىن قارىغاندا يىراقتىكى ئېگىز بىنالارمۇ پەستە قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ساماۋى بىنالار گويا دېڭ شياۋپىڭنىڭ نەزىرىدىن تۇغۇلغان مەنزىرىلەر ئىدى. مەن گاھ شەھەر مەنزىرىسىگە، گاھ ھەيكەلگە قاراپ، بىر سىياسيوننىڭ تەپەككۇر ئۇسۇلىنىڭ جۇڭگودا نەقەدەر زور تەسىر كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى قايتىدىن تونۇغاندەك بولدۇم.

ھەيكەلنى بۇ يەرگە ئورنىتىشنى ئويلاشقانلارنىڭ سىياسىي سەمۇزلىنى چۈشىنىش ئىقتىدارىغا قايىل بولدۇم. ھەيكەلتىراش-

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

لىقتىن ئىبارەت سەنئەت شۇ تاپتا ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي سەز-گۈرلۈك بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەنىدى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن «دىۋاڭ» سارىيىغا باردۇق. ئۇ يەردە مېنى بۇرۇنقى ئوقۇغۇچۇم ئابا-بەكرى ساقلاۋاتاتتى. مەن «دىۋاڭ» سارىيىغا چىقىپ شېنجېن شە-ھىرىنىڭ ئومۇمىي مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىشتىن ۋاز كەچتىم. چۈنكى ئابابەكرى بىلەن پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ سىردىشۇالمىسام بولمايتتى. ئابابەكرى قومۇللۇق يىگىت بولۇپ، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى مائارىپ فاكۇلتېتىنىڭ 7 ــ 8 يىل بۇرۇنقى ئوقۇ-غۇچىسى ئىدى. بىز شۇ چاغلاردىن ئېتىبارەن تونۇشۇپ، ھازىرغىچە قەدەر ئىزىزەت ــ ھۆرمەتتە ئۆتۈپ كېلىۋاتىمىز. ئېسىمدە قىلىشە-چە، مەن ئۇنىڭغا بىرەر سائەتمۇ دەرس ئۆتۈپ باقمىدىم، لېكىن ئۇ مېنى ئىزچىل تۇردە مۇئەللىم دەپ ئالاھىدە ھۆرمەتلەپ كەلدى. كىم بىراۋنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىخلاسىدىن سۆيۈنمەيدۇ؟! ئۇ مەكتەپ ئىچىدە مېنى يىراقتىن كۆرسىلا ئالدىمغا يۈگۈرۈپ كېلەتتى، ئۇ-نىڭ قولىدا «يېڭى ئۇقۇم ئىنگلىز تىلى» دېگەن كىتابنىڭ بىرىنـ-چى ياكى ئىككىنچى قىسمىنى كۆرەتتىم. ئۇ چاغدا مەن ئالىي مەكتەپ ئىنگلىز تىلىنىڭ تۆت قىسمىنى كۆرۈپ بولغانىدىم. مەن ئۇنىڭ ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىش ئىلھامىغا مەدەت بېرىپ تۇردۇم. ئۇ ئاردا تەتىللەردە ئىچىكىرىلەرگە باراتتى. بىر قېتىم ئۇ شاڭ-خەيدىن ئامېرىكىدا نەشر قىلىنغان «ئەدەبىيات قامۇسى» دېگەن كىتابنى ئالغاچ كېلىپ ماڭا تەقدىم قىلغانىدى، مەن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇرسەن بولغانىدىم. مېنى تاماق ئۈستىلىگە تەكلىپ قىلىپ ھاراق ئىچىشكە شاھىت قىلىدىغان ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى كۆپ، ماڭا كىتاب سوۋغا قىلىدىغانلار يوق ھېسابتا. شۇڭلاشقا مەن ئابابەكرىنىڭ بۇ سوۋغىسىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمەن.

ھېلىقى سورۇن تۈزەپ مەندىن گەپ ئالىدىغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتكۈزۈپ كەتكەندىن كېيىن ئون ــ تىنىسىز يوقاپ كە-تىشتى. ئۇلار بەئەينى ئەدەبىياتنىڭ مۇتەپەككۇرلىرىدەك توقۇناق

سوئال سورىشاتتى. ۋاقىت ئۇلاردىن ھېچنېمە چىقمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ئۇلارنى ئەدەبىياتنىڭ سۇنئىي ئىخلاسمىنى بولۇشقا نېمە مەجبۇر قىلدىكىنتاڭ؟ مەندىن تالاي قېتىم دەرس ئالغان ئۇقۇغۇچىلارنىڭ كۆپ قىسمى يوقاپ كېتىشتى، لېكىن مەندىن بەرەر سائەت دەرس ئېلىپ باقمىغان ئاتابەكرى مېنى تاشلىماي كەلدى. بەلكىم ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئۆچمەس ئىلىم ئىخلاسى رىشتىمىزنى چىڭىتىپ كەلگەندۇ.

ئاتابەكرى ئوقۇش پۈتكۈزگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىدىكى ئىنگىلىز تىلى كۇرسىلىرىدا دەرس ئۆتتى. ئارىدا چەت ئەلگە ئوقۇشقا چىقماقچى بولۇپ، نامەلۇم توسۇقلارغا ئۇچرىدى. ئۇ ئاستا ـ ئاستا پۇرۇن ئىشلىگەن مەكتىپىدىن ئۇزلىشىپ، شېنجىڭغا تەۋەككۇل قىلىپ باردى، ئۇ يەردە ئىنگلىزچە سەۋىيەسىنى ئۆستۈرۈپ ئاخىر شۇ يەردىكى ئىنگلىز تىلى مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچى بولدى. مەن يا-پونىيەدە تۇرغاندا ئۇنىڭ بىلەن ئىنتېر تورىدا ئالاقە قىلىشىپ تۇردۇق. ئۇ توردا ماڭا چەت ئەللىكلەر ئاچقان بىر مەكتەپتە چەت ئەللىك ئوقۇتقۇچى سالاھىيىتىدە ئىنگلىز تىلى دەرسى ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئەگەر ئۇ ئۆزىنى ئۇيغۇر دېسە ئاڭلىغۇچىلار ئازىيىپ كېتەرمىش. مىللىي سالاھىيەت، مىللىي كىملىك بۇگۈنكى دۇنيادا بەزىلەرنىڭ يولىنى ئوچۇق، بەزىلەرنىڭ يولىنى تۇتۇق قىلىپ قويىدۇ. جۇڭگودا چەت ئەللىك يەنىلا ئىناۋەت ۋە ئىشەنچىنىڭ، ئەقىل ۋە بىلىمنىڭ بەلگىسى. ئاتابەكرى ئاشۇ بەلگىنى ئارىيەت ئېلىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولغانىدى.

ماۋارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى جايلاردىكى ئوقۇتۇقۇچىلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇلاردا ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىپ بەقىشقا ئۇرۇنۇشتەك تەۋەككۇلچىلىك روھى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ تىلسى ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئۆلگۈدەك قورقىدۇ. بۇ، ئوقۇتقۇچىلىقنى سۆيگەنلىكتىن ئەمەس ئىدى، بەلكى ئوقۇتقۇچىلىقنى نان تېپىپ يېيىشنىڭ ۋاستىسى دەپ تونۇغانلىقتىن

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىدى. بۇ ئاستە مۇقىم كاپالەت ئىچىدە تۇرۇۋاتقاچقا، ئۇلاردا ئىز-دىنىپ ئۆزىنى يوقسىلدۇرۇش روھى ئەمەس، بەلكى بىر خىل قانا-ئەت روھى يېتىلگەنىدى. ئاتابابەكرى ئۇلارغا ئوخشىمايدىغان ئاز ساندىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى. ئۇ تەۋەككۇل قىلىپ مالايىشياغا چىقىپ باقتى، جەنۇبىي ئافرىقىغا بېرىپ باقتى، ئاخىر شىنجىڭنىڭ ئۆزىنىڭ تەرەققىيات سەھنىسى قىلىپ بېكىتتى. ئاتابابەكرىدە باشقا سىر يوق، ئۇ ئۆزى ۋە كەسپىگە ئەڭ سەمىمىي مۇئامىلە قىلىدى، قىزغىنلىق بىلەن ئىزچىللىق ھاياتىغا باشتىن - ئاخىر ھەمراھ بولدى. ئاخىر ئۇ ئىنگلىز تىلىنىڭ نېنىنى يېدى. ئۇ ئىنگلىز تىلى ئۆگەنىدىم دەپ ئەجنەبىيلىشىپ كەتمىدى، بەلكى ئۆز ئەجدادى ۋە ئەجدادىدىن مىراس ئېتىقادقا سادىق بولدى. ئۇ، پاكلىق بۇلىقى سۈيىنىڭ بۇلاقچە خاسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەنىدى.

مېنى كۇتۇپ تۇرغان ئاتابابەكرىنى مىنىبۇسنىڭ دېرىزىسىدىن كۆردۇم، بىز قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق.

ئاتابابەكرىنىڭ قارامتۇل ئۆڭى بىرئاز سۇزۇلۇپ، سالاپەت كىرىپ قالغانىدى. ئۇ ھېلىقى كەمتىرانە، ئارىسالدى ئاتابابەكرى ئەمەس، ئۆزىگە ئىشىنىدىغان، مۇلايىم ھەم مەغرۇر ئاتابابەكرى ئىدى. يۇپقا قويۇلغان قارا ساقىلى ئۆڭى بىلەن تەبىئىي سىڭىشىپ كەتكەنىدى، سۇر رەڭ كاستۇمىدىن ئەنبەرنىڭ ھىدى كېلەتتى.

«دۇڭ» سارىيىنى كۆرۈش بىر سائەتتىن ئارتۇق ۋاقىتقا پىلانلانغانىدى، مەن ئۆمەك باشلىقىغا دەپ قويۇپ، ئاتابابەكرى بىلەن پاراڭلاشماقچى بولدۇم.

— مۇئەللىم، يېقىن ئەتراپتا بىر كىتابخانا بار، ئايلانغاچ پاراڭلىشايلى، — دېدى ئاتابابەكرى.

— سىز مېنى چۈشىنىپسىز، بۇ ئوبدان گەپ بولدى، — دېدىم مەن خورسەنلىكىمنى ئىزھار قىلىپ.

— مۇئەللىم، ئىنگلىزچىنى تاشلاپ قويمىغانسىز؟

— نېمە دېسەم بولار، ئىشلەتمىگەندىكىن تاشلىنىپ قالىدۇ-

كەن. لېكىن ئىنگلىزچە كىتابلارنى كۆرۈپ تۇردۇم. ئېغىزچىغا كەلگەندە يەنىلا گاچىمەن.

ئاتابەكرى شېنجېن ۋە جۇخەيلەردە ئىنگلىزچە زۇۋان چىقىرىدىغان بىر ئايلىق كۇرس ئاچىدىغان مەكتەپلەرنىڭ بارلىقىنى، ئۇنۇمىنىڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئاتابەكرىنىڭ ئېيتىشىچە، بىر ئايغىچە مەكتەپنىڭ سىرتىغا چىققىلى قويمايدىكەن. مەكتەپ ئىچىدىكى تۇرمۇشتا پۈتكۈل ئالاقە ئىنگلىز تىلىدىلا بولىدىكەن، شۇڭا تارتىنچاقلارمۇ ئىنگلىزچە سۆزلەشكە مەجبۇر بولىدىكەن. ئاشۇ بىر ئايلىق ئوقۇش پۇلى 10 مىڭ يۈەن ئىكەن. چەت ئەللەرگە چىقىدىغانلار يولغا چىقىشتىن بۇرۇن بۇ مەكتەپتە ئېغىزچىنى پىراكتىكا قىلىدىكەن.

كىتابخانا ناھايىتى چوڭ بولۇپ، كىتابلارنىڭ تۇرلىرىمۇ كۆپ ئىكەن. «كىتابلارنىڭ تولىسى ئۇرۇمچىگە بارمايدىكەن» دەپ ئويلىدىم مەن. ئۇرۇمچىنىڭ كىتابخانىلىرىغا چەت ئەل شائىرلىرىنىڭ توپلاملىرى كەلمەس بولۇپ كەتكەنىدى. لېكىن بۇ يەردە جۇن ئاشبېرىي، پائۇل سېلان، رەسۇل ھەمزەتوف، گۇمىلوف، پولئەليار، مىلوش، ۋادون قاتارلىق شائىرلارنىڭ توپلاملىرى تۇراتتى. بۇلار دىن مەن مىلوشنىڭ شېئىرلىرىنى تاللىدىم. روبېرت فروستنىڭ تولۇق شېئىرلار توپلىمىنى كۆرۈپ خۇش بولۇپ كەتتىم. مەن ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى تەبىئەت مەنزىرىسىگە قوشۇلۇپ كەتكەن پەلسەپىۋى دىتنى ياقتۇراتتىم. «ياخشى قاشا ياخشى قوشنىنى بارلىقا كەلتۇرىدۇ». فروستنىڭ بۇ سۆزىنى خېلى يىللار ئىلگىرى كۆرگەن بولسامۇ، ئېسىمدە شۇ پېتى تۇرۇپتۇ، پات ـ پات بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى تەھلىل قىلىپ قالىمەن. «قاشا» سۆزى ئىنگلىزچىدە fence دەپ ئېيتىلاتتى، بۇ سۆز ئىنگلىزچىدە كۆپ مەنىنى بىلدۈرەتتى، مىسالەن: قاشا، پاسىل، زاڭ مالىلارنى ئېيلىپ ـ ساقۇچى، شەمشەرۋازلىق، رەقىبى ئۇستىدىن غالىب كەلمەك، قوغدىماق... دېگەنلەردەك. بۇ كۆپ مەنىنى بىرلەشتۈرۈپ تەپەككۇر قىلىپ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ساق، «قاشا» دېگەن گەپ ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى قاشانى بىلدۈرمەيدۇ، بەلكى ئۇ كۈرەش، قوغداشنى شەرت قىلغان مۇداپىئەنى بىلدۈرىدۇ. روشەنكى، ئىستراتېگىيەلىك مۇداپىئە ئۆزى ھەم ئۆزگە ئوتتۇرىسىدىكى نورمال مۇناسىۋەتنىڭ كاپالىتى، «قاشا» دېگەن سۆزنى «پەردىشەپ» دەپ چۈشەنگەندە، ئادەملەر، مىللەتلەر، دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى «پەردىشەپ» مۇ ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ياخشى قوشنىدارچىلىقنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ، بۇ «پەردىشەپ» رېئاللىققا تالغاندا تېخىمۇ كۆپ ۋاريانتقا ئىگە بولىدۇ.

مەن تاللىغان كىتابلارنىڭ سوممىسى 200 يۈەندىن ئېشىپ كەتتى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاتابەكرى تۆلەۋەتتى. «بۇنداق كىتابلارنى بىز ئوقۇپ بولالمايدىكەنمىز، بۇ كىتابلارنىڭ روھى سىز ئارقىلىق خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشىۋۇن» دېدى ئۇ خىجىللىقىمغا جاۋابەن.

ـــ سىز بۇ يەردە يەنىلا «چەت ئەللىك» ئوقۇتقۇچىمۇ؟ ـــ سورىدىم ئۇنىڭدىن.

ـــ ھەئە، شۇنداق، ـــ دېدى ئاتابەكرى كۈلۈپ كېتىپ.

ـــ ئۇنداقتا، قەيەرلىك بولىسىز؟

ـــ كانادالىق.

ـــ كانادالىق؟ مېنىڭچە، سىز كانادالىققا ئوخشاپ كەتمەيسىز، ھىندونېزىيەلىك بولسىڭىز بولمامدۇ، ئۇلارنىڭ ئۆڭى ۋە چىرايى سىزگە ئوخشايدۇ.

ـــ مەن «بۇلغارىيەلىك كۆچمەننىڭ ئەۋلادى» بولدۇم، ئەجدادىم شۇ يەرلىك تۇرك.

ـــ بۇمۇ خېلى قاملىشىپتۇ، چانمىغاندۇ؟

ـــ مېنىڭچە، مەكتەپ مۇدىرى ھەممىنى بىلگەندەك قىلىدۇ، ئەمما ئىنگلىزچە سەۋىيەم ۋە ئوقۇش نەتىجەم ياخشى بولغاچقا، ئۇلارغا يېقىپ قالغان بولسام كېرەك. مەنچىلىك لاياقەتتىكى ئوقۇتقۇچىنى تېپىشمۇ ئاسان ئەمەس.

ـــ سىز «كانادالىق» بولغاندا ئىنگلىزچىڭىزنىڭ كۇرسىمۇ ئۇستۇن بولىدۇ، شۇنداقمۇ؟

ئاتابەكرى كۇلۇپ كەتتى.

كىتابخانىدىن قايتقۇچە، ئۇ ئۆزىنىڭ MBA دا ئوقۇۋاتقانلىقىنى، كېلەر يىلى ئوقۇشنىڭ تۇگەيدىغانلىقىنى ئېيتتى. MBA «Master of Business Administration» دېگەن سۆزنىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ، بىزچە مەنىسى «ئىگىلىك باشقۇرۇش ماگىستىرلىقى» دېگەن بولاتتى.

مەن سېتىۋالغان كىتابلارنى ئاتابەكرىگە قالدۇرۇپ، پوچتا ئارقىلىق خىزمەت ئورنۇمغا ئەۋەتىپ بېرىشنى تاپىلىدىم، ئۇ مېنى كەچتە ئىزدەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ خوشلاشتى.

مىنىبۇس بىزنى «مېنىسسىك» ناملىق ئاۋىياماتكىنى كۆرگىلى ئېلىپ ماڭدى. بۇ سابىق سوۋېتىلەر ئىتتىپاقى دەۋرىدىكى ئاۋىيامانكا بولۇپ، ۋاقتى ئۆتكەندىن كېيىن، شېنجېننىڭ دېڭىز ساھىلىغا ئەكېلىپ، كۆرگەزمىگە قويۇلغانكەن. كۆرىدىغىنىمىز ئاۋىياماتكىنىڭ «جەسىتى» بولسىمۇ، ھەربىي قۇۋۋەتنىڭ بۇ ھەيۋەتلىك سەمەرسىنى كۆرۈپ باققۇم كەلدى. پىلىنىڭ يىقىلىشىمۇ ھەيۋەتلىك بولىدۇ، دېگەندەك، تۆمۇر ـ تەرسەك ھالىتىدىكى ئاۋىياماتكىنىڭ غايەت زور گەۋدىسى يىراقتىنلا كۆزۈمىزگە تاشلاندى. ئېكسكۇرسىيە بېلىتى 180 يۇەن ئىكەن، شۇنداقتىمۇ، ئۆمەكتىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى بېلەت ئېلىشتى. «مېنىسسىك»نى كۆرۈش ئىككى سائەتچە داۋام قىلدى، ئۇ بارلىق سىستېمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان «ھەربىي رايون» ئىكەن. ئېيتىلىشىچە، سۇپىسىنىڭ كەڭلىكى ئۈچ پارچە پۈتبۇل مەيدانچىلىك كېلىدىكەن. ئۇ ئۇنۇڭبرسال ھەربىي كۇچنىڭ ئەڭ تىپىك نامايەندىسى بولۇپ، دۆلەتنىڭ ھۆكۈمرانلىق ماشىنىسىنىڭ دەھشەتلىك قىياپىتىنى كۆز ئالدىمدىن قىياسەن ئۆتكۈزدۇم.

بىز سۇرەتكە چۈشتۇق. باشقىلار سۇرەت تارتىپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپ، فوتو ئاپپاراتىنى تۇتقۇزۇپ قويىاتتى. مەن ئىلاجسىز ھالدا

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇلارنى سۇرەتكە تارتىپ قويدۇم. ئەمەلىيەتتە، مەن يېڭى مەنزىرە-لەرگە تىكىلگىنىمچە ئويلىنىشنى ياخشى كۆرەتتىم. كۆز ئالدىمدىكىدەك زەڭگەر دېڭىز، زەڭگەر ئاسمان، خىيالىدەك كۆرۈنىدىغان تەنها ئاراللار دەل مەن ئىنتىزار نەرسىلەر ئەمەسمۇ؟ شۇنچە زور ئاۋىياماتكا دېڭىزنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئالدىدا ئەرزىمەس نەرسىدەك كۆ-رۈنەتتى، لېكىن ئاۋىياماتكىنىڭ غوجايىنلىرى دېڭىزنى ئالبقىنىغا ئېلىپ، تارىخ ئۇچۇن سىياھ ئېزەتتى.

ئاۋىياماتكا گېنېرالىنىڭ قوماندانلىق ئىشخانىسىنى كۆرۈۋاتقىچە شۇنداق ئويلىدىم: ئۇيغۇرلارنىڭ لېرىك شائىرلىرىنى ئۇرۇش هالىتىدىكى ئاۋىياماتكىنىڭ رادار پونكىتىدا ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ شېئىر يازغىلى سالساق قانداق بولار؟ پارتلاۋاتقان بومبا، كۆيۈۋاتقان ئوت، يېنىۋاتقان ئىسنىڭ يېنىدا نەۋايىنىڭ يار ھەققىدىكى غەزەل-لىرىنى ئوقۇسا قانداق بولار؟

بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىش كەتمەيدۇ، لېكىن شۇنداق ئويلاپ بېقىشقا بولىدۇ.

ئۇ يەردىن يېنىپ دامېيشا دېڭىز ساھىلىغا باردۇق. ئايغىمنى سېلىپ قۇم كەچتىم، قۇم سوغۇق بولسىمۇ ئايغىم ئاستىدا غىر-تىلداپ، پۇت ئالغىنىمنى غىدىقلىدى. دەۋرەپ كېلىۋاتقان دولقۇنلار بىلەن ئوينىشىۋېتىپ، ئىشتىنىمنىڭ پۇچقاقلىرىنى هۆل قى-لىۋالدىم. «بىر كۆرۈپ كۆيۈم قالدىم» دېگەندەك (مۇھەررىردىن) دېڭىزغا بىر قاراپلا ئۆز كۆرۈپ قالدىم ـ دە، شوخلىشىپ كەتتىم. شۇ چاغدا تەبىئىتىمدىكى دېڭىزدەك بېپايانلىقنى بايقاپ قالدىم. ئىشخانىدا ئۇزۇن يىل ئولتۇرۇپ، بۇ بېپايانلىقنى ئونتۇپ كەتكەن-گە ئۇزاق بولغانكەن.

ئۇيغۇر شائىرلىرى دېڭىزنى سېغىنسا، تار قاۋاقخانىلارغا كى-رىپ هاراق ئىچىدۇ، شۇنداق قىلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ هېس-سىياتىنى جازالايدۇ. ئاندىن هېسسىياتىنى شېئىرغا ئايلاندۇرىدۇ. دېڭىز ھەققىدىكى سېغىنىشنى دېڭىز بويىغا كېلىش ئارقىلىق قا-

ئائەتلەندۇرۇشمۇ شېئىر يېزىشنىڭ بىر تۈرى ئەمەسمىدۇ. شۇ تاپتا شېئىر يازمىدىم، لېكىن كۆڭلۈمدە شېئىر داۋالغۇپ تۇرۇپتۇ. ئۇ-رۇمچىدىمۇ دېڭىز بولغان بولسا، قىزلار چۈشەنمىگەن كۇندىلىك بۇرۇقتۇرمىلىقلىرىمنى دولقۇنلىرىغا مىنگەشتۇرۇپ ئېلىپ كېتەر ئىكەن، دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە. كەچلىك تاماقتىن كېيىن «دۇنيا كۆزنىكى» نامىدىكى باغچىغا بېرىپ كونسېرت كۆردۇق، تەقلىدىي كەلكۈن ئاپىتى ۋە تەقلىدىي يانار تاغ مەنزىرىسىنى تاماشا قىلدۇق.

ئاباباەكرى بىلەن سائەت توققۇزدىن كېيىن كۆرۈشتۇق.

ئۇ بىزنى تۇڭگان ئاشخانىسىغا ئېلىپ باردى. ئۇ يەردە ئاساسەن ئۇيغۇر تائاملىرى بار ئىكەن، پاكىستانلىقلار بۇ ئاشخانىغا ئۆگىنىپ قالغاندەك قىلاتتى.

2004 - يىلى 17 - دېكابىر

ناشتىدىن كېيىنلا شياڭگاڭغا ئۆتۈش ئېغىزىغا قاراپ ماڭدۇق. شياڭگاڭدىكى بىر ساياھەت شىركىتىنىڭ ساياھەت يېتەكچىسى شېنجېنغا كېلىپ بىزگە ئىگە بولۇشقا باشلىدى. ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا ئېغىزغا يېتىپ بېرىپ چېگرادىن ئۆتۈش رەسمىيىتى ئۆتەشكە باشلىدۇق. پەمىچە، 100 مېتىر ئارىلىقىدىلا چوڭ قۇرۇلۇق ساقچىلىرى ۋە شياڭگاڭ ئالاھىدە مەمۇرىي رايونى ساقچىلىرىنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتتۇق. رەسمىيەتنى مۇرەككەپ دېگىلى بولمايتتى، ئەمما چېگرادىن ئۆتىدىغان ئادەم ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئېيتىلىشىچە، كۈنىگە 200 مىڭدىن ئارتۇق ئادەم بۇ يەردىن ئۆتىدىكەن. شياڭگاڭغا ئۆتكىچە ئۆچرەت بىلەن ئۆتتۇق. كارانتىن پەشتاختىسىنىڭ ئۇستىدىكى مىكروتېلېكامېرا تىنىمسىز ھەرىكەت قىلىپ، بىزنى چارلاپ تۇراتتى. بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى كېلىۋاتقان يولۇچىلار ئاستا - ئاستا ساقچىنىڭ ئالدىغا سۈرۈلەتتى. ئۆچرەت ماڭا كەلدى. ھەيرانمەنكى، ساقچى ئايال كىملىكىمنى

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئىنتايىن ئىنچىكە تەكشۈردى، كەينىمدە ئۆچرەت ساقلاۋاتقانلارنىڭ تاقىتى تاق بولۇپ بوينىنى سوزۇپ كېتىشتى. ئايال ساقچى يەنە بىر ساقچىنى چاقىرىپ كىملىكىمنى كۆرسەتتى

ـــ جۇڭگولۇق؟ ـــ دېدى ساقچى ئايال يەنە بىر ساقچىغا. ئىككى ساقچى ماڭا شارتتىدە بىر قارىۋالدى.

ـــ توغرا، ـــ دېدى يەنە بىر ساقچى.

مېنىڭ ئۆزگىچە ئىرقىي بەلگەم ۋە ئۇزۇن ئىسىم ـ فامىلەم ئۇلارنى ئازراق شۇبھىگە سالغاندەك قىلاتتى، بەلكىم بۇگۈنكى سەپەرچىلەرنىڭ ئىچىدە كارانتىن پەشتاختىسىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇنراق تۇرغۇزۇلۇپ، ئىنچىكە تەكشۈرۈلگەن ئادەم مەن بولسام كېرەك.

ئۆمەكتىكى ھەممىمىز چېگرادىن ئۆتۈپ بولدۇق.

سوتسىيالىزم ۋە كاپىتالىزمدىن ئىبارەت ئىككى خىل تۇزۇمنىڭ ئارىلىقىدا بىر يېرىم سائەتتەك تۇردۇق، 100 مېتىر ئەتراپىدىكى مۇساپە ئەنە شۇنداق نازۇك ۋە ئېھتىياتتا بېسىلدى. قىزىل بايراق ئاستىدىكى كاپىتالىزم دۇنياسىدىن تۇيمايلا ئۆتۈپ كەتكىنىمدىن ئۆزۈمۇ ھەيران قالدىم. لېكىن تارىخ بۇنداق ئاددىي ئەمەس ئىدى!

سەپەرداشلىرىم ساياھەتچىلەرنى سودا ۋە ئىستېمال ئۇچۇرى بىلەن تەمىنلەيدىغان تەشۋىقاتلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ يۇرۇپ، قىزىقسىپ كۆرۈشكە باشلىدى. «love it live it hongkong» دەپ يېزىلغانىدى تەشۋىقاتلىرىنىڭ مۇقاۋىسىغا. بۇ «شياڭگاڭ: ھايات بۇ يەردە، مۇھەببەت بۇ يەردە» دېگەن گەپ ئىدى. مۇقاۋىدا قىزىل تون ۋە ئاق مويلۇق پوسما كىيگەن روزدېستۋا بوۋاي ھەيپارلىق قىلىپ كۇلۇپ تۇراتتى. بۇلارنى كۆرۈپ كاپىتالىزم مۇشۇنداق بولامدىغاندۇ، دەپ ئويلىدىم. شياڭگاڭنى روزدېستۋا بايرىمىنىڭ تەيپارلىق كەيپىياتى قاپلىغاندەك تۇراتتى.

زالنىڭ سىرتىغا چىقتۇق. زالنىڭ ئالدىدا تۆمۈرىيول بولۇپ، ھايال ئۆتمەي توك پويىزى كېلىپ توختىدى. بىز پويىزغا چىقىپ

تۇق. پويىزنىڭ پاكىزلىقى، ئادەملەرنىڭ تۇرقىدىكى سىپايىلىك توكيو ھەققىدىكى بەزى تەسىراتىمنى ئەسلەتتى. تۆمۈريولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى ئىمارەتلەر ياپيېشىل دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدا ئىدى. تار رەستىلەر شۇنچە پاكىز. دەخلىسىز مۇھىت روھىمنى ئاز ـ تولا لەرزىگە سالغاندەك بولدى. سەپەرداشلىرىمغا قارىدىم. ئۇلار ھودۇققان چىراي كۆرۈندى. لېكىن پويىزدىكى شياڭگاڭ ئا ـ ھالىسى ئۆزىنى ئازادە تۇتۇشنى ياخشى كۆرسە كېرەك، ئورۇندۇق تەگمىسە ئۆرە تۇرۇشقىنىچە گەپلىشىپ ماڭاتتى، ئۇلارنىڭ پارىڭ ـ نى ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم ئاڭلىمايتتى. پويىز بېكەتلەردە توختاپ ئۆتكەندە، ئاۋۇال چىقىپ ئاۋۇال چۈشۈشنى تالىشىدىغان ئەھۋاللار ـ نى ئۇچراتمىدىم. تالىشىش چوڭ قورۇقلۇق قاتنىشىشنىڭ بارلىق ساھەسىدە كەڭتاشا كۆرگىلى بولىدىغان رېئاللىق بولۇپ، كىشىلەر ھەتتا داغدام يولدىمۇ قىزغىنىپ ماڭىدۇ.

بىز پويىزدىن چۈشۈپ ساياھەت شىركىتىنىڭ ئاپتوبۇسىغا چىقتۇق. شياڭگاڭنىڭ بەزى كوچىلىرىنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، رېس ـ توراڭغا بېرىپ تاماق يېدۇق. بۇ بىرەر سائەت ئەتراپىدا كېچىكىپ يېيىلگەن چۈشلۈك تاماق بولدى. تاماقنى يەپ بولۇپلا شياڭگاڭ دې ـ ڭىز ساھىلىغا باردۇق. دۇڭ جيەنخۇا، لى جياچېڭ قاتارلىق مەش ـ ھۇر زاتلارنىڭ داچىلىرى مۇشۇ ئەتراپتا ئىكەن. ئارقىدىنلا دېڭىز باغچىسىغا باردۇق. بۇ يەرنىڭ باغچىسىدا بىرلا كىرىش بېلىتى بە ـ لەن باغچىدىكى ھەممە ئويۇنچۇقنى ئوينىغىلى بولىدۇ، كۆڭۈل ئې ـ چىش، كۆرۈش تۇرلىرىنىڭ ھەممىسىگە قاتناشقىلى بولىدۇ. ياپو ـ نىيەدىمۇ شۇنداق ئىكەن. ئادەملەر كۆپ بولسىمۇ تەرتىپ ياخشى، مۇلازىمەت ئەلا ئىكەن. بىز ئاسما ۋاگوندا ئولتۇرۇپ كۆپكۆك دې ـ ڭىز ئۇستىدىن تاماشا قىلدۇق. دېڭىز سۈيىنىڭ پاكىزلىقى ياخشى قوغدالغان بولۇپ، قىرغاقتىكى خادا تاشلار ۋە كوكاتلار ئادەم ئايە ـ غى تەگمىگەندەكلا تەسىرات بېرىدۇ.

ـــ دېڭىزنى كۆرسە ئادەمنىڭ ئىچ ـ قارنى بوشاپ قالىدىكەن.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پاھ، نېمىدېگەن گۈزەل، — دېدى سائادەت، — شۇ ئەمەسمۇ، شىنجاڭدىمۇ دېڭىز بولغان بولسا — هە، — دېدى يېنىمدا ئولتۇرغان خەنزۇ قىز.

باغچىنىڭ مەنزىرە دەرەخلىرى ئاستىمىزدا، دېڭىز دەل ئاستىمىزدىن باشلاپ يېيىلىپ ئۇپۇققا تۇتاشقانىدى. هېلىقى خەنزۇ قىزى خېلى سۈمبىتلىق ئىدى. ئۇ ئاسما ژاگوندىن چۈشۈپلا سۇ پىنىكى رېشاتكىسىغا قاراپ يۈگۈردى. دېڭىزنىڭ مەيىن شامىلى ئۇنىڭ تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرغان سۈمبۈل چاچلىرىنى ئۇچۇرۇپ، يۈزىنىڭ بىر قىسمىنى چاچلىرى بىلەن يۆگىدى، زىلۋا بويى تېخىمۇ ئاشكارىلاندى.

— سىزنىڭ هازىرقى كۆرۈنۈشىڭىز «خەيفېيسى» (海飞丝) ناملىق چاچ سوپۇنىنىڭ داۋراڭلىرىغا ماس كېلىدىغان كۆرۈنۈش بولدى، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا.

— ئوهوي، شۇنداقمۇ، — دېدى ئۇ كۈلۈپ، — قېنى، سۈرەتكە تارتمامسىز.

— مەن تارتاي، — دېدى ئۇنىڭغا ئېچ پەش تارتىپ يۈرگەن خەنزۇ.

— سەن تارتقىن، — دېدىم مەن ئۇنىڭغا، — سۈرىتىڭ خەيفېيسى (海飞丝) شىركىتىگە ياراپ قالسا، ساتارسەن.

— ئۆزلەنى سۈرەتكە تارتىپ قويايمۇ، — دېدى سائادەت.

بىرپەس سۈرەتكە چۈشۈشلەردىن كېيىن، كىشىلەر تۆتتىن بىر گۇرۇپپا بولۇپ باغچىغا قاراپ كېتىشتى. مەن ئويۇنچۇقلارغا قىزىقمايتتىم، شۇڭا بىر ئورۇندۇقتا گۇرۇپپامدىكىلەرنىڭ سومكىلىرىنى تۇتۇپ ئۆتكەن — كەچكىلەرنى كۆزىتىپ ئولتۇردۇم. باغچىدىن چىققۇچە قاراڭغۇ چۈشتى. تاماقتىن كېيىن تەيپىڭ تېغىغا كېچىلىك مەنزىرە كۆرگىلى ماڭدۇق. شىياڭگاڭنىڭ شەھەر كوچىلىرى ئىنتايىن تار بولۇپ، ئىككى ماشىنا ئۆتۈشۈپ كېتەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئىكەن. يول كەڭ بولسا ژەقە چىقمايدۇ، دېگەن

گەپ تازا توغرا ئەمەستەك قىلىدۇ، گەپ ئاھالىلەرنىڭ مەدەنىيەت ساپاسىدا بولسا كېرەك.

بىنالار شياڭگاڭدا ھەيۋەت ئىكەن. كۆككە تاقاشقان بىنالار بە-زىدە بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كېتەتتى، بەزىدە بىر - بىرىدىن خاسلىق تالىشىپ، يانداش تۇرۇشاتتى. بىنالارنىڭ تۇرقى ئۇرۇمچى-دىكىدەك شالتاق ئەمەس ئىدى، پاكىز ھەم ئېسىل سۇپەت ئىدى. مەن شياڭگاڭدىكى بىنالارنى توكيودىكى بىنالاردىن سۆزلەتلىك ئىكەن، دەپ ئويلىدىم. بىنالار قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆزىنىڭ يەنە بىر سەلتەنەتىنى كۆرسەتتى. مەپتۇنكار چىراغ شولىسىغا چۆمۈلگەن بىنالار تەيپىڭ تېغى ئاستىدىكى كېچىلىك مەنزىرىگە ھەيۋەتلىك تۈس بېغىشلىغانىدى.

بىزگە يول باشلىغان چىن خانىم ئىقتىدارلىق ئايال ئىكەن، ئۇنىڭ ئىنگلىزچە ئىسمى خېللىن (Hellen) بولۇپ، ئۆزىنى يۇ-مۇرلۇق قىلىپ تونۇشتۇردى:

ـــ ئىسمىم خېللىن، بۇ بەك گۈزەل ئىسىم. لېكىن مەن ئاد-چە گۈزەل ئەمەس، ھەر ھالدا يولدىشىمغا يارايمەن. يولدىشىم بوي-نۇمنى ئاق قۇنۇڭ بوينىغا ئوخشىتىدۇ. ئەمەلىيەتتە داغلار كۆپ، ئاپتوبۇستىكى ئاكىلار بوينۇمغا قاراپ تاشلىماڭلار، خىجىل بولى-مەن. ماڭا قانچىلىك قارىماڭلار بولىدۇ، يېقىنچىلىق قىلىمەن دې-مىسەڭلارلا بولدى.

ئاپتوبۇستىكى ئۆمەكداش ئاياللارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالغا-نىدى. ئەرلەر خېللىننىڭ شوخ سۆزلىرىدىن كۈلەتتى...

خېللىننىڭ يېشى مەن بىلەن تەڭ ئىكەن، ئۇ ئېگىز بوي، ئا-قىشىما پىشماق ئايال بولۇپ، تايىنى قالمىغان چاچلىرىنى قىسقا قىلىپ دېڭگايتىپ، سېرىق بويۇغالغانىدى. بۇ ھال ماڭا سېرىق تۈك چۈجىنىڭ كاللىسىنى ئەسلىتەتتى. ئۇ يول يۈرگەنده ياكى ئۆرە تۇرغاندا ئۇچلۇق ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ، باشقىلارغا ئېگىزدىن قارا-غاندەك قارايتتى.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

خىللىن ئەسلىدە چىڭداۋلىق بولۇپ، 18 يېشىدا ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە ياۋروپاغا چىقىپ كەتكەنىكەن، كېيىن شىياڭگاڭلىق بولۇپ قاپتۇ. ھازىرغا قەدەر نۇرغۇن دۆلەتكە چىقىپتۇ. بىلىدىغانلىرى ناھايىتى كۆپ ئىكەن. ئۇ شىياڭگاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، تارىخىي، جۇغراپىيەۋى ئەھۋالىنى سۆزلىگەندە، ھەقىقەتەن ھەيران قالدىم. ئۆزى ياشىغان ۋەتەننى ئەنە شۇنداق پىشىق بىلىدىغان ساياھەت يېتەكچىلىرى ئۇيغۇرلاردىمۇ بارمىدۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم. خىللىن نەزىرىمدە خەلقئارالاشقان پۇقرا بولۇپ، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە خالىغان ۋاقىتتا بارالايدۇ. مەن بىر شائىر ۋە ئەدەبىيات پىروفېسسورى بولۇش سۈپىتىم بىلەن بىر بېكىنمە پۇقرا، ئۇرۇمچىدىن تۇرپانغا بېرىشىمۇ ئاسان ئەمەس. شۇڭا دۇنيانى كىتابتىكى بايانلاردىن قۇرۇپ چىققانمەن. مەن مەزكۇر دۇنيادا ياشىغانسېرى شۇنچە ئالدىنىمەن.

كەچلىك ھاۋا ئىللىق بولۇپ، كىشىلەر كالتە يەڭ كۆڭلەك كىيىشكەنىدى. قىزلار يېرىم يالىڭاچ ھالدا مېڭىشاتىتى. ماڭا كۆچىدىكى كىشىلەرنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى تولىمۇ ئەركىن كۆرۈندى. 40 ~ 50 ياشلار چامىسىدىكى ئەرلەر 18 ~ 20 ياشلاردىكى قىزلارنى قولتۇقلاپ نەگىدۇر مېڭىشاتتى. بەزىلىرى قىزلارنى كۆچىدىلا قۇچاقلاپ سۆيۈپ قويىاتتى، ئەرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئاق تەنلىكلەر ئىدى. تاپانچىدەك ئەپچىل قىزلارنىڭ بەللىرى ئەرلەرنىڭ يوغان غۇلاچلىرىدا بىر تۇتام بېدىگە ئوخشاپ قالاتتى. ئەرلەر يېرىك ساقاللىرىنى قىزلارنىڭ يۈمران لەۋلىرى ۋە ئوچۇق مۇرىلىرىگە سانجىپ قويۇپ، يولىنى راۋان قىلاتتى. ئېيتىلىشچە، بۇ قىزلارنىڭ كۆپىنچىسى فىلىپپىن بىلەن تايلاندتىن كېلىدىكەن.

بىز ماڭغان كوچىدا كېچىلىك بەزمىخانا قەدەمدە بىر ئۇچرىدى. تۇنەكخانىنىڭ ئالدىدا بىرقانچە ئايال كۆكسى بىلەن يوتىلىرىنى ئېچىپ ئالدىدىن ئۆتكەن كىشىلەرگە قارايتتى. ئۇلار تۇنەكخانىغا خېرىدار چاقىرىدىغانلار ئىكەن. مەن ئىچىدىكى ئادەملەر دې-

ـرىزىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان بىر تۇنەكخانىنىڭ ئالدىدا توختـ
ـدىم. كىشىلەر پىۋا ئىچىشىپ پاراڭلاشماقتا ئىدى. سورۇندا ئايالـلار
كۆپرەك قىلاتتى.

ـــ كىرىپ ئولتۇرۇپ باقمامدۇق، ـــ دېدى موڭغۇل قىزى ئالتۇن.

ـــ بۇ يەردە خىراجەت بەك يۇقىرى، ـــ دېدى شياۋۈۋۇ.

مەن گەپ ـ سۆز قىلماستىن ئىشىكنىڭ پەردىسىنى قايرىپ، تۇنەكخانىنىڭ ئىچىگە كىردىم. تۇنەكخانىنىڭ ئىچى ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى. 20 ~ 30 چە ئادەم ئۆرە تۇرۇپ پىۋا ئىچىشەتتى. سەھىنىدە كۆكسى ۋە تۆشىدىن باشقا يەرلىرى يالىڭاچ بىر ئايال بەـ دەنلىرىنى تولغاپ ناخشا ئېيتاتتى. ئادەملەر ناخشىنىڭ رىتىمىغا ئەگىشىپ لىڭشىماقتا، بويۇنلىرىنى قاقماقتا.

مەن پىۋىنىڭ باھاسىنى سورىدىم. بىر بوتۇلكا پىۋا 25 شياڭـ گاڭ دوللىرى ئىكەن. بەلكىم، مۇلازىمەت پۇلى ۋە بىزگە ھەمراھ بولىدىغان قىزلارغا بېرىلىدىغان پۇل ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرى بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم مەن.

تۇنەكخانىدىن يېنىپ چىقسام، ھەمراھلىرىم قاراپ تۇرۇپتۇ. مەن ئۇلارغا ئەھۋاللارنى دەپ بەردىم.

ـــ پاھ، نېمىدېگەن قىممەتچىلىك، ـــ دېدى شياۋۈۋۇ.

ـــ شۇنداق بولسىمۇ كىرىپ كۆرۈپ باقمامدۇق، ـــ دېدى ئالـ تۇن.

سائادەتنىڭمۇ كىرگۈسى بارەك قىلاتتى.

ـــ يۇرۇڭلا، ئاستا كېتىۋالايلى، ـــ دېدىم مەن.

ئەمەلىيەتتە، كىرىپ كۆرۈپ باقىۋېم بار ئىدى. ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان قاتمال ئادەم نەزىرىمدە ئەخلاقنى ھەقىقىي مەنىدە چۈشەنمەيدۇ. بىدئەت ئىشلارنىڭ ئالدىدا تەمتىرەپ قالىدىغان ئەخلاقـ نىڭ ئاساسىدا ھامان گۇمان بار بولىدۇ، ئەخلاق توغرا ئەقىدىنى مەنبە قىلىشى كېرەك. ئەمەلىيەتتە مەن پۇلنىڭ جىق كېتىشىدىن قورقتۇم. نامرات ئادەمدە مەڭگۈ ساقايمايدىغان مەنىۋى بەزگەكلىك

بولىدۇ، بۇ خىل بەزگەكلىك ئۇنى تېخىمۇ نامراتلاشتۇرۇۋېتىدۇ.

بىز مېھمانخانىغا قايتىپ كېلىپ، كۆتۈش زالىدىكى دىۋانلاردا سىرتنى كۆزىتىپ ئولتۇردۇق. ئۇدۇلىمىزدىكى بىرنەچچە پۈختا-نىنىڭ ئالدى ئاۋاتلىشىپ كەتكەن بولۇپ، يېگىت ـ قىزلار ئۆزە تۇرۇشۇپ، سائەت ـ سائەتلەپ پاراڭلىشاتتى. ئۇلارنىڭ قىلىقلىرى-دىن ئىشرەت ئەسەبىيلىكى ئۇرغۇپ تۇراتتى.

ئەر ئۆمەكداشلىرىمنىڭ تولىسى تۇنەكخانىلارنىڭ ئىشكىلىرى-نى ماربلاپ بېقىپ قايتىپ كەپتۇ. ئۇلارمۇ چۆنتىكىدىكى ئازغىنە پۇللار بىلەن تەۋەككۈلچىلىك قىلىشقا پېتىنالمىغان بولسا كې-رەك. ئۇلار يېنىمىزغا كېلىپ ئولتۇرۇپ كاپىتالىزمنىڭ غەلىتە يەرلىرىدىن شىكايەت قىلىشتى.

سۇرۇشتۇرسەك، بۇ يەر شياڭگاڭنىڭ «قىزىل چىراغ رايونى» ئىكەن. سىياسىي كېڭەشلەردىن ساياھەتكە ئۆيۈشتۇرۇلغان ھەر ساھەدىكى تۇرلۇك ۋەتەنپەرۋەر زاتلار ۋە بىزگە ئوخشاش سوتسىيا-لىزم ئەقىدىسىدىكىلەر كۆپرەك مۇشۇ رايوندىكى مېھمانخانىلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىكەن. بۇ يەر باشقا يەرلەردىن كۆپ ئەرزانمىش.

2004 - يىلى 18- دېكابىر

خېللىن بىزنى ناشتىغا ئاپاردى. ئۇ بۇگۈن نېپىز قارا مايكا ۋە كۇل رەڭ يوپكا كىيىۋالغان بولۇپ، يوغان قىزىل شارپىنى بوي-نىغا ئارتىۋالغانىدى. قىزىل شارپا ئۇنىڭ سېرىق شالاڭ چېچى بە-لەن ماسلىشىپ، چىرايلىق قىلىپ قويغانىدى. شۇ تاپتا ئۇ شياڭ-گاڭنىڭ سىمۋولى بولغان سېرىسنگۇلىگە ئوخشاپ قالغانىدى.

بۇگۈنكى كۈنتەرتىپ بويىچە بىز شياڭگاڭنىڭ نۇقتىلىق سودا مەركەزلىرىنى ئايلانماقچى ئىدۇق. ناشتىدىن كېيىن ئاپىتوبۇسقا چىقتۇق.

ـــ بەزىلەر مېنى «بۇگۈن بەك چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن» دېيىشتى، ـــ دېدى خېللىن شەيتانلىق بىلەن كۈلۈپ، ـــ بەزى

ئاكىلارنىڭ ماڭا تىكىلىپ قاراشلىرىدىن مەنمۇ ئۆزۈمنى چىرايلىق ئوخشايمەن، دەپ ئويلىدىم. مەن راستتىنلا چىرايلىقمۇ؟

— چىرايلىق! — دېيىشتى ئاپتوبۇستىكىلەر.

— بىراق، مېنى چىرايلىق قىلغان نەرسە نېمە؟

— قىزىل شارپا.

— توغرا، بۇگۈنكى كىيىملىرىمنىڭ ئىچىدە قىممەتلىكرەكى مۇشۇ قىزىل شارپا. سىلەرچە بۇ قانچە پۇلدۇ؟

— 150 يۈەن.

— 180 يۈەن.

— ...

— تاپالمىدىڭلار، پەقەتلا 80 يۈەن. مەن بۇنى شېنجېندىن سېتىۋالغان. مۇنۇ يوپكام قانچە پۇلدۇ؟

يولۇچىلار گەپ قىلالمىدۇق.

— 60 يۈەن، — دېدى خېللىن ئۆزى، — مۇنۇ مايكا 25 يۈەن.

يولۇچىلار بىر ـ بىرىگە قاراشتى.

— شۇنداق، — دېدى خېللىن، — سىلەر ھەيران قالدىڭلار، ئۇچامدىكى كىيىملەر شۇنداق ئەرزان. بىراق ھېچقىسى يوق. ئاددىي گۈزەل قىلىدىغان نەرسە كىيىم ئەمەس، بەلكى خاراكتېر ۋە ئىشەنچ. ئۆزىڭىزگە كەسىپ ۋە قابىلىيەت جەھەتتىن ئىشەنسىڭىز كۆپ ئىشتا غەلىبە قىلىسىز، روھىڭىز كۆتۈرەڭگۈ بولىدۇ. كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق ئادەم ئاددىي ۋە پاكىز كىيىنسە، باشقىلارنىڭ كۆزىگە جەلپكار كۆرۈنىدۇ. روھى چۈشكۈن ئايال ھەرقانچە ياسانغان بىلەن بىكار. مەن ئاددىي يۈرىمەن، لېكىن ئۆزۈمگە ئىشىنىمەن. شۇڭا، ئەركىن ـ ئازادە گەپ قىلالايمەن، گەپ قىلغاندا ھەقىقىي ئېچىلىپ كۈلۈمسىرەيمەن. بىلىپ قويۇڭلاركى، مۇنۇ زەنجىر ئەرزان ئەمەس، مۇنۇ ھالقىمۇ ئەرزان ئەمەس. كىيىمنىڭ قىممىتى ھامان كونىرايدۇ، لېكىن ئالتۇن، ياقۇت، ئالماس دېگەن نەرسىلەر كونىرىمايدۇ. ئۇنى قېرىپ كەتكەندە بالىلىرىمىزغا مىراس قالدۇرساق، ئۆز قىممىتىنى ساقلاپ تۇرۇۋېرىدۇ.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

گەپ ئاخىرلاشقاندا بىز مەرۋايىت دۇكانلىرىغا كېلىپ قالغا-نىدۇق. ئۆمەكتىكىلەر مەرۋايىت دۇكانلىرىنى خېلى كۆپ ئايلا-نىشتى. ئارقىدىن سائەت دۇكانلىرىغا باردۇق، مۇلازىم قىزلار چۇ-چۇك تىللىرى بىلەن سايراپ كېتىشتى. ماللار ھەقىقەتەن ئېسىل ئىدى. ئەمما ئۆمەكتىكىلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئوقۇتقۇچى بولغاچقا، يانچۇقى تازا توم ئەمەس ئىدى. نەرسە ـ كېرەك ئالغانلار مۇمكىنقە-دەر ئەرزان ماللاردىن تاللاپ ئېلىشتى.

ئۇ يەرلەردىن قايتقاندا خېللىنىڭ ئوچۇق چىرايى تۇتۇلۇپ قالغانىدى.

ـــ بۇ ئۆمەكتىكىلەرنىڭ يانچۇقى بوشتەك تۇرىدۇ، شۇنداقتا-مۇ ساياھىتىمىزنى داۋاملاشتۇرۇشىمىز كېرەك، ـــ دېدى خېللىن يۇز ـ خاتىر قىلىپ ئولتۇرماي.

سەپەرداشلىرىم بىر ـ بىرىگە ئەجەبلىنىپ قاراشتى. ئۆمەك-تىكىلەر قانچىكى كۆپ ۋە قىممەت نەرسە ئالسا، ئۇلارنى باشلاپ كەلگەن ساياھەت يېتەكچىسىگە بېرىلىدىغان شېرىنكانە كۆپ بولات-تى. سەپەرداشلىرىم ھەممىنى چۈشەنگەندەك قىلاتتى.

بىز يەنە بىر بازارغا باردۇق. كىشىلەر بۇ يەردىن ئەتىر، دورا، ئېلېكتىر سايمانلىرىنى بەس ـ بەستە سېتىۋېلىشتى. ئۆمەكتىكە-لەر ئاپتوبۇسقا قايتىپ چىقىپ خېلى ئۇزۇن كۈتكەندىن كېيىن خېللىن چىقىپ كەلدى. ئۇ خېلى خۇشخۇي ئىدى. كىشىلەر «شې-رىنكانە يامان ئەمەس بوپتۇ» دېيىشتى.

كەچقۇرۇن پاراخوتقا چىقىپ ۋېكتورىيە دېڭىز قولتۇقىدا كېچىلىك مەنزىرە كۆردۇق. كېچىلىك مەنزىرە ھەقىقەتەن كۆڭۈل-لۈك ئىدى. پاراخوتتىكى ساياھەتچىلەرنىڭ كۆپى چوك قۇرۇقلۇق-تىن كەلگەن بولۇپ، پاراخوتتا ئۆرتۆپە بولۇشۇپ، دېڭىز تەرەپنى تالىشاتتى. مەن پاراخوتنىڭ كەينى تەرىپىدىكى ئوچۇق يەرگە چى-قىپ مەنزىرە كۆردۇم. كېچە سالقىن ۋە ئارامبەخش، ھەيۋەتلىك، ئېگىز بىنالاردا چىراغلاردىن ھاسىل بولغان تەسۋىرىي سەنئەتلەر

روژدەستۇڭا بايرىمىنىڭ ئاز قالغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى.

ياتاققا قايتىشىمىزدا خېللىن ئاچقۇچ ئاسىدىغان خاتىرە بۇيۇملىرىنى كۆرسەتتى. بەش خاتىرە بۇيۇمى بىر يالتىراق قاپچۇققا جايلاشتۇرۇلۇپ ئورالغانىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاچقۇچقا ئاسىدىغان ھالقا ئىدى. بىز ئۇنى بىزگە سوۋغا قىلغان ئوخشايدۇ، دەپ چۈشىنىپتۇق. خېللىبىن ئۇنىڭ باھاسى 100 يۈەن دەپ ئېلان قىلغاندا، قايتۇرۇپ بېرىشنى بىئەپ ھېس قىلغان سەپەرداشلار 100 يۈەن پۇلنى ئانچە رازى بولمىغان قىياپەتتە يانچۇقلىرىدىن چىقىرىشتى.

2004 ـ يىلى 19 ـ دېكابىر

بۇگۈن شياڭگاڭدىكى ساياھەتچىلىرىنىڭ ئاخىرقى بىركۈنى بولۇپ، ئۆز ئىختىيارىمىز بويىچە پائالىيەت قىلاتتۇق.

ھەممىمىز ئورنىمىزدىن ۋاقچە تۇردۇق. ناشتا قىلغۇچە سائەت ئون بولغانىدى. بۇ يەردە پۇقرالىققا ئۆتكەن ئەنۋەرگە تۇنۇگۈن تېلېفون قىلىپ، مېنى شياڭگاڭدىكى ئەڭ چوڭ كىتابخانىغا ئېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلغانىدىم. ئۇ كېچىسى ئىشلەپ، كۈندۈزى ئارام ئالىدىكەن. ئۇ چۈشتىن كېيىن ۋاقىت چىقىرالايدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئەنۋەر ئاباباكرىنىڭ شېنجېنىدىكى دوستى بولۇپ، شياڭگاڭدا ئىشلەپ يۈرگىلى 7 ~ 8 يىل بولۇپ قاپتۇ. ئاباكەرى ئۇنىڭ تېلېفون نومۇرىنى ماڭا بېرىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭغا تېلېفون قىلىپ ماڭا ئىگە بولۇپ قويۇشنى تاپىلىغانىدى.

باشقىلارنى ئاۋارە قىلماي دەپ ئويلاپ، كوچىغا ئۆزۈم يالغۇز چىقىش قارارىغا كەلدىم ـ دە، شياڭگاڭنىڭ قاتناش خەرىتىسىنى كارىۋاتقا يېيىپ، نۇقتىلىق جايلار ۋە ئۇ يەرلەرگە بارىدىغان قاتناش لىنىيەلىرىنى كۆزىتىشكە باشلىدىم. مەن ئەسلىدىلا پىلانىم بويىچە كىتابخانىلارغا بېرىشىم كېرەك ئىدى. يېنىمدىكى شياۋۋۇغا بىللە بېرىشىپ بېرىشنى ئېيتقانىدىم، ئۇنىڭغا خۇشياقمىدى. باشقىلارغىمۇ ئېيتتىم، كىتابخانىغا بېرىش ئۇلارنىڭ ئەقلىگە سىغ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مايلا قالدى. ئۇلار ئاۋات رەستىلەر ۋە ماگىزىنلارنى ئايلىنىپ، سوۋغات ئالمىسا بولمايتتى.

سائادەت خانىم تۇنۇگۈن سېيتۇۋالغان رەقەملىك فوتو ئاپپاراتىنى كاشىلىسى بار ئىكەن دەپ ئويلاپ، تېگىشىپ كېلىش ئارزۇسىغا كېلىپ قالدى. بىراق فوتو ئاپپارات سېيتۇۋالغان جايىنى تېپىپ بېرىش ئاسان بولمىغاچقا، ئارىسالدى بولغان سائادەت ئاپپاراتىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ - بۇنىڭغا كۆرسىتىپ مەسلىھەت ئېلىشقا باشلىدى. ئەگەر راستىنلا كاشىلا بولسا ئۇ مېنىڭ ئالماشتۇرۇپ كېلىشكە بىللە بېرىشىمنى ئۆتۈنۈشىدە گەپ يوق ئىدى. ئۆمەك باشلىقى جۇتى ئاپپاراتىنى ئەستايىدىل كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئاپپاراتىنى ئىشلىتىشتە مەسىلە بارلىقىنى جەزم قىلدى.

سائادەت مەن بىلەن بىللە زەستىگە چىقماقچى بولدى، ئۇ كىتابخانىغا كىرىشكىمۇ رازى بولدى، لېكىن ئۇنىڭ شەرتى بار بولۇپ، ئۇنىڭغا ماگىزىن كۆرۈشۈپ بېرىشىم كېرەك ئىدى.

بىز سىرتقا چىققاندا سائەت 11:00 بولۇپ قالدى. شياڭگاڭنىڭ كوچىلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، كىشى ئاسانلا ئېزىقىپ قالىدىكەن. بىز كوچىدىكى ئادەملەردىن ھەتتا ساقچىلاردىن يول سوراپ كوچا ئايلاندۇق. كىشىلەر يول سورىغانلارغا ناھايىتى ئەستايىدىل جاۋاب بېرىدىكەن. بىز ئۇلاردىن پۈتۈكخۇا سۆزلەپ يول سورىساق، ئۇلار بىزگە ئىنگلىزچە جاۋاب بەردى. ئەلۋەتتە، ئۇلار بىز خەنزۇ دەپ ئويلىغان كىشىلەر ئىدى. كېيىنچە مەن بىۋاستە ئىنگلىزچە يول سورىدىم. شياڭگاڭدىكى خەنزۇلار ئىنگلىزچە سۆزلىۋالغىنىغا خۇشال بولىدىغاندەك كۆرۈندى. شياڭگاڭنىڭ ساقچىلىرى ناھايىتى مۇلايىم كۆرۈندى. خۇددى ساقچىلار مۇلايىم بولسا بولمايدىغاندەك بەكلا ھەيران قالدىم. بىزچە بولغاندا، ساقچى دېگەن پۇقرالارغا تەتۇر قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىشى كېرەك ئىدى. شياڭگاڭنىڭ ساقچىلىرى بىزنى سورىغان يېرىمىزگە ئاپىرىپ قويغىلى تاس قالغاندەكلا مۇئامىلە قىلدى.

— قەيەردە چوڭ كىتابخانا بار؟

ـــ «دەۋر مەيدانى» دا.

«دەۋر مەيدانى» دېسە، چوڭ بىر مەيدانىنى كۆز ئالدىمغا كەل-تۈرگەنىدىم. ئەمەلىيەتتە، ئۇ پەلەككە تاقاشقان سودا بىناسى بولۇپ چىقتى. ئېيتىلىشچە، بۇ يەردە «pageone» نامىدا بىر كىتابخانا بار ئىكەن، بۇ كىتابخانىنى شۇنچە قىلىپ چېلىقتۇرالمىدىم. سو-رىسام، ئۇ «دەۋر مەيدانى»نىڭ 9ـ قەۋىتىدە ئىكەن. كىتابلارنىڭ ھەممىسى ئىنگلىز تىلىدىكى كىتابلار ئىدى. بىرەر سائەتتىن ئار-تۇق ۋاقىت سەرپ قىلىپ كىتاب كۆردۈم ـ دە، ئۈچ پارچە كىتابنى سېتىۋېلىشقا تاللىدىم. ئۈچ كىتابنىڭ سوممىسى 500 يۈەندىن ئې-شىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىس-خولوگى خوۋارد گاردىنسېرنىڭ «ئىجادىي روھ» دېگەن ئەسىرى، ئامېرىكا شائىرى تېد ھيۇس (Ted Hughes) نىڭ «تۇغۇلغان كۈن مەكتۇپلىرى» دېگەن شېئىرلار توپلىمى بار ئىدى. گاردىنسېر كې-تابىدا فرىئود، ئېينىشتېين، پىكاسسو، ئېللىئوت، گەندى قاتار-لىق داڭلىق شەخسلەرنىڭ ئىجادىيەتتىكى روھىي ھالىتىنى ئانالىز قىلغانىدى. ھيۇسنىڭ شېئىرلار توپلىمى ئامېرىكا شائىرەسى سىلۋىيە پلاس (Sylvia Plath) قا بېغىشلاپ يېزىلغان بولۇپ، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت پاجىئەسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەنىدى.

كىتابنى سېتىۋالغۇچە سائادەت يېنىمغا ئىككى قېتىم كې-رىپ، «بارمۇسىز؟» دەپ قويدى. ئەمدى سائادەت بىلەن بىللە راسا ماگىزىن ئايلانساق بولاتتى.

شياڭگاڭنىڭ ماگىزىنلىرىدىكى كىيىملەر ھەقىقەتەن ئادەم-نىڭ سېتىۋېلىش ھەۋىسىنى قوزغايتتى. لېكىن بۇ كىيىملەرنىڭ بىرقەدەر ئەرزانلىرى بىزنىڭ بىر ئايلىق مائاشىمىزدىن ئېشىپ كېتەتتى. سائادەت ئۆزىگە يارىغان نەرسىلەرنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن توختاپ، ئىلاجسىز بولۇپ كېتەتتى.

سائەت ئىككى بولغاندا چۈشلۈك تاماق يېدۇق. ئالىقانچىلىك كېلىدىغان ئىككى تال بولكا ۋە ئىككى ئىستاكان قەھۋە 76 يۈەن خەلق پۇلىغا توغرا كەلدى. تېخى ئۇلارنى ئۆچۈرەتتە تۇرۇپ ئالدىم.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كەچكىچە كوچا ئايلاندۇق. ئاردا بىر كىتابخانىغا كىرىپ مىلان كۇندىرا رومانلىرىنىڭ ئىنگلىزچە نەشرلىرىنى كۆرۈپ قالـدىم، ئالغۇم بولسىمۇ بولدى قىلدىم، چۈنكى كىتابلار ناھايىتى قىممەت ئىدى.

بەلكىم سائەت بەش بولغاندۇ، ئەنۋەرگە خوشلىشىش تېلېفونى قىلدىم، ئۇ مېنى كەچلىك تاماققا تەكلىپ قىلىپ، ئۆزىتىپ قويـدىغانلىقىنى ئېيتتى. بىز «خۇامېي» مېھمانسارىيىنىڭ كۇتۇش زالىدا كۆرۈشمەكچى بولدۇق.

پۇتۇشكەن ۋاقىتتا، كۇتۇش زالىدا تولا يول يۈرۈپ ئاغرىۋاتقان پۇتلىرىمنى ئۇۋۇلاپ ئولتۇردۇم. ئالدىمدىكى ئەينەكتىن سىرتتىكى مەنزىرىسىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتىم، سائادەتمۇ قېشىمدا ئىدى.

شياۋگاڭدەك بىر شەھەردە چىرايىمىزدىكى ئىرقىي بەلگىنىڭ ئۆزىلا قېرىنداشلىقتىن دېرەك بېرەتتى. بىر پىكاپ ئەينەكنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ توختىدى، رولنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان بىر يىگىت ماڭا قاراۋاتاتتى. مەن ئۇنىڭ ئەنۋەر ئىكەنلىكىگە جەزم قىلدىم ـ ده، سىرتقا ماڭدىم، سائادەت كەينىمدىن ئەگەشتى. دەرۋەقە، ئۇ ئەنۋەر ئىدى، بىز قىزغىن كەيپىياتتا كۆرۈشتۇق. بۇرۇن بىر ـ بىرى بىلەن ئەسلا كۆرۈشۈپ باقمىغان تەڭرىتاغ پەرزەنتلىرى، ئۇستىدە قارلار يالتىراپ تۇرىدىغان تەڭرىتاغدىن ناھايىتى يىراق يات بىر شەھەردە بىر ـ بىرىنى قىينالمايلا تونۇۋالدى. ئەنۋەر ئۆزى چوڭ بولغان تۇرپان ۋە ئۇرۇمچىدىن ئالىي مەكتەپ پىشىدىن تار ـ تىپ ئايرىلىپ، ياقا شەھەرلەردە ئىلىم تەھسىل قىلىپ، شياۋگاڭ ـ دەك هايات رىقابىتى كەسكىن شەھەردە نەچچە يىل ياشاپمۇ، ئۆزىنىڭ تونۇمىغان بىر قېرىندىشىنى ئىزدەپ كېلىدىغان يۈرىكىنى يوقاتمـ ـغانىدى. ئۇ مېنىڭ نەزىرىمدە قەدىرلىك، ئۆچمەس يۈرەك ئىدى.

ئەنۋەر كەم سۆزدەك قىلاتتى. ئۇ بىزنى پىكاپىغا ئولتۇرغۇزۇپ تۇڭلۇەن تەرەپكە ئېلىپ بارغۇچە سوئاللىرىمغا جاۋاب بېرىش بىلەن چەكلەندى. «كەچۈرۈڭ، مەن خەنزۇچە ئوقۇغان بولغاچقا، ئۇيغۇرچە سۆزلەرنى كۆپ قىلالمايمەن» دېدى ئەنۋەر ئۆزرە ئېيتىپ.

ئەنۋەر بىزنى تۆكلۈەنگە چۈشۈرۈپ قويۇپ، «ئىككى سائەتتىن كېيىن كېلىمەن» دېدى. ئۇنىڭغىچە بىز ماگىزىن ئارىلىدۇق، ئائىلىمىزدىكىلەرگە سوۋغاتلىق كىيىم ئالدۇق. ئىككى سائەتتىن كېيىن ئەنۋەر بىلەن كۆرۈشتۇق. ئۇ بىزنى ئۇيغۇرچە تائاملار بار بىر رېستورانغا ئېلىپ ماڭدى. پىكاپ ئازراق ماڭغاندىن كېيىن، ئاۋات بىر كوچىغا جايلاشقان گۈللۈك مەيداننىڭ ئالدىدا توختىدۇق. كۆچىنىڭ جەلپكار چىراغلىرى ئەتراپنى يوپيورۇق قىلىۋەتكەنىدى.

بىز ياندىكى بىر بىنانىڭ پەلەمپىيى ئارقىلىق ئىككىنچى قەۋەتكە چىقتۇق، بىز كىرمەكچى بولغان رېستوران مۇشۇ قەۋەتتە ئىدى. رېستورانىنىڭ ئالدىدا بۇدۇر چاچلىق، بۇرۇتلۇق بىر ئۇيغۇر يىگىتىنىڭ ئۇيغۇر تائاملىرى بىلەن قوشۇپ تارتىلغان سۇرىتى تۇراتتى. زال خېلى چوڭ بولۇپ، ئۇرۇمچىدىكى ئوتتۇرا ھال چوڭ لۇقتىكى ئۇيغۇر رېستورانلىرىدەك كېلەتتى، مۇھىتى يورۇق ۋە ئازادە ئىدى.

ئۇچىمىز دېرىزە تەرەپتىكى ئۇستەلگە كېلىپ ئولتۇردۇق. توساتتىن سۇرەتتىكى ھېلىقى ئۇيغۇر يىگىتى ئالدىمىزدا پەيدا بولدى، ئۇ ئەنۋەر بىلەن كۆرۈشتى، ئۇلار كونا دوستلاردىن ئىكەن. ئەنۋەر ئۇنى تونۇشتۇردى، ئۇنىڭ ئىسمى مۇھەممەت تۇرسۇن ئىكەن. ئۇنىڭ چىرايى قارامتۇل بولۇپ، قاپقارا بۇدۇر چېچى ۋە بۇرۇتى خېلى ياراشقاندى، بىر قاراشتا پاكىستانلىققا ئوخشاپ كېتەتتى. ئۇ بىز بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن، نېمە يەيدىغانلىقىمىزنى سورىدى.

ـــ ئىسسىق باسقۇدەك ئۇيغۇر تائامى بولسا بولدى، ئىسراپچىلىق قىلمايلى، ـــ دېدىم مەن.

ئۇ ئەنۋەر بىلەن بىر قاتارشۇالغاندىن كېيىن:

ـــ «ئاۋۇال تائام، ئاندىن كالام» دەپتىكەن، مەن ئۆز قولۇم بىلەن تائام قىلاي، پاراڭنى ئاندىن سوقايلى، ـــ دېدى ـ دە، ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. ھايال ئۆتمەي ئۇ ئۇچ ـ تۆت خىل تائامنى ئالدىمىزغا قويدى.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ـــ ھازىر ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقىت بولغاچقا شارائىتىمىز يېتەرلىك بولماي قالدى، ـــ دېدى مۇھەممەت تۇرسۇن ئۆزىرە ئېيتىپ.

ئۇ تەييارلىغان غىزالار كۆركەم ھەم مەززىلىك ئىدى. سائادەت خانىم توخۇ قوردىقىغا ئىشتىھا تارتىۋاتاتتى. مۇھەممەت تۇرسۇن تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرمايدىغان، تۇز كۆڭۈل، قىزغىن يىگىت ئىكەن. مەن شىياڭگاڭدەك چوڭ شەھەردە ئىككى نەپەر قېرىندىشىمنىڭ مۇھەببىتىدە مېھمان بولۇۋاتقىنىمدىن سۆيۈنگەنىدىم. مەن بۇ ھېسسىياتىمنى ئاياپ ئولتۇرماي ئۇلارغا ئېيتتىم. سەممىي گەپ سەممىي ھېسسىيات ئويغىتىدۇ، ئۇلار گەپىمدىن تەسىرلەندى. ئەنۋەر جىمىغۇر، ئويچان يىگىت ئىدى. مۇھەممەت تۇرسۇن ئۆزى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ھەقىقەتەن تەسىرلىك بولۇپ، تىرىشچان، مۇستەھكەم ئىرادىسىنى نامايان قىلاتتى.

مۇھەممەت تۇرسۇن ئۇرۇمچىلىك بولۇپ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆيى كونسۇل كوچىسىدا ئىكەن. ئۇ ئۇچ ئوغۇل، ئۇچ قىزدىن تەركىب تاپقان ئالتە بالىنىڭ چوڭى ئىكەن. ئۇ 16 يېشىدىن باشلاپ مۇھاجىرلار مېھمانخانىسىدا چۆمۈچ تۇتۇشقا باشلىغانىكەن. 1989 ـ يىلى شېنجېندا ئاشخانا ئېچىپ ئىگىلىك تىكلەشكە باشلاپتۇ. ئىگىلىكى گۈللىنىپ، تارماق ئاشخانىلارنى ئېچىپتۇ. ئۇ شېنجېندىكى ئۇيغۇر مۇساپىرلىرىغا كۆپ ياردەم قىپتۇ. خىرىسىغا ئۆگىنىپ قالغانلارنى خىرىسىن تاشلىتىش جەھەتلەردە تالاي تەسىرلىك ئىشى بار ئىدى.

ـــ ئىمان ۋە ئېتىقادتىن ئاجراپ كەتكەن ئادەم ۋاپانمۇ بىلمەيدىكەن، قانداق ياشاشنىمۇ بىلمەيدىكەن، ـــ دېدى مۇھەممەت تۇرسۇن شېنجېندىكى كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىنى قىسقىچە خۇلاسىلەپ.

نەزىرىمدە بۇ بىر ھېكمەتلىك سۆز ئىدى. لېكىن بۇ ھېكمەتلىك سۆزنى مۇھەممەت تۇرسۇن كىتابلاردىن قوبۇل قىلىۋالغان سۆز بولماستىن، ئۆزىنىڭ قىسمەتلىرىدىن بىلگەنىدى. بۇ سۆزنى زور ئىقتىسادىي قىممەتكە ئىگە ئەمەس، دەپ كىم ئېيتالايدۇ. پۇلنى ئادەم تاپىدۇ، لېكىن پۇلنى قانداق تېپىش، قانداق ساقلاش، نەگە ئىشلىتىش

قاتارلىقلارغا شۇ ئادەمنىڭ ئىدىيەسى قوماندانلىق قىلىدۇ.

مۇھەممەت تۇرسۇننىڭ خانىمى قۇرەيشەم شېنجېندا مىللىي هۇنەر ـ سەنئەت بۆيۈملىرىنى ساتىدىغان ئورۇنلارنىڭ زاكازلىرىغا ئاساسەن ئۇيغۇرچە دوپپىلارنى تىكىپ، تارقىتىدىكەن. قۇرەيشەم ها ـ زىرمۇ شېنجېندا تۇرىدىكەن، مۇھەممەت تۇرسۇن هەپتىدە بىر قېتىم ياكى ئىككى هەپتىدە بىر قېتىم شېنجېنغا كېلىپ، بالىلىرى بىلەن جەم بولىدىكەن.

مۇھەممەت تۇرسۇن شياڭگاڭنىڭ تېلېۋىزىيەلىرىدە هەر هەپتە ـ دە ئىككى قېتىم يېرىم سائەتتىن ئۇيغۇر تائاملىرىنى تونۇشتۇرۇپ، تائاملارنى تەييارلاش ئۇسۇللىرىنى كۆرسەتكەن. ئۇيغۇر تائاملىرىنى مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ كونسۇلخانىلىرى ۋە مەسچىتلەرنىڭ ئالدىغا ئا ـ پىرىپ كۆرسەتكەن هەم تەشۋىق قىلغان. هېيتلاردا ئۇيغۇر تائاملە ـ رىنى چىرايلىق ئوراپ ـ قاچىلاپ، مەسچىتلەرنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ جامائەتكە سوۋغا قىلغان، رامىزانلاردا ئىپتارلىق بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت تۇرسۇننىڭ خېرىدارلىرى كۆپەيگەن.

مەن سۆھبەت ئارىلىقىدا رېستوران ئىچىگە كىرىپ يۇگۇرتتۇم، رېستوران هەرهالدا ئۇيغۇرچە ئۇسلۇبتا بېزەلگەنىدى. دېرىزىلەر ئۈزۈم بارىگىنى ئەسلىتىدىغان ئويما نەقىشلەر بىلەن زىننەتلەنگەن، تاملاردا قۇمۇقتىكى تۆگە كارۋانلىرى ۋە ئۇيغۇر ئۇسسۇلچى قىز ـ لىرىنىڭ رەسىملىرى چۈشۈرۈلگەن مەنزىرە توقۇلمىلار ئېسىقلىق تۇراتتى. لەپتىكى بىر تامدا ئاتاقلىق ئۇيغۇر رەسسامى غازى ئەمەت ـ نىڭ هۆسنىخەتلىرى تۇراتتى. يەنە بىر تامدا ئۇيغۇر سازى كۆتۈ ـ رۈۋالغان ئۇيغۇر گۈزىلىنىڭ رەسىمى تەبەسسۇم قىلىپ تۇراتتى.

مەن تۇرۇۋاتقان يەر تەكلىماكان ۋە تارىم ۋادىسىدىن ناھايىتى يىراقتىكى شياڭگاڭ، لېكىن قېشىمدا ئۇچ ئۇيغۇر قېرىندىشىم مەن بىلەن ئۇيغۇرچە پاراڭلىشىۋاتىدۇ، ئالدىمدىكى تاماق ئۇيغۇرچە، زالدە ـ كى قىياپەت ئۇيغۇرچە، ۋۇجۇدۇم يايراپ يېنىڭ بىر نەپەس ئالدىم.

«يېڭى دەۋر» مەيدانىغا جايلاشقان بۇ رېستورانىنىڭ نامى «شىنـ ـيۆ شىنجاڭ رېستورانى» بولۇپ، گۇاڭدۇڭ شىنيۆ مۇسۇلمانلار

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

رېستورانىنىڭ شىياڭگاڭدىكى تارمىقى ئىكەن. مۇھەممەت تۇرسۇن بۇ يەردىكى قولى گۈل ئۇستاملارنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئىشلەۋاتقانىدى. ئۇنىڭ نامى ۋە ئىش ئىزلىرى، ئەتكەن كۆركەم ۋە مەززىلىك تائاملىرى «فۇجيەن ئىقتىساد گېزىتى»، شىياڭگاڭدا چىقىدىغان «شەرق گېزىتى»، «مىڭباۋ گېزىتى»، «شىنباۋ گېزىتى» قاتارلىق مەتبۇئاتلاردا ئارقا - ئارقىدىن تەشۋىق قىلىنغانىدى. گېزىتنى كۆرگىنىمدە، ئۇنىڭ داپ ياكى راۋاب تۇتۇپ، ئوخشىغان ئۇيغۇر تائاملىرى بىلەن بىللە چۈشكەن سۈرەتلىرى چېلىقتى. توخۇ نېرىنى، پولۇ، سامسا، ساڭزا، ھەر خىل كاۋاپ، يۇتازا (هور قاتلىما) ۋە نانلار دىلنى رام قىلىدىغان دەرىجىدە سەنئەتلىك قىلىپ تىزىلغانىدى. «زەڭگەر ئاسمان ئاستىدىكى ياپيېشىل يايلاقتا خۇش پۇراق گىياھلارنى يەپ، پاكىز سۈلارنى ئىچىپ، ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالغان شىنجاڭ قويلىرىنىڭ گۆشى ناھايىتى يېيىشلىك بولىدۇ» دېيىلگەنىدى. «قۇياش گېزىتى»دە «ياخشىمۇسەن؟»، «بەك ياخشى»، «رەھمەت» دېگەندەك دائىم ئىشلىتىلىدىغان ئۇيغۇرچە سۆزلەر (شىياڭگاڭ گېزىتلىرىدە «新疆语» دەپ ئېلىنغان) تونۇشتۇرۇلغانىدى.

مۇھەممەت تۇرسۇنىنىڭ ئائىلىسى ئاددىي بىر ھۈنەرۋەنلەر ئائىلىسى سۈپىتىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزىگە خاس جۇلاسىنى باشقا مىللەت مەدەنىيەتلىرىنىڭ گىرەلەشمىسى ئىچىدە نامايان قىلغانىدى. دىيارىمىزدا بۇنداق ئاددىي ئائىلىلەر كۆپ بولغاچقا، ئۇلارنىڭ قانچىلىك قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكى بىلىنمەيدۇ. بىراق، بۇنداق ئائىلە ياكى بۇنداق كىشىلەر خەلقئارادىكى چوڭ شەھەرلەرگە بېرىپ ئۆز ھۈنەرلىرىنى كۆرسەتكەندە، ئۇلار بىر مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ خالىس ئەلچىلىرىگە ئايلىنىدۇ. مۇھەممەت تۇرسۇن ماڭا مۇنداق بىر ئەقىلنى ئۇقتۇردى:

تائاملار بىر مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ ئىخچام نەمۇنىسى، ئۇنىڭ بازار ئىقتىدارىنى ئېچىش بۇ مەدەنىيەتنىڭ مول قاتلىمىنى دۇنياغا يايغانلىق بىلەن باراۋەر. باشقا مىللەتتىن بولغان رېستوران غوجايىنلىرى ئۇيغۇر تائاملىرىنىڭ يوشۇرۇن بازار كۈچىگە سەل قارىدى.

مىغاندەك قىلاتتى.

سۆھبەتلىرىمىز قىزغىن، كۆڭۈللۈك بولدى. ئەنۋەر باشتا كەم سۆز بولدى، مەن ئۇنىڭغا «تاماكىڭىز بولسا چېكەيلى» دېدىم. ئەمەلىيەتتە مەن تاماكا چەكمەيتتىم، ئەنۋەرنىڭ قاتمال كەيپىياتىنى ئۆڭشاش ئۈچۈن شۇنداق قىلدىم. ئەنۋەر گېپىمدىن گاڭگىراپ قالغاندەك بولدى.

ـــ مەن بىلمەن، سىز تاماكا چېكىسىز، بايا يانچۇقىڭىزغا تاماكا سالغىنىڭىزنى كۆرگەنىدىم، ـــ دېدىم مەن.

ئەنۋەر ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ، تاماكىسىنى چىقاردى. ئىكىمىز بىر تالدىن تاماكا تۇتاشتۇردۇق.

ـــ سىز مەندىن تارتىنىۋاتىسىز، ھازىر تارتىنىدىغان ۋاقىت ئەمەس، ماڭا كۆپرەك گەپ قىلىپ بېرىڭ، ـــ دېدىم مەن.

مۇھەممەت تۇرسۇن يوغان بىر ئىستاكان پىۋىنى ئەنۋەرنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ ئۆزى ئىچمەيدىكەن ۋە چەكمەيدىكەن. ئەنۋەر بارغانسېرى ئۆزىنى ئازادە تۇتۇشقا باشلىدى.

ئەنۋەرنىڭ كۆرگەن ـ بىلگەنلىرى كۆپ ئىكەن. تارتقان زىيادىلىرى، تۆلىگەن بەدەللىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن قابىلىيەت يېتىلدۈرۈشنىڭ سىناقلىرىغا ئايلىنىپتۇ. ئۇ ئۆزىگە تەگكەن پەشۋالارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويمىغانىدى، بەلكى تەمكىن ھالدا قارار چىقىرىپ، يېڭى يول ئىزدىگەنىدى. ئوتتۇز ياشتىن ئەمدىلا ھالقىغان بۇ بالا ياشاش جەھەتتە ناھايىتى قابىل ئىدى.

ـــ نېمىشقا تېخىچە ئۆيلەنمىدىڭىز؟ ـــ دەپ سورىدىم مەن ئۇنىڭدىن.

ـــ شىياڭگاڭدا مەن ئالىدىغان قىز يوق. يۇرتۇمغا كەمدىن ـ كەم بارىمەن. ئۇ يەردىمۇ بىرەر قىز بىلەن تونۇشقۇدەك ئىمكانىيەت يوق، ـــ دېدى ئەنۋەر.

ئەنۋەر خەنزۇچە ئوقۇغان بالا ئىدى، ئۇ گۇاڭدۇڭ شېڭسىنمۇ ئوبدان سۆزلەيتتى. ئۇ شياڭگاڭدەك غايەت زور ئادەم دېگىزدا دې-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مىنى ئىچىگە يۇتۇپ، بىر غايىنى كۆزلەپ ياشاۋاتقانىدى.

بىز رېستورانىدىكى ئۇيغۇرچە مەنزىرىلەرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ خاتىرە سۈرەتكە چۈشتۇق. كېچە سائەت 2:00 دە خوشلاشتۇق.

ئەنۋەر بىزنى «خۇاھىي» مېھمانسارىيىنىڭ ئالدىدا چۈشۈرۈپ قويدى. بىز قۇچاقلىشىپ خوشلاشتۇق، بۇ چاغدا ئەنۋەرنىڭ چىرايىغا يىغا ئولاشتى. ئوغۇلبالا ئاسانلىقچە يىغلىمايدۇ. ئۇ كۆڭلىدىكى ھەممە گېپىنى مۇشۇ ئۇنسىز يىغىسى ئارقىلىق دەۋەتكەندەكلا قىلاتتى.

ـــ يۇرتۇمنى، ئاتا ـ ئانامنى سېغىندىم. ئۆتكەندە بارغاندا، پويىزدا «داۋانچىلىق قىزى»نى ئاڭلاپ تەنلىرىم يايراپ كەتكەنىدى، ـــ دېدى ئەنۋەر.

مەن نېمە دېيىشىمنى بىلەلمىدىم. ئارىمىزنى سۈكۈت باستى.

ـــ سىزگە قىزنى مەن تونۇشتۇرىمەن، يازدا ئۇرۇمچىگە بېرىڭ، ـــ دېدى سائادەت ئەنۋەرنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ.

ئارىنى بىر ئاز سۈكۈت قاپلىدى.

ـــ خوش، ئۇكام. سىز يەنە يالغۇز قالدىڭىز، ئۆزىڭىزگە پۇختا بولۇڭ، ـــ دېدىم مەن.

ئەزەلدىن كۆرۈشۈپ باقمىغان بىرقانچە ئۇيغۇر شىائاگاڭدەك چوڭ خەلقئارا بازارنىڭ بىر بۇرجىكىدە قېرىنداشلارچە مۇڭدىشىپ خوشلاشتۇق. بىز يەنە كۆرۈشەلەمدۇق ـ يوق، بىرنېمە دېمەك تەس ئىدى.

ئەنۋەر پىكاپىنى ھەيدەپ، كوچا چىراغلىرىنىڭ شولىسى ئىچىدە غايىب بولغۇچە قاراپ تۇردۇق. تۇرمۇش سەھنىسىدىكى بۇ تەۋەككۈلچى جەددىي خىرىسلارنىڭ ئالدىدا تەمكىن تۇرۇشنى ئۆگىنىۋالغانىدى. ئۇ كەلگۈسىگە ھېچقانداق ھاياجان ئارىلاشمىغان ئۇمىد بىلەن ئىنتىلەتتى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا يۇز بەرگەن ھەرقانداق تاسادىپىيلىق ئۇنى ھودۇقتۇرالمايدىغاندەك ئىدى. ئۇ خىزمەت، ئۇنۋان، مەنسەپ ۋەسۋەسىسىدە يۈرەكزەدە بولۇپ، قان بېسىمىغا گىرىپتار بولۇپ كەتكەن تالاي دىپلوم ئەھلىگە نىسبەتەن خېلىلا مۇكەممەل ئادەم ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ھۆكۈمەت خىزمىتىگە ئورۇنلا-

شالمسا چۈشكۈنلىشىپ، غۇرۇرسىزلىق گىردابىدا چىرايىنىڭ نۇرىنى يوقاتقان سان ـ ساناقسىز ياشلىرىمىزغا نسبەتەن بىر ئۇلگە، ئۇ بىر تەنها تەۋەككۈلچى، ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئۇنىڭ غەلىبىسىگە تەنتەنە قىلىشىپ بېرىدىغان دوستلىرى ياكى ھەسرەتلىرىگە شېرىكلىشىپ بېرىدىغان مۇڭداشلىرى يوق.

2004 ـ يىلى 20 ـ دېكابىر

پىلان بويىچە سائەت 6:30 دا پېرىستانغا باراتتۇق. ئۇيقۇمغا قانماي، خامۇش ھالەتتە يۈك ـ تاقلىرىمنى يىغىشتۇرغىنىمچە جىددىيلەشتىم، چۈنكى باشقىلارنى ساقلىتىپ قويسام بولمايتتى. ھېلىھەم كېچىكىپتىمەن، مەن يۈك ـ تاقلىرىمنى كۆتۈرۈپ پەسكە چۈشكىنىمدە، باشقىلار ئاپتوبۇسقا ئورۇنلىشىپ مېنى ساقلاۋاتقانىكەن.

ناشتىنى پېرىستاندا قىلدۇق ـ دە، قاشىنىڭ يېنىدا لەپەڭشىپ تۇرغان كېمىگە چىقتۇق. دېرىزە قېشىدا ئولتۇرۇپ دېڭىزنى تاماشا قىلسام دەيتتىم. ئەپسۇس، بېلىتىمنىڭ ئورنى ئۇنداق يەرگە توغرا كەلمەپتۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە كەيپىياتىم ئېغىر، روھىم ھارغىن، كاللام گادىرماش، كۆزلىرىم ئېلىشاڭغۇ. زەڭگەر دېڭىز سۇس تۇمانىنىڭ قوينىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى. سەھەردىكى شىياڭگاڭنىڭ ئاسمىنى تۈك تاشلىمىغان توڭ شاپتۇلىنىڭ رەڭگىدە كۆرۈنەتتى. ئەتراپىمدىكىلەرمۇ تېتىك ئەمەس ئىدى، بەزىلەر ئولتۇرۇپلا ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى.

كېمە قوزغالدى، پېرىستان بارا ـ بارا كىچىكلەپ، تۇمانىنىڭ شۆلگەيلىرىدە ئېرىپ كەتتى. شىياڭگاڭنىڭ ئېگىز بىنالىرىمۇ خىيالىي گەۋدىگە ئايلىنىشقا باشلىدى. ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئارالالار ئۇچرايتتى، بەزى ئارالالاردا داچا بولۇپ، خۇددى ئادەمسىزدەك تىنچ ئىدى. ئۇنداق يەرلەردە ئەدىبلەر ئولتۇرالمىسا كېرەك، مىللەتنىڭ روھىي ھالىتىنىڭ پۈتۈكچىسى بولغان ئەدىبلەرنىڭ كۆپ-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىرى لاماكان ھالدا قەلەم تەۋرىتمىشكەن. دۇنيادىكى بىر بۆلۈك كاتتا ئەسەرلەر داچىدا ئەمەس، ھەپسىدە ياكى مۇھاجىرەتتە يارلىققا كەلگەن. ۋاقىتقا ئەبەدىي سۇرگۇن قىلىنغان شائىرلار سۆزلەرنىڭ سىر-تىدا ئۆزلىرىنى تېكشاپ يۇرۇشىدۇ. دېگىز مەندەك بىر شەيداسىنى ئويلاپمۇ قويمىغاندەك تۇراتتى. ئۇخلاشقا شۇنچە تىرىشىپ باقتىم، كۆزلىرىمنى يۇمۇپ زەگگەر دېگىزنى قارا دېگىزغا ئالماشتۇرۇپ باقتىم. ئەيىبۇھەننا‌س، پەقەتلا ئۇخلىيالمىدىم. ئازراق ئۇخلىۋالغان بولسام زېھنىم، چىرايىم، ئەتراپ ئېچىلىپ كەتكەن بولاتتى.

ئاۋمېننىڭ پىرىستانىغا باردۇق، تاموزنىدىن ئۆتتۇق. بۇ يەر-نىڭ دېگىزى شياگگاگنىڭ دېگىزىدەك سۇزۇك ئەمەس ئىكەن، ئۆر-كەشلىنىپ تۇرغان لاي سۇلار كۆتۈرمە قىلىپ سېلىنغان پىرىستان سۇپىسىنىڭ ئاستىنقى تۇۋرۇكلىرىگە شالاقلاپ ئۇرۇلاتتى. دېگىز سۇيىدە ئەخلەتلەر چايقىلاتتى.

بىز ئاپتوبۇس بېكىتىگە بېرىپ ئازراق ساقلىغاندىن كېيىن، بىر ئايال كەلدى. ئۇ بىزگە مەسئۇل ساياھەت يېتەكچىسى ئىكەن. ئۇنىڭ كىيىنىشى لابدۇر بولۇپ، ساياھەت يېتەكچىسى بۇنداق بولار دەپ ئويلىماپتىكەنمەن. ئىچىگە كىيىۋالغان قىزىل نېپىز مايكە-سىنىڭ پېتى يوقاپ، كۆكسى قىسمى ساڭگىلاپ تۇراتتى، ئۇ ئۇنىڭ ئۇستىگىلا پۇرلىشىپ كەتكەن ئىسپورت چاپان كىيىۋالغان بولۇپ، ئايالنىڭ سېمىز بولۇشىغا قارىماي، چوڭ كېلىپ قالغاندى. ئۇنىڭ يۈزىمۇ، كالپۇكلىرىمۇ گۆشلۈك ئىدى. كۈلگەندە لەۋسۇرۇغ سۇر-تۇۋالغان كالپۇكلىرى ئېچىلىپ، ئۇششاق، تەكشى سارغۇچ چىش-لىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى. 45 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئايال بەئەينى ئۇزۇن يوللۇق تاشيولنىڭ خىلۋەت ئۆتەڭلىرىدىكى مەيخانىنىڭ ئا-يال غوجايىنىدەك بىلىنىپ كەتتى. لېكىن بۇ ئايال ناھايىتى بە-لىملىك ئىكەن، ئۇ ئاۋمېندىكى ھەربىر كوچا، ھەربىر بىنا، ھەر-بىر كۆۋرۈك، ھەربىر ھەيكەلنى ئىنچىكە تونۇشتۇراتتى. ئاۋمې-دىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئىشلىرى، مىللارنىڭ باھاسى، سۈپىتى قاتارلىقلارنى ئۇ بەش قولدەك ئېنىق بىلەتتى.

ئاۋمېن تىنچ بىر شەھەر ئىكەن، كوچىلىرىدا ئادەملەرمۇ شالاڭ، كۆلىمى 23.6 كىۋادرات كىلومېتىر كېلىدىغان بۇ جايدا 438 مىڭ ئادەم ياشايدىكەن. بۇ يەرنىڭ كىرىمى تاشقى سودا، پۇل مۇئامىلە ۋە ساياھەتچىلىكتىن كېلىدىكەن. كوچا بويلىرىدىكى گۈللەر ۋە دەرەخلەر دېگۈز تەرەپتىن كەلگەن لەرزان شامالدا يەلپۇ-نۇپ مەيلىمنى تارتتى. نېمىشقىدۇر مەن ئادەم شالاڭ، كوچىلىرى ئازادە، خىيابان شەھەرلەرنى ياقتۇرۇپ قالمەن. ئاۋمېندىكى بىنالار شياڭگاڭدىكىدەك ئېگىز ئەمەس ئىدى. لېكىن پاكىز، رەتلىك ئىدى.

ئاۋمېندىكى تاماقلىرىمىز تېخىمۇ غورىگىل بولدى. بىزگە ئۇچ ۋاق گۈرۈچ تامىقى يېگىلى ھەپتىلەر بولغانىدى.

بىز قەدىمىي ئىبادەتخانىلارنى كۆردۇق. كوچا دوقمۇشلىرىغا ياسالغان بۇتلارنى زىيارەت قىلدۇق. زامانىۋى شەھەرنىڭ پۇقرالىرى ھېلىھەم بۇتلارنى تاۋاپ قىلىپ ئۆزۈن ئۆمۈر، بەخت، سالامەتلىك، بايلىق قاتارلىقلارنى تەلەپ قىلىشىدىكەن. مەن دۇنيادا ئىبادەتخانىسى يوق شەھەر يوق، بۇنىڭغا قىل سىغمايدىكەن، دەپ ئويلىدىم.

بىز Casino دېگەن چوڭ قىمارخانىنى كۆزدىن كەچۈردۇق. ئاۋمېن شەرقىي ئاسىيادىكى لاسۋېگاس دەپ تەرىپلىنىدىكەن. Casino غا باشقا دۆلەتلەردىن كېلىدىغان قىمارۋازلارمۇ كۆپ ئىكەن. بەزى پۇلدارلار شەخسىي ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ كېلىپ، قىمارىنى ئويناپ بولغاندىن كېيىن دۆلىتىگە قايتىپ كېتەرمىش. قىمارخانا بىناسى سىرتتىن قارىغاندا ئادەتتىكىچە ئىدى. بىنانىڭ ئىچى ناھايىتى ھەشەمەتلىك ئىدى. بىز بىلمەيدىغان ئاللىقانداق قىمار تۈرلىرى كۆپ بولۇپ، مۇلازىم قىزلار مېۋە شەربەتلىرىنى توشۇپ تۇراتتى. ئىچكۈمىز كەلسە ھەقسىز ئېلىۋەرسەك بولىدىكەن. بىر تەرەپتىكى سەھنىدە يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇلچى قىزلار توختىماي ئويناپ تۇراتتى، مۇلازىم قىزلار ناھايىتى ياش بولۇپ، ماڭا پاھىشە چىراي كۆرۈنگەندەك بولدى. بىر قىمارخانىنىڭ ئاۋات بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلالىسامۇ بۇنچىلىك ھەشەمەتلىك بولۇشىدىكەن.

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

نى ئويلىماپتىكەنمەن. قايسىدۇر بىر دانىشمەننىڭ «زامانى ئاخىرىدا ئىبادەتخانىلار چۆلدەرەپ، ئىشرەتخانىلار ئاۋاتلىشىدۇ» دېگەن گېپى دەرھال ئېسىمدىن كەچتى.

بىز كىيىم ـ كېچەك، قول ھۈنەر، زىبۇ ـ زىننەت مەركەزلىرىنى ئايلاندۇق، ئوخشاش بىر كوچىدىن نەچچە قېتىم ئۆتتۇق. ۋىدىئوسكىلاردا، قاتناش بەلگىلىرىدە پورتۇگالچە خەتلەر تۇراتتى. مۇستەملىكە دېگەن يامان نەرسە ئىكەن. پورتۇگاللار شۇنچە يىراق يەردىن كېلىپ، شۇنچە زور جۇڭگونىڭ خېرىتىسىدىن كىچىككىنە يەردىكى ئادەملەرنىڭ چىراي ۋە ئاشقازىنىدىن باشقا نۇرغۇن نەرسىسىنى ئۆزگەرتىۋەتكەنىدى. مەن ئاۋمېن كوچىلىرىدا ياۋروپالىقلارنى كۆرمىدىم ـ كەم كۆردۈم، لېكىن يېزىقىنى كەڭتاشا كۆردۈم. جۇڭگو خېرىتىسىنى نانغا ئوخشاتساق، ئاۋمېن ئۇنىڭ بىر بۇرجىكىدىكى كۈنجۇتچىلىك كېلىدۇ، شىياڭگاڭ بولسا قوناق دانچىسىدەك كېلىدۇ. بۇ ئىككى رايون ھازىرقى جۇڭگو چوڭ قورۇقلۇقىنىڭ تەخمىنەن 8575 تىن بىرىگە توغرا كېلىدۇ. بۇ يەرنىڭ ئاھالىلىرى خەنزۇ تىل ـ يېزىقى مەدەنىيىتى چەمبىرىكىدە بولسىمۇ، مۇستەملىكىدىن قالغان كاپىتالىزم ئەندىزىسىدە مۇقىم ياشاۋاتاتتى.

2004 ـ يىلى 21 ـ دېكابىر

سائەت تەخمىنەن 10:00 بولغاندا ئاۋمېندىن جۇخەيگە ئۆتتۇق. ئېغىزدىن ئۆتكىچە، ساقچى قىزغا ئىسمىمىزنى ئېيتىپ ئۆتتۇق. ماڭا كەلگەندە ساقچى قىز كۇلۇپ تاشلىدى. ئۇلار مېنىڭ ئىسمىمنى تەلەپپۇز قىلىشنى سىناپ بېقىشىپ، ئويۇن چىقىرىشقانىدەك قىلىدۇ.

جۇخەي ئەپچىل، پاكىز شەھەر ئىكەن. ساياھەتچىگە ھەممە يەر گۈزەل كۆرۈنسە كېرەك. چۈنكى، ئۇ ئۆزى كۆرۈۋاتقان يەرلەرنىڭ ئىجتىمائىي زىددىيىتىنىڭ تېشىدا بولۇپ، بىرنەچچە يىل تاپقان ـ تەرگەنلىرىنى سەرپ قىلىش بەدىلىگە مېھمان بولىدۇ.

چۈشلۈك تاماق يامان ئەمەس بولدى. ئارىمىزدىكى بەزىلەر «يە-نىلا ۋەتەن ئانىمىز ياخشى ئىكەن» دەيىشتى. سايامەت يېتەكچىسى بىزنى بىر زىبۇ ـ زىننەت دۈكىنىغا ئېلىپ باردى. دۈكان غوجايىنى ئۆزىنىڭ چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى بىلەن سايامەت جەريانىدىكى خىراجىتىمىزدىن خۇلاسە چىقارغاندەك بولدى.

ـــ شىياڭگاڭنىڭ سايامەت يېتەكچىلىرى خۇددى كىرئالغۇنىڭ سۈسىراتقۇچىسىغا ئوخشايدۇ، مەن بىلىمەن، سىلەرنىڭ يانچۇقۇڭلار قۇرۇقدىلىپ بولدى، بىز ئەمدى قۇرۇتقۇدىن چىققان كىيىملەرنى تانىغا يايغاندەك ئىش قىلىمىز.

بىز كۇلۇپ كەتتۇق، ئۇ كۆڭلىمىزدىكى تەسىراتلارنى ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭ مالالارنى ئەرزان بەرىشتىن دېرەك بېرىدىغان ئاخىرقى سۆزى كىشىلەرنىڭ ئىستېمال خۇمارىنى قوزغىدى.

كەچقۇرۇن گۇاڭجۇۇغا يېتىپ كېلىپ، يەنە «ۋۇياڭچېڭ» مېھمانخانىسىغا چۈشتۇق.

2004 ـ يىلى 22 ـ دېكابىر

كەچقۇرۇن ئۇرۇمچىگە قاراپ ئۇچىمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن چۈشتىن كېيىنلا گۇاڭجۇۇ ئايروپورتىغا قاراپ ماڭمىمىز.

مەن چۈشتىن بۇرۇنقى ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇپ كىتابخانا ئايلاندىم. ئۇ يەردىن سىماس ھېينىنىڭ شېئىرلار توپلىمىنى ۋە جورجي لۇكاشنىڭ ماقالىلەر توپلىمىنى سېتىۋالدىم. ئاندىن سەنيۇەنلى تەرەپتىكى ئۇيغۇرلارنى كۆرمەكچى بولدۇم. لېكىن ۋاقىت يەتمەي ياۋاتەي دېگەن يەرگە بېرىپ بىر ئۇيغۇر ئاشخانىسىدىن لەڭمەن يېدىم. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە تاسادىپىي ئۇچراپ قالغان ئۇيغۇرلار ماڭا شۇنداق غېرىبانە كۆرۇندى. لەڭمىنى مېنىڭ ھاردۇقۇمنى ئالدى. ئاشخانىدا قويۇلۇۋاتقان ھەرەڭ ـ سەرەڭ ئۇيغۇرچە MTV لەر دۇنيانىڭ ئاسايىسي ئېقىمى تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ بىپەرۋالىقىنى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قىنى ئەكس ئەتتۈرەتتى.

خاتىمە

ھاۋا ياخشى بولمىغاچقا، ئۇرۇمچىگە بىر كۈن كېچىكىپ كەلدۇق. ئۇرۇمچى ئايروپورتىغا قونۇشقا ئاز قالغاندا، سەپەرداشلىرىم يۇڭ پوپايكىلىرى ۋە يۇڭ ئىشتانلىرىنى كىيىشكە باشلىدى. مەن يۇڭ ئىشتان ئېلىۋالمىغانىدىم، ئايرودۇرۇمنىڭ كۈتۈش زالىغا چىققۇچە ئۇرۇمچىنىڭ سوغۇقلىرى ئۆزىنىڭ مۇزدەك تۇمشۇقلىرىنى سوزۇپ، ئىشتىنىمنىڭ ئىچىنى ھىدلاشقا ئۇلگۈردى.

بىز قىش بىلەن يازنىڭ ئارىلىقىدىكى ئون كۈنچە ۋاقىت ئىچىدە تەبىئەتنىڭ مۆجىزىلىرىنى كۆرۈش بىلەن بىللە، جەمئىيەتنىڭ مۆجىزىلىرى ھەققىدە نۇرغۇن سوئالغا ئېرىشتۇق.

ئالدىمىزغا چىقىقان خىزمەتداشلىرىم ماڭا بىر دەستە گۈل سوۋغا قىلدى. زىمىستاندا گۈل تاپشۇرۇۋېلىش بۇگۈنكى كۈندە ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس. ئەگەر كىشىلەر زىمىستانىنىڭ سوغۇقلىرىدا تۇرۇپ باھارنى سېغىنمىسا گۈل ئۆستۈرەرمىدى. ئۇرۇمچىدە باھار ئازراق تۇرۇپلا، كىشىلەرنى تاشلاپ كېتىپ قالىدۇ. لېكىن كىشىلەر باھاردىن رەنجىمەيدۇ.

مەن خۇددى باھارنى قۇچاقلىغاندەك كۆڭلۈم لىققىدە بولۇپ ئۆيگە قايتتىم. قارلار ئايىغىم ئاستىدا غاچىلدايتتى.

مۇھاكىمە ۋە تەقرىزلەر

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتابلىرى بىلەن تەمىنلەش

تارىختىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن

— زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ «ئانا يۇرت» تىرىلوگىيەسىنى ئوقۇپ

زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ «ئانا يۇرت» تىرىلوگىيەسىنى ئوقۇپ بولۇپ، نېمە ئۈچۇندۇر ئۇزاق خىيال سۇرۇشكە مەجبۇر بولدۇم، بۇنى ھەرگىزمۇ كىشىگە يەڭگىللىك ۋە ئازادىلىك ئەكېلىدىغان خىيال دېگىلى بولمايتتى، بەلكى ئۇ، تارىخنىڭ قاتتىق تولغاقلىرى، ئاچچىق ساۋاقلىرى، ئۇچ - چېكى يوق نادامەتلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن ۋىجدان مۇھاكىمىسى ئىدى. شۇ چاغدا مۇئەللىپنىڭ ئۆزى بىلەن راسا مۇڭداشقۇم كەلدى. ئەپسۇس، ئۇ ئارزىمىزدىن كېتىپ قالغان — ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدە تارىخ تېپىشماقلىرىغا ئاشىق بولۇپ قالغان زوردۇن سابىر ئاكا يېزىق شىرەسىنىڭ ئالدىدىكى ئۇزۇن مۇساپىلىك ئىستىقامەتلىرىدە ھەل قىلالمىغان تېپىشماقلارغا ھەقىقىي جاۋاب تېپىش ئۈچۈن تارىخنى قان بىلەن يازاتقۇچى شاھىتلارنىڭ قېشىغا كەتكەنىدى. دەرۋەقە، تارىخ بەزىدە ئەرۋاھقا ئوخشايدۇ، ئۇنىڭ كىشىلەرنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرالىشىدىكى سەۋەب شۇكى، بۇ ئەرۋاھ تىرىكلەرنىڭ ئارزۇ ئۈچۈن بولغان كۈرەشلىرى ۋە ئىنتىلىشلىرىدىن ئۇزۇق ئالىدۇ. تىرىكلەر ئۆزلىرىنىڭ ھاياتلىق كۈرىشىگە بولغان سېزىنكلىكىنى بىلىشكەندىلىرىدە، شۇنداقلا ئارزۇ چەمبەرلىرىنى ئەركىن كېڭەيتىشكە مۇمكىنلىك تاپالمىغانلىرىدا ئەجدادلىرىنى يادىغا ئالىدۇ، ئۆتمۈش ئۇلارنىڭ پائالىيەت ماكانىغا ئايلىنىدۇ، كىشىلەر تەبىئىي ھالدا بۇرۇن ئۆتكەن ئەزىمەتلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ بۈگۈنگە باشلاپ كېلىدۇ ۋە ئۇلار بىلەن بىر روھ، بىر تەن بولىدۇ؛ ئاللىبۇرۇن ئۆتۈپ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كەتكەن دەۋرلەر ھەم شۇ دەۋرلەرنىڭ قەھرىمانلىرى ھازىرقى تىرىكلەرنىڭ قېنى بىلەن ھەرىكەتكە كېلىدۇ، بۇگۈنكىلەرنىڭ قېنى ئۆتمۈشتىكىلەرنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىدا ئۆركەش ياسايدۇ. ئەگەر بۇگۈنكىلەرنىڭ قېنى ھارارەتلىك، جەڭگىۋار قان بولسا ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھى شۇنچە جۇلالىق كۈچ سۈپىتىدە كېلەچەكنىڭ سەرمايىسىگە ئايلىنىدۇ. ئەگەر بۇگۈنكىلەرنىڭ قېنى سوۋۇغان، سۇس، شالغۇت قان بولسا، ئەجدادلارنىڭ ئەرۋاھى قورۇنغان ھالدا بۇگۈنكىلەرنى تاشلاپ قاچىدۇ. چۈنكى، تارىخ چۈشەنگەنلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، بىر روھتۇركى، ئۇنىڭمۇ تىرىكلەرنى جازالاش ياكى مۇكاپاتلاش قۇدرىتى بولىدۇ. ئۆتمۈش شاھىتلىرى ھامان ئۆزىنىڭ قابىل ھەم قۇدرەتلىك ئەۋلادلىرىنىڭ قەدىمگە مەدەتكار بولىدۇ. ئۇلار بۇ ئارقىلىق كەلگۈسى تارىخنىڭ ئېنىقرگىيە مەنبەسىگە ئايلىنىدۇ. جەڭچىلەرگە خاس جاسارىتى بولمىغان لامزەللە رولچى باھادىر ـ ئەزىمەتلەرنىڭ قورقۇنچلۇق جەڭگاھلاردىكى رولىنى ئالغاندا، ئەھۋال قانداق بولىدۇ؟ مېنىڭچە، ھېلىقى باھادىر ـ ئەزىمەتلەرنىڭ ئۆزىمۇ لامزەللىك دەرىجىسىگە چۈشۈپ قالىدۇ. شۇڭا، ئىلگىرىلەش مەنسىدىن ئېيتقاندا، تارىخىي سىيمالار ھامان تېخىمۇ جۇشقۇن ۋارىسلارنىڭ مەردانە قەدىمىدە ئۆز ئەكسىنى تاپىدۇ.

قان بىلەن يېزىلغان تارىخ بولمىسا، سىياھ بىلەن يېزىلغان تارىخ پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. ئەگەر تارىخنىڭ سىياھ بىلەن يېزىلغان قىسمىغا ھالال ئېتىقاد بىلەن يۇرەك قېنى قوشۇلسا، بۇ ئاخىر ھاياتىي كۈچكە تولغان تارىخىي روھ بولۇپ شەكىللىنىدۇ.

زوردۇن سابىر ئاكا «ئانا يۇرت»نى قولىمىزغا تاپشۇرۇپ ئۇزاپ كەتكەندە، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ مەزكۇر تارىخىي رومانىنىڭ شۆھرىتى بىلەن باغلانغان ھالدا يارقىن بىر تارىخىي شەخسكە ئايلىنىپ كەتتى. ئەمدى بىز بۇ ئاكىمىزنى ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەسەرلىرىدىن، شۇنداقلا زامانداشلىرى خاتىرىسىدىن ئىزدەشكە مەجبۇر بولىمىز، ئۇ ئۆزىنىڭ يۈكسەك بىر ئارزۇنىڭ ئىگىسىگە ماس ھالـ

دىكى شىجائەتلىك يازغۇچى ئىكەنلىكىنى ئەمدى ئىسپاتلىدى. شۇ تاپتا مەن ئۇنىڭ تىرىكلىكتە قالدۇرغان بەزى تەسىراتلىرىنى ئېسىمگە ئېلىپ تۇرۇپتىمەن. بىلىشىمچە، زوردۇن سابىر ئاكىدەك كۆپ كىتاب كۆرىدىغان، ئۆزىدىن ھەمىشە قانائەت تاپمايدىغان يازغۇچى ئارىمىزدا ئانچە كۆپ ئەمەس. بىزدە بىرەر پارچە ئەسەرنى ئېلان قىلىپ بولۇپ، ئاممىدىن ياخشى ئىنكاس كۆتۈپ تەسىرات ماراپ يۇرىدىغان، بىرنەچچە پارچە ئەسەرنىڭ شۆھرىتى بىلەن ئىجتىمائىي دەرىجە ۋە مەنىشەت ئىزدەيدىغان ئەدىبلەرمۇ ئاز ئەمەس. زوردۇن سابىر ئاكا ئۆزىنىڭ قانچىلىك ئىش قىلغانلىقىنى نورمال رەۋىشتە چۈشىنەتتى، ئۆزىنى پەۋقۇلئاددە تالانتنىڭ رويخىتىگە تىزىپ كەتمەيتتى. ئۇ، ئۆزىنى مەن بىر يازغۇچى، ئۆزۈمدە بار قابىلىيەتنى ئىمكانقەدەر تولۇق ئىشقا سالساملا بولدى، دەپ قارايتتى. بولۇپمۇ ئۇ، يازغۇچى قانداق بولمىسۇن، كۆپرەك مەسئۇلىيەتلىك يازىتىشى كېرەك، دەپ تەشەببۇس قىلاتتى. ئاكىمىزنىڭ «ئۇيغۇرلارىمۇ ‹تىنچ دون› بولۇشى كېرەك» دېگەن سۆزى ھازىرمۇ ئېنىق ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

«تىنچ دون» دون دەرياسى بويىدىكى كازاكلارنىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق ئۇرۇش يىللىرىدىكى ئېچىنىشلىق بەدەللىرىنى ئاجايىپ چىن تەسۋىرلەپ، ئاپتورنىڭ پۈتكۈل كازاكلارنىڭ ھەربىتى، ئارزۇسى ۋە ھەسرىتى بىلەن سۇغىرىلغان يۇرىكىنى مىللەت دەرىجىسىگە كۆتۈرگەنىدى. ساپ مىللىي تۇرمۇش، نازۇك تەسۋىر، ئاپتورنىڭ قويۇق شەخسىيىتى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرىدىغان جۈملىلەردىن ھاسىل بولغان پۈتكۈل ئەسەر داۋالغۇپ تۇرغان بىر دېڭىزدۇركى، ئۇنىڭدا كازاكلارنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا ئايلانغان، ئۆزىدىن غايەت زور دەرىجىدە ھالقىپ كەتكەن مېخائىل شولوخوف ئۇزۇپ يۇرىدۇ. «تىنچ دون»نىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى سىياسىي سۈيىقەست ۋە تېررورلۇق بىلەن قاپلانغان ئىستالىنىزم دەۋرىدىكى بىر ئىنقىلاب بولغانىدى. ئەگەردە شولوخوفتا قورقماس يۈرەك بولمىغىنىدا ئىدى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دى، ئۇ ئۆزىدىكى كاتتا ئىستېداتقا تايىنىش بىلەنلا بۇگۈنكى ھەيـ
ۋەتلىك شولوخوفقا ئايلىنالمىغان بولاتتى. «ئەگەر يازغۇچى شجاـ
ئەتلىك بولمىسا ئىش تامام، ــ دەيدۇ سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى
يازغۇچىسى يۇرىي كازاكوف، ــ ئۇ قانچىلىك تالانتلىق بولسىمۇ،
بەربىر پايدىسى يوق، ئىقتىدارى ئۇنى ساقلاپ قالالمايدۇ.»

تېما ئېتىبارىدىن ئېيتقاندا، «ئانا يۇرت» تېرىلوگىيەسى بىزـ
نىڭ «تىنچ دون». بەلكى ئۆزىمىزنىڭ تارىخى، ئۆزىمىزنىڭ گاڭـ
گىراشلىرى، ئۆزىمىزنىڭ كۆرەشلىرى ساپ ئۆز تىلىمىزدا ئەكس
ئەتكەنلىكى سەۋەبلىك، «ئانا يۇرت» رومانى بىز ئۈچۈن «تىنچ
دون»دىنمۇ قىممەتلىك. ئېھتىمال، بەزىلەر «ئانا يۇرت» رومانىنىڭ
بەدىئىي پەللىسىنى «تىنچ دون»غا يەتمەيدۇ، دەپ قارايدىغاندۇ. مېـ
نىڭچە، بۇنداق قاراش يۇزەكى سېلىشتۇرمىدىن كەلگەن. بىر مىلـ
لەتنىڭ دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئورنىنى نوقۇل ھالدا بەدىئىي نەتـ
جىلەرنىڭ ئۆزى ئارقىلىق ئىزاھلاش مەسئۇلىيەتسىزلىك بولىدۇ.
بىر مىللەت ئۆزىنىڭ مىللىي خاراكتېرى ۋە ئېستېتىك قاتلىمىنى
ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئارقىلىق كۆرسىتەلىسىمۇ، لېكىن بۇ ھەرـ
گىزمۇ مىللىي قەدرىيەتنى نامايان قىلىش بىلەن باراۋەر ئەمەس.
مىللىي قەدرىيەت ئەدەبىيات ـ سەنئەتتە ئەكس ئېتىدىغان، ئەممـا
ئەدەبىيات ـ سەنئەتتىن ھالقىغان ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىـ
سادىي ساھەلەردە ئىشقا ئاشىدىغان جەريان. قېنى كىم چىڭغىز
ئايتماتوفنىڭ دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى ئورنىنى سىياسىي ۋە ھەربىي
كۈچ ئۈستۈنلۈكىدە دەۋر سۈرگەن رۇس مىللىتىنىڭ تىل ـ يېزىـ
قىدىن ئايرىپ قارىيالايدۇ؟ ئايتماتوف قىرغىز خەلقىنىڭ پەرزەنتى
سۈپىتىدە ئۆز ئانا تىلى بىلەن خەلقىگە يۈزلەندى، رۇس تىلى بىلەن
دۇنياغا يۈزلەندى. ئۇ ئۆز خەلقىنىڭ سەرگۈزەشتىسى ۋە ئىستەكـ
لىرىنى جاكارلايدىغان ھەمراھنى رۇس تىلىنىڭ راكېتاسى ئارقىـ
لىق ئالەم بوشلۇقىغا چىقاردى. تىل ئالماشتۇرۇش ۋاستىسى بوـ
لۇش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ، ئۇ يەنە ئۆز نۆۋىتىدە بىر مىللەتنىڭ

ئويلاش، پىكىر قىلىش، تەبىئەت بىلەن ئالاقە قىلىش ۋە سىنىڭ تېزلاش شەكلى، شۇنداقلا شۇ مىللەت ئىشلەپچىقىرىش شەكلىنىڭ كىرىستالى. دېمەك، تىل بىر مىللەتنىڭ ئاڭ فورمىسى. ئايتماتوف رۇس تىلىدا ئەسەر يازىدىغان قىرغىز ئەدىب سۈپىتىدە رۇس مەدەنىيىتىنىڭ كەيپىياتىنىمۇ ئۆزىدە تېپىك نامايان قىلدى. ئەدەبىيات بىر مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى تەسۋىرلەپ بېرەلەيدۇ، لېكىن بېكىتىپ بېرەلمەيدۇ. مەلۇمكى، مەلۇم بىر ئەدەبىي ئەسەرنىڭ دۇنياۋى ئورنىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، بەلكى بىر مىللەتنىڭ دۇنياۋى ئورنى شۇ مىللەت ئەدەبىياتىنىڭ دۇنياۋى ئورنىنى بېكىتىدۇ.

بىز «ئانا يۇرت»نى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەمنى «تىنچ دون»دىن ئىزدىمەيمىز، بەلكى ئانا يۇرتنىڭ ئۆزىدىن ئىزدەيمىز. «يۇرت»، «ۋەتەن» چۈشەنچىلىرى نوقۇل تېررىتورىيەلىك ئۇقۇم ئەمەس، ۋەتەن دېمەك مۇئەييەن ماكان ـ زامانىنى بىرلىك قىلغان خەلق رومۇر. ئۆز روھىدىن مۇستەسنا ھالدا بىر قوۋم خەلق سۈپىتىدە مەۋجۇت بولالمايدۇ، دېمەك، خەلق دېگەن ئۇزاق تارىخىي ئىزچىللىقتا ئىگە روھنىڭ ئىجتىمائىي گەۋدىسى. شۇنداق ئىكەن، خەلقنىڭ ۋە خەلق روھىدىن مۇستەسنا ھالدىكى تېررىتورىيە ئەنە شۇ خەلقنە تەۋە مۇكەممەل ۋەتەن بولالمايدۇ. «ئانا يۇرت» نىڭ مەزمۇنى ۋە بەدىئىي ئۆلچەملىرى دەل مۇشۇ ئەسەردە تەسۋىرلەنگەن خەلقنىڭ تەقدىرى، خۇلقى، دۇنيا قارىشى ھەمدە ئاجىزلىقىدىن ئىشلەپچىقىرىلىدۇ. ئىدېئولوگىيە ساھەسىگە ياتىدىغان بۇنداق پۈتۈن مېھنەت بىزدە تېخى رويابقا چىقمىدى. لېكىن، بىز قەدىمىمىزنى ئۆز چىقىش يولىمىزغا قاراپ ئاتقۇزۇۋېرىمىز، بىزنى تولۇق قانائەتلەندۈرىدىغان نەتىجىلەر ئاشۇ تىنىمسىزلىنىڭ پىشقان بىر نۇقتىسىدا چىراي ئاچىدۇ. بىز قاچاندا ئۆزىمىزنى ھەم ئۆزگىلەرنى ئۆلچەيدىغان مۇستەقىل قىممەت ئۆلچىمىمىزنى زامانغا لايىق ھالدا قۇرۇپ چىقالايدىكەنمىز، شۇ چاغدىن باشلاپ ئۆزىمىزنى ئۆز ئىچىگە ئالغان

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئىنسانىيەتنىڭ بارلىق روھىي ۋە ماددىي بايلىقى ھالال ھەم بىمالال رەۋىشتە بىزگىمۇ مەنسۇپ بولىدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ تىراگېدىيەلىك تارىخ ئەسلىمىسىدىكى گاڭ-گىراشلار تەكرار يۈز بېرىدۇ.

«ئانا يۇرت»نى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، كىشى تەبىئىي ھالدا ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئاكىنىڭ «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن» رومانلىرى-نى ئەسلەپ قالىدۇ. تارىخنىڭ مەلۇم بىر دەۋرىدىكى ۋەقە يەنە بىر دەۋرده يۈز بەرگەن ۋەقە بىلەن باغلىنىپ كېتىدۇ، شۇنداقلا بىر يەرده يۈز بەرگەن ۋەقە باشقا بىر يەردە يۈز بەرگەن ۋەقەنىڭ سەۋەبى بولۇپ چىقىدۇ. مانا مۇشۇنداق سەۋەبلەر «يۇرت» دېگەن ئۇقۇمغا مەركەزلەشكەن ھەيۋەتلىك بىر پۈتۈن تارىخنىڭ پائالىيەتچان ئوبرازىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ. بىز ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئاكىنىڭ رومانلىرىدىن تۆمۈر خەلىپە، خوجىنىياز ھاجى قاتارلىق ئىنقىلاب رەھبەرلىرىنىڭ ئوخشاش ماھىيەتتىكى پاجىئەسىنى كۆرىمىز. ئۆتكۈر ئاكا «ئويغانغان زېمىن» رومانىنى تاماملىغاندا، ئىنقىلابنىڭ كېيىنكى قىسىملىرىنى كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارنىڭ يېزىشىغا تاپ-شۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ۋاھالەنكى، ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا ئەنە شۇ ئىنقىلابلارنىڭ بەدىئىي ئەينىكى بولغان «ئانا يۇرت»نى ئوقۇپ، تارىخ ھەققىدىكى مۇرەككەپ ئويلارغا گىرىپتار بولۇپ تۇرۇپتىمىز. تېما ئىزچىللىقى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، «ئانا يۇرت» بىر تارىخىي رومان سۈپىتىدە «ئويغانغان زېمىن»نىڭ داۋامىدۇر. زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ «ئانا يۇرت» تېرىلوگىيەسىنىڭ بايان ئىستىلى رۇس پە-روزىلىرىنىڭ تەسىرىگە خېلى روشەن يولۇققان بولۇپ، تەبىئەت ۋە ئۇرۇش ھەققىدىكى تەسۋىرلەر سالماق، ۋەزمىن تۇس ئالغان. مىل-لىي ئارمىيە قىسىملىرىنىڭ شىخۇ، جىڭ قاتارلىق جايلارنى گو-مىنداڭ قىسىملىرىنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىش جەريانىدىكى ئۇرۇشى كۆز ئالدىمىزدا ھەيۋەت، سۈرلۈك قىياپەتتە نامايان بولىدۇ. ئۇرۇش تەڭسىزلىكىنىڭ بۇرۇقتۇرما ھاۋاسىدا شەلۋېرىگەن جاراھەت. بەزىدە

بۇ جاراھەتتىن تاتۇق ۋە بەزىدە جانغا بېرىپ تارقىلىدىغان زەرداب قالىدۇ. ئۇرۇش تەڭسىزلىكىنىڭ رەھىمسىز تاپىنىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلغان كىشىلەرگە قانچىلىك ئېغىر ئاقىۋەتلەر-نى ئەكەلمىسۇن، ئۇلار ئۈچۈن بۇ كۆپ ھالدا ئاخىرقى تاللاش بولۇپ قالىدۇ. ساختا تىنچلىق ئاستىغا كۆمۈلگەن ھاقارەتتىن ئۇرۇش ئوتلىرى بەربىر ئۇنۇپ چىقىدۇ. خورلانغانلارنىڭ ئاچچىق قەس-مەتلىرىگە يوشۇرۇنغان ھەقىقەتنى ئىزدەشتىن لەززەت تاپىدىغان شىجائەتلىك يازغۇچى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئۇرۇشمۇ بىر سەنئەتكە ئايلىنىدۇ، چۈنكى ئۇرۇشمۇ ئۆز نۆۋىتىدە كۆپ نەرسىنى يېڭىباش-تىن يارىتىشقا قادىر. لېۋ. تولستوي، مىخائىل شولوخوف، ھې-مىڭۋەيلارنىڭ ئەسەرلىرى ئەنە ئاشۇنداق ھەيۋەتلىك ئۇرۇش مەنزە-رىسىنى تەسۋىرلەش بىلەن دەققەتكە سازاۋەر. ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدا جەڭنامىلەر خېلى كۆپ سالماقنى ئىگىلەيدۇ. بۇ ئاشۇ خىل تېمىدىكى يازما ئەدەبىياتىمىز ئۈچۈن قىممەتلىك تەجرىبە-لەرنى ھازىرلىغان. «ئانا يۇرت» تىكى ئۇرۇش تېمىسى بىزدە ئۇنتۇ-لۇپ كېتەي دېگەن جەڭنامە ئەدەبىياتىنىڭ زامانىۋى ۋارىيانتى بو-لۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇرۇش بەزىدە چوڭ بىر تارىخىي كۆچۈشنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالىدۇ. ئومۇمەن، ئۇ، كىشىلەر ئويلاپ باقمىغان ھالدىكى ئىجابىي ياكى سەلبىي ۋەزىيەتنى پەيدا قىلىدۇ. زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى ئۇرۇش مەنزىرىسى ئاپتور قەلبىدىكى باتۇرلۇق، تەۋەككۈلچىلىك، پىداكارلىق كەبى ھەيۋەت خاراكتېردىن كېلىدىغان گۈزەللىككە بولغان سېغىنىشىنى ئىز-ھارلاپ بېرىدۇ. رومانىدىكى غېنى باتۇر ھېچقانداق ئىجتىمائىي نىزام ۋە ئىسكەنجىدىن تەپ تارتمايدىغان، قارام كىشى بولۇش بىلەن بىللە، مۇھەببەت ـ نەپرىتى ئېنىق، ساددا ـ تۇز. ئۇنىڭ باتۇرلۇقى بىر قارىسا تومتاقلىققا ئىگە، نېرى ـ بېرى ئىشلارنى ئانچە ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ؛ يەنە بىر قارىسا، ناھايىتى ئىنچىكە، ئۇ ئۆزىنىڭ با-تۇرلۇق تەبىئىتى كۆتۈرەلمەيدىغان تەڭسىزلىكلەرنى ۋە قازايىقە-

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى

دەرلەرنى كۆرسە، كۆزىگە ئاسانلا ياش ئالىدۇ. ئۇ يەنە خەلقىنىڭ غۇرۇرىغا بېرىپ تاقىلىدىغان چوڭ ئىشلاردا سەزگۈرلۈكىنى يوقاتماي‌دۇ. غېنى باتۇر ۋىجدان يولىدىكى جەڭچى، شۇنداقلا خوتۇنىپەرەس. بۇ جىسمانىي كۈچ تېمىپ تۇرىدىغان باتۇرلاردا كۆپ كۆرۈلىدىغان خۇلق دىيالېكتىكىسى. ئاپتور غېنى باتۇرنى ھەممە پەزىلەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئادەمىيلىكتىن يىراق بولغان سۈنئىي ئەۋزىشكىگە ئايلاندۇرۇپ قويمىغان. مېنىڭچە، غېنى باتۇرنىڭ قىزىققان، قەيسەر، ئىشقىۋاز خاراكتېرى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھاياتىي كۈچىنى سەمىمىي، چىن رەۋىشتە يارقىنلاشتۇرغان. شۇنى ئىزاھلاپ قويۇش كېرەككى، غېنى باتۇردىكى خوتۇنپەرەسلىك ھەرگىزمۇ ھازىرقى دەۋردىكى ئېتىقادسىزلارچە سۈيۇقلۇق ئەمەس، ئۇنىڭ بۇ خىل تۇرمۇشى ئەينى دەۋر كىشىلىرىگە ماس ھالدا ھايالىق ۋە ئىنتىزاملىق ئىدى. زوردۇن سابىر ئاكا تەبىئەتنىڭ ئەركىسى ۋە شۇ چاغدىكى جامائەت ئەخلاقىنىڭ نادىر ئەسىرى بولغان غېنى باتۇر ئۇچۇن ئاجراتقان سەھىپىلىرىدە بىر يازغۇچىغا خاس زوقمەنلىكىنى روشەن گەۋدىلەندۈرىدۇ. ئۇ گويا باتۇرنىڭ قورقماس خاراكتېرى ۋە خوتۇنپەرزىلىكىگە يۇغۇرۇلۇپ كەتكەندەك تەسىرات بېرىدۇ. يازغۇچىنىڭ سۆيىدىغىنى ئىنسان، ھەرگىزمۇ ئىنسانىنىڭ دەرىجىسى ۋە تەبىقىسى ئەمەس. يازغۇچى ئۆزى مەستانە بولغان گۈزەللىكنى، ئىشەنچ ۋە ئېتىقادنى، ئالىي نىشاننى، ھەتتا خۇداغا بولغان ئىلتىجاسىنى ئىنساندىن بايقايدۇ؛ شۇنىڭ ئۇچۇن يازغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئوبرازلارنىڭ ھەممىسى سۆيۈملۈك. زوردۇن سابىر ئاكا شېكىسپىرنىڭ جاللالتلاردىن ئەقىدە جەھەتتىن نەپرەتلىنىدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆز قوۋمىنىڭ يىراق مەنپەئىتىگە سادىق تەرەپلىرىنى يوشۇرماي كۆرسىتىدۇ. تارىخىي شەخسلەرنىڭ ساۋاقلىرىغا جىددىي قارايدىغان ئوقۇرمەنلەر ئۇچۇن بۇنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئىبرەت. رومانىدىكى سۇلايمانوف تىپىنىڭ سەلبىي تۈس ئالغان، لېكىن ئاپتورنىڭ پوزىتسىيە

سىدە ئۇنى ئىنسان سۈپىتىدە ئاقلاپ چۈشىنىشىمۇ مەۋجۇت. دېمەك، يازغۇچى مەيلى سۆيۈملۈك بولسۇن ياكى يىرگىنىچلىك بولسۇن، ئۆزىنىڭ ھەربىر پېرسونا ژىنى ئىنسان سۈپىتىدە چۈشەنمىگەندە، ئەدەبىياتنىڭ چىنلىقى زەئىپلىشىشكە باشلايدۇ.

زوردۇن سابىر ئاكا ئۆزىنىڭ ھايات ھەققىدىكى قىممەت قارىشىنى قانداقتۇر بىر قانچە تېپىك پېرسونا ژغا مەركەزلەشتۈرۈپ قويمىغان، بەلكى ئۇنى روماندىكى چوڭ ـ كىچىك بارلىق ئېلېمېنتقا تەكشى سىڭدۈرەلىگەن. شۇڭا بىز روماندىكى كىچىك ئالەمللارنى نەزەردىن ساقىت قىلغان ھالدا ئاپتورنىڭ ئىدىيەسى ھەققىدە لىللا چۈشەنچىگە كېلەلمەيمىز. بۇنداق ئەھۋال تولستوي، دوستويېۋسكىي رومانلىرىدا تازا ۋايىغا يەتكەن بولۇپ، رۇس پىروزىسىدىكى ئوبراز يارىتىش مېتودلىرىنىڭ زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ قەلىمىگە بولغان تەسىرىنى يۇقىرىقى تەرەپلەردە خېلى ئېنىق كۆرەلەيمىز.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئاكىنىڭ رومانلىرىدا ئۇسلۇب جەھەتتىن شەرقچە، جۇملىدىن ئوتتۇرا ئاسىياچە پۇراق خېلى كۈچلۈك. بۇ رومانلارنى ئوقۇغىنىمىزدا ۋ. گ. يانىنىڭ «چىڭگىزخان» ناملىق رومانىنىڭ تەمىنى ئەسلەپ قالىمىز. مەمتىمىن ھوشۇر ئاكىنىڭ «قۇم باسقان شەھەر» رومانى تارىخىي ھەقىقەتلەرنى ئەپسانىلەشتۈرۈپ كۆرسەتكەن، ئۇيغۇر چۆچەكلىرىدىكى ئۇسلۇب بىلەن ئوتتۇرىغا چىققىتى. يازغۇچى قانداق ئىپادىلەشتە ئۆزىگە خاس يول تۇتىدۇ. ئەمما يۇقىرىقى ئەسەرلەرگە نۇرمۇھەممەت توختى ئاكىنىڭ «ئالتە كۈنلۈك پادىشاھ» (شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2000 ـ يىلى 1 ـ سان) ناملىق ھېكايىسىنى بىرلەشتۈرۈپ قارىساق، ئۇلار بەلگىلىك ئىجادىيلىق ۋە خاسلىققا ئىگە بەدىئىي يول بىلەن مۇنداق بىر سادانى ئاڭلىتىدۇ: ئۆزىنىڭ غايىسىنى ئېنىق ھەل قىلالمىغان ۋە بۇ غايىنى كەڭ ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە قىلىش بىلەن بىللە، پىروگرامملاشتۇرۇلمىغان ئىنقىلابنىڭ ھەممىسى مەغلۇپ بولىدۇ.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

توشقاننى ھارۇغا قاتسا، ھارۇنى ئورمانغا تارتىدۇ؛ چاشقاننى ھارۇغا قاتسا، كارىۋاتنىڭ ئاستىغا تارتىدۇ. ئەگەر توشقان بىلەن چاشقاننى بىرلا ۋاقىتتا ھارۇغا قاتسا، ئەھۋال قانداق بولىدۇ؟ بۇ نۇقتىغا بىزدە ھازىرغىچە يېزىلغان تارىخىي رومانلار جاۋاب بېرىدۇ. ئوقۇرمەنلىرىمىز سەمىگە سىلىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، تۇرمۇش ھادىسىلىرىدىكى ھەقىقەتلەر، جۈملىدىن ئەدەبىياتتىكى بېشارەتلەر سەگەك پىكىر ئىگىلىرىگە ئايان بولىدۇ.

قەدىمكى يۇنان پەيلاسوپى ئەپلاتون ئىنسان روھىنى ئارزۇ، ئىدراك ۋە غۇرۇردىن ئىبارەت ئۈچ تەركىبىي قىسىمغا بۆلىدۇ. ئارزۇ بىر ئادەمنى ئۆزىدە يوق نەرسىلەرنى ئىزدىتىدۇ، ئىدراك بولسا، بۇ ئىزدىنىشتىن شارائىتقا مۇناسىپ ھالدىكى ۋاستە ھەم ئۇسۇللارنى كەشىپ قىلىدۇ. ئىنساندا نان بولمىسا، نان ئارزۇغا ئايلىنىدۇ، ئەركىنلىك بولمىسا، ئەركىنلىك ئارزۇغا ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىلەر نان كۆرىشىگە، بەزىلەر ھوقۇق كۆرىشىگە ئۆزىنى ئاتىغان بولىدۇ. بىر ئىنقىلابىي قوشۇن ئەنە شۇنداق ھەر خىل تىپتىكى ئارزۇ ئىگىلىرىدىن تەشكىل تاپىدۇ. ئىنسان ئەقىل ئەگىسى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ ئۆزىنىڭ باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ئىنسانغا خاس سۈپەتكە ئىگە بولۇشىنى ئويلايدۇ. ئۆزىنى باشقىلار بىلەن ئوخشاش، دەپ قاراش ئىپتىدائىي ئادالەت تۇيغۇسىنى شەكىللەندۈرىدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ تېگىشلىك قەدىر ـ قىممىتىنى ھېس قىلالمىسا، ئۇنىڭ ئاچچىقى كېلىدۇ، نومۇس ھېس قىلىدۇ؛ ئەگەر ئىنسان ئۆزىنىڭ قىممىتىنى كۆرەلىسە، باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەلىسە، ئۆزىدىن مەمنۇن بولىدۇ، ئىپتىخارلىنىدۇ. مانا بۇ ئىنساندىكى غۇرۇردۇر. تارىخنى ئىنساندىكى يۇقىرىقى ئۈچ ئامىل يازىدۇ. لېكىن، تارىخنى يېتەكلەيدىغان قىسىم ئالىي مەپكۇرىگە ئايلانغان غۇرۇردۇر.

بىزنىڭ تارىخىي رومانلىرىمىزدا ئەكس ئەتكەن ئىنقىلابلار جاھانگىر كۈچلەرنىڭ ياكى پىكرىي تېيىزلىقنىڭ قايمۇقتۇرۇشىغا

ئۇچراپ كەلگەن. خەلق ئىنقىلابىنىڭ مەقسىتىدىن تارتىپ ۋاسىتىسىگە قەدەر ناقابىللىقىنى ئىپادىلەپ كەلگەن. شۇڭا، مەقسەت ۋە ۋاستىلەر كۆپ ھالدا باشقا يەرلەردىن ئىمپورت قىلىنغان. «باشقىلاردىن ئەكەلگەن نۇقتىئىنەزەر خەتەرلىك بولىدۇ» دەپ يازىدۇ. ئەنگلىيە تارىخچىسى ئاكتون: «سەن باشقىلاردىن نۇقتىئىنەزەر ئەمەس، ئۆچۈر قوبۇل قىلىشىڭ كېرەك. نۇقتىئىنەزەر خۇددى تەجرىبىگە ئوخشاشلا ئۆزۈڭنىڭ بولۇشى كېرەك.» بۇ سۆزنى ھازىرقى زامان جۇڭگو ئىنقىلابىدىكى نۇرغۇن پاكىت ئەمەلىي ھالدا ئىسپاتلايدۇ. ماۋ زېدۇڭ ماركسىزم ـ لېنىنىزم نەزەريەسىنى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشتەك ئىجادىي روھنى ئىشقا سالدى. دېڭ شياۋپىڭ غەربنىڭ ئىدىيەسىنى ئەمەس، بەلكى پەن ـ تېخنىكىسىنى كىرگۈزدى.

ئۇيغۇر تارىخي رومانلىرىنى بەدئىي جەھەتتىن پىشىپ يېتىلىش باسقۇچىغا يەتتى، دەپ قاراشقا تېخى بالدۇر، بۇنىڭغا مەلۇم بىر جەريان كېرەك، بۇنىڭدا يازغۇچىلارنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى تەربىيەلىشى مۇھىم شەرتلەرنىڭ بىرى. ھازىرقى كەيپىياتتىن قارىغاندا، كىشىلەر تارىخي پاكىتلارنىڭ پەردازسىز ھالدىكى ئوبېيكتىپ تەرەپلىرىگە ئېھتىياجلىقتەك تۇرىدۇ. كىشىلەر ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇۋۇلى ئەلى ئاكىلارنىڭ تارىخي تېمىدىكى ئەسەرلىرىنى، جۈملىدىن زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ كاتتا ئىجتىھاتىنىڭ سەمەرىسى بولغان «ئانا يۇرت» رومانىنى ئېستېتىك ئېھتىياج ئۇچۇن ئەمەس، بەلكى ئۆزىنى ھەم ئۆزگىنى تارىخي ھەقىقەت نۇقتىسىدىن چۈشىنىش ئېھتىياجى ئۇچۇن زۆرۈر بىلدى.

سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى دەۋرىدە چەت ئەلدە سۈرگۈنىدە يۈرگەن يازغۇچى ئالىكساندىر سولژېنىتسىن «ئىنسان ئۇچۇن سەنئەت» دېگەن نۇقتىدا، دوستويېۋسكىينىڭ «دۇنيا گۈزەللىك بىلەن قۇتقۇزۇلىدۇ» دېگەن سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، «قان ـ ياش بىلەن تولغان ئۇزۇن تارىختا گۈزەللىك كىملەرنى قۇتقۇزدى؟» دەپ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سوئال قويىدۇ. «گۈزەللىك كىشىلەرنىڭ روھىنى يۈكسەكلىككە كۆتۈرىدۇ، ــ دەيدۇ سولژېنىتسىن، ــ لېكىن گۈزەللىك ئادەملەرنى قانداقمۇ قۇتقۇزسۇن.» دوستويېۋسكىي بىلەن سولژېنىتسىن ئىنسانىيەتنىڭ يېغىسىنى بىر ــ بىرىگە تامامەن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل يول بىلەن يېغلىغان بۈيۈك يازغۇچىلار. لېكىن جىددىي تارىخىي پەيتتە، گۈزەللىكنىڭ قۇتقۇزۇشىغا قاراپ تۇرۇش ھەرقانچە تاقەتلىك ئىنسانىنىمۇ قىينىپ قويسا كېرەك.

بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىدا مۇنداق ئىككى يۈزلىنىش بولۇۋاتىدۇ: بىرى، شېئىرىيەت ئىنسان پىسخىكىسىدىكى پەۋقۇلئاددە نازۇك، مۇرەككەپ ھادىسىلەرنى بارغاندىن سېرى ئېچكىرىلەپ كۆرسىتىۋاتىدۇ. شېئىرىيەت بۈنىڭغا شۇ قەدەر بېرىلىپ كەتتىكى، شائىرلار ئۆزلىرىنىڭ تاشقى دۇنياسىدىكى ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە چولىسى تەگمىدى. ياش شائىرلار ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنى ئىنسان روھىدىكى تۇغما زىددىيەتلەر ئارقىلىق چۈشەنمەكچى بولدى. ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى تېما قىلىۋاتىمەن، دەۋاتقان يەنە بىر تۈركۈم شائىر ھادىسىلەرنىڭ روھىي تەرەپلىرى بىلەن ئانچە ھېسابلاشمىغان ھالدا تۇرمۇشقا قارىتا تەنقىدلىرىنى ئاممىباباشتۇرۇشقا ئۇرۇندى. شۇنداق قىلغانسېرى ئۇلارنىڭ تەنقىدلىرى ئابستراكت بىر ئىنسانىنىڭ بىر خىل مۇقامدىكى ئاللا ــ توۋسىغا ئايلىنىپ قالدى. شائىر ھەرقانچە ئۇمۇمىيەتچىل بولىمەن دېسىمۇ، شائىرلىق شەخسىيىتىدىن ئاجرىيالمايدۇ . بۇنى شېئىرنىڭ ئۆزىدىكى خۇسۇسىيەت بەلگىلىگەن. يۈزلىنىشىنىڭ يەنە بىرى، پىروزا مىللىي پىسخىكىغا تەسىر كۆرسەتكەن ماكرو مەسىلىلەرنى، يەنى ئىنسانىڭ ئىچكى دۇنياسىغا تاقالغان تاشقى تۇرمۇش ھادىسىلىرىنى كۆپرەك تېما قىلىدى. بۇنداق ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە تارىخىي تېمىدىكى ئەسەرلەر ئۇقۇرمەنلەرنى كۆپرەك ئۆزىگە تارتتى.

شېئىرىيەت سۇبېيېكتىپلىقى نىسبەتەن كۈچلۈك تۇر بولۇش

سۇپىتى بىلەن ئېستېتىك ئىزدىنىشتە بولدى. پىروزا ئوبيېكتىپ جەمئىيەت مەسىللىرىنى يازغۇچى سۇبيېكتى بىلەن بىرلەشتۈرگەن ئاساستا تارىخىي، ئىجتىمائىي ئىزدىنىشتە بولدى. شەئىرىيەت بىر مىللەت ئەدەبىياتىدىكى ئېستېتىك ئىزدىنىشلەرنىڭ ئالدىدا مېڭىپ كەلدى. زۆرۈرىيەت مۇساپىسىنى بېسىپ ئۆتۈشكە مۇۋاپىق بولالىغان خەلقلەرنىڭ پىروزىسى ئاستا ـ ئاستا شېئىرىي يۇكسەكلىككە قاراپ ئۆز ـ ئۆزىنى تاكامۇللاشتۇرۇپ كەلدى.

زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ «ئانا يۇرت» تېرىلوگىيەسى بىزدە يېزىلىۋاتقان تارىخىي رومانلار ئىچىدە بەدىئىي تۇسى نىسبەتەن يۇقىرى ئەسەر بولۇپ قالدى. ئاپتور بەدىئىي تەلەپ بىلەن تارىخىي ئۇچۇر سېغىمچانلىقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىشتا زور كۈچ سەرپ قىلغان. ئەسەردىن قارىغاندا، ئاپتور تارىخىي ئۇچۇرلارنى توپلاش ئۇچۇن ئاجايىپ كۆپ ئەمگەك قىلغان ۋە ئۇنى ئوقۇرمەنلەرگە يەتكۈزۈشكە جىددىي ئەھمىيەت بەرگەن. بۇ تەرەپ بىزدىكى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشقا ئېتىبار بەرمەيدىغان ئەدىبلەر ئۇچۇن بىر ئۇلگە.

رومانىدا پېرسوناژلار شۇنچە كۆپ، ئاساسلىق پېرسوناژلار خاراكتېر جەھەتتىن ئۆز مۇستەقىللىقى بىلەن كۆزىمىزگە تاشلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكىسى تارىخىي شەخسلەر بولۇپ، تارىخىي شەخسلەرگە ئوبيېكتىپ باھا بېرىش شەرتى بىلەن بەدىئىي سۇپەتتە نامايان قىلىش يازغۇچىدىن ھەم ئۆتكۈرلۈك، ھەم زىللىقنى تەلەپ قىلىدۇ. دىيارىمىز ئۇزاق مۇددەتلىك ئازادلىق كۈرەشلىرى، سان ـ ساناقسىز شېھىت ـ قۇربان، تالاي تارىخىي ئىبرەت بىلەن تولغانكى، بۇ زېمىندىن پۈتكەن كېسەكلەردىن، بۇ زېمىنىنىڭ تاغلىرىدىن ئېلىنغان يازماتاشلاردىن ئارماندا كەتكەن مىليون ـ مىليون شېھىتنىڭ ئارمانلىق كۆزلىرى قاراپ تۇرىدۇ.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

هايات هەقىقەتلىرى ئەدەبىي هەقىقەتلەرنى تۇغىدۇ. تارىخىي تېمىلاردا ئەسەر يېزىش ئىنتىلىشلىرى بىر جەھەتتىن تارىخنىڭ چاقىرىقى، يەنە بىر جەھەتتىن بىز ياشاۋاتقان رېئاللىقنىڭ تەپەككۇر ئېھتىياجى. ھەقىقىي يازغۇچى باشقىلارنىڭ ھەر خىل غەرەز-دىكى تەنقىدى ۋە ماختىشىغا قاراپ تۇرمايدۇ، ئۇ ئۆزى يورۇتۇپ بېرىشكە تېگىشلىك ھەقىقەتنى تاپقان كۈندىن باشلاپ، ئاشۇ ھەقىقەت ئۇستىدە مىنىنەتسىز قەلەم تەۋرىتىشنىڭ بىر خىل نىجاتلىق يولى ئىكەنلىكىنى ئۆز - ئۆزىگە ئىشەنچ بىلەن جاكارلايدۇ. يېزىق شىرەسىنىڭ ئالدىدا تۇنۇيى چەككەن ئىزتىراپلار، تۆككەن ياشلار، ئېغىر پىكرىي مېھنەتلەر ھېچكىم سەزمەيدىغان ئاجايىپ بەختىيار-لىق تۇيغۇسىنى باشلاپ كېلىدۇ. يازغۇچىنىڭ مۇكاپاتى ئەنە شۇ يەردە. زوردۇن سابىر ئاكىنىڭ بۇ ئەسىرى ئۇنىڭ بەدىئىي ئىزدە-نىشلىرىدىن كۆرە، تارىخىي ھەقىقەتنى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشلىرىنى كۆپرەك ئاشكارىلاپ بېرىدۇ. ئۇ ئۆزى بىلىدىغان بىر مۇقەددەس سۆزگە ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ھەممە نەرسىسىنى بە-غىشلىغاندى. ئۇ، ئۆزىنىڭ ئابىدىسىنى بىۋاستە ئۆزى تىكلەپ بو-لۇپ، بىز بىلەن خوشلاشتى. ئۇ مۇشۇ رومانىنى يېزىش جەريانىدىكى سان - ساناقسىز رىيازىتىنى بىللە ئېلىپ كەتتى. ئىلمىي ئىشلارغا يار - يۆلەك بولۇش ئەمەس، ھەتتا ھېسداشلىقمۇ ئاز ئۇچرايدىغان شارائىتتا، ئۇنىڭ تۆلىگەن بەدەللىرىنىڭ بىز پەرەز قىلالمايدىغان دەرىجىدە كۆپ بولۇشى مۇقەررەر.

زوردۇن سابىر ئاكا قولىمىزدىكى ئەسىر سوۋغىسى بىلەن تە-رىكلەرگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇ: بىزدە ئۇيغۇر پىروزىچىلىقى ھەققىدە نەزەرىيەۋى ئىزدىنىش باشلىنىشى كېرەك. ئالىي مەكتەپ ۋە ئاكا-دېمىيەلەرنىڭ ئەدەبىياتخانىلىرى تەتقىقاتنى ئۇنۇڭ ۋە ئىلمىي دە-رىجىلەرنىڭ ۋاستىسىگە ئايلاندۇرۇۋالماستىن، مەسىلىلەر ئۈس-تىدە مەسئۇلىيەت بىلەن تەخىرسىز ئىزدىنىدىغان بولۇشى لازىم.

نۆۋەتتە، تارىخىي ھەقىقەت توغرىسىدىكى بەدىئىي ئىنكاسلار

پەلسەپىۋى ئىنكاسلارغا ئايلىنىش، شۇ ئاساستا مۇپەسسەل تارىخ ئىدىيەسىنىڭ شەكىللىنىشى ئىنتايىن زۆرۈر. چۈنكى تارىخىي بەلىملەر تارىخ ئىدىيەسىگە ئايلانمىغاندا، تارىخنىڭ ئېزىقتۇرۇشى ئاسانلا يۈز بېرىدۇ، ئۆتمۈشتىكى تارىخىي پاجىئەلەر يەنە تەكرارلىنىدۇ.

2001 ـ يىلى 20 ـ فېۋرال، ئۈرۈمچى

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

تەبىئەت بىلەن روھ ئوتتۇرىسىدىكى گارمونىيە

ئىلاۋە: غازى ئەھمەد، ئابدۇكېرىم نەسىرىددىن قاتارلىق رەسسامىلىرىمىز مەملىكەت مىقياسىدا تونۇلۇپلا قالماي، خەلقئارادىمۇ ئېتىراپ قىلىنىپ، تەكلىماكان ژادىسىدىكى قەدىمىي بىر مىللەتنىڭ تۇرمۇش ۋە گۈزەل لىككە بولغان ئىنتىلىشىنى نەپىس سەنئەت نۇقتىسىدىن نامايان قىلدى. ھەممىگە ئايانكى، نەپىس سەنئەت ئۈيغۇر بەدىئىي ھاياتىنىڭ ناھايىتى مۇھىم بىر تەركىبى سۈپىتىدە جاھانغا مەشھۇر ئەنئەنىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۈگۈنكى رەسسامىلىرىمىز ئاشۇ مول ئەنئەنىلەر بىلەن تاشقى تەسىر ۋە ئىجادىي روھنى بىرلەشتۈرۈپ، جۈشكۈ ۋە دۇنيانىڭ نەپىس سەنئەت بىلىرىغا مەردانە كىرىپ كەلدى. تەرجىمە ژاسىتىسى كەتمەيدىغان سەنئەت تۇرى — رەسىم ئەسەرلىرى مىللەت ھالقىغان ھالدا مىليونلاپ زوقمەنلىنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ مول تۇرمۇش قاتلىمىدىن تېپىك كۆرۈنۈشلەرنى سەنئەت سارايلىرىغا تەقدىم قىلدى. نۆۋەتتە ئەدەبىلىرىمىز، رەسسامىلىرىمىز، ناخشىچى ۋە مۇزىكانتلىرىمىز ھەمكارلاشما مېخانىزىمنى شەكىللەندۈرۈشنىڭ ئورنىغا تارقاق، ئىستىخىيەلىك يەككە ئىجادىيەت ھالىتىدە تۇرۇۋاتىدۇ. سەنئەتنىڭ ھەرقايسى تۈرى ئارىسىدىكى ئۆزئارا ئۆتۈشمە تەسىر ۋە ھەمكارلىق مەنىۋى تۇرمۇشىمىزدا ناھايىتى كەم كۆرۈلۈۋاتىدۇ. رەسسامىلار ئەدەبىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئىلھام ئالىدىغان، ئەدەبىلەر رەسسامىلاردىن ئىلھام ئالىدىغان مىسالىلار باشقا مىللەتلەردە تالاي ئۇچرايدۇ، بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ سەنئەتلىك جۇلاسى ۋە ئېتىقىملىرىدىن رەسسامىلىق ئىنچىكە ئۇزۇق ئېلىپ كەلگەن، شۇنداقلا 20 ـ ئەسىر دۇنيا ئەدەبىياتىدىكى نۇرغۇن ئېتىقىملار رەسسامىلارنىڭ سەنئەت پەلسەپىسى ۋە يېڭى قاراشلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

تەھرىراتىمىز ژۇرنىلىمىزنىڭ بۇ سانىدا مەشھۇر رەسسام ئابدۇكېرىم

نەسىرىددىن ئەپەندىنىڭ ئايرىم رەسىملىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەن بىللە، پىروفېسسور، ئەدەبىياتشۇناس ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندىنى ئوبزورغا تەكلىپ قىلدۇق. بۇ ئارقىلىق مەدەنىيەت ساھەمىزدىكى قەلەم ئىگىلىرىنى ھەربىر ساھەگە تەڭ ئېتىبار بېرىپ، ئەتراپلىق ئىزدىنىشكە چاقىرماقچى بولۇۋاتىمىز.

ــ «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلى تەھرىراتى

ئابدۇكېرىم نەسىرىددىن ئەپەندىنى زامانىمىزدىكى ئاتاقلىق رەسسام سۈپىتىدە تونۇسامۇ، ئۇنىڭ بىلەن ھازىرغا قەدەر بىۋاسىتە ئۇچرىشىپ باقماپتىمەن، بىرەر قېتىملىق رەسىم كۆرگەزمىسىگە قاتنىشىپ باققىنىمۇ ئېسىمدە يوق. ئۇ كىشىنىڭ سىيماسىنى تېلېۋىزوردىن كۆرگەنىدىم، ئۇنىڭ كۆز نېرىپلىرىنىڭ يىگلەش كېسىلىگە گىرىپتار بولغىنىنى، كېيىن ئاستا ـ ئاستا ئەسلىگە كەلگەنلىكىنى شۇ چاغدا بىلگەنىدىم. ئېكراندا ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ تۇرغان لاتاپەتلىك ياش خانىمىنىڭ گۈزەللىك ۋە كەسپىكە يۈغۇرۇلۇپ كەتكەن ئىخلاسىنى بىلگىنىمدە ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ سەنئەتكارانە دۇنياسىنىڭ قايتا جىلۋە كۆرسىتىشىدە مۇھەببەت قۇدرىتىنىڭ بارلىقىغا ئېنىق ئىشەنگەنىدىم. مۇھەببەت بولمىغاندا ئىدى، نوقۇل داۋالاش ئارقىلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن كۆزنىڭ كۆرىدىغىنى مېھرىسىز، سوغۇق ماددىي دۇنيادىن ئىبارەت بولار ئىدى. شەيئىلەرنىڭ جۇلاسىغا ئاشقانە شەيدا بولغان رەسسام ئۆزىگە ئەقىدە باغلىغان ياش سۈيگۈ ئەلچىسىنىڭ تەبەسسۇمىنى كۆرگىنىدە، ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھەربىر ھۈجەيرىنىڭ دۇنيانىڭ قات ـ قېتىغا گىرە سالغان ھەربىر تۈگۈنىنى ئايلانغىنىنى ھېس قىلىدۇ. مەن بۇنى ئۇنىڭ كۆرۈش قۇۋۋىتى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن سىزغان «ھاياتلىق كوردىناتى» دېگەن مەنزىرە رەسىمىدىن ھېس قىلىپ يەتتىم. ئاپپاق غولۇق ئىككى تۈپ دەرەخ ئۆسۈپ بېرىپ، بوشلۇقنىڭ مۇئەييەن چېكىگە يەتكەندە گىرەلىشىپ كەتـ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كەن. گىرەلىشىش نۇقتىسىدىن يامراپ ئۆسكەن باراقسان شاخلار سۇس شەپەق قىزىللىقىدا ئۇستىدىكى تىنىق ئاسمانىنىڭ زەڭگەر رەڭگىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ تۇراتتى. شاخلارنىڭ پايانىغا چە-كىلگەن سېرىق، ھال رەڭلەر كۈزنى ئېسىمىزگە سالىدۇ. كۈز ھاۋاسىدىكى قوشماق دەرەخلەر شۇنداق بېجىرىم ۋە ئۇمىدۋارلىكى، گويا «باھار قويىنىمىزدا» دېگەن مەغرۇر ئاۋازنى جىمجىت كەيپىيات ئىچىدە جاكارلاۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. «مېنىڭچە، بىرەر ھەيكەل ياكى بىرەر پارچە رەسىمنى ياخشى كۆرۈشنىڭ مۇناسىپ سەۋەبى بولى-دۇ» دەيدۇ ئەنگلىيەلىك سەنئەت تەتقىقاتچىسى گومب-رىچ(F.H.Gombrich). بىر پارچە رەسىم بەزىلەرگە يۇرتىنى ئەس-لەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى ياخشى كۆرىدۇ، بەزىلەرگە دوستىنى ئەس-لەتكەنلىكى ئۈچۈن بۇ رەسىمنى قەدىرلەيدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى-نىڭ بولمايدىغان يېرى يوق. بىز بىر پارچە رەسىمنى كۆرگەندە نۇرغۇن نەرسىنى ئەسلىمەي تۇرالمايمىز، ئۇ بىزنىڭ مۇھەببەت ـ نەپرىتىمىزنى قوزغىماي قالمايدۇ.»[1]

«ھاياتلىق كوردىناتى» ماڭا ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ مۇھەببەت ۋە ھايات قىسسىسىنى سۆزلەپ بېرىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ، چۆچەكلەر-دىكى مۇھەببەتنىڭ رېئال بىر ۋاريانتىنى ئۇچراتقىنىم ئۈچۈن خۇشال بولغاندەك بولدۇم.

بىر پارچە رەسىم رەسسام تەرىپىدىن كىشىلەرگە تەقدىم قى-لىنغان بىر كۆزنەك بولۇپ، بۇ كۆزنەك ئارقىلىق كىشىلەرنى پەقەت رەسساملىكى غايىسىدىكى دۇنيانىلا كۆرۈشكە مەجبۇرلاشقا ھېچ-كىمنىڭ ھەققى يوق. كىشىلەر ئۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئۇنتۇلۇپ كەتكەن دۇنيالىرىنى قايتا تېپىۋېلىشى ياكى ئۆزلىرى دائىم تۇ-رۇۋاتقان مۇھىتنىڭ ئۆزگىچە بىر تەرىپىنى تاسادىپىي بايقاپ قې-لىشىمۇ مۇمكىن. شۇنداق قىلىپ، بۇ يەردە ئىنسان بىلەن دۇنيا ئوتتۇرىسىدىكى مەنىۋى ئالاقىنىڭ سانسىز ۋاريانتى مەيدانغا كې-لىپ، مەنىۋى زوق ئىلكىدىكى ئىنسانىي ئەركىنلىك كۈچ كۆرسە-

تىشى مۇمكىن

«هاياتلىق كوردىناتى» دىكى ئىككى تۈپ دەرەخ ماڭا گويا ئادەم بىلەن ئۇنىڭ ئىدىئالى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ تەسۋىرىدەك كۆرۈندى. كىشىلىك تۇرمۇشتا ئادەمنىڭ رېئال ئۆزى ئىدىئال ئۆزى بىلەن ئۇچرىشالماي تالاي يىلنى ئۆتكۈزۈۋېتىشى مۇمكىن. هاياتتا شۇنداق ۋاقىتلارمۇ بولىدۇكى، رېئال ئادەم بىلەن ئىدىئال ئادەم تامامەن بىر بولۇپ چىقىدۇ، دەل مۇشۇ كوردىناتتا ئىنسان ئۆز شان-شەرىپىنىڭ چەكسىز ئىپتىخار لەززىتىنى تېتىپ، ئادەمىيلىكىنىڭ يۈكسەك پەللىسىنى بايقايدۇ. مۇبادا ئۇ بىر سەنئەتكار بولسا گۈزەللىكنىڭ نادىر سەمەرىسىنى بايقاپ، كىشىلەرگە كۆرسىتىپ بېرىش پۇرسىتىگە ئېرىشىدۇ.

بىز مۇنداق ئويلاپ باقايلى: ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ ئاشۇ ئىككى تۈپ دەرەخنى كۆزىتىش نۇقتىسى نېمىگە ئاساسەن قانداق تاللاندى؟ ئۇنىڭ ئاشۇ دەرەخلەر بىلەن ۋۇجۇد هەم قەلبىنىڭ ئارىلىقى زادى قانچىلىك؟ بەلكىم، ئۇنى شۇ ۋاقىتتىنىڭ ئۆزىدىكى رەسىمۇ هېس قىلالمىغان بولسا كېرەك. چۈنكى، بۇ يەردىكى روھىيەت هادىسىلىرى چۈشەنچىمىزدىكى مەنتىقىي ئۇراندىن هالقىپ كەتكەن بولىدۇ.

يېڭى مۇھەببەتنىڭ هاياتىي كۈچى، تەبىئەتنىڭ رۇخسارىدىن قايتا نېسۋىنگە ئېرىشىش رەسسامنى ۋىسالنىڭ شېرىن قىيامىغا يەتكۈزگەن بولسا، ئۇنىڭ ئىلهامى تەبىئەتنىڭ قوينىدىكى ئىككى تۈپ دەرەخنىڭ تەبىئىي قوشۇلۇشىدىكى ئىنسانىي مەنىنى بايقاشقا ئېلىپ بارغان دېسەك ئارتۇقچە بولمايدۇ. هەرقانداق ئەسەر مۇئەييەن دەرىجىدە تەرجىمەهال خاراكتېرىگە ئىگە دېيىلىشىنىڭ سەۋەبى مۇشۇنداق تەرەپلەردە بولسا كېرەك.

سەنئەتكارنىڭ ئەسىرىنى كۆرۈش ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ياكى پاراڭلىشىشنىڭ ئۆزگىچە بىر شەكلىدۇر. مەن ئۇنىڭ باشقىلار ئارقىلىق ماڭا ئەۋەتكەن، قىزى خۇرشىدە ئابدۇكېرىم تەرد-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پىدىن تۇزۇلگەن «جۇڭگودىكى ئاتاقلىق رەسسام كېرىم نەسىرىدىن نادىر ئەسەرلىرىدىن بەھرىلىنىش» ناملىق توپلىمى بىلەن «مەشرەپ» نامىدىكى رەسىملەر كۆرگەزمە توپلىمىنى بىر قۇر ۋاراقلاش داۋامىدا، ئابدۇكېرىم نەسىرىددىن ئەپەندىنىڭ رەسساملىق هاياتى ۋە ئۇنىڭ بەدئىي ئىزدىنىشلىرىنى چوڭقۇر هېس قىلدىم. توپلامغا كىرگۈزۈلگەن رەسىملەردىن قارىغاندا، ئابدۇكېرىم ئەپەندىنى ئۇزۇن مۇساپىلىك ئىزدىنىش ۋە ئېسىلنگىرەش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن دېيىش مۇمكىن. بۇ جەريانىنى ئىپادىلەش جەھەتتىكى هەر خىل ئۇرۇنۇش ۋە تەۋەككۇلچىلىكىنىڭ سىجىللىقى دېيىشكە تامامەن بولىدۇ. ئۇنىڭ قەلبىدىن چىققان پورترېتلاردىن گوگىن، ۋانگوكلار ئۇسلۇبىنىڭ غىل ـ پال شولىسىنى كۆرگەندەك بولىمىز، رەسسام تەكلىماكان ۋادىسىدىكى خىلۋەت يۇرتلاردا تىنىپ كەتكەن ئەسىرلىك مەدەنىيەتلەرنىڭ جۇغلانمىسىدا ئاپىرىدە بولغان سەنئەتكارلىق گېنىنىڭ قوتراتىشىدا، ئۆزىنىڭ يېڭىلىق ۋە ئەركىنلىككە تەلپۈنىدىغان روهىيىتىنى ئىپادىلەشكە هەرىكەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ نەزىرى تەبىئەتتىكى دېتاللاردا، ئادەملەردىكى قىياپەت ۋە خاراكتېرلاردا يورغىلاپ، ئۆزىنىڭ فوكۇس نۇقتىسىنى تاپىدۇ. ئۇ يەنە تېما، ئۇسلۇب ۋە سەنئەتكارلىق ئېتىكىسى جەهەتتە تامامەن غەربچە بولغان يالىڭاچ تەن سىزمىچىلىقىدىمۇ ئۆزىنى سىناپ باقىقاندەك تۇرىدۇ. رەسسام مەيلى قانداق ئۇرۇنمىسۇن، بۇ ئۇرۇنۇشلارنىڭ ئۇسلۇبى قانچىلىك كۆپ بولمىسۇن، ئۇ ئۆزىنىڭ سەنئەتكارلىق دىتىغا هەقىقىي ماس كېلىدىغان ئىپادىلەش ئۇسلۇبىنى تاپمىغۇچە تەۋەككۇل قىلىشنى توختاتمايدۇ. بەلكىم، ئۇ ئۆزىنىڭ سەنئەتكارلىق گېنىغا ماس كېلىدىغان رەڭ ۋە سىزىقلارنى كېچىكىپ تاپار؛ بەلكىم، ئۇنىڭ ئۆز يارىشىقىنى تاپقىچە ئىجاد قىلغان ئەسەرلىرى ناهايىتى كۆپ بولار؛ بەلكىم، ئۇ ئۆزىنى بىر ياكى ئىككى پارچە ئەسىرى ئارقىلىق هەقىقىي نامايان قىلار. بىز هامان ئاشۇ بىر ـ ئىككى پارچە ئەسەرنى ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىل

قىلىمىز، ئۇ ئارقىلىق رەسسامنىڭ مۇستەقىل ئىستېتىك دۇنيا-سىنى بايقايمىز. 19 ـ ئەسىردىكى فىرانسىيە سىمۇۋلىستلىرىدىن چارلىز بودلېر (波德莱尔)«ماسلىق»(契合) ئۇقۇمى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئىچكى كەچۈرمىشىگە بېشارەت بولىدىغان شەيئىنى تاپ-قاندىلا مەنە رويابقا چىقىدۇ» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويغانىدى. بىز بۇنى سەنئەتكارنىڭ ئۆزىگە ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۇسلۇبنىڭ تېپىلىشىدىكى ئىستېتىك ئىنقىلابقا تەتبىقلاپ چۈ-شەنسەكمۇ بولمايدىغان تەرىپى يوق.

بىز ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ ھەممە ئەسىرى ھەقىقىدە مۇپەس-سەل توختىلىشىنىڭ ھۆددىسىدىن بۇ كىچىككىنە ماقالىمىز ئارقى-لىق ھەرگىز چىقالمايمىز، بىرەر كىتابلىق سەھىپە بولغاندىلا ئۇ-نىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە ئۇنۇمۇبرسال مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشكە تۇ-تۇنغىلى بولىدۇ. ناھايەت، بىز ئۇنىڭ بىر ـ ئىككى پارچە ئەسىرى-گە نەزىرىمىزنى جۈغلاش ئارقىلىق بەدئىي بايقاشلىرىمىزنى بايان قىلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرمەكچىمىز.

خۇددى ئېمىل زولا مانېت (马奈)ھەققىدە توختالغانىدا، «رە-سىمدىن ئىزدەيدىغىنىم ئادەم، ھەرگىزمۇ رەسىم ئەمەس»[2] دېگە-نىدەك، مېنىڭمۇ رەسىمدىن ئىزدەيدىغىنىم ئادەم توغرىسىدا يېز-تۇرۇپ قويغان ئادىمىيلىك ھېسلىرىم. بۇ يەردىكىسى قانداقتۇر بىر ئابستراكت ئادەم بولماستىن، بەلكى تارىخ ۋە مەدەنىيەت بىلەن بىرىكىپ كەتكەن يۈرەك؛ قەلەم، قول، مېڭە، كۆز، تومۇردىكى ئىسسىق قانلارنى بىر گەۋدىگە ئايلاندۇرۇۋەتكەن كەيپىيات. ئابدۇ-كېرىم ئەپەندىنىڭ رەسىملىرىنى ۋاراقلاۋاتقىنىمدا، نەزىرىم ئىختە-يارسىز ھالدا «شاتگۇل» (1985 ـ يىلى سىزىلغان) ناملىق رەسىمدە توختاپ قالدى. مەن بۇ رەسىمدىن ئەتەي ئۆتۈپ كېتىپ، باشقا رە-سىملەرنى ئارىلاپ چىقتىم، «شاتگۇل» ناملىق رەسىمنىڭ كەيپىياتى كۆز ئالدىمدىكى باشقا رەسىملەرگە تەسىر قىلىپ تۇرۇۋالدى. شۇ-نىڭ بىلەن يەنە بۇ رەسىمگە قايتىپ كەلدىم.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

«شاتگۇل»دىكى پورترېت ماڭا تونۇش بولۇپ، ئۇ كىنو ئېكرانلىرى ئارقىلىق خاتىرەمدىن ئورۇن ئالغانىدى. ئۇنىڭ تىراگېدىيەسى ئۇنىڭدىكى نازاكەت ۋە گۈزەللىك بىلەن قوشۇلۇپ جانلىق، لېكىن مۇڭلۇق سۈرەت رەۋىشىدە يوشۇرۇن ئېڭىمدا تىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك. ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ قەلىمىدىن چىققان «شاتگۇل» ئوبرازى ئاشۇ پىنھان خاتىرىلەرنى تىرىلدۈردى. زوقمەنلىك تەسىراتىمدا رەسسامنىڭ سەنئەت دۇنياسى بىلەن ئۆزۈمنىڭ ئىجادكارلىق تەبىئىتى قوشۇلۇپ، بەلكىم رەسسامنىڭ ئۆزىمۇ ئويلاپ باقمىغان مەنىلەر ھاسىلاتى باش كۆتۈرگەن بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدىم.

20 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىگە بولغان تاشقى تەسىرلەر شىددەتلىك تۈس ئېلىپ، كىشىلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىدە روشەن ئۆزگىرىش بولدى. شەھەر قىزلىرى ئېچىۋېتىش خاراكتېرىدىكى كىرىندى كىيىملەرنى كىيىشىپ، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتتىكى ھايا ۋە ئىپپەت قارىشىنىڭ قورۇندۇرۇشلىرىدىن بىراقلا ئازاد بولغۇسى كەلگەنىدەك بولۇشتى. بازار قانۇنىغا بولغان مەستانىلىق كىشىلەرنى زىيادە ئەمەلىيەتچىل قىلىۋەتتىكى، بۇ بۇرۇنقى مىللىي پىسخىكىغا تامامەن ئوخشىمىغان ھالدا، كىشىلەرنىڭ قىلىق ـ قىياپەتلىرىدە روشەن ئەكس ئەتتى، ئەخلاق يېگىلى ۋە كىيگىلى بولمايدىغان مەۋھۇم تەرسە سۆپىتىدە نۇتۇقتا مۇھىم، ئەمەلىيەتتە جىددىي قارالمايدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر تېلېۋىزور ئېكرانلىرىدىكى مەنىۋى بوھرانغا ئائىت تەلقىنلەردە قىزلىرىمىزدىكى سۈلكەت، تەمكىنلىك، ئىچكى گۈزەللىك، ھايا قاتارلىق خاراكتېرگە ياتىدىغان قىممەت بەلگىلىرىنى سېغىنىپ ئەسلىشىدىغان بولدى. بىز «شاتگۇل» دېگەن بۇ رەسىمنى ھازىرقى مەنىۋى ئاتموسفېرا‌غا قويغىنىمىزدا، تارىخ تۇيغۇمىزنى شەرت قىلغان ھالدا ئاشكارىلىققا ئۆتكەن گۈزەللىكنى بايقاپ، ئىختىيارسىز مەپتۇن بولىمىز. بىز

ياسانچۇق قىزلارنى كۆرۈۋاتىمىز، لېكىن مەنسۇبىيىتى قۇپقۇرۇق؛ بىز مودېل قىزلارنى كۆرۈۋاتىمىز، لېكىن خاراكتېرى يوق؛ بىز يۈزى چىرايلىق قىزلارنى كۆرۈۋاتىمىز، لېكىن شۇنچە لاتاپەتسىز. قىزلاردىكى تاشقى گۈزەللىككە لاتاپەت ۋە سالاپەت قوشۇلۇپ كەلمەسە، بۇ گۈزەللىك ۋاقىتلىق سىنىقىغا بەرداشلىق بېرەلەيدىغان ھەقىقىي گۈزەللىككە ئايلانغان بولاتتى. ئابدۇكېرىم ئەپەندى «شائىر گۈل» ئوبرازى ئارقىلىق بىزگە ھازىر تېزلىكتە يوقاپ كېتىۋاتقان، خاراكتېرىدىن ئاقسۆڭەكلەرچە سۈلكەت، مۇڭ بىلەن مەرداندىلىك، نازاكەت ۋە تەمكىنلىك چىقىپ تۇرىدىغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ مەڭگۈلۈك پورترېتىنى قالدۇرۇپ بەردى. كىشىگە ئىللىق سېزىم بېرىدىغان قېنىق قەھۋە رەڭلىك كۆڭلەك دۇتارنىڭ خورما رەڭگى بىلەن تەبىئىي سىڭىشىپ، قىزنىڭ كەينىدىكى ئاپپاق دېۋان ياپقۇچى بىلەن روشەن سېلىشتۇرما ھاسىل قىلغان، قىزنىڭ بېشىدىكى تىللا رەڭ پۈركەنجە ئاق بىلەن قەھۋە رەڭ ئوتتۇرىسىدىكى سېلىشتۇرمىنى يېنىك تەڭشەپ تۇرىدۇ. قىزنىڭ بوينىدىكى ئالتۇن زەنجىر، بىلىكىدىكى ئالتۇن بىلەزۈك گويا بىر رەڭ قاپىيەسىنى شەكىللەندۇرۇپ، تىللا رەڭ پۈركەنجە بىلەن قوشقاندا، رېتىم تۇيغۇسى كۈچلۈك ئۇدار ـ قاپىيە كېلىپ چىقىپ دىققىتىمىزنى تارتىدۇ.

رەسىمدە قانداقتۇر بىر كۈي بار ئىدى. گەرچە قىز مۇڭ ۋە تەمكىنلىك بىلەن بىزگە تىكىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دۇنيا سىدىكى رەڭلەر قەلبىدىكى ئاھاڭلارنى بوياقلارنىڭ تىلىدا لەرزان ئاڭلاتماقتا ئىدى. قىز گويا پاكلىق، ۋىجدان، ساداقەت، غۇرۇر، ئارزۇلار ھەققىدە جىمجىت كۈيلىمەكتە ئىدى.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، رەسسام مونىت (莫奇) لوندونغا ئۆچ قېتىم سەپەر قىلىپ، ۋاتېرلوئو كۆۋرۈكىنى 100 قېتىمچە سىزغانىكەن. ئۇ كۆۋرۈكنىڭ ئوخشىمىغان ۋاقىت ھاۋادىكى ھالىتىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ، ئۇنىڭ خىلمۇخىل كۆرۈنۈمىنى بايقىغانىكەن. ئۇ پارلاق ئاپتاپتىكى ۋاتېرلوئو كۆۋرۈكىنى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سىزغاندا، بىنالارنىڭ كۆرۈنۈشىگە ئەتەي سەل قاراپ، مەخسۇس ئاپتاپ، رەڭ ۋە ھاۋا كىلىماتىنى سىزىشقا كۆڭۈل بۆلگەن. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ۋاقىت كەيپىيات ئېقىمىدىن دېرەك بېرىدۇ، كەيپىيات ھەم رەڭنىڭ پىسخىك ئېقىمىدىن دېرەك بېرىدۇ، كەيپىيات ھەم رەڭنىڭ پىسخىك ئۇنۇمىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن رەسساملار نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئادەملەرنىڭ سىياقى ياكى كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئەڭ تىپىك پەيتىنى تاللاپ، دەقىقىنى مەڭگۈلۈك مەنىگە ئىگە قىلىش پاراسىتىنىڭ بولۇشى ناھايىتى زۆرۈر بولىدۇ. «شاتگۇل» ئەلۋەتتە قىسقا بىر ۋاقىت ئىچىدە پۈتكەن رەسىم ئەمەس. رەسىمدىكى ھەربىر ئۇششاق دېتال قىزنىڭ گۈزەللىكىنىڭ رەسسام ئېڭىدا بەرق ئۇرغان چاغدىكى ماھىيەتلىك تەرىپىنى گەۋدىلەندۈرۈش ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. گۈزەللىكنىڭ چاقنىغان ئاشۇ ۋاقتى رەسىمدىكى نۇرغۇن باشقا ۋاقىتنىڭ نېگىزى سۈپىتىدە نامەلۇم بوشلۇققا سىڭگەن بولىدۇ. ئاشۇ ۋاقىتلار (زامانلار) رەسىمنىڭ ماھارىتى رول ئويناۋاتقان جەريانداا قاتلىنىپ، پەلكۈچنىڭ چېكىلمىسىدە تەرتىپلەنگەن. نەتىجىدە، ھاياجاننىڭ ئۆرگىشىدە رەسسام ۋۇجۇد ھەم قەلبىدە ئىنسانىنىڭ گۈزەللىك قىممىتى تىزلىپ، رەسسامنىڭ كەچۈرمىشىگە ئايلانغان.

ئادەتتە، كىشىلەر «مەڭگۈلۈك سەنئەت» دېگەن سۆزنى تىلغا ئېلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە، «مەڭگۈلۈك سەنئەت» مەۋجۇت ئەمەس. ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئىتىدىكى مەڭگۈلۈك بولغاچقىلا بىز سەنئەتنىڭ كۈچى ھەققىدە گەپ ئاچالايمىز. خۇددى ئىنسانلار بۇنقا ۋە دەرەخكە ئۆزلىرى مەنە ئاتا قىلىپ ئۇنى ئۇلۇغلاشقاندەك، رەسىمگىمۇ ھەربىر زاماننىڭ كىشىلىرى قايتا ـ قايتا مەنە بېغىشلىشىدۇ ـ دە، ئاقىۋەت ئۇنى «مەڭگۈلۈك سەنئەت»كە ئايلاندۇرۇۋالىدۇ. ئەمەلىيەتتە، مەزكۇر رەسىم تەكرار ئىجادىي زوقنىڭ تۇرتكىسى بولۇپ قالغان، خالاس.

«ئاياللار قېرىمايدۇ، ـــ دەيدۇ ۋانگوك، ـــ بۇ، قېرى ئاياللار

يوق دېگەنلىك ئەمەس، بەلكى بىر ئايال باشقىلارنى سۆيگەندە ياكى باشقىلار تەرىپىدىن سۆيۈلگەندە بۇ ئايال قەبرىمايدۇ.»[3] «شاتگۇل» ياشلىق جازىبىسى ئۇرغۇپ تۇرغان ھالدا ئالدىمىزدا مەڭگۇ قاراپ تۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ رەسسامدىكى غايىۋانە گۈزەللىكنىڭ، مۇندا قىچە ئېيتقاندا، ئىنسانلاردىكى گۈزەللىك ئىنتىلىشلىرىنىڭ شاتگۇل پىروتوتىپىدا ئايان بولۇشىدۇر. ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ «شاتگۇل»، «ئامانىنساخان» قاتارلىق رەسىملىرىدىكى ساھىبجامالىلىق ئالىلىبۇ-روھ ئۇنىڭ قەلبىدىكى غايىۋى ئەندىزىنىڭ كونكرېت نامايەندىسى. ھەر ئىككى رەسىمدە ئاق رەڭ ئاساسىي مېلودىيەگە ئايلانغان، ئا-مانىنساخان ۋە شاتگۇلدىن ئىبارەت ھەر ئىككى ئوبراز چوڭقۇر ئوي ئىچىدە ماتانەتلىك تۇس ئالىدۇ.

ئابدۇكېرىم ئەپەندىنىڭ رەسىملىرىدىن دىققىتىمنى ئالاھىدە تارتقانلىرىدىن يەنە «مەھمۇد كاشغەرىي»دۇر. رەسىم مەھمۇد كاشغەرىينىڭ دالا تەكشۈرۈشىدىن بىر كۆرۈنۈش ئىدى. تۇمانلىق بوشلۇقتىن پەرقلىنىپ، دىققىتىمىزگە چېلىقىۋاتقان ئاق ئات شېئىرىي تۇس ئالغان، گويا ئۇ ئەپسانىلەردىكى باھادىرلارنىڭ ئاتلىرىدەك شاش ھالەتتە بوينىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ بارىدۇ. رەسىمدىن شېئىر تۇغۇلىدۇ دېگەندەك، ئېسىمدىن ئۆزبېكىستان شائىرى خۇرشىد دەۋراننىڭ مۇنۇ مىسرالىرى كەچتى:

يىراق - يىراقلاردا كۆك يورۇقىدا
تاۋلانغان ئېدىردا سۇرگەنچە خىيال
ئاسمان ۋە زېمىننىڭ ئورتىلىقىدا
چال تۇرار
سالىلىن يەلپۈتەر شامال.
ئۇ دەپتەر ۋاراقى ئاپپاق قەغەزدەك
ھاۋا رەڭ ئاسمانىنى تەكشىلەپ، راسلاپ
قەلەمنى يالقۇنغا پاتۇرۇپ ئاستا

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

«قۇياش»سۆزىنى پۈتەر ئاۋايلاپ.
شۇندا دەريالاردا تولۇپ ئاقار سۇ
قىلارغا تامچىلار گۈللەر قۇياشتىن.
ئۈپۈقلار بويلاپ سوزۇلۇپ يوللار
مايسىلار سەكرىشىپ ئۆتىدۇ تاشتىن.
يىراق ـ يىراقلاردا يىللار قەرىدە
سۆزلەرنى ئويغىتار ئويچان كۆزلۈك چال.
قۇياشنىڭ تەپتى بار يۈرەك قېتىدا
سۆزلەر چاڭگىسىدىن ئاقارغان ساقال.
چال بىلەر
سۆزلەر ـــ ئۇ خەلق يۈرىكى
ئۆلمەس ئۇ سۆزىنى ئۆلتۈرەلمىسەك.
سۆزلەردە تىرىكتۇر خەلق تىلىكى
سۆزلەردە تىرىكتۇر دىلدىكى ئاھاڭ.
خىرە كۆزلىرىنى ئۇزمەي ۋاراقتىن
پۈتەر ئۇ ئەڭ ئاددىي ئۇلۇغ سۆزلەرنى
ئۇ سۆزلەرنى ئەمەس، بەلكى خورلۇقتىن
ئەلەمدىن قۇتقۇزۇپ قالدى بىزلەرنى.

رەسىمنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىدە يىلانباغرى سوزۇلۇپ ئېقىۋاتقان دەريا تۇپراق رەڭگىدىكى يەنە بىر كەڭلىككە سىڭىپ كەتكەنىدى. بۇ ئانا دەريا تارىمنى ئېسىمىزگە سالىدۇ.

ئەمما، رەسىمدىكى مەھمۇد كاشغەرينىڭ سىيماسى ماڭا ئاتقا نىسبەتەن مەغلۇپ بولغان ئوبرازدەك تەسىرات بەردى. ھەممىگە ئايانكى، مەھمۇد كاشغەرىي قەلەمدارلىقتا كامىل بولۇپلا قالماي، ئەلىمىي، لەشكەرىي ماھارەتكىمۇ كامىل باھادىردۇر. ئۆزىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»غا يازغان مۇقەددىمىسىدىن ئۇنىڭ قەھرىلىك، جەڭگىۋار كىشى ئىكەنلىكىنى بايقىماق تەس ئەمەس. ۋاھالەنكى، رەـ

سىمدىكى مەھمۇد كاشغەرىي كىشىگە ۋىجىك، نازۇك تۇيغۇ بېرىدۇ.

گېرمانىيە پەيلاسوپى كانت «ئاسماندىكى يۇلتۇزلار قەلبىمىز-دىكى ئەخلاقتۇر» دېگەن مەنىدىكى بىر سۆزنى قىلغانىدى. قەدىمكى مۇنەججىملىرىمىز كائىناتتىكى ئاي، قۇياش، يۇلتۇزلارنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپ تۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە تەخمىنلەرنى قىلىشقان. تېۋىپلىرىمىزنىڭ دورا رېتسېپلىرىدا ئاسمان جىسىملىرىنىڭ ھەرىكىتىنى شەرت قىلىدىغان مەزمۇنلار ئۇچرايدۇ. خەلق ئارىسىدا قۇشلار، گىياھلار، شامالالارغا قاراپ تۇرۇپ، يۇز بەرگۈسى ئىشلارنى پەرەز قىلىدىغان ئادەتلەرمۇ ھېلىھەم بار. دېمەك، ئىنسانلار ئۆزلىرى بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزگىرىشچان مۇۋازىنەتنى ئىزدەپ كەلدى. رەسسام ئابدۇكېرىم نەسىرىددىن ئەپەندى ئەنە شۇنداق ئىزدەشنى ئۆز ھاياتىدا رەڭ ۋە سىزىق ۋاسىتىسى بىلەن ئىشقا ئاشۇرغان سەنئەتكارىمىز بولۇش سۈپىتى بىلەن مۇئەييەن خاسلىقنى ياراتتى.

نەقىل مەنبەلىرى

① ف. خ. گومبرىچ: «سەنئەت ھەققىدە قىسسە»، ئۇچ بىرلەشمە نەشرىياتى 1999 ـ يىل نەشرى، 15 ـ بەت (خەنزۇچە).

② روبېرت ۋىللىيامىس: «سەنئەت نەزەرىيەسى»، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2009 ـ يىل نەشرى، 136 ـ بەت (خەنزۇچە).

③ جىن سىتون: «سۆيۈملۈك تىئو»، سىچۈەن خەلق نەشرىياتى 1983 ـ يىل نەشرى (خەنزۇچە).

2009 ـ يىلى نويابىر، ئۈرۈمچى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋايى ۋە ئۇنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالى*

تارىختىكى ئۇيغۇرلارنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىكى ھەربىر كۆچۈش ئۇلارنىڭ جەمئىيەت شەكلىدە روشەن بۇرۇلۇشلارنى ھاسىل قىلىدى. بۇنداق بۇرۇلۇشلار كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش شەكلى، تەپەككۇر شەكلىدە ئوچۇق نامايان بولۇپ، ئەينى دەۋرلەردىكى يېزىق، بىناكارلىق، ئاغزاكى ۋە يازما ئەدەبىيات ۋەسىقىلىرىدە ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇردى. ئۇيغۇرلاردىكى شامانىزم، مانىزم، بۇددىزم ۋە ئىسلامىزم ئەقىدىلىرى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، ئوخشىمىغان يېزىق ۋە ئىدېئولوگىيە شەكلىدىكى ئىزچىللىققا ئىگە ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىنى بارلىققا كەلتۈردى. جۈملىدىن مۇتەخەسسىسلەر تارىم ۋادىسىدىكى يېزىقلار ئىلگىرى ـ ئاخىر 2000 يىللىق تارىخقا ئىگە دەپ بېكىتىشتى. بۇ 2000 يىل داۋامىدا ئەدەبىياتنىڭ يېزىق شەكلىدىكى ۋە دىنىي ئارقا كۆرۈنۈشىدىكى كۆپ خىللىق ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ رەڭدار ۋە كۆپ قاتلاملىق ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرۈش بىلەن بىللە، ئۇنى تەتقىق قىلىشنىڭ مۇرەككەپلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. گەرچە ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخى ھەققىدە بىر قىسىم ئىشلار قىلىنغان بولسىمۇ، بۇنى يەنىلا باشلانغۇچ سەۋىيەدە دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدىكى كۆپ لىگەن ئاپتور ۋە شەخسلەر تىلشۇناسلىق، دىنشۇناسلىق، مەدەنىيەت

* بۇ ماقالە 2006 -2007- يىللاردا ئەنگلىيەنىڭ كەمبرىج ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر يىللىق ئىلىم زىيارىتىدە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى مۇتەخەسسىسلىرىگە دىيارىمىزدىكى نەۋايى تەتقىقاتىنى تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن يېزىپ چىقىلغاندى. ماقالىنى تەييارلاشنىڭ ئالدى ـ كەينىدە تىلشۇناس ئۇستاز مىرسۇلتان ئوسمانوف ۋە ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى پروفېسسورى غەيرەتجان ئوسمان ئۇتخۇر ئەپەندىلەر قىممەتلىك تەۋسىيە، پىكىرلىرىنى بەردى. ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىمەن. (ئاپتوردىن)

شۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، پەلسەپە ۋە ئەدەبىياتشۇناسلىق نۇقتىلىرىدىن كونكرېت تەتقىق قىلىنىشقا تېخى ئولگۇرگىنى يوق.

ئەلىشىر نەۋائى (1441 — 1501) ئۇيغۇرلاردىكى ئەڭ مەشھۇر، ئەڭ ئاممىۋى، تەسىرى ئەڭ چوڭقۇر شائىر بولسىمۇ، ئۇ بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئۈچۈن بىر تېپىشماق. ئۇنى بۈگۈنكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ئاز سانداكى ئەدەبىيات ئەھلى ۋە تەتقىقاتچىلا مۇئەييەن دەرىجىدە بىلىدۇ، كىشىلەر نەۋائىدىن ئىبارەت بۇ دېڭىزنىڭ يۈزىدىكى ئۈششاق بۈۋغۇنلاردۇر، خالاس. نەۋائىي غەرب دۇنياسىدىكى ئەدىبلەر ۋە تەتقىقاتچىلارغا نىسبەتەن بەلگىلىك دەرىجىدە تونۇش، ئەمما غەربنىڭ مەكتەپلىرى نەۋائىنى دانىتى، بايرون، پۇشكىنلارنى تونۇغاندەك تونۇمايدۇ. نەۋائىي تېمىسى ئۆتكەنكى ئون نەچچە يىلدا پەيدا بولغان ئوتتۇرا ئاسىيا تېمىسى ئىچىدىكى سەمەرلىك بىر تېما سۈپىتىدە ئەدىبلەر ۋە تەتقىقاتچىلار ئالدىدا مانا مەن دەپ تۇرماقتا.

نىزامىددىن ئەلىشىر نەۋائىي ئۇيغۇر قاتارلىق تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى بۈيۈك نامايەندە، ئۇ ئۆزىدىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر ۋە باشقا خەلقلەر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىدە تەرىبىيەلەنگەن ھەم يېتىلگەن، شۇنداقلا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىنى مول ئىجادىيەت مىراسلىرى ئارقىلىق يېڭىلىغان ھەم بېيىتقان. شۇڭا نەۋائىنى ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئوتتۇرا ئاسىيا تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسىنى يورۇتقۇچى چىراغ دەپ تەسۋىرلەش مۇمكىن. نەۋائىي ئىسلام تەسىرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىنكى كاتتا ۋەكىلى. ئۇ ئەسەرلىرىنىڭ كۆپلۈكى، مەزمۇنىنىڭ تېرەنلىكى، بەدىئىيلىكىنىڭ يۇكسەكلىكى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى گۈللەنگەن، پىشىپ يېتىلگەن بىر تارىخىي پەللىگە كۆتۈردى. ئۇ شېئىرىيەت، مۇزىكا، پەلسەپە، تارىخ، تىلشۇناسلىق ساھەلىرىدە كۆرۈنەرلىك ئەمگەك قىلغان بولۇپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدىكى گىگانت شائىر بولۇش بىلەن بىللە، مۇتەپەككۇر،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزەريىەچىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائى مىلادىيە 1441 ـ يىلى ھازىرقى ئافغانىستاننىڭ ھىراتتا شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. بۇ شەھەر بەزىدە «ھېرى» ياكى «ھېرا» دەپمۇ ئاتالغان. نەۋائى ئۆزى ھەقىدە بىيوگرافىك ئەسەر قالدۇرمىغان. بۇ ھال ئوتتۇرا ئاسىيا ئەدەبىياتى تارىخىدىكى، جۈملىدىن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىكى نۇرغۇن ئەدەبىتە ئورتاق كۆرۈلىدۇ. مۇتەخەسسىسلەر بۇنى ئۆزىنىڭ نام ـ شەرىپىنى كۆز ـ كۆز قىلماسلىقتەك شەرقچە ئەخلاقىي ئۇقۇم بىلەن باغلاپ ئىزاھلىشىدۇ. ئەھۋال شۇنداق بولغاچقا، نەۋائىنىڭ مىللىي نەسەبى ھەققىدە ھەر خىل قاراش مەيدانغا كەلمەي قالمىغان.

20 ـ ئەسىردە، بولۇپمۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئەلىشىر نەۋائى ھەققىدىكى تەتقىقات ئۆزبېكستاندا خېلى گۈللەندى. نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرىنى رەتلەش ۋە نەشر قىلىش جەھەتتە كۆپ خىزمەت ئىشلەندى. ئىززەت سۇلتان، ئىبراھىم ھەققۇلوق، نۇرىللا ئەخمەدوف كەبى نەۋائىشۇناسلار نەۋائى ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىشتى. ئۇلار نەۋائى ياشىغان ۋە ئىجاد قىلغان دەۋرلەرنى ئىزاھلاش، نەۋائى ئەسەرلىرىنىڭ پەلسەپىۋى ئېستېتىك قاتلاملىرىنى قېزىش جەھەتتە بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، نەۋائى ئەدەبىي تىلىنىڭ مەنبەسى، خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىزاھلىغاندا، ئىمكانقەدەر نەۋائىي قوللانغان «چاغاتاي تىلى» نىڭ ئاتالمىش چاغاتاي تىلى شەكىللىنىشتىن بۇرۇنقى ئۇيغۇر تىلى ياكى «قەشقەر تىلى» بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى يوق قىلىشقا تىرىشتى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر تىل ـ يېزىق خىزمىتى كومىتېتىنىڭ تەتقىقاتچىسى، تىلشۇناس مىرسۇلتان ئوسمانوف بىلەن مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى، تىلشۇناس خەمىت تۆمۈرلەر بىرلىشىپ يازغان «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى قاراشلىرىم» دېگەن ماقالىدە كۆرسىتىلىشىچە، غ. ئابدۇراخمانوف، ش. شۇكۇروف قا-

تارلىق ئۆزبېك ئالىملىرى «ئۆزبېك تىلىنىڭ تارىخىي گىرامماتىكىسى» دېگەن ئەسىرىدە 14 ~ 15 ـ ئەسىرلەردە ئوتتۇرا ئاسىيادا شەكىللەنگەن تۈركىي ئەدەبىي تىلى (چاغاتاي تىلى) «كونا ئۆزبېك تىلى» دەپ ئاتالمىشى كېرەك، دەپ ھۆكۈم چىقارغان. مىرسۇلتان ئوسمانوف ۋە خەمىت تۆمۈرلەر ئوسمانوف ئىسىملىك ئۆزبېك ئالىمنىڭ قاراخانىيلار دەۋرىدىكى، ھەتتا ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى تۈركىي ئەدەبىي تىلىمۇ ئۆزبېك تىلى ئىدى، دېگەن ھۆكۈمىنىمۇ ئالاھىدە ئەسكەرتىدۇ. بۇنداق بولغاندا، نەۋايى دەۋرىدىكى ئەدەبىي تىل بولغان چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىدە ئۇيغۇر تىلىنىڭ تەسىرى مۇتلەق نەزەرگە ئېلىنمىغان بولىدۇ. نەۋايىمۇ تەبىئىي ھالدا پەقەت ئۆزبېك ئەدەبىياتىغا تەۋە شائىر بولىدۇ. مىرسۇلتان ئوسمانوف بىلەن خەمىت تۆمۈر يۇقىرىقى نۇقتىئىنەزەرنى رەت قىلىدۇ ۋە نەۋايى قوللانغان چاغاتاي ئەدەبىي تىلى قاراخانىيلار دەۋرىدىكى يۇسۇپ خاس ھاجىپ ۋە ئەخمەت يۈكنەكلەر قوللانغان ئۇيغۇر تىلىنىڭ يا كى قەشقەر تۈركچىسىنىڭ راۋاجى، نەۋايىنىڭ تىلى شەك ـ شۈبھىسىز ھالدا ئۇيغۇر تىلىدۇر، دېگەن نۇقتىئىنەزەرنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ۋ.ۋ. رادلوف، س.ي. مالوف، ن. ئا. باسكاكوف قاتارلىق تۈركولوگلار: چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنى ئىسلاملىشىشتىن كېيىنكى ئۇيغۇر تىلىدۇر، ھازىرقى زامان ئۆزبېك تىلى بولسا چاغاتاي ئەدەبىي تىلىدىن كېلىپ چىققان، دېگەن خۇلاسىگە كېلىشكەن. مىرسۇلتان ئوسمانوف ۋە خەمىت تۆمۈرلەر يۇقىرىقى تۈركولوگلارنىڭ ئۆز ئىچىگە ئالغان ھەرقايسى ئەل تۈركولوگلىرىنىڭ چاغاتاي تىلى ئۇستىدىكى خۇلاسىلىرىگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، ئۆز لىرىنىڭ چاغاتاي ئەدەبىي تىلى يۇسۇپ خاس ھاجىپ ئىشلەتكەن قەشقەر تۈركچىسىنىڭ راۋاجى، بۇ ئەدەبىي تىل تاكى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى شەكىللەنگەنگە قەدەر ئۇيغۇر ئەدەبىلىرى تەرىپىدىن ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن، دېگەن ھۆكۈمنى چاغاتاي تىلىنىڭ فونېتىكىلىق، لېكسىكىلىق ۋە گىرامماتىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئارقىلىق دەللىلەيدۇ. ئۇلار نەۋايى ئەدەبىي تىلىدىكى سۆزلەرنى نەۋايىدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ تىلى ۋە خەلق تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئۇلار بىلەن ئاساسەن بىردەك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

تارىخچىلار بىردەك ھالدا قەيت قىلىشىدۇكى، چىڭگىزخان دەۋرىدە ئىدىقۇت (قۇچۇ) ئۇيغۇر تىلى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ھۆكۈمەت تىل ـ يېزىقى سۈپىتىدە قوللىنىلغان. تېمۇرىيلەر دەۋرىگە كەلگەندە بۇ تىل ـ يېزىقنىڭ ئىشلىتىلىش دائىرىسى تېخىمۇ كېڭەيگەن. (ئەبۇلغازى باھادىرخان، شەمسىددىن سامى، فۇئاد كۆپرۈلۈ) چىڭگىزخانىڭ 13 ـ ئەۋلادى بولغان ئەبۇلغازى باھادىرخان (مىلادىيە 1664 ـ يىلى ۋاپات بولغان) «تارىخىي شەجەرەئىي تۈركىي» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: «چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادى ھۆكۈمرانلىق قىلغان ماۋەرا ئۇننەھر، خۇراسان، ھەتتا ئىراق قاتارلىق جايلاردا مۇھۇردارلىق، پۇتۇكچىلىك ۋە ھېسابات ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىلا ئۇيغۇرلارنىڭ قولىدا ئىدى.»[1] مەشھۇر باشقىرد ئالىمى ئەخمەد زەكىي ۋەلىدى توغان، رۇس ئالىمى بارتولدلارمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ تۈركىي خەلقلەر مەدەنىيىتىدىكى يېتەكچىلىك رولىنى بىردەك مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. جۇڭگودىكى قىرغىز تارىخچىسى ئەنۋەر بايتۇرمۇ «بىرمۇنچە تۈركشۇناس ۋە ئۇيغۇرشۇناسنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، ئۇلار چاغاتاي تىلىنى ئەينى زامانىدا تۈركىي تىلىنىڭ ئىچىدە تەسىرى ناھايىتى كۈچلۈك بولغان ئۇيغۇر شېۋىسى ئاساسىدا شەكىللەنگەن، دەپ قارايدۇ»[2] دەپ يازىدۇ. ئۇ چاغاتاي تىلىنىڭ تەركىبلىرى ئۇستىدە توختالغاندا، يەرلىك تۈركىي تىل (ئۇيغۇر تىلى)نى ئاساس قىلىپ، ئەرەب، پارس ۋە موڭغۇل تىللىرىدىن نۇرغۇن تىل ئېلېمېنتىنى قوبۇل قىلىش نەتىجىسىدە پەيدا بولغان بۇ تىل تارىختا چاغاتاي تىلى دەپ ئاتالغان، دەپ يازىدۇ.[3] ئۇ يەردىكى «چاغاتاي» ئاتالغۇسى چىڭگىزخانىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولغان چاغاتايخانىڭ نامى بىلەن مۇناسىۋەتـ

لىك. چىڭگىزخان ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە، ئىستېلا قىلىپ قولغا كەلتۈرگەن زېمىنلىرىنى تۆت ئوغلىغا تەقسىم قىلىپ بېرىدۇ. ئىلى دەريالىسىدىن تارتىپ ئامۇ دەريالىسىغىچە بولغان بىپايان زېمىن، ماۋەرا ئۇننەھر (ئامۇ ۋە سىر دەريالىرىنىڭ ئارلىقى) ۋە ھازىرقى شىنجاڭ چاغاتايخانىنىڭ ئىدارە قىلىشىغا تاپشۇرۇلغانىدى. ھاكىمىيەتتە گەرچە موڭغۇللار ئولتۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئەلنى ئىدارە قىلىشتا يېتەرلىك مەدەنىيەت ئاساسى بولمىغان موڭغۇللار ئۇيغۇر ۋە باشقا يەرلىك خەلقلەر ئىچىدىكى زىيالىيلارنى خانلىقتا مۇھىم ۋەزىپىگە قويدى. ئۇيغۇرلار چاغاتاي ھاكىمىيىتىدە مۇھىم رول ئوينىدى، ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقى تېز ئومۇملاشتى، بۇ تىل خانىنىڭ نامى بىلەن «چاغاتاي تىلى» دەپ ئاتالدى.

دېمەك، چىڭگىزخانىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا يۈرۈش قىلىشى ۋە ئەۋلادلىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشى چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە سىياسىي، ئىجتىمائىي زېمىن ھازىرلىغان.

مىرسۇلتان ئوسمانوف بىلەن خەمىت تۆمۈر چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىشى 14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلانغان دەپ قارايدۇ ۋە چاغاتاي تىلىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى شەكىللىنىش دەۋرى، كىلاسسىك دەۋرى ۋە كېيىنكى دەۋرى دەپ ئۈچ دەۋرگە بۆلىدۇ:

1. شەكىللىنىش دەۋرى: بۇ دەۋر 14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 15 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بولغان 100 يىل ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋرده ئۇيغۇر تىلىنىڭ قەشقەر ۋارىيانتىغا خاراكتېرلىك شېۋىسى ئارىلاشتۇرۇپ قوللىنىلغان. بۇ دەۋردىكى ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرى خارەزمى، ئاتايى، لۇتفىي، سەككاكىي، گادايى قاتارلىقلار.

2. كىلاسسىك دەۋرى: بۇ دەۋر 15 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن 17 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە بولغان تەخمىنەن 150 يىلنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ چاغاتاي تىلى قېلىپلاشقان ۋە تۇراقلاشقان

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەۋر بولۇپ، ئەلىشىر نەۋايى، ھۈسەيىن بايقارا، مۇھەممەد سالىھ، بابۇر، شىكەستە قاتارلىق ئەدىبلەر بۇ دەۋرنىڭ ۋەكىللىرىدۇر.

3. چاغاتاي تىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرى: بۇ دەۋر 17 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدىن 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋرگە كەلگەندە چاغاتاي تىلى ھەرقايسى خەلقنىڭ تىل ئالاھىدىلىكلىرىگە ئۇيغۇنلاشقان ھالدا ھەرقايسى رايوندا ئۆزىگە خاس يۆنىلىش بويىچە تەرەققىي قىلدى. جۈملىدىن ئۇيغۇر، ئۆزبېك خەلقلىرىمۇ چاغاتاي تىلىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەينى دەۋر شېۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلىگەن ھالدا تەرەققىي قىلدۇردى. بۇ دەۋردە ئۇيغۇرلاردىن ھىرقەتىي، مۇھەممەد بىنىي ئابدۇللا خەرابا-تى، مۇھەممەت سىددىق زەلىلىي، ئابدۇرېھىم نىزارىي، موللا بىلال بىننى موللا يۈسۈپ، زوھورى، مۇھەممەد سادىق كاشغەرىي قاتارلىق شائىرلار مول ئەسەرلەرنى قالدۇرۇشتى.

مىرسۇلتان ئوسمانوف ۋە خەمىت تۆمۈرلەر ماقالىسىنىڭ ئاخىرىدا مۇنداق خۇلاسە چىقىرىدۇ: «چاغاتاي تىلى ئوتتۇرا ئەسىردىكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىككى ۋارىيانتىنىڭ پۈتۈنلەي بىرلىشىپ كېتىشى نەتىجىسىدە شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ فونېتىكا ۋە گىراماتىكا جەھەتتىكى تۈپ قائىدىلىرى بىلەن ئاساسىي لۇغەت فوندى شۇ ئىككى ئەدەبىي تىلغا ئاساس بولغان ئىدىقۇت ۋە قەشقەر ئۇيغۇرلىرىنىڭ جانلىق تىلىدىن كەلگەن. ئۇ مەيلى قانداق تىل، قانداق دىيالېكت شارائىتىدا قوللىنىلمىسۇن، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا خاس بولغان بۇ تۈپ خۇسۇسىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان ۋە ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىچكى قانۇنىيەتلىرى ئاساسىدا راۋاجلانغان. توغرا، چاغاتاي تىلى ناھايىتى كەڭ زېمىندا قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن ئوغۇز ـ قىپچاق تىللىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان. لېكىن بۇ تەسىرلەر ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا خاس بولغان تۈپ خۇسۇسىيەتلىرىنى ئۆزگەرتىۋېتەلمىگەن.[4]

دېمەك، ئەلىشىر نەۋائىنى چاغاتاي تىلىنى مۇكەممەللەشتۈ-

رۇشكە زور تۆھپە قوشتى دېگىنىمىزدە، ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىل ۋە ئە-دەبىيات ئەنئەنىسىنى تۇتقا قىلغان بىر ئەدەبىيات گۇللىنىشىنىڭ بايراقدارى ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالغان بولىمىز.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى مەرھۇم ئابدۇ-شۇكۇر مۇھەممەتئىمىن نەۋائىينىڭ ھاياتىغا ئائىت مەنبەلەرنى ئىككىگە بۆلىدۇ. بىرى، شائىرنىڭ ئەسىرىدىكى روشەن ۋە مەجازلى ئۇچۇرلار، يەنە بىرى، نەۋائىي دەۋرىدىن تاكى چاغاتاي ئۇيغۇر تىل ۋە ئەدەبىياتى ئاخىرلاشقۇچە بولغان تارىخىي جەريانداا مەيدانغا كەلگەن ئەدەبىي ۋە تارىخچىلارنىڭ قول يازمىلىرىدىن ئىبارەت.[5]

تىلشۇناس ۋە ئەدەبىياتشۇناس ھاجى ئىمىن تۇرسۇن «نەۋائىي ھەق-قىدە» ناملىق مەخسۇس ئەسىرىدە، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ نەسەبى توغرا-سىدا يىپ ئۇچى بەرگەن تارىخچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى كۆرسىتىپ ئۆ-تىدۇ. ئۇلار دۆلەتشاھ سەمەرقەندىي نەۋائىينىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن مىلادە-يە 1486 ـ يىلى پارس تىلىدا يېزىپ چىققان «تەزكىرەتۇش ـــ شۇئەرا» («شائىرلار تەزكىرىسى»)، مىرخۇندى مىلادىيە 1494 ~ 1496 ـ يىللىرى يازغان «رەۋزەتۇس ـ سەفائى» («پاكلىق بېغى»)، خاندەمىر مىلادىيە 1515 ~ 1523 ـ يىللىرى يازغان «ھەبىبۇسسىيەر» («ئۇل-پەتلەر تەرجىمھاللىرى»)، مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر كۆرەگان مىلادىيە 1545 ـ يىلى يازغان «تارىخى رەشىدىي»، نەۋائىينىڭ ئۆزى تەرىپىدىن مىلادىيە 1481 ـ يىلى يېزىلغان «ۋەققىيە»، زوھۇرىددىن مۇھەممەد با-بۇر 1518 ~ 1520 ـ يىللاردا يازغان «بابۇرنامە» قاتارلىقلاردىن ئە-بارەت. بۇلارنىڭ ھەممىسىدە نەۋائىينىڭ كېلىپ چىقىشىغا دائىر بەزى بايانلار بار. بۇلاردىن نىسبەتەن ئوچۇق ئۇچۇر بەرگىنى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر كۆرەگان بولۇپ، ئۇ يارکەندنى مەركەز قىلغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئىككىنچى پادىشاھى ئابدۇرەشىدخان نامىغا بېغىشلانغان ئەسىرى «تارىخى رەشىدىي» دە، ئەلىشىرنىڭ «ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بولۇپ، ئاتىسىنى كىچىككىنە غىياسىدىن دەپ ئا-تايىتتى» دېگەن بايانىنى قالدۇرغان.[6]

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىمىن تۇرسۇننىڭ ئىزاھلىشىچە: «باخشى» دېگەن سۆز قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا ئۇچ خىل مەنىنى بىلدۈرىدۇ: 1. مۇئەللىم؛ 2. ئۇستاز؛ 3. ھېكىم، دوكتور، تېۋىپ. جۇڭگونىڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىيەنلۇڭ دەۋرىدە (1736– 1796 ـ يىللار) تۇزۇلگەن «بەش تىللىق مانجۇچە لۇغەت» تە «باخشى» دېگەن ئۇيغۇرچە سۆزگە خەنزۇچە «博士» دەپ ئىزاھات بېرىلگەن. «博士» دېگەن سۆز دوكتور (doctor) دېگەنلىكتۇر. بەزىلەر خەنزۇ تىلىدىكى «博士» (boshi) دېگەن سۆزنى ئۇيغۇرچە «باخشى» (bahshi) دېگەن سۆزدىن كەلگەن، دەپ قارايدۇ.[7]

پىروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر «ئۇيغۇر قەدىمكى دەۋر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى» ناملىق كىتابىنىڭ نەۋايىغا ئائىت بابىدا، «باخشى» ئىبارىسىگە مۇناسىۋەتلىك بەزى ئىزاھاتلارنى كۆرسەتكەن. ئېيتىلىشىچە، مەزكۇر نام ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدىن باشلاپ، ئالىملار، ئەمەلدارلار ۋە ئاقسۆڭەكلەرگە ئىشلىتىلىدىغان لەقەپكە ئايلانغان. بۇ سۆز خەنزۇچە «博士»، «太师»، «法师» دەپ ئېلىنغان.

بەزى ئالىملار (بارتولد، بلوكفىت) بۇ سۆزنى سانسكرىت تىلىدىكى «Bhikshu» دېگەن سۆزدىن كەلگەن دەپ قارايدۇ.[8] «ئۆزبېكىستان مىللىي ئېنسىكلوپېدىيەسى» دە «باخشى» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى «ئۇستاز»، «مەربىيەتچى» دەپ چۈشەندۈرۈلۈش بىلەن بىللە، «قەلەندەر»، «دەۋرىش» دېگەن مەنىدىكى سانسكرىت سۆزلۈكى «Bhikshu» نى كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭدا «باخشى» سۆزى ئىككى خىل مەنە ئاساسىدا ئىزاھلانغان: (1) خەلق داستانچىسى؛ (2) «موڭغۇللار ئىستېلاسى دەۋرىدە بۇددا دىنىدىكى قەلەندەرلەرنى، خانلىقنىڭ ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئاساسىدا تۈرلۈك ھۆججەتنى تۈزگۈچى خادىملىرىنى، موڭغۇللار دەۋرىدىكى جەررالىلارنى، چاغاتاي ئولۇسى، ئالتۇن ئوردا، قازان ۋە قىرىم خانلىقلىرىدا كاتىپلارنى، بابۇرىيلار دۆلىتىدىكى لەشكىرىي قىسىملارنىڭ ھېساب ـ كىتاب

ئىشلىرىنى تۇتقۇچى ۋە ئۇلارغا مائاش بەرگۈچى يىرىك ئەمەلدارلار - نى، بۇخارا خانلىقىدا مەمۇرىي بىنالار قۇرۇشتا مەبلەغ ھېسابىنى تۇتقۇچى كىشىلەرنى، تۇركمەنلەردە ئۇرۇق ئاقساقاللىرىنى ھەم باخشى دەپ ئاتاشقان.»[9]

مەلۇمكى، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ جەمەتى بىلىملىك ئۇيغۇر ئاق - سۆڭەكلىرىدىن بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى غىياسىددىن خۇراسان شاھى ئەبۇلقاسىم بابۇرنىڭ سارىيىدا ئەلىمىي بەگلەردىن بولغان. بەزى تەتقىقاتچىلار غىياسىددىن باخشىنىڭ ئەسلىي يۇرتىنى قەشقەرگە باغلايدۇ. ئادەتتە «باخشى» ئاتالغۇسى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىدا بىلىم - لىك، مەرتىۋىلىك كىشىلەرگە قارىتا ئىپتىلىدۇ، كىشىلەر بۇنىڭغا قاراپ غىياسىددىننى ئىدىقۇت ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەۋلادى بولسا كې - رەك، دەپ پەرەز قىلىدۇ.[10]

تارىخچىلارنىڭ بايانلىرىدىن كۆرە، نەۋائىينىڭ ئاتا تەرەپ بوۋا - سى ئەمىر تېمۇرنىڭ ئوغلى ئۆمەر شەيخ بىلەن ئېمىكداش بولۇپ، تېمۇرىيلەر ئوردىسىنىڭ ئەتىۋارلىق ئادەملىرىدىن ئىكەن. ئەۋزەل ئائىلىۋى مۇھىت كىچىككىنە ئەلىشىرنى ياخشى تەربىيە پۇرسە - تىگە ئېرىشتۈرگەنىدى. ئۇنىڭ مىرسەئىد كابۇلىي ۋە مۇھەممەت ئەلى غەربىي قاتارلىق تاغلىرىمۇ شائىر بولۇپ، كىچىك ئەلىشىر ئۇلارنىڭ تەسىرى بىلەن شېئىرىي پاراسەتكە ئىگە بولۇشقا باشلا - غانىدى. پات - پات ئۇيۇشتۇرۇلۇپ تۇرىدىغان شائىرلارنىڭ مۇشا - ئىرە سورۇنلىرى ئەلىشىرنىڭ بالىلارچە تەسەۋۋۇرىغا قانات بېغىش - لىغان بولۇپ، بالىلىق چاغلىرىدىن تارتىپلا تۈرك، پارس تىللىق شائىرلارنىڭ نۇرغۇن شېئىرىنى يادلىۋالغانىدى.

1447 - يىلى ئەبۇلقاسىم بابۇرنىڭ تەختكە چىقىشى بىلەن خۇراسان تىنچىپ، ئەلىشىرنىڭ ئائىلىسى ئاخىر ئۆزىنىڭ يۇرتىغا قايتىپ كېلىدۇ. نەۋايى بۇيۇك پارس شائىرى شەيخ سەئدىي (مىلادىيە 1203 ــ 1292) نىڭ «گۈلىستان»، «بوستان» قاتارلىق ئەسەرلىرى ۋە فەرىددىن ئەتتار (1148 ــ 1229) نىڭ «مەنتىقۇتتەير»

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

(«قۇشلار لوگىكىسى») دېگەن ئەسىرى بىلەن مۇشۇ مەزگىلدە ئۇچرىشىپ، ئۇلارنى يادلىۋالغان. ئەبۇلقاسىم فىردەۋسى، نىزامى گەنجەۋي، ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋي قاتارلىق شېئىرىيەت ئۇسۇلىدىكى نەۋايىنىڭ پىكىر دۇنياسىغا سانائىسىز يۇلتۇزنى چاچىدۇ. نەۋايى 12 ياشقا كىرگەندە، دادىسى ۋاپات بولۇپ، ئوبۇلقاسىم بابۇرنىڭ قولىغا قالىدۇ.

1457 ـ يىلى ئەبۇلقاسىم بابۇر ۋاپات بولۇپ، ھوقۇق تالىشىش كۈرەشلىرى يەنە ئەۋجىگە چىقىدۇ. 1464 ـ يىلى مىرزا ئەبۇسەئىد نىڭ غەلىبىسى بىلەن ۋەزىيەت ۋاقىتلىق تىنچىيدۇ، ئەبۇسەئىد تېمۇرىيلەر نەسلىدىن بولمىغاچقا، تېمۇرىيلەرگە يېقىن تۇرغان نەۋايىنى يەكلەيدۇ. ئېغىر روھىي ئەلەمگە پېتىپ تۇرغان نەۋايى بۇيۇك تاجىك شائىرى ۋە مۇتەپەككۇرى ئابدۇرەھمان جامى (1414 ـــ 1492) بىلەن تونۇشۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ تەسىرىدە كۆپ نەرسىنى ئۆگىنىدۇ. بىراق، غۇربەتچىلىككە پايلىمىغان نەۋايى سەمەرقەنتكە كېتىدۇ، ئۇ يەردە سەمەرقەنت ھاكىمى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇر ئىلىم ئەھلى، شائىر ئەھمەد ھاجى بەگنىڭ ھامىيلىقىدا نەۋايى توققۇز يىلنى ئۆتكۈزىدۇ.

1469 ـ يىلى ئىرانغا ھۇجۇم قىلغان ئەبۇسەئىد يېڭىلىپ ئۆلگەندىن كېيىن، نەۋايىنىڭ ساۋاقدىشى ۋە دوستى ھۇسەين بايقارا خۇراسانغا پادىشاھ بولىدۇ. نەۋايى ھىراتقا قايتىپ كېلىپ، ھۇسەين بايقارانىڭ تەكلىپى بىلەن مۇھۇردار بولىدۇ. ئۇ ھۇسەين بايقارا ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى، مەدەنىيەت ۋە مائارىپىنى راۋاجلاندۇرۇش، شەھەر قۇرۇلۇشلىرىنى رەتكە سېلىش، جامائەت ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش جەھەتتە كۆپ ئۇنۇملۇك خىزمەت ئىشلەيدۇ. شۇ چاغلاردا نەۋايى ئۆز خىراجىتى بىلەن «ئىخلاسىيە» نامىدا چوڭ مەدرىسە سالدۇرغان، ئۇنىڭ يېنىغا خانىقا ۋە شېپاخانىلارنى قۇرغان. ئېيتىلىشچە، نەۋايى 2000 ئەتراپىدىكى تاللىبۇلئىلىم (ئىلىم تەلەپكارى)نىڭ خىراجىتىنى ئۆزىنىڭ يېنىدىن

دىن چىقارغان.

نەۋايى ئۆمرىنى بويتاق ئۆتكۈزگەن. تارىخچىلار ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىغا ياشلىق دەۋرىدىكى بىر قېتىملىق مۇھەببەت پاجىئەسى سەۋەب بولغان دەپ قىياسلىشىدۇ. بۇ قىياس مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، نەۋايى لىرىكىلىرىدىكى ئايرىم ئوبراز (Image) لار ۋە مۇڭلۇق كەيپىياتلار بىلەن بىردەكلىككە ئىگە.

نەۋايىنىڭ ئۆمرى سىياسىي جەھەتتە تەخت تالىشىش ماجىرالىرى يۈز بېرىپ تۇرغان، ئانچە مۇقىم بولمىغان، مەدەنىيەت جەھەتتە پارس ئەدەبىياتى ئۆزىنىڭ تەسىرىنى كەڭ يېيىپ، پارس ۋە كۆپ قىسىم تۈركىي تىللىق شائىر پارس تىلىدا ئەسەر يېزىۋاتقان، گەرچە خان يارلىقلىرى تۈركىي تىلىدا يېزىلسىمۇ، چوڭ شائىرلار پارس تىلىدا شېئىر يېزىۋاتقان ئالاھىدە تارىخىي دەۋردە ئۆتتى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ دەۋردە تۈركىي ئەدەبىياتنىڭ ئەنئەنىسى ئاتايى، لۇتفىي، سەككاكىي، گادايى قاتارلىق شائىرلار تەرىپىدىن داۋاملاشتۇرۇلماقتا ئىدى. نەۋايى تۈركىي تىل ئەدەبىياتىنىڭ پەرۋىشكارى سۈپىتىدە بۇ ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلدى ۋە ئۇنى ئىجادىي رەۋىشتە راۋاجلاندۇردى. دېمەك، نەۋايىنىڭ قەلىمىدە ئىسلام ئىدىئولوگىيەسى، پارس ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ئەنئەنىسى بىرلەشكەن ھالدا، چاغاتاي دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يۇكسەك پەللىسى ۋۇجۇدقا چىقتى.

نەۋايى ئۆزىنىڭ غەزەللەر دىۋانىغا يازغان كىرىش سۆزىدە شائىر سەككاكىي بىلەن لۇتفىينى «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ياكى تۈركىي تىلىنىڭ يېتىلگەن ماھىرلىرى» دەپ سۈپەتلەيدۇ. بۇ يەردە «ئۇيغۇر» دېگەن سۆز بىلەن «تۈرك» دېگەن سۆز تەڭداش مەنىدە قوللىنىلغان. دېمەك، نەۋايى قوللانغان ئەدەبىي تىل مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەھمەد يۈكنەكىلەر ئاساس سالغان؛ لۇتفىي، سەككاكىي، ئاتايى قاتارلىق شائىرلار چاغاتاي دەۋرىگە ئېلىپ كىرگەن ھەمدە شۇ دەۋرگە خاس ئۆزگىرىشلەردە ئۇيغۇر قارلۇق

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تۈركۈمىگە خاس ئالاھىدىلىكىنى روشەن ساقلاپ قالغان تىل.

مەلۇمكى، ئاز ساندىكى تەتقىقاتچىلاردىن باشقا جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى كۆپ تەتقىقاتچىلارنىڭ كۆپ ساندىكىسىنىڭ يەكۈنىدە، ئەلىشىر نەۋايى «چاغاتاي تىلى» نامىدا داۋاملاشقان تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتنىڭ، جۈملىدىن ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتىنىڭ 15 ـ ئەسىر ـ دىكى يېرىك ۋەكىلى. «ئۆزبېك» نامى بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى پۈتكۈل ماۋەرا ئۇننەھرده قاراخانىيلار تۈركىلىرى ياشايتتى، كېيىن دەشتى قىپچاقتىن كەلگەن شەيبانىلار بۇ رايونغا ئىستېلا يۈرگۈ ـ زۈپ، مۇسۇلمان خەلقلەرگە سىڭىپ كەتتى. ئەمما، بۇ خەلق كۆچ ـ مەن خەلق ھۆكۈمرانىنىڭ نامى بولغان «ئۆزبېك» نامى بىلەن ئاتا ـ لىپ قالغان. ئۆزبېنىڭ نامىنى يەرلىك خەلققە سىڭدۈرۈپ، ئۆزى يەرلىك خەلققە سىڭىپ كېتىشتەك بۇ ھادىسە 15 ـ ئەسىرنىڭ ئا ـ خىرلىرىدا ئىشقا ئاشقان. يېقىندا نەشر قىلىنغان «ئۆزبېك ئەدەبى ـ ياتى تارىخى» دېگەن كىتابنىڭ مۇئەللىپلىرىمۇ ئۇيغۇر قەبىلىلە ـ رىنى ئاساسىي گەۋدە قىلغان تۈركىي خەلقنىڭ ھازىرقى ئۆزبېك ـ لەرنىڭ ئېتنىك نېگىزىنى تەشكىل قىلغۇچى قاتلاملارنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىللە، «ئۆزبېك» نامىنىڭ دەشتى قىپچاقتىن كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.[11]

پىروفېسسور ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن چۇشەندۈرگەنىدەك، ئۇيغۇرلار ئۆزلىرىنىڭ تالاي ئەسىردىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن ئېتنىك نامىنى 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە چورتلا ئۇزا ـ تۇپ، «ئۇيغۇر» دېگەن نام ئىستېمالدىن قېلىشقا باشلىغان. پەقەت 20 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىدىن باشلاپ بۇ نامنى قايتا تېپىۋال ـ دى. مۇشۇ جەريانداا «ئۆزبېك» ئاتالغۇسى ماۋەرا ئۇننەھرده ئەزەلدىن ياشاپ كەلگەن خەلقنىڭ نامى سۈپىتىدە تەشۋىق قىلىنىپ، مۇقىم ـ لىشىپ قالدى. نەتىجىدە، نەۋايىنىڭ نەسەبى توغرىسىدىكى مۇجمەل ـ لىك كېلىپ چىقتى.[12]

ئەلۋەتتە، بۇگۈنكى ئۇيغۇر زىيالىيلىرى نەۋايىنى پۈتكۈل

تۈركي خەلقىنىڭ مىللىي شائىرى دەپ تونۇيدۇ. لېكىن، كونكرېت بىر تارىخي شەخس سۈپىتىدە ئۇنىڭ تەۋەللۇتىنىڭ قايسى خەلقىتىن بولغانلىقىنى ئەينى ھەقىقەت بويىچە تونۇتۇشنى بىر خىل ئىلىم ئەخلاقى دەپ قارايدۇ. بۈگۈن شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبېك قاتارلىق تۈركي خەلق ئۆزلىرىنىڭ ئەدەبىيات تارىخىغا بىردەك ھالىدا ئەلىشىر نەۋائىنى غوللۇق شەخس سۈپىتىدە كىرگۈزۈشمەكتە. نەۋائىي تۈركي تىللىق ئەدەبىياتتىكى بۈيۈك نامايەندە سۈپىتىدە، تۈركي تىللىق خەلقلەرگە ئورتاق تەرەپلەرگە ئىگە بولىدۇ. ئەلۇەتتە، نەۋائىنىڭ مىللىي نەسەبىنى تارىخىنىڭ ئەينى بويىچە چۈشىنىش بولمىغان ئەھۋالدا، ئۇ ھەقتىكى تەتقىقات تار «جۇغراپىيەلىك سىياسەتچىلىك»تىن قۇتۇلالمىغان بولىدۇ.

ئەلىشىر نەۋائىي ئىلىم ۋە مەدەنىيەتتە پارس تىلىنىڭ نوپۇزى ئۇستۇن تۇرغان مۇھىتتا ئۆستى ۋە بىلىم ئالدى. پارس ئەدەبىياتى نەۋائىي ئەدەبىيات مەكتىپىنىڭ زور بىر بۆلىكىنى تەشكىل قىلىدۇ، ئۇ مۇشۇنداق شارائىتتا تۈركي تىلىنى قوغدىغۇچى ۋە ئۇنىڭ قەددىنى كۆتۈرگۈچى زەبەردەس جەڭچىگە ئايلاندى. تۈركي تىللىق ئەدەبىيات دەل نەۋائىي تۈپەيلى چېكىنىش خەۋپىدىن ساقلىنىپ، ھازىرغىچە داۋاملىشۋاتقان ئەنئەنىنىڭ ياراتقۇچىسى بولۇپ قالدى. نەۋائىي تۆت ياش چېغىدا قاسىم ئەنۋەرى ئىسىملىك پارس شائىرنىڭ شېئىرىنى يادقا ئوقۇپ بېرىش بىلەن باشقىلارنى ھەيران قالدۇرغان. ئۇنىڭدىن كېيىن، پەرىددىن ئەتتارنىڭ «مەنتىقۇتتەير» («قۇشلار لوگىكىسى») نامىلىق سوفىستىك داستانىنى يادقا ئالغان. ئۇ 1477 ـ يىلى ئابدۇراھمان جامىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن سوپىزمنىڭ نەقشىبەندىيە سۇلۇكىگە مۇرىت بولغان. بەزى تەتقىقاتچىلار يۇقىرىقى ئەھۋاللارغا ئاساسەن ۋە نەۋائىنىڭ ئۆز ئەسىرىدە ئېيتقان بىر قىسىم بايانىغا ئاساسەن، نەۋائىنىڭ تۇنجى لىرىكىلىرىنى پارس تىلىدا يېزىلغان دەپ ھۆكۈم قىلىدۇ.[18]

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەرۋەقە، نەۋايى تۈركىي ۋە پارس تىلىنىڭ ھەر ئىككىلىسىدە ئېسىل ئەسەرلەرنى يازغان بولۇپ، زامانداشلىرى تەرىپىدىن «زۇلـ لىسانەين» (قوش تىللىق) دەپ سۈپەتلەنگەن. نەۋايى تۈركىي تىلىدا يازغان شېئىرلىرى «نەۋا» («كۈي»، «ئاھاڭ») دېگەن سۆزگە «يى» قوشۇمچىسىنى قوشۇپ «نەۋايى» دېگەن تەخەللۇسنى ئىشلەتكەن، بۇ «كۈيچى» دېگەن مەنىدە بولىدۇ. بۈگۈنكى ئۇيغۇر مەتبۇئاتلىرىدا نەۋايىنىڭ نامى «نەۋايى» (Nevai)، «ناۋايى» (Navai) دېگەندەك ھەر خىل ئېلىنماقتا. «خەمزۇچە ـ پارسچە كاتتا لۇغەت»[10] تە «نەۋا» دېـ گەن سۆزنىڭ كەينىگە «ي» تاۋۇشى ئىسكوپكا ئىچىگە ئېلىنىپ قوشۇپ قويۇلغان، بۇ «نەۋا» سۆزىنىڭ كەينىگە «ئى» تاۋۇشىنىڭ قوشۇلۇپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئەسكەرتىش ئۈچۈندۇر.

مەسىلەن: نەۋا ـ نەۋايى (Neva — Nevayi)

سەدا — سەدايى (Seda — Sedayi)

ئىملا — ئىلائى (Imla — Imlai)

ئىنشا — ئىنشائى (Inxa — Inxai)

دېمەك، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، نەۋايىنىڭ ئىسمىنىڭ توغرا تەلەپپۇز قىلىنىشى نەۋايى (Nevayi) بولسا مۇۋاپىق بولىدۇ.

ئەلىشىر نەۋايى ئۆزىنىڭ پارس تىلىدا يېزىلغان شېئىرلىرىغا «فانى» (Fani) (غايىب بولغان دېگەن مەنىدە) تەخەللۇسنى قوللانـ غان. بۇ سوپىزم پىكرى بويىچە «كامالەتكە يەتكەن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئادەم كامالەتكە يەتكەندە روھقا ئايلىنىدۇ، روھقا ئايلانـ غاندا خۇدا بىلەن قوشۇلۇپ كېتەلەيدۇ.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى ھەققىدە يېزىلىۋاتقان كىتابلاردا، نەۋايىنىڭ تۈركىي تىلدا يازغان لىرىكىلىرىنى 44 مىڭ 901 مىسرا دەپ مەلۇم قىلماقتا، بۇ لىرىكىلار جەمئىي 16 خىل ژانىرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. نەۋايىنىڭ پارس تىلىدىكى توپلىمى 485 پارچە غەزەل، 11 قەسىدە، 500 دىن ئارتۇق مۇئەممە ۋە باشقا ژانىرلاردىكى ئەسەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇ توپلام 10 دەك ژانىرنى ئۆز ئـ

چىگە ئالىدۇ.[15]

نەۋايى يىگىتلىك چاغلىرىدىن تارتىپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا يازغان لىرىك شېئىرلىرىنى توپلاپ «خەزائىنۇل - مەئانى» («مەنلەر خەزىنىسى») دېگەن نامدا جەمئىي تۆت دىۋان قىلىپ تۈزگەن ۋە بۇلارغا ئايرىم - ئايرىم نام بەرگەن. كونكرېت ئېيتقاندا مۇنداق:

1. «غەيرايىبىوس - سىغەر» («بالىلىق غارايىپلىرى»)، بۇنىڭغا يەتتە - سەككىز ياشتىن 20 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى لىرىكىلار كىرگۈزۈلگەن.

2. «نەۋادىرۇش - شەباب» («يىگىتلىك نادىرلىقلىرى»)، بۇنىڭغا 20 ياشتىن 35 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتىكى لىرىكىلار كىرگۈزۈلگەن.

3. «بەدائىيۇل - ۋەسەد» («ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى»)، بۇنىڭغا 35 ياشتىن 45 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتا يازغان لىرىكىلار كىرگۈزۈلگەن.

4. «فەۋائىدۇل - كىبەر» («قېرىلىق پايدىلىرى»)، بۇنىڭغا 45 ياشتىن 60 ياشقىچە بولغان ئارىلىقتا يازغان لىرىكىلار كىرگۈزۈلگەن.

يۇقىرىقى تۆت دىۋاننىڭ تېما دائىرىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، مۇھەببەت، ھايات، جەمئىيەت، ئالەم، ئىلاھ، ئەبەدىيلىك ھەققىدىكى پەلسەپىۋى، ئىجتىمائىي قاراشلار يۇقىرى ئېستېتىك پەللە بىلەن يورۇتۇپ بېرىلگەن. نەۋايى يۇقىرىقى دىۋانلىرىدا ئۆزىنىڭ لىرىك ژانىرلاردىكى تالانتىنى نامايان قىلغان بولسا، يەنە بىر ئالەمشۇمۇل ئەسىرى «خەمسە» (Khamsa) دە، ئۆزىنىڭ ئېپىك ژانىرلاردىكى تالانتىنى كۆرسەتتىدۇ. ئۇ بۇ ئەسەرلەردە جەمئىيەت، ئادالەت، گۈزەل-لىك، رەزىللىك، ئىنسان، غايە، تىل، تەپەككۇر مەسىلىلىرى ئۈستىدە تېخىمۇ ئەتراپلىق پىكىرلەرنى يۈرگۈزىدۇ. تۈرك، ئەرەب، پارس، گىرېك تۈپراقلىرىدىكى رېئال ۋە ئىدېئال كارتىنىلارنى بىر - بىر-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتىنى www.uyghurkitap.com

گە بىرىكتۈرۈپ، شەرقنىڭ سىرلىق، رەڭگارەڭ مەنزىرىسىدە قاتلىمىنى مۇڭدىشىدىغان ھالدا سىزىپ چىقىدۇ.

نەۋائىي چوڭ تېپىكى داستانلار توپلىمى بولغان «خەمسە»نى 1483 ~ 1485 ـ يىللار ئارىلىقىدا يېزىپ تاماملايدۇ. نەۋائىدىن بۇرۇن «خەمسە» يېزىش پارس تىلىدىكى ئەدەبىياتتا بىر ئەنئەنگە ئايلانغانىدى. «خەمسە» دېگەن ئىبارە ئەرەب تىلىدىن كىرىپ چىققان بولۇپ، «بەش، بەشلىك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. تولۇق ئېيتقاندا، بىز دەۋاتقان «خەمسە» «بەش داستان» دېگەن مەنىدە. «خەمسە»نى تۇنجى قېتىم يازغان كىشى 12 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئەزەربەيجانلىق شائىر نىزامى گەنجەۋي بولۇپ، ئۇ بەش داستاندىن تۈزۈلگەن بۇ توپلامنى پارس تىلىدا يازغانىدى. 14 ـ ئەسىرگە كەلگەندە، شىمالىي ھىندىستاندا ياشىغان ئەمىر خىسراۋ دېھلەۋىي نىزامى ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، «خەمسە»نى ئىجادىي يوسۇندا پارس تىلىدا قايتا يېزىپ چىقتى.

نەۋائىي دەۋرىگە كەلگەندە، تاجىك شائىرى نۇرىددىن ئابدۇرەھمان جامى يەنە ئىككى داستاننى قوشۇپ، «يەتتىلىك»كە ئۆزگەرتتى. ئۇنىڭغا «ھەفت ئەۋرەڭ» («يەتتە خەزىنە») دەپ ئىسىم قويىدى. نەۋائىي جامىنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن «خەمسە»نى تۈركىي تىلىدا يېزىپ، مۇڭدىشىدىغان تاماملىدى. بۇنىڭ مۇڭدىشىدىغانلىقى جامى يۇقىرى باھا بەرگەن: «نەۋائىينىڭ تۈركىي تىلىدا ‹خەمسە› يېزىشى پارس تىلىدا ئەسەر يازىدىغانلار ئۈچۈن زور بەختتۇر. ئەگەر نەۋائىمۇ خەمسەنى پارسچە يازغان بولسا ئىدى، بىزلەرگە سۆز ئېيتىشقا ماجال قالمىغان بولاتتى.»[18]

نەۋائىي ئۆزىدىن بۇرۇن خەمسە يازغانلارنى يۇكسەك ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ ئۆتتى، ئۇلارنىڭ ئېسىل يەرلىرىنى ئۆگىنىپ، ئۆزىنىڭ ئىجادىيىتىگە تەتبىقلىدى. ئۇ بۇرۇن يازغان سۆزتىلارنى ئۆز پېتى تەكرارلىماستىن، ئىجادىي ھالدا يېڭىلىدى. ئۆز دەۋرىنىڭ ئەخلاقىي، ئىجتىمائىي، ئېستېتىك تەلەپلىرىگە ماسلاشقان

هالدا ئۆزى ياشىغان ۋەتەننىڭ، ئۆزىنى چوڭ قىلغان خەلقنىڭ تا-رىخىي، ئىجتىمائىي ئېلىمېنتلىرىنى سىڭدۈردى.

نەۋايى ئۆزىدىن بۇرۇنقى «خەمسە» چىلەرگە يۇقىرى باھا بەردى، ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىگە ئەينەن ئەكىرمەستىن، «ئوغۇزنامە»، «ئاپراسياپ» داستانلىرىدىكى بايانچىلىق ئېلىمېنتلىرى ۋە سۇژىت قۇرۇلمىلىرى-نى سىڭدۈردى. شۇڭا، نەۋايىنىڭ داستانلىرىدىكى سۇژىت ۋە قەھرە-مانلار ناھايىتى كەڭ جۇغراپىيەلىك ئىقلىمغا قانات يايدۇرۇلغان. مىسالەن، ماۋەرا ئۇننەھر، كەشمىر، خوتەن، ئەرەبىستان، سۇرىيە، ئىران، رىم، يۇنان قاتارلىقلار. دېمەك، نەۋايى داستانلىرىدىكى قەھ-رىمانلار بىرلا مىللەتتىن بولماستىن، تۈرك، ئىران، ئەرەب، ئېر-مەن، يۇنان قاتارلىق خەلقلەردىن ئېلىنغان. بۇ، نەۋايىنىڭ ئىنتېر-ناتسيونالىزملىق (بەينەلمىنەلچىلىك) روھىنىڭ بىر كۆرۈنۈشى.

نەۋايىنىڭ «خەمسە»سى مۇنداق تۆزۈلگەن:

1. «ھەيرەتۇلئەبرار» («ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى») جەمئىي 63 باب، 3973 مىسرادىن تۇزۇلگەن. بۇ داستاندا شائىرنىڭ ئىمان، ئىنسان، جەمئىيەت، دۆلەت، ئادالەت، بىلىم توغرىسىدىكى پەلسەپىۋى قاراشلىرى ئىپادىلەنگەن.

2. «پەرھاد ۋە شېرىن» جەمئىي 54 باب، 11560 مىسرادىن تەر-كىب تاپقان. بۇنىڭدا خوتەن شاھزادىسى پەرھاد بىلەن ئەرمىنىيە مە-لىكىسى شېرىن ئوتتۇرىسىدىكى چىن، سەمىمىي مۇھەببەت ھېكايە قىلىنىپ، پەرھادتىكى تۇرلۇك ھۇنەر ۋە ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن شېرىندىكى گۈزەللىك ۋە ۋاپا بىرلەشكەن ھالدا، نەۋايىنىڭ مۇھەب-بەت قارىشىنى ئىپادىلەنگەن. پەرھاد ئىشق ھىجرانلىرىدا ئاھ چېكىپ يۇرىدىغانلاردىن بولماستىن، بەلكى كۆرەشچان ۋە ئەمگەكچان.

3. «لەيلى ۋە مەجنۇن» جەمئىي 38 باب، 7228 مىسرادىن تەر-كىب تاپقان. داستاندا ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى كىچىك بىر قەبە-

لىنىڭ باشلىقىنىڭ ئوغلى قەيس (Qays) بىلەن باي، ئابرۇيلۇق بىر قەبىلىنىڭ باشلىقىنىڭ قىزىل لەيلى (Lyli) ئوتتۇرىسىدىكى ئېچىنىشلىق مۇھەببەت سەرگۈزەشتىلىرى بايان قىلىنىپ، مۇھەببەتتىكى ژاپا ژە قەتئىيلىك مەدھىيەلەنگەن.

4. «سەبئەئى سەييارە» («يەتتە يۇلتۇز») 38 باب، 10018 مىسرادىن تەشكىل تاپقان. داستاندا، يەتتە مۇساپىر كىشى بىر يەرگە كېلىپ يەتتە ھېكايىنى بايان قىلىدۇ. بۇ ھېكايىلەردە مۇ-ھەببەتنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنى چۈشەنمىگەن پادىشاھ بەھرامنىڭ ئۆزى ياخشى كۆرگەن قىز دىلئارامغا قىلغان زوراۋانلىقلىرى ئەكس ئېتىدۇ. مۇھەببەت ژە نەپرەت، مەردلىك ژە ساختىپەزلىك، نازاكەت ژە قوپاللىق، دوستلۇق ژە نامەردلىك كەبى ئەخلاقىي كاتېگورىيە-لەر پاراللېل قويۇلۇپ، بەھرام كەبى زوراۋان، ئىشرەتخور پادە-شاھلار تەنقىد قىلىنىدۇ.

5. «سەددى ئىسكەندەرى» («ئىسكەندەرنىڭ سېپىلى»)، بۇ داستان 89 باب، 14364 مىسرادىن تۇزۇلگەن. داستاننىڭ سۇژىتى قەدىمكى ماكىدونىيەلىك ئىستېلاچى ئالېكساندىر ماكىدونىسكىي (ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن ــ مىلادىيەدىن ئاۋۋال 356 ــ مىلادىيە-دىن ئاۋۋال 323 ــ يىللار) بىلەن باغلانغان. بۇنىڭدا ئىسكەندەر ئادا-لەتلىك، خەلقپەرۋەر، بىلىملىك پادىشاھ قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. ئىسكەندەر نوقۇل تارىختىكى ئىسكەندەرنىڭ ئۆزىلا ئەمەس ئىدى. بەلكى غايىۋى شەخس سۈپىتىدە نەۋايىنىڭ نەزىرىدە گۈزەل جەمئى-يەتنىڭ ھۆكۈمدارى ئىدى. ئۇنىڭ ئوبرازىدا ئارىستوتېل كەبى پەيلاسوپلۇق بىلەن ئىسكەندەردەك ھۆكۈمدارلىق بىرلىشىپ كەتكە-نىدى. بۇنىڭدا ئەپلاتون (Plato) نىڭ غايىۋى دۆلەت قارىشىنىڭ تەسىرى بار بولسا كېرەك.

ئومۇمەن ئېيتقاندا، نەۋايى «خەمسە»سى ئارقىلىق تۈركىي ئە-دەبىياتتا غۇلىماس، پارلاق ئابىدىنى تىكلىدى. ئۇ بۇ ئارقىلىق ژە-تەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر، ئىنسانپەرۋەر ئىدىيەسىنى ئىپادىلىدى.

ئەسەردىكى مەزمۇنلار يۇنان، رىم، ئەرەبىستان، ئىران، مىسىر، كەشمىر ئىقلىملىرىدىكى ھەر خىل پېرسوناژ بىلەن باغلاندى.

ئەلىشىر نەۋايى ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئەدەبىياتشۇناسلىق، ئېتىكا، تەسەۋۋۇپقا دائىر ئەسەرلەرنىمۇ يازدى. ئۇلار تۆۋەندىكىچە:

1. «مىزانۇلئەۋزان» («ۋەزىنلەر ئۆلچىمى»). بۇ ئەسەردە ئەرەب، پارس، تۈرك شائىرلىرى قوللانغان ئاروز ۋەزىنلىك شېئىرلارنىڭ تۈرلىرى ۋە ئالاھىدىلىكى سىستېمىلىق ھالدا تونۇشتۇرۇلغان ھەم تەھلىل قىلىنغان.

2. «مەجالسۇننەفائىس» («گۈزەللەر سورۇنى»). 1491 ـ يىلى يېزىلغان. بۇ ئەسەردە نەۋايى ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ۋە ئۆزىگە زامانداش بولغان 458 نەپەر شائىر توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ. نەۋايى ھەربىر شائىرنىڭ يۇرتى، مىللىتى، مىجەز ـ خۇسۇسىيىتى، ئۇسلۇبى ھەققىدە توختالغاندىن تاشقىرى، ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەرنى كەلتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ باھاسىنى بېرىپ ئۆتىدۇ. ئېيتىلىشىچە، ئەسەردە تونۇشۇرۇلغان 458 نەپەر شائىرنىڭ ئىچىدە ئاران 35 نەپەر شائىرلا تۈركىي تىلىدا ئەسەر يازغان، قالغانلىرى پارس تىلىدا ئەسەر يازغان. بۇ ئەسەر ئۇيغۇر ئەدەبىي تەنقىدچىلىك تارىخىنى بەرپا قىلىش جەھەتتە ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

3. «مۇھاكەمەتۇللۇغەتەين» («ئىككى تىل ھەققىدە مۇھاكىمە»). بۇ ئەسەر 1499 ـ يىلى يېزىلغان بولۇپ، سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىققا دائىر مەشھۇر ئەسەر. ئەسەردە نەۋايى پارس، تۈرك تىللىرىنى فونېتىكا، لېكسىكا، گىراماتىكا جەھەتتىن سېلىشتۇرۇپ، تۈركىي تىلدىمۇ ئاجايىپ گۈزەل لىرىكىلار، نازۇك پىكىرلىك ئەسەرلەرنى يازغىلى بولىدىغانلىقىنى مىساللار ئارقىلىق ئىسپاتلىغان ۋە تۈرك تىلىنى ھۈنەر (ماھارەت) تىلى دەپ ئاتىغان. نەۋايىنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى ئۇلۇغلاشتەك ئېسىل روھى بۇگۈنكى ئەۋلادلىرىمىز ئۈچۈن بىر ئەينەك.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

4. «لىسانۇتتەير» («قۇشلار تىلى»). نەۋايى بۇ ئەسەرنى 1499 ـ يىلى يازغان. نەۋايى بالىلىق دەۋرىدە پارس شائىرى پەرىددىن ئەتتارنىڭ «مەنتىقۇتتەير» («قۇشلار لوگىكىسى») دېگەن ئەسىرىنىڭ تەسىرىگە قاتتىق ئۇچرىغان بولۇپ، كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇسى بويىچە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بۇ ئەسەرنى جانلىق تەرجىمە ئۇسۇلىدا تۈركىي تىلدا يېزىپ چىقىدۇ. ئۇ ئەسلىي ئەسەرنىڭ ۋەزىن ۋە قافىيە شەكىللىرىنى، ئەتتارنىڭ تەسەۋۋۇپ ئىدىيەسىنى مۇمكىنقەدەر ئەينەن گەۋدىلەندۈرىدۇ، ئارىدا ئۆزىنىڭ تەسىراتلىرىنىمۇ قوشۇپ ئىپادىلەيدۇ.

5. «مەھبۇبۇلقۇلۇب» («كۆڭۈللەر دوستى»). بۇ ئەسەر 1500ـ يىلى يېزىلغان، نەۋايىنىڭ ئۆمرى ھەققىدىكى پەلسەپىۋى يەكۈنى. ئەسەر ئاممىباب يېزىلغان بولۇپ، ئەينى دەۋردىكى تۈرغۇن خەلق ماقال ـ تەمسىلى بۇ مۇتەپەككۇر ئەدىبنىڭ ئىدىيەسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان.

يۇقىرىقلاردىن باشقا، ئەلىشىر نەۋايىنىڭ تەسەۋۋۇپچىلار توغۇشتۇرۇلغان «نەسايىمۇلمۇھەببە» («مۇھەببەت شامىللىرى») گەئوخشاش ئەسەرلىرى ھەمدە تارىخقا ئائىت «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» («ئىران خەلقىنىڭ تارىخى») قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

بىزگىچە يېتىپ كەلگەن نەۋايى ئەسەرلىرىنى تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىش مۇمكىن:

دىۋانلار

1. «خەزائىنۇلمەئانى» («مەنىلەر خەزىنىسى»)
1) «غەرايىبۇسسىغەر» («بالىلىق غارايىپلىرى»)
2) «نەۋادىرۇششەباب» («يىگىتلىك نادىرلىقلىرى»)
3) «بەدائىيۇلۋەسەد» («ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى»)
4) «فەۋائىدۇلكىبەر» («قېرىلىق پايدىلىرى»)
5) «دىۋان فانى» (پارسچە توپلام)

خەمسە

1. «ھەيراتۇلئەبرار» («ياخشى كىشىلەرنىڭ ھەيرانلىقى»)
2. «پەرھاد ۋە شېرىن»
3. «لەيلى ۋە مەجنۇن»
4. «سەبئەئى سەييارە» («يەتتە يۇلتۇز»)
5. «سەددى ئىسكەندەرى» («ئىسكەندەر سېپىلى»)

تەزكىرىلەر

1. «مەجالسۇننەفائىس» («گۈزەللەر سورۇنى»)
2. «نەسايىمۇلمۇھەببە» («مۇھەببەت شامالىرى»)

تىل ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەتكە دائىر ئەسەرلەر

1. «رىسالەئى مۇئەمما» («تېپىشماقلار ھەققىدە»)
2. «مىزانۇلئەۋزان» («ۋەزىنلەر ئۆلچىمى»)
3. «مۇھاكەمەتۇللۇغەتەين» («ئىككى تىل مۇھاكىمىسى»)

دىنىي، ئەخلاقىي، پەلسەپىۋى ئەسەرلەر

1. «مۇناجات»
2. «چىل ھەدىس» («قىرىق ھەدىس»)
3. «نەزمۇلجەۋاھىر» («نەزىلەر جەۋھىرى»)
4. «لىسانۇتتەير» («قۇشلار تىلى»)
5. «سىراجۇلمۇسلىمىن» («مۇسۇلمانلارنىڭ چىرىغى»)
6. «مەھبۇبۇلقۇلۇب» («كۆڭۈللەر دوستى»)

تارىخقا ئائىت ئەسەرلەر

1. «تارىخى مۇلۇكى ئەجەم» («ئىران تارىخى»)
2. «تارىخى ئەنبىيا ۋە ھۆكەما» («پەيغەمبەرلەر ۋە پەيلاسوپلار»)
3. «زۇبدەتۇل ـ تەۋارىخ» («تاللانما تارىخلار»)

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەرجىمىھال خاراكتېرلىك ئەسەرلەر
1. «ھالاتى سەييىد ھەسەن ئەردەشىر»
2. «خەمسەتۇل مۇتەخەييەرىن» («كېچىكىپ يېزىلغان خەمسە»)
3. «ھالاتى پەھلەۋان مۇھەممەد»

مەكتۇپلار
1. «مۇنشەئات» («مەكتۇپلار توپلىمى»)
2. «ۋەقفنامە»

ئەلىشىر نەۋايىنىڭ ئومۇمەن قانچىلىك ئەسەر يازغانلىقى توغرىسىدا خوتەنلىك ئالىم مۇجىزىي 1854 ~ 1855 ـ يىللاردا يازغان «تەۋارىخى مۇسىقىيۇن» («مۇزىكا تارىخى») دا بەزى ئۇ-چۇرلارنى بېرىپ ئۆتىدۇ. ئۇنىڭ دېيىشىچە، نەۋايى ئۆمرىدە جەمئىي 63 پارچە كىتاب يازغانئىكەن.[17]

ئۆزبېكىستان پەنلەر كانىدداتى بەھرىمەن باقاييف «نەۋايى ئەسەرلىرى لېكسىكىسى» دېگەن كىتابىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ:

پۇشكىن ئۆز ئەسەرلىرىدە جەمئىي 21197 سۆز ئىشلەتكەن.
شېكسپىر 20 مىڭدىن كۆپ سۆز ئىشلەتكەن.
سېرۋانتىس 18 مىڭدىن كۆپ سۆز ئىشلەتكەن.
ئابدۇللا توقاي 14 مىڭ سۆز ئىشلەتكەن.
ئاباي 6000 سۆز ئىشلەتكەن.

نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ئومۇمىي سۆز مىقدارى 378 مىڭ 67 سۆز بولۇپ، لېكسىكىلىق مىقدارى 26 مىڭ 35 بولغان.[18]

نەۋايى ئەسەرلىرىدە تەكرى بارلىق مەۋجۇداتنىڭ نېگىزى بولۇپ، تەكرى مەۋجۇداتلارنىڭ ياراتقۇچىسى ۋە زاتى (Substance) دىن ئىبارەت، شەيئىلەر بىردىنبىر تەكرىنىڭ ھەر خىل ھالەتتە ئەكس ئېتىشىدۇر. دۇنيا ئىنسان ئۈچۈن يارىتىلغان بولۇپ، ئىنسانىڭ بەخت ـ سائادىتى تەبىئەتنىڭ، جەمئىيەتنىڭ ۋە ھەربىر

دۆلەتنىڭ ئاخىرقى مەقسىتىدۇر. تىل ۋە ئەقىل ئىنسانىنى ئەزىز ۋە يۈكسەك قىلغان بولۇپ، ئىنسان ئۆزىنىڭ ئەقلىنى ئىشقا سالماغانسېرى بىلىمى ئېشىپ، بەخت تاپالايدۇ.

نەۋايى لىرىكىلىرىدا مۇھەببەت ئاساسىي پىكىر لىنىيەسىگە ئايلانغان بولۇپ، بۇ مۇھەببەت خۇسۇسىي، ئىجتىمائىي، ئىلاھىي قاتلاملارغا ئىگە. ئۆزىبەكستانلىق نەۋايىشۇناس، پىروفېسسور نەجمىدىن كامىلوف نەۋايى غەزەللىرىنى مۇنداق گۇرۇپپىلايدۇ:

1) مۇناجات غەزەللىرى
2) خۇدا بىلەن پەيغەمبەر مەدھىيەسىگە بېغىشلانغان غەزەللەر
3) ئاشىقنىڭ ئەھۋالىنى تەسۋىرلەيدىغان غەزەللەر
4) پەلسەپىۋى غەزەللەر[19]

تەتقىقاتچىلار نەۋايى ئىدىيەسىنىڭ مەنبەسىنى تۆۋەندىكى ئۈچ نۇقتىغا مەركەزلەشتۈرىدۇ:

1. ئەپلاتون، سوقرات، ئارىستوتېل قاتارلىق گىرېك پەيلاسوپلىرى ۋە فارابى، ئىبىن سىنا، بىرونى، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەھمەد يەسەۋى قاتارلىق ئوتتۇرا ئاسىيا مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيەسى.

2. ئوبۇلقاسىم فىردەۋسى، نىزامى گەنجەۋي، خىسراۋ دېھلەۋي، شەيخ سەئدى، پەرىددىن ئەتتار، جالالىددىن رۇمىي، نۇرىددىن ئابدۇراھمان جامى قاتارلىق پارس تىللىق شائىرلارنىڭ ئىجادىي ئۇسلۇبى ۋە يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەھمەد يۈكنەكى، لۇتفىي، سەكاكىي، ئاتايى، ئەھمەد ھاجىبېك كاشغەرىي قاتارلىق ئۇيغۇر ئەدەبىلىرىنىڭ مىللىي ئېستېتىك ئەنئەنىسى.

3. ئەرەب، پارس، تۈرك ئەللىرىدىن چىققان ئاتاقلىق سۆزمچىلارنىڭ تەسىرى.

بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋايى ئۇيغۇر قاتارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرگە ناھايىتى مول ئەدەبىي مىراسلارنى قالدۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى ئەڭ تەسىرچان ئەدەب، مۇتەپەككۇر، پىداگوگ، مۇزىكانت ۋە جامائەت ئەربابى. ئۇ بەرگەن

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

هوسۇلىنىڭ ئالاھىدە كۆپلۈكى، تەسىر دائىرىسىنىڭ كەڭلىكى، بە-دىئىي مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ يۇكسەكلىكى، ئەسەرلىرىنىڭ مەزمۇن قاتلىمىنىڭ موللۇقى بىلەن چاغاتاي دەۋرىدىكى ئەدەبىياتتىلا ئە-مەس، بەلكى پۈتكۈل ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا، ھەتتا تۈركىي مىللەتلەر ئەدەبىياتى تارىخىدا پەۋقۇلئاددە ئورۇن تۇتىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى شائىرلارنىڭ ئۇستازىغا ئايلاندى. نەۋائىيدىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن ئۇيغۇر، ئۆزبېك شا-ئىرلىرىنىڭ ھېچقايسىسى نەۋائىي بەرگەن بەدىئىي زوقتىن ۋە نەۋا-ئىنىڭ پەلسەپىۋى، ئېستېتىك تەسىرىدىن خالىي ئەمەس. نەۋائىي ۋاپاتىدىن كېيىنكى بەش ئەسىر داۋامىدا، شائىرلار ئۇنى شېئىرد-يەت پىرى سۈپىتىدە ئۇلۇغلاپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئوزۇق ئال-دى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرى تۈركىي خەلقلەر شېئىرىيىتىنىڭ قامۇسى، تۈركىي خەلقلەر ئاروز ۋەزنىنىڭ ئۆلچىمى، مۇدەررىسلەرنىڭ مۇ-ھىم دەرسلىكى سۈپىتىدە ئەدىبلەر تەرىپىدىن ئوقۇلۇپلا قالماس-تىن، بەلكى يەنە مۇقامنىڭ نەزمىلىرى قىلىنىپ، كەڭ خەلق ئام-مىسى تەرىپىدىن ئەۋلادمۇئەۋلاد ئېيتىلىپ كەلدى.[20]

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بايانى: نەۋائىنىڭ ئەسەرلىرى 15 ـ ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمىدىن باشلاپلا خەتتاتلار تەرىپىدىن كۆ-چۈرۈلۈشكە باشلىغان. بۇنىڭ ئەسىرلەر مابەينىدە داۋام قىلىشى ئۇيغۇرلاردا مەخسۇس خەتتاتلىق مەكتىپىنى شەكىللەندۈرگەن. نەۋائىي ئەسەرلىرىگە مىنياتورا ئىشلەيدىغان رەسساملار بارلىققا كەلگەن. مەلۇم بولۇشچە، سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى تەۋەسىدە-كى ھەرقايسى كۈتۈپخانىدا ساقلىنىۋاتقان نەۋائىي ئەسەرلىرى قول يازمىلىرى 1000 تومدىن ئاشىدىكەن.[21] «مىلادىيە 16 ـ ئەسىردىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ قەشقەر، يەكەن، خوتەن، ئاقسۇ، كۇچا قاتارلىق شەھەرلىرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئۆلكىنىڭ باشقا شەھەرلىرىدىمۇ نەۋائىيشۇناسلىق ئىلمىنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇر يىلتىز تارتقانلىقىنى كۆرىمىز. نەۋائىي ۋاپاتىدىن ئىككى ئاي كېيىن كۇچا مەدرىسەسىدە نىزامىددىن ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «چاھار دىۋانى» تولۇقى بىلەن كۆ-

چۈرۈلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن مىلادىيە 1700 ـ يىلى مۇشۇ ئەسەر يەنە «خەزائىنۇلمەئانى» دېگەن نام بىلەن ئىككىنچى قېتىم كۆچۈرۈلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ ئۇچىنچى قول يازما نۇسخىسى يەنە شۇ دەۋردە قومۇل شەھىرىدە موللا مەقسۇد دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن.»[12]

20 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرى ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق ئىلىم تەكشۈرۈشىدە، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايىدىن نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ تۈرلۈك قول يازما نۇسخىسى تېپىلغان. ئىلمىي خادىملار نەۋايى ئەسەرلىرى قول يازمىسىدىن 400 نۇسخىدىن ئۇشۇقراقىنى كۆزدىن كەچۈرگەن. 1957 ـ يىلى يەكەندىكى تەكشۈرۈشتە، 700 پارچە ئەسەرنىڭ قول يازمىسى بايقالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە 150 پارچىسى نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىسى ئىكەن.[13]

ئۇنىڭدىن باشقا، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى شەھەر ۋە ناھىيىلەرنىڭ مەدەنىيەت يۇرتلىرىدا ناھايىتى كۆپ قول يازما بولۇپ، بۇلار رەتلەنمىگەن ۋە ئىستاتىستىكا قىلىنمىغان ھالدا تۇرىدۇ. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ يېتەكچىلىكىدە 1952 ~ 1959 ـ يىللاردا ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ قەشقەر، كۇچا، ئاقسۇ، يەكەن، خوتەن، قومۇل، تۇرپان، غۇلجا، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردىن قول يازما توپلانغان. شۇ قېتىم يىغىلغان قول يازمىلارنىڭ سانى 2000 پارچىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، بۇلار جۈڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېي، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى قاتارلىق ئىلىم ئورۇنلىرىغا تەقسىملەنگەن.

1962 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر تەتقىقات جەمئىيىتى ۋە تارىخ تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى شۇ چاغقا قەدەر توپلانغان قول يازمىلارغا ئاساسەن «شىنجاڭ كىتابلار كا-

يۇيغۇر كتاب نۇر بىلىنى www.uyghurkitap.com

تالوگى»نى تۈزۈپ، ئۇيغۇرچە باستۇرغان. ئۇنىڭدىن باشقا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ نوپۇزلۇق ئوقۇتقۇچىسى ئابدۇرېشىت ئىسلامى (دامۇللام) «شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشقا دائىر قەدىمىي كىتابلار كاتالوگى» نى تۈزۈپ، 1965 ـ يىلى باستۇرغان. بۇ كاتالوگدىكى نەۋايىنىڭ ئەسەرلىرى تۆۋەندىكىچە:

كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى		ساقلانغان ئورنى	قول يازما ئەسەرنىڭ نامى	قول يازما نومۇرى
مىلادىيە	ھىجرىيە			
		ش ئۇ ئا ر مۇزېيى	«بەھرام گور» («سەبئەئى سەييارە»دىن پارچە)	No.0 – 137
		جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتى	«ھەيراتۇلئەبرار»	No.705
	1225	جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتى	«چاھار دىۋان»	No.059.9931/501.1
	1269	جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتى	«تۆھپەتۇل ـــ ئەبكار»	No.021.156/501.1
		جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتى	«نەۋايى شېئىرلىرى»	No.909.21/149
1484		جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى مىللەتلەر تەتقىقات ئىنستىتۇتى	«خەمسە نەۋايى»	No.26–36
	1276	ش ئۇ ئا ر مۇزېيى	«سەددى ئىسكەندەرى»، «قۇشلار تىلى»، «مەھبۇبۇلقۇلۇب»، سەبۇرى	No.02–98
1484		شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى	«خەمسە» ـــ نەۋايى («سەددى ئىسكەندەرى»)	No.102

1915	1334	شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى	«كۇللىياتى نەۋايى» (تاش باسما)	No.90
		ش ئۇ ئا ر مۇزېيى	«تەزكىرىلەردە نەۋايى تەرجىمھالى»	No.2 - 6
	1290	شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى	«مەجالىسۇننەفائىس»	No.06
		شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى	«مەھبۇبۇلقۇلۇب»	No.140
		شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى	«قۇشلار تىلى»	No.208
	1813	ش ئۇ ئا ر مۇزېيى	«نەسرىلەشتۇرۇلگەن خەمسە» (سىددىق)	No.2 - 134
	1317	شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتى	نەۋايى شېئىرلىرى	No.0447

غەيرەتجان ئوسمانىڭ «نەۋايىشۇناسلىق تەتقىقاتى ھەققىدە» ناملىق ماقالىسىدىن ئېلىندى.[29]

تۆۋەندىكىلەرى قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان نەۋايى ئەسەرلىرى قول يازمىسى

كۆچۈرۈلگەن ۋاقتى		قول يازما ئەسەرنىڭ نامى	قول يازما نومۇرى
مىلادىيە	ھىجرىيە		
	1253	«خەمسە نەۋايى»	0060
1905	1332	«خەمسە نەۋايى»	0082
		«نەۋايىنىڭ يەتتە داستانى»	0083
		«خەمسە نەۋايى»	0107
		«فەرھاد ۋە شېرىن»	0122

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

0131	«خەمسە نەۋايى»		
0132	«خەمسە نەۋايى»		
0171	«خەمسە» دىن تاللانما	1326	
0172	«نەۋايى داستانلىرى»		
0181	«مەۋلانە ئەمىر نەۋايى»	1335	
0200	«خەمسە نەۋايى»	1315	
0201	«خەمسە نەۋايى»	1324	
0212	«خەمسە نەۋايى»		1893
0218	«خەمسە نەۋايى»		
0219	«لەيلى ۋە مەجنۇن»	1285	
0238	«خەمسە ئەلىشىر نەۋايى»	1311	
0242	«نەۋاينىڭ ئېپىك داستانلىرى»		
0257	«نەۋايى داستانلىرىدىن تاللانما»		
0280	«خەمسە نەۋايى»		
0359	«نەۋايى شېئىرلىرىدىن تاللانما»		
0361	«خەمسە نەۋايى»		

ئەسەد سۇلايمانىڭ «خەمسە ھادىسىسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى.[25]

دوكتور ئەسەد سۇلايمان «خەمسە ھادىسىسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ناملىق دوكتورلۇق ماقالىسىدە مەخسۇس خەمسە ھەققىدە توختالغاچقا، نەۋايىنىڭ باشقا ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىنى ئىستاتىستىكىلىمىغان.

1977 ـ يىلى يەنە بىر قېتىملىق قول يازما يېغىش بولغان. «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر خەۋىرى» دېگەن ژۇرنالنىڭ 1988 ـ يىللىق 6 ـ سانىدا شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە

ساقلىنىۋاتقان نەۋايى ئەسەرلىرى ئېلان قىلىنغان.

ئەسەر نامى	بەت سانى	كۆچۈرۈلگەن ياكى بېسىلغان ۋاقتى	
		ھىجرىيە	مىلادىيە
«مەھبۇبۇلقۇلۇب» (قول يازما)			
«مەھبۇبۇلقۇلۇب» (قول يازما)	128		
«مەھبۇبۇلقۇلۇب» (قول يازما)	240		
«نەۋايى غەزەللىرى»	256		
«نەۋايى غەزەللىرى»	218		پېتىربورگ 1893
«نەۋايى شېئىرلىرى»	308		
«نەۋايى شېئىرلىرى»	852		
«مىر ئەلىشىر نەۋايى» (باسما)	456	1558 ~ 1559	
«نەۋايى غەزەللىرى»	110		
«مىر نەۋايى»	220		
«نەۋايى شېئىرلىرى»	108		

غەيرەتجان ئوسمانىنىڭ «نەۋايىشۇناسلىق تەتقىقاتى ھەققىدە» ناملىق ماقالىسىدىن ئېلىندى.[۵]

1990 ~ 2000 ـ يىللاردا بىرقانچە قېتىملىق قول يازما تەكـشۈرۈش پائالىيىتى بولۇپ، مەلۇم بولۇشچە، پۈتكۈل شىنجاڭدىكى ھەرقايسى يۇرتتىن ناھايىتى كۆپ قول يازما يىغىلغان، لېكىن ھـازىرغىچە ئېنىق ئىستاتىستىكا قىلىنمىغان. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، نەۋايى قول يازمىلىرىنى يىغىش، رەتلەش، ئىستاتىستىكىلاش ۋە تەتقىق قىلىش نۆۋەتتىكى ناھايىتى مۇھىم ئىش بولۇپ، ئەگەر بۇ خىزمەت جىددىي تۈتۈلمايدىكەن، نەۋايىغا ئائىت نۇرغۇن قىممەتلىك ماتېرىيالنىڭ يوقىلىپ كېتىشى ئېنىق.

مۇتەخەسسىسلەرنىڭ مەلۇم قىلىشچە، ھازىر ئۆزبېكىستان

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قول يازمىلار فوندىدا ساقلىنىۋاتقان نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ 254 قول يازما نۇسخىسى ئىچىدە 66 قول يازمىنىڭ تۈزگۈچىسى ۋە كۆچۈرگۈچىسى ئېنىقلانغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئالتە چوڭ قول يازمىنىڭ كۆچۈرگۈچىلىرى «كاشغەرلىق» تەخەللۇسلۇق خەتتاتلار ئىكەن.[17]

مىرسۇلتان ئوسمانوفنىڭ دەپ بېرىشىچە، ھازىر ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا ئابدۇرېھىم پاززل كاشغەرلىق تەرىپىدىن 1824 ~ 1830- يىللاردا كۆچۈرۈلگەن تولۇق توپلام بولۇپ، ئۇنىڭغا نەۋايىنىڭ 19 پارچە ئەسىرى كىرگۈزۈلگەنىكەن، ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى 1958 - يىلى ئۇ قول يازمىنى 3000 رۇبلىغا سېتىۋەتكەنىكەن.

ئۇيغۇر خەلقى نەۋايى شېئىرلىرىنى ھۆسنىخەت قىلىپ يېزىپ مەكتەپلەرگە ئاسقان، ئۆي مېھمارچىلىقى بىلەن بىرلەشتۈرگەن، ھەتتا نەۋايى شېئىرلىرىنى تۇرمۇش بۇيۇملىرىغچە ئويغان. 1955 - يىلى شىنجاڭنىڭ قاراقاش ناھىيەسىدىن نەۋايىنىڭ يەتتە مىسرالىق شېئىرى ئويۇلغان بىر نەقىشلىك ئاپتۇۋۇا تېپىلغان بولۇپ، بۇ ئاپتۇۋۇا مىلادىيە 1842 - يىلى سېرىق تۇچتىن ياسالغانىكەن.[18]

نەۋايى ئەسەرلىرى ئىزچىل تۇرده ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ تېما مەنبەسىگە ئايلانغان. 19 - ئەسىرده قەشقەرده ئۆتكەن ئابدۇرېھىم نىزارىي، زىيائىي، تۇردۇش ئاخۇن غەربىي، سەبۇرىي قاتارلىق شائىرلار نەۋايى داستانلىرىدىكى سۇژېتتىن پايدىلىنىپ داستان يازغان. سەبۇرىي 1840 - يىلى «نەۋايىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىنى يېزىپ، «سەددى ئىسكەندەرى» توغرىسىدا مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن. 18 - ئەسىرده يەكەندە ياشىغان ئۆمەرباقى يەركەندىي نەۋايىنىڭ «پەرھاد ۋە شېرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» ئەسىرىنى نەسرلەشتۈرۈپ ئاممىباباشتۇرغان. يەنە مۇللا سىددىق ياركەندىي «خەمسە» ئىچىدىكى تۆت داستانغا «لىسانۇتتەير» («قۇشلار تىلى»)نى قوشۇپ، نەسرلەشتۈرۈپ چىققان. نەتە-

جىدە، نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ئاۋام خەلق بىلەن بولغان ئالاقىسى بار-غانسېرى قويۇقلاشقان. 20 - ئەسىرنىڭ 30 ~ 40 - يىللىرىدا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى «پەرھاد ۋە شېرىن»، «لەيلى ۋە مەجنۇن» نى دىرامىلاشتۇرۇپ چۆچەك، غۇلجا، ئۈرۈمچى، ئاقسۇ سەھنىلىرىدە ئوينىغان. نەۋايى ئەسەرلىرىنى سەھنىلەشتۈرۈش 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىمۇ بىر مەزگىل ئەۋجىگە چىقتى. 1980 - يىلى كۇچا ناھىيە سەنئەت ئۆمىكى «پەرھاد ۋە شېرىن»نى سەھنىلەشتۈرۈپ شىنجاڭ بويىچە ئويناپ چىقتى. شائىر نىمشېھىت ئەرمىيا ئەلى دامۇللا سايرامىي (1906 ~ 1972) «پەرھاد ۋە شېرىن»دىن ئىلھاملىنىپ، «مىڭئۆي ۋە پەرھاد ۋە شېرىن» داستانىنى يېزىپ چىقتى. ھەم 1948 - يىلى غۇلجىدا ئۆز خىراجىتى بىلەن نەشر قىلدۇردى (مۇھەررىردىن).

نەۋايى ئەسەرلىرى نەچچە، ئەسىردىن بېرى ئۇيغۇر دىيارىدىكى داڭلىق مەدرىسەلەرنىڭ دەرسلىكى بولۇپ كەلدى. سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدىن باشلاپ نەۋايى شېئىرلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ داڭلىق، زور ھەجىملىك كىلاسسىك مۇزىكىسى ئون ئىككى مۇقامغا غوللۇق نەزم قىلىپ كىرگۈزۈلدى. بۇ ھال نەۋايىنى ئاۋام خەلقتە ناھايىتى يېقىنلاشتۇردى. مۇقامغا نەۋايىنىڭ جەمئىي 90 پارچە غەزىلى كىرگۈزۈلگەن.

20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا، ئاپەتلىك «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دەۋرى ئاخىرلىشىپ، نەۋايى ئەسەرلىرىنى رەتلەش ۋە نەشر قىلىش ئەسلىگە كەلدى. نەۋايى ئەسەرلىرى جۇڭگودىكى ئۇيغۇرچە ھەرقايسى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىپ، ياش ئەۋلادلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. 1982 - يىلى شائىر تېيىپجان ئېلىيېف «چاھار دىۋان» دىن تاللاپ تۈزگەن «غەزەللەر» نەشر قىلىندى. ئارقىدىن نەۋايىنىڭ «مەجالىسۇننەفائىس» (1994 - يىلى)، «مەھبۇبۇلقۇلۇب»، «مۇھاكەمەتۇللۇغەتەين» (1988 - يىلى)، «خەمسە» (1991 - يىلى) ۋە باشقا ئەسەرلىرى نەشر قىلىندى.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىيۇ جىڭيا (刘井亚)، جۇ خېڭجېڭ (周恒正) قاتارلىق مۇتەخەسسىسلەر «غەزەللەر» دېگەن كىتابتىن 128 پارچە غەزەلنى تاللاپ، 1992 ـ يىلى ئىچكى موڭغۇل نەشرىياتىدا «نەۋايى شېئىرلىرىدىن تاللانما» («纳沃依诗选») دېگەن كىتابنى نەشر قىلدۇردى. تېيىپجان ئېلىيېۋ تۈزگەن نەۋايى غەزەللىرىنى مەشھۇر ئەدەبي تەرجىمان جاڭ خۇڭچاۋ ئەپەندى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، «نەۋايى غەزەللىرىدىن تاللانما» («纳瓦依格则勤诗选集») دېگەن نام بىلەن 2001 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدا نەشر قىلدۇردى.

بىر پۈتۈن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەتقىقاتىغا ئائىت دەرسلىكلەر ۋە مەخسۇس ئەسەرلەر بارلىققا كېلىش بىلەن بىللە، نەۋايى ھەققىدىمۇ كۆرۈنەرلىك تەتقىقات نەتىجىلىرى مەيدانغا كەلدى. تۆۋەندە بىز نەۋايىغا ئائىت نۇقتىلىق تەتقىقات ئەسەرلىرىنى ۋە نەۋايىنىڭ ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ ئەدەبىيات دەرسلىكلىرىدىكى ئورنىنى كۆرسىتىپ ئۆتىمىز:

1. «بۇيۇك ئىلھىشر نەۋايى» (ئۇيغۇرچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى نەشرى، 480 بەت، ئۇرۇمچى. كىتابقا تەتقىقاتچىلارنىڭ 25 پارچە ماقالىسى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئىلھىشر نەۋايىغا ئائىت ھەر خىل تېما مۇھاكىمە قىلىنغان، تۈزگۈچىسى ئابلىمىت ئەھەد بۆگۈ.

2. «ئۇلۇغ شائىر نەۋايى» (خەنزۇچە)، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە ئون ئىككى مۇقام تەتقىقات جەمئىيىتى تۈزگەن. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى، 208 بەت، ئۇرۇمچى. كىتابقا ئۇيغۇر ۋە خەنزۇ تەتقىقاتچىلارنىڭ جەمئىي 12 پارچە ماقالىسى كىرگۈزۈلگەن.

3. «نەۋايى ھەققىدە» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورى ھاجى ئىمىن تۇرسۇن، مىللەتلەر نەشرىياتى 2000 ـ يىلى نەشرى، 347 بەت، بېيجىڭ. بۇ ئەسەر نەۋايى ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئەسىرى بولۇپ، جۇڭگودىكى نەۋايىشۇناسلىق ساھەسىدە نوپۇزلۇق ئەسەر دېيىشكە

بولىدۇ. كىتابتا ئەلىشىر نەۋايىنىڭ ئەسلىي نەسەبى، ھاياتى، ئىجادىيىتى، نەۋايىنىڭ ئەدەبىي تىلى مول تارىخىي پاكىتلار ۋە دەلىللەر ئارقىلىق ئېچىپ بېرىلگەن. ئاپتور يەنە نەۋايى شېئىرىيىتىنىڭ مەزمۇن قاتلىمى، ژانىرلىق خۇسۇسىيىتى، نەۋايىنىڭ ئىپادىلەش سەنئىتى، نەۋايىدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئەدەبىي تىل مۇھىتى ئۈستىدە ناھايىتى تەپسىلىي توختالغان. ھەتتا نەۋايىنىڭ كىشىلىك قارىشى ھەققىدە مەخسۇس توختالغان.

4. «خەمسە ھادىسىسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» (خەنزۇچە)، ئاپتورى ئابدۇسالام سۇلايمان، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى، 213 بەت، ئۇرۇمچى. بۇ ئەسەر ئاپتورنىڭ دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى بولۇپ، «خەمسە» تەتقىقاتى ساھەسىدىكى تۇنجى كىتاب. بۇ كىتاب مۇقەددىمە، خاتىمە ۋە ئۈچ بابلىق ئاساسىي تېكىستتىن تەشكىل تاپقان. ئاپتور خەمسەچىلىك ئەنئەنىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى، راۋاجلىنىشى، خەمسەچىلىكنى شەكىللەندۈرگەن شەرق كىلاسسىكلىرى، ئۇلارنىڭ ئورنى، تۆھپىسى ھەققىدە ئومۇمىيۈزلۈك توختالغاندىن كېيىن، ئەلىشىر نەۋايىنىڭ خەمسە ئىجادىيىتىگە ئۆتىدۇ. پارس ئەدەبىياتىدىكى خەمسەچىلىكتىن ئىلھام ئالغان نەۋايىنىڭ ئۆزىدىن كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىلىرىگە كۆرسەتكەن تەسىرىنى كونكرېت ئاپتور ۋە ئەسەرلەر ئارقىلىق دەلىللەيدۇ.

5. «ئەلىشىر نەۋايى» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورى ئەسەد سۇلايمان، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 ـ يىلى نەشرى، 134 بەت، ئۇرۇمچى. كىتاب مۇقەددىمە ۋە خاتىمە، سەككىز بابلىق ئاساسىي تېكىستتىن تەشكىل تاپقان. بۇ كىتاب نەۋايىنىڭ ۋەتەنى، مىللىتى، ھايات مۇساپىسى، ئىجادىيىتى، نەۋايىنىڭ بەدىئىي ئۇتۇقلىرى، پەلسەپىۋى قاراشلىرى، نەۋايىنىڭ تۈركىي تىل ئىنقىلابى، ئۇنىڭ تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتى، جۈملىدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تۇتقان ئورنىنى ئىخچام ھەم سىستېمىلىق تونۇشتۇرغان. ئەسەر گەرچە تونۇشتۇرۇش خاراكتېرىدە بولسىمۇ، تەنقىدىي، تەھلىلىي تۇسى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

خېلى قويۇق.

6. «چاغاتاي تىلى توغرىسىدىكى قاراشلىرىمىز»، ئاپتورلىرى مەرسۇلتان ئوسمانوف، خەمىت تۆمۈر. بۇ ماقالە «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى» (ئۇيغۇرچە) 1993 ـ يىللىق 1 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. كېيىن «خەمىت تۆمۈر ئىلمىي ماقالىلىرى»غا كىرگۈزۈلۈپ، مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن قايتا نەشر قىلىنغان (2006ـ يىلى ئىيۇن). مەزكۇر ماقالە «خەمىت تۆمۈر ئىلمىي ماقالىلىرى» دا 84 بەتتىن ئىگىلىگەن. بۇنى چاغاتاي تىلى نەۋايىشۇناسلىق ساھەسىدىكى نوپۇزلۇق ماقالە دېيىشكە بولىدۇ. بۇ ئىككى ئاپتور چاغاتاي تىلىنىڭ شەكىللىنىشى، تەۋەلىكى ۋە ئۇنىڭ ئۇيغۇر، ئۆزبېك تىللىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىدە ئىلمىي ۋە سىستېمىلىق مۇھاكىمە ئېلىپ بارىدۇ، شۇنداقلا نەۋايىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان چاغاتاي ئەدەبىياتى ۋەكىللىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىيات ۋەكىللىرى ئىكەنلىكىنى دەللىلەيدۇ. ئۇلار ئاۋۋال چاغاتاي تىلىنىڭ تەتقىق قىلىنىش ئەھۋالىغا بىر قۇر نەزەر تاشلاپ، تۈركىيە، ئۆزبېكستان، رۇسىيە تەتقىقاتچىلىرىنىڭ چاغاتاي تىلى، ئۇنىڭ مەنبەسى ۋە راۋاجى ھەققىدىكى كۆزقاراشلىرىنى ئوقۇرمەنلەرگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىدۇ، ئاندىن ئۇلارغا تەنقىدىي باھا بېرىدۇ. ئاپتورلار ئۆزلىرىنىڭ چاغاتاي تىلىنىڭ فونېتىكىسى، لېكسىكىسى ۋە گىراماتىكىسىغا دائىر پۈختا بىلىمى ۋە مول تارىخ بىلىملىرى ئارقىلىق نەۋايى ئىشلەتكەن ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى ئېكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقىدۇ.

7. «ئەلىشىر نەۋايىنىڭ مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى ئورنى»، ئاپتورى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، بۇ ئەسەر «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى (ئۇيغۇرچە)نىڭ 1991 ـ يىللىق 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. كېيىن يالقۇن روزى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلانغان «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت» (ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرىنىڭ 1 ـ تومى) ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلگەن. بۇ ماقا-

لىنى ئۇيغۇرلاردا شەكىللىنىۋاتقان نەۋايىشۇناسلىق ساھەسىدىكى دادىل ۋە چوڭقۇر ئىلمىي ئاساسقا ئىگە، تارازا باسىدىغان ماقالە دېيىشكە بولىدۇ. پىروفېسسور ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بۇ ما-قالىسىدە نەۋايىنىڭ ھاياتىغا دائىر مەنبەلەر، نەۋايىنىڭ نەسەبى ھەققىدىكى تالاش ـ تارتىشنىڭ كېلىپ چىقىشى، نەۋايى دەۋرىدىكى مەدەنىي مۇھىت، نەۋايى ئەدەبىي تىلىنىڭ ئېتنولوگىيەسى، نەۋايى مىراسلىرىنىڭ تارىخىي قىممىتى ۋە ئىلمىي قىممىتى، نەۋايىنىڭ تەسىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ھەم چوڭقۇر مۇھاكىمە يۈرگۈزىدۇ.

8. «ئون ئىككى مۇقام ۋە نەۋايىخانلىق ئەنئەنىسى»، ئاپتورى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن. بۇ ماقالە ئاپتورنىڭ «ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى» (يالقۇن روزى تۈزگەن) ناملىق توپلىمى (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىلى نەشرى، ئۇيغۇرچە) غا كىرگۈزۈلگەن. بۇ ئەسەر نەۋايى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 1991 ـ يىلى ئۆتكۈزۈلگەن 550 يىللىق خاتىرىسىگە بېغىشلاپ يېزىلغان. ئاپتور نەۋايى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرۈش، نەۋايى ئەسەرلىرىنى پۈتكۈل ئۇيغۇر دىيارىنىڭ مەدرىسەلىرىدە دەرسلىك قىلىپ ئوقۇتۇش، نەۋايىغا مۇشائىرىلەرنى يېزىش، نەۋايى شېئىرلىرىنىڭ ئون ئىككى مۇقام ئاھاڭلىرىغا نەزم قىلىنىپ سېلىنىشى قاتارلىق تەرەپلەردىكى تا-رىخىي ئەنئەنىلەرنى يورۇتۇش ئارقىلىق، بەش يېرىم ئەسىر مابەي-نىدىكى ئۇيغۇرلاردا نەۋايىخانلىق ئەنئەنىسىنىڭ قانداق داۋاملاشقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

9. «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1997 ـ يىلى نەشرى. كىتابتا «كەنجى ئويغىنىش دەۋرىنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى ـــ ئۇلۇغ-بېك ۋە ئەلىشىر نەۋايى» دېگەن بىر باب بار. مەزكۇر بابتا، ئاپتور نەۋايىنىڭ ئىدىيە مەنبەلىرى، تەبىئەت ۋە ئىلاھىيەت قاراشلىرى، ئەخلاقىي ۋە ئىجتىمائىي قاراشلىرى نەۋايىنىڭ ئەسەرلىرىدىكى كونكرېت مىساللار ئارقىلىق تەھلىل قىلىنىدۇ. ئۇ، نەۋايىنى ئۇيغۇ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غۇر ئەدەبىياتىدا يۇسۇپ خاس ھاجىپتىن كېيىن يەنە بىر يۇكسەك لىك يارالتتى، دەپ باھالايدۇ.

10. «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تەزىسلىرى» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورلىرى ۋاھىتجان غوپۇر، ئەسقەر ھۇسەيىن، مىللەتلەر نەشرىياتى 1987 ـ يىلى نەشرى، بېيجىڭ. كىتابتا ئەلىشىر نەۋايى ئۇچۇن 174 بەت سەھىپە ئاجرىتىلغان. بۇ كىتاب ئالىي مەكتەپ دەرسلىكى ئىچىدە بىرقەدەر يىرىك ھەم مۇتۇھەر دەرسلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كىتابتا نەۋايىنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ۋە نۇقتىلىق ئەسەرلەرنىڭ مەزمۇنى، ئېستېتىك ئۇنۇمى تەپسىلىي تونۇشۇرۇلغان.

11. «ئۇيغۇرلاردا كىلاسسىك ئەدەبىيات» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورى شەرىپىددىن ئۆمەر، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى 1989 ـ يىلى نەشرى، ئۇرۇمچى. بۇ كىتابتا نەۋايى ئۇچۇن 171 بەت سەھىپە ئاجرىتىلغان. ئاپتورنىڭ تەھلىللىرى رۇسىيە ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا نەشر قىلىنغان مەنبەلەر ئاساسىدا چوڭقۇر قانات يايىدۇ.

12. «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (ئىككى توم)، باش تۇزگۇچى غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2002 ـ يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، ئۇرۇمچى. كىتابتا نەۋايى ئۇچۇن 91 بەت سەھىپە ئاجرىتىلغان. پىروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلىش جەھەتتە ھوسۇللۇق ئاپتور بولۇش سۈپىتى بىلەن، نەۋايىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىيىتى ھەققىدىكى بايانلارنى ئەملىي تەكشۇرۇش ئارقىلىق قولغا كەلگەن ماتېرىياللار بىلەن دەلىللەيدۇ. ئۇنىڭ نەۋايى ئىجادىيىتىنىڭ كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىلىرىگە كۆرسەتكەن تەسىرى، نەۋائىيانىلىق ئەنئەنىسىنىڭ ئۇيغۇرلاردىكى ئىزچىللىقىنى چۇشەندۇرۇش جەھەتتىكى ئەمگىكى نىسبەتەن ئالاھىدە بولغان.

غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر يەنە 2003 ـ يىلىدىن باشلاپ، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» قاتارلىق ژۇرناللاردا «ئەلىشىر نەۋايىنىڭ ھاياتى ۋە ئىجادىي پائالىيىتى توغرىسىدا تەلقىن

لىق سۆھبەت» ماۋزۇسىدا جەمئىي 13 پارچە ماقالىنى ئارقا - ئار - قىدىن ئېلان قىلىپ، نەۋايىنىڭ نەسەبى، مىللەت تەۋەلىكى، ئەدە - بىي تىل ئالاھىدىلىكى، ياشىغان ۋە ئىجاد قىلغان ماكان - زامان - لىرىنىڭ تارىخىي، مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى، نەۋايى ۋە ۋارىسلىق مەسىلىسى، نەۋايىشۇناسلىقنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالى قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىدە نىسبەتەن ئىزچىللىققا ئىگە مۇھاكىمىلەرنى يۈر - گۈزگەن.

13. «ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەدەبىياتى» (ئىككى توم)، باش تۈزگۈچى غەيرەتجان ئوسمان ئۇتۇر، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2004 - يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، ئۇرۇمچى. كىتابتا ئەلىشىر نەۋا - يىنىڭ ئىجادىيىتى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغاندىن كېيىن، نەۋايى لىرىكىلىرى ۋە داستانلىرىدىن نەمۇنىلەر بېرىلگەن. ئاخىرىدا «ئە - لىشىر نەۋايى ۋە كېيىنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن بىر پارچە ماقالە بېرىلگەن.

14. زاريف دولاتنىڭ باش تەھرىرلىكىدە تۈزۈلگەن «شىنجاڭ - دىكى مىللەتلەرنىڭ پەلسەپىۋى ئىدىيە تارىخىدىن ئوچېرىكلار»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2002 - يىلى نەشرى (ئۇي - غۇرچە)، ئۇرۇمچى. نەۋايى ھەققىدىكى بابى ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەد - ئىمىننىڭ تەتقىقات ئاساسلىرى بىلەن بىرەك.

15. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (2 - توم)، ئاپتورلىرى ئە - مىنجان ئەھمىدى ئۇتۇق، غەيرەتجان ئوسمان ئۇتۇر، مۇھەممەد - تۇردى مىرزىئەھمەت، ئەسەد سۇلايمان، ھەبىبۇللا ئابدۇسالام، مىل - لەتلەر نەشرىياتى 2006 - يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، بېيجىڭ. كە - تابتا نەۋايى ئۇچۇن 240 بەت سەھىپە ئاجرىتىلغان بولۇپ، بۇ كە - تابنى نەۋايى ھەققىدە بىرقەدەر تەپسىلىي ھەم ئىنچىكە مەلۇمات بەرگەن كىتاب دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارد - خى» جەمئىي بەش توم بولۇپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ قەدىمكى دەۋ - رىدىن مىلادىيە 2000 - يىلىغىچە بولغان ئەدەب ۋە ئەسەرلەر تو -

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نۇشتۇرۇلغان.

16. «ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى»، ئاپتورلىرى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت، قادىر ئەكبەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005 ـ يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، ئۇرۇمچى. كىتابتا ئەلىشىر نەۋايى ئۆزبېك ئەدەبىياتىنىڭ يېرىك ۋەكىلى سۈپىتىدە تونۇشتۇرۇلغان. نەۋائىي نەقىشبەندىيە تەرىقىتىنىڭ تەسىرىگە يولۇققاچقا، ئاپتورلار ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى نەقشبەندىيە تەرىقىتىنىڭ پىرىنسىپلىرى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ مۇھاكىمە قىلغان. نەۋائىينىڭ مۇھەببەت، ھاياتى، ئىلاھىيەت قاراشلىرى تەسەۋۋۇپ قاراشلىرى ئاساسىدا نىسبەتەن چوڭقۇرلاپ يورۇتۇپ بېرىلگەن.

17. «تەسەۋۋۇپ پەلسەپىسى»، ئاپتورى ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، ئۇرۇمچى. كىتابتا «نەۋائىي ۋە تەسەۋۋۇپ» ماۋزۇسى ئاستىدا، نەۋائىي يولۇققان تەسەۋۋۇپ ئىدىيەسى تەسىرىنىڭ مەنبەلىرى، ئەسەرلىرىدىكى ئىپادىسى، نەۋائىي تەسەۋۋۇپ ئىدىيەسىنىڭ ماھىيىتى چۈشەندۈرۈلگەن.

18. «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پارس ـ تاجىك تىلىدىكى ئەسەرلىرى توغرىسىدا» (ئۇيغۇرچە)، ئاپتورى زەمىر سەئىدۇللا زادە. بۇ ماقالە دەسلەپ «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 1998 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان، كېيىن بىز يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇپ ئۆتكەن «بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي» ناملىق ماقالىلەر توپلىمىغا كىرگۈزۈلگەن. ئاپتور تاجىك مىللىتىدىن چىققان دوكتور بولۇپ، دولتورلۇقنى تاجىكىستاندا تاماملىغان، ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پارس ئەدەبىياتى بىلەن بولغان تەسىرىي مۇناسىۋىتىنى چۈشەندۈرۈش، شۇنداقلا نەۋائىينىڭ پارسچە توپلىمى ـــ «دىۋان فانى»نى مۇھاكىمە قىلىش جەھەتتە مەزكۇر ماقالىنىڭ تۆھپىسىنى ئالاھىدە باھالاشقا بولىدۇ. ئاپتور پارس تىلىنى بىلگەچكە، نەۋائىينىڭ پارس ئەدەبىياتىدىكى ئورنىنى رېئال مەۋقەدە تۇرۇپ ئىزاھلاپ

بەرەلىگەن.

19. «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (خەنزۇچە)، ئاپتورى لى گوشياڭ (李国香)، لەنجۇ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1992 ـ يىلى نەشرى. ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتىنى بىر ئۆمۈر تەتقىق قىلغان لى گوشياڭ ئەپەندى ئۇيغۇر تەرجىمىچىلىكى، ئون ئىككى مۇقام، تۈركىي مىللەتلەرنىڭ تارىخى توغرىسىدا مەخسۇس كىتابلارنى يازغان. ئۇنىڭ «ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئەنئەنىۋى ژانىرلار»، «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» ناملىق ئىلمىي ئەمگەكلىرى ھۆرمەتكە سازاۋەر. ئاپتور «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» دېگەن ئەسىرىدە نەۋايى توغرىسىدىكى بابقا 39 بەت سەھىپە ئاجراتقان بولۇپ، نەۋايىنىڭ ھاياتى، ئەسەرلىرى ۋە تەسىرى ھەققىدە مەخسۇس توختالغان. بولۇپمۇ نەۋايى ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش جەھەتتىكى مېھنىتى ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدۇ. لى گوشياڭ ئەپەندى نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ نامىنى لاتىن ھەرپى بىلەن بېرىش بىلەن بىللە، خەنزۇچە تەرجىمىسىنى نىسبەتەن ئۆلچەملىك تۇرغۇزۇپ، ئەسەرلەر ھەققىدە مېغىزلىق مۇھاكىمىلەرنى بەرگەن.

20. «پەرھاد ۋە شېرىن» (法尔哈德和希林) نىڭ خەنزۇچە نەشرى. چاڭجياڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 2008 ـ يىل نەشرى. ئەسەر رۇسچە تەرجىمە نۇسخىسىغا ئاساسەن شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات تەرەققىيات ئورنى چەت ئەل ئەدەبىياتى تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى ۋۇ گوجاڭ (吴国璋) ئەپەندى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان. كىتابنىڭ ئاخىرىغا قىسقىچە تۇرۇلغان ئاخىرقى سۆزگە قارىغاندا، بۇ ئەسەرنى تەرجىمە قىلىش ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدىلا پىلانلانغان بولۇپ، تۇرلۇك سەۋەب تۈپەيلىدىن ئەسەرنىڭ نەشرى كېچىكىپ كەلگەن. ئاتاقلىق ئەدەبىي تەرجىمان گې باۋچۈەن (戈宝权) ئەپەندى «تەرجىمىلەر» («译文») ژۇرنىلىنىڭ 1957 ـ يىلى ئىيۇندىكى سانىدا بىر قىسىم پارچىنىڭ تەرجىمىسىنى ئېلان قىلغان. ۋۇ گوجاڭ ئەپەندى بولسا

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئىزدىنىش نەتىجىسىدە، ئەسەرنى جۇڭگو ـ ئۆزبېكىستان دوستلۇقىغا ئاتاپ ئاخىر ئوڭۇشلۇق نەشردىن چىقارغان. دۇنيا كىلاسسىكلىرى مەجمۇئەسى (世界文学名著典藏) قاتارىدىن ئورۇن ئالغان بۇ كىتابنىڭ باش قىسمىغا شاڭخەي ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى فەن چىڭلىڭ (番庆舲) ئەپەندى تونۇشتۇرۇش سۆزى يازغان بولۇپ، ئەلشىر نەۋائىينىڭ ھاياتى، سىياسىي كەچۈرمىشلىرى ۋە ئىجادىيىتى خېلى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلغان. ئەلشىر نەۋائىينىڭ كېلىپ چىقىشىنى نوقۇل ئۆزبېك دەپ چۈشەنگەن فەن ئەپەندى شائىر ئابدۇرېھىم نىزارىينىڭ نەۋايى ئەنئەنىسىگە بولغان ۋارىسلىقىنى ئۇيغۇر ـ ئۆزبېك خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىيەت دوستلۇقى قاتارىدا ئىزاھلاپ ئۆتكەن. ئەسەرنىڭ رۇسچە نۇسخىسىدىن ئۆرۈلگىنىدىن قارىغاندا، تەرجىمە مۇئەللىپى نەۋائىينىڭ مىراسلىرىنىڭ ئەسلىي مەنبەلىرىنى چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتىن يىراق بولسا كېرەك. قانداقلا بولمىسۇن، بۇ تەرجىمە نەۋائىينىڭ يىرىك ئەسەرلىرىنىڭ بىرىنىڭ خەنزۇچە تولۇق نەشرى بولۇش سۈپىتى بىلەن دىققەتكە سازاۋەردۇر.

يۇقىرىدا تونۇشتۇرغانلىرىمىز ئۇيغۇرلاردا شەكىللىنىۋاتقان نەۋايىشۇناسلىققا دائىر بىر قىسىم دەرسلىك ۋە ماقالىدىن ئىبارەت. پىروفېسسور غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر «نەۋايىشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ ئەھۋالى» دېگەن ماقالىسىدە نەۋايىغا ئائىت 100 دىن ئارتۇق ماقالىنىڭ كاتالوگىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ماقالىلەرنى بىر يەرگە ئەكەلسەك، روشەن تېمالىك ئىزچىللىق ۋە سىستېمىنى كۆرەلمەيمىز. ئەمما، ئۇلار كۈنىمىزدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ نەۋايىشۇناسلىق ساھەسىدىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ ھالىتى ۋە يۈزلىنىشىنى چۈشىنىشىمىزدە قىممەتلىك ماتېرىياللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نەۋايىخانلىق ئۇيغۇرلاردا بەش ئەسىردىن ئارتۇق ئەنئەنە. ئەمما بىزدە سىستېمىلىق، پىلانلىق، ئىزچىل تۇردىكى نەۋايىشۇناسلىق

تېخى شەكىللىنىپ بولالمىدى. بۇنىڭ ئىجتىمائىي، ئىقتىسادىي ۋە باشقا ھەر خىل سەۋەبى بار، ئەلۋەتتە. تۆۋەندە بىز نەۋايى تەتقىقاتىدا ساقلىنىۋاتقان بىر قىسىم مەسىلىنى قىسقىچە كۆرسىتىپ ئۆتمەكچىمىز:

1. بىزدە تېخى نەۋايىنىڭ تولۇق ئەسەرلىرى توپلىمى ئەينى دەۋر تىرانسكرىپسىيەسى ۋە ھازىرقى زامان يەشمىسى بىلەن مۇكەممەل قىلىپ نەشر قىلىنغىنى يوق. بۇ ھال كىشىلەرنىڭ نەۋايى ئەسەرلىرىدىن تولۇق خەۋەردار بولالماسلىقى، چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنىڭ نەۋايى دەۋرىدىكى ئەھۋالى، ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قاتارلىقلارنى چۈشەنمەسلىكىدەك بىر قاتار مەسىلىگە سەۋەبچى بولماقتا. نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى يەشمىسى بىلەن تولۇق نەشر قىلىنماسلىقى ياش ئەدەبىيات مۇخلىسلىرىنىڭ نەۋايىنى قېتىر-قىنسىپ ئۆگىنىشى، نەۋايىنى ھازىرقى زامان كونىتېكىستىگە قويۇپ چۈشىنىشى، نەۋايى ئەدەبىي مىراسلىرىدىن ئوزۇق ئېلىپ، ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىشىغا نىسبەتەن زور توسالغۇ. چۈنكى، نەۋايى ئەسەرلىرىنى ئەينى زامان ئەدەبىي تىلى بويىچە چۈشىنىش مەسۇس تەربىيە كۆرگەن مۇتەخەسسىسلەرنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ.

2. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەتلىرى، ئوبلاستلىرى، شەھەرلىرى ۋە ناھىيەلىرىدە ساقلىنىۋاتقان نەۋايى ئەسەرلىرى قول يازمىسى تېخى ئەستايىدىل رەتلەنمىدى ۋە ئۇلاردىكى ئالاھىدىلىك ۋە يېتەرسىزلىكلەردىن خۇلاسە چىقىرىلمىدى. بۇ قول يازمىلار ئۇزاق مۇددەت تۇرۇۋېرىپ يوقىلىپ كېتىش، چېچىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەۋايى ئەسەرلىرىنى كۆچۈرگەن خەتتاتلارنى ئېنىقلاش، ئۇلارنىڭ ئۇسلۇبىنى تۇرگە ئايرىش، بۇ ئارقىلىق ئۇيغۇر خەتتاتلىق تارىخىنى ئېنىقلاش زۆرۈر ئىدى. بۇ خىزمەتلەر ئىشلىنىش بىلەن بىللە، نەۋايى ئەسەرلىرى قول يازمىلىرىنىڭ چەت ئەللەردىكى نۇسخىلىرىنىمۇ

UYGHURKITAP.COM

ئېنىقلاپ، تەتقىقاتنىڭ دائىرىسىگە ئېلىش لازىم.

3. بىزدە چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنى پۇختا بىلمەيدىغان كىشىلەر ناھايىتى ئاز، شۇنداق بولۇشىغا قارىماي بۇ ساھەدە ئىزباسار تەرىبىلەش خىزمىتى ئىشلەنمەيدى. ئۇنىۋېرسىتېت ۋە ئاكادېمىيەلەردە بۇ ساھە بويىچە ماگىستىر، دوكتور ئاسپىرانتلارنى تەربىيەلەشمۇ قولغا ئېلىنمىدى. ئەگەر ئەھۋال مۇشۇنداق پېتى كېتىۋەرسە بىزدە چاغاتاي ئەدەبىي تىلىنى بىلمەيدىغانلار قالمايدۇ. نەتىجىدە، نەۋايى ئەسەرلىرى ھەققىدىكى ئەسلىي مەنبەگە ئاساسلانغان تەتقىقات ئەنىسى ئۇزۇلۇپ قالىدۇ.

4. ھەممىگە ئايانكى، چاغاتاي ئەدەبىي تىلىدا ئەرەب، پارس تىلىدىن كىرگەن سۆزلەر خېلى بار، ئۇنىڭ ئۈستىگە چاغاتاي ئەدەبىي تىلى يۇقىرىقى تىللارنىڭ بەزى گىرامماتىكىلىق تەسىرىنى قوبۇل قىلغان. شۇڭا نەۋايى ئەسەرلىرىدە ئەرەب، پارس مەدەنىيىتىنىڭ ئامىللىرى خېلى قويۇق، نەۋايىنىڭ ئاروز ۋەزنى توغرىسىدىكى ئەسەرلىرىنى چۈشىنىشمۇ ئەرەب، پارس تىلىنى ئوبدان بىلمىشنى شەرت قىلىدۇ. نۆۋەتتە، نەۋايى تەتقىقاتىنى ياخشى قىلالمىغان دەيدىكەنمىز، ئەرەب، پارس تىللىرىنى يېتەرلىك چۈشىنىدىغان مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كەمچىل بولۇشى، ھەتتا يوق بولۇشىدەك قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىمىز.

5. بىزدە نەۋايى ھەققىدىكى ئاز ـ تولا تەتقىقات بار دېيىلسە، بۇ تەتقىقاتلار يەنىلا ئىستىخىيەلىك بولۇپ، كۆلەملىشىپ بولالمىغان. بۇ ھەقتە پىلانلىق، قەدەم ـ باسقۇچلۇق، ئىزچىل تەتقىقاتلار بولمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسلىي مەنبەگە تايانغان تەتقىقاتلار ناھايىتى ئاز. بۇنىڭ سەۋەبى، نەۋايى ئەسەرلىرىنى قول يازما پېتى ياكى ئېنى دەۋر تىلى بويىچە چۈشىنىدىغان ئادەملەر بەك كەم، ئاندىن بىزدىكى مەخسۇس نەۋايىخانلار ئۇزۇلۇپ قالماقتا، مەخسۇس نەۋايىشۇناسلارمۇ يوق دېيەرلىك. ئەسلىدە دىيارىمىزدىكى ئىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرىدە مەخسۇس نەۋايىشۇناسلىق ئورنى تەسىس قى-

لىنىش كېرەك ئىدى.

6. نەۋايى ئەسەرلىرى ھەققىدىكى مەخسۇس بابلار ئەدەبىيات تارىخى دەرسلىكلىرىدىن ئورۇن ئالغان بولسىمۇ، ئەمما نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ تېكىستلىرى ئۇنىڭدىن باشقا ھەر خىل دەرسلىككە يېتەرلىك كىرگۈزۈلمىدى. نەۋايى ئەسەرلىرىنى، نەۋايىنىڭ ئىجادىيىتىنى روھىنى، نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ قىممىتىنى بۈگۈنكى ئۇيغۇر ماۋارىپىنىڭ بايلىقىغا ئايلاندۇرۇش جەھەتتىكى خىزمەتلەر يوق دېيەرلىك.

7. نەۋايى ئەسەرلىرىنى تەتقىق قىلىشتىكى نەزەرىيەۋى مەسىلىدە، نەۋايىنىڭ دەۋرى، نەۋايى دەۋرىدىكى دىنىي ئارقا كۆرۈنۈش، مىللىي ئارقا كۆرۈنۈش ۋە تارىخىي رېئاللىققا مۇناسىپ بولمىغان نەزەرىيەۋى ئېقىملارنى ئاساس قىلىش ئەھۋاللىرى مەۋجۇت. شۇنىڭ بىلەن نەۋايى ئەسەرلىرىگە بېرىلگەن باھا ۋە تەنقىدمۇ ئادىل بولماي قالدى. نەۋايى ئەسەرلىرىدىكى ئوبرازلار ۋە سىمۋوللار تارىخىدىكى سىنىپىي كۆرەش نەزەرىيەسىگە بويسۇندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن نەۋايىنىڭ مىللەت، سىنىپ ۋە دۆلەت ھالقىغان ئىنسانپەرۋەرلىك ئىدىيەسى مەلۇم دەرىجىدە بۇرمىلاندى. شۇنىسى ناھايىتى ئېنىقكى، نەۋايى تەتقىقاتى سوپىزم تەتقىقاتى بىلەن يانداش مەسىلە بولۇپ، ئەرەب، پارس، تۈرك مۇتەسەۋۋۇپلىرىنىڭ ئىدىيە سىستېمىلىرى ۋە ئېقىملىرىنى چۈشەنمىگەندە، نەۋايى تەتقىقاتى مۇقەررەر ھالدا يۈزەكى نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

8. نەۋايى ئۇنىۋېرسال بىر تېما، ئۇ تىلشۇناسلىق، ئەدەبىياتشۇناسلىق، مۇزىكىشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق، دىنشۇناسلىق، مەدەنىيەتشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئېتنىكا، مائارىپشۇناسلىق، فولكلور قاتارلىق نۇرغۇن ساھەگە بېرىپ چېتىلىدۇ. بۇ مەندىن ئېيتقاندا، بىزدە نەۋايىشۇناسلىق مەخسۇس ساھەلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلمىغان سەۋىيەگە تېخى بارمىدى. نەۋايىشۇناسلىقتىكى مېتودولوگىيەلىك مەسىلىلەرمۇ تېخى تىلغا ئېلىنمىدى.

9. نەۋايى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي خەلقلەر ئەدەبىياتىدا

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان سىيما. شۇنداق ئىكەن، ئۇ پۈتكۈل تۈرك ئەدەبىياتى تەتقىقاتى ياكى تۈركولوگىيە ئىلمىدىمۇ يۈكسەك سىيما. ھازىرقى نەۋايى تەتقىقاتىدىن قارىغاندا، نەۋايى ئوتتۇرا ئاسىيادىن ئىبارەت بىر پۈتۈن مەدەنىيەت چەمبىرىكىگە قويۇلماي، يېقىنقى زامانداا كېلىپ چىققان تار سىياسىي جۇغراپىيەچىلىك خاھىشىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچراپ كەلدى.

10. بىزدىمۇ مەخسۇس نەۋايى ئەسەرلىرى لۇغىتى، نەۋايى لېكسىكىسىنىڭ ئېتىمولوگىيەسى بولۇشى كېرەك.

يۇقىرىقلاردىن ئايانكى، نەۋايى 21 ـ ئەسىرده يەنىلا يېپىيېڭى تېما، بۇ تېما يېڭىباشتىن قولغا ئېلىنىشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. يېقىندا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام تەتقىقات جەمئىيىتى نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ تولۇق توپلىمىنى نەشر قىلىشنى پىلانغا ئالدى. نەۋايى تەتقىقاتىدىكى كەمچىلىك مەسىلىلىرى ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئىلمىي خادىملارنىڭ يۈكسەك ئېتىبارىنى كۈتىدۇ.

بۇ ماقالىنى يېزىشتا، مەن ھازىرغا قەدەر نەۋايىنىڭ ئەسەرلىرىنى نەشر قىلىش، تەتقىق قىلىش، دەرسلىك تۈزۈش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان كىشىلەرنىڭ ئەمگىكىگە تايانىدىم، بىرقەدەر مۇقىملاشقان ۋە بېكىتىلگەن تارىخىي مەلۇماتلارنى ئۇلاردىن ئالدىم ۋە بۇنىڭغا قىسقا باھالارنى بېرىپ ئۆتتۈم. ئۇلارنىڭ ئەمگىكى بولمىغان بولسا بۇ ماقالىنى تەييارلىشىم تەسكە توختىغان بولاتتى. مەزكۇر ماقالىدە ئۇلارنىڭ ئىلمىي ئەمگەكلىرىنىڭ نامى ۋە ئالاھىدىلىكى قىسقا قىلىپ كۆرسىتىپ ئۆتۈلدى. مەن ئۇلارنىڭ ئەمگەكىگە رەھمەت ئېيتىمەن.

نەقىل مەنبەلىرى

① ئەنۋەر بايتۇر، خەيرىنسا سىددىق: «شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ تارىخى» (ئۇيغۇرچە)، مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ 1991 ـ يىل نەشرى، 851 ـ

بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

② يۇقىرىقى كىتاب 851 ـ بەت.

③ يۇقىرىقى كىتاب 851 ـ بەت.

④ مىرسۇلتان ئوسمانوف، خەمىت تۆمۈر: «چاغاتاي تىلى تۇغرىسىدىكى قاراشلىرىمىز» (ئۇيغۇرچە)، «خەمىت تۆمۈر ئىلمىي ماقالىلىرى» دېگەن كىتابقا قارالسۇن. مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ 2006 ـ يىلى نەشرى، 360 ~ 361 ـ بەتلەر.

⑤ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن: «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ مەدەنىيەت تارىخىمىزدىكى ئورنى»، «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت» دېگەن كىتابقا قارالسۇن. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى (ئۇيغۇرچە)، يالقۇن روزى تۇزگەن.

⑥ ھاجى ئىمىن تۇرسۇن: «نەۋائىي ھەققىدە» (ئۇيغۇرچە)، مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ 2000ـ يىلى نەشرى، 5 ـ بەت.

⑦ يۇقىرىقى كىتابقا قارالسۇن.

⑧ غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر: «ئۇيغۇر قەدىمكى زامان ئەدەبىياتى تەتقىقاتى» (خەنزۇچە)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1999 ـ يىلى نەشرى، 215 ـ بەت.

⑨ «ئۆزبېكىستان مىللىي ئېنسىكلوپېدىيەسى» (ئۆزبېكچە)، دۆلەت ئىلىم نەشرىياتى، تاشكەنت 2000 ـ يىلى نەشرى، 1 ـ توم 653 ـ بەت.

⑩ يۇقىرىقى قامۇسقا قارالسۇن.

⑪ ھۆرمەتجان ئابدۇرەھمان فىكرەت، قادىر ئەكبەر: «ئۆزبېك ئەدەبىياتى تارىخى» (ئۇيغۇرچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2005 ـ يىلى نەشرى.

⑫ 5 ـ ئىزاھاتتىكى ماقالىگە قارالسۇن.

⑬ زەمىر سەئىدۇللا زادە: «ئەلىشىر نەۋائىينىڭ پارس ـ تاجىك تىلىدىكى ئەسەرلىرى توغرىسىدا»، «بۇيۇك شائىر ئەلىشىر نەۋائىي» دېگەن كىتاب (ئۇيغۇرچە) قا قارالسۇن. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى.

⑭ «خەنزۇچە ـ پارسچە كاتتا لۇغەت».

⑮ ئىمىنجان ئەھمەدى، غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر، مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەھمەت، ئەسەد سۇلايمان، ھەبىبۇللا ئابدۇسالام قاتارلىقلار تۈزگەن «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» (ئۇيغۇرچە) نىڭ 2 ـ تومىغا قارالسۇن. مىللەتلەر نەشرىياتى بېيجىڭ 2006 ـ يىلى نەشرى.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

⑯ ئەسەت سۇلايمان: «ئەلىشىر نەۋائىي» (ئۇيغۇرچە)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 ـ يىلى نەشرى، 58 ـ بەت.

⑰ «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخى» (ئۇيغۇرچە)، باش توزگۇچى غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2002 ـ يىلى نەشرى، 668 ـ بەت.

⑱ يۇقىرىقى كىتاب 668 ـ بەت.

⑲ 11 ـ ئىزاھاتتا كۆرسىتىلگەن كىتاب 203 ـ بەت.

⑳ 15 ـ ئىزاھاتتا كۆرسىتىلگەن كىتاب 430 ـ بەت.

㉑ يۇقىرىقى كىتاب 431 ـ بەت.

㉒ يۇقىرىقى كىتاب 433 ـ بەت.

㉓ غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر: «نەۋائىيشۇناسلىق تەتقىقاتى ھەققىدە» (خەنزۇچە)، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقاتى» 2002 ـ يىلى 3 ـ سان.

㉔ يۇقىرىقى ماقالىگە قارالسۇن.

㉕ ئەسەت سۇلايمان: «خەمسە ھادىسىسى ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» (خەنزۇچە)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001 ـ يىلى نەشرى، 151 ~ 152 ـ بەتلەر.

㉖ 23 ـ ئىزاھاتتىكى ماقالىگە قارالسۇن.

㉗ 15 ـ ئىزاھاتتا كۆرسىتىلگەن كىتاب 436 ـ بەتتە كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

㉘ يۇقىرىقى كىتاب 436 ـ بەت.

2006 ـ يىلى ئىيۇن، ئۈرۈمچى

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن تەتقىقاتىغا دائىر مېتودولوگىيەلىك مەسىلىلەر

ـــ گويا بارلىق پەن، تەزكىرىشۇناسلىقتىن تارتىپ بىيولوگىيەگە قەدەر ئۆزىنى كەسپىي بىلىمنىڭ مەھسۇلى دەپلا قالماسلىقى، يەنە «دۇنيا قاراش» نىڭمۇ مەھسۇلى دەپ قارايدۇ.

ـــ ماكس ۋېبېر: «ئىجتىمائىي پەن مېتودولوگىيەسى»*

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مۇرەككەپ بىر تېما. بۇنى ئۇنىڭ شەخسىي ھاياتى، دەۋرى ۋە ئىلىم تەتقىقاتى ئەسەرلىرىنى ئورگانىك بىر پۈتۈنلۈكى بويىچە تەھلىل قىلساق شۇنچە ئېنىق تونۇپ يېتىلەيمىز. بۇ پىكرىمىزنى سەل ـ پەل چوڭقۇرلاشتۇرۇپ مۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەدەب بولۇپلا قالماي، بىر تەتقىقاتچى. بۇ ئەھۋال ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ ژانىرى كۆپ، ئېستېتىكىسى ۋە ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ ئۆزگىرىشچان بولۇشىنى بەلگىلىگەن. بۇ ئەھۋال ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن دۇنيا قاراشىنىڭ مۇھىم تەركىبلىرى سۈپىتىدە ئۇ ھەققىدىكى تەتقىقاتىمىزنىڭ قىيىنلىقىنى شەكىللەندۈرگەن.

ئىككىنچىدىن، بىر ئادەم ئىدىيەسىنىڭ ئىككى تەرىپى بولىدۇ. بىرى، يېزىلغان ياكى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنغان ئىدىيە (يېزىقتىكى ئىدىيە)؛ يەنە بىرى، يېزىقسىز ئىدىيە. بۇ خىل ئىدىيەنى

* ماكس ۋېبېر: «ئىجتىمائىي پەن مېتودولوگىيەسى»، جۇڭگو خەلق ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1999 ـ يىلى نەشرى (خەنزۇچە).

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كىشى مەتبۇئاتلاردا، ئوچۇق ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىدە ئىپادىلەپ كېتىشى ناتايىن، بۇ بىر كىشىنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى چوڭ ـ كىچىك ئىش ـ ھەرىكەتلىرى، ئائىلىدىكى رولى، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەردىكى ئوبرازىدا كۆرۈلىدۇ. بۇنداق ئىدىيە تەبىئىي ھەم چىن بولىدۇ. بەزى شەخسلەردە يۇقىرىقى ئىككى تەرەپ توقۇنۇشىدۇ، بەزى شەخسلەردە بولسا بىردەك بولىدۇ. مېنىڭچە، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنىڭ بىيوگرافىيەسى تېخى قولغا ئېلىنمىغان ئىش. بۇ ئىشنى سەممىي رەۋىشتە تاماملاش شارائىتىمىز ۋە ئىجتىمائىي پەن خادىملىرىمىزنىڭ قىممەت قارىشىغا كۆرە ئېيتقاندا، قىيىن بىر جەريان.

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن بىيوگرافىيەسىنىڭ دېتاللىرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرى، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى، خىزمەتداشلىرى، مەسلەكداشلىرى ۋە ئالاقاندىق نامەلۇم كىشىلەر ئارىسىدا چېچىلغان ھالدا تۇرۇپتۇ. بۇلارنى پۈتۈنلەشمۇ چوڭ بىر خىزمەت. بۇ خىزمەت لىلا ھالدا تولۇق تاماملانمىغان ئەھۋال ئاستىدا ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن دېگەن تېما ھامان چالا قالىدۇ.

ئۇچىنچىدىن، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئۆمرىنى ھەر خىل سىياسىي، ئىجتىمائىي كۈرەش ئۈزۈلمەي بولۇپ تۇرغان بوران ـ چاپقۇنلۇق تارىخىي دەۋرلەردە ئۆتكۈزدى. ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە ئۇنىڭ تەسىرى كىشىلەرنىڭ قىممەت قارىشىغا مەڭىي ئۆزگىرىش ئېلىپ كەلگەچكە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىلىم ساھەسىدىكى ئىزدىنىشىنى ئاشۇ خىل كۆلەڭگىنىڭ ئاستىدا قىلدى. بۇ ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پىكىر مۇرەسسەچىلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرىدىكى تارىخ، مەدەنىيەت، ئىنسان قاراشلىرى ئەنە شۇ مۇرەسسەچىلىك تۈپەيلى ئۆزىدىن ئۆزۈل ـ كېسىللىكىنى يوقاتقان. ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ۋە ۋاپاتىدىن كېيىن ئېلان قىلىنغان ئەسەرلىرىدە دۇنيا قاراش جەھەتتە بۇرۇلۇش پەيدا قىلىپ، ئۆز ئارزۇسىغا ماس بىر

مەۋقەنى نامايان قىلىدۇ.

تۆتىنچىدىن، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ۋە تەسىر مەسىلەسى ئەستايىدىل نەزەر ئاغدۇرۇشقا تېگىشلىك بىر تېما. بۇ تېما ئېنىقلانماي تۇرۇپ ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ تەتقىقاتىدىكى مېتودولوگىيەلىك مەسىلە ئايدىڭلاشمايدۇ. تەتقىقاتنىڭ تېما، قىممەت قاراش ۋە مېتودلارنىڭ بىرلىكى ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتقىنىمىزدا، مېتودولوگىيە مەسىلىسى ۋە ئۇنى ئېنىقلاشنىڭ زۆرۈرىيىتى شۇنچە مەلۇم بولىدۇ. ۋاھالەنكى، ئۇيغۇر ئىجتىمائىي پەنلىرىنى ئەگەر بار دەپ ئېيتىشقا توغرا كەلسە، ئۇنىڭدا مېتودولوگىيە ئۇقۇمى تېخىنچە نامەلۇم مەسىلە.

ھەممىگە ئايانكى، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مەھسۇلاتلىق ئالىم. بۇ جەھەتتە ئۇ كۆپلىگەن كىشىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرىدىكى تېما كەڭلىكى، ھەجىم، شۇنداقلا ئۇ تۇتقان تېمىنىڭ قىينىلىقى ۋە نازۇكلۇقىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئۇنىڭ ئىجتىھاتلىق، ئەمگەكچان ئىلىم ئىگىسى ئىكەنلىكىنى تەبئىي رەۋىشتە تىلىمىز ۋە دىلىمىز بىلەن تەسەۋۋۇر قىلايمىز. ئۇ تەتقىقات مەبلىغى، ھەتتا تەتقىقاتنىڭ ئىجتىمائىي، مەنىۋى كاپالىتى بولمىغان شارائىت ئاستىدا كۆپ قىرلىق، ۋەزنى ئېغىر تەتقىقاتنى داۋاملاشتۇردى. شۇڭا ئۇنىڭ ئىشلىگەن خىزمەتلىرىنىڭ سالمىقىنى تولىمۇ ئېغىر دېسەك ئارتۇقچە بولمايدۇ.

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن مەھسۇلاتلىق ۋە ئىجتىھاتلىق قەلەم ئىگىسى بولۇشقا قارىماي، كەڭ ئاممىۋى تەسىرگە ئىگە زىيالىي بولالمىدى. ئۇنىڭ ئوبرازى ۋە تەسىرى ئاز ساندىكى ئىلىم ئەھلىنىڭ ئارىسىدىلا چەكلەندى، بۇنىڭدىمۇ تۇرلۇك سەۋەب بار. بىرىنچىدىن، خەلقىمىز نەزەريە خاراكتېرىدىكى ئەسەرلەرنى چۈشىنىدىغان سەۋىيەدە ئەمەس. بىزدە تېخى دۇنيانى ھېسسىيات بىلەن كۆزىتىدىغان، دۇنيانى سەنئەت كۆزى بىلەن ئوبرازلاشتۇرۇپ ئىگىلەيدىغان خاراكتېر ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئىككىنچىدىن،

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرى شەكىل، ئۇسلۇب جەھەتـ
لەردىن رۇس ماقالە ئەندىزىلىرىدىن كۆپرەك ئۇزۇقلانغاچقا، كىشـ
لىرىمىز ئادەتلەنگەن ئاممىبابلىقتىن خېلىلا يىراق. ئۇچىنچىدىن،
ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرىدىكى ئاتالغۇلار ياۋروپا ئەلـ
لىرىنىڭ لۇغىتىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ
كونتېكىستىده يەرلىشىپ بولالمىدى. خەلقىمىزنىڭ تالاي ئەسىـ
لىك ھەزارەت ۋە تەپەككۇر گېنىلىرىنىڭ ئارىلاشمىسى بولغان رو
ھىي مەۋجۇدىيەت ئۆزىگە خاس تېرمىن ۋە ئېيتىملارنى بايقاپ چـ
قىشىمىزنى ھەم ئۇنى مىللىي روھىيەت زىممىسىگە ئاساسلانغان
پەلسەپىۋى ئىمارەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.
تۆتىنچىدىن، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن تەتقىقاتىدىكى نەزەرىيە
ۋى مېتود ماركسىزمدىن ئىبارەت بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ بۇ نەزەرى
يەنى كەڭ ئاممىۋى ئاساستا چۈشىنىپ، قوبۇل قىلىشقا ۋاقىت
تېخى بالدۇر. بەشىنچىدىن، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىننىڭ تەتقـ
قات ۋە يېزىقچىلىق تېمىلىرىدا دەۋر خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش ئا
مىللىرىمۇ بار بولۇپ، ئۇنىڭ تېماتىك خاسلىقىنى چۈشەنمىز
دە بەلگىلىنىڭ قايمۇقۇش يوق ئەمەس.

20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتى ماركسىزم بىلەن تونۇشقان
بىر ئەسىر بولدى. 20 ـ ئەسىردىكى ماركسىزملىق ئىدىيەدىكى
كىشىلىرىمىزنى مۇنداق ئۈچ تۈركۈمگە بۆلۈش مۇمكىن:

بىرىنچى، ئابدۇللا روزى باقىيېف باشچىلىقىدىكى تۇنجى
ئەۋلاد كوممۇنىستىك ئىدىيەدىكى زىيالىيلار. بۇلار ماركسىزم
كىلاسسىكلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇرۇش ۋە ئۇنى ئۇيغۇر
جەمئىيىتىنىڭ 20 ـ ئەسىردىكى قەدىمگە تەتبىقلاش جەھەتتە
ئىزدەندى.

ئىككىنچى، ئەخمەتجان قاسىمى ۋەكىللىكىدىكى ئىككىنچى
ئەۋلاد زىيالىيلار. بۇلار ماركسىزملىق ئىدىيەلەرنى قەلەمدىكى
ۋە ھەرىكەتتىكى ئىنقىلابقا تەتبىقلىغان زىيالىيلاردۇر.

ئۇچىنچى، ماركسىزمنى ئاكادېمىيە ۋە ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا دەرسلىك ۋە تەتقىقاتلارغا تەتبىقلىغان ئۇچىنچى ئەۋلاد زىيالىيلار بولۇپ، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەنە شۇلارنىڭ بىرىدۇر. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن كەلتۇرگەن نەقىللەر، قوللانغان ئاتالغۇلار كۆپ هالدا ماركسىزم كىلاسسىكلىرى ياكى ئۇنىڭ مەنبەلىرىدىن ئېلىنىدۇ. بۇلار ئاساسەن يېتەكچى ئىدىيە خاراكتېرىدىكى سۆز ـ ئىبارىلەردۇر. ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن پايدىلانغان ئىلمىي مەنبەلەرمۇ ئاساسەن كوممۇنىستىك ئەقىدىدىكى رۇس ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا زىيالىيلىرىنىڭ قولىدىن چىققان ئەسەرلەر بولدى.

بۇگۈنكى دۇنيادا ماركسىزم داۋاملىق راۋاجلىنىۋاتقان بىر ئىجتىمائىي پەن ئېقىمى بولۇپ، ئۇ ئۇچۇر ۋە كېيىنكى سانائەت دەۋرىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىگە ماس هالدا ئۆزىنىڭ نەزەرىيەۋى قۇرۇلمىسىنى ئۆزگەرتىپ باردى. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئابدۇشۇكۇرمۇھەممەتئىمىن تايانغان نەزەرىيەۋى ئاساس كىلاسسىك مەنىدىكى ماركسىزمدۇر.

20ـ ئەسىر ئۇيغۇر تارىخى ماركسىزملىق ئىدىيەنىڭ سىنىشىمىسىدۇر. بۇ ئەھۋال 20 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك بولدى. 20 ـ ئەسىردىكى ئۇيغۇر تەپەككۇر تارىخىنى يازماقچى بولىدىكەنمىز، بىز تەبىئىي هالدا ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرىدىكى مېتودولوگىيە ۋە يېتەكچى ئىدىيەگە مۇراجىئەت قىلماي تۇرالمايمىز.

هەرقانداق بىر پىكرىي مەھسۇلات مۇئەييەنلەشتۈرۈش ۋە تەنقىدنىڭ ئوبيېكتىدۇر. بۇ مەنىدىن ئالغاندا، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن ئەسەرلىرى نۆۋەتتىكى ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتىمىز ۋە تەنقىدچىلىكىمىزدە پىشاڭلىرىمىزنى تايىنىش نۇقتىسى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ

يۇقۇرى كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىلىم ئەنئەنىسىنى يارىتقۇچى غوللۇق شەخسلەرنىڭ بىرى. بىر ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئەنە شۇنداق شەخسلەرنى قايتا ـ قايتا تەدقىقىدىي تەھلىل ۋە تەتقىقاتتىن ئۆتكۈزۈپ، يېڭى پىكرىي مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقارغاندىلا، ئاندىن ئۆزگىچە مەكتەپ روھىنى يېتىلدۇرگىلى بولىدۇ.

بىر مەكتەپ پۈتكۈل بىر رايون، ئۆلكە ياكى مەملىكەت تۇنۇيدىغان ۋە ئېتىراپ قىلىدىغان ئىلىم نوپۇزلىرىغا ئېرىشەلمىسە تەقلىدۋاز خىزمەت ئۇسۇلىدىن قۇتۇلالمايدۇ. 21 ـ ئەسىردىكى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، جۈملىدىن فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى مەملىكەتكە، ئوتتۇرا ئاسىياغا ۋە پۈتكۈل دۇنياغا تونۇلغان ئۆزگىچە تېماتىك خاسلىققا ئىگە ئالىملارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىرالىغاندىلا، ئاندىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى روھىي تەبىئىي ھالدا ۋۇجۇدقا چىقىدۇ.

ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئەنئەنىسىدىكى مۇھىم نامايەندە. ئۇ بىزگە نۇرغۇن تەتقىقات يىپ ئۇچىنى بېرىش بىلەن بىللە، ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىدچىلىرىمىزنى كەڭرى زېمىن بىلەن تەمىنلەيدۇ. فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا ئۇ ھەققىدە بىر تەتقىقات ئورنىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئەرزىيدىغان بىر ئىش، دەپ قارايمەن.

2004 ـ يىلى فېۋرال، ئۈرۈمچى

تىل ـ ئەدەبىيات دەرسىمىزدە نېمىلەر كەم

بۇ قېتىمقى دەرس ئىسلاھاتى تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىـ
نىڭ قۇرۇلمىسى ۋە مەزمۇنىغا ھەقىقەتەن روشەن ئۆزگىرىشلەرنى
ئېلىپ كەلدى. تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىنى تۈزۈش گۇرۇپپىـ
سىغا مېنىمۇ تەكلىپ قىلغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ياپونىيەدە
تۇرۇپمۇ ئىشتىكەنىدىم ـــ دوستلار E-mail (ئېلخەت ـــ ئېلېكـ
تىرون خەت دېگەن مەنىدە) ئارقىلىق مېنى ۋاقىتلاندۇردى. تەـ
بىئىنكى مەن قاتنىشالمايتتىم، ئەمما مەن 2003 ـ يىلى ئاپـ
رېلغا قەدەر ياپونىيەدە تۇرۇپ قېلىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكـ
تەپ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىنىڭ 1 ـ يىللىق 1 ـ
قىسمىنى تۈزۈشكە ئىشتىراك قىلالمىدىم. 1 ـ قىسىم كىتابنى
تۈزۈش جەريانىدا، «ئۇيغۇر تىلى» دەرسلىكىنىڭ مۇستەقىل كىتاب
ھالىتىدىن قالدۇرۇلغانلىقىدىنمۇ خەۋەر تاپتىم ۋە ئىنتايىن ئەپـ
سۇسلاندىم. بۇنىڭ زادى قانداق ئەقىل ئىكەنلىكى ماڭا تېخىچە
نامەلۇم. «تىل ـ ئەدەبىيات دەرس ئۆلچىمى» دە تىل ـ ئەدەبىيات
دەرسىنىڭ خاراكتېرى مۇنداق ئىزاھلانغان:

«تىل ـ ئەدەبىيات ئەڭ مۇھىم ئالاقە قورالى بولۇپ، ئىنـ
سانىي ھەزارەتنىڭ[1] مۇھىم تەركىبىي قىسمى. قورالچانلىق بە
لەن بەشەرىيلىك (گۇمانىتارلىق ـــ 人文性) تىل ـ ئەدەبىيات
دەرسلىكىنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكىدۇر.»[2]

مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇكى، تىل ئالاقە قورالى بولۇش بىلەن
بىللە، ئىنسانىي ھەزارەتنىڭ مۇھىم بىر قىسمى. تىل نوقۇل
ھالدا تاۋۇش، سۆز، جۇملە ئىلمى بولۇپ قالماستىن، بەلكى
بىر خىل تەپەككۇر شەكلى ياكى ئاڭ شاكلى. ئۇ، مىللەتنىڭ مە

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىۋى ھاياتىنىڭ ئۇلى. «تىل ـ ئەدەبىيات ماۋارىپى ناھايىتى مۇھىم بولۇپ، ئۇ بىر مىللەتنىڭ ھەزارىتىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.»[3] (شى جىسۇن) تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتۇشى مۇتەخەسسىسى جاۋ خۇيۇ خانىم ئۆزىنىڭ «تىل ـ ئەدەبىيات پىداگوكىسىنىڭ ھازىرقى زامانچە شەرھى»[4] ناملىق كىتابىدا تىل ـ ئەدەبىيات ئوقۇتۇشى بىلەن ساپا ماۋارىپىنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە توختىلىپ كېلىپ، رۇس پىداگوكى ئوشىنسكىينىڭ سۆزىنى نەقىل كەلتۈرىدۇ: «بىر مىللەتنىڭ تىلى شۇ مىللەتنىڭ ئەقلىي تەرەققىياتىنىڭ ئاساسى ۋە بارلىق بىلىملىرىنىڭ خەزىنىسى. چۈنكى، ھەرقانچە چۈشىنىش ئۇنىڭدىن باشلىنىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق تىلغا ئايلىنىدۇ.»[4] ئوشىنسكىينىڭ بۇ سۆزى بىلىش نەزەريىسى نۇقتىسىدىن ئېيتىلغان بولۇپ، تەبىئەت ۋە جەمئىيەت ئۈستىدىكى ھەرقانداق بىلىشنىڭ ئانا تىل ئاساسىغا قۇرۇلۇش بىلەن بىللە، ئانا تىلنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرىدىغانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇرىدۇ. ئوشىنسكىينىڭ مۇنۇ سۆزى ئانا تىلنىڭ بەشەرىي ئىلىملەردىكى ئورنىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ: «بالىلار ئۆز ئانا تىلىنى چۈشەنگەندە، ئۇلار خەلقنىڭ ئىدىيەسى، ھېسسىياتى ۋە تۇرمۇشىنى، خەلقنىڭ روھىيىتىنى چۈشىنەلەيدىغان بولىدۇ.»[5] بۇ ئىككى سۆزنى بىرلەشتۈرۈپ قارىساق، ئانا تىل تەبىئىي پەنلەر ۋە ئىجتىمائىي پەنلەر ماۋارىپىنىڭ ئاساسىي ئامىلى ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ئەقەللىي قائىدىگە ئېرىشىمىز.

بەشەرىي (人文性) تەرەپنى تەكتىلەش ۋە ئۇنى گەۋدىلەندۈرۈش بۇ قېتىمقى دەرس ئىسلاھاتىنىڭ مۇھىم بىر تەلىپى. ئۆزىنى ۋە ئۆزگىنى چۈشىنىش، باشقىلارغا ھېسداشلىق قىلىش، مۇھەببەت ۋە نەپرەت، گۈزەللىك، غايە، دۇنيا قاراش... قاتارلىقلار ئىنسانىنىڭ بەشەرىيەتنى تۇرىدۇ. ۋاھالەنكى، ئىنسانىنىڭ روھىدىكى خىلمۇخىل ھادىسە ۋە مۇرەككەپلىك ئەدەبىيات ۋە سەنئەتتە ئەكس ئېتىدۇ، مەلۇم بىر ئەدەبىي ئەسەردىكى

ھەربىر سۆز ۋە ۋاستىگە يازغۇچى روھىي دۇنياسىنىڭ مول تەركىبلىرى سىڭىپ كەتكەن بولىدۇ. بىر ئەسەرنى كائىنات دېسەك، ئۇنىڭدىكى سۆزلەر تىنىمسىز ھەرىكەتلىنىپ تۇرىدىغان يۇلتۇزلاردۇر. ئىنسانىنىڭ بەشەرىيەتىدىن مۇستەسنا ھالدىكى تەپەككۇرىنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغان يەردە، ئانا تىلدىن مۇستەسنا ھالدىكى بەشەرىيەت (گۇمانىتارلىق)نى قىياسلاپ بولغىلى بولمايدۇ. «ماۋ زېدۇڭ ماركسىزمنى جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ كونكرېت ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈردى» دېگىنىمىزدە مۇنداق بىر پاكىت ئۆز - ئۆزىدىن ئايان بولىدۇ: ماركسىزمنىڭ مەزمۇنى غەربتۇر. غەرب دېگىنىمىز جۇڭگوغا ئوخشىمايدىغان مەدەنىيەت بىرلىكى، ئۇنىڭدا قەدىمكى يۇنان پەلسەپىسى ۋە يەھۇدىي دىنلىرىنى مەنبە قىلغان دۇنيا قاراش سىستېمىسى ھەم سۆز بايلىقى ياتىدۇ. جۇڭگو بولسا تىپىك شەرقىي ئاسىيا دۆلىتى، ئۇنىڭدا كۇڭزىنى مەركەز قىلغان مەدەنىيەت سىستېمىسى ياتىدۇ، خەنزۇ تىلى بولسا كۇڭزى، تويىن، بۇددىزمنى دەۋر قىلغان ئەدەبىياتنىڭ قەدىمى بىلەن تەرەققىي قىلىپ ماڭغان بولۇپ، جۇڭگولۇقلارغا خاس تەپەككۇر پىسخىكىسى بار. بۇ ئىككى خىل سىستېمىنى ئۇچراشتۇرۇش ئۇچۇن بىرىنى يەنە بىرى ھەزىم قىلىش كېرەك بولىدۇ. مانا بۇ «بىرلەشتۇرۇش» دېگەن ئىبارىدىكى يوشۇرۇن مەنە. دېمەك، جۇڭگوغا غەربتىن چىققان ماركسىزمچى ئەمەس، دەل جۇڭگولۇقنىڭ ئۆزىدىن چىققان ماركسىزمچى رەھبەرلىك قىلالايدۇ. چۇنكى، ئۇ جۇڭگوچە دۇنيا قاراشنى ئىپادىلەيدىغان خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشى كېرەك بولىدۇ. بىر داھىيدا ئۇنىڭغا ئەگىشىۋاتقان مىللەتنىڭ خاراكتېرى روشەن ئەكس ئەتكەندىلا، خەلق ئۇنى ئۆزىنىڭ داھىيسى دەپ تونۇپ ئەگىشىدۇ. مانا بۇ بەشەرىي ئىلىملەر تەتقىق قىلىدىغان بىر تەرەپ. يېڭى دەرس ئىسلاھاتنىڭ تەلىپى شۇكى، سودا، ئىقتىساد، مەدەنىيەت يەر شارلىشىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە،

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەۋلادلاردا مىللىي روھنى كۈچەيتىش تېما ۋە ئەدەبىيات قاتارلىق بەشەرىي ئىلىملەر ئارقىلىق ئىشقا ئاشۇرۇلۇشى كېرەك.

تېما بولسا ئەدەبىياتنىڭ ئانا ئاملى، ئەدەبىيات بولسا تېما-نىڭ كۆرنكى، تېما دەل ئەدەبىيات ئارقىلىق ئۆزىنىڭ چوڭقۇر-لۇقى ۋە پايانسىز نامايان قىلىدۇ، تېما ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي پەنلەر ساھەلىرىدىكى رولى ئارقىلىق ئۆز قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇپ بارىدۇ. روشەنكى، ئەۋلادلارغا بولغان بەشەرىي (گۇمانىتار) تەر-بىيە ماھىيەتتە تېما تەربىيەسىدىن باشلىنىدۇ.

ئىنسانىي جەمئىيەتنىڭ ئاساسلىق بىرلىكى دەپ تونۇغىنى-مىزدا، ئۇ دەل تېنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغاندا كونكرېتلىشىدۇ. لېنىن رۇس پىرولېتارىياتلىرى ئۈچۈن ھەممىدىن كونكرېت شەخستۇر. چۈنكى لېنىننىڭ دۇنيا قارىشى رۇس تېمىدا. بالزاك فىرانسۇز تېمىدا تېخىمۇ كونكرېت. ھافىز شىرازىي غەزەللىرى پەقەت پارس تېمىدىلا گۈزەلدۇر. بىر مىللەتنىڭ نازۇك ئىچ-پىكىرلىرىنى شۇ مىللەتنىڭ يازغۇچىسىلا ئەڭ چىن تەسۋىرلە-يەلەيدۇ. دەرسلىك بىر مىللەتنىڭ ئەدەبىياتىدىكى شەكىل ۋە مەزمۇن ئالاھەتلىرىنى مەركەزلىك ھالدا يېتىلۈاتقان ئەۋلادلارغا ئېچىپ كۆرسىتىپ، ئۇلارغا ئۆزلىرى قىلىشقا تېگىشلىك نۇر-غۇن ئىشنى تاپشۇرىدۇ. بۇ جەريانىدىكى مەزمۇن، شەكىل، مە-تودلارغا قويۇق مىللىي روھ سىڭگەن بولىدۇ. بۇرۇنقى دەرس-لىكىلەردە بىلىم خاراكتېرى كۈچلۈك بولغاچقا ۋە بۇ بىلىممۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ قۇرامى ۋە تەپەككۇر پىسخىكىسى بىلەن چەك باسمىغاچقا، ئوقۇغۇچىلار ئەدەبىياتتىكى گۈزەللىك مۇھىتىغا ئىچكىرىلەپ كىرەلمىگەنىدى. بۇ ئەھۋالنى زامانىمىزدىكى مائا-رىپشۇناس ياڭ دۇڭپىڭ مۇنداق تەسۋىرلىگەنىدى: «ئوتتۇرا مەك-تەپ تېما ۋە ئەدەبىيات ئوقۇتۇشىدىكى مەسىلىلەرنى بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، بەشەرىي قىممەت ۋە بەشەرىي مۇللۇقنى يوقىتىپ قويۇشتىن ئىبارەت دېسەك بولىدۇ. كىشىلىك دۇنياسى

گۈزەللىك بىلەن تولغان. قىزىقارلىق تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكى قۇرغاق ماھارەت ئۆگىتىش ۋە بىلىم ئۆگىنىشىگە ئايلىنىپ قالدى. ھەتتا ئىمتىھانغا تاقابىل تۇرۇش مەشىقىگە ئايلىنىپ قالدى.»[6] ئىنسانىنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى تونۇشىنى مەقسەت قىلمىغان بىلىم ئىنسانىيەتچىل بىلىم بولالمايدۇ، ئەكسىچە، ئۇ ئىنسانىنىڭ زوقىنى خورىتىدىغان، زېھنىنى يەيدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

بۇ قېتىمقى دەرس ئىسلاھاتى دەرسلىكىنىڭ يەڭگىل ۋە تەپەككۇرچان، بىلدۇرۇش رولىغا قارىغاندا ئويلاندۇرۇش رولىنىڭ ئۇستۇن بولۇشىغا نىسبەتەن ئەھمىيەت بەرگەنىدى. مەن ياپونىيەدىن قايتىپ كېلىپ، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكىنىڭ 1 ـ يىللىق 2 ـ قىسمىنى تۇزۇشكە قاتنىشىش جەريانىدا، بۇرۇنقى دەرسلىكنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى كەمچىلىكلەرنى تېخىمۇ روشەن كۆرۈپ يەتتىم. بۇرۇنقى دەرسلىكلەر نەزەرىيەۋى بىلىملەرنى ئۆگىتىشكە كۆپرەك ئۇرۇنغاندەك قىلغىنى بىلەن، تېما دائىرىسى تار بولۇپ، ئاساسەن دېگۈدەك ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ياكى ئابستراكت سىياسىي ـ ئىدىيەۋى تەربىيە بىلەن چەكلەنگەنىدى. بۇ قېتىمقى دەرس ئىسلاھاتىنىڭ تەلىپىدە ئوقۇغۇچىلار تارىخ، مەدەنىيەت، تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەسىگىچە، جۈملىدىن ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىگە تۇيدۇرماي باشلاپ ئەكىرىلىشى كېرەك ئىدى. ئەسلىدە كۆنۈكمە سوئاللىرىنىڭ قانداق بولۇشىنى تېكىستنىڭ ئۆزى ياكى تېكىست بىلەن ئوقۇغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتى ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ئىدى. كونا دەرسلىكلەردە نەزەرىيە ئۆگىتىشنىڭ تەلىپى كۆپ ھالدا تېكىست كۆتۈرەلمەيدىغان سوئاللارنى مەجبۇرلاپ تاڭاتتى، نەتىجىدە تېكىستنىڭ ئۆزىگە خاس خاراكتېرى بىر چەتتە قېلىپ، ئوقۇغۇچىنىڭ زېھنىدە ئويغانغان سوئال كۆمۈلۈپ قېلىپ، ئېستېتىك تەپەككۇردىكى كىشىلىك خاسلىقىنىڭ يىگلەپ قېلىش خەۋ-

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

پى يۈز بېرەتتى. بۇ قېتىم سوئالنى تېكىستنىڭ ئۆزىنىڭ ئېيتىپ بېرىشىگە يول قويدۇق. تېكىست ئۆز ئوقۇغۇچىسىنىڭ هالىغا يارىشا سوئال قويىدۇ. بىز بۇنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىزدىنىش سوئاللىرىنىڭ مۇتلەق نوپۇزىنى بىكار قىلىپ، هەتتا ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى سوئال چىقىرىشىغىمۇ ئىمكانىيەت قويدۇق.

يېڭى دەرسلىكنىڭ قۇرۇلمىسىنىڭ قانداق ئىكەنلىكى دەرسلىك بىلەن يۈز كۆرۈشكەن كىشىلىرىمىزگە ئۆزدىدىن مەلۇم بولغۇسى. مەن دەرسلىك تۈزۈش جەريانىدا هېس قىلغان تەسىراتلىرىمنى نۇقتىلىق مەسىلە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويۇشنى زۆرۈر تاپتىم. ئەنگلىيەلىك پەيلاسوپ ۋايتخىد: «ئەڭ مۇنەۋۋەر مائارىپ ئەڭ ئاددىي قورالار ئارقىلىق ئەڭ كۆپ بىلىمگە ئېرىشىشتە نامايان بولىدۇ»[7] دېگەنىدى. دەرسلىكمۇ ئەنە شۇ قورالارنىڭ ئىچىدە كەم بولسا بولمايدىغان قورالارنىڭ بىرى. دەرسلىك كونكرېت هەزىرەت ئارقا كۆرۈنۈشىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېشى، پسىخىكىسى ۋە تەپەككۇر قاتلىمىنى چىقىش قىلغاندىلا، ئاندىن ئەمەلىي قورال خاراكتېرىنى هازىرلىغان بولىدۇ. نوقۇل تەرجىمىگە تايىنىلغان دەرسلىك تەپەككۇردىكى مىللىي ئالاهىدىلىك ۋە جەمئىيەتتىكى خاس تەرەققىيات تەلىپىنى بىر چەتكە قايرىپ قويغانلىقتىن، زېهنىي قابىلىيەتنى ئېچىش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلالمايدۇ. بەشەرنىي ئىلىم ساهەسىدە تەرجىمە ئاساسىدىكى دەرسلىك ئىزچىل داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان مول ئىجابىي ئەنئەنىلەرنى يوقىتىپ تاشلايدۇ. مەلۇمكى، دەرسلىك تۈزۈش هەرگىزمۇ دەرسلىك تۈزگۈچىلەرنىڭ بىلىم كۆرگەزمىسى ئەمەس، پۈل ۋە ئابرۇي تېپىشنىڭ دەسمايىسى تېخىمۇ ئەمەس، بەلكى بىر مىللەت روهىنىڭ نۆۋەتتىكى ياشاش ئىقتىدارىنىڭ مۇناسىپ تەپەككۇر مېخانىزمىنى بارلىققا كەلتۈرۈشىدۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن نوقۇل سەۋىيە ۋە قىزغىنلىقنىڭ

بولۇشىلا كۆپايە قىلمايدۇ. بەلكى ئۆز ۋە ئۆزگىنىڭ مائارىپى ھەققىدىكى ئەتراپلىق كۆزىتىش، بىلىش پىسخولوگىيەسىگە ئائىت ئەمەلىي تەجرىبە، سەۋر ـ تاقەت، ھەمكارلاشما ئىلمىي ئەمگەك ئىقتىدارى قاتارلىقلارمۇ زۆرۈر. مەن بۇنى بىر قېتىملىق دەرسلىك تۈزۈش ئەمگىكى داۋامىدا بەكرەك تونۇپ يەتتىم. بىرەر سۆزنىڭ ئىملاسى زادى قانداق بولۇشى كېرەك، تىنىش بەلگىلەرنى قانداق قويۇش لازىم، مانا بۇلار ھەرگىزمۇ سەل قارايدىغان ئىشلار ئەمەس ئىدى. بىر ئاپتورنىڭ ئىملا ياكى تىنىش بەلگىلىرى جەھەتتىكى سەۋەنلىكلىرى ئۇنىڭ ئەسىرى لايىقەتلىك بولسىلا مۇھەررىر ۋە كوررېكتور تەرىپىدىن تۈزىتىلىپ كېتىدۇ، لېكىن دەرسلىكتىكى بىرەر قېتىملىق سەۋەنلىك ئېغىر بەدەللەرگە توختايدۇ، ئۇنىڭ زىيىنى ئۇرۇشتىكى بىر قېتىملىق خاتا بۇيرۇقنىڭ زىيىنىدىن ئارتۇق تۇرسا تۇرىدۇكى، ھەرگىزمۇ كەم ئەمەس. ئۇرۇشتىكى خاتا بۇيرۇق نۇرغۇن قانىنى بەدەل قىلىدۇ، ھەتتا ئەجەللىك مەغلۇبىيەتمۇ ئېلىپ كېلىدۇ. دەرسلىكتىكى سەۋەنلىك ئەۋلادلارنى پىكىر جەھەتتىكى مۇجمەل لىككە باشلاپ قويسا، ئۇنىڭ تەسىرى جەمئىيەتنىڭ ھەربىر قاتلىمىغا كېڭەيگەن بولىدۇ. مانا بۇ تىنچ مەزگىللىرىدىكى زىيانكەش تەپەككۇر بوھرانىدۇر. ئۇيغۇر تىل ـ ئەدەبىيات دەرسلىكى بەزىدە ماددىي مەدەنىيەت كىرىشمىسىدىكى زىيادە ئۇستىلىنىڭ تەسىر رامكىسى ئىچىدە ئەقىل مونوپوللۇقى دەۋرىنى باشتىن كەچۈردى.

قارىماققا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مۇئەييەن گۇللىنىش مەزگىلىسى بىزگە تەسەللى بېرىدۇ. رومانچىلىق، پوۋېستچىلىق، شېئىرىيەت ساھەسىدە خېلى كۆپ كىتاب نەشر قىلىندى. ئەلۋەتتە، بۇ بىزنى سۆيۈندۈرمەي قالمايدۇ. بۇنى ئۆتمۈش بىلەن سېلىشتۇرغاندا سان جەھەتتىكى نەتىجە دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈش كە بولىدۇ. لېكىن، دەۋرىمىزدىكى باشقا مىللەتلەر بىلەن پاراللېل سېلىشتۇرغاندا، بىزدە كەم نەرسىلەر كۆپلەپ بايقىلىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تېما جەھەتتىن ئېيتقاندا، ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنىڭ شىدەتلىرىگە دۇچ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تۇرلۇك تەبىئىي روھىي زىددىيەت ۋە بوھرانلار يىلتىزىدىن ئېچىپ بېرىلمىدى، بەلكى ئاز - تولا نالە قىلىش بىلەن چەكلەندى. تۇر جەھەتتىن ئېيتقاندا، بىزدە ساپ ئەدەبىي ژانىرلار بولۇپ، غەيرىي ئەدەبىي ژانىرلار يوق ھېسابتا بولۇپ كەلدى. بۇ ئەھۋال دەرسلىك تۈزۈش جەريانىدا بىزگە تېخىمۇ ئېنىق مەلۇم بولدى. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ 1 - يىللىقنىڭ ئۇيغۇر تىل - ئەدەبىيات دەرسلىكى بىرقانچە بۆلەك بويىچە تۈزۈلۈشى كېرەك ئىدى. مىسالەن، «مەشھۇر شەخسلەر»، «بالىلىقتىكى ھەۋەسلەر»، «بىناكارلىق سەنئىتى»، «ھايۋانات»، «ئاخبارات ۋە ئۇچۇر»، «شېئىرىيەت جەۋھەرلىرى» دېگەنلەردەك، يەنە ھۈزۈرلىنىش، يېزىقچىلىق، مەخسۇس تېما، مەشھۇر ئەسەرلەرنى تونۇشتۇرۇش قاتارلىق سەھىپىلەرمۇ بار ئىدى. بىز دەرسلىك تۈزۈش جەريانىدا شېئىرىيەت بۆلىكىگە ئائىت ئەسەرلەرنى ئىزدەپ تېپىشتا ئانچە قىينالمىدۇق، پىروزىغا ئائىت ئەسەرلەرتىمۇ ھەر ھالدا تاپالىدۇق. بۇ ئانچە قىينىغا توختىمىغان بولسىمۇ، دەرسلىك تەلىپىگە تولۇق ئۇيغۇن كېلىدىغان، تەكرار يېڭى مۇھاكىمىلەرگە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان ئەسەرلەرنى دەل جايىدا تېپىشنىڭ ئۆزى ئايرىم مەسىلە ئىكەن. «بىناكارلىق سەنئىتى»گە كەلگەندە خېلىلا قىينالدۇق. مۇئۆيلەر، ھېيتگاھ جامەسى، ئافاق خوجا مەقبەرىسى قاتارلىقلارغا ئوخشاش بىنارکارلىقتىكى ئۆرنەك سەمەرلەر بىزدە ئاز ئەمەس. ئاتالمىش «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا چېقىپ تاشلانغان تەۋەررۇك تارىخىي قورۇلۇشلارمۇ ھېسابسىز، ئەلۋەتتە. دىيارىمىزدا ئۇيغۇر بىناكارلىقىدىكى نەمۇنە بولالىغۇدەك ئۆيۈ - جايلارمۇ خېلى بار. ئەمما، بۇلارنى سەنئەت، ئېستېتىكا، بىناكارلىق ئىلمى ساھەلىرى بويىچە سىستېمىلىق يورۇتقان تەتقىقات ئەسەرلىرى بىزدە يوق ھېسابتا ئىكەن. ئادەتتىكى ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئىچكى ۋە سىرتقى كۆرۈنۈشى، ئۆي ئىچىدىكى ئورۇن-

دىي قىلىپ ئېيتقاندا، بۇنىڭ بىرلا سەۋەبى بار: بىناكارلىق ساھەسىدىكى مۇتەخەسسىسلەردە ياۋروپا بىلىملىرىنى تەرجىمە قىلىپ ئەكىرىش ۋە ئالىي مەكتەپ مۇنبەرلىرىدە سۆزلەشلا بار، ئەمما يەرلىك بىلىمنى سىستېماتىك بىلىم تەرىقىسىدە پىشىقلاپ ئىشلەيدىغان ئىلمىي ئەمگەك يوق ھېسابىدا ھەم بۇنىڭغا تەشكىللەيدىغان ئىلىم ئورگىنىمۇ يوق.

بىزدىكى ئەسەر يوقسۇلچىلىقى ھايۋانلارغا ئائىت ئەسەر ئىزدىگەندە تېخىمۇ مەلۇم بولدى. دەرس ئىسلاھاتىنىڭ تەلىپىدە دەرسلىككە تاللانغان ئەسەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى مىللىي ئاپتورلارنىڭ بولۇشى لازىم ئىدى. بىز بۇ تەلەپ بويىچە مىللىي ئاپتورلىرىمىزنىڭ ھايۋاناتلارنى تېما قىلغان ئەسەرلىرىنى قۇدرىتىمىزنىڭ يېتىشىچە ئىزدەپ باقتۇق. ھايۋاناتلار ھەققىدە شېئىر ۋە ماقال ـ تەمسىللەر ئۇچرايدىكەن، ئەمما، پەننىي ئەدەبىياتقا دائىر ئەسەرنى تاپماق مۇشكۇل ئىكەن. ئىلى چارۋىچىلىق، مال دوختۇرلۇق مەكتىپىنىڭ ئالىي لېكتورى ساتتار سالىخ ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭ تۆگىسى» ناملىق كىتابىنى تاپقىنىمىزدا خۇشال بولۇپ كەتتۇق. بۇ كىشى مەخسۇس تۆگە تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغانىكەن. بىز ئۇنىڭ كىتابىدىن «قوش لوكىلىق ياۋا تۆگە» دېگەن بۆلەكنى ئۇزۇۋېلىپ دەرسلىككە كىرگۈزدۇق. ساتتار سالىخ دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ باقمىغانىكەن. مەن. بىزدە بەزى مەسئۇلىيەتسىز، سۈيۈق ئەدىبلەر ئات كۆتۈرسە كۆتۈرىدۇكى، ئۇن ـ تىنسىز ئىشلەپ باشقىلار نەزەر سالمىغان ياكى نەزەر سېلىشنى خالىمىغان ئىشلاردىن بىرەر نەتىجە ئېلىپ چىققانلارنى كىشىلەر تونۇمايدۇ. تېلېۋىزور ئېكرانلىرىمۇ، مۇخبىرلارمۇ بۇنداق كىشىلىرىمىزنى يادىدىن چىقىرىپ قويىدۇ.

بىز بۇ قېتىمقى كىتابتا مەخسۇس تېما سۈپىتىدە ئاتنى تونۇشتۇرۇشنى لايىق تاپتۇق. چۈنكى ئات ئەجدادلىرىمىزنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شۆھرەتلىك تارىخ بەتلىرىنى قالدۇرۇشىدا ئاجايىپ رول ئوينىغانىدى. گويا بىزنىڭ تارىخىمىز قەلەم بىلەن ئەمەس، بەلكى تۆلپارلارنىڭ تۇياقلىرىدىن چىققان ئۇچقۇنلار بىلەن يېزىلغاندەكلا ئىدى، دەرسلىك تۈزۈشنىڭ قازاق تىل ـ ئەدەبىيات گۇرۇپپىسىدىكى قازاق قېرىنداشلارمۇ بىز بىلەن بىرەك پىكىرگە كەلدى. ئىككى قېرىنداش گۇرۇپپا بىلىم ۋە لايىھە ئالماشتۇرماقچى بولدۇق ھەم شۇنداق قىلدۇق. ئۇلارمۇ ئات ھەققىدە شېئىردىن باشقا نەرسىلەرنى تاپالماپتۇ، بىزمۇ شۇنداق. بىر قازاق قېرىندىشىمىز ناھايىتى ئۆكۈنگەن ھالدا مۇنداق دېدى: «قازاقنىڭ بىر قانىتى ئات، بىر قانىتى دۇمبىرا دېيىلەتتى. ئەپسۇس، ئەلمىساقتىن بېرى ئات مىنىپ كەلگەن قازاق ئاتنى بىلمەيدىكەنمىز، سادىغاڭ كېتەي...» ئۇنىڭ بۇ ئىنكاسىغا بىز مۇ جور بولدۇق. ھەر ئىككى خەلق ئات مەدەنىيىتىگە ئىگە، ئات كۆندۇرۇش، ئىشلىتىش، جەڭلەردە مىنىش، ئاتلارنى بېقىش جەھەتتە مول بىلىم ۋە تەجرىبىگە ئىگە. ئەمەلىيەتتە، ئۇتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ ئات ھەققىدىكى ئەمەلىي بىلىمى كۆپلىگەن مىللەتلەردىن ئارتۇقكى، كەم ئەمەس. لېكىن بىزدە يېزىقىغا ئايلاندۇرۇلغان بەلگىلىك مېتود بويىچە تەجرىبە ۋە تەتقىق قىلىنىپ ئېرىشىلگەن سىستېمىلىق پەننىي بىلىم يوق ئىدى. بىزدىكى بىلىم يۇرتلىرى ۋە بىلىم ئادەملىرى تەتقىقاتىنى ئۆزىنىڭ رېئاللىقىدىن باشلاش كېرەكلىكىنى بىلمىگەن. ئەسەرلەر تەكرار شېئىرىي تەلقىنلەر ئىچىدە بىھوش ئۆتكەن. يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇبىلىك»نى يېزىپ، دۆلەت ۋە جەمئىيەت ئەندىزىسىنى سىزىپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نەچچە ئەسىرلىك مۇشائىرە ئەۋجىدە ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى ـ دە، راۋاجلىنىش، مۇكەممەللىشىش ۋە ئىشقا ئېشىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم بولدى. ئەگەر «قۇتادغۇبىلىك» ئەنئەنىسى ئەسىرلەر مابەينىدە تاشلىنىپ قالمىغان بولسا بىزنىڭ قانۇنچىلىق ۋە ئەلنى ئىدارە قى-

لىش سىستېمىلىرىمىز زامانغا لايىق مەۋجۇدىيىتى ۋە تاكامۇللۇ-
قىنى يارىتقان بولاتتى. ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئۆز ئېلىدە-
كى تارىخىي كەچمىشلەرنى يازمىاي، ئەجەملەر ھەققىدە تارىخىي
ئەسەر يېزىشى غەلىتە بىر تېپىشماق. تارىخشۇناسلارنىڭ قانداق
چۈشەندۈرۈشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ تېپىشماق ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە-
لىكىدىن قالمايدۇ، دەپ قارايمەن.

يامغۇر باھار بۇلۇتلىرىنىڭ كۆز يېشى دەپ شائىرانە سۇ-
پەتلەش بىلەن H_2O ئارقىلىق ئىپادىلەش ئوتتۇرىسىدا زور پەرق
بار، ئالدىنقىسى ھېسسىياتنى ۋە تەسەۋۋۇرنى چىقىش قىلغان
ئېستېتىك ئىنكاس، كېيىنكىسى ئىلمىي تەجرىبە ۋە ئەقلىي
تەتقىقات ئاساسىدىكى پەننىي ئىنكاس. بىر مىللەتكە ھەر ئىك-
كىسى كېرەك، بەلكى ھاجەتتىن خالىي بولالمايدىغان كىشىلىك
ھايات ئۇچۇن كېيىنكى بىلىش شەكلى تېخىمۇ مۇھىم.

ئات بېقىپ ئاتنى چۈشەنمەسلىك، نان يېقىپ نانىنى چۈشەن-
مەسلىك، ئۇسسۇل ئويناپ ئۇسسۇلنى چۈشەنمەسلىك ئەقلىي بە-
لىش ساھەسىدىكى بوشلۇقنى ئاشكارىلايدۇ. مانا بۇ بىر مىللەت-
نىڭ پەن ـ تېخنىكىنى ئىشلەپچىقىرىش كۈچى قىلغان كېيىن-
كى سانائەت دەۋرىدىكى مەنىۋى پالەچلىكىدۇر. نەشرىياتلىرى-
مىزدا يېرىك پەن ـ تېخنىكا ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ يوق
بولۇشى، بار بولغاندىمۇ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تايىنسىز بولۇشى ئە-
گىلىك جەھەتتىكى قالاقلىقتا بولغان مەھكۇملۇق ۋە مائارىپ
جەھەتتىكى قاتاللىقنىڭ مەھسۇلىدۇر. بىز دەرسلىك تۈزۈش
داۋامىدا بۇ جەھەتتىكى كەمچىلىكىمىزنى جۈڭگو ۋە چەت ئەل
يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تولدۇرۇشقا تىرىشتۇق. ئات
ھەققىدىكى بىلىملەرنى جۈڭگودا ۋە قازاقستاندا تۈزۈلگەن
ئېنسىكلوپېدىيەلەردىن تەرجىمە قىلىپ ئالدۇق. بىز يەنە
فىرانسىيەلىك مۇزىيشۇناس ۋە تەبىئەتشۇناس بۇفون (Buffon)
نىڭ «ئات» ناملىق ئەسىرىنى بەردۇق. ئەسەردە قارىماققا ئات

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

تونۇشتۇرۇلغان، ئات باشتىن ـ ئاخىر تونۇشتۇرۇش ئوبيېكتى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئاپتور بۇ جەريانداۋ ئۆزىنىڭ ئات ھەققىدىكى ئەستايىدىل كۆزىتىشلىرىنى نامايان قىلىش بىلەن بىللە، ئاتقا بولغان زوقىنى ئىپادىلەيدۇ. كىشىلەرنىڭ تەقدىرىنى ئاتنىڭ تەقدىرى بىلەن يۇغۇرۇپ مۇھاكىمە قىلىدۇ. «ئاتنىڭ تەربىيەلىنىشى ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلىنىشتىن باشلىنىپ، تىزگىنلەشنى قوبۇل قىلىش بىلەن ئاخىرلىشىدۇ.»[8]، «تەبىئىيلىك سۈنئىيلىكىدە تېخىمۇ چىرايلىق بولىدۇ، بىرەر ھايۋاننىڭ تېنىدىكى ھەربىر ئەركىنلىكى گۈزەل تەبىئىيلىكنى ھاسىل قىلىدۇ.»[9] بۇ فونىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن ئاتنىڭ ئىنسانلار مەنپەئىتىنىڭ بېقىندىسى بولۇشتەك ئاقىۋىتىگە بولغان ئېچىنىش چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئاتنىڭ شاش، ئەركىن ھالىتىنى مۇنداق بايان قىلىدۇ: «ئۇلارنىڭ مۇئەييەن تۇرالغۇسى بولمايدۇ، ئۇلارغا سۆزۈك ئاسماندىن باشقا ھېچقانداق سايە بولمايدۇ.»[10] بىپايان ئاسمان، غۇر ـ غۇر شامال قىيغىتىپ تۇرغان يېشىل يايلاق، ئەركىن ئات ... بۇلار قوشۇلۇپ گۈزەل بىر سۈ بويىاق رەسىمنى ھاسىل قىلىپ، ئاتنىڭ مەۋجۇدىيىتىگە نىسبەتەن لەززەتلىك شەيدالىقىمىز ئۇرغۇيدۇ. ئاپتور ئۆزىنىڭ ئاتقا بولغان ئۇلۇغلاش ھېسسىياتىنى مۇنداق ئىپادىلەيدۇ: «ئات بېشىنى كۆتۈرسە ئۆزىنىڭ تۆت پۇتلۇق ھايۋان ھالىتىدىن ھالقىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنىدۇ.»[11] بۇ بىر جانلىق تەسەۋۋۇر، ئات گويا زېمىننى قاچقىش تاختىسى قىلغان.

بۇ فونىنىڭ ئات ھەققىدىكى بۇ ئەسىرى ئاتنى كۆزىتىش داۋامىدىكى تەكىنلىك بىلەن بايان قىلىش جەھەتتىكى شائىرانە لاتاپەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئۇنىڭ تەسۋىرلىرى ھەرگىزمۇ رېئال دۇنيانى ئىگىلەشتىن يىراق نازاكەتلىك سۆز ـ ئىبارىلەرگە ئايلىنىپ قالمىغان. دەرسلىكتە يەنە بۇ فونىنىڭ «تىنىن» دېگەن ئەسىرى بېرىلگەن بولۇپ، بۇ ئەسەر بىزنى ئاپتور تەـ

يەننى شۇنچىلىك بىلىش ئۈچۈن قانچىلىك يىللارنى سەرپ قىلغاندۇ دېگەن ئويغا كەلتۈرىدۇ. تېيىننىڭ ئەپچىل ھەرىكىتىنى تەسۋىرلەيدىغان سۆزلىرىنى ئۇيغۇر تىلىدا ئېنىق ئىپادىلەش ئۈچۈن تەرجىمانىنىڭ ئەمگىكى ئۇستىدىن خېلى ئىشلىدۇق. تىلشۇناسلىقىمىز تەبىئىي پەنلەر جۇملىدىن تەبىئىي جۇغراپىيە، ئېكولوگىيە ساھەلىرىدىكى ئاتالغۇلارنى ئۇيغۇر تىلىدا قانداق ھەل قىلىشقا ئۇلگۇرمىگەنلىكى ئۈستىگە، ئۆزىمىزنىڭ تىل بايلىقىنىڭ كىتابىي تىل دائىرىسىدە چەكلىنىپ قالغانلىقىنى ھەسرەت ئىچىدە ھېس قىلدۇق. ھايۋانلارنىڭ نازۇك خۇلۇق ـ مىجەزى ۋە ھەرىكىتىنى دەل ئېچىپ بېرەلەيدىغان خەلق تىلىنىڭ كۆپلۈكى ئۆزىمىزگە ئايان. ئەپسۇسكى، خەلقنىڭ قوينىغا شۇڭغۇيدىغان پۇرسەتلىرىمىز تولىمۇ ئاز. ھايۋانات ھەققىدىكى تەرجىمە تېكىستلەر مەننى ئېچىپ بېرەلىگەن بولسىمۇ، تەرجىمە تىلىنىڭ جانلىق ۋە پاساھەتلىك بولۇشىغا نىسبەتەن ئانچە رازى ئەمەسمەن. بۇ بىزدە داڭلىق دۇنياۋى ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمە نۇسخىلىرىنىڭ بولماسلىقى ياكى پىشقان ـ كامىل تەرجىمانلارنىڭ ئازلىقىدىن ھەمدە تەبىئىي پەن ـ لەر ئەسەرلىرى تەرجىمىچىلىكى ئەنئەنىسىنىڭ راۋاج تاپالمىغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك.

دەرسلىكتە يەنە فىرانسىيەلىك ئاتاقلىق ھاشاراتشۇناس فابىرنىڭ «ياپونىيە مايقوڭغۇزى» دېگەن ئەسىرىمۇ بېرىلدى. ئەسەرنىڭ تەرجىمىسىنى تەھرىرلەش جەريانىدا، بىرەيلەن: «نېمىدېگەن ئۇششاق گەپلەر بۇ، ئادەمنىڭ تاقىتى تاق بولۇپ كېتىدىكەن» دېدى. لېكىن بۇ ئەسەر فابىرنىڭ بىزنىڭ نەزىرىمىزدە ئەرزىمەس ھېسابلىنىدىغان كىچىككىنە ھاشاراتنى زېرىكمەي ـ تېرىكمەي يىللار كۆزەتكەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ئۇنىڭ قەلىمى ھەرگىزمۇ نوقۇل بىر ھاشارات مۇتەخەسسىسىنىڭ قەلىمى ئەمەس، بەلكى ئۇ ھەرپلىرى جانلىقلاردىن پۈتكەن تەبىئەتتىن ئىبارەت بۈيۈك كىتابنىڭ شەرھىيچىسى ئىدى. ئۇ، ھاشاراتلار ـ

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

نىڭ پىنھان دۇنياسىنى چۈشەندۈرۈشتە شۇ قەدەر سەۋرچان ھەم سوغۇققان بولۇشىغا قارىماي، تىل ئۇسلۇبىدىن يۇمۇرىستىك تۇس، شېئىرىي پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ. فابىرنىڭ قەلىمىدە ھاشاراتلارنىڭ ھەربىرى ئادەمزاتلىشىدۇ. «ياپونىيە مايقوڭغۇزىنىڭ دۇنياسىدا ناخشا ئازابنى ئىپادىلەيدۇ. جىمجىتلىق بولسا خۇشاللىقنىڭ ئالامىتىدۇر»[12] دەيدۇ فابىر. بۇ جۈملە قانداقتۇر بىر نەسرىي شېئىرنىڭ بىر پارچىسىدەك تۇيغۇ بېرىدۇ، فابىرنىڭ ئون تومлۇق «ھاشاراتلار دۇنياسى» ئالىملار تەرىپىدىن «پەن بەلەن شېئىرنىڭ مۇكەممەل ماسلاشتۇرۇلۇشى» دەپ تەرىپلەنگەن بولۇپ، پۈتكۈل دۇنيادا دائىم نەشر قىلىنىپ تۇرىدىغان كىلاسسىك ئوقۇشلۇققا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ ئەسەرنىڭ خەنزۇچە تولۇق تەرجىمىسى بىرقانچە قېتىم نەشر قىلىندى ۋە بۇ ئەسەر ساپا مائارىپى ئوقۇشلۇقى قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. مەشھۇر شائىر گۈچېڭ بۇ كىتابنى ئوقۇش ئارقىلىق مول روھىي ئوزۇق ئالغان، ئۇنىڭ شېئىرىي مەسەللىرىدىكى نۇرغۇن تېما مەزكۇر ئەسەردىن كەلگەن. بۇ «ھاشاراتلار دۇنياسى»نى ئەۋلادلىرىمىز بىلەن ئۇيغۇر تىلىدا يۈز كۆرۈشتۇرۇش كاتتا ئىشلارنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

خۇلاسە شۇكى، بۇگۈنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ئادەمنىڭ مەۋجۇدىيىتىنى، ئۇنىڭ مۇھىتىنى، ئادەم بىلەن تەبىئەت ئوتتۇرىسىدىكى ھەر خىل ئالاقىنى پەننىي كۆز ياكى تەجرىبە ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئەسەرلەر يوق. ئىبنى سىنا، ئەلخارەزمىي، ئۇلۇغبەگ ئەنئەنىسى كېيىنكى ئىشانچىلىق ۋە پىكىر مۇتلەقچىلىقى تەرىپىدىن يوق قىلىندى. بۇگۈنكى زىيالىيلىرىمىزدىمۇ خىيالىيلىق ئىنتايىن ئېغىر. بۇ قاندىقتۇر ئەدەبىياتتا مەلۇم ژانىرنىڭ كەم بولۇش مەسىلىسى بولماستىن، بەلكى خەلقىمىزدە تەبىئەت ۋە جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئەقلىي، پەننىي يۇرۇشنىڭ يېتەرسىز بولۇش مەسىلىسىدۇر. بىزدىكى تە-

بىئىي پەنلەر مۇتەخەسسىسلىرى ئەدەبىياتتا ئاجىز، شۇڭا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ئۆز ئانا تىلىدا راۋان ئىپادىلەپ بېرىشكە قادىر ئەمەس. ئانا تىلىدىكى ئىلمىي ئەمگەككە يۇقىرى ئىلمىي ئۇنۇمان ياكى ماۋاش بەرمىگەچكە، ئۇلار ئانا تىلىدا پەننى ئومۇملاشتۇرۇش يېزىقچىلىقى ئېلىپ بېرىشى ھاجەتسىز دەپ قارايدۇ، ئۇنۇمان ئۇلارنىڭ قىبلىگاھى.

خەلقىمىز ھېسسىياتچان خەلق سۈپىتىدە يۇمۇرلۇق تۇيغۇغا باي، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەردىكى دېتاللارنى ئادەمگەرچىلىك نەزىرى بىلەن كۆزىتىدۇ ۋە بىر تەرەپ قىلىدۇ. ئەخلاق خەلقىمىزنىڭ دۇنيا قارىشىدىكى نېگىز بولۇپ كەلدىكى، بۇ ئەخلاق ئۆزىنىڭ ئېتىقاد مەنبەسىدىن ئايرىلغانسېرى ساددىلىشىپ كەتتى. ھەرقانداق ئەخلاق پەرز خاراكتېرلىك مۇنتىزىم ئىنتىزامنى شەرت قىلغاندىلا ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى كۆرسىتەلەيدۇ. بىر خەلقتە ئۆز ـ ئۆزىنى بىلىش ۋە تەرتىپلەش قابىلىيىتى ئۇنىڭ ئۆزى ياشاۋاتقان مۇھىتتىكى كونكرېت ئامىللارغا نىسبەتەن ئەقلىي مۇئامىلە قىلىشى ئارقىلىق يېتىلىدۇ، سەنئەت قېنىنغا سىڭگەن بىزدەك ھاياجانلىق خەلق يۈكسەك ئەقلىيەلەشكەن بۇگۈنكى دۇنيادا ھەر قەدەمدە ئۇتتۇرىدۇ.

بىر تال قۇرت قارىماققا ئەرزىمەس نەرسە، ھەتتا بىز ئادەتتىكى كۆزىمىز بىلەن كۆرەلمەيدىغان جانلىقلارمۇ بار. بىز بۇلارغا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلغىنىمىزدا ئەقلىمىز كۈچلىنىپ، تىلىمىز ئۇزرايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھاياتلىق چەمبىرىمىزنىڭ ئېلېمېنتلىرى ھەمدە بىزنىڭ بىلىش دۇنياىمىزغا بېرىلگەن تاپشۇرۇق. «كۆرمەمسەنكى، ئاللا بۇلۇتتىن يامغۇر ياغدۇرىدى. ئۇنىڭ بىلەن تۇرلۇك رەڭگارەڭ مېۋىنى چىقاردى. تاغلارنىڭ ئاق ـ قىزىللىرى، ھەر خىل رەڭدىكى يوللۇقلىرى ۋە قاپقارلىرىمۇ بار.»[13] شۇنىڭدەك «ئىنسانلارنى، ھايۋانلارنى، چاھارپايلارنىمۇ خىلمۇخىل رەڭلىك قىلىپ ياراتتى.»[14] بۇنداق بۇيرۇقنى

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

ئاڭلىغانغا مىڭ يىلدىن ئاشقان خەلقتە تەبىئەتكە نىسبەتەن ئەقىل يۈرگۈزۈش پارلاق بىر ئەنئەنىگە ئايلانسا بولاتتى. ئۇلۇغ بەگ ئۆزىنىڭ ئوغلى تەرىپىدىن قەتل قىلىنىپ، ئۇنىڭ رەسەتخانىسى ۋە كۈتۈپخانىسى تەلۈلەرچە كۆيدۈرۈلگەندە، مۇقەددەس بۇيرۇقتا قىلىنغان ئاسىيلىقمۇ يۇز بەرگەنىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تارىم ۋە ماۋەرا ئۇننەھر ۋادىلىرى ئۇستىدىكى ئاسمانىنىڭ يۇلتۇزلىرى تەتۇر ئايلىنىپ، مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەيدىغان بولۇپ كەتتى.

دەرسلىكتىكى پەننىي ئەدەبىيات تېكىستلىرى بىزنىڭ تەبىئەتكە ئەقلىي يۈرۈش قىلىش ئېھتىياجىمىزنى قامدىيالمايدۇ، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئۇ ئەۋلادلىرىمىزنىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى بوشلۇقلارنى تولدۇرۇشىغا قىلىنغان پىداگوگىك خىتاب، ئەۋلادلىرىمىز بۇ يىپ ئۈچىنى بويلاپ ئىنسانىيەت ئەقىل - پاراسىتىنىڭ بۈيۈك نەتىجىلىرى بىلەن ئۆز ئەقلىنى بىلەپ، ئەمەلىيەتچان، ئەقىلىي سوغۇققان، ئىشەنچىلىك باش - ئاخىرىنى چۈشۈرۈر، ئوبدان ئويلايدىغان سالماق كىشىلەردىن بولۇشى لازىم. چۈنكى ئەقلىي پەنلەر كىشىلەردە مەسئۇلىيەتچان، تەمكىن، دەڭسەپ ئىش قىلىدىغان خاراكتېرنى پەيدا قىلىدۇ. ئوقۇتقۇچىلار دەرسلىكتىكى ئاشۇ تېكىستلەر ئاساسىدا ئەدەبىيات ئوقۇتۇشىنىڭ ۋەزىپىسىنى فىزىكا، خىمىيە، بىيولوگىيە، ماتېماتىكا ئوقۇتۇشىنىڭ ۋەزىپىسى بىلەن ئورگانىك بىرلەشتۈرۈشنى بىلىشى شەرت. تەبىئىي پەنلەر ئوقۇتقۇچىلىرىمىزمۇ ئۆزى ئۆتۈۋاتقان دەرسلىكتىكى تۈرلۈك قائىدىلەرنى باشقا پەنلەردىن ئايرىلىپ تۇرغان دوگما نەرسە سۈپىتىدە يەتكۈزمەسلىكى كېرەك. ئۇلارمۇ ئوقۇغۇچىلارنى تەبىئەتنىڭ سىرلىرىنى ئىگىلەشتىكى زوق - هاياجانغا چۆمدۈرۈشنى بىلىشى كېرەك. كانت «ئالەم تەرەققىيات تارىخى توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق بىر ئابزاس سۆزنى يازىدۇ، مەن بۇ سۆزنى مەكتەپلىرىمىزدىكى تەبىئىي پەنلەر ئوقۇتقۇچىلىرىغا

ھاۋاله قىلىمەن:

«... ئۇنداقتا، سۇزۇك كېچىده يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا قاراش خۇشاللىق ئاتا قىلىدۇ، بۇنداق خۇشاللىقنى پەقەت ئالىيجاناب روھلا ھېس قىلالايدۇ. شەيئىلەر تىمتاس تۇرغاندا ۋە تۇيغۇلار تىنچىغاندا ئۆلمەس روھنىڭ يوشۇرۇن بىلىش ئىقتىدارى سىر-لىق تىل ئارقىلىق ئېچىلمىغان بەزى ئۇقۇملاردىن بېشارەت بېرىدۇ. بۇ ئۇقۇملارنى پەقەت ھېس قىلغىلى بولىدۇ، لېكىن سۆز بىلەن ئېيتىپ بەرگىلى بولمايدۇ.»[15]

كانتنىڭ سۆزىدىن مەلۇمكى، تەبىئەت ھەققىدىكى ھەرقانداق بايقاش تەبىئەتكە بولغان شەيدالىق ۋە بۇ شەيدالىقتىن كەلگەن لەززەتلىك ھېس - تۇيغۇدىن باشلىنىدۇ. بالىلارنى تەبىئەتتىكى شەيئىلەر ۋە نورمال ھېس - ھاياجاندىن ئايرىپ ئۆگىتىلگەن تەبىئىي پەنلەرنىڭ ساۋاتلىرى ئۇلارنى زامانىۋى دۇنيادىكى خۇراپاتچىلارغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. تەبىئەت ئالدىدا تاگور بىلەن نىيۇتون ئوخشاش بولۇپ، ئۇلار تەبىئەتتىن ئىبارەت سىرلىق ئەسەرنى ئوخشىمىغان تىل بىلەن ئوقۇيدۇ، خالاس.

نەقىل مەنبەلىرى

① ھەزارەت ـــ خەنزۇ تىلىدىكى «文化» دېگەن سۆز بولۇپ، ئۇ-مۇمەن قىممەت قاراشنى نېگىز قىلىدۇ، ئابدۇقادىر جالالىددىننىڭ «تۇ-قۇنۇشمۇ ياكى توقۇنۇشتۇرۇشمۇ؟» («شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2003 ـ يىللىق 5 ـ سان) ناملىق ماقالىسى ۋە ئابدۇرېشىت جەلىل قارلۇقنىڭ «كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت ئاتالغۇلىرىغا سوتسىيولوگىيەلىك ئىزاھات» («تۇرپان» ژۇرنىلى 2003 ـ يىللىق 4 ـ سان) دېگەن ماقا-لىسىگە قارالسۇن.

② لۇ جىيىڭ: «تىل ـ ئەدەبىيات دەرسى ھەققىدىكى يېڭى ئىزدە-نىش» تە كەلتۇرۇلگەن نەقىل. شەرقىي شىمال پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتې-تى نەشرىياتى 2003 ـ يىلى ئىيۇل نەشرى، 26 ـ بەت(خەنزۇچە).

③ يۇقىرىقى كىتابتا بېرىلگەن نەقىل، 9 ـ بەت.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىلىق www.uyghurkitap.com

④ جاۋ خۇيۇ: «تىل ـ ئەدەبىيات پېداگوگىسىنىڭ ھازىرقى زاماۋىچە شەرھى»، مەركىزىي تەرجىمە نەشرىياتى 2003 ـ يىلى ماي نەشرى (خەنزۇچە).

⑤ يۇقىرىقى كىتابتا بېرىلگەن نەقىل، 298 ـ بەت.

⑥ لۇ جىيىنگ: «تىل ـ ئەدەبىيات دەرسى ھەققىدە يېڭى ئىزدىنىش» تە بېرىلگەن نەقىل. شەرقىي شىمال پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2003 ـ يىلى ئىيۇل نەشرى، 10 ـ بەت.

⑦ ژاڭتىخىد: «ماۋارىپنىڭ مەقسىتى»، «ئۇچ بىرلەشمە» نەشرىياتى 2002 ـ يىلى يانۋار نەشرى، 19 ـ بەت (خەنزۇچە).

⑧⑨⑩⑪ 7 ـ يىللىقلار ئۇچۇن تەييارلانغان «تىل ـ ئەدەبىيات» دەرسلىكى 2 ـ قىسىم تەييارلانما ماتېرىيال، نەشر قىلىپ تارقىتىلىش ئالدىدا تۇرىدۇ.

⑫ يۇقىرىقى ماتېرىيال.

⑬⑭ «قۇرئان كەرىم»، سۈرە فاتىر 27 ~ 28 ـ ئايەتكە قارالسۇن.

⑮ لى گۇڭمىڭ: «مەھكۇملۇق ۋە ئىلىشىش ـــ پەن بىلەن سەنئەتنىڭ دىيالوگى»غا قارالسۇن. جياڭسۇ خەلق نەشرىياتى 2001 ـ يىلى يانۋار نەشرى، 30 ـ بەت (خەنزۇچە).

ھۆكۈمەت، ئالىي مەكتەپ، بازار

ھەرقانداق بىر تەرەققىياتتا مائارىپنىڭ ئاچقۇچ ئىكەنلىكى مەتبۇئاتلىرىمىز ۋە ھۆكۈمەت يېغىنلىرىدىكى نۇتۇقلىرىمىزدا تەكرار تەكىتلىنىپ كەلدى. لېكىن بۇ كۆپ ھالدا كىشىگە ھېچقانداق بىر تەسىر كۈچى بولمىغان قۇرۇق سۆزدەك بىلىنىدۇ. توغرا ھۆكۈمۈ ئەمەلىيەتتىن يىراقلاشتۇرۇلغان ھالدا ئېيتىلۋەرسە قانچىلىك ئۇرغۇلۇق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تەدرىجىي دوگمىلىشىپ كېتىدۇ. ئىجرادىن مۇستەسنا قالتىس ھەقتەتلەر ئۆز ھېكمىتىدىن ئايرىلىپ، ئەكسىچە كىشىلەرنىڭ مەنئۇيىتىگە يۇك بولۇپ قالىدۇ. مائارىپ جەمئىيەتكە قارىتا ئېلىپ بېرىلىدۇ، ئۇ ھەم جەمئىيەت ھەرىكىتىنىڭ بىر قىسمى. جەمئىيەت كونكرېت ئادەملەرنىڭ كونكرېت ئىش - پائالىيەتلىرى ۋە ياشاش تەرزىدىن ئىبارەت بولۇپ، مائارىپ كونكرېت جەمئىيەت مۇھىتى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ مەنسىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداق ئىكەن، بىزنىڭ مائارىپ ھەققىدىكى چۈشەنچىمىز، جۈملىدىن مائارىپىمىزنىڭ ئۆزى جەمئىيەت ئېھتىياجىغا ماس بولۇپلا قالماي، بەلكى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئالدىدا مېڭىشى لازىم.

مائارىپ ھەرگىزمۇ يەككە - يېگانە نەرسە ئەمەس، ئۇ مەلۇم بىر تۈزۈمدىكى ھۆكۈمەت، ئىقتىساد بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بىزدە مۇئەييەن بىر شەكىلدىكى مائارىپ بار بولسىمۇ، ئۇنىڭدا ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر، مائارىپىمىزنىڭ نۆۋەتتە دۇچ كېلىدىغان خەلقئارا ئىقتىسادىي مۇھىتتىكى ئىمموتىبەت كۈچى، ھۆكۈمەت بىلەن مائارىپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇنا-

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

سۈەت، مائارىپ بىلەن ئىقتىساد، ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھەققىدىكى ماكرولۇق تەتقىقاتلار قىلىنمىدى. پەقەت ئايرىم دەرسلەر، ئايرىم تېكىستلەر ۋە بىر قىسىم مېتودقا ئائىت ئۇقۇم خاراكتېرلىك تېمىلارنى چۆرىدەش بىلەنلا چەكلەنگەنلىكتىن، يۇقىرىقىلار بىر دۆلەت ياكى رايونىنىڭ مائارىپ سىياسىتىگە ئالاقىدار مەسىلىلەر بولغاچقا، مۇتەخەسسىسلىرىمىز كۆپ نازۇك تەرەپنى بىسىپ ئۆتۈپ كېتەلمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

تېخنولوگىيەنىڭ تەرەققىي قىلىشى مائارىپقا مۆلچەرلىگۈسىز تەسىر كۆرسەتتى. ئۇچۇر تېخنىكىسىنىڭ تېز سۈرئەتتە يېڭىلىنىشى ئەنئەنىۋى مەندىكى باشقۇرۇش سىستېمىسىدىن تەشكىل تاپقان، جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان مەكتەپ قورۇلىرىنى ئۆڭكۈرگە سولانغان مائارىپقا ئوخشىتىپ قويدى. ئېلېكترون ۋە ئۇچۇر دۇنياسىنىڭ ھەربىر نۇقتىسىنى ئىلىم نۇرى بىلەن يورۇپ تۇرغان بوشلۇققا ئايلاندۇردى. دېمەك، بۈگۈنكى كۈندە مەكتەپ قانداقتۇر بىر قورۇ ئەمەس، بەلكى يەر شارى خاراكتېرلىك ئۇچۇرلىشىش سىستېمىسىدىن ئىبارەت بولۇپ قالدى. لېكىن تېخنولوگىيە تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ مائارىپى بىلەن تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ مائارىپى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنى تېخىمۇ زورايتىۋەتمەكتە. تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر بۈگۈنكى كۈندە مائارىپنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ ئىنتايىن مۇھىملىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن بولسىمۇ، زامانىۋى مائارىپ سىستېمىسىنى كېڭەيتىشتىن ئىبارەت ئۇمىدۋار تەشەببۇسلار زامانىۋىلىق ۋە ئىقتىسادىي ئۇنۇم جەھەتتىكى تەلەپنىڭ يۇقىرىلىقىغا سېلىشتۇرغاندا، دېققەت مەركىزى بولۇش ئالاھىدىلىكىنى يوقىتىپ قويماقتا. ئالىي مائارىپقا ئېتىبار بېرىشنىڭ بارغانسېرى ئېشىشى بىلەن ئۇنى بويلىيالمايۋاتقان مالىيە مەنبەسى ئوتتۇرىسىدا دراماتىك بىر كۆرسەتكۈچ بارلىققا كەلمەكتە. بۇنداق رېئاللىق ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مائارىپ ۋە

تەتقىقات سېپىدە تىپىك نامايان بولۇپ تۇرىدۇ.

ماۋارىينى تەرەققىي قىلدۇرۇش بىر قاتار ئەمەلىي قوزغاتقۇچىغا موھتاج. باشقۇرۇش سىستېمىسىدىكى كونا ئامىللارنى چىقىرىپ تاشلاش، ماۋارىپ مۇلازىمەت سىستېمىسىنى شەكىللەندۇرۇش، مەبلەغنى كۆپەيتىش، ناچار ئەسلىھەلەر ۋە نامراتلىق كۆتۈپخانىلار، قالاق ئۇسكۇنىلەر، لاياقەتسىز خادىملار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەشتە، سەلبىي تەرەپلەرنى پائال ئۆزگەرتىش نۆۋەتتىكى جىددىي سىگنال. ئەمما، بۇ مەسىلىلەرنى كىم ھەل قىلىدۇ؟ دۆلەت كونترولىدىكى كۈچلۈك بولغان تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەردە پۈتۈن مەسئۇلىيەت ھۆكۈمەت زىممىسىگە مەركەزلىشىپ قالغان بولغاچقا، ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ھەقتىكى فۇنكسىيەسى بىلەن بارغانسېرى ئېشىپ بېرىۋاتقان ماۋارىپ ئېھتىياجى تەلىپى ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭسىز ۋەزىيەت روشەن ھالدا مەۋجۇت بولماقتا. تەرەققىي قىلىۋاتقان ئەللەرنىڭ كۆپىنچىسىدە نوپۇس ۋە ئوقۇغۇچى سانىنىڭ كۆپ بولۇشى ماۋارىپتىكى كىرىزىسلىق كەيپىياتلارنى كۈچلەندۈرمەكتە. بۇلارغا ئوخشىمىغان ھالدا تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەرنىڭ ماۋارىپى ئۆزىدىكى تېخنولوگىيەلىك ئىلغارلىق، ئىجادىيەت، تەتقىقات مۇھىتىدىكى ئەۋزەللىك بىلەن ئۆزىنىڭ كەلگۈسىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى مول تۇرتكىلەر بىلەن تەمىنلىمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلار يەر شارى مىقياسىدا تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ھەرقايسى ئەللەردىكى ئوقۇغۇچى مەنبەلىرىنى ئۆزىگە كۆپلەپ جەلپ قىلماقتا. ئامېرىكا، ئەنگلىيە ئالىي مەكتەپلىرى تەرەققىي قىلىۋاتقان ئاسىيا، ئافرىقا ئەللىرىدە ئۆزلىرىنىڭ شۆبىلرىنى ئارقا ـ ئارقىدىن تەسىس قىلماقتا. ئامېرىكا ئۆزىنىڭ دەرسلىكلىرىنى خەلقئارالاشتۇرۇش يۆنىلىشىگە كىرگۈزۈپ بولىدى. بەزىلەر بىر تىلنىڭ ئىلغارلىقى ئۇنىڭ ئىپادىلەش ئەۋزەللىكىدە دەپ قارايدۇ. لېكىن، ئۇ ئەۋزەللىكنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىنى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىلمەيدۇ. تىلنىڭ تەرەققىياتىنى بىر ئىجتىمائىي ھادىسە دېگىنىمىزدە، شۇ تىلنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى تىلنىڭ قوللىنىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىدۇ، بۇ تەرەپ تىلدىكى ئېلېمېنتلارنى تاۋلايدۇ، كۆچەيتىدۇ. ئىنگلىز تىلىنىڭ بۈگۈنكى دۇنياۋى ئورنى ماھىيەتتە ئىنگلىز تىللىق دۆلەتلەرنىڭ ئۇنۇمۇپرسال قۇۋۋىتىنى مەنبە قىلىدۇ. مەشھۇر مائارىپ مۇتەخەسسىسى فىلىپ گ. ئالتبېچ (Philip G.Altbach) «سېلىشتۇرما ئالىي مائارىپ» (ئىنگلىزچە نەشرى 1998- يىلى، لوندون) دېگەن ئەسىرىدە: «ھازىرقى ئەھۋالدىمۇ، دۇنيادىكى غەيرىي ئىنگلىز تىللىق ئەللەر ئىنگلىز تىلىنى ئىككىنچى تىل سۈپىتىدە پروگراممىلاشتۇرۇپ بولدى. مەلۇمكى، ھۆكۈمەت خەلققە ئىمكانىيەت بەرگەن شارائىت ئاستىدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ مائارىپ ۋە ئوقۇتۇش مۇلازىمىتىدىن بەھرىمەن بولۇش دائىرىسى رايون چېگرالىسىدىن ھالقىپ دۇنياۋى مىقياستا كېڭىيىدۇ.

تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەر بىلەن تەرەققىي تاپقان دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى يۇقىرىقى پەرق ئاخىر يەنە ئۆتمۈشتىكىدىن ئېغىر بولغان ئىقتىسادىي پەرقنىڭ روشەن ئىپادىسى بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق زورىيىپ بېرىۋاتقان پەرق چوڭ سىياسىي كىرىزىسنى شەكىللەندۈرىدۇ. «كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكى ئەمگەكنىڭ قىممىتىدە ئەمەس، بىلىمنىڭ قىممىتىدە ئايان بولىدۇ» دەيدۇ مەشھۇر جەمئىيەتشۇناس دانىل بىل. ئۇنىڭ «كېيىنكى سانائەت جەمئىيىتى» دېگىنى بىز دائىم سۆزلەپ كېلىۋاتقان بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىنى كۆرسىتىدۇ. روشەنكى، نوقۇل جىسمانىي ئەمگەككە تايىنىپ باي بولىدىغان دەۋر ئاللىبۇرۇن كەتتى. بەلكى، كىشىلەر ئەمگەككە ماھىيەتلىك سۈپەت ھەم يۇقىرى ئۇنۇم ئەكېلىدىغان بىلىمگە موھتاج بولىدۇ. تەربىيەلىنىش ۋە بىلىم ئېلىش جەمئىيەت پۇقرالىرىنىڭ كىشىلىك ھوقۇق دائىرىسىگە كىرىپ بولدى.

بىز مائارىپىنىڭ بازار ئىگىلىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدىغانلىقىنى تەكىتلىگىنىمىزدە، بىلىمنىڭ بىر خىل مۇلۇك ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشىمىز ھەم ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى ھەق ـ ھوقۇقىنى تۇزۇم، قانۇن جەھەتتىن كاپالەتلەندۈرۈشىمىز كېرەك. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى گەۋدىلىك بىر يۇزلىنىش شۇكى، مائارىپىنىڭ ئومۇملىشىش كۆرسەتكۈچى ئۆر-لەش بىلەن بىللە، دىپلوم ئوقۇشتىن ئىبارەت مەجبۇرىيەتنى ئادا قىلغانلىقنىڭ كۆرسەتكۈچىگە ئايلىنىپ قالدى. ھەقىقىي بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئوقۇتۇش بىلەن ئوقۇش ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ئايلىنىدۇ. لېكىن، ھازىر دىپلوم ھۆكۈمەت ئالدىدا مەجبۇرىيەت ئۆتەشنىڭ كۆرسەتكۈچىگە ئايلىنىپ قېلىپ، سۈپەت تەلىپىدىن يىراقلىشىپ كەتتى. مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش ھەرگىزمۇ سۈپەت كۆرسەتكۈچىنى مال باھاسىنى چۈشۈرگەندەك تۆۋەنلىتىش بولماستىن، بەلكى تۆۋەن سەۋىيەلىك پۇقرالارنى ئەلا سۈپەتلىك دەرىجىسىگە كۆتۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر.

تېخنولوگىيەنىڭ ئالىي مائارىپقا بولغان تەسىرى زور بولىسىمۇ، لېكىن ئۇنى چۈشەندۈرۈپ يېتىش يېتەرلىك ئەمەس. مانا بۇ كۆپلىگەن دائىلىق مائارىپشۇناسنىڭ ئورتاق قارىشى. بۇنىڭدىن بىزنىڭ چۈشىنىش سەزگۈرلۈكىمىز تېخنولوگىيەنىڭ تەسىرىدىن كۆپ تۆۋەن تۇرىدۇ، دېگەن خۇلاسىگە كېلىمىز. تېخنولوگىيە دۇنيانى بىرلەشتۈردى، ئالاقىنى راۋانلاشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئادەمنىڭ خاراكتېرىدە روشەن ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى، غەربچە قىممەت قارىشى ھەممە يەرگە كېڭەيدى. بۇ ئەھۋال مائارىپنىڭ مىللىيلىقىغا زور خەۋپلەرنى ئەكەلدى. ئۇنداقتا، ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋەزىپىسى نېمە؟ بۇ قايتىدىن جاۋاب بېرىشكە تېگىشلىك سوئال بولۇپ قالدى. بىز بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە ئۇلگۈردۇقمۇ؟ مېنىڭچە، بىز بۇنداق سوئالنى پەرەز

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قىلىشقىمۇ ئۇلگۈرگىنىمىز يوق.

ئالىي مەكتەپلەر بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتتا ئىقتىسادىي ئۇنۇم يارىتىدىغان مۇھىم مەنبە دەپ قارالماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بۇ قاراش ئىقتىساد مودا بولغان ھازىرقى دەۋرنىڭ ئاساسلىق مۇقامى بولۇپ قالدى. چۈنكى ئالىي مەكتەپلەر جەمئىيەتنىڭ مۇتەخەسسىسلىشىش كۆلىمىنى ئاشۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى. بۇ مەنىدە ئۇ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى ئىستراتېگىيەلىك تەپەككۇرنىڭ مەركىزىدىن ئىبارەت. ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بازار ئىگىلىكىدىكى رولىنى ئۇنۇملۇك جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ھەقتە ئىچكىرىدىكى ئالىي مەكتەپلەر مۇئەييەن دائىرىدىكى ئاپتونومىيەگە ئېرىشتى. ئاپتونوم رايونىمىز غەربىي رايونلارنى كەڭ كۆلەمدە گۈللەندۈرۈش ـ تەرەققىي قىلدۇرۇشتىكى مۇھىم نۇقتا بولۇش سۈپىتى بىلەن سىياسەتكە ئېلىنىۋاتقان شارائىتتا ئالىي مەكتەپلەرنىڭ فۇنكسىيەسى ھەققىدە مىللىي رايونغا ماس تەتقىقات ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈرىيىتى ئاللىبۇرۇن تۇغۇلۇپ بولدى.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئالدىدا ئىككى خىل بۇرچ تۇرۇپتۇ: بىرى، ھۆكۈمەتنىڭ تەلىپىنى قانداق ئىجرا قىلىش؛ يەنە بىرى، ئوقۇغۇچىلارنى بازار ئىقتىسادىي شارائىتىغا قانداق لايىقلاشتۇرۇش. بۇ دېگەنلىك ئالىي مەكتەپلىرىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك ئىدىئولوگىيە بىلەن بازار ئىگىلىكى ئوتتۇرىسىدىكى مۇساپىنى ئوڭۇشلۇق بېسىش ۋەزىپىسى بار دېگەنلىك. جۇڭگو بازار ئىگىلىكىنىڭ دەسلەپكى باسقۇچىدا تۇرماقتا. ئىشلەپچىقىرىش ۋە ئىستېمالنى شەخسلەر ۋە شەخسىي كارخانىلار بەلگىلەيدىغان تۈزۈلمە تامامەن بارلىققا كەلگىنى يوق، ئاپتونوم رايونىمىزدا پىلانلىق ئىگىلىك بىلەن قىسمەن بازار ئىگىلىكى بىللە يۈرگۈزۈلۈۋاتىدۇ. روشەنكى، بىزنىڭ ئالىي مەكتەپلىرىمىز تولۇق مەنىدىكى بازار ئىقتىسادىي مۇھىتىـ

غا تېخى كىرمىدى. ئوقۇتۇش، باشقۇرۇش، دەرسلىك پىروگرامىسى بۇرۇنقى ھالىتىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئالىي مەكتەپلىرىمىزنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقى ۋە نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى چۈشىنىشتە ئۇنىڭ ئىگىلىك مۇھىتىغا نەزەر سېلىشىمىزغا تولىمۇ كېلىدۇ. كەڭ ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشتىن خالىي ھالدىكى ئالىي مەكتەپنى تەسەۋۋۇر قىلغىلىمۇ بولمايدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەقىقىي بازار ئىقتىسادىي دەۋرىنىڭ تەلىپىدىن ھازىرقى ھالىتى بىلەن چېقىپ كېتەلمىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تېخىمۇ تەس. بۇ يەردە بازار، ھۆكۈمەت ۋە ئالىي مەكتەپتىن ئىبارەت ئۈچ تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى كېلىپ چىقىدۇ.

مائارىپشۇناسلار مائارىپ باشقۇرۇشنىڭ شەكلىنى مۇنداق ئىككى تۈرگە بۆلىدۇ: بىرى، دۆلەت كونترولى شەكلى؛ يەنە بىرى، دۆلەت نازارىتى شەكلى. بىرىنچى شەكىلدە دۆلەت مائارىپنىڭ يۆنىلىشىنى بەلگىلەش، ئىشتات، دەرسلىك مەزمۇنى ۋە شەكلىنى تۈرغۇزۇش ئىمتىھان سىستېمىسى، تەقسىم قىلىش، يۆتكەش، ئۇنۇڭان بېرىش، ئۆستۈرۈش، مۇكاپاتلاش، پىلانلاش قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ھۆكۈمەت بېجىرىدۇ، شەخسلەر پەقەت ئىجرا قىلىش ئورنىدا بولىدۇ. ئىككىنچى شەكىلدە، دۆلەت قانۇن ۋە ئىقتىساد جەھەتتىن نازارەت قىلىدۇ، قالغانلىرىنى ھەرقايسى مەكتەپ ئۆز خاراكتېرىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. تەرەققىي تاپقان ئەللەردىكى مائارىپ باشقۇرۇش شەكلى دەل ئىككىنچى خىل شەكىلگە كىرىدۇ. ئىككىنچى خىل شەكىل مائارىپشۇناسلىقتا ئالىي مەكتەپ ئاپتونومىيەسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ، بۇ ھەرقايسى ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتۇش پىروگراممىسى ۋە مەقسىتىنى ئۆزى بەلگىلەش ھوقۇقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق شارائىتتا، ھەرقايسى ئالىي مەكتەپ دۆلەت بويىچە قانۇن، ئىقتىساد، باج نۇقتىسىدا بىرلىككە كەلگەن بولىدۇ. ئەمما ئادەم ئىشلىتىش،

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئىمتىھان سىستېمىسى دەرسلىك پروگراممىلىرىنى لايىھەلەش، تەتقىقات تۈرلىرىنى بېكىتىش، پاتېنت ھوقۇقىنى ساقلاش ۋە سېتىش جەھەتتە ئۆز ئالاھىدىلىكىگە يارىشا ئىش كۆرىدۇ. چەت ئەللەردىكى نۇرغۇن مەكتەپلەردە بىر ئوقۇتقۇچى بىرقانچە مەكتەپكە پروفېسسورلۇققا تەكلىپ قىلىنىدۇ ياكى شىركەت، كارخانىلارغا تەكلىپ قىلىنىدۇ. نەتىجىدە، ئۇنىڭ بىلىمى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكەن، جانلىق بىلىمگە ئايلىنىدۇ ھەم ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرىدىغان مەيدانغا ئىگە بولۇپ، جەمئىيەت ھەم ئۆزى ئۈچۈن بايلىق يارىتىدۇ. پروفېسسورلار خامچوت ئورۇنلاشتۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە بولىدۇ، مەكتەپ مۇدىرى تۈزۈلمە جەھەتتىن ئىستراتېگىيە ۋە مالىيە سىياسەتلىرىنى تۈرغۇزالايدۇ.

جۇڭگونىڭ مائارىپ باشقۇرۇش شەكلى دۆلەت كونترولى ئەدەبىياتىغا مەنسۇپ بولۇپ، بۇنداق ئەھۋال 1949 ـ يىلىدىن كېيىن ئەڭ مەركەزلىك ئىپادىلىنىشكە باشلىغان. مائارىپ تەتقىقاتچىسى ۋېي فاڭمىن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى: ئاپتونومىيە ۋە مەسئۇلىيەت ـــ ھۆكۈمەت بىلەن ئۇنىۋېرسىتېت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ ئۆزگىرىشى ھەققىدە ئانالىز» دېگەن ماقالىسىدە يۇقىرىقى مەسىلە ئۈستىدە مەخسۇس توختالغان. ئۇنىڭ بايان قىلىشىچە، جۇڭگودا ھۆكۈمەت بىلەن ئالىي مەكتەپلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر ـ پارمانلىرى ۋە سىياسىي قارارلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، ئۇ قارارلارنى ئالىي مائارىپ پۈتۈنسۇرۇك قوللىناتتى. 1970 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ بازار ئىقتىسادىنىڭ تەلىپىگە قاراپ ئېغىشقا باشلىغان. مەزكۇر ماقالىدىن مەلۇم بولۇشىچە، 1949 ـ يىلىدىن بۇرۇن جۇڭگودىكى ئالىي مەكتەپلەر دۆلەت ئىگىلىكىدىكى، خۇسۇسىيلار ئىگىلىكىدىكى ۋە مىسسىيونېرلار ئىگىلىكىدىكى بولۇپ جەمئىي 223 ئالىي مەكتەپ بار ئىكەن، 1952 ـ يىلىدىن باشلاپ ھەممىسى دۆلەت كونترولىغا ئۆتۈپ، دۆلەت

پىلان كومىتېتى قارارغا ئالغان پىلان بويىچە ئوقۇتۇش ئېلىپ بارغان. مالىيە، دەرسلىك كىتاب، مائارىپ خادىملىرى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، تەقسىملەش، ئىمتىھان قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تاكى بازار ئىگىلىكى يۈزلىنىشى بارلىققا كەلگەنگە قەدەر مەھكەم ساقلانغان بولۇپ، 1990 ـ يىللاردىن بۇيانقى ئىقتىسادىي دولقۇنغا ئەگىشىپ كۆرۈنەرلىك ئىسلاھاتلار قىلىنىشقا باشلىغان. مائارىپ مەركىزىي پىلان سىستېمىسى تۈزگەن ئومۇمىي پىلان ئىچىدە ھەربىر دەرىجىلىك مائارىپ ئورۇنلىرىنىڭ ئوقۇغۇچى ساندىكى ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن ئۆز ۋاقتىدا تەڭشەپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىلگىرى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مەۋجۇت بولالمايدۇ. ئۇنىڭ مەۋجۇت بولۇشى ۋە گۈللىنىشى ئۇچۇن ئىقتىساد بولۇشى كېرەك. بۇ ئەھۋال جەمئىيەتىمىزدە مائارىپقا ئىدىئولوگىيە نۇقتىسىدىنلا ئەمەس، ئىقتىسادىي نۇقتىدىن جىددىي قاراش لازىملىقىنى بەلگىلىدى. بۇ دەۋرگە كەلگەندە، ئالىي مەكتەپلەر بازارنىڭ باشقۇرۇشىدا ياخشىمۇ ياكى ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىدا ياخشىمۇ؟ ھۆكۈمەتنىڭ بازار ئىگىلىكى شارائىتىدىكى رولى قانداق بولۇشى كېرەك؟ دېگەن سوئاللارغا دۇچ كەلدى. ھۆكۈمەت تۇزۇم شەكىلىدە مەكتەپلەرنى كونترول قىلىدۇ، بازار بىر خىل تاللاش ھوقۇقى بولۇپ، ھەر بىر ئىندىۋىدۇئال (شەخس) ئۆزىگە لايىق تۇزۇلمە ياكى ئەندىزە ئىزدەيدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئېرىشمەكچى بولىدۇ. بازاردىمۇ قارار چىقىرىش بولىدۇ. لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ ئالدىن بەلگىلەنگەن قارار بولماستىن، زىددىيەتنىڭ ئەملىي ھالىتىگە ئاساسەن كېتىۋېتىپ تۇرۇپ چىقىرىلىدىغان قارار، ھۆكۈمەت پەرمان ۋە قارار شەكلىدە ئىش كۆرىدۇ، بازار نۇرغۇن ئىمكانىيەت ئىچىدىن تاللايدۇ. ھۆكۈمەت بىكىتىپ بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ، بازار تاللاش شارائىتى يارىتىپ بېرىدۇ. ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئۇچۇن بازار ئامىلىنىڭ ئويناىدىغان رولىنى قوزغاتماي بولمايتتى. بازار تەرتىپكە موھتاج بولغاچقا، ئۇنى مۇۋاپىق كاپالەت بىلەن تەمىنلەيدىغان، قانۇن جەھەتتىن قوغدايدىغان، پۇل مۇئامىلە سالاھىيىتى ماكرو جەھەتتىن تەڭشەيدىغان ھۆكۈمەتنىڭ بولۇشى زۆرۇر بولىدۇ. لېكىن، بۇ قارىقويۇق ھالدا پەرمانغىلا تايىنىدىغان ھۆكۈمەت بولماستىن، بەلكى بازار قانۇنىيىتىنى ياخشى ئىگىلىگەن ۋە ھۆرمەت قىلىدىغان ھۆكۈمەتتىن ئىبارەت.

ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ رېئاللىقىدىن ئېيتقاندا، ئالىي مەكتەپلىرىمىز بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت تەپىك ھۆكۈمەت كونترولى شەكلىدىكى مۇناسىۋەت بولۇپ، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىقتىسادىي سىستېمىسىدىكى يادرولۇق ئۇنۇمنى

قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يۇقىرىقى قاتمال مۇناسىۋەتنى ئوڭشاش كېرەك. تەرەققىي قىلىۋاتقان نۇرغۇن ئەلدە كارخانا، ھۆكۈمەت، مەكتەپ قاتارلىقلار ئوتتۇرىسىدىكى ھەمكارلاشما مۇناسىۋەت يولغا قويۇلماقتا، بۇلارنى باراۋەر ئۈچ بۇلۇڭلۇق مۇناسىۋەت دەپ يېشكىمۇ بولىدۇ، جۇڭگونىڭ ئالىي مائارىپ ئىسلاھاتىمۇ مۇشۇ يۆنىلىشكە قاراپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنداق مۇناسىۋەتتە مەكتەپ ھۆكۈمەت ياكى خۇسۇسىيلار قارىمىقىدىكى كارخانىلارنىڭ مەلۇم تۈرلەر بويىچە سالغان تەتقىقات ۋە ئېچىش مەبلىغىنى قولغا كەلتۈرۈش بىلەن بىللە، ئۆزىمۇ پەن ـ تېخنىكا، ئۇچۇر مەسۇلاتلىرىنى ئىشلەپچىقىرىدىغان ئورۇنغا ئايلىنىدۇ. نەتىجىدە، مالىيە جەھەتتىن ھۆكۈمەتنىڭ قولىغىلا قاراپ قېلىشتەك پاسسىپ ھالەتتىن خوشلىشالايدۇ. ئوقۇتقۇچىلارمۇ گەپ سېتىپ جان باقىدىغان نىمجان ھالەتتىن بايلىق يارىتىدىغان ئاكتىپ ھالەتكە ئۆتىدۇ. بۇ جەريانداۋ ھۆكۈمەت ئالىي مەكتەپلەرنى قانۇن، مالىيە سىستېمىسى جەھەتتىن نازارەت قىلىپ، تەدرىجىي ھالدا ئالىي مەكتەپلەرگە ئاپتونومىيەلىك ھوقۇق بېرىشى لازىم بولىدۇ. «ئاپتونومىيە» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى ئۆز ـ ئۆزىنى باشقۇرۇش دېگەن بولىدۇ. بىراق، ئۇنىڭ تەبىرى ئۇنچە ئاددىي ئەمەس، ئۇ ھەرگىزمۇ نەزەرىيەۋى ئەركىنلىك ئەمەس. بۇ سۆزنىڭ مائارىپ ـ مەدەنىيەت، ئىقتىساد جەھەتتىكى مەنىلىرى ئۇستىدە بىزدە ئىزدىنىش بولمىدى. يۇقىرىقى ئۇچ بۇلۇڭلۇق ئايلانما مۇناسىۋەتنى خەنزۇچە 产管学连携 دەپ ئاتايدۇ. ئالىي مەكتەپ ئاپتونومىيەسىدە، مەكتەپلەر ئۆزى تۇرغان رايونىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئۆزىنىڭ كەسپىي خاراكتېرى بويىچە ئوقۇتۇش پىروگراممىسى تۈزىدۇ، مەقسەت بەلگىلەيدۇ، ئىمتىھان ۋە ئۇنۋان باشقۇرۇش نىزاملىرىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئادەم تەكلىپ قىلىش ۋە ئىشلىتىش جەھەتتە جانلىق بولىدۇ. ھەرقانداق بىر دۆلەتتە ئوخشاش شەكىلدىكى فۇنكسىيە ئۆتەيدىغان بىرقانداق

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چە ئالىي مەكتەپ بولمايدۇ. بەلكىم بەزى مەكتەپلەرنىڭ كەسىپىي ئالاھىدىلىكى ئوخشاپ كېتىشى مۇمكىن. لېكىن، ئۇنىڭ شارائىتى، جايلاشقان ئورنى ۋە ئىجتىمائىي ئارقا كۆرۈنۈشىدە پەرق بولىدۇ.

رايون ئارقا كۆرۈنۈشىمۇ مەكتەپلەرنىڭ رولىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. ھەتتا بۇ رايون بەزىدە مۇستەقىل بىر مەدەنىيەت ئەندىزىسىگە ۋەكىللىك قىلىشىمۇ مۇمكىن. جۇڭگودەك كۆپ مىللەتلىك چوڭ بىر دۆلەتتە بۇنداق ئەھۋال تامامەن رېئال مەسىلە. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقلىم ئالاھىدىلىكى، مەدەنىيەت شەكلى، تارىخىي ۋە ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي جۇغراپىيەسى ئالىي مەكتەپلىرىمىزنىڭ ئىچكىرىدىكى مەكتەپلەرگە قارىتا پەرقلىق ۋەزىپىدە ئىكەنلىكىنى ئىزاھلاپ بېرىدۇ. كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بىزنىڭ ئالىي مەكتەپلىرىمىز ھەرگىز مۇ ئىچكىرىدىكى مەكتەپلەرنى دوراش بىلەن ئۇلاردىن ئۇستۇن تالىشالمايدۇ. بەلكى، مەكتەپلىرىمىزنىڭ رايونىمىزدىكى ئەھمىيىتىنى سۇسلاشتۇرۇپ قويىدۇ. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى ھەرقايسى كەسىپ تۈرى جەھەتتىن ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ كونكرېت رېئاللىقىنى چىقىش قىلىپ قۇرۇلۇش ۋە ئادەم تەربىيەلىشى كېرەك بولىدۇ. بۇ ئۆز نۆۋىتىدە بىر خىل ئىجادىيەت ۋە بايقاشتۇر. ئوقۇغۇچى مەكتەپكە پۇل تۆلەپ كىرىدۇ، ئىقتىسادىي تىل بىلەن ئېيتقاندا، ئوقۇغۇچى ئىستېمالچى. ئۇنداقتا، ئۇ بىر ئىستېمالچى سۈپىتىدە ئۆزى ئېرىشمەكچى بولغان تاۋار (بىلىم)نىڭ سۈپىتىنى نېمىگە ئاساسەن قوغدايدۇ؟ بۇ بىزدە بازار ئىقتىسادىي شارائىتىغا لايىق مۇكەممەل ئالىي مائارىپ قانۇنى بولۇش لازىملىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئوقۇغۇچى ئۆزى تۆلىگەن بەدەلگە مۇناسىپ ھالدا بىلىم مۇلازىمىتىنىڭ ساپاسىغا باھا بېرەلىشى، تاللاش ۋە رەت قىلىش ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلىشى كېرەك بولىدۇ. مانا بۇنداق چاغدا ھۆكۈمەتنىڭ قانۇنىي كاپالە-

تى مۇھىم رول ئويناپدۇ. بىلىم دۇنياۋى نەرسە، شۇڭا دۇنياۋى سۈپەتتە يەتكۈزۈلۈشى كېرەك. يەتكۈزۈلۈشنىڭ ئۆزى مېتود بولۇپ، بۇ ئەھلىيەتكە ياردىشا ھەر خىل تۈس ئالىدۇ. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى بىر ئالىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى غەرب ئەلىلىرىگە ئەمەس، ھەتتا ئاسىيادىكى بىر دۆلەتكە بارسا ئەقلىي ئەمگەك قىلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولالمايدۇ. مانا بۇ بىزنىڭ مائارىپىمىزدىكى ئەجەللىك ئاجىزلىقنىڭ رېئال بىر كۆرۈنۈشى.

ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ بىلىم ئىگىلىكى ۋە بازار ئىقتىسادىي شارائىتىدىكى ھۆكۈمەت مۇناسىۋىتى قانداق بولۇشى كېرەك؟ بۇ داۋاملىق ئىزدىنىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرغان، ئەمما مۇڭاپىق ھەل قىلىمسا بولمايدىغان ئەھلىي مەسىلە.

2002 ـ يىلى نويابىر، ياپونىيە

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نەسەب، فامىلە، سالاھىيەت

بىر جەمەتنىڭ تۇغقانچىلىق دەرىجىسى خۇددى بۇلاقنىڭ تارمىقى، دەرەخنىڭ شېخىغا ئوخشايدۇ؛ تارماق بىلەن شاخنىڭ يىراق – يېقىنلىقى پەرقلەنگىنى بىلەن ئۇنىڭ مەنبەسى، غولى بىردۇر.

— مورگان

مەن نامغا موھتاج، چۈنكى جىسمىم ھامان ئۆلىدۇ.

— جۇۋەينى

يېڭى ئەسىر بوسۇغىسىدا مۇرەككەپ تاللاشقا دۇچ كېلىۋاتقان ئۇيغۇرلار تارىخنىڭ نۆۋەتتىكى مۇساپىلىرىدە قانداق سالاھىيەتتە قەدەم بېسىش لازىملىقى ھەققىدە ساددا خىياللارغا بېرىلىپ كېتىشى تۈپەيلىدىن ئەقلىي سىستېمىغا ئىگە بولمىغان قىسمەن ئىجابىي ئۇرۇنۇشتا بولماقتا. بەزىلەر، تىل ۋە يېزىق كۆچۈشى ئېلىپ بارساق قاتمال تارىخ تېپىشماقلىرىدىن ساقىت بولالايمىز، دېيىشتى، لېكىن بۇلار ئۆزلىرىنىڭ تەشەببۇسىنى يېتەرلىك رېئال، تارىخىي پاكىتلار، ئىلمىي دەلىللەر ئارقىلىق ئىسپاتلاپ بېرەلمىدى. يەنە بەزىلەر، بىزدە پەلسەپە بولۇشى كېرەك، پەلسەپىسى بولمىغان خەلق بېچارە بولىدۇ، دېيىشتى. پەلسەپە مەۋجۇتلۇق مەسىلىلىرى بويىچە مۇلاھىزىدىن كېلىپ چىققان پىكىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۆز ئالدىغا مەسىلە ھەل قىلىشقا ئاجىزدۇر. دۇنيادا ھەممىدىن بالدۇر پەلسەپە يارىتقان قەدىمكى يۇنانلىقلارنىڭ بۇگۈنكى ئەۋلادلىرىنىڭ باشقا غەرب ئەللىرى ئالدىدىكى سېلىشتۇرمىلىق ھالىتى بىزگە بىر چاغلار

دىكى پەلسەپە خۇرۇجلىرىنىڭ غالىبلار ئۇچۇنلا ئەنئەنە بولۇپ قالىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئارىمىزدىكى يەنە بىر قىسىم كىشى، يىلتىزىمىزنى تېپىشىمىز كېرەك، شۇندىلا شاللاندىلارغا ئايلىنىپ قالمايمىز، دېيىشتى. لېكىن، يىلتىز تېخى تېپىلمىدى، يىلتىز ئىزدەيدىغانلار ئانا مەدەنىيىتىمىزنىڭ تەكتىگە چوڭقۇرلاپ كىرىشكە ئۇلگۇرەلمىدى. فامىلە قوللىنىش غۇلغۇلىسى بىزدىكى يىلتىز ئىزدەش ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ زامانىمىزدىكى تەقلىدىي كۆرۈنۈشىدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالىدى.

يۇقىرىقىلار ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئاق كۆڭۈل، ساددا ئىجتىمائىي ئۇرۇنۇشلىرى بولۇپ، ھېچبولمىغاندا غاپىللىقتىكى نائىلاجلىق سۈكۈتىگە قارىغاندا، مەلۇم ئىجابىي ئەھمىيەتكە ئىگە دېيىشكە بولىدۇ. ئۇيغۇر زىيالىيلىرى ئۆز خەلقىنىڭ تارىخ، ئىجتىمائىي ھالىتىگە ئىقتىساد، سىياسىي، مەدەنىيەت، تىل، تەرەققىيات نۇقتىسىدىن ئىلمىي دىياگنوز قويۇشتىن تېخى يىراق تۇرماقتا. بۇنداق ئىشلارنى قىلىش كىشىلىك تۇرمۇش ھاجەتلىرىگە بەند بولۇپ كەتكەن بۇ ئەۋلاد زىيالىيلارنىڭ قولىدىن كەلمىسە كېرەك. بىز ھەيران بولۇۋاتقان غەربلىكلەردە «رىم شەھىرى بىر كۈندىلا بىنا بولغان ئەمەس» دېگەن گەپ بار. تارىخنىڭ بەھەيۋەت قەسرى كىشىلەرنىڭ ئۆز ھالىغا يارىشا ھاياتلىق پائالىيەتلىرىنىڭ ئۇزۇكسىزلىكى ئارقىسىدا رويابقا چىقىدۇ. كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ غايە ۋە قىممەت ھەقىدىكى ئىزدىنىشلىرىنىڭ قەدىرلىك سىمىاسىنى ئاشۇ قەسىرنىڭ ھەر بىر كەتچان، تىرىك گەۋدىسىدىن كۆرىدۇ.

فامىلە توغرىسىدا بىر قىسىم ماقالە ئېلان قىلىندى. بۇ ماقالىلەرنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ئۇيغۇرلارنىڭ نۆۋەتتىكى جەمئىيەت ھاياتىدا فامىلە قوللىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئىلگىرى سۈرۈلدى. فامىلە تەشەببۇسى ئاخىرقى ھېسابتا زىيالىيلار ئە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

چىدە جامائەت پىكرىگە ئايلاندى، ھەتتا شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتو-نوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىنى قوزغىدى. خەلق ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىدىكى نوپۇزلۇق بىر قىسىم زىيا-لىيلارنى يىغىپ، فامىلە قوللىنىش مەسىلىسى بويىچە پىكىر ئېلىش يىغىنلىرىنى ئۇيۇشتۇردى ۋە فامىلە قوللىنىش توغرا-سىدا خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەشەببۇسنامە ئېلان قىلىن-دى. تەشەببۇسنامىدە ئۇيغۇرلارنىڭ فامىلە قوللىنىش زۆرۈرد-يەتلىرى ۋە فامىلە تاللاش ئۇسۇلىغا ئائىت پىرىنسىپ خاراك-تېرلىك كۆرسەتمىلەر ئەكس ئەتكەن. ئومۇمەن قىلىپ ئېيت-قاندا، فامىلە قوللىنىش مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتنىڭ ئادەتتىكى تەقەززاسى بولۇپ، شەخس ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئۆز ـ ئۆزىنى نە-سەب جەھەتتىن تونۇش ۋە بايقاشنىڭ بەلگىلەشكەن ئىپادىسى ھېسابلىنىدۇ. «فامىلە» ئۆز ـ ئۆزىدىن ھالقىپ كەتكەن ئۇقۇم، ئۇ ئائىلە، نەسەب، جەمەت، قانۇن، شان ـ شەرەپ قاتارلىق نۇرغۇن ئۇقۇمغا بىرىپ تاقىلىدۇ، شۇنىڭ ئۇچۇن فامىلە مەسە-لىسىنى تىلشۇناسلىق، مەدەنىيەتشۇناسلىق، فولكلور، جەمئىيەت-شۇناسلىق، ئىنسانشۇناسلىق، بەلگىشۇناسلىق ئىلىملىرى بويىچە ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇ بەزىدە شەخسنىڭ ئىرق، تەبىئىنى بەلگە قىلغان ئىجتىمائىي تەۋەلىكى سۈپىتىدە مۇھىم بولىدۇ؛ بەزىدە ئۇ شەخسنىڭ غۇرۇرى، ھەق ـ ھوقۇقىنى نېگىز قىلغان قانۇنىي مەسىلە سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ؛ بەزىدە ئۇ تارىخنىڭ قىل قان تومۇرى سۈپىتىدە تارىخنىڭ ئۇ-گىلىرىنى ئېنىقلاشتا زۆرۈر بولۇپ قالىدۇ. ئۇيغۇر جامائەتچە-لىكىنىڭ بۇ مەسىلىنى تىلغا ئېلىشى گەرچە بۈگۈنكى مەدەنە-يەت شارائىتىدا كۆپ كېچىكىش بولسىمۇ، ئەمما ئۇ قانداقلا بولمىسۇن خەلقىمىزنىڭ ئۆزلۈك سەزگۈسىنىڭ ئاز ـ تولا ئۆسكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. فامىلىنى يولغا قويۇش مەسىلىسى

نوقۇل هالدا مەلۇم مۇئەسسەسەنىڭ تەدبىرى ۋە كۆرسەتمىسى بىلەنلا ئىلمىي هەل بولۇپ كەتمەيدۇ، بۇ جەهەتتىكى هەر تەرەپلىمە تەتقىقاتقا ئەهمىيەت بېرىش تولىمۇ زۆرۈر. شۇڭا فامىلە توغرىسىدىكى سەمەرىلىك تەتقىقاتلار مەيدانغا چىققاندىن كېيىن فامىلە قوللانىساق، يۈز بېرىش ئېهتىمالى بولغان هەر خىل ئېغىپ كېتىشتىن ساقلانغىلى بولسا كېرەك.

«فامىلە» سۆزى لۇغىتىمىزگە غەربتىن كىرگەن. «يېڭى بىلىملەر ئىنگلىز تىلى لۇغىتى» («ئۇچ بىرلەشمە» كىتابخانىسى 2001 ـ يىلى ئىيۇن نەشرى، بېيجىڭ) دە ئىزاهلىنىشچە، ئىنگلىز تىلىدىكى «family» دېگەن سۆز «ئائىلە»، «جەمەت»، «ئۇرۇق»، «ئىرق»، «تۇركۇم» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدىكەن.

«ئىنگلىز تىلىنىڭ ۋەبىستېر لۇغىتى ۋە خەزىنىسى» (لېكسكون نەشرىياتى 1992 ـ يىلى نەشرى، دانبۇرى) دېگەن لۇغەتتە «family» سۆزى مۇنداق ئىزاهلانغان:

① ئاتا ـ ئانا ۋە بالىلاردىن تەركىب تاپقان گۇرۇپپا؛

② قانداش كىشىلەر تۇركۈمى؛

③ بىر ـ بىرىگە يېقىن هايۋان، ئۆسۈملۈك، تىل قاتارلىقلارنىڭ گۇرۇپپىسى؛

④ ئورتاقداشلىقنىڭ گارمونىك تۇركۈم دائىرىسى.

بىز قوللىنىۋاتقان فامىلە ئىنگلىز تىلىدا «Surname»، «Last name» دەپ ئىپادىلىنىدۇ. يۇقىرىقى لۇغەتتە «Surname» دېگەن ئىبارە مۇنداق ئىزاهلانغان:

① جەمەت نامى؛

② تۇغۇلغان، تۇرغان ئورنىغا ئاساسەن بىراۋغا بېرىلگەن نام.

ئىنگلىز تىلىدىكى ئىزاهاتلار ئۇيغۇرچە مەدەنىيەت دائىرىسىدىكى فامىلە هادىسىلىرىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ، لېكىن ئۇقۇم مەزمۇنىنى چۈشىنىش ئىبارىسىدە مۇئەييەن ئىلمىي پايدىلى-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ىنىش قىممىتىگە ئىگە. مەدەنىيەتتىكى بەزى ئورتاق ئېلىمېنتلار خاس تەرەپلەرنى بايقاش ۋە چۈشىنىشىمىزگە يېپ ئۇچى بېرىدۇ.

«فامىلە» سۆزىنى بىز «شەجەرە»، «يىلتىز»دەپ چۈشەنسەك بولىدۇ. ئەمما بۇ مەنىنىڭ دەل ئۆزى ئەمەس. غەرب ئالىملىرى تەرىپىدىن ئۇيغۇرچە ئۇرۇقداشلىق جەمئىيىتى ۋە تارىخى ھەققىدە كۆپ ئىزدىنىش بولدى. بىراق، قانائەتلىنىشتىن يىراقمىز. بىزمۇ ئۆز مەنپەئىتىمىزگە يارىشا تارىخ ۋە مەدەنىيەت ئىزدىنىشلىرىدە بولۇشىمىز كېرەك. «فامىلە» ھەققىدىكى قەدىمكى ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا قانداق ئىزنالارنىڭ بارلىقىنى بىز بۇ يەردە مۇتەخەسسىسلەرنىڭ ئېيتىپ بېرىشىگە قالدۇرىمىز. تېخى خۇيگاك ئىسىملىك بىر ئاپتور «جۇڭگو ـ غەرب كىشىلىك ئاتاق سىستېمىسى» (چەت تىللار ئوقۇتۇشى ۋە تەتقىقاتى نەشرىياتى 1998 ـ يىلى ئاپرىل نەشرى، بېيجىڭ) دېگەن كىتابىدا كىشىلەرنىڭ قانداشلىق ۋە ئۇرۇق مۇناسىۋەتلىرى، جۈملىدىن مىللەتلەرنىڭ فامىلە تۈزۈملىرى ھەققىدە خېلى تەپسىلىي توختالغان. بىراق، ئۇنىڭدا جۇڭگودىكى غەيرىي خەنزۇ مىللەتلىرىنىڭ ئىسىم ـ فامىلە مەدەنىيىتى ھەققىدە ھېچنېمە دېيىلمىگەن. ئاپتور ئىنگلىز مىللىتىنىڭ فامىلە نامى ھەققىدە كۆپ سەھىپە ئاجراتقان بولۇپ، فامىلىلەرنىڭ مەدەنىيەت مەنبەلىرىنى قەيت قىلىپ ئۆتكەن. ئىنگلىز كىشى ئىسىملىرى ئاساسەن دېگۈدەك ئىبراي («ئېنجىل») ۋە گىرېك (يۇنان ئەپسانە ـ رىۋايەتلىرى)، رىم مەنبەلىرىدىن كەلگەن. بىراق، ئىنگلىز فامىلە سۆزلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسى بىرقەدەر مۇرەككەپ. ئىنگلىز فامىلە نامى تۆۋەندىكىدەك رەۋىشتە پەيدا بولغان:

1. بەزى يەر ۋە يەر شارائىت نامىلىرى فامىلە قىلىپ قوللىنىلغان.

2. ئاتىنىڭ ئىسمى فامىلە قىلىپ ئىشلىتىلگەن.

3. كەسىپ نامى فامىلە سۈپىتىدە ئۆزلەشتۈرۈلگەن.

4. ئادەمنىڭ قىياپىتى ۋە ئالاھىدىلىكى بويىچە فامىلە قوللىنىلغان.
5. ئۆسۈملۈك نامى فامىلە قىلىنغان.
6. نەرسىلەرنىڭ ئىسمى فامىلە قىلىنغان.
7. ئابستراكت مەنىدىكى سۈپەت، پېئىل سۆزلىرى فامىلە قىلىپ قوللىنىلغان.
8. باشقا مىللەتلەرنىڭ لۇغىتىدىنمۇ فامىلە ئېلىنغان.
9. ئادەتتىكى ئىسىملار ياكى شەرەپ ناملىرىمۇ فامىلە قىلىنغان.

يۇقىرىقى تەرەپلەرنى ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى ھەققىدە بىزدە مەيدانغا كەلگەن ماقالىلەرنىڭ مەزمۇنى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، كۆپ جەھەتتىن ئوخشاشلىقنىڭ بارلىقىنى بايقايمىز. ئۇيغۇر خەلقى تارىخى ئۇزۇن، مەدەنىيەت جەھەتتىن كۆپ قاتلاملىققا ئىگە، جۇغراپىيە جەھەتتىن تۆت پەسىل روشەن دەۋر قىلىدىغان ئىقلىملاردا ياشىغان، غەرب، شەرق مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنىڭ تۈگۈنى بولغان يېپەك يولىدا ئۆزىگە خاس ئىجادىي روھىنى نامايان قىلغان، مۇرەككەپ ئېتنىك تەرەققىياتنى باشتىن كەچۈرگەن خەلق بولغاچقا، ئىسىم قويۇش ئادەتلىرىدە كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت تۇتاشمىسىنى ھاسىل قىلغان. بۇ جەھەتتە ئۇيغۇرلار بۈگۈنكى دۇنيا مەغرۇر ئەركىسى بولغان ئىنگلىزلاردىنمۇ رەڭدارلىققا ئىگە. ئۇيغۇرلار بوستان مىللىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن تەبىئەتكە بولغان سىرلىق ئۇرۇتاقداشلىق تۇيغۇسىنى بۈگۈنكى زامانىۋى دەۋردىمۇ يوقاتماي كەلگەن. شۇڭلاشقا، بۈگۈنكى ئىسىم قويۇش ئادەتلىرىمىزدىمۇ تەبىئەتكە ۋە تەبىئەت ئارقىسىدىكى سېھرىي ھېكمەتكە بولغان چوقۇنۇش ئەكس ئەتمەكتە. ئىسمىنى بىر خىل روھىي كۈچ يا-كى روھىي نىشان دەپ قارايدىغان خەلقىمىز ئەجدادلىرىنىڭ ئىسىم - شەرىپلىرىنى تەۋەررۈك سۈپىتىدە ئىزچىل

www.uyghurkitap.com

داۋاملاشتۇرماقتا. مورگان «قەدىمكى جەمئىيەت» ناملىق كىتابىدىكى مۇمىسسىنىڭ «رىم تارىخى» ناملىق كىتابىدا «جەمەتكە ۋە كىللىك قىلىدىغان فامىلە مەدەنىيەت جەمئىيىتىدىن بۇرۇن مەيدانغا كەلگەن ئەمەس» دېگەن سۆزىنى نەقىل ئېلىپ فامىلە مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە ئىزاھلايدۇ. ئىنسان بىرەر ئىزنا بىلەن ئۆزىنى خاتىرىلەشكە ياكى ئۆزىنى پەرقلەندۈرۈشكە ئۇرۇنغان كۈنى مەدەنىيەتتىن ئىبارەت يوشۇرۇن كۈچ ئاشكارىلىق قا ئۆتكەن بولىدۇ. ئۇ مۇئەييەن بىلگە ياكى سىمۋول سۈپىتىدە تارىخنىڭ جەريانلىرىنى شەكىللەندۈرىدۇ. قەدىمكى ئىندىيانلارنىڭ فامىلە ۋە ئىسىم قاراشلىرىدا قەبىلە تۈزۈمىدىكى تەرتىپلەر ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان، شۇنداقلا ئىسىم ئادەمنىڭ تەقدىرىگە زىچ باغلانغان. بۇنى مورگاننىڭ مۇنۇ سۆزىدىن كۆرۈۋالالايمىز: «بەزىلەر قاتتىق ئاغرىپ قالغاندىن كېيىن، خۇراپاتلىق تۈپەيلىدىن، يەنە بىر قېتىم ئات يەڭگۈشلەشنى تەلەپ قىلاتتى. بۇنداق ئىشلار كۆپ ئۇچراپ تۇراتتى. يەنە بەزىلەر بەك قېرىپ كەتسە ئېتىنى يەنە بىر قېتىم يەڭگۈشلەيتتى.»

«خۇراپاتلىق تۈپەيلىدىن» دېگەن ئىبارىگە ھېلىمۇ دىققەت قىلىش لازىم. چۈنكى پەن ـ تېخنىكا راسا گۈللەنگەن بۈگۈنكى كۈندىمۇ كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىسمىغا چوقۇنۇشقان ھالدا شەيدالىقلىرىنى ئىپادىلىشىدۇ. ئىسىم ۋە فامىلە زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ نەزىرىدە ئابرۇي، ھەتتا كىشىنىڭ بەخت ـ سائادىتى بىلەن باغلىنىپ كەتكەن، دەپ ئىشىنىدۇ. ئۇنىڭدا مۇناسىپ غورۇر، ئىپتىخار ۋە ئار ـ نومۇس ئەكس ئېتىدۇ. «خۇدا بۇيرۇغان ئىشلارغا تەييارلىنىپ قويدۇم. ۋىجدانىم ئىنتايىن پاك. ئىسمىم، مېنىڭ شان ـ شەرىپىم ۋە مېنىڭ تارىخىمنىڭ ئورنۇم مەن ئۈچۈن ھەممىدىن مۇھىم. مەن دەل مۇشۇلار ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن.» پاكىستان خەلقىنىڭ پەخرى زۇلپىقار ئەلى بوتتونىڭ بۇ سۆزى كىشىلەرنىڭ نام ـ شەرەپ قارى

شىنى مەركەزلىك ھالدا كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. دېمەك، ئادەم ھەرقانداق زامانىۋى دەۋردە ياشىغاندىمۇ، ئۇ ئۆز ھەۋەسلىرىنى قانالاندۇرۇش ۋە قاندۇرۇشقا كەلگەندە تۈيغۇلىرىنى مۇبالىغە قىلىشقا مايىل بولماي قالمايدۇ. ئىنسانىنىڭ ئۆز - ئۆزىگە بولغان ئىشتىياقى دەل ئىنسانىنىڭ ئۆزىنى خۇراپىيلاشتۇرۇپ قويىدۇ.

مورگاننىڭ يۇقىرىقى بايانلىرىنىڭ روھىنى ئۈيغۇرلارنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ئاختۇرۇپ تاپالايمىز. ئۈيغۇرلار ئىسىم بىر ئادەمنىڭ تەقدىرىگە روشەن تەسىر كۆرسىتىدۇ، دەپ ئىشىنىدۇ. ئىسىم نامەلۇم بىر روھنى يۇدۇپ يۇرىدۇ، بۇ ئىسىم كىمگە قويۇلغان بولسا ئىسىمدىكى روھ ئادەمنىڭ روھىغا ئۆزلىشىپ، ئۇنىڭ خۇلق - مىجەزى، قىلىق - ھەرىكەتلىرىدە نامايان بولىدۇ، ئاخىر شۇ كىشىنىڭ تەلىيىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ئەقىدە بۇگۈنكى كىشىلەردىن يىراقلاپ كەتكىنى يوق. كاپىتالىستىك ئەقىدە يامراپ كېتىۋاتقان بۇگۈنكى دۇنيادا، كىشىلەر بىرەر تاۋارنى كەشىپ قىلغاندا، ئۇنىڭ مەركىسىنىڭ نامى ئۇچۇن ئالاھىدە باش قاتۇرىدۇ. شىركەت قۇرغان چاغدا شىركەت نامى ئۇچۇن تۇجۇپىلەيدۇ. بۇ نامنىڭ مۇڭاپىق بولۇشى شىركەت ياكى تاۋار ئۇچۇن مۆلچەرلىگۈسىز ئىقتىسادىي ئۇنۇم ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ قارىشىدۇ. ئىسىم قويۇپ بەرگەنلەرگە ھەق ۋە سۆيۇنچە بېرىشىدۇ. مانا بۇ نام - ئاتاق ھېرىسمەنلىكىنىڭ بۇگۈنكى ۋاريانتى. بۇرۇنقىلار ئىسمىنى روھ بىلەن باغلاپ ئۇلۇغلىغان بولسا، بۇگۈنكىلەر پۇل بىلەن باغلاپ ئەتۋارلىشىدۇ.

ئۇيغۇرلار ئۆزى ياشاۋاتقان ھاياتلىق چەمبىرىكىگە نىسبەتەن شۇنچە زىل ئىنكاس قايتۇرالىغان خەلق تۇرۇپ، قانداقسىگە فامىلە قوللىنىپ، ئۆزىنىڭ نەسىل - نەسەبىنى داۋاملىق خاتىرىلەپ مېڭىشتىن مەھرۇم بولۇپ قالدى؟ بۇ، دۇنيا قاراش ۋە قىممەت قاراش مەسىلىسىگە چېتىلىدىغان تېپىشماق. بۇنىڭغا فولكلور مەدەنىيەتشۇناسلىقى ھامان بىركۇنى جاۋاب بېرەر.

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر خەلقى نۇرغۇن ئاچچىق تارىخىي سىناقنى باشتىن كەچۈرۈپ، بۇگۈنكى كۈنگە كەلدى. ئالدىمىزدىكى تارىخىي سىناقلار بۇرۇنقىلىرىغا ئوخشىمىغان هالدا مۇرەككەپ ۋە تېخىمۇ كۆپ. ئۆزىمىزنى يېتەرلىك قېزىپ، ئۆزىمىزنى توغرا تونۇپ يېتىشكە ئۇلۇغۋارمىگەن شارائىتتا، تاشقى مەدەنىيەتلەرنىڭ شىددەتلىك تەسىرىگە دۇچ كېلىشكە باشلىدۇق. ئەۋلادلىرىمىزدىكى ماڭقۇرتلىشىش بۇنىڭغا ئەگىشىپ تېخىمۇ قورقۇنچلۇق تۇس ئالىدۇ. ئىجادچانلىق روهىنى نان ئۈچۈن دوغا تىكىۋاتكەن زىيالىيلىرىمۇ ئەمەلىيەتتە ماڭقۇرتلۇقنىڭ تۇمانلىق گىردابلىرىدا ئەگىپ يۈرۈشىدۇ. ئەنگلىيە جەمئىيەتشۇناسى ئانتونىي گىددىنس «زامانىۋىلىق ۋە ئۆزلۈك سالاهىيىتى» ناملىق ئەسىرىدە ئېيتقاندەك: «زامانىۋىلىق كۇندىلىك ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئۆزگەرتىپ، شەخسىيەتلىرىمىزگە ياتىدىغان تەرەپلىرىمىزگە تەسىر كۆرسەتتى... زامانىۋىلىقنىڭ روشەن ئالاهىدىلىكلىرىنىڭ بىرى كېڭىيىشچانلىق ۋە غەرەزچانلىقتىن ئىبارەت ئىككى قۇتۇپ ئوتتۇرىسىدا داۋاملىق ئېشىۋاتقان تەسىر بازىسىدا كۆرۈلمەكتە: بىرى، يەر شارىلىشىنىڭ تەسىرى؛ يەنە بىرى، شەخسىي ساپانىڭ ئۆزگىرىشى.»

شەخسىيەت ۋە ئىقتىساد هېرىسمەنلىكى غەرب جەمئىيىتىنىڭ ئەنئەنىۋى قۇرۇلمىسىنى شىددەت بىلەن ئۆزگەرتتى. پايدا مەنبەسىگە ئايلىنىپ قالغان ئۇچۇر كىشىلەرنىڭ پائالىيەت بوشلۇقىنى كېڭەيتتى. پائالىيەت قىلىشتىكى چەكلىك جۇغرالىيەلىك بوشلۇق كومپيۇتېر قاتارلىق ۋاستىلەرنىڭ رولىدا مەدەنىيەتلەر ئارا سىڭىشىشنى نېگىز قىلغان «دۇنيا روهى»نى بارلىققا كەلتۈردى. قاتناشنىڭ تەرەققىي قىلىشى، ئىقتىسادنىڭ يەر شارىلىشىشى ۋە دۆلەت هالقىغان شىركەتلەرنىڭ كۆپىيىشى، سىياسىي، ئىجتىمائىي هەمكارلاشمىلارنىڭ كېڭىيىشى ئىرقلار ئوتتۇرىسىدىكى باردى ـ كەلدىنى ئەۋزەل ئىمكانىيەتلەرگە ئىگە

قىلدى. بۇنداق شارائىتتا، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ مۇقىم بىر قەـ
لىپتا بىر ـ بىرىدىن ئايرىلالماي تۇرۇشىغا قاتتىق زەربە يەتـ
تى، خىزمەت ۋە ئوقۇش ئېھتىياجى ئەرنى بىر شەھەردە، خوتۇـ
نىنى يەنە بىر شەھەردە تۇرۇشقا مەجبۇرلايدىغان بولدى. مۇھـ
لەتنىڭ ئۇزىرىشى ياكى تەرتىپسىز بولۇشى ئەر ـ خوتۇنلار
ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىيات تەڭپۇڭلۇقىنى تەۋرىتىدىغان ياكى
بۇزىدىغان ئامىل بولدى. بۇ ھادىسە ھەرقايسى ئەلنىڭ جەمئىيەت
تۇزۇمى ۋە ئىقتىسادىي تۇزۇلمىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھالدا
تۇرلۇك رەۋىشتە كۆرۈلدى. تەبىئىيكى، ئائىلىنىڭ مۇقەددەسلىكى
جان بېقىش قىيىنلىشىۋاتقان ھازىرقى جەمئىيەتتە كىشىلەرنىڭ
خەلقئارالىق مۇھىتتا ھاياتلىق پۇرسىتى ئىزدىشى نەتىجىسىدە،
ئانچە مۇھىم بولماي قالدى. نەتىجىدە ئائىلە پارچىلاندى، بۇنىڭ
ئورنىنى تەدرىجىي ھالدا غەيرىي نىكاھلىق ئەر ـ ئاياللىق مۇنا
سىۋىتى ئىگىلەشكە باشلىدى، پەرزەنتلەر تەربىيەسى كۆپرەك
ھالدا ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئورۇنلىرى ياكى مەكتەپلەرنىڭ
رولىغا بېقىنىشقا باشلىدى. ئاخىرىدا، كىشىلەردە ئائىلە ۋە
كىملىك توغرۇلۇق تېخىمۇ قېلىپسىز كەيپىيات شەكىللەندى.
ئاياللار ھوقۇقچىلىقىنىڭ تەسىرى بىلەن ئەر تەرەپنىڭ ئائىلە
سىنى قوللىنىشتەك ئەنئەنىنىڭ ئۇلىغا سۇ كىرىشكە باشلىدى.

جۇڭگو دۇنيا سودا تەشكىلاتىغا كىردى. بۇ، بازار ئىگىلىكى
يولغا قويۇلغاندىن بۇيانقى بىر قىسىم نىكاھ ئۆزگىرىشىگە تې
خىمۇ زور دولقۇنلارنى باشلاپ كېلىدۇ. ھەممىگە ئايانكى، جۇڭـ
گو جەمئىيىتى قانداشلىقنى يادرو قىلغان ئىجتىمائىي مۇنا
سىۋەت ئەڭ تېپىك بولغان جەمئىيەت بولۇپ، كىشىلەر
قانداشلىق ۋە قانداشلىق ئۇستىگە قۇرۇلغان جەمەتچىلىك ئەنـ
ئەنىسىنى ئەلا كۆرىدۇ. ئۆز جەمەتىگە بولغان سادىقلىق ئومۇـ
مىي مەنىدىكى ئەخلاق سىستېمىسى سۇپىتىدە باشقا تەرتىپ،
نىزاملارغا نىسبەتەن خېلى روشەن نوپۇزغا ئىگە. بۇنى چەت

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەللەرنىڭ بەزى تەتقىقاتچىلىرى فامىلىزم (familism) (بىزچە جەمەتچىلىك) دەپ ئاتاشقان. جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى بۇ ھالەت نۆۋەتتىكى خەلقئارا ئىقتىسادىي ئالاقە، مەدەنىيەت ئالاقىلىرى بىلەن روشەن ھالدا توقۇنۇشىدۇ. سالاھىيەت مەسىلىسى يېڭى خەلقئاراۋى مۇھىتقا دۇچ كېلىۋاتقان جۇڭگولۇقلارنىڭ قايتا ئويلىنىش تېمىسى بولۇپ قالدى.

ئۇيغۇرلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، سالاھىيەت مەسىلىسى تېخىمۇ نازۇك مەسىلىدۇر. ئېچىنىشلىق يېرى، زىيالىيلىرىمىز بىز دۇچ كېلىۋاتقان رېئال مەسىلىلەرنى تەخىرسىز تېما سۇپىتىدە تەتقىق قىلمىدى. رېئاللىق بىلەن مۇناسىۋەتتى بولمىغان ئىلىم مەشغۇلاتلىرى ئاكادېمىيەلىرىمىز ۋە ئالىي مەكتەپلىرىمىزدىكى ئەجەللىك ئىللەت. بىزنىڭ تەتقىقاتلىرىمىز خىرىس ۋە رىقابەت ئەۋج ئېلىۋاتقان ھاياتلىق مۇھىتىدا مىللىيچە مەدەنىيەت ۋە قىممەت قارىشىنىڭ مۇستەھكەم ھەم ئاكتۇئال ئۆلچىمىنى تۇر-غۇزۇشقا كېپىل بولالىشى كېرەك ئىدى.

بىر خەلقتە ئۆزىنى ئىپادىلەش خاھىشى ئەمەلگە ئاشمىغان شارائىتتا، باشقا خەلقلەر بىلەن ھەمكارلىقتا بىللە تۇرالىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى بايلىق يارد-تىش ئىپتىخارىدىن بەھرىمەن بولۇشى تېخىمۇ تەس. دۇنيادىكى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ تەرەققىي تاپقان ۋە تاپمىغان پەرقىگە قاراپ، رىقابەتلىك ھايات سەھنىسىنىڭ ئوخشىمىغان بۇرجەكلىر-ىدە تۇرماقتا. مۇشۇنداق شارائىتتا، ئۇيغۇر خەلقى ئۇچۇن ئۆز-زىنى قايتا تونۇش ھەرقانداق دەۋردىكىگە قارىغاندا مۇھىم بولۇپ قالدى. فامىلە قوللىنىش تەشەببۇسىنىڭ بارلىققا كېلىشى بىز-دىكى يىلتىز ئىزدەش تۇيغۇسىنىڭ ئاجىز بىر ئىپادىسىدۇر. چۇنكى يىلتىزىنى بىلىش فامىلە ئىزدەش بىلەنلا ئىشقا ئېشىپ كەتمەيدۇ. بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ پەقەت ئىرقىي ۋارىسلىرىدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالساق، ھايۋاندىن پەرقىمىز قالمايدۇ. بىز

ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىجتىمائىي قىممەتتىكى ياشاش ۋاراسلىرىدىن بولۇشىمىز ئۈچۈن ئاددىي پەرقلەندۈرۈشنى مەقسەت قىلغان ھامىلە قىزغىنلىقى بىلەن چەكلىنىپ قالماستىن، نەسىل - نەسەب ۋە قىممەت قارىشى جەھەتتىكى مەرىپەتكە ھەمدە پاكلىق قۇرۇلۇشىغا قەدەم بېسىشىمىز لازىم.

ھامىلە كىشىنىڭ شان - شەرەپ تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى. غۇرۇرلۇق بىر ئىنسان ئۈلۈغ ھەم پاك نەسەبنىڭ مىراسخورى بولغىنى بىلەن خۇشاللىق ھېس قىلىدۇ، ئۇنى قوغدايدۇ ياكى تېخىمۇ جۇلالاندۇرىدۇ. بىر خەلقتە ئەقىل - پاراسەت، ھالاللىق، بايلىق ۋە رەھىمما ۋەكىللىك قىلىدىغان كىشىلەر تۈركۈمى بولۇشى كېرەك. ئۇلار ئۆز ۋۇجۇدىدىكى ئېسىللىك ۋە ئالىيجانابلىق ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئوتتۇرا قاتلام، تۆۋەن قاتلامدىكى قېرىنداشلىرىغا نەمۇنە يارىتىدۇ، بۇ نەمۇنە ئۆزىدىكى ئىلھامبەخش جەلپكارلىق بىلەن ئۇلارنى ئەمەلگەككە، ئىجادىيەتكە، بايلىق يارىتىشقا دالالەت قىلىدۇ. ئۇلار بىر مىللەتتىكى ئەقىدە ۋە قىممەت قارىشىنىڭ ئەمەلىيەتكە ئايلىنىشى بىلەن تىرىك ماۋارىپ ۋە تەشۋىقاتچىلار. شۇنداق ئەكەن، پۇرسەتپەرەسلىك ۋە قاقتى - سوقتىلىق بىلەن بىردىنلا بېيىپ كەتكەنلەر ھەرگىزمۇ ئاقسۆڭەك بولۇشقا مۇناسىپ ئەمەس. ماددىي بايلىق روھىي جەھەتتىكى يالاڭتۆشلۇكنى ھەرگىزمۇ يېپىپ قالالمايدۇ.

ھامىلە تەتقىقاتى ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن ساھەگە بېرىپ چېتىلىدۇ. بىز ھامىلە تەتقىقاتىدا سۆزلۈكلەر ۋە ئاتالغۇلارنى ئېنىقلاش ھەم ئىزاھلاش بىلەن توختاپ قالساق بولمايدۇ. ياۋروپالىقلارنىڭ ئەندىزىلىرىگە ئۆلۈك ھالدا تەقلىد قىلساقمۇ بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى تەرەققىياتى ئۆتمۈش ئەنئەنىلىرىمىزگە ئۆلچەم ھەم تەنقىدىي تۈرغۇچ بولۇپ قالماسلىقى لازىم. ھامىلە تەتقىقاتى بىز ئۈچۈن مىللىي خاسلىق ھەم ئوبراز يارىتىش

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

تىشتىن ئىبارەت بولۇشى، ئائىلە ۋە ئائىلە تۈزۈمىنىڭ سوتسىيولوگىيەلىك قىدىرىلىشى بولۇشى لازىم. يېقىنقى زامان تارىخىدىكى پارلاق كىشىلەرگە چوقۇنۇش بىزنى ئۆزىمىزگە بولغان رېئال، ئوبېيكتىپ تەتقىقاتتىن مەھرۇم قىلىپ تاشلايدۇ.

ئومۇمەن، ئۇيغۇر كىشى ئىسىملىرى ۋە فامىلە تەتقىقاتى ماھىيەتتە ئۇيغۇر فولكلور لۇغىتىدىن ئىبارەت. شۇنداق ئىكەن، ئۇنىڭ ھەربىر قەدىمى سوغۇققانلىق بىلەن بېسىلىشى كېرەك.

فامىلە مەسىلىسى ھەرگىزمۇ ئاددىي مەنىدىكى نەسەب مەسىلىسى بولماستىن، بەلكى بىر خىل قېزىشتۇر، ئۆزىنى تونۇشتۇر، شۇنداقلا ئېغىر مەسئۇلىيەتتۇر.

تارىخ ئۇزۇكسىز زورىيىۋاتقان بىر فامىلىنىڭ ئۆز - ئۆزىنى يارىتىشى ۋە يۈيۈشىدىن ئىبارەت. جىەن بوزەن ئەپەندىنىڭ «مېنىڭ فامىلەم ۋە يۈرتۇم» ناملىق ماقالىسى بىر تارىخنىڭ ئۆز نەسەبى ھەققىدىكى ئىقرارى ھەم ئىزدىنىشىدىن نىشانىدۇر. بۇ بىزگە ئۆزىنى تونۇشنىڭ بەكمۇ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىدۇ. ئەگەر ھەربىر ئائىلە باشلىقىدا جىەن بوزەن ئەپەندىدەك ئۆزىنى ئىزدەش ۋە ئىزاھلاش، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈش مەسئۇلىيىتى بولىدىغان بولسا، نادانلىق، بوشاڭلىق تۈپەيلى كېلىپ چىقىدىغان خورلۇق ۋە ھاقارەتتىن خالاس تاپقان بولاتتى.

2002- يىلى فېۋرال، ئۈرۈمچى

ئاياللار ۋە بوسۇغا

تىجارەت، مائارىپ، مەدەنىيەت ئىشلىرى مەھەللە، رايون ۋە دۆلەت چېگرالىرىدىن ھالقىپ دۇنياۋى مىقياسدا گىرەلىشىپ كەتكەن بۈگۈنكى كۈندە، بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ياشلىرى دۇنيانىڭ داڭلىق ما-ئارىپ، مەدەنىيەت مەركەزلىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىشقا باشلىدى. ئۇلارنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمى ئۆزلىرىنىڭ نەزىرىدىكى چەت ئەللەرنىڭ تۇرمۇشىنى قەلەمگە ئېلىپ، ئانا ۋەتىنىدىكى يېڭىلىققا تەشنا خەلقنى تۇرلۇك ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەشكە باشلىدى. تەسەۋ-ۋۇر ۋە ئىنتىلىشلەر ئاساسىدا قۇرۇپ چىقىلغان يات ئىقلىملار بارغانسېرى رېئال تۇس ئېلىشقا باشلىدى.

بۈگۈنكى ئۇيغۇر ياشلىرى دۇنيانى چۈشىنىش، تەتقىق قىلىش ۋە قۇرۇپ چىقىشقا ئۆزلىرىنىڭمۇ نېسىۋىسى بارلىقىنى ھېس قى-لىشقا باشلىدى. بۇنداقلار كۆپەيگەنده، ئۆزىنىڭ ئانا خەلقىنىڭ ئېھ-تىياجىنى ھەقىقىي تونۇپ، خەلقنىڭ قەدىر ـ قىممىتى ئۈچۈن كۆ-يۈپ ـ يانىدىغان ئەقىدىلىك ياشلارمۇ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ، ئەلۋەتته.

شۇنداق، يەر شارىدا بىزمۇ بار، شۇنداق ئىكەن، قەدىر ـ قىم-مەت، شان ـ شەرەپ مۇنبەرلىرىدە بىزمۇ بولۇشىمىز كېرەك. بىر قىسىم ياشلارنىڭ دۇنيانى كۆرۈپ يازغان ساياھەتنامىلىرىدە مۇ-شۇنداق ئىستەك بار.

بىزنى يېڭى بىر كىملىكنىڭ بايقىلىشى كۈتۈپ تۇرىدۇ. بىز ئۇنى تاپقاندا، ھەقىقىي ئۆزىمىزگە ئايلىنالايمىز. ساياھەتنامىلەردىن قىز ـ ئاياللار يازغان بەزى ساياھەتنامىلەر كىشىلەرنى جەلپ قىل-دى. ئاياللار ئايرىم تەرەپلەردە ئىنچىكە ھەم سەزگۈر كېلىدۇ، شۇنداقلا خېلىلا رومانتىك كېلىدۇ. ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن سۇ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غىرىلغان يۈمران خاتىرىلەر قېلىپلىشىپ كەتكەن قاقشال، بىمەز-زە گەپلەردىن تويۇپ كەتكەن قەلبىلەرنى سۆيۈندۈرمەي قالامدۇ؟ ئايال ئوقۇرمەنلەر بۇنداق ئەسەرلەرگە خېلىلا ھېرىسمەن كېلىدۇ.

تېز سۈرئەتتىكى شەھەرلىشىش ئۇيغۇرلارنىڭ ئەخلاقىي قاراشلىرىنى شىددەت بىلەن ئۆزگەرتىۋاتىدۇ، بازار ئىگىلىكى ئەمەلىي مەنپەئەتتىن باشقىنى نەزەرگە ئالمايدىغان قىلىۋەتتى. ئەنە ئەنىۋى ئىگىلىك شەكىللىرى خىرىسقا ئۇچراپ، ئىگىلىك ئەھلىنىڭ ئائىلىۋى تۈرمۇشىدىكى نورمال تەرتىپنى بىتچىت قىلىۋەتتى. ئەرلەر ئىش ئىزدەپ ياقا يۇرتلارغا چىقىپ كەتتى، ئۆيدە ئوتۇرۇشقا تاقىتى قالمىغان ئاياللارمۇ سودا قىلىش ئۈچۈن بوسۇغىدىن چىقىشتى. ئىشلەپچىقىرىش بىلەن ئائىلە ھاياتىنىڭ بىرلىكىمۇ بەربات بولۇپ، ئەر ئايالنى باقىدىغان، ئايال پەرزەنتلەرنى باقىدىغان قۇرۇلما لىڭشىپ قالدى. ئەرلەرنىڭ سۆلىتىمۇ بۇرۇنقىدەك ھەيۋەتلىك بولماي قالدى. ئۇلارنىڭ نوپۇزى ساقال ـ بۇرۇتنىڭ پەش قىلاي دېسە، ئۇنىڭمۇ تايىنى قالمىدى. چۈنكى ساقال بىلەن بۇرۇت مەسئۇلىيەت ۋە بۇرچ بىلەن بىرلەشمىسە، ئۇ پەقەت تۈكتىنلا ئىبارەت.

ئاياللارنىڭ بوسۇغىدىن چىقىپ كېتىشى بىزگە نۇرغۇن ئالقىشقا تېگىشلىك كەلدى، بالىلارنىڭ تەربىيەلىنىشى باشقىلارنىڭ قولىغا قالدى. تەلىم ـ تەربىيە ئىشىنى بىر خىل ئەقىدە ئىشى دەپ قارىماي زىيادە تاۋارلاشتۇرۇۋەتتۇق. ماۋارىپنى پەقەت ئىمتىھاندىن ئۆتۈش ئىشى دەپلا قالدۇق. بالىلىرىمىزمۇ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ مېھىر سۆيگە تۇزۇك قانايدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلار خۇددى ئانىسىنى بىلمەي چۆكۈلداپ يۇرۇشكەن توك چۈجىسىگە ئوخشاپ قالدى. ئائىلە تەربىيەسى دېگەنلەرنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلىپ، ئانىلار خىزمەت ھەلەكچىلىكىدە قالدى.

«ئەرلەر ئۆينىڭ تۈۋرۈكى!» مېنىڭچە، بۇ گەپ ناھايىتى توغرا، ئەمما بۇ گەپنىڭ سەلتەنىتىگە دەز كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئايالىلار-

نىڭ يۇرىكىگىمۇ دەز كەتتى. چۈنكى، ئاياللار مەزمۇت ئەرلەردىن مۇستەسنا ھالدا ئۆزلىرىنىڭ ئاياللىقىنى يوقىتىپ سەرسان بولۇپ كېتىدۇ، ئۇلار قەيسەر ئەرلەرنىڭ سايىسىدە ياشايدىغان سۈمبۈللار.

بىزنىڭ ئاياللىرىمىز بوسۇغىنىڭ ئىچىدىكى قىممەت بىلەن بوسۇغىنىڭ تېشىدىكى قىممەتنى سېلىشتۇرۇپ كۆرمىسە بولمايدىغان يەرگە كەلدى. ئوقۇغان ئاياللىرىمىزنىڭ ئىنكاسىدىن قارىغاندا، ئائىلە ئىنتايىن مۇھىم، ئايالغا خاس تاكامۇللۇقنىڭ كاپالىتى ئائىلىدە. ئۇلار بۇنى نەچچە يىللىق مۇساپىرلىقنىڭ ئىزغىرىن شامالىلىرىدا تونۇپ يەتكەن. بىراق، بۇنداق سادالار تازا ئومۇملىشىپ كېتەلمىدى. سەۋەبى، بىز ئائىلىنىڭ مۇقەددەسلىكىنى باشقىدىن چۈشىنىشكە ئۇرۇنۇپ باقمىدۇق، ئەكسىچە ئۇنى مۇھىم ئەمەس دەپ قارىدۇق. مېنىڭچە، ئائىلىنىڭ مۇقەددەسلىكىنى بىلمىگەن خەلق ئۇزۇل ـ كېسىل چۈشكۈنلەشكەن خەلق.

ئوقۇۋاتقان قىزلىرىمىزنىڭ كۆپىيىشى كىشىنى خۇشال قىلىدۇ، بىراق ئانىلىققا سەل قارىشى كىشىنى ئەندىشىگە سالىدۇ. بىزدە ئانىلىقنىڭ ئىللىق ھەم تاتلىق مەۋسۇمىدىن خەۋەرسىز ھالدا سولۇپ كەتكەن گۈزەل قىزلار ئاز ئەمەس. ئۇلارنىڭ لاتاپىتى چارچىغان يىگىتلەرنىڭ تەسەللىسىگە ئايلانسا، ساغلام بالىلارنىڭ خۇش ھاۋالىق باغچىسىغا ئايلانسا نەقەدەر ئوبدان بولاتتى ـ ھە!

تەدبىردىن خالىي ھالدىكى ئارزۇ پەقەتلا بىر خىل ئاجىزلىق.

ئەي گۈزەل ئۇيغۇر قىزلىرى، ئوقۇغۇچىلار، بىپايان جاھانىنى چۈشىنىڭلار، لېكىن ئۆزۈڭلارنىڭ ئانا بولىدىغانلىقىڭلارنى ئۇنتۇپ قالماڭلا!

بۇرۇن بىر باتۇر يىگىت ئۆزىنىڭ شىرمەتلىكى بىلەن بىر شەھەرنى قوغداپ قاپتۇ. ئۇ جەڭدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن پادىشاھ ئۇنىڭغا: «مۇنداق ئۇچ نەرسىدىن بىرنى تاللىساڭ، تەڭرى ئۇنى ساڭا ئىنئام قىلغۇسى: ئۇلار ئەقىل، گۈزەللىك، شەرم ـ ھايا» دەپتۇ. باتۇر يىگىت ئازراق ئويلانغاندىن كېيىن: «ماڭا ئا-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

يال كېرەك» دەپتۇ. پادىشاھ ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قاپتۇ. يىگىت: «ماڭا سىلى ئېيتقان ئۇچ نەرسىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان ئايال كېرەك» دەپ سۆزىنى تولۇقلاپتۇ، پادىشاھ قايىل بوپتۇ.

باتۇرلۇق ھەرگىزمۇ قارا كۈچ ئەمەس، بەلكى ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن كۈچنىڭ بىرلىكى. ئەقىل، گۈزەللىك ۋە شەرم ـ ھاياسى ئۆزىگە جەم قىلغان ئايالنىڭ پۈشتىدىن يەنىلا باتۇر تۇغۇلىدۇ. ئۇ مەيلى قىز ياكى ئوغۇل تۇغسۇن، بۇنداق ئانىلاردىن قەيسەر ئەۋلادلار يېتىشىپ چىقىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، مۇكەممەل ئاياللىق دۇنياسىغا كىممۇ سەل قارىيالمسۇن. ئاياللارنىڭ قۇدرىتى ئەنە شۇ يەردە.

2006 ـ يىلى ئاپرىل، ئۈرۈمچى

يوقىنىڭ گېپى بولدى، ئېپى بولمىدى

— جۇ گوپىڭنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2009 ـ يىلى 2 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان «جۇڭگولۇقلاردا نېمە كەم» ناملىق نۇتقىغا ئىلاۋە

ژۇرنالىست قۇربان مامۇت ئەپەندى: تەھرىراتىمىزغا جۇ گوپىڭنىڭ «جۇڭگولۇقلاردا نېمە كەم» ناملىق نۇتقىنىڭ تەرجىمىسى كەلدى. مەزكۇر ماقالە كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان ئاكتۇئال قىممەتكە ئىگە ئىكەن. ئوقۇرمەنلىرىمىزنى توغرا تەپەككۇر يۆنىلىشىگە ئىگە قىلىدىغان بىرەر پارچە ئىلاۋىنى قىستۇرۇپ بېرىشك بولاتتى. قولغا قەلەم ئالغۇدەك ۋاقتىڭىز بارمۇ، دەپ سوراپ قالدى. يېقىنقى بىرنەچچە يىل ئىچىدە ۋاقتىمنى ئىزدىنىش ۋە پىكىر قىلىشىنىڭ قۇرغاق مۇساپىسىدە ئۆتكۈزگەن بولسامۇ، ئوقۇرمەنلىرىمنى سۆيۈندۈرگۈدەك چوڭ نەتىجىنى رويابقا چىقىرىپ بولالمىدىم. شۇنداق ئىكەن، شېئىر توپلاملىرى ۋە ماقالىلەرگە ئىلاۋە ياكى كىرىش سۆز دېگەندەك نەرسىلەرنى يېزىش مەن ئۈچۈن ئېھتىياجات دائىرىسىدىكى ئىش. تەرجىمە ئەسەرنىڭ سەرلەۋھىسىدىكى «نېمە كەم» دېگەن ئىبارىنىڭ جەلپ قىلىش كۈچى باردەك تۇيۇلدى. بىراق، جۇ گوپىڭنىڭ ماقالىسىگە ئىلاۋە يېزىشنىڭ ئاسان ئىش ئەمەسلىكى ماڭا ئايان ئىدى. مەن جۇ گوپىڭنى ئۇزۇندىن بېرى بىلىمەن. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا ئۇنىڭ بىر قىسىم شېئىرىنى تەرجىمە قىلىپ «تەكرىتاغ» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇرغانىدىم. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ كىشى گېرمان پەيلاسوپى ف. نىچشېنىڭ بىر بۆلۈك ئەسىرىنىڭ تەرجىمانى بولۇپ، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ تەرجىمىسىدىكى نىچشې بىلەن تونۇشقانىدىم. ئۆز مەۋجۇتلۇقىنىڭ مەنىسىنى ئۇنتۇپ كەتكەن نۇرغۇن قۇي

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

مىجەز ئادەمگە نىچشىنىڭ «ھەممىنى قايتا باھالاش» تىن ئىبارەت جۇشقۇن تەشەببۇسىنى تولىمۇ زۆرۈردەك ھېس قىلاتتىم. جۇ گو-پىڭ ئەپەندى نوقۇل تەرجىمانلا ئەمەس، بەلكى تەتقىقاتچى، ئۇنىڭ نىچشې ھەققىدە مەخسۇس ئەسەرلىرى بار. جۇڭگو ئوقۇرمەنلىرى ياخشى كۆرۈپ ئوقۇيدىغان ئەقلىيە نەسرلىرى بار. دېمەك، ئۇ بۇ-گۈنكى جۇڭگودا روشەن تەسىرگە ئىگە مەدەنىيەت ئەربابى.

«جۇڭگولۇقلاردا نېمە كەم» ــ ماۋزۇنىڭ ئۆتكۈر بېشارەت خاراكتېرى باردەك قىلاتتى. ئۆزى مەنسۇپ بولغان دەۋردە نېمىنىڭ كەملىكى ئۇستىدە باش قاتۇرۇش تارىختىن بۇيان زىيالىيلار ئۆتەپ كەلگەن ۋەزىپە ئىدى. زىيالىيلاردىكى سەگەكلىك مەۋجۇت رېئال-لىقنىڭ كۆزنى چاقنىتىدىغان مەنزىرىسىگە يوشۇرۇنغان خەۋپلىك كېسەللىكلەرنى كۆرۈپ، ئۇنى داۋالايدىغان رېتسېپلارنى ئىزدەشتە ئىپادىلىنىدۇ. ماۋزۇدىكى «جۇڭگو» كەلىمىسى ناھايىتى چوڭ ئۇ-قۇم بولۇپ، مەدەنىيەت ۋە تارىخ نۇقتىسىدىن سۈرۈشتۈرگەندە مۇ-رەككەپ، كۆپ قاتلاملىققا ئىگە. تارىختىكى جۇڭگو بىلەن بۈگۈنكى جۇڭگونىڭ پەرقىنى نەزەرگە ئالغاندىمۇ، بۇ ئۇقۇمنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋردىكى مەنىسىمۇ ئوخشىمايدۇ. بۈگۈنكى جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسىمۇ، مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىمۇ ھەر خىل تەركىبتىن ۋۇجۇدقا كەلگەن. ھازىرقى ئاتموسفېرادا كۆڭزى مەدە-نىيەت ئائىلىسىنىڭ چەمبىرىكى ئىسلام مەدەنىيەت ئائىلىسى ۋە خرىستىيان مەدەنىيەت ئائىلىسىنىڭ چەمبىرىكى بىلەن كېرە-شىپ، كۆزگە ئېنىق چېلىقىدىغان دىيالوگ نۇقتىلىرى شەكىللە-نىۋاتىدۇ. بۇ يەردىكى ھەربىر چەمبەرنىڭ مۇرەسسىگە كەلمەيدىغان ئۆزىگە خاس ئىچكى مەزمۇنلىرى ئاز ئەمەس. بۇ مەزمۇنلار ئوبيېكـ-تىپ تەتقىق قىلىنىپ، ئادالەت مىزانلىرى بىلەن ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش ئىلگىرى سۈرۈلگەندە، مەدەنىيەتلەر سۆزلەشمىسى ساغلام كەيپىيات ئىچىدە ئورتاق ھەمكارلىقنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدۇ. ئەمدى جۇ گوپىڭ ئەپەندىنىڭ ماقالىسىگە كەلسەك، ئۇنىڭ دىياگنوزلىرى كۆڭزى مەدەنىيەت ئائىلىسىدىكى غوللۇق ئەزالارنىڭ تومۇرىنى تۇ-

تۇش ئاساسىدا قويۇلغاندى. شۇڭا، «نېمە كەم» دېگەن مەسىلىنى جۇ گوپىڭدىن ئىلھام ئالغان ئاساستا، ھەربىر ئېتنىك ھالقا ئۆزدىنىڭ ھازىرقى ھالىتى، تەرەققىيات يولى ۋە كەلگۈسىگە ئائىت ئىنتىلىشلىرى بىلەن تەتبىقلاپ، تەپەكۇر قىلىشى لازىم بولىدۇ.

بىزدە زادى نېمە كەم؟ ــ بىزنىڭ بۇ ھەقتە ئويلىنىدىغان نۇقتىمىز باشقىلار بىلەن تامامەن ئوخشىمايدۇ. چۈنكى، بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز، قىممەت قارىشىمىز، ھازىرقى ئەھۋالىمىز، يولۇققان مەسىلىلىرىمىز ھېچكىمگە ئوخشىمايدۇ، ئەلۋەتتە. بىزدە جىق نەرسە كەم. بۇ كەم نەرسىلەرنىڭ ئىچىدىكى قانداق نەرسىنى باشتا ھەل قىلىش، قانداق نەرسىلەرنى ئاندىن ھەل قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى شەرت قىلىدىغان تەرتىپلىرى بولىدۇ. كەم نەرسىلەرنى دەپ بېرىش بۇ ئىلاۋىمىزنىڭ مەقسىتى ئەمەس ھەم ئۇ مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغان جاۋابمۇ ئەمەس. ئۇ كۆپ قىرلىق رېئاللىق ۋە ساھەنى ئومۇميۈزلۈك كۆزدە تۇتۇپ، پەيدىنپەي ئېرىشىدىغان جاۋاب.

بىزدە نېمە كەم؟ ــ بىز جۇ گوپىڭ ئەپەندىنىڭ جاۋابىنى ئۇقۇرمەنلىرىمىزنىڭ زوقىغا يارىشا ئىزاھلاش بىلەن بىللە، ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىلىرىگە پايدىلىق نۇقتىلارنى بەرسەك دېگەن ئۇمىدتىمىز.

جۇ گوپىڭ ئەپەندى بۇ نۇقتىدا جۇڭگولۇقلارنىڭ مىللىي خاراكتېرى توغرىسىدىكى بىر ئەسىرلىك ئويلىنىشلارغا قايتا سەپسېلىپ چىقىپ، بىزدە مەنئۇنلۇك كەم دېگەن يەكۈننى چىقىرىدۇ. ئۇ دەيدۇكى، جۇڭگولۇقلار غەرب تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ھەربىي، ئىقتىسادىي، سىياسىي زەربىلىرىنى تېتىغاندىن كېيىن سىلكىنىپ ئويغاندى ۋە ئۆزىنى كۈچلەندۈرۈش ئۈچۈن غەربنىڭ پەن ــ تېخنىكىسىنى، سىياسىي تۈزۈلمىسىنى، ئاساسىي قانۇنىنى ئۆزلەشتۈرۈشنى ئىجتىمائىي مۇقام قىلدى. زىيالىيلار مەيلى پەلسەپە ئۆگەنسۇن، مەيلى قانۇن تەتقىق قىلسۇن، ئەقلىي ئەمگەككە ياتىدىغان بارلىق ساھەدە پەقەت ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ئىشلىتىلىش قىممىتىنى تۇتقا قىلدى، ئۇلاردىكى مەنئۇى قىممەتنى بولسا نەزەردىن ساقىت قىلدى. «جۇڭگولۇقلارنىڭ قەلبىدە مەنئۇى قىممەتكە ئورۇن يوق،

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەرقانداق مەنىۋى قىممەت ـــ ئەركىنلىك، ئادالەت، بىلىم، پەن، دىن، چىنلىق، ياخشىلىق، گۈزەللىك، مۇھەببەتنىڭ ئىشلىتىلىش قىممىتى بولمىسا، ئۇنى قىممەت سۈپىتىدە ئېتىراپ قىلمايدۇ» دەيدۇ جۇ گوپىڭ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، يۇقىرىقى مەنىۋى قىممەت ئامىللىرىنى يېگىلى بولۇشى كېرەك. يېقىلغۇ قىلغىلى ياكى كۈزلۈك قىلىپ ئىشلەتكىلى، ئايروپىلان قىلىپ ئولتۇرغىلى بولۇشى كېرەك. ھېچبولمىغاندا، بىرەر ئىجتىمائىي مەقسەتنىڭ قورالى بولۇشى كېرەك. ئاندىن ئۇ قىممەت دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈلسە بولىدۇ. مانا بۇ جۇڭگوچە ئۇنۇمپەرەسلىكنىڭ ئاددىيلاشتۇرۇپ كۆرسىتىلىشى. جۇ گوپىڭنىڭ سۆز ئۇرۇنىدىن مەلۇم بولۇشچە، جۇڭگولۇقلاردا داۋىخورلۇق ئىللىتى كۆزگە ئاسانلا چېلىقىدۇ. ئۇلار ئۆز لىرىنى قالتىس چاغلاۋاتقاندا، غەربتىن دەشنەم يەپ، ئۇلاردىن ئۆگىنىسە بولمايدىغانلىقىنى ئاندىن ھېس قىلدى. ئۇلار بىرەر تەبىئي ئاپەتكە ياكى كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغاندا، بىرەر مەبۇدتىن كەچۈرۈم تىلەيدىغان بولۇپ قالدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ئاللىبۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئەرۋاھىنى سېغىنىدىغان بولۇپ قالىدۇ. بۇ يەردىكى روھىيەتتە مۇقەددەسلىك يوق دېگۈدەك بولۇپ، ئۇ پەقەت ھاياتلىقنىڭ بىرەر مەنپەئەت كىرىزىسىنى شەرت قىلىپ مەيدانغا كېلىدۇ. بىرەر بەختسىزلىك ۋە كېلىشمەسلىكنىڭ قوشاۋىدا ئۆزىنى يالغۇز ھېس قىلغاندا، ئۆزىگە ئوخشاش بىرەر مەخلۇقنىڭ يارىدىمىدىن قەتئىي ئۈمىد كۈتكىلى بولمايدىغان ئەھۋالدا، ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان بىر قۇتقۇزغۇچى بىلەن غايىبانە سىردىشىدىغان دىنىي ھېسسىيات جۇڭگولۇقلاردا ناھايىتى كەم دەپ ئەپسۇسلىنىدۇ جۇ گوپىڭ. تارىختا ئۆتكەن مەنىۋىيەت ئۇستازلىرىدىن شۇنداق بىر ئورتاق سادانى ئاڭلايمىزكى، دىنىي ھېسسىيات ئىرق ۋە مىللەتتىن ھالقىغان ئورتاق تىل سۈپىتىدە ئوخشىمىغان قىسمەت ۋە تەبىقىدىكى ئىنسانلارنى ھېسداشلىق، چۈشىنىش رىشتىلىرى بىلەن باغلاپ، مېھرىبانلىقتىن ئىبارەت خالىس نېمەتكە ئىگە قىلىدۇ. 2008 ـ يىلى سېچۇەن ۋېنچۇەندىكى

يەر تەۋرەش ئاپىتىگە يولۇققان خەلقلەرگە ئوخشىمىغان ئېتىقادتىكى دۇنيا خەلقلىرىنىڭ يەتكۈزگەن ئىنسانپەرۋەرلىك ياردىمى دەل مۇشۇ تۈيغۇنىڭ ئىپادىسىدۇر. گەرچە بۇنىڭدا سىياسىيونلارنىڭ دىپلوماتسىيەسىنى يوق دېگىلى بولمىسىمۇ، بىراق مۇشۇ دىپلوماتسىيەنىڭ ئۆزىمۇ ئىنساني قېرىنداشلىقتىن ئىبارەت مۇقەددەس ھېسسىياتنى كۆتۈرۈپ چىقىش بىلەن پۈت تىرەپ تۇرىدۇ.

«دىنىنىڭ ماھىيىتى مەن نېمە ئۈچۈن ياشايمەن، ئەتراپىمدىكى پايانسىز دۇنيا بىلەن مۇناسىۋىتىم نېمە، دېگەندەك سوئاللارغا بېرىلگەن جاۋابلاردا ئىپادىلىنىدۇ» دەيدۇ لېۋ تولستوي. بىز بۇ سوئاللارغا «مەن نەدىن كەلدىم، قەيەرگە بارىمەن» دېگەنلەرنىمۇ قوشۇپ قويۇشىمىز كېرەك. بۇ سوئاللار كىشىنى ھاياتلىق ۋە ئۆلۈم توغرىسىدىكى سىرلىق، مېتافىزىكىلىق خيالىلارغا يېتەكلەيدۇ.

ئەدەبىيات تارىخىدا مىللەتنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە باھالانغان جالالىددىن رۇمي، لېۋ تولستوي، ھىيۇگو، نەۋايى كەبى ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرى دەل ئىنسان بىلەن دۇنيا ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىلەرنىڭ مېتافىزىكىلىق تەسۋىرلىرى بىلەن سۇغىرىلغان.

جۇ گوپىڭ يەنە نۇتقىدا لياڭ چىچاۋنىڭ جۇڭگولۇقلارنىڭ روھىدا ئەڭ كەم نەرسە ئاممىۋى ئەخلاق بولۇپ، جەمئىيەتكە بولغان مەسئۇلىيەت يېتەرسىز، دېگەن ھۆكۈمنى جۇڭگولۇقلاردىكى دىن روھىنىڭ كەمچىللىكى بىلەن باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ. بۇ، ئەمەلىي قىممەتنى زىيادە تەكىتلىگۈچى ئىنگلىز پەلسەپىسىگە يېپىشقان يەن فۇ قاتارلىق مەرىپەت زىيالىيلىرىنى تەنقىدىي مەۋقەدە ئەسلەپ ئۆتۈش بىلەن بىللە، مېتافىزىكىلىق روھقا باي گېرمان پەلسەپىسىنى بىر ئۆمۈر تەتقىق قىلىپ تۇزۇك مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئىگە بولالمىغان ۋاڭ گوۋېينى ھەسرەت بىلەن قەيت قىلىدۇ.

جۇڭگولۇقلارنىڭ مىللىي ئىستىقبال توغرىسىدىكى ئويلىنىشلىرى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا باشلىنىدۇ. 1894 ـ، 1895 ـ يىللىرىدا بولۇنغان جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشىدىكى مەغلۇبىيەت يىراقنى ئويلايدىغان كىشىلەردە بىز غەربتىكى ھەربىي ۋە سانائەت

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

بىلىملىرىنى قوبۇل قىلىپلا قالماي، يەنە ئۇلارنىڭ سىياسىي تۈزۈلمىسى، ئىقتىسادىي سىستېمىسى، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى، پەلسەپە ئىدىيەلىرىنىمۇ قوبۇل قىلىشىمىز كېرەك ئىكەن، دېگەن قاراشنى پەيدا قىلىدۇ ۋە ئىشنى كەڭ كۆلەمدىك تەرجىمە ھەرىكىتىدىن باشلايدۇ. بىز ئۇلارنىڭ ئويغىنىش ھەرىكىتىنى سانلىق مەلۇمات نۇقتىسىدىن تېخىمۇ ئەمەلىي چۈشىنىپ باقايلى: 1810 ~ 1867 ـ يىللاردا خرىستىيان مىسسىيونېرلىرى تەرجىمە قىلغان ئەسەرلەر جەمئىي 795 پارچە بولۇپ، بۇنىڭدا دىنىي كىتابلار 86%، ئادەمىيەت ۋە تەبىئىي پەنلەرگە دائىر كىتابلار 6% بولغان. 1861 ~ 1895 ـ يىللاردىكى ئۆزگىرىش قۇدرەت تاپقۇزۇش ھەرىكىتىدە دىپلوماتىيە، ھەر ـ بىي ئىشلار، تەبىئىي پەنلەر ۋە سانائەت جەھەتتىكى تەرجىمىلەرنىڭ نىسبىتى ئاشقان. 1850 ~ 1899 ـ يىللاردا تەرجىمە قىلىنغان 567 پارچە تەرجىمە ئەسەرنىڭ ئىچىدە قوللىنىشچان پەنلەرگە دائىر كىـ ـ تابلار 40%، تەبىئىي پەنلەرگە دائىر كىتابلار 30%، تارىخ ـ جۇغرا ـ پىيە كىتابلىرى 10%، ئىجتىمائىي پەنلەر كىتابلىرى 8%، دىن، پەلسەپە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت كىتابلىرى 3.5% ئەتراپىدا بولـ ـ غان. بۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە ئەنگلىيە، ئامېرىكا كىتابلىرى 85% نى، ياپونىيە كىتابلىرى 15% نى ئىگىلىگەن. 1907 ـ يىلى چىڭ ھۆكۈمىتى مەخسۇس تەرجىمە ئىدارىسى قۇرۇپ، تەرجىمانلارنى تەرجىمىگە ئۇيۇشتۇرغان. ۋاڭ گوۋېي شۇ يەردە ئىشلەپ، كانت، شوپېنخاۋېر، نىچشېلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تەرجىمە ۋە تەتقىق قىلغان (Immanuel C.Y.Hsu نىڭ «زامانىۋى جۇڭگونىڭ باش كۆتۈرۈشى، 1600 ـ 2000» ناملىق ئەسىرىگە قارالسۇن).

يەن فۇ (嚴复 1854 ـــ 1921) ئەنە شۇ زامانلاردىكى پىدائىي تەرجىمانلارنىڭ بىرى. ئۇ 14 يېشىدىن باشلاپ يېڭى مائارىپ (جەدىد مائارىپ) تا تەربىيە كۆرۈپ، 1876 ـ يىلى ئەنگلىيە دېڭىز ئارمىيە مەكتىپىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن. ئۇ ئەنگلىيەدە دارۋىن، خېشلى، سپېنسېر قاتارلىقلارنىڭ تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەريىسىنىڭ تە ـ سىرىگە ئۇچرىغان. ئۇ ئەنگلىيەنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىغا تەسىر

كۆرسەتكەن مۇھىم ئەسەرلەرنى ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن تەرجىمە قىلىشنى باشلايدۇ. ئۇ، جەمئىي سەككىز پارچە كىتابنى تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ تەرجىملىرى ئەمەلىيەتتە جۇڭگو مەرپەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ يول بەلگىسى بولۇپ قالغان.

يەن فۇنىڭ قارىشىچە، غەرب شۇنىڭ ئۈچۈن تەرەققىي قىلغانىكى، غەرب ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنى ئاچىدىغان ئەركىنلىك، باراۋەر پۇرسەت مېخانىزمىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. بۇنداق مۇھىتتا ھەر كىم مەجبۇرلانغان فورمىدا ئەمەس، بەلكى ئۆزىگە يارىشىدىغان بىر خاسلىقتا ئىنسانىي چىنلىقنى جارى قىلدۇرالايدۇ. جۇڭگودا بولسا كۈڭزى ـ مېڭزى ئەقىدىلىرى كىشىلەرنىڭ تەپەككۇرىنى خان ـ پادىشاھلارنىڭ رايىغا باغلاپ بەرگەن، كىشىلەر خانلارنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق كېلىدىغان مۇقىملىق ۋە ئىجتىمائىي تەرتىپ ئۈچۈن يېڭىلىق ھەم ئىسلاھاتنى تەرك ئېتىشكەن؛ ئۆتمۈشكە سېغىنىپ بۈگۈندىن ھەزەر ئەيلەشكەن. جۇ گوپىڭ نەقىل ئالغان مۇنۇ بىر جۈملە سۆز ئەركىنلىكنىڭ مەنىسىنى ھەقىقەتەن چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ: «ئەڭ ياخشىسى ھەر كىم ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇق شەكلىنى ئۆزى قۇرۇپ چىقسۇن، بۇ ئاشۇ خىل شەكىلنىڭ ئەڭ ياخشى بولغىنىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ پەقەت ئۆزىنىڭلا شەكلى بولغىنىدىن.» مەن ئۆزۈم ياخشى كۆرگەن نەرسىنى تەۋسىيە قىلمەن، لېكىن مەجبۇرلاپ تاڭمايمەن. بۇركۇتنىڭ قانىتى ھەرقانچە بېجىرىم بولسىمۇ، ھەسەل ھەرىسىگە يارىشمايدۇ. پاشىنىڭ قانىتىمۇ ئۆزىگە ياخشى.

جون مىل تەكلىگەن ئەركىنلىك تەلىماتىنىڭ بۈگۈنكى مىراسخورلىرى ئۆزىنىڭ تەپەككۇرىنى تېخىمۇ كەڭ ساھەلەر بويىچە ۋايىگە يەتكۈزدى. ۋاھالەنكى، يەن فۇ تەرجىمە قىلغان «ئەركىنلىك توغرىسىدا» ناملىق ئەسەرنىڭ روھى جۇڭگو جەمئىيىتى ئۈچۈن تېخىمۇ يېتەرلىك قېزىلمىغان بىر تېما.

مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئوقۇرمەنلىرىمگە بىر سوئال قويۇپ ئۆتۈشنى لايىق تاپتىم: 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى ئەنە شۇ ئاقارتىش خاراكتېرلىك تەرجىمە ھەرىكىتى بۈگۈن بىزدە بارمۇ؟

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىز ھازىرغا قەدەر چىقارغان كىتابلىرىمىزنى ھەرقايسى ساھە بو-يىچە ئىستاتىستىكىلاپ، نېمىلەرنى قىلغانلىقىمىزنى، نېمىلەرنى قىلماي قويغانلىقىمىزنى ئەستايىدىل مۇھاكىمە قىلىپ باقتۇقمۇ؟

خوش، گېپىمىزگە كېلەيلى. تارىختىكى نۇرغۇن ئىجتىمائىي ئويغىنىش ئالدى بىلەن بىر مەيدان تارىختىكى تەرجىمە ھەرىكىتى-دىن باشلانغان. جۇڭگونىڭ يېڭى مەدەنىيىتى ھەرىكىتىنىڭ سەر-كەردىلىرى ھېسابلىنىدىغان شەخسلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يېڭى ئىلىم تەرجىمانلىرى ئىدى. ئەنە شۇ تەرجىمە ئەسەرلەردىن تۇتاش-قان پىكىر يانغىنلىرى جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ ئىچ ـ ئىچىگە تە-سىپ كەتكەن ئىللەتلىرىنى يورۇتۇپ، مەرىپەت، دېموكراتىيە، تە-رەققىيات روھىدىكى نەتىجىلىك ھەرىكىتى ئارقا ـ ئارقىدىن بار-لىققا كەلدى. شۇنىڭدىن قارىغاندا، ھاياتىي كۇچى بار جەمئىيەت تەنقىدچى كەلسە كېرەك؛ ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۇچىگە ئىشەنمەيدىغان جەمئىيەت ماختانچاق كەلسە كېرەك. ئىنقىلابچى دېگەن گەپنىڭ يەنە بىر ۋارىيانتى ئۆتكۇر تەنقىدچى دېگەنلىكتۇر.

سۇن جۇڭشەن جۇڭگولۇقلارنىڭ خاراكتېرى توغرىسىدا توخ-تالغاندا، مۇنداق بىر بايانىنى قىستۇرۇپ ئۆتىدۇ: «بىر قېتىم بىر پاراخوت كاپىتانى بىلەن گەپلىشىپ قالدىم. ئۇ دېدىكى، جۇڭگولۇق بىر ئەلچى جاناب مۇشۇ پاراخوتۇمدا ماڭغانىدى. ئۇ خالىغان يەرگە تۈكۈرۈپ قىممەتلىك گىلىمىمنىمۇ بۇلغىۋەتتى. مەن ئۇنىڭدىن كېيىن قانداق بولدى، دەپ سورىدىم. ئۇ: نېمە ئامال، مەن يېپىك ياغلىقىم بىلەن گىلەمنى تازىلىۋەتتىم. شۇ چاغدا ئۇ ئەلچى جاناب خىيالىغا كەلمىگەندەك قاراپ تۇردى. ئەلچى تۈرۈپ شۇنداق قىلغان يەردە، ئادەتتىكى جۇڭگولۇقلار تېخىمۇ شۇنداق. بۇنىڭدىن جۇڭگو-لۇقلارنىڭ ئۆزىنى تەربىيەلەش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكىنى كۆرگە-لى بولىدۇ.» («جۇڭگونىڭ مىللىتى» دېگەن كىتابقا قارالا).

سۇن جۇڭشەن مەنچىڭ ئىستېلاسى تۈپەيلى بىز جۇڭگولۇقلار-نىڭ ئەقلى ۋە ئەخلاقى ئۇخلاپ قېلىپ، ئۆزىمىز ئەينى يىللاردا كەشىپ قىلغان كومپاستىن تۈزۈك پايدىلانمىدۇق، ئەكسىچە غەرب-

لىكلەر كومپاستىن پايدىلىنىپ جاھانىي قولىغا ئالدى، دەيدۇ. روشەنكى، سۇن جۇڭشەن بۇ يەردە جۇڭگولۇقلارنىڭ مىللىي خاراكتېرىدىكى زەئىپلىكنىڭ سەۋەبىنى مۇستەملىكە بىلەن باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ. ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان لۇ شۈنمۇ ئۆز قېرىندىشىنىڭ پاجىئەسىنى تاماشا قىلىپ تۇرغان جۇڭگولۇقلارنى كۆرۈپ قاتتىق ھەسرەت چەككەن ۋە قەلەمىنىڭ تېغ ئۇچىنى مىللىيەتچىكى زەئىپلىككە قاراتقاندى. خۇ شى، چېن دۇشيۇلارمۇ ئۆز دەۋرىنىڭ تەنقىد بەرپارچىلىرى ئىدى.

جۇڭگو مەدەنىيەت سەركەردىلىرىنىڭ جۇڭگو مەدەنىيىتىدىكى مىللىيەتنىڭ نېگىزى بولغان كۇڭزى ئەقىدىسى ھەققىدىكى تەنقىدىي ئويلىنىشلىرى ھازىرغا قەدەر داۋاملاشماقتا. خې شىن ئەپەندى جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ سەرخىللارنى شاللاپ تاشلايدىغان مېخانىزمىنى تەدقىقلەپ ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۆز نۆۋىتىدە كۇڭزىنى شەرقىي ئاسىيا ۋە تىنچ ئوكيان رايونلىرىنىڭ قىممەت قارىشىنىڭ نېگىزىگە ئايلاندۇرۇش تەشەببۇسكارى. ھازىر بۇنداق مەسىلە خېلى كۆپىيىپ قالدى.

يېقىنقى يىللاردا جياڭ رۇڭنىڭ «بۆرە توتېمى» دېگەن رومانى چىقىۋىدى، تەنقىد ۋە ئالقىش غوۋغالىرى ئىچىدە ئىنتايىن بازار تاپتى. پانكاج مىشرا (Pankaj Mishra) دېگەن بىر ئاپتور «نيۇ يورك ۋاقتى گېزىتى» دە 2008 ـ يىلى ئېلان قىلغان بىر ماقالىسىدە، بۇ كىتابنى لۇ شۈن تەكىتلىگەن «مىللەت خاراكتېرىنى ئىسلاھ قىلىش» نىڭ رومانلاشتۇرۇلۇشى دەپ باھالىدى. بىراق، رومانىنىڭ يايلاق مىللەتلىرىنىڭ خاراكتېرىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، زامانىۋىلىققا سەل قارايدىغان خاھىشىنى سۆككەنلەر مەملىكەتنىڭ ئىچىدە ناھايىتى كۆپ بولدى. چۈشىنىشىمىزچە، جياڭ رۇڭ مۇنداق دېمەكچى: «ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش مىللەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ ئاساسى، لېكىن يەنىلا ئاساسنىڭ ئاساسى ئەمەس. قەيسەرانە ئىلگىرىلەيدىغان مىللەت خاراكتېرى بىلەن ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشنى تەڭ تۇتقاندىلا، ئاندىن مىللەتنى يۇكسەلدۈرەلەيدىغان ئىككى قانائەتكە بولغىلى بولىدۇ («بۆرە توتېمى»غا

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

قارا‌ڭ). جۇڭگو تارىخىدا بۇرە توتېمىغا ئىشىنىدىغان تۈرك، موڭغۇل خەلقلىرى مىسلى كۆرۈلمىگەن شۆھرەتلىك سەھىپىلەرنى قالدۇ‌رۇشقان. ئۇلارنىڭ سانى ئاز بولسىمۇ، بۇرىگە خاس جاسارىتى بىلەن تارىختا سەددىچىننىڭ ئىچكىرىسىدىكى تېرىقچىلىق خەلقلىرىنى ئىستېلا قىلغان. بۇنداق بۇرە روھى كىيىنكى غەربلىكلەرنىڭ روھىدا مۇجەسسەم بولۇپ، ئۇلار ئاشۇ خىل روھنى جەۋلان قىلدۇرۇپ جاھانغا كېڭەيگەن. دېمەك، بۇرە روھى دېگەنلىك ياۋاشلىقنى نومۇس بىلىدىغان ئىسيانكار روھ. دېمەك، جيا‌ڭ رۇ‌ڭ دەۋاتقان روھ بىلەن جۇ گوپىڭ دەۋاتقان روھ يەنىلا جۇڭگولۇقلارغا نۆۋەتتە جىددىي كېرەك دەپ قارالغان روھ بولۇپ، ئوخشاش بىر كوينىڭ ئىككى ئادەمچە مېڭىلىشىدۇر، خالاس.

يېتىشسىزلىك بىر خىل ئېھتىياجنىڭ نامايەندىسى بولۇپ، ئۇ ئىنساندىكى ئەقلىي، مەنىۋى، جىسمانىي پائالىيەتلەرگە تۈرتكە بولىدۇ. ئىنسانىڭ مەنىۋى سەۋىيەسى يۇكسەلگەنسېرى يېتىشسىزلىك ھەققىدىكى بايقاشلىرىنىڭ مەزمۇنىمۇ شۇنچە مول بولىدۇ. ياشاش ئۆلچىمىدىكى بىر ھايۋانىي ئادەم بىلەن قەھرىمانىنىڭ پەرقى دەل «ماڭا نېمە كېرەك، بۇگۈن نېمە كېرەك، كەلگۈسىدە نېمە كېرەك؟» دېگەن سوئاللارغا بەرگەن جاۋابىنىڭ پەرقىدە كۆرۈلىدۇ. ئىت ئۆزىنىڭ رىزقىنى ئىگىسىدىن ئالىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ھەرىكىتى ئىگىسىنىڭ رايى بىلەن چەكلىنىدۇ. بۇرە ئۆزى تېپىپ يەيدۇ. شۇڭا، ھوشيارلىق بىلەن قەيسەرلىك ئۇنىڭ خاراكتېرى. ئىنسانلار ئائىلىسىدىمۇ كىرىزىسنى بۇرۇن بايقىغانلار كېيىن بايقىغانلارغا ئۇلگە بولۇپ كەلدى. غەربلىكلەر ئۆزىدە يوق نەرسىلەرنى ئەقلىي ئىختىرالارنىڭ كۈچى بىلەن يىراق يەرلەردىن ئېلىپ كەلدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ قەدىمى يەر شارىنىڭ ھەممە يېرىنى قاپلىدى. بىر خەنزۇ ئاپتورنىڭ مۇنداق بىر يازمىسىنى ئىنتېرنېتتىن كۆرگەنىدىم: «ئىنگلىزلار دېڭىز ئاتلاپ بېرىپ ئامېرىكا بىلەن كانادانى قولىغا ئالدى. ئاۋسترالىيە، يېڭى زېلاندىيەلەرنىمۇ ئالدى. مانا بۇگۈن ئۇلار تەلتۆكۈس ئىنگلىز دۇنياسى بولۇپ كەتتى. ئىنگ

گىلىز تىلىمۇ دۇنياۋى ئالاقە تىلى بولۇپ كەتتى. ئەگەر بۇ دېڭىز يولىنى مۇسۇلمانلار ئاچقان بولسا، بۈگۈن بىزنىڭ بالىلىرىمىز مەكتەپلەردە ئىنگىلىز تىلىنىڭ ئورنىغا ئەرەب تىلى ئۆگەنگەن بولاتتى.» ئېھتىياج ئۆزىنى ۋە ئۆزگىنى كەڭ دائىرىدە چۈشەنگەنسېرى شۇنچە ئاقىلانە يول بىلەن پارلاق كېلەچەكنى ئاپىرىدە قىلىدۇ. ۋاھالەنكى، ھېچ يەرنى كۆرۈپ باقمىغانلارنىڭ ئەقلى ۋە ئەخلاقى تەبىئىي ھالدا يىگلەپ قالىدۇ.

مۇسابايلار، مۇھەدىيلارمۇ تاشقى دۇنيانى چۈشەنمىگەن بولسا ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەر ھەققىدە ماھىيەتلىك تونۇشقا ئىگە بولالمىغان بولاتتى. ئەگەر ئۇلاردىن بۇرۇنقى ئەجدادلار تاشقى دۇنيانى بالدۇراق كۆرسە، ئىلىدا قۇرۇلغان زاۋۇتلار قەشقەر، خوتەن، كۇچا، قومۇللاردا بۇرۇنراق قۇرۇلۇپ، دەسلەپكى بىر تۈركۈم ئىشچىلار تەبىقىسى شەكىللەنگەن بولسا، دىيارىمىزنىڭ تەرەققىياتى قانداق بولار بولغىيتتى!؟

ئويلىنىش تېپىشماقلىرى ساناقسىز، لېكىن زىيالىي كۇچىمىز بەك ئاز، زىيالىيلارنى بايقاش ۋە قوللاش دىتىمىز يوق ھېسابتا.

جۇ گوپىڭ ئوتتۇرىغا قويغان پىكىرلەر نۆۋەتتىكى رىقابەتلىك دۇنياغا يېتىشەلمەيدىغان مىللىي خاراكتېر ھەققىدىكى كىرىزىسلىك پىكىرلەرنىڭ پەقەتلا بىرىدۇر. ھازىر خەنزۇچە مەتبۇئاتلاردا بۇنداق مۇنازىرە تېپىدىكى ماقالە ـ ئەسەرلەر ناھايىتى كۆپ. ئەمما مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، بۈگۈنكىلەرنىڭ مۇلاھىزىلىرى يەن فۇ، ۋاڭ گوۋېي دەۋرىدىكى مۇلاھىزىلەرنىڭ تېپىغا باققاندا ئۆزۈل ـ كېسىل ئەمەس بولۇپ، دېگەندەك چاقىرىق كۇچىگە ئىگە بولۇپ بولالمىدى. يەر شارىلىشىش بىلەن مىللىيەت تەقەززالىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بۈگۈكى جۇڭگو زىيالىيلىرىنى گاڭگىرىتىپ قويغاندەك قىلىدۇ.

جۇ گوپىڭنىڭ تەشەببۇسلىرىغا بۇ ئىلاۋىنى يېزىۋاتقىنىمدا، بەزىبىر ئىشلار ئېسىمگە كېلىپ تۇرۇۋالدى. بۇمۇ ئوقۇرمەنلىرىمىز ـ نىڭ مۇلاھىزىرىسىگە خۇروج بولۇپ قالار: تەۋەيىمىزدە بىر باشلاڭغۇچ مەكتەپ بار بولۇپ، يىراقلاردىن كېلىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇ ـ

يۇقۇم كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

چىلار خېلى كۆپ. ئاتا ـ ئانىلار ئۇلارنى ئەتىگەن ـ ئاخشاملاردا پـ ـكاپ بىلەن تـوشۇيدۇ. ئۇلار چـۈشتە ئائىلىلىـرىگە قـايتالمـىغاچقـا، قوشنىلىرىمىز ئائىلە تامىقى مۇلازىمىتى بىلەن ئۇلارنى جەلپ قىلـ ـدى. بۇ مۇلازىمەت بىر مـەزگىل قاتـتىق بـازار تـاپتى. ئـۇلار چـۈش ۋاقىتلىرىدا لىفىتلارغا پاتماي قالاتتى. ئـۇلار بىر ـ بىـرىنى قىسـ ـتىشىپ لىفىتلارغا چىققاندا، ئۇلاردىن بۇرۇن كېلىپ لىفىتنىڭ ئال ـ ـدىدا ساقلاپ تۇرغـان چوڭلارنى خـيالـىغا كەلتـۈرۈپمۇ قويـمايتتـى. ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلار قۇلاق ـ مېڭىنى يەيتتى. كارىدور ۋە زاللار ئـۇلار تاشلىغان يېمەكلىك شۆپۈكلىرى بىلەن بۇلغىناتتى. شۇنـىڭ بىلـەن بەزى ئاھالىلەردىن پىكىر چىقتى. رەھبەرلىك قارار چىقىرىپ، ئائىـ ـلە تامىقى مۇلازىمىتىنىڭ قانۇنسىز مۇلازىمەت ئىكەنلىكىنى، ئۇنـى دەرھال توختىتىش لازىملىقىنى ئېيتتى. بۇ خىل مۇلازىمەتنى ئـاچ ـ قانلارنىڭ بىر قىسمى مـەزكۇر بالـىلارنىڭ ئۇقـۇنتۇچىلىرى ئىـدى. قارارنىڭ كۈچى بىلەن ھېلىقى كەپسىز بالىلار ئانچە كۆزگە چېلىقىپ كەتمىدى. مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىـن كەچقۇرۇنلىرى ئۇلارنى كۆرىدىغان بولۇپ قالدۇق. ئۇقساق، ئۇلار ئوقۇنتۇچىسىدىـن ئائىلە تەكرارى قوبۇل قىلارمىش. ئوقۇنتۇچىلار مائارىپچى بـولۇش بىلـەن بىللە، تىجارەتچىمۇ بولۇپ كەتكەنىدى. بالىلار ناھايىتى شەخسىيەتچى بولۇپ، ئاممـۇى تەرتىپنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى. ئـۇلار پەقەت ئوقـۇتـ ـقۇچىسىنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلاتتى. ئەتراپتىكىلەر ھاي دېسە ئۇنۇم بەرمەيتتى. مانا بۇ ئاۋات شەھەرنىڭ ئاۋانگارت مەكتەپلىرىدىكى ئادەمىيەت روھىنىڭ ياندىن كۆرۈنۈشىدۇر. ئەمەلىيەتتە مەكتەپلەردە قانۇن، تەرتىپ، نىزاملار سۆزلىنىپ تۇرىدۇ، بۇلاردا دۆلەتنىڭ مائـا ـرىپ فاكتىجىنىڭ روھى مۇجەسسەم. لېكىن بۇ روھ ئوقۇنتۇچىلار ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ خاس كىشىلىك خاراكتېرىدىن راۋۇرۇس ئورۇن ئالمىغان. دۆلەت بېكىتكەن بەلگىلىمىلەرگە ئەستايىدىل قارىماس ـ لىقتەك بۇنداق ھادىسە دەل جۇڭگولۇقلارنىڭ پۇقرالىق ئېڭىنىڭ تې ـ خىچە ئاجىزلىقىنىڭ ئالامىتى ئىدى. يەنە بىر ئىشمۇ مەزكۇر تېمـ ـمىزغا باب كېلىدۇ: ئامېرىكىلىق بىر قىز ئىنگلىز تىلى ئوقۇنتۇـ

چىسى سۇپىتىدە دىيارىمىزدىكى بىر مەكتەپتە بىر مەزگىل تۇرغانىدىم. قىز مەكتەپ دائىرىلىرى تەرىپىدىن مېھمان سۇپىتىدە ئەتىۋارلىنىپتۇ. رەھبەرلىك ئۇ قىزنىڭ پاسپورتى بىلەن ئىمپورت پىكاپ سېتىۋالسا ئەرزان بولىدىكەن دەپ ئاڭلاپ، «سىزنىڭ نامىڭىزدا بىر پىكاپ سېتىۋالغۇمىز بار ئىدى، سىزگە كېرەك بولغانىدا سىز ئىشلىتىڭ، قالغان ۋاقىتلاردا بىز ئىشلەتسەك قانداق دەيسىز؟» دېگەنىكەن، ئۇ قىز: «يالغانچىلىق قىلساق پەرۋەردىگار كەچۈرمىدۇ؟» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. رەھبەر نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قاپتۇ. ئەگەر بىز بۇ قىزنى بىر خىرىستىيان مۇخلىسى دېسەك، يۇقىرىقى جاۋاب ئۇ قىزنىڭ ئەقىدىسىدىن دېرەك بېرىدۇ؛ ئەگەر بىز بۇ قىزنى ئامېرىكا پۇقراسى دېسەك، ئۇ قىز ئۆز دۆلىتىنىڭ قانۇنىنىڭ سادىق قوغدىغۇچىسى بولغان بولىدۇ. شۇ قىز ھەققىدىكى يەنە بىر ھېكايە قىزنىڭ ئەخلاقىنى تېخىمۇ ئېچىپ بېرىدۇ دەپ قارايمەن: تۆت ـ بەش يىگىت دەرۋازا ئالدىدا گەپلىشىپ تۇرۇۋاتقاندا، يەنە شۇ قىز ئاچچىقىسۇ ئېلىنغان شېشىنى كۆتۈرۈپ كەپتۇ، لېكىن ئېھتىياتسىزلىقتىن يىقىلىپ چۈشۈپ شېشە سۇنۇپتۇ، ئاچچىقسۇ تۆكۈلۈپمۇ، قىز ئوڭايسىزلانغان ھالدا ئەتراپىدىكىلەرگە «Sorry! ــ كەچۈرۈڭلار» دەپ كىرىپ كېتىپتۇ. ئون مىنۇتلاردىن كېيىن ئۇ قىز سۇپۇرگە ۋە ئەخلەت ئالغۇچنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، يولدىكى شېشە سۇنۇقلىرىنى پاكىز تازىلۇۋېتىپتۇ. ھېلىقى تۆت ـ بەش يىگىتمۇ بۇ ئەھۋالدىن قاتتىق ئوڭايسىزلىنىپتۇ.

خۇددى ھېكايىدىكى پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى ئەك ئۇششاق دېتاللاردا تىپىكلەشكەندەك، بىر مىللەتنىڭ خاراكتېر ساپاسىمۇ تۇر-مۇشتىكى تاسادىپىي كىچىك ھادىسىدە مەركەزلىك ئەكس ئېتىدۇ. ئەلۋەتتە، بىر ئۇچۇم ئادەم بىر مىللەتكە تولۇق ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. لېكىن ئۇ شۇ مىللەتنىڭ ھالىتىدىن بەلگىلىك بېشارەتلەرنى بېرەلەيدۇ. بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتتە ئۆزىنىڭ باشقىلار بىلەن سېلىشتۇرغۇسىز گۈزەل خاراكتېر بايلىقىنى گۆھەردەك ساقلاپ تۇرغان كىشىلەر تۇركۈمى ھامان بولىدۇ. مەسىلە، ئۇنىڭ كۆلىمىنىڭ قانچە-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىك ئىكەنلىكىدە ۋە ئۇنىڭ قانچىلىك نەزەرگە ئېلىنىدىغانلىقىدا.

گېرمانىيەلىك پەيلاسوپ كارل ياسپېرس 1960 ـ يىللاردا ئەينى ۋاقىتتىكى گېرمانىيە ئالىي مەكتەپلىرىنى تەنقىدلەپ: ئالىي مەكتەپلەر پەقەتلا پەن ئۆگىتىدۇ. ئېتىقاد، پەندىن ھالقىغان مەنىدىكى ھەقىقەتنىڭ ئورنى يوقاپ كەتتى، دېگەنىكەن. بۇنىڭدىن مەلۇمكى، غەرب ئۆزىنىڭ مەنىۋىيەت ساھەلىرىنى تەنقىد ئۇيغىلىرى بىلەن تۇتاشتۇرۇپ ماڭغان. تەنقىدىي روھ غەرب مەدەنىيىتىنىڭ بىر گېنىغا ئايلانغان.

داڭلىق دىنشۇناس Hans Kung جۇڭگودىكى دىنلار ھەققىدە توختالغاندا، شىر ئۇسسۇلى خەن دەۋرىدىن باشلاپ پەيدا بولغان بولۇپ، بۇگۈنكى كۈندە ئۇنى ھەممە يەردە كۆرگىلى بولىدۇ. جۇڭگودىكى ئەڭ دەسلەپكى شىرلار بۇگۈنكى ئىران ۋە ئافغانىستان رايونىدىكى خانلار تەرىپىدىن تارتۇقلانغان، دەيدۇ. رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، بۇرۇنشى(xi 夕) دەپ ئاتىلىدىغان بىر مەخلۇق خەلققە ئاپەت سالغاندا، شىر (shi 狮) ئۇنى ھەيدىۋەتكەنىكەن. ئۇ مەخلۇق كېيىن پەيدا بولغاندا، شىر خانلارنىڭ بوسۇغىسىنى قوغداش بىلەن بولۇپ كېتىپ، باشقىلارغا چولىسى تەگمەپتۇ. پۇقرالارمۇ ئاخىر ئامال تېپىپتۇ. ئۇلار بامبۇك ۋە لاتا ـ پۇرۇچلاردىن شىر ياساپ، ھېلىقى مەخلۇقنى قوغلاپتۇ.

ئەسلىدىكى شىرلارنىڭ سۇر ـ ھەيۋىسى ئەمدى كىشىلەر ئۈچۈن بىر ئويۇنغا ئايلىنىپ كەتتى. ناۋادا يېزىقچىلىقمۇ پەقەت مۇتەۋرلەرنىڭ گېپىنى قىلىپ، ئادەتتىكى ئاۋامنىڭ گېپىنى قىلمىسا، ئۇمۇ يېزىق ئويۇنغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. بۇ دېگەن قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىلىقىدىكى ئىش. قەلەم بىلەن مەدىكارلىق قىلىشمۇ ئەنە شۇ يېزىق ئويۇنىنىڭ بىر تىمسالى بولۇپ، بۇنىڭغا گىرىپتار بولغانلارمۇ جۇ گوپنىڭ ئەپەندىنىڭ تەنقىد دائىرىسىدىن نېرى بولمىسا كېرەك.

2009 ـ يىلى 5 ـ مارت، ئۈرۈمچى

ئىلىمگە خىيانەت ــ ئەلگە جاھالەت

ــ زۇلپىقار بارات ئۆزباشنىڭ «ئۇيغۇرلاردا ئىجتىمائىيەت، ئادەمىيەت پەنلىرى مەسىلىلىرى» ناملىق ماقالىسىگە ئىلاۋە

ھاۋاي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىق ئىنستىتۇتىدا دوكتورلۇقتا ئوقۇۋاتقان ئىنمىز زۇلپىقار بارات ئۆزباش ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ئىلىم ھاۋاسى توغرىسىدىكى بۇ ماقالىسىنى يېزىپ چىقىپتۇ. ئىلمىي مەسئۇلىيەت ۋە ئىلىم ئەخلاقىنىڭ كەم-چىل بولۇشىدەك ئىجتىمائىي ئىللەت پۈتكۈل جۇڭگو مىقياسىدا ئومۇميۈزلۈك ئەھۋال بولسىمۇ، ئۇيغۇرلاردا ئادەم قورقۇدەك دەرد-جىدە ئېغىر. بىز بۇ ھەقتە يۈزتۇرا سۆھبەتتە توختىلىشقانىدۇق. زۇلپىقار ئۆزۈن يوللۇق تېلېفون قىلىپ مەندىن ئەھۋال سورىغاندىمۇ گەپمىز تەبىئىي ھالدا جەمئىيىتىمىز جىددىي ئېھتىياجلىق بولغان بىلىم ۋە ساھەلەرگە مەركەزلىشىپ قالىدۇ.

مېنىڭ بۇ ئىلاۋىنى يېزىشىم زۇلپىقارنىڭ ماقالىسىدىكى بار-لىق قاراشقا بىردەك قوشۇلۇشۇمدىن دېرەك بەرمەيدۇ. زۇلپىقارنىڭ مەزكۇر ماقالىسى يەنىلا شەخسىي ئوي ــ پىكىر ۋە تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى مۇددىئا قىلغاچقا، پىكىر يوللىرى ئاپتورنىڭ خاراكتېرى ۋە پىكىر قىلىش ئۇسۇلىنىڭ روشەن ئىزنالىرىغا ئىگە. بۇ ئىزنالاردىن يەنىلا ھاياجانلىق قەدەملەرنىڭ تەۋىشى سېزىلىپ تۇرىدۇ. بىراق، زۇلپىقار بىر خەلقنىڭ ئىلىم تۇپرىقىدىكى ئېكولوگىيىلىك بۇزۇلۇشقا بولغان ئەندىشىلىرىنى ئۆزىنىڭ چىن، سەمىمىي شەخسىيىتىگە ئايلاندۇرالىغاچقا، ئۇنىڭ ئۆرتىنىشلىرىدىن بىر پۈتۈن مىللىي مەنپەئەتكە بولغان مەسئۇلىيەتنى ئېنىق

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

بايقايمىز. ئورتاق تەقدىرنى شەخسىيەتتىگە ئايلاندۇرالىغان ئادەمنىڭ ئاۋازى مەلۇم مەنىدىن ئورتاقلىققا ۋەكىللىك قىلمايدۇ. مەن ئۇنىڭ ماقالىسىدىكى مۇنداق نۇقتىلارنى مۇئەييەنلەشتۇرىمەن:

ئۇيغۇرلاردا ئۆزىنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى مەنپەئىتىگە جىددىي مەسئۇل بولىدىغان ئادەمىيەت ۋە ئىجتىمائىيەت پەنلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش دەۋرىنىڭ تەقەززاسى.

باشقا ئەللەرنىڭ ئىجتىمائىيەت ساھەسىدىكى نەزەرىيەلىرىنى ئۇيغۇر جەمئىيىتى ۋە ئۇيغۇر مەدەنىيىتى كونىتېكىستى (ئۇرانى) بويىچە ئۆزلەشتۈرۈپ، ئىلىم قويۇقلۇقىنى ئاشۇرۇش كېرەك.

ئاكادېمىيە ۋە مەكتەپلەردىكى بىلىم ئادەملىرى، ژۇرنالىستلار ۋە نەشرىياتچىلار جان باقتىلىق مۇرەسسەچىلىكىنىڭ ئېزىتقۇ قوينىدىن چىقىپ، ئىلىم ساھەسىدىكى يىراقنى كۆرۈش، تەشكىللەش، ئۇيۇشتۇرۇش مەسلىسىنى رېئاللىقتىن ئىزدەش بۇرچىغا قايتىشى كېرەك.

كوللېكتىپ ھەمكارلىق بىلەن تەتقىقات قىلالايدىغان يېڭى ئەۋلاد بىلىم ئادەملىرى مەيدانغا كېلىشى كېرەك.

ناھايىتى ئەپسۇسكى، يوقىنىڭ ئورنىدىكى بىلىم سەھنىلىرىمىز بىر پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ ئەقىل يۆنىلىشىگە يېتەكچىلىك قىلىشىنىڭ ئورنىغا، بىر گۈرۈھ كىشىنىڭ تۇرمۇش كەچۈرۈش دەستىگاھىغا ئايلىنىپ قالدى. ئېھتىياتچانلىقنىڭ ئاقىللىقنىڭ فورمۇلاسىغا ئايلاندۇرۇۋېلىشقان خېلى كۆپ كىشى ئىش قىلماسلىقنى ئاقىلايدىغان باھانىگە ئىگە بولۇشتى. ئىلىم ئىشى ئىلىم ئەھلىگە نىسىپ بولماي، ھەممە ياقتىن سەكراتنىڭ ھىدى كېلىشكە باشلىدى.

يېقىندىن بېرى «جۇڭگو ئەدەبىياتى بىر دۆۋە ئەخلەت»، «جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي پەنلىرى بىر دۆۋە ئەخلەت» دېگەندەك سادالار كۆپىيىپ قالدى. روشەنكى، كىتابلار ۋە ماقالىلەر شىددەت بىلەن ئېلان قىلىنىۋاتقان، بىلىملىكلەر سېپى تېخىمۇ روزىيۇاتقان ئەھۋالدا ئاشۇنداق سادالارنىڭ چىقىشى ئىلىم ساھەسىدىكى چە-

ىرىكلىكىنىڭ يوشۇرغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىپ، ئاپەت تۇ-سىنى ئالغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىدىكى دوگماتىزم گويا ساختىلىقنىڭ قالقىنىغا ئايلانغان ھالدا «كېتى» (课题) ـــ تەتقىقات تۈرى ئىگىلىكى، تەشۋىقات ئىگىلىكى كېلىپ چىقتى. ئىلىمنىڭ مەسىلە ھەل قىلىش ئىقتىدارى بىلەن ھېچكىم ھېسابلاشمىدى.

زادى «ئەخلەت» دېگەن نېمە؟ ئىجتىمائىي پەنلەر ساھەسىدىكى نەتىجە يېزىلغان ۋە ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ كۆپلۈكى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ، بەلكى ئىنسانىنىڭ ئىززىتىنى ئىجتىمائىي ئورنى ئۈچۈن ئادەملەرگىچە ئەمەلگە ئاشۇرۇش غايىسىدىكى قىممىتى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. بەختسىز ئىنسانلارنىڭ كۆز يېشى بىلەن ھېسابلاشمىغان تەتقىقاتلارنىڭ ئەخلەتچىلىكىمۇ قىممىتى يوق. چۈنكى، ئەخلەتنىڭمۇ مەلۇم قىممىتى بار. بەزىلەرنىڭ خانۇۋەيرانچىلىقى ۋە خاتىرجەمسىزلىكى ئۈستىگە يەنە بەزىلەرنىڭ ھالاۋىتى ۋە خاتىرجەملىكىنى دەسسىتىشكە مەسلىھەت بېرىدىغان تەتقىقاتلار جىنايەتتۇر. تۈركىيەلىكلەرنىڭ «پەنىنىڭ دۈشمىنى ئۇنىڭ دوستىدىن ئاز ئەمەس» دېگەن ماقالى بۇ ئەھۋالغا تازا باب كېلىدۇ.

مەن زۇلپىقارنىڭ تەتقىدىنىڭ ئۇچى ئىلمىي مېتود، ئىلىم ئۆلچىمىگە يەتمەيۋاتقان ۋە يېتىشنى ئويلاشقا ئۇلگۈرمەيۋاتقان ئىلىم تەتقىقاتى ئەسەرلىرى ھەم ئىلىم تەتقىقاتى ژۇرناللىرى تەھرىرلىكىگە قارىتىلغان، دەپ قارىدىم. ئاممىنىڭ پىكىر دۇنياسىنى غىدىقلاشنى مەقسەت قىلغان پىكرىي ئەسەرلەرمۇ ئېنىق مەۋقەگە ئىگە بولۇشى كېرەك.

ئەمدىكى گەپ، ئەنە شۇ ژۇرنالغا كەلگەن ئادەمنىڭ ئۆزى لايىقەتلىك ئىلىم ئادىمىمۇ ياكى بىر يوللارنى قىلىپ سۇقۇنۇپ كىرگەن قورساق ئادىمىمۇ؟ ئەگەر ئىلىم ۋە مەدەنىيەت ئورگانلىرىنى لاياقەتسىز ئادەملەر ئىگىلەپ كەتتى دېيىلسە، بۇ ئاقىۋەت قايسى خىل ئىجتىمائىي مېخانىزمدىن كەلگەن؟ تېگىدىن ئېيتقاندا، ئى-

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

لىم تەتقىقاتى ژۇرناللىرى ۋە تەتقىقات ئىستىتۇتىدىكى كەسپىي پاك-لىق پەن تەتقىقاتى، تېخنىكا، ئىشلەپچىقىرىش ۋە باشقۇرۇش قاتار-لىقلارنىڭ بىر گەۋدىسىدىن كېلىپ چىققان چوڭ سىستېما. شۇنداق ئىكەن، ئىلىم تەتقىقاتى ژۇرناللىرى ساھەسىدىكى مەسئۇ-لىيەتسىزلىك ماھىيەتتە چوڭ بىر ئىجتىمائىيەتنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان بولىدۇ. ئانتونىي گرەمشى: «ئادەم بىر جەريان، ئېنىقىنى ئېيتقاندا، ئادەم ئۆز پائالىيىتىنىڭ جەريانى» دېگەنىدى. ئۇنداقتا، ئادەمنىڭ پائالىيىتىگە ھالقىلىق تەسىر كۆرسىتىۋاتقان نەرسە نې-مە؟ مىچېل فۇكاۋ: «بىلىم بىلەن ھوقۇق بىر گەۋدە، بىلىمنىڭ ئىشلىتىشى ۋە بېكىتىلىشى ھوقۇقنى شەرت قىلىدۇ. بىلىم ھو-قۇقنىڭ ئەندىزىسى بويىچە رول ئوينايدۇ» دېگەنىدى. ھوقۇق نېپ ئىزدەيدۇ، بىلىم ھەق ئىزدەيدۇ. ئەگەر بىر ئىلىم ئەھلىنىڭ ھەق-قىنى ئىزدەش روھى ھوقۇق ئۇچۇن كېرەك بولغان پايدا بىلەن زىد-دىيەتلىك بولسا، ئەنە شۇ بىلىم ئەھلىنىڭ ئەخلاقى ۋە قىممەت قا-رىشى كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ، بەلكى تەھدىت ئىچىدە قېلىشى مۇمكىن. ھوقۇق ئۇچۇن ھەققانىيەت ئىزدەيدىغان ئىلىم ئەھلى كېرەك بولماي، دەل ئەكسىچە بولسا، كىشىلەر ئىلىم ساھەسىدىن دىيانەتكار ئالىملارنى ئۇمىد قىلمىسا بولىدۇ. ئىنسانىي ھاياتقا دائىر ماھىيەتلىك پىرىنسىپلارنى ئۇلۇغلار بۇرۇنلا بايقاشقان ۋە بۇ-نى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئىپادىلىگەن. بۇ پىكىر «رۇمىي ھېكمەتلىرى» دە نەقىل ئېلىنغان مۇنۇ ھەدىستە ئۆز كامالىتىنى تاپقان: «ئەمىر-لەرنى زىيارەت قىلغان ئالىم يامان ئالىم، ئالىملارنى زىيارەت قىل-غان ئەمىر ياخشى ئەمىردۇر؛ كەمبەغەلنىڭ ئىشىكىگە كەلگەن ئە-مىر قانچىلىك خۇشدۇر ۋە ئەمىرنىڭ ئىشىكىگە بارغان كەمبەغەل نەقەدەر كۆڭۈلسىزدۇر.» (شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2007 ـ يىلى ماي نەشرى) بۇ ھەدىستە ئەمىر بىلەن ئالىم ئوتتۇرىسىدىكى ئىج-تىمائىي مۇناسىۋەتنىڭ تەڭلىمىسى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ھەقنى مىزان قىلغان ئەمىر بىلەن ئالىمنىڭ بوسۇغىسى ماھىيەتتە بىر بولىدۇ.

ئەمىر بىلەن ئالىمنىڭ بوسۇغىسىنىڭ باشقا - باشقا بولۇشى، توغرا يولدىكى ئالىمنىڭ ئۆز نىشانىدىن ئادىشىپ كەتمەسلىكىگە بېرىلگەن سىگنالدۇر.

بىلىم بىلەن هوقۇقنىڭ مۇناسىۋىتىگە دائىر سوتسىيولوگىيە - لىك مەسىلىلەرنى ئۇيغۇرلارغا خاس تارىخىي مەۋقەدە شەرھلەش ۋە هەل قىلىش زۇلپىقار بارات ئۆزباش كەبى نۆۋەتتىكى ئىلىم ئەۋلاد - لىرىنىڭ مۇشەققەتلىك ئىزدىنىشىنى كۆتۈپ تۇرىدۇ. مانا، زۇلپىقار ئاشۇ ئىزدىنىشنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرۇپتۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، زۇلپىقار بۇ جەهەتتىكى تەنقىدنىڭ بوسۇغىسىدا تۇرۇپتۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى ئىلىم زەئىپلىكى تاسادىپىي كېلىپ چىققان ئەمەس، بۇ يەنىلا جەمئىيەتتىكى ماۋارىپ قاتارلىق هەر خىل تۈزۈلمىنىڭ مەهسۇلى. بۇ يانداش تېمىلار هەققىدە ئىچكىرى - لەپ مۇهاكىمە يۈرگۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ.

ئىلىم ئىشى كەشپىيلىك، چوڭقۇرلۇق ۋە مۇنتىزىملىققا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە، قوللىنىشچانلىق، ئامىۋىلىق ۋە ئوقۇشچاڭ - لىققا ئىگە. نۆۋەتتە، بىز ئۇيغۇر ئىجتىمائىيىتىنىڭ هەممە ساهە - سى بويىچە ئەستايىدىل دەڭسەپ، دۇنياۋى تەسىرگە ئىگە ئەسەرلەر - نى پىلانلىق هالدا تەرجىمە قىلىش، شەرهلەش ۋە ئومۇملاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلىشىمىز كېرەك. بۇ هەرگىزمۇ بىرقانچە ئادەمنىڭ ئىشى ئەمەس. بۇ ئىش يەنە ئىلىم سەرخىللىرى بىلەن هوقۇق سەرخىللىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوڭ تاناسىپلىق ماسلىشىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

بىز زۇلپىقارنىڭ تەنقىدي روهىنى ئۆگىنىپ، نەزىرىمىزنى ئۇنىڭ ماقالىسىگە تاشلايلى، تەنقىد بۆرىسى بىزنى ئەقىلنىڭ يو - رۇق ساهىلىغا باشلىسۇن!

2010 - يىلى ئىيۇن، ئۇرۇمچى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىشىك چېكىلمەكتە، سەن كىم؟

— زۇلپىقار بارات ئۆزباشنىڭ «سەرخۇش ئىنگلىز تىلى» ناملىق دەرسلىك كىتابىغا بېغىشلىما

تاشقى دۇنيا بىزنىڭ ئىشىكىمىزنىمۇ چەكمەكتە، تەشەببۇسكار قوللار بىزگە سۇنۇلماقتا، تارىخقا ئايلىنىپ كەتكەن بۇيۇك كارۋان يولى — يېپەك يولىنىڭ زامانىمىزغا خاس بىر سۇبھىسى كۆرۈنمەكتە. بىز داۋاملىق تۇرده گاڭگىراپ يۇرمەسلىكىمىز ئۈچۈن بۈگۈنكى دۇنيانىڭ خۇلق ـ مىجەزىنى پائال بىر پوزىتسىيەده بىلىشىمىزگە توغرا كەلدى. زامانىمىزدىكى مەدەنىي، ھەربىي، ئىقتىسادىي، سىياسىي قۇۋۋەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئىنگلىز تىلىنى ئۆگىنىش بىزنىڭ تاللىشىمىز ھەم مەجبۇرىيىتىمىز. ئۇنىڭ تەخىرسىزلىكىنى ئىزاھلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ئەمدىلىكتە ھېچبىر ھاجىتى بولمىسا كېرەك.

بىز ئۆۋەتتىكى مۇرەككەپ يۇزلىنىشتە ئۆزىمىزنى يېتىۋروپ قويماسلىقىمىز ئۈچۈن چەت ئەللەرنىڭ تىللىرىنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك. مۇنداقچە ئېيتقاندا، باشقىلارنىڭ تىلىنى دەل شۇ باشقىلارغا ئايلىنىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن ئۆگىنىشىمىز، بۇ ئارقىلىق يېڭى ئۆزىمىزگە ئايلىنىشىمىز كېرەك.

زۇلپىقار بارات ئۆزباش تۇزگەن «سەرخۇش ئىنگلىز تىلى» ئۇنۋېرسىتېتلارنىڭ سىرتىدىكى ئاۋام كۈچىنىڭ ئىنگلىز تىلى ئوقۇتۇشىغا بولغان سەمىمىي ئىنتىلىشلىرىنىڭ بىر ئەينىكى. بۇ كىتاب ئۇنىڭ بىرقانچە يىللىق ئوقۇتۇش ئەمەلىيىتىده توپلانغان تەجرىبىلىرىنىڭ بىر يەكۈنكى، ئۇنىڭدا زۇلپىقارنىڭ چەت تىللار مائارىپىغا بولغان ئىخلاسى، قېرىنداشلىرىغا بولغان مېھىر ـ مۇ-

ھەببىتى، تۇرلۇك ئىجتىمائىي خىرىسقا بولغان سەزگۈسى ئەكس ئېتىدۇ. زۇلپىقار دەرسلىك قۇرۇلمىسىنىڭ مۇمكىنچىلىقىدىن ئۇيغۇر ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ سەۋىيەسى، پىسخىكىسى ۋە تەلىپىگە لايىق بولۇشىغا ئەھمىيەت بەرگەن. ئۇيغۇر پىسخىكىسى داۋاملىق رەۋىشتىكى ئۆزگىرىشچان، دولقۇنلۇق، كۆتۈرەڭگۈ رىتىمنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ رىتىمغا ياندىشىش ئۈچۈن زۇلپىقار بارات نۇرغۇن تىل ھەۋەسكارى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەپ، قولىڭىزدىكى ئۇشبۇ دەرسلىكنى تۈزۈپ چىققان. ئۇنى ئۇيغۇر چەت تىللار مائارىپىدىكى تەلتۆكۈس نامايەندە دېمەكچى ئەمەسمىز. لېكىن بۇ كىتابنىڭ مىللىي ئۆگىنىش مۇھىتىغا باب كېلىدىغان، ھازىرغىچە بارلىققا كەلگەن ئۇيغۇر تىلى يەشمىسىدىكى ئىنگلىز تىلى دەرسلىكلىرى ئىچىدە ئىزدىنىش روھىغا ئەڭ باي ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۇرۇشكە بولىدۇ.

چەت تىللار مائارىپى —— ئۇيغۇر مىللىي مائارىپىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى. نۆۋەتتە چوقۇم ئۆزىمىز تۇزگەن ھەم ئۆزىمىزنىڭ ئارزۇسىغا ماس كەلگەن، مۇكەممەللىككە يۈزلەنگەن ھەر خىل شەكىلدىكى دەرسلىكلەر بولۇشى كېرەك. بۇ جەھەتتە خەلق ئىچىدىكى چەت تىللار ئوقۇتقۇچىلىرى ۋە ئۇلار ئاچقان ئىشتىن سىرتقى كۇرسلارنىڭ رولى خېلىلا چوڭ بولدى. ئۇلار بىزدىكى ئۇمۇملۇق قوشۇن.

ئاخىرىدا بىر ئىنگلىزچە تېكىستنى ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى بىلەن قوشۇپ ئۆگەنگۈچىلەرنىڭ دىققىتىگە سۇنۇشنى لايىق تاپتىم. بۇ تېكىستنى بىر ئۇيغۇرچە ئىنتېر توري بېكىتىدىن كۆرۈپ، خاتىرەمگە كۆچۈرۈۋالغانىدىم. تېكىستتە ئانا تىلىمىز بىلەن باشقا تىللارنىڭ دىيالېكتىكىلىق مۇناسىۋىتى خېلى چوڭقۇر ئېچىپ بېرىلگەن بولۇپ، ئاشۇ نامەلۇم قەلەم ئىگىسىگە تەشەككۈر ھېسسىياتىم قوزغالغانىدى.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

Language for me

Uyghur language makes me feel unique. I use it to express my thought and love...

Chinese language makes me feel urgent. I use it to make my living and survive...

Arabic makes me to be touched deep in my heart. I use it to clean may soul...

Well, English makes me feel hope. I use it for better life and better opportunity...

تەرجىمىسى:

ئۇيغۇر تىلى ماڭا تەڭداشسىزلىق بېغىشلايدۇ. مەن ئۇ ئارقىلىق ئۆز ئۆي - پىكىرلىرىمنى ۋە مۇھەببىتىمنى ئىپادىلەيمەن...

خەنزۇ تىلى ماڭا جىددىيلىك ھېس قىلدۇرىدۇ. مەن ئۇ ئارقىلىق ياشايمەن ۋە تىرىكچىلىك قىلىمەن...

ئەرەب تىلى ماڭا قەلبىمنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ. مەن ئۇ ئارقىلىق روھىمنى پاكلايمەن...

خوش، ئىنگلىز تىلى مېنى ئۈمىدۋار قىلىدۇ. مەن ئۇ ئارقىلىق ياخشى تۇرمۇش ۋە ياخشى پۇرسەتكە ئېرىشەلەيمەن...

چەت تىللارنى ئۆگىنىش بىز ئۇچۇن 2000 يىلدىن ئارتۇق ئەنئەنە. بۇ ئەنئەنە پەقەت ئۆزىنى ياخشى تونۇغان ۋە تونۇتقان ئەۋلادلارنىڭ قولىدا نۇر چاچىدۇ.

ئانا تىلىمىزنىڭ قۇدرىتى ئۇچۇن چەت ئەللەرنىڭ تىللىرىنى ئۆگىنەيلى.

2003 - يىلى ئىيۇل، ئۈرۈمچى

نۇتۇقلاردىن تەرمىلەر

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

جەمئىيەت ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى

ئىلاۋە: 2009 ـ يىلى 13ـ، 14ـ، 15 ـ ئىيۇندا كۇچا ناھىيەلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، ناھىيەلىك مەدەنىيەت ـ تەنتەربىيە ئىدارىسىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن ئۇرۇمچىدىن ئابدۇقادىر جالالىددىن ، يالقۇن روزى، زۇلپىقار بارات ئۆزباش، ئەنۋەر تاشتۆمۇر، مۇھەممەد ئىسمائىل قاتارلىق زىيالىيلار كۇچاغا تەكلىپ قىلىنىپ، مەدەنىيەت خىزمىتى خادىملىرىغا نۆۋەتتىن سۆزلىگەنىدى. سۆزلەنگەن نۇتۇقلار ئاممىباب بولغان ۋە يەرلىك شارائىتقا ئۇيغۇنلۇقى بىلەن كىشىلەرنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى، ناھىيە رادىيوسىدا ئاڭلىتىلىپ، ئاۋامنىڭ ياقتۇرۇشىغا سازاۋەر بولدى. تەھرىراتىمىز ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندىنىڭ نۇتقىنى ئوقۇرمەنلىرىمىز بىلەن ئۇچراشتۇرۇش مەقسىتىدە، ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ رەتلىدۇق. ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندى «ئاڭلىغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى يېزا مەدەنىيەت خادىملىرى ئىكەن. بۇنى كۆزدە تۇتۇپ، ئەركىن پاراڭ تۇسىدە سۆز قىلىشنى لايىق تاپقانىدىم. ئاغزاكى نۇتۇقتىكى ئىختىيارلىقنىڭ ئەۋزەللىكىنى دەل شۇنداق مەيداندا بىلگىلى بولىدۇ. قەغەزگە ئالغاندا نۇتۇقنىڭ جانلىق ھالىتى يوقايدۇ. ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ بۇنى نەزەرگە ئېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن» دېگەن سۆزنى ھاۋالە قىلدى. ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ مۇلاھىزە قىلىپ كۆرۈشى ئۈچۈن، ئۇنىڭ نۇتقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىنى سۇندۇق.

ـــ «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جامائەت! كوننىلاردا «ئۆزۈڭگە ئاتاپ شاپتۇل تىك، نەۋرەڭگە ئاتاپ ئامۇت» دېگەن گەپ بار. بەزى كۆچەتلەر مېۋىنى دەرھال بەرسە، بەزى كۆچەتلەر مېۋىنى ئالدىرىماي بېرىدۇ. ماۋارىپ، مەدەنىيەتتىن ئىبارەت بۇ تەلىم ـ تەربىيەنىڭ مېۋىسى خېلى يىللاردىن كېيىن كۆرۈلىدۇ. بۇ ھەرگىزمۇ بۇ ياندىن مەبلەغ سېلىپ، ئۇ ياندىن پايدىسىنى ئالىدىغان تىجارەت ئەمەس. بۇگۈن

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىز «جەمئىيەت ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى» ھەققىدە پاراڭلىشايلى.

ھازىر بىز شەھەرلىشىش ۋە شەھەرلىشىش دولقۇنى ئېلىپ كەلگەن ھەر خىل خىرىسقا قانداق تاقابىل تۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەھەرلىشىش دولقۇنىغا ئەگىشىپ يېڭى مەدەنىيەت لەرنى قوبۇل قىلىش ھەم ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنى قانداق ساقلاپ قېلىش، قوغداشتىن ئىبارەت مۇرەككەپ مەسىلىگە دۇچ كەلدۇق. شەھەرنىڭ ئادەملىرى بىلەن يېزىنىڭ ئادەملىرىنى سېلىشتۇرغاندا، يېزىنىڭ ئادەملىرى بىرقەدەر ئېتىكى كەڭرى جايدا ياشايدۇ. شۇڭا زېمىن، ياشاش مۇھىتى جەھەتتىن ئېيتقاندا، يېزىدا رىقابەت ئانچە كەسكىن بولمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن، ئېنېرگىيەدىن پايدىلىنىش، سۇ مەنبەلىرىدىن پايدىلىنىش ياكى باشقا مەزىرە مەنبەلىرى جەھەتتىن ئېيتقاندا رىقابەت بولمىغانلىقى ئۈچۈن يېزىدا ئەنئەنىۋى ھالدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان سېخىيلىق، مەردانىلىك، كەڭ قورساقلىق، ساددىلىق، سەمىمىيلىك، تۇزلۇكتىن ئىبارەت بۇ خىل خۇسۇسىيەت ھازىرغىچە خەلقىمىز بىلەن داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ. «تارىخى رەشىدىي» دە خاتىرلىنىشىچە، ئەينى ۋاقىتلاردا مېۋە سېتىش نومۇس ھېس قىلىدىغان ئىش ئىكەن. ئىلگىرى ئۇيغۇرنى ساتىدىغان ئىش يوق ئىدى. ئۇيغۇرنى خالىغان ئادەم ئىرغىتىپ يېسە بولاتتى. سەھرالىقلاردا بىر نەرسىنى ساتىدىغان ئاڭ تېخى شەكىللەنمىگەنىدى. ئىسلاھات، ئېچىۋېتىشتىن كېيىن بازارلىشىش دولقۇنىغا ئەگىشىپ، ئۇلاردا بازار ئېڭى، ئىقتىساد ئېڭى ئاستا ـ ئاستا پەيدا بولۇپ، مېۋە ـ چۈلەرنى ساتىدىغان ئەھۋال مەيدانغا كەلدى. شۇنداقتىمۇ، سەھرالىقلادا يەنىلا كەڭ قورساقلىق، مەردانىلىك بار. شەھەردە نوپۇس زىچ بولۇپ، چەكلىك مۇھىتتا كۆپ ئادەم ياشىغانلىقى ئۈچۈن، تۇرالغۇ مەسىلىسى، تىجارەت قىلىدىغان جاي مەسىلىسى شۇ ئائىلىنىڭ ئىقتىسادى ۋە كەلگۈسىنى بەلگىلەيدىغان مۇھىم ئامىل ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، شەھەرلىكلەردە رىقابەت ئېڭى بىرقەدەر كۈچلۈك، ھايات رەقابەت ئىچىدە ياشاش ئېڭى كۈچلۈك، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىغا ئىنتايىن ئېتىبار بېرىدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىنى ئاساس قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىغا ماس كېلىدىغان ئائىلە قۇرىدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىغا ماس كېلىدىغان ئائىلە قۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىنى ئۆستۈرۈشكە ئالدىراش بولىدۇ. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىغا ماس كېلىدىغان ئائىلە قۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىنى ئۆستۈرۈشكە ئالدىراش بولىدۇ. ئۇلار

تىممۇ بىرقەدەر تېز بولىدۇ. شەھەرلىكلەر بىلەن سەھرالىقلارنى سېلىشتۇرغاندا، شەھەرلىكلەر قاقاشراق، سەھرالىقلار تۇزرەك، سادداراق، سېخىيرەك بولىدۇ. شەھەرلىكلەردە ھەممە نەرسىدىن، ھەتتا ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرى، دوست ـ يارەنلىرىدىن ئۆزى ئۈچۈن پايدىلىنىش ئېھتىمالى بار. سەھرالىقلاردا سەرپ قىلىش، ئەنئەنىۋى ساۋاب قارىشى بويىچە ئېيتقاندا، بېغىشلاش، باشقىلارنى بەھرىمەن قىلىش، خۇرسەن قىلىشتىن ئىبارەت ئاڭ بولىدۇ.

بۇگۈنكى شەھەرلىشىشنىڭ تەسىرى بار ـ بارا يېزىلاردىمۇ كۆرۈلۈۋاتىدۇ. يېزىلىرىمىزدا چوڭ بىر قورۇنىڭ ئىچىدە بوۋىلار ـ دىن تارتىپ نەۋرە ـ چەۋرىلەرگىچە بولغان ئۈچ ـ تۆت ئەۋلاد بىللە ياشايدۇ. ئەمما، شەھەرلەردە بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. شە ـ ھەرلەردە ئېگىز بىنالارغا كۆچۈۋاتىمىز. بۇ ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى ئوخشاش سۇيەتتە يورۇشلەشتۇرۇلگەن، ئۆلچەملەشتۇرۇلگەن، قې ـ لىپلاشتۇرۇلغان. مەن 1986 ـ يىلى قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە تەق ـ سىملىنىپ كەلگەن ۋاقتىمدا، دۆڭكۆۋرۈك، بۇلاقبېشى رايونلىرىدا قىڭغىر ـ قىيسىق ئەنئەنىۋى ئۆيلەر كۆپ ئىدى. شىنجاڭ ئۇنى ـ ۋېرسىتېتىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە خاپا مەھەللىسى دەيدىغان بىر مە ـ ھەللە بولۇپ، بۇ مەھەللىمۇ قويۇق ئەنئەنىۋى مىللىي مەھەللە ئىدى. بۇلاق سۇلىرى شىلدىرلاپ تۇرىدىغان، قىز ـ چوكانلار ئەپكەش بىلەن سۇ توشۇيدىغان مەنزىرىلەرنى بۇنىڭدىن تەخمىنەن 40 ~ 50 يىل ئاۋۋال كۆرگىلى بولاتتىكەن. بۇگۈنكى ئۈرۈمچىگە قارىسىڭىز بۇنداق مەنزىرىنى كۆرەلمەيسىز. ھەتتا ئۇنى تەسەۋۋۇر قىلىپ خە ـ يالىڭىزغىمۇ كەلتۈرەلمەيسىز. مانا بۇ شەھەرلىشىش دولقۇنىنىڭ بىزگە ئېلىپ كېلىۋاتقان تەسىرى. ئۈرۈمچىدە ئېگىز بىنالارغا كۆچۈش مودا بولدى. تۆۋتى 15 قەۋەتلىك، يۇقىرىسى 30 قەۋەتلىك بىنالارغا كۆچۈش ئىقتىسادىي ئەھۋالى، جەمئىيەتتىكى ئورنىنىڭ بىرقەدەر ياخشىلىقىدىن دېرەك بېرىدىغان ئىش بولۇپ قالدى. لې ـ كىن چەت ئەللەردە ئۇنداق ئەمەس. ئەنگلىيە ياۋروپادىكى تەرەققىي

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قىلغان دۆلەت. ئەنگلىيەنىڭ ماددىي جەھەتتىكى تەرەققىياتى يۇقىرى پەللىگە يېتىپ، ھازىرقى تەرەققىيات مۇلازىمەتچىلىككە يۈزلىنىۋېتىپتۇ. مۇلازىمەتچىلىكنىڭ تۇرلىرى ھەر خىل بولىدۇ. مىسالەن، تېببىي مۇلازىمەت، مائارىپ مۇلازىمىتى، پۇل مۇئامىلە مۇلازىمىتى قاتارلىقلار. ئەنگلىيەدە تايمىس دەريا سىنىڭ سۈيى 1950 ـ يىللاردا ئېغىر بۇلغانغان بولۇپ، لاي ـ لاتقا ئاقىدىكەن. بۇگۈنكى كۈندە تايمىس دەريا سىنىڭ سۈيى ئاللىبۇرۇن سۈزۈلۈپ بولدى. بىزدە ھازىر قەشقەردىكى تۇمەن دەريا سىنىڭ سۈيى بۇلغىنىپ بىر يەرگە باردى. ھۆكۈمىتىمىز بۇنى ھېس قىلىپ، تۇمەن دەريا سىنىڭ مۇھىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قۇرۇلۇشىنى باشلاۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىم دەريا سى ۋادىسىنىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، شەھەر ئىچىدىكى باشقا دەريالارنىڭ مۇھىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش قۇرۇلۇشىغا جىددىي كۆڭۈل بۆلۈۋاتىدۇ. ۋە بۇ تۈردىكى قۇرۇلۇشلارنى ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. ئەنگلىيەنىڭ پايتەختى لوندوندا 11 مىليون نوپۇس بار ئىكەن. لوندون دۇنيانىڭ ئوخشاش بولمىغان جايلىرىدىن كەلگەن ئوخشاش بولمىغان مىللەت، ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت، ئوخشاش بولمىغان ئېتىقادقا تەۋە كىشىلەر مەركەزلەشكەن ۋە ئۆزىنىڭ تىرىكچىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان خەلقئارالىق شەھەر. ئەنگلىيە كۆپ خىل مەدەنىيەت تەڭ مەۋجۇت بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرغان دۆلەت. شۇڭا، بىر ئادەمنىڭ كىيىنىشىگە يەنە بىر ئادەم زاڭلىق قىلىش نەزىرى بىلەن قارىمايدىكەن، بىر ئادەم يەنە بىر ئادەمگە غەيرىي تەرزدە قارىمايدىكەن. لوندوندا كۆچمەنلەر ئىنتايىن كۆپ ئىكەن. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايىدىن كەلگەن كۆچمەنلەر ئەنە شۇنداق ئېگىز بىنالاردا ئولتۇرىدىكەن. بىز ئېگىز بىنالاردا ئولتۇرغانلارنى قول ـ ئىلكىدە بار، جەمئىيەتنىڭ ئالدىدا مېڭىۋاتقان سەرخىل كىشىلەر دەپ قارايمىز. مەن ئويلايمەنكى، يەنە 10 يىللاردىن كېيىن كىشىلەر بۇ خىل ئاڭدىنمۇ يالتىيىدۇ. شۇڭا، يېزىلاردىكى ئادەملەر

مىزىنىڭ ھويلىسى تۆت ـ بەش مو كېلىدىغان باغباراڭلىق ئۆيلەردە ئولتۇرۇشى مەلۇم مەنىدىن ئىيتقاندا ئەنگلىيە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تۇرمۇشىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇ يەردىكى گەپ ئاقسۆڭەكلەردە بولۇشقا تېگىشلىك بىلىم ۋە ئىنسانىي كاملىققىنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىدا. ئەنگلىيەنىڭ يېزىلىرىدا پىروفېسسور، ئادۋوكات، دوختۇر، ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى، تەتقىقاتچى، ھۆكۈمەت خادىمى دېگەندەك يۇقىرى كىرىملىك كىشىلەر ئولتۇرىدىكەن. يېزىنىڭ ئەتراپلىرىدا چوڭ تېپتىكى تاللا بازارلىرى بولىدىكەن. ئۇلار پىكاپ-لىرىنى ھەيدەپ ھەپتىلىك ئوزۇق ـ تۈلۈكلىرىنى تاللا بازارلىرىدىن ئېلىپ كېلىپ، توڭلاتقۇسىغا سېلىپ قويۇپ، بۇ يەردىكى ساپ ھاۋا، شارقىراپ تۇرغان سۇ، قۇشلارنىڭ ناۋاسى، ھەسەن ـ ھۈسەن، يامغۇر ۋە تەبىئىي مۇھىتنىڭ پەيزىنى سۈرىدىكەن. كۆچمەنلەر بولسا شەھەرنىڭ قايناق بازارلىرىدا شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك جېددىي ھايات رىتمى ئىچىدە ياشايدىكەن. شۇڭا، ئۇ يەردە ئاقسۆڭەكتەك ياشاشنىڭ دەرىجىسى يېزىدا ياشاش بىلەن ئۆلچىنىدىكەن.

بىزگە شەھەرلىشىش ئەمدى يېتىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، شەھەرلىشىشنىڭ يۈمشاق مەدەنىيەت قىسمى، يەنى كىتاب ئوقۇش، بىلىم ئىگىلەش، مەدەنىيەت ئىگىلەش شەكلىنى ئەمەس، بىنادا ئولتۇرۇش، كىيىم كىيىش، ماشىنىدا ئولتۇرۇش دېگەندەك تەرەپ-لىرىنى قوبۇل قىلىۋاتىمىز. شۇڭا، ئۇرۇمچىدە شەھەرلىشىشنىڭ دولقۇنى ئېگىز بىنالارغا كۆچۈش بولغاچقا، ئەسلىدىكى ئېتىنىك تەركىب ئاستا ـ ئاستا ئۆزگىرىپ، ئائىلىنىڭ مەدەنىيەت ھاۋاسىغا تەبىئىي تەسىر كۆرسەتمەكتە. بۇنىڭ ئالامەتلىرىنى تۆۋەندىكىچە كۆرىمىز. يېزىدىكى بىر بالا ئەتىگەن ئورنىدىن قوپسا ئاپپاق رومالنىق مومىسىنىڭ ھويلىنى سۈپۈرۈپ سۇ سېپىۋاتقانلىقىنى ياكى ئانىسىنىڭ قوي، ياكى كالىغا ھەلەپ ئېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشى مۇمكىن. ياكى بولمىسا قۇربان ھېيتتا، قۇربانلىقنى قانداق سويىدۇ، ئۇنى سويۇش ئۇچۇن قانداق مەنىۋى، ماددىي شەرتلەرنى ھا-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

زىرلاش كېرەك، دېگەنلەرنى تەبىئىي ھالدا بىلىۋالىدۇ، بۇ ھەقتە ئە-
مەلىي دەرس ئالالايدۇ. بىر بالا قويۇق ئەنئەنىۋى مۇھىت ئىچىدە چوڭ
بولسا، ئۆز خەلقىنىڭ قائىدىلىرى، ئۆرپ - ئادەتلىرى، ھالال -
ھارام، ياخشى - يامان ھەققىدىكى قاراشلىرىنى تەبىئىي ھالدا بوۋا -
مومىسى ياكى ئاتا - ئانىسىنىڭ تۇرمۇشتىكى تەبىئىي ئىش - ھە-
رىكەتلىرى ئارقىلىق ئۆزلەشتۈرىدۇ، ياكى قوبۇل قىلىدۇ. لېكىن
ئۇرۇمچىدە بۇ خىل قوبۇل قىلىش مۇمكىنچىلىكى يوق دېيەرلىك.
ئۇرۇمچىدە بىر ئايال يەڭگىپ بالىسى قۇچاقتىن تولۇق ئايرىلماي
تۇرۇپلا ئۇنى بالا باققۇچىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۆزى خىزمەتكە كە-
رىشىپ كېتىدۇ. مانا بۇ بىزدىكى ئېغىر مەسىلە. ياپونىيەدە ئاياللار
تۇغۇت پەيتى يېقىنلاشقاندا خىزمەتنى بولسا خىزمەتنى بىلەن بولغان
ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، ئۆيىدە ماددىي، مەنىۋى جەھەتتىن كۈتۈنۈشكە
باشلايدىكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۆلەت ئۇچۇن ياخشى بىر
پەرزەنتنى ئاپىرىدە قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ، دەپ قارىلىپ، ھۆ-
كۈمەتنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىكى پاراۋانلىق ياردىمى يەتكۈ-
زۈلىدىكەن. ياپونىيە خەلقىنىڭ ئەنئەنىسىدە، ئاياللار ياتلىق بول-
غاندىن باشلاپلا ئائىلىسىدە ئېرىنى كۈتۈش، بالا بېقىش، بالا تەربە-
يەلەشتىن ئىبارەت ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولىدىكەن. ئەنگلىيەدە-
مۇ شۇنداق بولىدىكەن. بۇنداق بولغاندا، ئانا ئۆيىدە ئولتۇرۇپ، بالا
تۇغۇلۇشتىن بۇرۇنقى فىزىيولوگىيەلىك گىگىنا، كۈتۈنۈشكە ئائىت
كىتابلارنى كۆرۈپ، كۈتۈنۈش بىلىملىرىنى ئىگىلەشكە باشلايدە-
كەن. تۇغقاندىن كېيىن بالىلارنى ئاساسەن ئۆزى باقىدىكەن. ئا-
نىلارنىڭ ساپاسى يۇقىرى بولۇپ، كۆپىنچىسى ئالىي مەكتەپلەرنى
پۈتكۈزگەن بولغاچقا، بالا تەربىيەلەشتىكى نۇرغۇن تەرەپكە پايدىلىق
شارائىتلار ھازىرلانغان بولىدىكەن. بالىلار مەكتەپكە كىرىپ بول-
غاندىن كېيىنمۇ، ئوقۇتقۇچىلار ھەپتىدە بىر قېتىم ئاتا - ئانىلار-
نى چاقىرىپ، بالىلارنىڭ يازغان قوشاقلىرىنى ئوقۇيدىغان، سىزغان
رەسىملىرىنى كۆرىدىغان، ئۇلارنى لۆڭگە يۇيۇش، قول يۇيۇشقا قا-

ناشتۇرىدىغان، يىرتىلىپ كەتكەن سومكىسىنى يامىتىدىغان ئىشلارغا ئارىلاشتۇرىدىكەن. بىزدە بولسا، ھۆكۈمەت رۇخسەت قىلغان چەكلىك ۋاقىت ئىچىدىكى دەم ئېلىش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن بالىنى باشقىلارغا تاپشۇرۇپ بېرىپ، ئۆزىمىز خىزمەت بىلەن بولۇپ كېتىمىز. دېمەك، بالا ئاساسەن قوچاقتىن ئايرىلماي تۇرۇپلا، سۈتنى ئانىسىدىن ئەمگىنى بىلەن تەلىم ـ تەربىيە، خۇلق ـ مىجەزنى تاما-مەن باشقىلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئاتا ـ ئانىلار بىلەن بالىلار ئوتتۇرىسىدا بەزى تاللاش، گەپ ـ سۆز جەھەتتە ئور-تاقلىق بولماي، زىددىيەتلەر شەكىللىنىپ قېلىۋاتىدۇ، بۇنداق ئەھۋال بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ روشەن يۈز بېرىشى مۇمكىن.

شەھەرلىكلەرنىڭ ئەركەكچىلىك تۇيغۇسىمۇ ئۆزگىرىپ كەت-تى. ئىلگىرى ئەرلەر ئىمزا قويۇلمىغان خىزمەت بولمىسىمۇ چوقۇم بېقىپ كېتەلەيمەن، دەيدىغان بىر خىل ئەركەكچىلىك تۇيۇ-غۇسى بار ئىدى. بەزىلەر خوتۇنىنىڭ خىزمىتىنىلا ئويلاشماي، ئۆ-يى، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئىمتىيازى، بايلىقىنى كۆزلەيدىغان بولدى. بەزىلەرنىڭ فىزىيولوگىيەلىك تۇرقى ئەركەك بولغىنى بىلەن، پىسخولوگىيەلىك خاراكتېرى ناجىنسلىنىقا يۈزلىنىۋاتقان ئەھۋاللارمۇ بار. شۇڭا، قىزلارنىمىز بەختسىز بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. قاۋۇل، ئۆزىگە كاپالەت بېرەلەيدىغان، بەختەرلىك تۇيغۇسى ئاتا قىلالايدىغان ئەركەكلەر بارا ـ بارا ئاز قالغاچقا، قىزلارنىڭ چىرايى سارغىيىپ سامان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ. قىزلارنىڭ بەختى ئەمەلە-يەتتە بېجىرىم ئەركەكلەردىن ئايرىلالمايدۇ.

ھازىرقى ئۇيغۇر جەمئىيىتى، بولۇپمۇ شەھەر ئۇيغۇر جەمئىيە-تىدىكى يەنە بىر يۈزلىنىش سالامەتلىككە كۆڭۈل بۆلۈشتۇر. كىشە-لىرىمىزنىڭ دىيابېت، قان بېسىمى كېسەللىكلىرىگە گىرىپتار بو-لۇشى 40 ~ 45 ياشلار ئەتراپىغا چۈشتى. بۇ تەن ساپايىمىزدىكى ئەشەددىي چېكىنىشتىن دېرەك بېرىدۇ. ئەقىدىمىز بۇزۇلۇپ كەت-كەنلىكى، قىممەت قارىشىمىز بۇلغىنىپ كەتكەنلىكى، يېمەك ـ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىچمەكتە پەرھىز ئايرىماي يەيدىغان ئادەت شەكىللەنگەنلىكى ئۈچۈن، يېمەك ـ ئىچمەك، دەم ئېلىش، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت، يۇرۇش ـ تۇرۇشلاردا سالامەتلىكىمىزگە زىيانلىق ئېغىر ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىدىغان ئەھۋاللار يۈز بەردى. مىسالەن، مېنىڭ يېشىمدىكىلەرنىڭ ئارىسىدا يىگىتلىكىنىڭ قىران ۋاقتىلىرىنى ھاراق، پىۋا بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتكەنلەر يوق ئەمەس، شۇڭا ئۇلار ھازىر جىدىي ھالدا ئۆزىنىڭ سالامەتلىكىگە كۆڭۈل بۆلمىسە بولمايدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. بۇنىڭدىكى سەۋەب، شەھەرلىشىش دولقۇنىغا ئەگىشىپ ئەنئەنىۋى تۇرمۇش ئادىتىمىزنى تاشلاپ، تۇرمۇشتا باشقىلارغا ھەددىدىن زىيادە تەقلىد قىلىپ، ئۆزىمىزنى يىتتۈرۈپ قويغانلىقىمىزدا.

شەھەرلىشىش ۋە زامانىۋىلىشىشتا ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەر گىرەلىشىدۇ، ھەر خىل ئىقلىمدىن كەلگەن يېمەك ـ ئىچمەكلەر ئىستېمال قىلىنىدۇ. بۇرۇن بانان، ئاپېلسىن دېگەندەك مېۋە ـ چېۋىلەر بىزنىڭ رايونلىرىمىزدا يوق ئىدى. ھازىر بەزى يېمەك ـ ئىچمەكلەر چەت ئەللەردىن رايونىمىزغا كىرىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، تۇرمۇشىمىزغا ئوخشاش بولمىغان تەركىب، ئوخشاش بولمىغان نەرسىلەر سىڭىپ كىرىۋاتقاندا، بۇ نەرسىلەر ئىچىدە ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ھازىرغىچە ساقلاپ كەلگەن نەرسىلەرنىڭ ئورنى ۋە رولى قانداق بولۇشى كېرەك، دېگەن مەسىلىنى جىددىي ئويلايدىغان ۋاقتىمىز كېلىپ قالدى. ئۇرۇمچىدە مىللىيچە تائاملار سانائىتىنىڭ باشلىدى، ھەرقايسى جايدىن كەلگەنلەر مىللىيچە تائاملىرىمىزغا داخىل بولماي قالمايدۇ. ئىچكىرىدىن كەلگەنلەر مىللىي تۇرمۇشنى كۆرۈش ئۈچۈن تۇرپانغا بېرىپ، تۇرپاندىكى ئائىلە ساياھەتچىلىكىنى كۆرۈۋاتىدۇ. مىللىي مەدەنىيىتىمىزنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى جارى قىلدۇرۇش مۇمكىنچىلىكى تېخىمۇ كۆپىيىۋاتىدۇ. دېمەك، يېزىلىرىمىزدا ساقلىنىۋاتقان قىممەتلىك نەرسىلەرنى بايقاپ، ۋاقتىدا چىڭ تۇتۇپ قوغدىشىمىز كېرەك.

بىز ئائىلە تېمىسىدا سۆزلەۋاتىمىز. بىزنىڭ ئائىلە ئەنئەنە-مىزدە قوشنا ـ قولۇملار ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا تاماق سۇنىدىغان، بىر ـ بىرىنىڭ بالىسىغا قاراپ قويىدىغان ياخشى بىر ئادەت بار. بۇ يېزىلىرىمىزدا ھېلىھەم داۋاملىشىۋاتىدۇ. لېكىن ئۇرۇمچىدە بۇنداق ئەنئەنە قالمىغانلى تۇردى. مىسالەن، مەن قوشنىلىرىمىنىڭ قانداق ۋاقىتتا ئۆيلىرىگە كىرىپ ـ چىقىۋاتقانلىقىنى بىلمەيمەن. ئەشكىنى تاقاپ بىر كىرىپ كەتسە كىم نېمە بولۇۋاتىدۇ، بۇنى بىلمەيمىز. ھەتتا بىرەر كىم ئۆلۈپ كەتسە ئۇچ ـ تۆت كۈنگىچە بىلگىلى بولمايدىغان ئەھۋاللارمۇ يوق ئەمەس. شەھەردە بالىلارنىڭ سۇغا چۆمۈلۈپ ئۆلىشى، لايدىن ھەيكەل ياساپ ئويناش، قۇمدىن ئۆي ياساش ۋە باشقا تۇرلۇك بالىلار ئويۇنىنى ئويناش ئىمكانىيىتى يوق. شەھەردىكى بالىلار مەكتەپتىن كېلىدۇ ـ دە، كومپيۇتېرى بارلىرى كومپيۇتېرنى ئېچىپ ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇق ئوينايدۇ. بۇنى ئويناشقا رۇخسەت قىلمىساق تورخانىلارغا ئۆگىنىپ قېلىشى، ئۇ يەرلەردىن تۇرلۇك ناچار قىلىق يۇقتۇرۇۋېلىشى مۇمكىن. شۇڭا، ئائىلىدە بىرەر سائەت ئەتراپىدا شارائىت يارىتىپ بېرىپ، ئۇنىڭ شۇ خۇمارىنى قاندۇرۇۋېتىپ، ئاندىن ئۆزىمىزنىڭ باشقا تەلىم ـ تەربىيەسىنى بېرىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇمچىنىڭ شارائىتىدا بالىلار ئومۇمەن ئاتا ـ ئانىدىن ئايرىلدى، ئەۋلاد تەربىيەسى پۈتۈنلەي يەسلىگە، مەكتەپكە ھاۋالە قىلىندى، ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىغا ئۆزى بېرىشكە تېگىشلىك تەلىم ـ تەربىيە ئاساسەن بېرىلمەيۋاتىدۇ. ھازىر پارتىيە، ھۆكۈمەت بىزگە كۆڭۈل بۆلۈپ، بالىلىرىمىزنى ئىچكى رايونلارغا ئاپىرىپ تەربىيەلەۋاتىدۇ. ئاتا ـ ئانىلارمۇ ناھايىتى قىزغىن بولۇۋاتىدۇ. بالىلارنى كىچىكىدىنلا يەسلىگە بېرىش دولقۇنى كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاتا ـ ئانىلار ئۆزىنىڭ خىزمىتىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلىدىغان بولغاچقا، كۆپرەك ۋاقتى خىزمەت بىلەن ئۆتۈپ، بالىلار بىلەن بىۋاستە ئارىلىشىپ تەلىم ـ تەربىيە بېرىدىغان ۋاقتىمىز ئازلاۋاتىدۇ. نەتىجىدە، بۇ بالىلارنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مەكتەپتىن، جەمئىيەتتىن قوبۇل قىلغان تەسىرى، بىلىمى ۋە ئىجتىمائىي نەرسىلەر ئازلاپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ بالىلار تىلدا ياكى ما-تېماتىكىدا ياخشى بولسىمۇ، مىللىي تۇرمۇشقا، ئەنئەنىۋى نەرسە-لەرگە خاملىقى تۇپەيلى ئاخىرقى ھېسابتا تەپەككۇرىنىڭ يېتىلە-شىدە بەزى كەمتۇكلۇكلەر كۆرۈلۈشى مۇمكىن. ئەلۋەتتە، بالىلە-رىمىزنى مەكتەپلەرگە بېرىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ. مۇنتىزىملاش-قان، قېلىپلاشقان مەكتەپلەردە ئوقۇتىمىز، بۇ تەبىئىي ئەھۋال. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بالىلارغا ئائىلىدىن بېرىدىغان تەلىم – تەربىيەگە ۋاقىت ئاجرىتىشىمىز كېرەك. بىر بالىنى ئالتە – يەتتە يېشىدا مەكتەپكە كىردى دەپ قارىساق، ئەمەلىيەتتە بالىنىڭ خاراكتېرى يەتتە – سەككىز يېشىدا شەكىللىنىدۇ. سەككىز ياش-قىچە شەكىللەنگەن خاراكتېر ئاساسەن ئۆزگەرمەيدىغان خاراكتېر. بالا سەككىز ياشقا كىرگۈچە ئۇنى ئۆز – ئۆزىنى ھۆرمەت قىلىد-ىغان، ئىرادىسىنى تاۋلايدىغان مۇھىتتا چوڭ قىلساق ئۇ غۇرۇرلۇق، ئىرادىلىك چوڭ بولىدۇ. ئۆزۈمنى ئېيتسام، مەن تۇغۇلۇپ يەتتە ئاي-دىن كېيىن دادام ئۆلۈپ كېتىپتىكەن. ھامىمام، ئانام، ئىككى ئا-چامنىڭ ئارىسىدا چوڭ بولغانمەن. ئەتراپتىكى يېزا بالىلىرى بىلەن ئويناپ، مۇشتلىشىپ، چېلىشىپ، قوپاللىقنىڭ ئىچىدە ئۆزۈمنىڭ يىگىتلىك خاراكتېرىنى تاۋلىغان بولساممۇ، ئائىلىدە ئاتىدىن كې-لىدىغان بىر خىل قەھرلىك تەلىم – تەربىيە كەم بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، كۆڭلۈم يۇمشاق. شۇڭا، بالىلىقتىكى خاراكتېرىدە كەم قال-غان نەرسىنى ھەرقانچە تىرىشقان بىلەنمۇ يېتىشتۇرۇپ بولغىلى بولمايدۇ. بالىلىقتا بېرىدىغان تەلىم – تەربىيەنى ئالىي مەكتەپ بېرەلمەيدۇ، ئانا بېرەلەيدىغان تەلىم – تەربىيەنى ئالىي مەكتەپنىڭ پىروفېسسورى بېرەلمەيدۇ، دادا تەبىئىي مۇھەببەت بىلەن ئاتا قە-لىدىغان تەلىم – تەربىيەنى مەكتەپ بېرەلمەيدۇ. مەكتەپلەر بە-لىلاردىكى قابىلىيەتنىڭ يېتىلىشىگە زور تەسىر كۆرسەتسىمۇ، لېكىن بىر ئىنسان قابىلىيەت بىلەنلا ياشىمايدۇ. ئىنسان ئۆزىنىڭ

قانچىلىك دەرىجىدە پاراسەتلىك ئىكەنلىكى بىلەن سۆيۈملۈك ئەمەس. ئىنسان پاراسەتلىك بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، باشقىلارغا قانچىلىك مېھرىبانلىق ئاتا قىلالايدىغانلىقى، باشقىلارغا قانچىلىك كۆيۈنەلەيدىغانلىقى، قانچىلىك مۇھەببەت بېغىشلىيالايدىغانلىقى بىلەن سۆيۈملۈك. بىر ئىنساننىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۇنىڭ بىلىمىدە ئەمەس، بەلكى باشقىلارغا ئاتا قىلالايدىغان ئىنسانىي ئادالىتىدە. بىلىم بىر قورال. بۇ قورالنى قانداق ئىشلىتىسىز؟ نېمىگە ئىشلىتىسىز؟ نېمە ئۈچۈن ئىشلىتىسىز؟ بۇنى بەلگىلەيدىغان نەرسە سىزنىڭ ئەقىدىڭىز، ئىدىيەڭىز، قىممەت قارىشىڭىز، بىر ئىنسان نېمىنىڭ ياخشى، نېمىنىڭ يامان، نېمىنىڭ ھالال، نېمىنىڭ ھارام ئىكەنلىكىنى بىلمەي، بىلىم جەھەتتە قالتىس ئادەم بولۇپ كەتسە، ئۇنىڭ بىلىمى ئەكس تەسىر پەيدا قىلىشى مۇمكىن. شۇڭا، كىچىكىدىنلا مېھىر ـ مۇھەببەتكە قانمىغان بالا چوڭ بولغاندىن كېيىنمۇ ئىنسانلار جەمئىيىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلغۇدەك ئېنېرگىيەگە ئىگە بولالمايدۇ. كومپيۇتېر ۋىرۇسلىنىپ قالسا بىرمۇنچە ۋەيرانچىلىق پەيدا قىلغاندەك، بالىنىڭ قېنىغا تۇرمۇشتىكى نامۇۋاپىق نەرسىلەر، رەزىل ياكى ھارام نەرسىلەر ئارىلىشىپ قالسا، بۇ، بالىنىڭ كەلگۈسىگە نىسبەتەن ساغلام بولمىغان تەسىرلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ. شۇڭا، بالىلىرىمىزنى مەكتەپكە بېرىشتىن ئىلگىرى ئۇلارنىڭ خاراكتېر قۇرۇلۇشىنى ئائىلىدە ياخشى ئېلىپ بارمىساق بولمايدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چەت ئەللەردىن نۇرغۇن ئالىم قەشقەر، خوتەن، كۇچا قاتارلىق جايلارنى ئارىلاپ، خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، جۇغراپىيەسى، ياشاش ئەھۋالىنى كۆزىتىپ، كىتابلارنى چىقاردى. ئۇلار يازغان ئەسەرلىرىدە: بۇ مىللەتنىڭ بىر يېرلىرىدىن چېچەنلىك يېغىپ تۇرىدىكەن، ئەمما ئاياللىرى ياخشى تەربىيەلەنمەيدىكەن، ئاياللار جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ قالغانكەن، بالىلار ئوقۇمىغان بىر ئايالنىڭ قۇچىقىدا چوڭ بولىدىكەن. گەرچە

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆتكۈرلۈك، پاراسەت تۆكۈلۈپ تۇرسىمۇ، پاراستى قېزىلماي كۆمۈلۈپ قالغان ياكى قۇم بېسىپ كەتكەنـ كەن. بۇ مىللەتنىڭ تەكلىماكان بويلىرىدا دۇنيادىن ئايرىلىپ يېـ تىم ھالەتتە تەرەققىياتنىڭ كەينىدە قېلىشىدىكى سەۋەب مۇشۇ ئىكەن، دېگەن. دېمەك، ئانا ئىنتايىن مۇھىم، ئانىنىڭ ساپاسى ئىنتايىن مۇھىم. بۇرۇنقى ۋاقىتلاردا يىگىتلەر ئۆيلەنمەكچى بولـ غاندا ئايالنى ئەتراپلىق كۆزىتىپ ئالاتتى. ئاياللارمۇ ئەرلەرگە بېـ جىرىملىك تەلىپى قويۇاتتى. ھازىرقى كۈندە، لايىق تاللاشتا بەزىلەر زامانىۋى ياسىنىشنىڭ ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەن كەمتۈكلۈكلەرنى كۆرەلمەيدۇ. مەدەنىيەتنىڭ ئادەم ئالدايدىغان يېرى مانا مۇشۇ يەردە. بىزدە ئەۋلاد تەربىيەسىدە يىلتىزغا ئەھمىيەت بېرىدىغان ئەنئەنە بار ئىدى. ھازىر نەسەبنى سۈرۈشتۈرمەيدىغان، ئىجتىمائىي ئورنى ياكى كېلىش مەنبەسىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن ھېسابلاشمايدىغان شالغۇت ئەقىدە پەيدا بولۇپ قالدى. بالا تەربىيەلەش مەسىلىسىدە بىزنىڭ نۇرغۇن ئەۋزەل تەرىپىمىز، ئېسىل مىللىي ئەنئەنىلىرىمىز بار. مۇشۇ قويۇق مىللىي ئەنئەنىمىزنىڭ بالا تەربىيەلەشتىكى رولىنى تونۇپ يېتىشىمىز، شەھەرلىشىش دولقۇنىغا قارىغۇلارچە ئەگىشىپ كەتمەسلىكىمىز كېرەك. تەرەققىياتنى قوغلاشقىنىمىز توغرا، تەرەققىي قىلىشىمىز، گۈللىنىشىمىز كېرەك. بىراق، تەـ رەققىياتنى قارىغۇلارچە قوغلاشساق بولمايدۇ. ئانىلار بالىلىرىنى ئۆزى تەربىيەلىمەيۋاتىدۇ. ھەتتا ئاتا ـ ئانىسى بىلەن شەنبە ـ يەكشەنبىدىكى بىللە بولىدىغان ۋاقىتلىرىنىمۇ كومپيۇتېر، تېلېـ ۋىزور بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ئىجادچانلىقتىن مەھرۇم بولۇپ، بىر خىل ئۆسۈملۈك ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ئىستېمالالا قىلىپ، ئىـ جاد قىلمايدىغان مەنىۋى پالەچىلەر يېتىشىپ چىقىۋاتىدۇ.

ھەممە مىللەتنىڭ ئۆزىگە لايىق ئەنئەنىسى بار. چەت ئەللىكـ لەر بالىلىرى چۈشەنسۇن، چۈشەنمىسۇن كىتاب ئوقۇپ بېرىدىـ كەن. بىزنىڭ مەكتەپتە تۇرغان بىر كانادالىقنى كەچلىك تاماققا

تەكلىپ قىلغانىدىم. سائەت توققۇز بولا ـ بولمايلا قايتىمىز دېدى. بالدۇرغۇ تېخى دېسەك، بالىلىرىمغا كىتاب ئوقۇپ بېرىشىم كېرەك، دېدى. بىزنىڭ بالىلىرىمىزنى ئولتۇرغۇزۇپ كىتاب ئوقۇپ بېرىدىغان ۋاقتىمىز ئەمەلىيەتتە بىر سائەتكىمۇ بارمايدۇ، ھەتتا يوق دېيەرلىك. بىز ھەرقانداق ئالدىراش بولۇپ كەتسەكمۇ، بالىلىرىمىز بىلەن ئەركىلىشىدىغان ۋاقتىمىز كۈنىگە ئەڭ بولمىغاندىمۇ بىر سائەت بولسۇن. شەنبە ـ يەكشەنبىدە بالىلار بىلەن بىللە ئويناپ-ىدىغان، ئۇلارغا دادىلىق، ئانىلىق مېھرىمىزنى بېرىدىغان شارائىتىنى يارىتايلى. سىزنىڭ خاراكتېرىڭىز ئارقىلىق يۇقۇۋاتقان تەلىم ـ تەر-بىيەنىڭ ۋەزنىنى ئۆلچەپ بولغىلى بولمايدۇ. ئېتىزدىن ئاچچىق تەر پۇراپ كىرگەن ئاتا بالىسىنى ئېمىتكەندە، گەرچە ئۇنىڭدىن ئە-تىر پۇراپ تۇرمىسىمۇ، ئۇ ئانىنىڭ بالىسىغا بېرىۋاتقان مېھرى ئىنتايىن چوڭقۇر بولىدۇ. كەلگۈسىدە ئاشۇ بالا تەرنى مەززىلىك ھېس قىلىدىغان بولىدۇ. ئۆزۈمنى ئالسام، تەر ماڭا مەززىلىك پۇرايدۇ. يېزىدا چوڭ بولغانلىقىم ئۈچۈن تاكى قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنى پۈتكۈزگىچە يېرىم دېھقانچىلىق، يېرىم ئوقۇغۇچى-لىق ھايات بىلەن ئۆتكەنىدىم. شۇڭا، مەندە دېھقانىنى يات كۆرمەيدە-غان، دېھقانىنى كۆرگەندە سۆيۈنىدىغان، تېردىن ھۆزۈرلىنىدىغان بىر خىل پىسخىكا يېتىلگەن. تەر ئېسىل نەرسە، ئۇ ھالال مېھنەت-تىن دېرەك بېرىدۇ. تەر بار يەردە ھارام ئەقىدىلىك ئىنسانلار يې-تىلمەيدۇ، تەر بار يەردە پەزىلەت بولىدۇ، تەر بار يەردە ئاتا ـ ئانا-سىغا ۋاپادار پەرزەنتلەر يېتىلىدۇ. ماڭارىپ جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئادەمدە جەمئىيەتكە مەسئۇل بولىدىغان، باشقىلارغا مەسئۇل بولا-دىغان ئاڭنىڭ بولۇشى بىلىملىك بولۇشتىنمۇ مۇھىم.

ئۇرۇمچىدە ئائىلە كىرزىسى بىرقەدەر ئېغىر، ئەر ـ خو-تۇنلارنىڭ ئاجرىشىپ كېتىش نىسبىتى خېلى گەۋدىلىك. تويىنى بىر قېتىملىق پىراكتىكىدەك بىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار، ھەتتا ئۆزىنىڭ نېمە ئۈچۈن توي قىلغانلىقىنى بىلمەي ئۆيلۈك ـ ئوچاق-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىق بولىدىغانلارمۇ بار. بۇ، مىللەتنىڭ ھاياتىي كۈچىدىكى زەئىپ-لىشىش. ئەركەك ئەركەكتەك بولالمىسا، ئايالمۇ ئايالدەك بولالمىسا مۇشۇنداق ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. بىزدە خاراكتېر چېكىنىشى ئىنتايىن روشەن.

بىزنىڭ مائارىپىمىز ئوغۇل بالىنى ئوغۇل بالىدەك جەسۇر، تەۋەككۈلچىلىك قىلالايدىغان، يۈرەكلىك قىلىپ، قىز بالىنى نازا-كەتلىك، ئەخلاقلىق، شەرم ـ ھايالىق، سۈلكەتلىك، گۈزەل قىلىپ تەربىيەلىشى كېرەك. ئايالنىڭ ۋۇجۇدىدىن نازاكەت ئۇرغۇپ تۇرسا تۇرمۇش تېخىمۇ گۈزەل بولۇپ، ئەر كىشى خىزمەتتىن بالدۇرراق ئۆيىگە قايتىشقا ئالدىرايدىغان بولىدۇ. بىر ھېكايىنى ئوقۇغانىدىم. ئۇنىڭدا بىر ئۆزبېك ئانا ئۆزىنىڭ قىزىغا مۇنداق دەيدۇ: ئېرىڭ سەپەرگە چىققاندا چوقۇم ئۇنى ياخشى ئۇزات، ئۇنىڭغا ياخشى تا-ئاملارنى بەر، ئۇنى رازى قىل، ئۇنىڭ ئاياغلىرىنى مايلاپ بەر، كىـ-يىملىرىنى دەزمالـلاپ چىرايلىق قاتلاپ سېلىپ بەر، ئۇ ماڭغان چاغدا ئىلاجى بار چىن ئەقىدەڭ بىلەن ئۇنى سۆيۈپ قوي، كۆزۈڭگە ياش ئال، ئۇنىڭدىن ئايرىلىۋاتقانلىقىڭدىن ئىبارەت ھېسسىياتىڭنى يوشۇرماي ئىپادىلە. شۇ ۋاقىتتا، بۇ ئەر سەپەرنىڭ قاتتىق ـ قۇ-رۇقلىرى ئىچىدە، ھارغان، ئۇسسىغان ۋاقىتلاردا چوقۇم سېنى ئەس-لەيدۇ، دەزمال سېلىپ بەرگەن كىيىمىڭنى سېغىنىدۇ، سەپەردىن ئىمكانقەدەر بالدۇراق قايتىشنى ئويلايدۇ، دەيدۇ. بۇنداق تەلىم ـ تەر-بىيەنى ئۆزىمىز بېرىشىمىز كېرەك.

تارىختا ئۆتكەن ئالىملىرىمىزنى، ئۆلىمالىرىمىزنى، مۇتەپەكـ-كۇرلىرىمىزنى، قەھرىمانلىرىمىزنى چوقۇم بالىلارغا سۆزلەپ بە-رىشىمىز كېرەك. ئۆيىڭىزدە يوق دېگەندىمۇ 50 پارچە كىتاب بول-سۇن، ئەڭ بولمىغاندا ئىكى ئايدا بىر كىتاب ئېلىپ قويساق، بالـ-لىرىمىز ئاشۇ كىتابلارنى سىلاپ ئوينىسىمۇ، ئىچىدىكى قىستۇرما رەسىملەرنى، يازغۇچىنىڭ سۈرىتىنى كۆرسىمۇ ھېساب، بۇمۇ بىر تەلىم ـ تەربىيە. بىزنىڭ بالىلىرىمىز بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزى يا-

شىغان يېزىدىن چىقماي تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتسە، بۇ تولىمۇ پاجىئە-لىك ئىش. «تۇركىي تىللار دىۋانى»دا: «دېھقانىنىڭ ياخشىسى چامغۇر تېرىيدۇ، ئادەمنىڭ ياخشىسى يۇرتىدا قېرىيدۇ» دېگەن گەپ بار. يۇرتسىزدا چوڭ بولىمىز. ئەقلىمىزنى تاپىمىز، ئۇچۇرما بولۇپ يىراق - يىراقلارغا پەرۋاز قىلىپ ئەقىل تاپىمىز، ئوقۇيمىز، بىلىم ئالىمىز، تاپقان پۇللىرىمىزنى يۇرتىمىزغا يوللايمىز، مەكتەپ سالىمىز، كارخانا قۇرىمىز، كەمبەغەللەرنى يۆلەيمىز، مەلۇم مەز-گىللەرگە كەلگەندە يۇرتىمىزغا يېنىپ كېلىپ، ئاشۇ يۇزىمىز بىلەن مۆتىۋەر بولىمىز، يۇز - ئابرۇيىمىز بىلەن كېيىن چوڭ بولغانلارنى يېتەكلەيمىز، شۇنداق قىلىپ باشقىلارنىڭ ئالدىدا يۇرتىنىڭ قەددىنى كۆتۈرىمىز. بىر ئۆمۈر مەھەللىسىدىن چىقماي ئۆتۈپ كېتىدىغان ئەر كىشىنىڭ قولىدىن تۇزۇك ئىش كەلمەيدۇ. جۇڭگودىكى تۇرلۇك مەتبۇئات، گېزىت - ژۇرنالدا ئوتتۇرا مەكتەپ مائارىپىغا نىسبەتەن تەنقىدلەر ئېغىر بولۇۋاتىدۇ. بالىلارنىڭ تاپشۇرۇق، ئوقۇش جەھەتتىكى ۋەزىپىسى ئېغىر، مۇشۇنداق ئوقۇپمۇ نېمە ئۈچۈن نوبېل مۇكاپاتى ئالغۇدەك ئالىم چىقمايدۇ، نېمە ئۈچۈن ئىجادچانلىق روھىمىز كەم، دېگەندەك مۇنازىرىلەر بولۇۋاتىدۇ. مەكتەپلەر ئوقۇتۇش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەنىكەن، بىز بالىلىرىمىزغا دۇنيا، تارىخ، ئەجدادلىرىمىز ھەققىدىكى بىلىملىرىمىزنى، ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنى، ياخشى - يامان ھەققىدىكى بىلىملىرىمىزنى ئائىلىدە بەرمەسەك بولمايدۇ. ئائىلىدە بۇ خىل تەربىيەنى بېرىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن كىتاب ئوقۇمىساق بولمايدۇ. چەت ئەللەردە ھەر تۆت - بەش يۈز ئائىلە بار يەردە بىر كۈتۈپخانا بولىدىكەن، كۈتۈپخانىدا بالا باقىدىغان يەرلەرمۇ بار ئىكەن. ئانىلار بالىلىرىنى ھارۋىسىغا سېلىپ كۈتۈپخانىغا ئەكىرىپ تۇرلۇك كىتابنى كۆرسىتىپ، ئۇلار چۈشەنسۇن، چۈشەنمىسۇن ئۇ-قۇپ بېرىپ چوڭ قىلىدىكەن. بىزدىمۇ كۈتۈپخانا شارائىتى ئەمدى بار بولۇۋاتىپتۇ، گەرچە ئۇنىڭغا يەتمىسىمۇ بار ئىمكانىيەتلەردىن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

پايدىلىنىپ قولىمىزدىن كېلىشىچە تىرىشىشىمىز كېرەك. مۇمكىنقەدەر ئەتراپىمىزدىكى كىشىلەرنى كىتابقا چەلپ قىلايلى. كىتابلارنىڭ ئانچە ـ مۇنچە تەشۋىقاتىنى قىلىپ قويايلى، توي ـ تۆكۈنلەردە بىر يەرگە يىغىلغاندا بىرەر ياخشى كىتابنىڭ گېپىنى قىلىپ قويايلى. باشقىلارنىڭ شەخسىيىتىگە زىيادە قىزىقمايلى، بۇنىڭ ئايىغى چىقمايدۇ. شەخسىلەرنىڭ ئەيىبلىرىگە، نۇقسانلىرىغا ھەددىدىن زىيادە تىكىلىپ تۇرۇۋالمايلى، باشقىلارنىڭ ئاجىزلىقى ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ ئاجىزلىقىنى تولۇقلايدىغان پىسخىكىدىن ۋاز كېچەيلى. بىر ۋاقىتتا بىر ئەنگلىيەلىك بىلەن ئۇرۇمچى جەنۇبي قوۋۇق (نەنمېن)تا كېتىۋېتىپ، ئىككى بوۋاينىڭ بوتكىدىن گېزىت سېتىۋېلىپ كۆرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ھېلىقى ئەنگلىيەلىك ساڭا، سېنىڭ ئاشۇ بوۋايدەك ئادىمىڭ كۆپەيسە ئاندىن تەرەققىياتىڭ ياخشى بولىدۇ، دېگەنىدى. سېنىڭچە ئۇ بوۋايلار گېزىتتىن نېمىنى ئاختۇرۇۋاتىدۇ، دېسەم، ئۇ، مەيلى نېمە ئاختۇرسۇن، گېزىت كۆردىمۇ، ھېچبولمىغاندا شۇ كۈننىڭ چېسلاسىنى بىلىۋالسىمۇ ھېساب، دېگەنىدى. دېمەك، بىزدە گېزىت كۆرىدىغان، تېلېۋىزىيە خەۋەرلىرى كۆرىدىغان، ئۇلار ئارقىلىق ئۆزىمىزنىڭ مەنپەئىتىنى تەھلىل قىلىپ باقىدىغان ئاڭ بولۇشى كېرەك. ئائىلىلەردە تېلېۋىزور ئومۇملىشىۋاتىدۇ. بالىلارغىمۇ كۆرىدىغان نومۇرلىرىنى بەلگىلەپ بېرەيلى، بالىلار تېلېۋىزورلا كۆرمەي، كىتابمۇ كۆرسۇن، ئۆزبېكىستانلىق شائىر شاۋكەت راخمانوفنىڭ ھازىرقى زامان تۇرمۇشىنى تولىمۇ ئوبرازلاشتۇرغان «باي كىتاب كۆرىدۇ، كەمبەغەل تېلېۋىزور كۆرىدۇ» دېگەن گېپى بار. بىزدە تېلېۋىزور كۆرۈشنى مەلۇم بىر مەنپەئەت بىلەن باغلىيالايدىغان سەۋىيە بولۇشى كېرەك، بولمىسا ئۇ تېلېۋىزور بولماي، دىلىۋۇزۇر بولۇپ قالىدۇ.

شەھەرلىشىش بارا ـ بارا كېڭىيىۋاتىدۇ، يېزىلىرىمىزغا ئوخشىمىغان دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ، ئەنئەنىۋى ئەخلاق قارىشىمىزغا، پەرزەنتلىرىمىزگە تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ. تەرەققىياتـ

تا ئىجابىي نەرسىمۇ، سەلبىي نەرسىمۇ بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شۇ تەرەققىياتنىڭ سەلبىي ئەگەشكۈچىلىرى بولۇپ قالماي، ئۇنى جانلىق بىر تەرەپ قىلىدىغان تەشەببۇسكار ئورۇندىكى ئادەم-لەرگە ئايلانساق، ئاندىن تەرەققىيات بىز ئۈچۈن پايدىلىق بولىدۇ. ئەمما، بىز تەرەققىياتنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي ئۇنىڭغا قارىغۇلار-چە ئەگەشسەك، تەرەققىيات بىزنى ھەمىشە ئويۇنچۇققا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا، ئەڭ مۇھىم ئىشنى ئۆزىڭىزنىڭ كۈچى يېتىدىغان ساھەلەردىن باشلىشىڭىز، ئائىلىڭىزدە بالىڭىزنىڭ ئۆسۈپ يېتە-لىشىگە پايدىلىق شارائىتلارنى يارىتىشىڭىز كېرەك، بۇنىڭغا سەل قارىسىڭىز تەقدىرىڭىزدىن رەنجىمەڭ، قاقشىماڭ.

جەمئىيەت ئۆزگەرمەكتە، تەرەققىي قىلماقتا، تەرەققىيات بىز ئويلىغاندىنمۇ تېز بولۇۋاتىدۇ، ئەتراپىمىزدا بىز كۈتكەن ياكى كۈتمىگەن ئۆزگىرىشلەر ناھايىتى جىق بولۇۋاتىدۇ، بىز بۇنىڭغا ئىنكاس قايتۇرۇشقىمۇ ئۇلگۈرۈپ بولالمايۋاتىمىز. بۇنداق شارا-ئىتتا ئائىلىمىزدىن ئىبارەت قورغاننى پۈختا قۇرۇپ چىقىشىمىز كېرەك. ئامېرىكىلىق مۇتەپەككۇر ئېمېرسوننىڭ: «ئائىلە ئاتىلار-نىڭ مەملىكىتى، ئانىلارنىڭ ھەممە نېمىسى، بالىلارنىڭ جەننىتى» دېگەن گېپى بار. ئاياللىرىمىز ئۈچۈن ئائىلە ھەممە دېمەكتۇر. كۆڭلى ئائىلىدىن سۇ ئىچسە خوتۇن ـ قىزلىرىمىز ئۆزىنىڭ بار-لىقىنى ئائىلىگە بېغىشلايدۇ، مەيلى قانداق جاپا چەكسۇن بۇنىڭغا ۋايسىمايدۇ. ئانىلىرىمىز تۇزۇك كىيىم كىيىسىمۇ مەنىۋى جە-ھەتتىن خۇشلا بولسا، بالىلىرىدىن رازى بولۇپ، ئېرىدىن سۆيۈنسە ئائىلە ئۈچۈن پۈتۈن ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈشكە رازى. ئەمەلىيەتتە، كۆڭۈللۈك ئائىلىسى يوق ئايال ئەڭ بىچارە ئايالدۇر. بۇ يەردە بىر ئالىمنىڭ: «ئائىلىدىكى ئاددىي ئىشلارنى ئېدىتلىق بىر تەرەپ قىلالايدىغان ئادەمنىڭ قولىدىن ۋاقتى كەلگەندە دۆلەتنى ئىدارە قىلىشمۇ كېلىدۇ» دېگەن سۆزى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. ئۆز پۈشتىدىن بولغان ئەۋلادلىرىغا مەسئۇل بولالمىغان ئادەم باشقىلار-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غا مەسئۇل بولالمايدۇ. سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقى پېداگوكى سو-خۇملىنسكىي: «چوڭلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بالىلارنىڭ ئۆزىلا غايەت زور تەربىيەۋى كۈچ» دەيدۇ. بىر ئادەم بالىسىنى تەربىيەلەش جەريانىدا، ئۆزىمۇ تەربىيە ئالىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، پەرزەنت ئاتا ـ ئانىنى تازىلايدىغان سوپۇن، ساغلام بىر بالا تۇغۇلۇپ ياخشى تەربىيە ئالماي، ناچار تەربىيە مۇھىتىدا چوڭ بولسا، يامان يولغا مېڭىپ قېلىشى مۇمكىن.

ھايۋانلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ يارىتىلغان چاغدىكى ئەسلىي خاراكتېر بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ. لېكىن ئىنسان ئەقىل بىلەن يارىتىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا بەلگىلىك قىممەت قاراش، ئەقىدە ھۆكۈمران ئورۇنغا ئۆتمىسە، ئۇنىڭدىكى بىلىم، ئەقىل ئاخىرقى ھېسابتا يامان يوللار ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋېرىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئىنسان ھەر زامان تەربىيەگە موھتاج. تەربىيەنى بىر كۈن چالا قويىسىڭىز ئۇنىڭغا بىر كۈنلۈك مىكروب يۇقىدۇ، بۇنى تازىلاش ئۈچۈن بىر ھەپتە ئەمگەك قىلمىسىڭىز بولمايدۇ. شۇڭا، ئائىلە-مىز ئىچىدىن پۇختا بولسۇن. مۇشۇنداق بولغاندا جەمئىيەتتىكى ئۆزگىرىشلەرگە ئاكتىپ ئىنكاس قايتۇرۇپ، ئۆز ئورنىمىزنى يارە-تالايمىز.

2009 ـ يىلى ئىيۇل، كۇچا

يۇزىمىز، ئۆزىمىز ۋە كۆزىمىز

ئىلاۋە: ئابدۇقادىر جالالىددىن ئەپەندى 2007 ـ يىلى دېكابىردا شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا چەت ئەلدىكى ئىزدىنىش ھاياتى ھەققىدىكى تەسىراتلىرى ئاساسىدا نۇـ تۇق سۆزلىگەنىدى. بۇ نۇتۇق ياشلىرىمىزنى، بولۇپمۇ ئىستۇدېنتـ لىرىمىزنى جەلپ قىلىپ، روشەن تەسىر قوزغىغانىدى. بىز سەـ ھىپىمىزنىڭ چەكلىكلىكى تۈپەيلى شۇ قېتىملىق نۇتۇقتىكى بىر قىسىم جەۋھىرىي پىكىرنى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ سەمىگە تەقدىم قىلىشنى لايىق تاپتۇق.

ـــ «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى تەھىرىراتى

1

مەن زىيارەتچى ئىلىمگەر سۈپىتىدە ئەنگلىيە كەمبرىج ئۇنىۋېرـ سىتېتىدا بىر يىل تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ قايتىپ كەلدىم. بۇ مەن ئۇچۇن كەمدىن ـ كەم ئۇچرايدىغان پۇرسەت بولدى. بىلىمىنىڭ چېكى يوق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەم ئۆزىنى بىلىم ئېلىشتەك مەنىلىك ئىشقا بېغىشلاپ ئۆتسە ھاياتى مەنىلىك ئۆتىدۇ، مەنىسىز، تۇتۇرۇقـ سىز نەرسىگە بېغىشلاپ ئۆتسە ھاياتى مەنىسىز بولىدۇ. ھاياتىڭىزنى نېمىگە بېغىشلىسىڭىز ئۇنىڭ ئەھمىيىتى ۋە قىممىتى شۇنىڭ بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ئەلۋەتتە، سىزنىڭ ۋاقتىڭىز چەكلىك، زېھنىڭىز چەكـ لىك، ئىقتىسادىڭىز چەكلىك، ئىمكانىيىتىڭىز چەكلىك بولىدۇ، مۇشۇ چەكلىك ئىمكانىيەتنىڭ ئىچىدە ئالىدىغان بىلىمىڭىزمۇ چەكـ لىك بولىدۇ. بىز ئەنە شۇ چەكلىكلىك ئىچىدىن ئۆزىمىزگە لايىق بىلىمنى ئىگىلىسەك، بۇ چەكلىكلىكتىن ئوڭۇشلۇق پايدىلانغان بو ـ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لىمىز. ئەمما ئادەم پۈتۈن ئۆمرىنى بىلىم ئېلىشقا بېلەنلا ئۆتكۈزۈۋ-ۆتسە بۇ بىلىمنى خورلاشتۇرغانلىق بولىدۇ.

2

بىزنىڭ بۇ يەردە كىشىلەرنىڭ يۈزۈم چۈشۈپ كېتىدۇ، سەت بولىدۇ، دەيدىغان يۈز قارىشى سەل ئېغىرراق. ئەمەلىيەتتە، يۈز بەلەن غۇرۇر ئوتتۇرىسىدا مەلۇم پەرق بار. غۇرۇر ئادەمنىڭ ئېتىقاد، قىممەت قارىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ھەقىقىي غۇرۇر سىزنىڭ ئېتىقادىڭىز بىلەن تىكلىنىشى كېرەك. غۇرۇرىڭىزنى ئېتىقادىنىڭ پىرىنسىپىغا بويسۇندۇرسىڭىز بۇنداق غۇرۇر بىرقەدەر مۇستەھكەم، پىرىنسىپلىق غۇرۇر بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ غۇرۇرىمىز قانچىكى ئېتىقاد دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلسە ھەم شۇنداق قىلالايدىغان ئادەم كۆپەيسە، ئۆزىنىڭ غۇرۇرىنى ئورتاق بىر پىرىنسىپتا نامايان قىلىدىغان جامائەت توپى شەكىللەنسە بۇ ئاجايىپ بىر كۈچ بولىدۇ.

3

ئۇ مېنىڭ قەدىر ـ قىممىتىمنى، سالاھىيىتىمنى ئەرزىتكەن ھالدا ماڭا بولغان ھۆرمەتنىڭ نىشانى سۈپىتىدە مەندىن «ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم» دەپ ئەھۋال سورىغانىدى، مەن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم، نەچچە دۆلەتنى ئاتلاپ بارغان سەپىرىمنىڭ ھاردۇقى چىققاندەك بولدى. چۈنكى ئىنساندا ئەڭ ئىپتىدائىي بىر تەرەپ بار، ئۇ بولسىمۇ باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ئەرزىگۈدەك ئادەم بولۇش، باشقىلارنىڭ نەزىرىدە قەدىرلىنىش. بۇ ئىنسانىي غۇرۇرنىڭ ئەڭ ئىپتىدائىي باسقۇچى. باشقىلار تەرىپىدىن قەدىرلىنىشنى ئۈمىد قىلمىغان ئىنساندىن ئىككىنچى بىر ئالىي تەلەپنى كۈتمەسلىكمۇ بولىدۇ.

4

كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخىمىزدىكى بەزى ئۆلمەس نامايەن-

دىلەر بىلەن ئۇچراشقان ۋاقتىمىزدا شۇنى ھېس قىلىمىزكى، مەدەنىيىتىمىز ناھايىتى كۆپ مەدەنىيەت بىلەن، ناھايىتى كۆپ خىل تىل بىلەن مەنداش بولغان. يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە خەنزۇ تىلىدا ئەسەر يازغان ناھايىتى جىق شائىرىمىز ئۆتكەن. مىڭ سالەن، سەئىدۇللا گۇەن يۇنشى قاتارلىقلار. يېقىندا ئىمىن ئەھمىدى «غەربىي رايون ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىدىن تاللانما» دېگەن كىتابنى نەشردىن چىقاردى. ئۇنىڭدا يۇەن سۇلالىسىدە ياشىغان ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ خەنزۇ تىلىدا يازغان شېئىرلىرى تەرجىمە قىلىنغان. مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»نى كۆرسىڭىز ئۇنىڭ ئەرەب تىلىغا نەقەدەر پىششىق ئىكەنلىكىنى بىلەلەيسىز. بولۇپمۇ تۈركىي تىلىدىكى فونېتىكىلىق ھادىسىلەرنى، گىراماتىكىلىق خۇسۇسىيەتلەرنى ئەرەب تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ چۈشەندۈرگەنده، ھەتتا بىرەر ماقال ـ تەمسىلنى بەرگەنده، بۇ ماقال ـ تەمسىل ئەرەبلەردىكى قايسى ماقال ـ تەمسىلگە ماس كېلىدىغانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتىدۇ. ئەلىشىر نەۋائىغا قارىساق، ئۇنىڭ پارس تىلىدىكى دىۋانى شۇنداق ئېسىل چىققان. دېمەك، بىزنىڭ باشقا تىللاردا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش ئەنئەنىمىز ناھايىتى كۆچلۈك.

5

بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىزدا خاتىرە ئەدەبىياتى كەم. ئەنگلىيە كىتابخانىلىرىغا شۇنداق قارىسىڭىز، ھىندىستاندىن تارتىپ ئافرىقىنىڭ چەت ـ ياقىلىرىغىچە ئوبيېكت قىلىنىپ تالاي ـ تالاي ئەسەر يېزىلىپ بولغان. شۇڭا دۇنيادىكى ھەممە مىللەتلەرنىڭ گۈزەل ھاياتى، تىلى، دىنى، ئېتىقادى، مەدەنىيىتى قاتارلىقلارغا ئائىت كىتابلارنى تاپقىلى بولىدۇ، ئىنگلىزلار ئۇنى ئاساسەن يېزىپ بولغان. ئۇلارنىڭ زىيالىيلىرى دۇنيادىكى ھەممە مىللەتنىڭ خۇسۇسىيىتىنى بىلىپ ياشىغانلىقى ئۈچۈن ھەرقانداق يەرگە سىڭىپلا

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كىرەلەيدۇ. شۇڭا دۇنيا ئادەمنىڭ كۆزىگە ئۇلارنىڭ ئالىقىنىدا كىچىككىنە شارچىغا ئوخشاش دومىلاۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ نەزىرىدە دۇنيا كىچىككىنە گىلوبۇس، بىزنىڭ نەزىرىمىزدە دۇنيا ناھايىتى چوڭ بولۇپ، كۆز يەتكۈسىز دەرىجىدە، بۇ، ئىنسانىنىڭ بىلىش، تەپەككۇر نۇقتىسىدىكى مەسىلە.

6

سىز يۇكسەك غايىلەرنى كۆڭلىڭىزگە پۈكۈۋالىپ، غايىنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قالغاندىن كۆرە كۈندىلىك تۇرمۇشىڭىزدىكى بىر كۈننى قانداق ئۆتكۈزۈشتىن ئىبارەت ئاددىي ھايات شەكلىگە كىرىڭىز ئاندىن كۆڭۈللۈك ياشىيالايسىز.

7

مېنىڭچە، ئۆزىنىڭ زىيالىيلىرىنى، ئۇلۇغ ئادەملىرىنى خۇرا-پىيلاشتۇرۇپ چۈشەنگەندىن كۆرە رېئال مەنىدە چۈشەنسە، بۇنداق مىللەتتىن ئۈمىد كۈتۈشكە بولىدۇ.

8

تەنقىدلىگۈچىلەردە ئەستايىدىللىق بولىدۇ، چۈنكى تەنقىد ئاچچىقتىن چىقىدىغان نەرسە، ئاچچىق رېئال نەرسە.

9

ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر ئۆزىگە ئەخلاق جەھەتتە قويۇلىدىغان تەلەپلەرنى، ئۆتەيدىغان مەجبۇرىيەتلىرىنى بىر يانغا چۆرۈۋەتسە، كەلگۈسىدىكى ئىقتىسادىي جەمئىيەتتە ئىگىلەيدىغان ئورنىمىز پاسسىپ ھالەتكە چۈشۈپ قالىدۇ.

10

دالى كارنېگى، ناپولىئون خىئول دېگەنلەر بىر ھېسابتا بىزگە

جىق نەرسىنى ئۆگەتتى. ئۇلار بازار ئىگىلىكى يولغا قويۇلۇپ، كىشىلەرنىڭ پىسخىكىسى ئۆزگىرىۋاتقاندا ئۇنىڭغا قانداق لايىقلىشىش جەھەتتە بەزى بىلىملەرنى بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بىلىملەر ئامېرىكىغا ئوخشاش يۇقىرى سانائەتلىك جەمئىيەتكە مەنسۇپ بولغاچقا، بىزگە ئوخشاش يېزا ئىگىلىك مىللەتلىرىنىڭ ئەخلاقى، مەدەنىيەت زېمىنىغا يۇزدەيۇز ئۆزلىشىپ كېتەلمەيدۇ. شۇڭا بىز ئۇنى تەنقىدىي رەت قىلىشىمىز كېرەك. بەزى كىشىلەر دالى كارنېگنىڭ گېپىنى ئۆزىگە تەتبىقلايمەن دەپ ھەددىدىن زىيادە پۇرسەتپەرەس بولۇپ كەتتى. ئاسانلا ۋاز كېچىۋېتىدىغان پوزىتسىيە جىقراق بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، تازا سەممىي بولمىغان ياخشى گەپلەرنى قىلىش ئارقىلىق ئادەملەرنىڭ مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرىمەن، دېگەن ئەقىدە كۈچلۈك بولۇۋاتىدۇ. ئادەمنىڭ سەممىيىتى ناھايىتى ئاسان بىلىنىدۇ، سىزنىڭ چىرايىڭىز، ئىنتوناتسىيەڭىز، قىلىق ۋە ھەرىكىتلىرىڭىزنى قۇراشتۇرغاندا، ئۇنى بىلىشكە جىق ۋاقىت كەتمەيدۇ. سىزنىڭ دۇنيادىن ئالىدىغان مەنپەئىتىڭىز ساپايىڭىز بىلەن ئوڭاتاناسىپ. سىز دۇنياغا سەممىي مۇئامىلە قىلسىڭىز ئېرىشكىنىڭىز سەممىي نەرسە بولىدۇ. «ھەر ئىش نىيەتكە بېقىپ»، «ئەگەرى پاچاققا دوناي توقماي» دېگەندەك. ناسەممىي بولسىڭىز ساختا نەرسىگە ئېرىشىسىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىستراتېگىيە ئىشلەتكەندە ئۇنى ئورۇنغا قاراپ بەلگىلەيسىز، سەممىيەتلىك قىلىدىغان يەردە ھۇنەر ئىشلىتىپ قويسىڭىز ئېرىشىدىغان نەرسىڭىزمۇ ئالا ـ بۇلىماچ بولىدۇ، ئاپتاپتا قالغان ئىلمان سۇغا ئوخشاش يا ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرمايدۇ، يا يۇرەككە مۇزدەك تەگمەيدۇ.

11

بىزدە ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىش دولقۇنى بولۇۋاتىدۇ، ياشلىرىمىزدا كۇرسلار كۆپلەۋاتىدۇ. بۇ ياخشى ئەھۋال، ئۇ بىزنىڭ يەر شارىلىشىشقا قايتۇرۇۋاتقان ئازدۇر ـ كۆپتۇر ئىنكاسىمىز. ئەمما بۇلارنىڭ تولىسى ۋاقىتنى كۆپىنچە تىلنىڭ ئۆزىگە بېرىۋېتىپ،

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

رايونىمىز ھەققىدىكى يەرلىك بىلىملەرگە سەل قاراۋاتىدۇ. سىرتقا چىققاندىن كېيىن سىز خەقنىڭ بىلىملىرىنى ئۇلاردەك بىلمەيسىز، شۇڭا ھېچبولمىغاندا ئۆزىڭىز توغرىسىدىكى بىلىملەرنى، تارىخ، مەدەنىيەت، ئەنئەنە، ئۆرپ ـ ئادەت ھەققىدىكى بىلىملەرنى بىرقەدەر ياخشى بىلسىڭىز كىشىلەر مەلۇم جەھەتتە سىزگە ئېتىبار، ھۆرمەت بىلەن قارايدىكەن، ھېچبولمىغاندا ئۆزىڭىزگە ياخشى بولىدىكەن. چەت ئەللىكلەردە باشقىلارنىڭ مەدەنىيىتىگە قىزىقىدىغان خۇسۇسىيەت بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ قىزىقىشىنى ئانچە ـ مۇنچە باسالايدىغان بىلىم بولۇشى كېرەككەن. بولمىسا راۋان ئىنگلىز تىلىنىڭ ئېچىدە شاكال بىر ئادەم كۆرۈنۈپ قالىدىكەن.

12

بىزدە تۆت ئادەم سىڭايان قارىغان ھامان ئۆز ـ ئۆزىدىن گۇمانلىنىپ بەل قويۇۋېتىدىغان ئىش ئېغىر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىڭىزنىڭ قىممىتى ھەققىدە ئۆزىڭىزدە ئېنىق چۈشەنچە بولسۇن، بۇ چۈشەنچە ساختا، سۈنئىي بولمىسۇن، سۈنئىي نەرسە ئۈزۈنغا بارمايدۇ، ھەقىقىي بولسا ئۇنىڭ بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارى كۈچلۈك بولىدۇ، روھىي تەڭپۇڭلۇقىڭىز دائىم بىر خىل بولىدۇ، ئۆگىنىشىڭىزنىڭ سۈپىتى، ئۇنۇمى ياخشى بولىدۇ، تۇرمۇش جەھەتتە پاكىز بىر يول تاللىيالايسىز. پوزىتسىيە بىلدۇرىدىغان، ھۆكۈم قىلىدىغان يەرلەردە كەسكىن بولالايسىز.

13

بىز ئەمدى قوشنىلىرىمىزنى چۈشىنىشكە تىرىشايلى، چۈنكى ئۆزىنى چۈشىنىش بەزى ۋاقىتلاردا ئەتراپتىكىلەرنى، قوشنىلىرىنى چۈشىنىش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئەگەر مۇئەييەن بىر بوشلۇق بىلەن تەمىنلەنسە ئۆزىمىزنى چۈشىنىشنىڭ يوللىرى بارغانسېرى كېڭىيىدۇ.

14

بىزدە كىتاب ئوقۇيدىغان قاتلاملارنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئۇرۇمچىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك مائاش ئالىدىغانلار ئاساسلىقى كىتاب ئوقۇشنىڭ ئورنىغا تېلېۋىزور كۆرىدۇ، ئەمەلىيەتتە كىنودىن ئالغان لەززەت بىلەن كىتاب ئوقۇشتىن ئالغان لەززەت ئوخشمايدۇ. كىنو-غا كۆرۈش ئىقتىدارىڭىز بولسىلا بولىدۇ. ئۇ گويا پالەچ ئادەمگە تاماق يېگۈزۈپ قويغاندەكلا ئىش. كىتاب ئوقۇش رەسمىي تەپەككۇرىڭىزنى ئىشقا سالىدىغان پائالىيەت، سىز بۇ چاغدا ئۆزىڭىزنىڭ تەسەۋۋۇر ھەرىكىتىگە ئاساسەن ئۇنىڭدا تەسۆرلىنىۋاتقان ئوبيېكتنى خىيالەن كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرىسىز. ئۆزىبەكستاننىڭ شەۋكەت راخمانوف ئىسىملىك بىر شائىرى بار، ئۇنىڭ بىر شېئىرىدا «كەمبەغەللەر كىنو كۆرىدۇ، بايلار كىتاب كۆرىدۇ» دەيدىغان بىر گەپ بار.

15

ئۆزىمىزنىڭ مەكتەپتە ئۆگىنىۋاتقان كەسىپىگە تايىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، سەل قاراۋاتقان نەرسىمىز ھۇنەردۇر. بۇرۇن بىز ھۇنەرۋەن خەلق بولغان، ئەمما ھازىر بىزنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىمىزدا باللىرى مەكتەپكىلا ئىتتىرىپ قويۇپ، مەكتەپ مائارىپىغا ئىشەنچىنى ئارتىپ قويۇپ، باللارنىڭ قوشۇمچە ئىگىلىك ياكى ھۇنەر بىلەن تەربىيەلىنىشىگە سەل قارايدىغان ئەھۋال شەكىللەندى. ياپونىيە مائارىپى ۋە ئەنگلىيە مائارىپىنى كۆزىتىشىمگە قارىغاندا، ئۇ يەردىكى مائارىپ قوشۇمچە ھۇنەر ـ تېخنىكا مائارىپىنىمۇ ياندىشىۋېلىپ ماڭىدىكەن.

16

باللىرىمىز قوشۇمچە ھۇنەر ئۆگىنىشى، دېھقانچىلىق ئۆگىنىشى، يۇڭ قىرقىشنى ئۆگىنىشى، قىزلىرىمىز پوپايكا توقۇپ

كىيەلەيدىغان بولۇشى كېرەك. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىنمۇ ئەينى ۋاقىتتا بېشىغا ئېغىر كۇن چۈشكەندە ياغاچچىلىق قىلغان. ئەخمەتجان قاسىمىمۇ ئەينەكچىلىك قىلغان. بىر زىيالىي دېگەن ھەرقانداق ۋاقىتتا ھەممە ئىشنى قىلىپ بېقىشى كېرەك. ھېچبولمىغاندا ساتىراشلىقنى ئۆگىنىپ قويسىڭىزمۇ بولىدۇ. يىگىتلىرىمىزدە ھەرقانداق ئىشنى قىلالايمەن، دەپ يەڭنى تۇرەلەيدىغان تەۋەككۇلچىلىك روھى بولۇشى كېرەك.

17

بۇگۈنكى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ئىچىدە يىراق كەڭلىكلەردىن رىزىق ئىزدەيدىغان، تەۋەككۇلچىلىك روھى بىلەن تىل ئۆگىنىۋاتقان ياشلىرىمىز كۆپرەك بولغانلىقى ئۈچۈن، چەتكە چىقىشتا پىسخىكىلىق جەھەتتە، مەدەنىيەت جەھەتتە، بىلىم جەھەتتە ۋە ماھارەت جەھەتتە قانداق تەييارلىق بولۇشى كېرەكلىكىنى بىلىۋېلىش تولىمۇ مۇھىم. چەت ئەللەردە ئوقۇش ياخشى روھ، لېكىن كۆزلىگەن ئۇنۇملۇك مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن ناھايىتى ئەملىي رېئال چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشىمىز كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن، بىرى، ئۆزىمىزنى، ئۆزىمىزنىڭ بىلىم قاتلىمىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ياخشى دەڭسىشىمىز كېرەك. يەنە بىرى، چەت ئەل ھاياتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلىشىمىز كېرەك.

18

تىل بىلىش بەك ھۆزۈر ئىش. بەزىدە سىز مەدەنىيىتى ئوخشاش بولمىغان كىشى بىلەن بىرەمدە ئورتاقلىق ھاسىل قىلىپ پاراڭلاشسىڭىز ئىچىڭىز بوشاپ كېتىدىكەن. بىر خىل يەڭگىللىك ھېس قىلىدىكەنسىز. سىز ئۇلار بىلەن پاراڭلاشقاندا، بۇ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدىن كەلگەنلەر بىلەن پاراڭلىشۋاتىمەن، مەنمۇ ئۆزۈمىنىڭ بىر كىشىلىك قەدىر ـ قىممىتىمىنى جارى قىلدۇرۇۋاتىمەن،

مەۋجۇتلۇقۇمنى ئىسپاتلاۋاتىمەن، دەپ ئويلاۋاتقان ۋاقتىڭدا سىزگە باشقا بىر خىل روھ كىرىدۇ.

19

ئالدى بىلەن ئۆزىڭىزنىڭ كىملىكىنى ئۆزىڭىز تونۇشىڭىز كېرەك. بۇنى تونۇشنىڭ ياخشى ئۇسۇلى تارىخ ئوقۇڭ. ئۆزىنى بىلىش ھەرىبىر ئادەمدە كونكرېت نەرسە. ھەممە ئادەمنى تارىخچى قىلىۋەتكىلى بولمايدۇ، لېكىن ئۇنى ئەقەللىي بىلىپ قويۇش كېرەك. ئىككىنچىسى، ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىنى بىلىش ئۈچۈن مۇشۇ رايون بىلەن تارىختىن بېرى قوشنا بولۇپ كەلگەن ئادەملەرنىڭ مەدەنىيىتى، تارىخىنى ياخشى چۈشىنىشىمىز كېرەك. چۈنكى، بىز ياشاش جەريانىدا نۇرغۇن ئادەم بىلەن ئالاقە قىلىمىز. ئەجدادىم كىم؟ ھازىر مەن كىم؟ كەلگۈسى ئەھۋالىمدا كىم بولىدۇ؟ دېگەن سوئاللارغا ياخشى جاۋاب تاپقىلى بولسا ئۆزىنى بىلىش مەسىلىسىگە خىمىرتۇرۇچ سېلىنغان بولىدۇ.

20

ئىنسانىنىڭ ئىجادىي ئىقتىدارىنى جارى قىلدۇرۇشتىكى ئەڭ ياخشى شارائىت كىرىزىس، سىز سەللا دىققەت قىلمىسىڭىز ئۇ سىزنى شاللىۋېتىدۇ. ھايات ـ ماماتلىق پەيتىدىكى جىددىي مۇھىت ئىقتىدارىڭىزنى ئەڭ قاتتىق تاۋلايدىغان نەرسە.

21

ھازىر بىزدە نۇرغۇن سۆزنىڭ ئۆلچىمىگە ئۇيغۇن ئۇيغۇرچە تەرجىمىسى يوق، تۇرمۇشىمىزدا تولا سۆز ئەبجەشلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، تىلشۇناسلىرىمىز بۇ ئىشلاردا بىر كىشىلىك مەجبۇرىيىتىنى جارى قىلدۇرۇۋاتامدۇ ـ يوق؟

تىلشۇناسلىرىمىز جارى قىلدۇرۇۋاتىدۇ، لېكىن ئاز بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. بىزدە مەسئۇلىيەتنى قىلغان ئادەمگىلا ئارتىۋېرىدىغان

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بىر ئىش بار. يازغۇچىلىرىمىز نېمە ئۈچۈن ماۋۇ ئىشنى قىلمايدۇ، زىيالىيلىرىمىز نېمە ئۈچۈن ماۋۇ ئىشنى قىلمايدۇ، تىلشۇناسلىرىمىز نېمە ئۈچۈن ماۋۇ ئىشنى قىلمايدۇ، دېگەندەك. تىلشۇناسلىرىمىزنىڭ تەربىيەلىنىش شارائىتى ياخشى بولۇۋاتىدۇ. تىلىمىزمۇ ئۆزئارا سېلىشتۇرما جەھەتتىن قېلىپلىشىش كېرەك، بۇ ناھايىتى چوڭ ئەمگەك، بۇنى قىلىۋاتقانلار بار، سەل قاراۋاتقانلارمۇ بار. قىدىنغانلار قانچە كۆپ بولسا ياخشى قىلىدىغان ئادەممۇ جىق بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن. شۇڭا بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، مەسئۇلىيەتنى ئۆزىمىزدىن سۈرۈشتۈرۈپ ئادەتلەنسەك، ئىشنى شەخسىنىڭ يەككىلىكىدىن باشلىساق ئۇمۇ بىر كوللېكتىپ ئۈچۈن ياخشى بولىدۇ.

ئۆزۈم ھەر جايدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر

— ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى مەلۇم بىر تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا سۆزلەنگەن نۇتۇق

ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، قەدىرلىك ساۋاقداشلار!

بۈگۈن مېنى ئەنگلىيەدىكى ئىلىم زىيارىتىم ئاساسىدا ئېگە بولغان تەسىراتلىرىمنى سۆزلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىپسىلەر. بۇنىڭدىن دۇنيانى بىلىشكە تەشنا يۇرىكىڭلارنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. توغرا، ئەتراپىمىزدىكى دۇنيانى چۈشىنىش بىزنىڭ ھوقۇقىمىز ۋە ھەققىمىزدۇر. ئۇچۇر ۋە بىلىمنى يۇكسىلىشنىڭ ئاساسلىق سەرمايىسى قىلىۋاتقان ھازىرقى شارائىتتا، دۇنيانى چۈشىنىش ئەقلىلىي بىر ئىش بولۇپلا قالماي، بىز دۇنيانى قانچىكى چۈشەنسەك، ئۆزىمىز ھەققىدىكى چۈشەنچىمىزمۇ توغرىلىققا شۇنچە يېقىنلىشىدۇ. مەن سىلەرنىڭ يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان جۈشقۇن تەبىئىتىڭلارنى قەدىرلەيمەن. بۇ جەھەتتىكى ئىشتىياقىڭلارنى قانداق قىلىپ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، ئۆزۈڭلار توغرىسىدا ئازراق ئويلىنىپ كۆرۈشكە تۇرتكە بولالىسامىلا، ھەممىزنىڭ ھازىرقى ۋاقتى بىكارغا كەتمىگەن بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن.

بەزىلەر مېنىڭدىن بۇ قېتىمقى ئەنگلىيە سەپىرىڭدىن زادى نېمىگە ئېرىشتىڭ، دەپ سوراشتى. مەن «ۋەتەندىن ئايرىلغان ئادەمنىڭ ھېچنېمىسى بولمايدىكەن، دېگەن ھەقىقەتنى ھېس قىلدىم» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇلار بۇ جاۋابىمنى ناھايىتى ئاددىي ھېس قىلىشتى. شۇنداق، قارىماققا بۇ گەپ شۇنچە ئاددىي، لېكىن بۇ گەپنىڭ تېگىدىكى ھەقىقەتنى ھەربىر ئەۋلاد ئۆزىنىڭ ئىسسىق قېنى بىلەن، ھىجراندىكى ئازابلىرى بىلەن، كۆز ياشلىرى بىلەن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىزھارلاپ بولغىلى بولمايدىغان ماددىي ـ مەنىۋى بەدەللىرى بىلەنلا چۈشىنەلەيدۇ. ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بايلىقىغا تايىنىپ خاتىرجەم ياشاۋاتقان بىر بالىنىڭ ۋەتەن تۈيغۇسى بىلەن ئۇرۇشنىڭ زەربىسىدىن ئۆيى ۋەيران بولغان مېيىپ پەلەستىنلىك بالىنىڭ ۋەتەن تۈيغۇسىنى قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟!

بەزى ھەقىقەتلەر ئېيتىلىشىدىنلا ناھايىتى ئاددىي ھەم ئاممىباب بولغاچقا، ئۇنىڭ توغرىلىقىدىن ھېچكىم گۇمانلانمايدۇ، ئۇنى تەبىئىي رەۋىشتە ئۆزىنىڭ خاتىرىسىگە ئېلىۋالىدۇ، ئالاھىدە بىر ئىش تەسىر قىلمىغۇچە ئىنسان ئۆزى پىششىق بىلىدىغان ھەقىقەت توغرىسىدا ئەستايىدىل ئويلىنىپ باقمايدۇ، ئۇ ئويلىنىپ بېقىشقا مەجبۇر بولغان ۋاقىتتىن باشلاپ ئۆزىنى يېڭىباشتىن چۈشىنىۋاتقاندەك ھېس قىلىدۇ. سىز ۋەتىنىڭىزدە تۇرۇۋاتقاندا ۋەتەنىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ھېس قىلمايسىز ياكى يۈزەكى ھېس قىلىسىز. ئاشۇ ئەزىز ۋەتەندىن مەلۇم مەزگىل ئايرىلغاندىلا، «ۋەتەن» دېگەن بۇ سۆزنىڭ ۋەزنىنىڭ كۆتۈرۈپ قويقۇسىز دەرىجىدە ئېغىرلىقىنى بايقايسىز.

مەن لوندوندا باشقىلارغا يالىنىپ كۈن كەچۈرۈۋاتقان ئافغانىستانلىق بىر بالا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ يەردىكى رەھىمسىز ئۇرۇش ئوتى ئۇنى سەرگەردانلىق كوچىسىغا تاشلاپتۇ. ئۇ ھازىرغىچە ئىككى ئاكىسىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالماپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ۋەھىمە ئىچىدە ھېس قىلىپ، يالغۇز ئانىسىنى تاشلاپ كېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ. ئۇ ئانىسىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتقاندا ئۆزىنى باسالماي يىغلاپ كەتتى: «مەن ئۆزۈمنىڭ ۋەتىنىدە نېمىشقا تۇرالمايمەن؟» دەيتتى ئۇ، مەن يەنە سومالىلىق بىر بالا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم، مەن ئۇنىڭدىن: «لوندوننى ياخشى كۆرىسىزمۇ؟» دەپ سورىدىم. «ۋەتىنىمدىكى ئۇرۇش ۋە قەھەتچىلىك مېنى سەرسانلىق بالاسىغا سالدى، مەن لوندوندا تۇرۇپ سومالىنى چۈشەيمەن» دېدى ئۇ ماڭا.

ۋەتەن سېغىنچى مېنى راسا ئۆرتەپ تۇرۇۋاتقاندا، بىرەر كىۋچە مەننى كۆرسەم پۇرسەت بولسىلا ۋەتەن توغرىسىدا پاراڭلىشىپ قالاتتىم. ئۇنىڭ ۋەتەن توغرىسىدىكى ھەسرەتلىك بايانلىرى مېنىڭ يارامغا تۇز بولۇپ سېپىلەتتى. ھېلىمۇ ياخشى، بۇگۈنكى كۈندە مۇساپىرەتتىكى چاغلىرىڭىزدا دۇنيانىڭ ھەرقانداق جايىدىن دەرد-لەشكۈدەك بىرقانچە ۋەتەنداشنى تاپالايسىز، ئۇلار بىلەن بولغان پاراڭ ئارقىلىق سىزنى قىيناۋاتقان سېغىنىش ئوتىنى باسالايسىز. مۇشۇنداق چاغدا شۇنداق تەسىراتقا كېلىسىزكى، قېرىندىشىڭىز-نىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان ھەربىر گەپ، ھەربىر شېئىر، ئۇنىڭ مە-جەزى ۋە روھىي ھالىتىنىڭ ئۆزىمۇ سىز سېغىنىۋاتقان سۆيۈملۈك ۋەتەننىڭ نەق بىر پارچىسى ئىدى. سىزمۇ بىلىسىز، ۋەتەن دېگەن-نىمىز قانداقتۇر بىر پارچە يەرنىلا كۆرسەتمەيدۇ، ئۇ يەنە ئاشۇ يەر-دە ياشاۋاتقان خەلق، خەلقنىڭ مىجەزى، ئۆرپ ـ ئادىتى، مەدەنىيە-تى ۋە بىر پۈتۈن تارىخىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. يىراق بىر ئەلدە ئويلىمىغان يەردىن بىر قېرىندىشىڭىزنى ئۇچرىتىپ قالسىڭىز، سىزدە بىردىنلا ئىللىق دىلكەشلىك سەزگۈسى پەيدا بولىدۇ، ئۇنىڭ سالاھىيىتىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىر ئېغىز ئانا تىلىڭىزنى ئاڭلىسىڭىزلا زور تەسەللىگە ئېرىشىپ قالىسىز. شۇڭا، بەزىدە يات مۇھىتتىكى تونۇش چىراي، ئاددىي سالام، ھەتتا بىرەر تاۋۇشنىڭ ئۆزىلا ۋەتەن بولۇپ تۇيۇلىدۇ.

ئىستانبۇلنىڭ ئاۋات بىر كوچىسىدا بىز ئۇچ يۇرتداش يۇمۇر-لۇق چاقچاقلىرىمىز بىلەن كېتىۋاتاتتۇق، «مېنىڭچە، كەينىمىزدە-كى ئاۋۇ قىز چوقۇم ئۇيغۇر» دېدى ھەمراھىمىزنىڭ بىرى. بىز ئىختىيارسىزلا كەينىمىزگە ئۆرۈلۈپ قاراپ، شۇنداق سەت چاندۇر-دۇق. «نېمىگە ئاساسەن ئۇنداق دەيسەن؟» دەپ سورىدىم مەن. «ئۇ قىز چاقچىقىمىزدىن كۈلگەندەك قىلدى» دېدى ھەمراھىم. مەن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ شۇ قىزنىڭ ئۆزىدىنلا سورىماقچى بولدۇم. بىز قىز بىزگە يېتىشكۈچە ساقلاپ تۇردۇق. قىز يېقىنلاپ كەلگەن-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دە، «سىز ئۇيغۇرمۇ؟» دەپ سوردىم، قىز كۈلۈپ كەتتى ۋە «شۇنداق» دەپ جاۋاب بەردى. بىز شۇ هامانلا پاراڭلىشىپ كەتتۇق، ئۇ بىزنىڭ چاقچىقىمىزنى ئاڭلاپ قالغانكەن. دېمەك، بىز قىلىشقان گەپنىڭ بىر بۆلىكىلا رەستىدىكى يات ئادەملەرنى قىزىقىشلىق رىشتى بىلەن ئورۇتكەنىدى. قىز ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقىلى ئۇچ يىل بوپتۇ. شۇ تاپتا چېنىقىش كۈلۈبىغا قاراپ ماڭغانىكەن. بىز ئارىمىزدىكى بۇنداق تارتىشىش كۈچىنى قەشقەر ياكى ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا بولسا هېس قىلالمىغان بولاتتۇق. ئەسلىدە بىز بىر ـ بىرىمىز ئۇچۇن شۇ قەدەر سۆيۈملۈك بولۇپلا قالماي، بەلكى مۇهىم ئىكەنمىز، بىزدە «يالغۇز دەرەخ ئورمان بولالماس» دېگەن ئاتالار سۆزى بار. قېرىنداشلارنىڭ ئۆز يۇرتلىرىدا بىر ـ بىرىنى كۆزىگە سىغدۇرالماسلىقى نادانلىقنىڭ ئالامىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مەن لوندوندىكى ۋەتەنداشلارنىڭ ساپ ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى بېرىلىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى بايقىدىم، مەن چاقچاق قىلىپ: «سىلەر مايكول جېكسون، مادوننا، سېلىن دىئانلارنىڭ ناخشىسىنى ئانچە ئاڭلاپ كەتمەمسىلەر ـ نېمە؟» دەپ سوردىم. ئۇلار: «ئۆزىمىزنىڭ ناخشىلىرى بەكرەك ياقىدىغان بولۇپ قالدى. سەۋەبىنى ئۆزىمىزمۇ ئۇقمايمىز» دېيىشتى، ـــ هوللىۋۇدنىڭ كىنولىرىنىمۇ ياقتۇرۇپ كۆرىمىز، لېكىن ۋەتەنده ئىشلەنگەن تۇرمۇش فىلىملىرىنى ئالاهىدە ياقتۇرۇپ كۆرىدىغان بولۇپ قالدۇق، بۇ فىلىملەرنىڭ سەۋىيەسى تۆۋەن، لېكىن ئۆزىگە تارتىدۇ» دېدى بىرەيلەن. «مەن ئابدۇكېرىم ئابلىز ئېتۇتلىرىدىكى قەشقەر شېۋىسىنى ئاڭلاش ئۈچۇنلا تەكرار كۆرىمەن» دېدى يەنە بىرەيلەن.

مەن بۇ يەردە هەرگىزمۇ ئاددىي ناخشا ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى تىلغا ئالماقچى ئەمەس، دەل ئۇنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان كۈچ پەۋقۇلئادده مۇهىم بولۇپ، مۇكەممەل هەم ئالىيجاناب ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەنە شۇنداق ئاددىي ئېلىمېنتلار ئاساسىدا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. نەچچە يۈز

تونىنا كېلىدىغان كىتمۇ ئاددىي ھۇجەيرىنىڭ مەھسۇلى ئەمەسمۇ؟

ئارىدا بىر ۋەتەندىشىم مېنى تاماقتا تەكلىپ قىلدى. تاماقتىن كېيىن تاغدىن ـ باغدىن پاراڭلاشتۇق. گەپ ۋەتەن تېمىسىغا كەلگەندە ئۇ جىمىپ كەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ سۈكۈتلۈك دەقىقىلىرىگە ھۆرمەت قىلدىم. ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە بىر ئۆيگە چىقىپ كەتتى، ھايال ئۆتمەي بىر شېشىنى كۆتۈرۈپ كىردى. «بۇنى پۇراپ بېقىڭ» دېدى ئۇ شېشىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ. مەن ئېھتىيات بىلەن پۇرىدىم، ئاچچىق توپا ھىدى دىمىقىمنى يېنىك قىچىشتۇردى. مەلۇمكى، شېشىگە قاچىلانغىنى توپا ئىكەن. «بۇ مارال بېشىنىڭ سېرىقبۇيا بازىرىنىڭ توپىسى، كۈن نۇرىدا تاۋلانغان توپا، سەككىز يىل بولدى ساقلىغىلى» دېدى ساھىبخانا چۈشەندۈرۈپ.

شېشىدىكى توپا مېنى ئويغا سالدى، شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە شائىرىمىز ئوسمانجان ساۋۇتنىڭ «توزان قەسىدىسى» دېگەن شېئىرى يادىمدىن كەچتى: چەت ئەلگە چىققان بىرەيلەن بىر مۇھاجىر قېرىندىشىنىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ، مېھمان ئۆچىسىدىكى كىيىمنى قاقماقچى بولغاندا، مۇھاجىر ساھىبخانا: «قېرىندىشىم، ئۇچاڭدىكى توپىنى قاقمىغىن، ئۇ مەن ئۇچۇن تەۋەررۈك تۇتىيا» دەيدۇ. مېنىڭچە، بۇنداق ھېسسىياتنى مۇساپىرلىقنىڭ مۇزدەك كۈنلىرىنى باشتىن كەچۈرگەن ئادەملا چۈشىنەلەيدۇ.

مەن شۇنى چۈشەندىمكى، چەت ئەللەردىكى مۇھاجىرلار «ۋەتەنسىم بارغۇ» دېگەن ئۇمىد بىلەن يۇرىكىنى پۈتۈن قىلىدىكەن، دىل مۇشۇ ئۇمىدنىڭ قۇدرىتى بىلەن نەچچە ئون يىللىق قارا ھىجرانغا بەرداشلىق بېرەلەيدىكەن.

بەلكىم سىلەر «ۋەتەن» دېگەن زادى نېمىدۇ، دەپ سورىشىڭلار مۇمكىن. ۋەتەن ئابستراكت مەنىدىكى جۇغراپىيەلىك ئۇقۇم ئەمەس، ئۇ سىز چوڭ بولغان ئۆي، مەھەللىڭىزدىكى كادالڭ قاپاق تېرەك، سىز كېچىپ ئۆتكەن كېچەك، ياۋا گىياھلار قاپلاپ كەتكەن خارابە، سارغىيىپ كەتكەن قول يازما، سىزگە ئىسرىق سېلىپ ئوت

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كۆچۈرۈپ قويغان ئاق چاچلىق موماي، سىزگە ئىسسىق قويۇپ بەرگەن ئىمام ئاخۇنۇم، قوي ـ كالىلار توپا توزىتىپ كېتىۋاتقان يېزا يولى، دېھقانلىقنىڭ تېرىق زاغرىسىدەك يېرىلىپ كەتكەن تاپىنى، بۇرۇن ئۆتكەن ئالىملارنىڭ سىيماسى ۋە ئۇلار ياراتقان ئەقىل ـ پاراسەت... ۋەھاكازالار. سىز يىراق بىر يەرگە كېتىپ ۋەتىنىڭىزنى سېغىنغاندا، ئالدى بىلەن ئانىڭىزنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئېتىپ بەرگەن چۆچۈرىسىنى ياكى ئۆزىڭىز كۆپ ماڭغان قەدىم كوچىلارنى كۆز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈشىڭىز مۇمكىن. بۇنداق بولۇشى تامامەن يوللۇق. چۈنكى ۋەتەن كونكرېت ئۇقۇم، مۇھەببەتمۇ كونكرېت ھېسسىيات. سىزنىڭ ئۆز خەلقىڭىز ۋە ۋەتىنىڭىزگە بولغان مۇھەببىتىڭىز ئۆزىڭىز باشتىن كەچۈرگەن نۇرغۇن كونكرېت ئىش، سىز ئۇچراتقان تالاي كونكرېت ئادەمنىڭ تەسىرىدە شەكىللەنگەن بولىدۇ. شۇڭا، سىز ياقا يۈرتتا كۆرگەن بىر پارچە سۈرەت، ھەتتا قامۇسلاردىن ئورۇن ئالغان يۈرتىڭىزنىڭ بىرەر خىل قۇشمۇ يۇرىكىڭىزنى لەرزىگە سالىدۇ. سىز يات بىر ماكاندا يۈرتىڭىزغا دائىر كىچىككىنە ئۇچۇرنى كۆرسىڭىز پەخرىلىنىپ كېتىسىز. ئەنگلىيەدىكى ۋاقتىمدا تۇۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ پورجابىن دېگەن يېرىدىن 8 ـ ئەسىرلەردە ئۆتكەن مويۇنچۇر قاغان تەرىپىدىن بىنا قىلىنغان ئۇيغۇر قەلئەسى ھەققىدىكى خەۋەرنى كۆرۈپ، ۋەتەن ھەققىدىكى ئۇقۇمۇمدا كېڭىيىش بولغانىدى. تارىخ ئىلمىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيەسىدە نەقەدەر مۇھىملىقىنى مۇشۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. تارىخىي پاكىتلار بىلىش ئۇپۇقىمىزنىڭ سىرتىدا قالغاندا، ئېچىلىشقا تېگىشلىك ھەقىقەتنىڭ ئاچقۇچى بولماي قالىدۇ.

ۋەتەننىڭ پاسىلى ئەقىل قۇۋۋىتىڭىز، غەيرەت ـ شىجائىتىڭىزنىڭ كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ كېڭىيىدۇ. نەزەر دائىرىسى تار، شەخسىيەتچى ئادەملەرنىڭ نەزىرىدىكى ۋەتەن تولىمۇ كىچىك بولىدۇ، نادانلىق ۋە نومۇسسىزلىق ئىسكەنجىسىدە قالغانلارنىڭ تاماق

قاچسى قەيەردە بولسا، شۇ يەرنى ئۆزىنىڭ ۋەتىنى دەپ قارايدۇ، ئۇلار ۋەتەننى تاماق قاچسى ئارقىلىق چۈشىنىدۇ، ئۆز نەپسىگە بولغان تۇتقۇنلۇقتىن قۇتۇلالمىغان ئىنسان ۋەتەنىنى سۈيۈش لايى-قىتىدىن مەھرۇم بولغان بولىدۇ. بىر جەمئىيەتتە بۇنداق قورساق بەندىلىرى كۆپەيسە كەتسە، خەلقنى ئاپەت باسقىنى شۇ.

ساۋاقداشلار، مەن سىلەرگە ۋەتەن توغرىسىدا سۆزلەۋاتىمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن گېپىمنى ۋەتەن ھەققىدىكى تەسىراتىمدىن باشلىدىم. بىر ئادەم سۈيۈملۈك ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ بىر مەزگىل چەت ئەلدە يۈرۈپ، ئۆز ۋەتىنى ھەققىدە چوڭقۇر ئويلانمىسا، ئۇنىڭ سەپرىنى تولۇق غەلىبىلىك بولدى دېگىلى بولمايدۇ. مېنىڭ ۋەتەن توغرىسىدا مەخسۇس توختىلىشمىنىڭ سىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا قانداق زۆرۈرىيىتى باردۇ؟

سىلەر ئالاھىدە بىر دەۋرده ياشاۋاتىسىلەر. ھازىر ئۇچۇر ۋە ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش ئاجايىپ تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. ئىقتىساد ۋە مائارىپ يەر شارىلىشىۋاتىدۇ. دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە كۈچىيىۋاتىدۇ. چوڭ مىللەتلەرنىڭ ئۇنىۋېرسال كۈچىنىڭ تەسىرى كۆپىيىۋاتىدۇ. «مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى» دېگەن ئۇقۇم بىلەن بىللە «مەدەنىيەتلەر دىيالوگى»، «مەدەنىيەتلەرنىڭ تەڭ مەۋجۇت بولۇشى» دېگەندەك سوئاللارمۇ بارلىققا كېلىۋاتىدۇ. كىشىلەر خىرىس بىلەن ئۈمىد بىللە مەۋجۇت دەپ تەسۋىرلىگەن ۋەزىيەت دەل بىزنى ئوراپ تۇرماقتا. سىز تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتكۈزگەندىن كېيىن بېيجىڭ، شاڭخەيلەردە ئوقۇشىڭىز مۇمكىن، بەلكىم كېيىنچە ئامېرىكا ۋە ياۋروپادىكى داڭلىق بىلىم يۇرتلىرىنىڭ بىرىدە ئىلىم تەھسىل قىلىشىڭىز مۇمكىن. روشەنكى، سىز تۇغۇلغان يېرىمدە مەڭگۈ تۇرىمەن دەپ ئېيتالماسلىقىڭىز مۇمكىن. بۈگۈنكى كۈندە «دۇنيانىڭ يەر شارىلىشىشى» دېگەن گەپ پۈرسەتنىڭمۇ يەر شارىلاشقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. قەيەردە خەلقىمىز-گە لازىم بىلىملەر بولسا، ئىمكانقەدەر شۇ يەرگە بېرىپ ئوقۇشى-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كۈنى كېرەك؛ بىزنىڭمۇ دۇنيادىكى داڭلىق بىلىم يۇرتلىرىدا ئىشلەيدىغان ئالىملىرىمىز بولۇشى كېرەك؛ بىزنىڭمۇ دۇنيانىڭ مۇھىم ئىقتىسادىي ئورۇنلىرىدا قەد كۆتۈرگەن خادىملىرىمىز بولۇشى كېرەك. سىلەر مۇشۇنداق ئالىي مەقسەتلەرنى كۆڭلۈڭلارغا پۈكۈپ تۇرۇپ ئوقۇشۇڭلار لازىم. يېقىنقى خەۋەرلەرگە قارىسام، قازاقىستانىنىڭ غالجات مەھەللىسىدە چوڭ بولغان، ئامېرىكىنىڭ بىر ئالىي مەكتىپىتىدە ئىشلەۋاتقان ئۇيغۇر يىگىتى شۆھرەت مۇتەللىپ غول ھۇجەيرە تەتقىقاتىدا قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىسى ئارقىلىق خەلقئارادا چوڭ تەسىر قوزغاپتۇ. ھە دېسىلا كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يەردىن چىقماسلىق ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسابلانمايدۇ. بىر ئۆمۈر ۋەتەندە ياشاپ ئۆزىنىڭ قېرىندىشىغا ھېچ ئىش قىلىپ بەرمەيدىغان ئىنسانلارمۇ بولىدۇ. ئانا يۇرتىدىن ئايرىلىپ چەت ئەلدە تۇرۇپ قېلىش ۋەتەننى تەرك ئەتكەنلىكتىن دېرەك بەرمەيدۇ، چۈنكى چەت ئەلدە تۇرۇپمۇ ۋەتەنگە ئىش قىلىپ بەرگىلى بولىدۇ. ۋەتەندە ياشاپ تۇرۇپ قەلبىڭىزدە ۋەتەن بولمىسا، ۋەتەن ئالدىدا نانكور بولسىڭىز، ۋەتەندە بولالمىسىڭىزمۇ ۋەتەن ئۈچۈن پايدىلىق ئىش قىلسىڭىز، يەنىلا ۋەتەنپەرۋەر بولالايسىز. رۇسىيە شائىرى سالتىنكو شېدرىن: «ۋەتىنى ۋە قېرىنداشلىرىڭنىڭ تەقدىرى بىلەن كارى بولمايدىغان ئىنسانلار ئەڭ خەتەرلىكتۇر» دېگەنىكەن. سىز نەدە بولۇشىڭىزدىن قەتئىينەزەر، ئانا تۇپراقتا بولغان سەممىي رىشتىڭىزنى ئۈزمىسىڭىزلا، بۇ رىشتە سىزنى ئادىمىيلىكنىڭ سۈزۈك بۇلاقلىرىغا ئۇندەپ تۇرىدۇ، ئۆزىڭىزدە ئۇرغۇپ تۇرغان ھاياتىي كۈچنى سېزىپ تۇرىسىز. ئۆزىڭىزدە يېڭى دېموكراتىزملىق ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرىدىن شائىر مۇقىمىي ۋەتەن سېغىنىشىنى تولىمۇ ئوبرازلىق قىلىپ «ئۆزۈم ھەر جايدىمەن، كۆڭلۈم سەندىدۇر» دېگەن ئوتلۇق مىسرانى قالدۇرغان. ئۇنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزىمىزگە تەتبىقلىساق تازا جايىغا چۈشىدۇ. ئادەتتە پەننىڭ چېگرىسى بولمايدۇ. ئۇ پۈتكۈل ئىنسانلارنىڭ ئورتاق بايلىقى، لېكىن ئالىمنىڭ ھامان ۋەتەن

تىنى بولىدۇ. قۇش ھەرقانچە ئېگىز پەرۋاز قىلسىمۇ، ئۇنىڭ ئوزۇقى بىلەن ئۇۋىسى زېمىندا بولىدۇ.

ساۋاقداشلار، مەن سىلەرگە تەرەققىي قىلىش پۇرسىتىنى يەر شارى كەڭلىكىدىن ئىزدەڭلار، لېكىن ۋەتىنىڭلارنى ئۇنتۇماڭلار دەۋاتىمەن. شۇنى ئەسكەرتمەي بولمايدۇكى، ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنىمۇ تەربىيەلەش ۋە پەرۋىش قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ۋەتەنپەرۋەرلىك قەيەردىن باشلىنىدۇ؟ شۇبھىسىزكى، ئۇ ئالدى بىلەن ئائىلىدىن باشلىنىدۇ. بىزنىڭ ئاتا ـ ئانىمىز، تۇغقانلىرىمىز، بوۋا ـ مومىلىرىمىز، ئاندىن قالسا قولۇم ـ قوشنا، مەھەللە ـ كويلىرىمىز ئەڭ بىۋاستە ۋەتەندۇر. بىز مۇشۇ ۋەتەن ئاساسىدا ۋەتەن ھەققىدىكى چۈشەنچىمىزنى تەدرىجىي كېڭەيتىمىز، بېيىتىمىز ۋە ئالىيجاناب پەللىگە كۆتۈرىمىز. مەجەز ـ خۇلقىمىز ئانىمىز بەرگەن سۈت ۋە نان بىلەن شەكىللىنىدۇ، چۈنكى ئانىلار ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئالەمچە مېھرىنى قوشۇپ بېرىدۇ. مەجەز ـ خۇلقىمىز ئاتىمىز بەرگەن غۇرۇر بىلەن بىجىرىملىك ۋە قەتئىيلىككە ئىگە بولىدۇ. ئاتا ـ ئانا بىزنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئوقۇتقۇچىلىرىمىز سۈپىتىدە خاراكتېرىمىزگە ئۆچمەس تامغىلارنى باسىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئۆزىمىز تەۋە بولغان خەلقنىڭ ئۆتمۈشى، ئېسىل ئەنئەنىسى، پارلاق مەدەنىيىتىنى بىلدۈرەلمىسە، بىز بالىلىقتىكى ناھايىتى مۇھىم ئوزۇقتىن مەھرۇم قالغان بولىمىز. ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتىلەرنىڭ تىل ئۇستازى، ئانا تىلىمىزدىكى چوڭقۇر مەنىلىك، ھېسسىياتقا باي سۆزلەرنى پەرزەنتلەر ئاتا ـ ئانىسىدىن ئۆگىنىدۇ. ئانا تىل شۇنىڭ ئۈچۈن قۇدرەتلىككى، ئۇنى بىزگە مېھرىبان ئاتا ـ ئانىلىرىمىز ۋە ئەتراپىمىزدىكى قېرىنداشلىرىمىز مۇھەببەت بىلەن ئۆگەتكەن. تىلىمىزدىكى ھەربىر تاۋۇش، ھەربىر ئاھاڭ بىزگە ئازادىلىك ۋە مۇھەببەت ئەۋجىدىكى شېرىنلىك ئىچىدە سىڭگەن بولىدۇ. بىز ئاتا ـ ئانىلىرىمىز ئارقىلىق سۆيۈشنى ۋە سۆيۈلۈشنى ئۆگىنىمىز، ئۆزىمىزنىڭ ھەرىكىتى، ئىنكاسى، خۇشاللىق ۋە قايـ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

غۇسى بىلەن تەبىئىي ئۆزلىشىپ كەتكەن ھايات بىلىملىرىنى ئۆگىنىمىز، بۇ بىلىملەر بىزنىڭ كېيىنكى سىستېمىلىق پەننىي بىلىملىرىمىزنىڭ خۇرۇجلىرىغا ئايلىنىدۇ.

بىز ئۆسكەن مەھەللە ۋەتەنپەرۋەرلىكلىرىمىزنىڭ يەنە بىر ئۇستازى. بىزنىڭ بالىلىقىمىز مەھەللىمىزدىكى تەبىئىي مەنزىرە، مەھەللىمىزدىكى كىشىلەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى دۇنياسى بىلەن گىرەلىشىپ كېتىدۇ، بىزنىڭ تىلىمىز مەھەللىدىن ئىبارەت بۇ ئىخچام مەدەنىيەت مۇزېيى ئارقىلىق تېخىمۇ بېيىدۇ. غەمسىز بالىلىق بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن مەھەللە ئۆمۈرلۈك ئەسلىمىزگە ئايلىنىپ، خۇشاللىق ۋە لەززەت ئاتا قىلىپ تۇرىدۇ، بىز ئۇنىڭدىن بىر ئۆمۈر روھىي ئوزۇق ئالىمىز، بىر ئۆمۈر ئىلھاملىنىمىز. بىر مىللەتنىڭ تىلىدىكى سۆز بايلىقى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى ھامان شۇ خەلق ياشىغان ماكاننىڭ ئېكولوگىيەسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. بىزدە بىر بالا تۇغۇلسا «ئوغۇلمۇ، قىزمۇ؟» دەپ سوراشنىڭ ئورنىغا «بۆرىمۇ، تۈلكىمۇ؟» دەپ سورايدىغان ئەھۋاللار بار. ئەگەر بۆرە بىلەن تۈلكە خەلقىمىز ياشاپ كەلگەن بۇ مۇقەددەس زېمىندا مەۋجۇت بولمىسا، بىزدە بۆرە بىلەن تۈلكىنىڭ ھاياتى ۋە خۇسۇسىيىتى ھەققىدە ئىنچىكە كۆزىتىش بولمىسا، ئۇلار ھەقىدە قىي تونۇشمۇ بولمايتتى، جۇملىدىن يۇقىرىقىدەك ئىپادىلەشمۇ بولمايتتى. تىل دېگەن ھاياتلىقتىكى كونكرېت ماكان ـ زاماننىڭ مەنۇلىششى سۈپىتىدە بىر مىللەتنىڭ ھايات شەكلىگە ۋەكىلىك قىلىدۇ، شۇڭا بىر مىللەتنىڭ خۇلقىنى ئۇنىڭ تىلىدىن روشەن كۆرۈپ يەتكىلى بولىدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، بالىلىقتا قوبۇل قىلغان تىل بىلەن تەپەككۇر بىزنىڭ كېيىنكى ۋەتەنپەرۋەرلىكىمىزنىڭ گېنىغا ئايلىنىدۇ. بۇ ھەقتە ئاتاقلىق مائارىپشۇناس ماريە مونتېسسورىي: «كىشىلەر ۋايىگە يەتكۈزۈپ سۆزلىيەلەيدىغان بىردىنبىر تىل ــ بوۋاق مەزگىلىدە ئۆگەنگەن ئاشۇ تىلدۇر» دېگەنىدى. بىز باشقا تىللارنى ئانا تىلىمىز ئارقىلىق ئۆ-

گىنىمىز ۋە دۇنياغا يۇزلىنىش مۇساپىمىزنى بىر قەدەم - بىر قەدەمدىن باسىمىز.

ساۋاقداشلار، سىلەر ئۇرۇمچىدە چوڭ بولدۇڭلار. ئۇرۇمچى كۆپ مىللەتتىن تەركىب تاپقان ئارىلاشما مەدەنىيەتلىك شەھەر. سىلەر تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى يېزا - قىشلاقلاردا ياشاۋاتقان قېرىنداشلىرىڭلارغا نىسبەتەن بىرقەدەر ئەۋزەل ئائىلە ۋە مەكتەپ شارائىتىدا يېتىلدىڭلار. مەن سىلەرنىڭ ئائىلە ئەھۋالىڭلارنى ئانچە بىلمەپ كەتمەيمەن، سىلەردىن شۇنى سوراپ باققۇم كېلىدۇ: ئۆيۈڭلاردا كىچىكرەك بولسىمۇ ئائىلە كۈتۈپخانىسى بارمۇ - يوق؟ ئاتا - ئانىڭىز تارىختىكى ھەم ھازىرقى ئالىم - ئەدىبلىرىمىزنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇپ تۇرامدۇ - يوق؟ ئاتا - ئانىڭىز ئائىلەڭلارنىڭ نەسەبنامىسىنى سۆزلەپ بېرەلەمدۇ - يوق؟ ئەگەر يۇقىرىقى شەرتلەر ھازىرلانمىسا، ئائىلىڭىزنىڭ مەنىۋى مۇھىتىنى ھەرگىزمۇ مۇكەممەل دېگىلى بولمايدۇ. بۇنى تولۇقلاش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ ئەڭ ياخشىسى سىز ئاتا - ئانىڭىزدىن تەشەببۇسكارلىق بىلەن سوئال سوراڭ، بۇنداق قىلىش ئۇلارغا قىلغان ياردىمىڭىز بولىدۇ، ئۇلار سوئاللىرىڭىزدىن ئۆزلىرىنىڭ كەمتۈك تەرەپلىرىنى ھېس قىلىدىغان بولسۇن. كىلاسسىك كىتابلار ئەجدادلىرىڭىزنىڭ ئاۋازى، سىز بۇ كىتابلارنى ئوقۇسىڭىز ئەجدادلار بىلەن ئۆزىڭىزنى تۇتاشتۇرالايسىز، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى چۈشىنىدىغان بولسىز، ئۆزىڭىزنى توغرا تارىخىي ئاڭغا ئىگە قىلالايسىز، ئەقىل بۇلىقىڭىز تېخىمۇ ئۇلغىيىدۇ، ئىجادىيەت ھەۋىسىڭىز ئۇرغۇيدۇ. سىز ئىرانىنىڭ 10-، 11 - ئەسىرلەردە ئۆتكەن داڭلىق شائىرى ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىنى بىلىشىڭىز مۇمكىن. ئۇ تۈرك نەسىلىنىڭ سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىي خوراسانغا ھۆكۈمران بولۇپ تۇرغان مەزگىلىدە، پارسلارنىڭ ئەپسانە دەۋرىدىن ئىسلاملىشىش دەۋرىگىچە بولغان تارىخىنى پارس تىلىدا يېزىپ چىقىپ، « شاھنامە» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى تەقدىم قىلىدۇ. شائىر ئۆز ئەمگىكىدىن پەخىر-

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

لەنگەن ھالدا مۇنداق يازىدۇ:

ئوتتۇز يىل مېھنەت ھەم زەخمەتتە قالدىم،
پارسچىدا ئىرانىنى قۇتقۇزۇپ ئالدىم.

فىردەۋسى شۇنى بىلىدۇكى، چېچىلاڭغۇ تارىخ راۋان، ساپ تىل بىلەن رەتلىنىپ، بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلانغاندا، ئۇ ئەۋلادلارنىڭ ئۆزىنى بىلىشى ۋە قەدىر ـ قىممەتنىڭ ئالتۇن بوسۇغىسىنى تەپىشىدىكى يول خەرىتىسىگە ئايلىنىدۇ.

ساۋاقداشلار، ئۇرۇمچى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت مەركىزى بولسىمۇ، خەلقىمىز گە ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلىدىغان دېھقانلار ئامما‌سىنى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرمىسىڭىز ۋەتىنىڭىزنى ھەرگىز تولۇق چۈشىنەلمەيسىز. ۋاھالەنكى، دېھقانلىرىمىز يېزىلاردا. سىز يېزىلارغا بېرىپ باقتىڭىزمۇ؟ يېزىلىرىمىزنىڭ جاپالىق، لېكىن سېخىي قىياپىتىنى كۆرۈپ باقتىڭىزمۇ؟ ئەگەر تېخىچە ئۇنداق قىلىپ بولالمىغان بولسىڭىز، مەن سىزگە تەكلىپ بېرىمەنكى، تەتىلدىكى پۇرسەتلەر دىن پايدىلىنىپ جەنۇب ۋە شىمالدىكى يېزىلارغا بېرىڭ، شۇ چاغدا ۋەتىنىڭىزنىڭ بىپايان قۇچىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالىسىز، خەلقىمىزنىڭ روھىدىكى بايلىقلارنى كۆرۈپ كۆڭلىڭىز لىققىدە بولىدۇ. تەكلىماكان ۋادىسىدىكى ھەربىر يۇرت، ھەربىر شەھەر ئۆزگىچە خىسلەتلەر بىلەن سىزنى رام قىلىۋالىدۇ، سىزگە ھەرقانداق كىتابتا دېيىلمىگەن ھايات مۆجىزىلىرىنى نامايان قىلىدۇ، سىز ئۆگىنىشكە تېگىشلىك نەرسىلەرنىڭ ھەددى ـ ھىسابسىز ئىكەنلىكىنى بايقايسىز. ئۇرۇمچىنىڭ ئېگىز بىنالىرىدىن تورلىشىپ كەتكەن كۆزلىرىڭىز كەڭ دالالارنىڭ باغرىدا ئەركىن قىيغىتىدۇ. سىز ئانا دىيارىڭىزدىكى تاغ ـ دەريالارنى، ئۇنىڭدىكى بايلىقلارنى، خەلقىڭىزنىڭ ياشاش شەكلىنى تۈزۈك چۈشەنمەيلا يىراق ئەللەرگە

كېتتىم قالسىڭىز، كېيىنچە پۇرسەت يارىتىش تېخىمۇ تەس بولىدۇ. چۈنكى، سىز چوڭ بولغانسېرى ئالدىراش بولۇپ كېتىسىز. شۇنداق بىر ئاددىي پىرىنسىپ بار، بىلىپ قويۇشىڭىزنى تەۋسىيە قىلىمەن: ئۆزىنى سۆيۈشنى بىلمىگەنلەر باشقىلارنى تېخىمۇ سۆيىمەيدۇ، ئۆز ۋەتىنىڭ قەدرىگە يەتمىگەنلەر باشقىلارنىڭ ۋەتىنىنىمۇ قەدىرلەشنى بىلمەيدۇ. بۇنداقلار ئۆزىنىڭ قەدرىنى مەڭگۈ باشقىلارغا بىلدۈرەلمەيدۇ. مەن سىزگە بىر ئاددىي ئادەمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى قىممەتلىك تەرەپ ھەققىدىكى بىر مىسالنى دەپ بېرەي، بۇنى بىر ۋەتەندىشىم ماڭا دەپ بەرگەنىدى: «ئىستانبۇلنىڭ بىر قاتناش بېكىتىنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتاتتىم، — دەپ بايان قىلىشقا باشلىدى ئۇ ۋەتەندىشىم، — بىر ئايالنىڭ قويۇق خوتەن شېۋىسىدىكى گەپنى مېنى ئەندىكتۇرۇۋەتتى، ئۇ ئايال مېنىڭ ئۇيغۇرلۇقۇمنى ھەرگىز بىلمەيدۇ، مەنمۇ ئۇ ئايالنى تونۇمايمەن، ئۇ مېنى بىر تۈرك دەپ يول سورىغانىدى، مەن ئۇ ئايالدىن ھەم ھەيران قالدىم، ھەم سۆيۈندۈم. ئۇ ھېچقانداق ئىككىلەنمەيلا ئۇيغۇرچە سۆزلىدى. ئەگەر ئۇ ئاقسۇدا ياكى غۇلجىدا بولغان بولسا ھەيران بولمايتتىم. ئۇ ئۇيغۇرنى ئاتايىتەن ئىزدىمىسە ئۇچراتقىلى بولمايدىغان يات بىر شەھەردە خوتەن پۇراپ تۇرىدىغان تەلەپپۇزدا مەندىن يول سورىدى. قارىسام ئۇ ئايالدا نە تەكەببۇرلۇق، نە خىجىللىقنى كۆرگىلى بولمايتتى، ئەكسىچە ناھايىتى تەبىئىي تۇراتتى. مەن ئۇنىڭغا ئۇيغۇرچە جاۋاب بېرىپ يولنى چۈشەندۈردۈم. ئۆزۈم شۇنداق ھاياجانلىنىپ كەتتىم.»

مانا بۇ خەلقىمىزدىكى ساپ دىللىق. ئىشىنىمەنكى، ئۇ ئايال ئىستانبۇلغا بىر تۇرىكە ئۇچراپ قالغان بولسىمۇ غەرىزىنى ئۇقتۇرالىغان بولاتتى. بىر سودىگەر ئۇيغۇرچە سۆزلەپ يۈرۈپ ئالمۇتا، بىشكەك، تاشكەنت، ئاشخاباد، باكۇ، ئىستانبۇللاردا نان تېپىپ يېيەلىگەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئەگەر سىز ئانا تىلىڭىزغا پىششىق بولۇپ، خەنزۇچە تىلغىمۇ ماھىر بولسىڭىز، كېيىن

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئىنگلىز تىلى قاتارلىق چەت تىللارنىمۇ ئۆگەنسىڭىز، سىز ياشىيالايدىغان مۇھىت ھەسسىلەپ كېڭەيگەن بولىدۇ. سىز كۆپ تىلىلىقلىشىش دەۋرىدە ياشاۋاتىسىز. ئۆزىڭىز بىلەن ئۆزگىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا ھۆرمەت مۇناسىۋىتىنى قانداق يارىتىسىز؟ بۇ سىلەردەك ئەۋلادلارنىڭ ئالدىغا قويۇلغان چوڭ مەسىلەن. تىل — بىلىملەر خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچى، ئادەم بىلەن ئاچقۇچنىڭ مۇناسىۋىتىدە ئادەم بەلگىلىگۈچى ئامىل، ئاچقۇچنى نېمىگە ئىشلىتىسىز؟ بۇ، غايە مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

ساۋاقداشلار، سىز ئانا يۇرتىڭىزدىن ئايرىلغان ھامان ۋەتەن ۋە تىل مەسىلىسى شۇ ھامان ئايدىڭلىشىدۇ. بۇلارنى توغرا ھەل قىلماي تۇرۇپ مۇۋەپپەقىيەتتىن سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. شۇڭا، مەن بۈگۈن بۇلار ھەققىدە توختالدىم. يول ماڭغانسېرى ئېچىلىدۇ، دېگەن گەپ بار. سىلەر زېرەك ھەم چېچەن، نۇرغۇن نەرسىنى ئاستا ـ ئاستا بىلىۋالىسىلەر. ئاخىرىدا مەن سىلەرنىڭ تېنىڭلارغا سالامەتلىك، ئۆگىنىشىڭلارغا ئۈتۈق، تۇرمۇشۇڭلارغا بەخت تىلەيمەن، زەپەر سىلەرگە يار بولسۇن.

تىڭشارمەنلىرىمگە رەھمەت.

2007 ـ يىلى دېكابىر

تەرجىمە ئەسەرلەر

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

پەلسەپىۋى نەسرلەر

ئىلاۋە: نەسر ئەسلىدە بىر قېتىملىق ئىدىيە مەشقى. ئۇنىڭ گەۋدىسى كىمياگەرلەرنىڭ قازىنىدەك ھەممە خۇرۇجنى ئېرىتىپ، يېڭى مەھسۇلاتلارنى ياسايدۇ. ھېچكىم تېخى نەسرنىڭ مۇقىم شەكلى ھەققىدە ئېنىق بىرنەرسە دېمىدى. مېنىڭچە، نەسرنىڭ بىرەر مۇقىم قېلىپى يوق. ئۇ ژانىرلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كەپسىز ژانىر. ھازىرقى دەۋردە نەسىر بىلەن شېئىر بىر - بىرى بىلەن سىڭىشىپ كەتتى.

ئۇيغۇر نەسرچىلىكى ئۆزىگە خاس تەرەققىيات تارىخىنى يارىتتى. بىراق بىزنىڭ نەسرلىرىمىزدە ئىندىۋىدۇئال پىكىرنىڭ نامرات بولۇشى بىلەن بىللە، يەنە شەكىل تەۋەككۇلچىلىكىمۇ يوق ھېسابتا بولۇپ كەلدى. لىرىك نەسر دېسە ھېسسىياتنى بىۋاستە تاپشۇرۇشنىڭ سۈيۈق، بىمەززە ئىستىلىرى ئادەتكە ئايلاندى. مۇقامدا غەمكىنلىك، يېغلاڭغۇلۇق ئېغىر بولۇپ، گويا بۇرۇقتۇرما ئايالالارنىڭ ئاجىز نىداسىغا ئوخشاش تەسىرات بېرىدۇ. بىزگە ياسانچۇق نامراتلىقنىڭ ھاجىتى يوق.

تۆۋەندىكى نەسرلەر ھەققىدە ئويلىنىشقا تۇرتكە بولسا ئەجەب ئەمەس.

— تەرجىماندىن

ئۆمۈچۈك توری

ئاكۇتاگاۋا لیۇنوسكېي* (ياپونىيە)

1

مۇنداق بىر ئىش بولغانكەن. ساكيامۇنى جەننەتتىكى نىلۇپەر كۆلىنىڭ بويىدا سەيلە قىلىۋاتقانكەن، كۆلدىكى نىلۇپەر گۈللىرى قاشتېشىدەك غۇبارسىز ئىدى. ئوتتۇرىدىكى زەر رەڭ گۈل چېچە-

* ئاكۇتاگاۋا لیۇنوسكېي (1892 — 1927) ياپونىيە يازغۇچىسى. ئۇنىڭ «راشومون»، «توشىشون»، «بۇرۇن» قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلىرى بار.

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

دىن گۇپۇلدەپ پۇراۋاتقان خۇش پۇراقلارنى تەسۋىرلەشكە تىل يەتمەيتتى. شۇ تاپتا جەننەتتە دەل سەھەر ئىدى.

بىرپەستىن كېيىن، ساكيامۇنى كۆل بويىدا توختىدى ۋە نەپىلۇپەر يوپۇرماقلىرى بىلەن چۈمكەلگەن سۇنىڭ ئۈستىدىكى ئەھۋالغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. جەننەتتىكى بۇ نەپىلۇپەر كۆلىنىڭ ئاستىدا دوزاخ بار ئىدى. سۇ زۇمرەتتەك سۈزۈك بولۇپ، ئاخىرەت دەريالىسى* ۋە يېڭىنە تاغلارنى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى.

دوزاخنىڭ ئاستىدا كەندىاتا ئىسىملىك بىر ئەر باشقا گۇناھ ئەھلىلىرى بىلەن بىللە قىمىرلاپ يۈرەتتى. كەندىاتا ئادەم ئۆلتۈرۈش ۋە ئوت قويۇشتەك ئىشلارنى قىلغان بىر قاراقچى ئىدى. ئەمما ئۇنىڭ بىر ساۋابلىق ئىشى بار. كەندىاتا ئورماندا كېتىۋېتىپ، يول بويىدا ئۆمىلەپ يۈرگەن كىچىك بىر ئۆمۈچۈكنى كۆرۈپ ئۇنى چەيلىۋەتمەكچى بولغانىدى. «ياق، ياق» دېدى ئۇ ئىچىدە، «ئۆمۈچۈك شۇنچە ئەرزىمەس نەرسە بولسىمۇ، بەربىر جانلىق. ئۇنىڭ ھاياتى بۇنداق ئاخىرلاشسا، تولىمۇ ئېچىنىشلىق بولمامدۇ.» كەندىاتا شۇنداق قىلىپ ئۆمۈچۈكنى ئۆلتۈرمىگەنىدى.

ساكيامۇنى دوزاخقا نەزەر تاشلاپ تۇرۇپ، كەندىاتانىڭ ئۆمۈچۈكنى قۇتقۇزۇۋالغىنىنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ كەندىاتانىڭ بۇ ساۋابلىق ئىشىغا جاۋابەن، كەندىاتانى دوزاختىن قۇتقۇزماقچى بولدى. ساكيامۇنى يېنىغا قارىسا مەرمەر تاشتەك نېلۇپەر يوپۇرمىقىدا بىر جەننەت ئۆمۈچۈكى نەپىس تورلىرىنى يېيىپ تۇراتتى. ساكيامۇنى ئۆمۈچۈك تورىنى ئېلىپ ئاپپاق نېلۇپەرلەر ئارىسىدىن ھېلىقى دوزاخنىڭ تەكتىگە ساڭگىلاتتى.

---

* ئاخىرەت دەريالىسى — بۇددا رىۋايەتلىرىدىكى ئۇ دۇنيا سەپىرىدە دۇچ كېلىدىغان بىر دەريا. دەريانىڭ بەزى يەرلىرى شىددەتلىك، بەزى يەرلىرى ئۇلۇغ بولىدىكەن. پانىي ھاياتتىكى قىلمىشلارغا ئاساسەن دەريانىڭ ئۆتكەللىرىمۇ ئوخشىمايدىكەن.

2

بۇ يەر دەل دوزاخنىڭ ئاستىدىكى قان كۆلى ئىدى. كەنداتا باشقا گۇناھكارلارغا ئوخشاشلا قان كۆلىدە گاھ چۆكەتتى، گاھ لەيلەيتتى. ئەتراپ قاراڭغۇ بولۇپ، بەزى نەرسىلەر خىرە ـ شىرە كۆرۈنگەندەك بولاتتى، ئەسلىدە بۇ يېڭىنە تاغدىكى يېڭىلىقردىن چاقنىغان شولىلار ئىدى. بۇ يەردىكى ۋەھىمىنى تەسۋىرلەپ بېرىش مۇشكۈل ئىدى. ئەتراپ گۆرستاندەك جىمجىت، گۇناھكارلارنىڭ زەئىپ نىدالىرى ئۇشتۇمتۇت قۇلاققا كىرىپ قالاتتى. دوزاخ بەندىلىرى ھەر خىل ئازابتىن تولىمۇ ھالسىراپ كەتكەچكە، يىغلاشقىمۇ قۇربى يەتمەيدىغان بولۇپ كېتىشكەنىدى. قان ئىچىدە تۇنجۇقۇۋاتقان قاراقچى كەنداتامۇ ئۆلۈم خەۋپىدىكى پاقىدەك تېپىرلايتتى.

بۇ چاغدا مۇنداق ئىش بولدى. كەنداتا ئىختىيارسىز ھالدا قان كۆلىنىڭ ئوستىگە قارىغانىدى، كۈمۈش رەڭ بىر تال ئۆمۈچۈك توري يىراق ئېگىزلىكتىن جىمجىت قاراڭغۇلۇقنى شۇڭغۇپ ئۆتۈپ، گويا باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئېھتىيات قىلغاندەك غۇۋا نۇر چېچىپ ئۆزىگە قاراپ تېزلىك بىلەن چۈشۈۋاتقانىدى. كەنداتا بۇنى كۆرۈپ چاۋاك چېلىپ كەتتى. ئۆمۈچۈك تورىغا يامىشىقاندا، دوزاختىن چىقىپ كەتكىلى بولاتتى. ھەتتا ئىش ئوڭدىن كەلسە جەننەتكىمۇ كىرىپ كەتكىلى بولاتتى. شۇ چاغدىلا يېڭىنە تاغقا چىقىش، قان كۆلىگە چۈشۈشتەك ئازابلىق تەقدىردىن قۇتۇلغىلى بولاتتى.

كەنداتا ئۆمۈچۈك تورىنى مەھكەم تۇتۇپ، كۈچىنىڭ بارىچە يۇقىرىغا ئۆرلەشكە باشلىدى. ئۇ ئەسلىدە قاراقچى بولغاچقا، ئۇنداق ئىشلارغا ماھىر ئىدى.

دوزاخ بىلەن جەننەتنىڭ ئارىسى نەچچە ئون مىڭ چاقىرىم بولغاچقا، چىقىپ كېتىش ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىدى. كەنداتا ئازراق

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۆرلەپ ھېرىپ كەتكەچكە، قوللىرىنى يۆتكىگۈدەك ھالى قالمىدى. ئۇ ئامالسىز ئارام ئالماقچى بولدى ـ دە، تورنى چىڭ تۇتۇپ، يىراقتا قالغان تۆۋەنگە قارىدى.

ئۇنىڭ تىرىشچانلىقى زايە كەتمىگەنىدى. قان كۆلى ئىلغا قىلغىلى بولمايدىغان قاراڭغۇلۇقنىڭ ئىچىدە قېپقالغانىدى. غۇۋا چاقناپ تۇرغان يىڭنە تاغمۇ پەستە قالغانىدى. ئەگەر ئۇ مۇشۇنداق ئىلگىرىلەۋەرسە دوزاختىن چىقىپ كېتىش ئويلىغاندىنمۇ ئاسان بولاتتى. كەنداتا ئۆمۈچۈك تورىنى قوللىرىغا ئالماپ تۇرۇپ، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى كۆرۈلۈپ باقمىغان شادىيانە ئاۋازى بىلەن «ئەجەب ياخشى بولدى، ئەجەبمۇ ياخشى بولدى» دەپ تۇۋلاپ كەتتى. ئۇ شۇنداق قارىۋىدى، سان ـ ساناقسىز گۇناھكار ئۆمۈچۈك تورىغا يا-مىشىپ خۇددى چۈمۈلىلەردەك چىقىۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ؟ كەنداتا بۇلارنى كۆرۈپ ھەيران بولدى ھەم ئەنسىرىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئېغىزى ئېچىلىپ قالدى، كۆز قارىچۇقلىرى پىل-دىرلاپ تۇراتتى. بۇ ئىنچىكە ئۆمۈچۈك توری كەنداتانىڭ ئۆزىنى ئاران كۆتۈرۈۋاتسا، ئۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنى قانداقمۇ كۆتۈرەلىسۇن؟ ئەگەر تور ئۇزۇلۈپ كەتسە، ھەممىدىن مۇھىم بولغىنى ئۇ-زۇمۇ دوزاختا چۈشۈپ كېتىمەن ئەمەسمۇ. ئۇنداق بولسا ھەرگىز بولمايدۇ. نۇرغۇن گۇناھكار تورغا يامىشىپ چىقىپ كېلىشەتتى، كەنداتا «دەرھال ئامال قىلمىسام تور ئۇزۇلۈپ كەتسە دوزاختا چۈ-شۈپ كېتىمەن» دەپ ئويلىدى.

شۇنىڭ بىلەن كەنداتا: «ئەي گۇناھكار بەندىلەر، بۇ ئۆمۈچۈك توری مېنىڭ! كىم سىلەرنى ئېسىلسۇن دەپتۇ. چۈشۈپ كېتىڭلار! دەرھال چۈشۈپ كېتىڭلار!» دەپ ۋارقىرىدى. دەل شۇ چاغدا بايىدىن بېرى ھېچنېمە بولمىغان ئۆمۈچۈك توری كەنداتا تۇتقان يەردىن «پىسسىدە» ئۇزۇلۈپ كەتتى. كەنداتا ئامالسىز قالدى. ئۇ دەقىقە ئىچىدىلا پىرقىراپ ھېلىقى زۇلمەتلىك دوزاخنىڭ ئاستىغا بېشى-

چىلاپ چۈشۈپ كەتتى.

جەننەتتىكى يېرىم - يارتا ئۆمۈچۈك توري نۇر چاچقان هالدا ئاي - يۇلتۇزسىز بوشلۇقتا ساڭگىلاپ قالدى.

3

ساكيامۇنى جەننەتتىكى نېلۇپەر كۆلىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ يۇقىرىقى ئىشنى باشتىن - ئاخىر كۆزىتىپ تۇردى. كەنداتا دوزاخ-تىكى قان كۆلىگە خۇددى تاشتەك چۈشۈپ كەتكەندە، ساكيامۇنىڭ چىرايى قايغۇلۇق تۇس ئالدى - دە، سەيلىسىنى داۋام قىلدۇردى. كەنداتانىڭ پەقەت ئۆزىنىلا قۇتۇلدۇرۇشتەك يامان نىيىتى تۇپەيلىدىن دوزاخقا قايتىدىن مەھكۇم بولۇشى ساكيامۇنىنىڭ مۇبارەك نەزىرىدە ئېچىنىشلىق هەم رەزىل ئىش ئىدى.

جەننەتتىكى نېلۇپەر ئىپادىسىز ئىدى. نېلۇپەرلەرنىڭ قاشتىشىدەك سۈزۈك گۈللىرى ساكيامۇنىنىڭ پۇتىنىڭ چۆرىسىدە يەڭگىل تەۋرىنەتتى. نېلۇپەر گۈلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گۈل چاڭلىرىدىن چىقىۋاتقان خۇش پۇراقنى تەرىپلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى. جەننەتتە چۈش بولاي دەپ قالغانىدى.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تېلېفوندىكى دوستلۇق

جېنس مايكول بىچ (ئامېرىكا)

دوستسىز ھايات ــ تەنھا ئۆلۈم.
ــ ئىسپان خەلق ماقالى

نومۇرنى تېخى بېسىپ بولمايلا، خاتا باسقانلىقىمنى سەزدىم. قارشى تەرەپنىڭ تېلېفونى ئىككىنچى قېتىم جىرىڭلىغاندا تۇرۇپكا ئېلىندى.

ــ خاتا بېرىپسەن، ــ دېدى قوپال، بوم بىر ئاۋاز، ئاندىن تۇرۇپكىنى قويۇۋەتتى. قىزىق ئىش، مەن يەنە شۇ نومۇرنى باستىم.

ــ خاتا بېرىپسەن دېدىمغۇ! ــ ۋارقىرىدى ھېلىقى ئاۋاز. تېلېفون تىرىقلاپ ئۇزۇلۇپ قالدى.

ئۇ مېنىڭ خاتا تېلېفون بەرگىنىمنى قانداق بىلسۇن؟ ئەينى چاغدا مەن نيۇ يورك شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدە ئىشلەۋاتاتتىم. بىر ساقچى سەزگۈر ۋە قىزىققان بولۇشى كېرەك ئىدى. مەن ئۇچىنچى قېتىم تېلېفون قىلدىم.

ــ ھەي، بۇ سەنمۇ، ــ دېدى ھېلىقى ئادەم، ــ يەنە سەن ئىكەنسەنغۇ؟

ــ ھەئە، مەن، ــ دېدىم مەن، ــ مەن تېخى گەپ قىلماي تۇرسام، سىز مېنىڭ خاتالاشقانلىقىمنى قانداق بىلسىز؟

ــ بۇنى ئۆزۈڭدىن سورا، ــ تۇرۇپكا يەنە تاشلاندى.

بىردەمدىن كېيىن تۇرۇپكىنى قولغا ئالدىم ــ دە، يەنە تېلېفون قىلدىم.

ــ سەن تېخى بىلمىدىڭمۇ؟ ــ سورىدى ئۇ مەندىن.

ـــ قارىغاندا سىزگە ھېچكىم تېلېفون بېرىپ باقمىغانىدەك تۇرىدۇ.

ـــ توغرا، ـــ تېلېفون تۆتىنچى قېتىم ئۇزۇلدى. مەن كۈلۈپ كېتىپ يەنە تېلېفون قىلدىم.

ـــ نېمە قىلماقچىسەن؟ ـــ سورىدى ئۇ مەندىن.

ـــ مەن تېلېفون ئارقىلىق ھال سورىماقچى ئىدىم.

ـــ ھال سورىماقچى؟ نېمە ئۈچۈن؟

ـــ چۈنكى سىزگە ھېچكىم تېلېفون بېرىپ باقماپتۇ. مەن تېلېفون بېرىپ قويايى دېگەنىدىم.

ـــ ھە، تىنچمۇسەن، ئۆزۈڭ كىم؟

مەن بەرگەن تېلېفون ئاخىر قوبۇل قىلىندى. ئۇ مەن بىلەن سۆزلەشتى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ كىملىكىنى سورىدىم.

ـــ مەن ئادولف مېس بولىمەن. 88 ياشقا كىردىم. 20 يىلنى قوشۇپ كەلسىمۇ، خاتا بېرىلگەن تېلېفون بۇگۈنكىدەك كۆپ چىقمايدۇ، ـــ بىز تەڭلا كۈلۈپ تاشلىدۇق.

بىز تېلېفوندا ئون مىنۇت پاراڭلاشتۇق. ئادولفنىڭ نە ئائىلىسى، نە دوستى يوق ئىدى. يېقىنلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇ دۇنياغا كېتىپ بولۇشقانىدى. ئارىمىزدىكى بىر ئورتاقلىقنى ھېر ئىككىمىز بايقىدۇق. ئۇ نىيۇ يورك ساقچى ئىدارىسىدە 40 يىلغا يېقىن ئىشلەپتۇ. ئۇ ساقچى ئىدارىسىدە لېفت باشقۇرغۇچى بولغاندىكى ئىشلارنى سۆزلىگەندە ئۇنىڭ ئاۋازى يېقىملىق بولۇپلا قالماي، يەنە ئىنتايىن دوستانە. مەن ئۇنىڭدىن «يەنە تېلېفون بەرسەم بولامدۇ؟» دەپ سورىدىم.

ـــ سەن نېمە ئۈچۈن ماڭا تېلېفون بەرمەكچى بولۇپ قالدىڭ؟ ـــ سورىدى ئۇ تەئەججۈپ بىلەن.

ـــ ھە، بىز تېلېفوندا دوستلاشساقمۇ بولىدۇ، سىز بىلىسىزغۇ، خۇددى خەت ئارقىلىق دوست بولغانلاردەك.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۇ ئىككىلەندى. «مەن يەنە بىر دوستۇمنىڭ بولۇشىدىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپمۇ كەتمەيمەن.» ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن مەجبۇرلىنىش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن ئادولفقا تېلېفون قىلدىم. بىرقانچە كۈندىن كېيىن يەنە ئالاقىلەشتىم. ئۇ بىرىنچى، ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشلىرىدىكى ئەسلىمىلىرىنى، ھەيدىنبورگ پاجىئەسىنى ۋە باشقا تارىخىي ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ تېلېفون بېرىشى ئۈچۈن مەن ئائىلەم ۋە ئىشخانامنىڭ تېلېفون نومۇرىنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ كۈندە دېگۈدەك تېلېفون قىلىپ تۇردى.

بۇ پەقەت بىر يالغۇز بوۋايغا قارىتا ھېسداشلىقىم ئەمەس. ماڭا نىسبەتەن ئادولف بىلەن سۆزلىشىش ناھايىتى مۇھىم ئىدى. چۈنكى مېنىڭ ھاياتىمدا بىر كەملىك بار ئىدى. مەن دارىلئېتامدا چوڭ بولۇپ، كېيىن بىرى تەرىپىدىن بېقىۋېلىنىدىم. ئەزەلدىن دادام بولغان ئەمەس. بارا ـ بارا مەن ئادولفنىڭ دادامغا ئوخشاشلا مۇھىملىقىنى ھېس قىلدىم. مەن ئۇنىڭغا خىزمىتىم ۋە كېچىلىك ئوقۇشۇم ھەققىدە سۆزلەپ بەردىم.

ئادولف ئاستا ـ ئاستا ماڭا مەسلىھەتچى بولۇپ قالدى. بىر قېتىم ئۇنىڭغا باشلىقىم بىلەن زىددىيىتىمنى سۆزلەپ بەردىم. «مەن ئۇنىڭ بىلەن چوقۇم سۆزلىشىمەن» دېدىم مەن يېڭى دوستۇمغا.

ـــ نېمىگە ئالدىرايسەن؟ ـــ ئادولف مېنى ئاگاھلاندۇردى، ـــ ئازراق ۋاقىت ئۆتسۇن، سەنمۇ مېنىڭ قۇرامىمغا كەلگەندە ۋاقىتنىڭ ھەممىگە قادىر ئىكەنلىكىنى بىلىسەن، ئەگەر ئەھۋال ناچارلىشىپ كېتىۋەرسە، ئاندىن سۆزلەشسەڭمۇ بولىدۇ.

بىز خېلى ۋاقىت جىم بولۇپ كەتتۇق.

ـــ سەن بىلىسەن، ـــ دېدى ئۇ مۇلايىملىق بىلەن، ـــ سەن بىلەن بالام بىلەن سۆزلەشكەندەك سۆزلىشىۋاتىمەن. بىر ئۆمۈر ئائىلەم ۋە بالىچاقامنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىپ كەلدىم. سەن تېخى

ياش، بۇنى چۈشەنمەيسەن.

ــ ياق، چۈشىنىمەن. مەنمۇ ئائىلەم ۋە دادامنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن. لېكىن مەن بۇلارنى ھېچكىمگە تىنمىدىم. چۈنكى ئىچىمدىكى دەردلىرىمنى باسالماي قېلىشىمدىن ئەنسىرەيتتىم.

بىر ئاخشىمى ئادولف ماڭا 89 ياشقا كىرگەن كۈننىڭ كېلىپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. مەن تاختاي سېتىۋېلىپ ئۈزۈنلۈقى بەش ئىنگلىز سۈڭى، كەڭلىكى ئىككى ئىنگلىز سۈڭى كېلىدىغان كار-توچكىنى سىزىپ لايىھەلىدىم. ئۈنىڭغا 89 تال شام قادالغان تورتنى سىزدىم. ئاندىن خىزمەتداشلىرىمنىڭ ئىمزاسىنى قويدۇردۇم، يۇز-لەپ ئادەم ئىمزا قويدى. ئادولف چوقۇم خۇشال بولاتتى.

بىز تېلېفوندا سۆزلەشكەنگە تۆت ئاي بولۇپ قالدى. كۆرۈشۈش پەيتىمىزمۇ بولۇپ قالدى دەپ ئويلىدىم ــ دە، كارتوچكىنى بىۋاسىتە ئۆزۈم تەقدىم قىلماقچى بولدۇم.

مەن ئادولفقا ئۆزۈمنىڭ باردىغانلىقىمنى خەۋەر قىلدىم. شۇ كۈنى ئەتىگەنده ماشىنام بىلەن بېرىپ، ماشىنامنى سىرتتا توختاتتىم. بىناغا كىرگىنىمده بىر پوچتكەش زالدا خەت ــ چەك تارقىتىۋاتاتتى. مەن ئادولفنىڭ پوچتا ساندۇقىنى ئىزدەۋاتسام، پوچتكەش ماڭا قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ئەنە، ئادولفنىڭ ئىسمى. بىرىنچى قەۋەت H ئۆي. مەن شۇ تاپتا يىگىرمە ئىنگلىز چىسى ئارىلىقتا تۇرۇۋاتاتتىم.

قەلبىم ھاياجاندىن تېپچەكلەپ كەتتى. «بىز يۇزلەشكەنده تېلېفوندىكىدەك ھېسسىياتتا بولارمىزمۇ؟» بىر گۇمان يۈرىكىمگە نەشتەردەك تەگدى. ئەينى دەۋرده دادام مېنى تاشلاپ كەتكەندەك ئۇمۇ مېنى تاشلاپ كېتىشى مۇمكىن. مەن ئىشىك قوڭغۇرىقىنى يەڭگىل باستىم، جاۋاب بولمىدى، كۈچەپ باستىم. پوچتكەش ماڭا قاراپ:

ــ بۇ ئۆيده ئادەم يوق، ــ دېدى.

ــ بىلىمەن، ــ دېدىم مەن ئۆزۈمنى ھاماقەتتەك سېزىپ، ــ

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئەگەر ئۇنىڭ قوڭغۇراقىغا بولغان مۇئامىلىسى تېلېفونغا بولغان مۇ-ئامىلىسىگە ئوخشاشلا بولسا، مەن كۇنبويى باسمەن.

— سەن ئۇنىڭ تۇغقىنىمۇ؟

— ياق، دوستى بولمەن.

— تولىمۇ ئەپسۇس، — دېدى ئۇ تىنچ ھالدا، — مىس ئەپەندى ئالدىنقى كۇنى ۋاپات بولدى.

— ۋاپات بولدى؟ ئادولف؟ — شۇ تاپتا نېمە دېيىشىمنى بىل-مىدىم. مەن گۇمان ۋە ئەندىكىش ئىچىدە تۇرۇپ قالدىم.

مەن ئاستا ـ ئاستا ھالىمغا كېلىپ، پوچتىكەشكە رەھمەت ئېيتتىم ـ دە، يېنىپ چىقتىم. چۇش بولاي دەپ قالغانىدى. ماشـ-ىنا تەرەپكە كېتىۋېتىپ كۆزلىرىم ياشقا تولدى.

كوچىنىڭ بىر تەرىپىدىكى چېركاۋنى كۆردۇم. «تەۋرات» تىكى «دوستلار بىر ـ بىرىنى مەڭگۇ ياخشى كۆرىدۇ» دېگەن ئىبارە كۆزۈمگە چۇشتى. ۋاپات بولغاندىن كېيىن تېخىمۇ شۇنداق بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. شۇنى تونۇغاندەك بول-دۇقكى، ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن ياكى كىشىنى ھەسرەتكە سا-لىدىغان ئۆزگىرىشلەر ھاياتلىقتا ئەسلىدە بار بولغان گۈزەل-لىكنى ھېس قىلدۇرىدۇ. شۇ تاپتا ئادولفنىڭ ماڭا نەقەدەر يې-قىنلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلىۋاتاتتىم. بۇ ئەسلىدە قى-يىن ئىش ئەمەس ئىكەن، كېيىنكى نۆۋەتتە يەنە دوستۇمغا تې-خىمۇ ئاسان يېقىنلىشىمەن.

ئىسسىق بىر ئېقىم ۋۇجۇدۇمدا ئاققاندەك بولدى. مەن ئادولف چالنىڭ ئاۋازىنى ئىشتىكەندەك بولدۇم: «خاتا بېرىپسەن!» كېيىن ئۇ مېنىڭ نېمە ئۈچۈن تېلېفون قىلماقچى بولغانلىقىمنى سورىدى.

«چۇنكى سەن مەن ئۇچۇن ناھايىتى مۇھىم، ئادولف» دېدىم مەن ئۇنلۇك قىلىپ، بىراق ھېچكىم ئاڭلىمىدى. «چۇنكى مەن سېنىڭ دوستۇڭ.»

مەن ئېچىلمىغان كارتوچكىنى ماشىنىنىڭ كەينىگە قويۇپ، رولنىڭ ئالدىدا ئولتۇردۇم. ماشىنىنى ھەيدەشتىن بۇرۇن كەينىگە قاراپ: «ئادولف» دېدىم پەس ئاۋازدا، ــ مەن خاتا تېلېفون بەرمىدىم، ئۇنى ساقلا بەرگەن.»

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سەنئەتكار

بۇدېل (فرانسىيە)

ھەقىقىي سەنئەتكارنىڭ قەلبى تەنھادۇر... ئۇنى ھېچكىم چۈشەنەلمەيدۇ؛ ئەزرائىل چاقىرغاندا، ئۇنىڭ كۆزىدە چاقنىغان نۇرلارغا، يۇلتۇزلارغا تولغان قەلبىگە ھېچكىم دىققەت قىلغان ئەمەس.

سەنئەتكار ئۆز ھاياتىدىكى ئەڭ ئۇلۇغ تەرەپلەرنىڭ جەۋھىرىنى سۈمۈرۈپ، ئۆزى بايقىغان گۈزەللىكنى باشقىلارغا ھېس قىلدۇرىدۇ. ھايات ئۇچقاندەك غايىب بولىدۇ، سەنئەتكار پارلاق كۈندۈزنى كۆرۈشكە ئۇلگۈرمەيلا كېچە تېزلا يېتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئىجادىيىتى تېخى باشلانمىغان بولىدۇ.

تۈيۈق يولغا كىرىپ قېلىشنىڭ سەۋەبىنى ئاختۇرۇش ئۇچۇن، ئۇنىڭ ئۇستىدە پىكىر قىلىش ئۇچۇن، ئازابنىڭ سىناقلىرىنى قوبۇل قىلىش ئۇچۇن ۋاقىت زۆرۈر، ھايات جەريانىدا پەيدا بولغان ئازاب ۋە خۇشاللىقنى كۆرۈپ يېتىش تېخىمۇ زۆرۈر.

كىشىلەر ئىجاد قىلىشقا تەشنا، ئۇلار زېمىننىڭ سالماق چاقىرىقلىرىغا قۇلاق سېلىشنى ياخشى كۆرىدۇ، بۇ ئاۋاز بىزنىڭ ئېڭىمىزنى چەكسىز بوشلۇققا، پىلانېتالاردىن چىققان خىيالىي مۇزىكىلارنىڭ دولقۇنىغا ئېلىپ كىرىدۇ.

كىشىلەردىن ئايرىلىپ يېگانە يۈرەلەيدىغان، زېرىكىشكە بەرداشلىق بېرەلەيدىغان كىشىلەرلا ۋاقىتنى قەدىرلەشنى بىلىدۇ. ئۇلار كىشىلىك ھاياتنىڭ ئاسانلا تۈگەيدىغانلىقىنى، ۋاقىتنىڭ رەھىمسىزلىكىنى چوڭقۇر چۈشىنىدۇ. كىشىلەرگە قەلبىمىزنىڭ دەرۋازىسىنى كەڭ ئاچايلى، ئۇلارغا ئەجرىمىزنى كۆرسىتەيلى، شۇ

چاغدىلا روھىيەتتىكى سىرىغا يېتەلەيمىز!

دۇنيا بىزنى چۈشەنمىگەنىكەن، ئەلۋەتتە بىزمۇ دۇنيانى بىلمىگەن بولىمىز. بىزدە ئۆلچەم يوق، سېلىشتۇرىدىغان ۋە ئەينەك قىلىدىغان كاتېگورىيەمۇ يوق. شۇنداق ئىكەن، كۆزىمىزنى يوغان ئېچىپ، خاتالىقىمىزغا ھەر ۋاقىت دىققەت قىلايلى.

ئادەمنىكى ھەقىقەتنى كۆرۈشكە تەقەززا بولغان پەيتى دەل تەقدىر بىلەن ئېلىشىشقا باشلىغان ۋاقتىدۇر. بۇنداق ھەقىقەت ئىنسان ئۈچۈن ئېيتقاندا گويا پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇركۈتكە، كۆرۈنگەن گۈزەل قۇياشقا ئوخشايدۇ.

ساماداىكى بۇركۈت ئۆزىنىڭ مەغرۇر ۋە سۇربەت تۇرقى بىلەن قوڭۇر رەڭ چاقناش پەيدا قىلىدۇ، ئۇ ئالتۇندەك چاقناپ تۇرغان قۇياشقا ئىنتايىن چوقۇنىدۇ. ئۇنىڭ كۆزى ئۆتكۇر، ئۇ كۆزىدىن تىز ساتتىنلا چاقناپ چىققان نۇر بىلەن قۇياش يالقۇنىغا جەڭ ئېلان قىلىدۇ. ئۇ كۆزنى قاماشتۇرىدىغان ئاپتاپتىن قۇياشنىڭ بەكمۇ يۇقىرىسەك، بەكمۇ يىراق ۋە بەكمۇ چوڭلۇقىنى، ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشنىڭ مۇشكۈل ئىكەنلىكىنى غۇۋا ھېس قىلىدۇ. لېكىن ھېچ ئىككىلەنمەستىن قانىتىنى كېرىپ، قەلبىدىكى قۇياشقا قاراپ ئۇچىدۇ.

ئېگىزگە ۋە يىراقىا ئىنتىلىش بۇركۈتنىڭ خىسلىتى، سەنئەتكارنىڭ خىسلىتىمۇ ئەنە شۇنداق. بۇركۈت ئاسماننى قاقىدۇ، ئۇقىيادەك بىرپەس ئۇچۇشتىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنى قۇياشقا تېخىمۇ يېقىنلاشقاندەك ھېس قىلىدۇ ـ دە، يېتىپ بارالىغان پەللىسى ئۈچۈن چىن دىلىدىن پەخىرلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ زەڭگەر ئاسماندا ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا باشلايدۇ.

سەنئەتكار پەقەت ئىنتايىن مۇشەققەتلىك ئىجادىيىتىنى تاماملىغاندىن كېيىن ھەمدە تەسەۋۋۇر قانىتى بىلەن سەنئەت ئاسمىنىنى كەزگەندىن كېيىن تەسەللى ھەم يۇكسەكلىك ھېس قىلىدۇ. ئۇمۇ بىر ئادەم بولسىمۇ، مۇشۇنداق خىسلەت ئۇنى ھەقىقەتكە يېتەكلەيدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

گۈزەللىك ئۈچۈن چاقىرىق

توم جونىس (ئەنگلىيە)

يۈكسەك گۈزەللىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، تۈشمۈتۈشتىن خىتاب قىلدۇق:

ئاۋۋال ساڭا خىتاب قىلىمىز تالانت. سەن تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى، سېنىڭ ياردىمىڭ بولمىسا ئېقىنغا قارشى كېمە ھەيدەپ جاپا چەككەن ھەم ئورۇنسىز ئەمگەك قىلغان بولاتتۇق. سەن سورتلۇق ئۇرۇقلارنى چاچسەن، ئۇنى سەنئەت بۇلىقى بىلەن سۇغىرىپ، ۋايىگە يەتكۈزسەن. تالانت، سەن مېھرىبانلىق بىلەن قولۇمدىن يېتىلەپ، تەبىئەتنىڭ سىرلىق قەسرىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاددىي كىشىلەر ئېرىشەلمەيدىغان تىلسىملارنى كۆرسەتسەن. مېنى تاۋلىغىن، تالانت. ئەقىل نۇرلىرىڭ بىلەن ئىنسانىيەتنى ئېنىق بىلدۇرگىن. كىشىلەر ھەمىشە تۇمان ئىچىدە گاڭگىراپ قېلىپ ئالدامچىلىق نەيرەڭلىرىگە چوقۇنىدۇ ھەمدە ئالدامچىلىقنىڭ ئۆزىدىن يىرگىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، كىشىلەر ئۆزىنى ئۆزى ئالدىماقتا. مەسخىرە قىلىش زۆرۈر بولغىنى دەل ئۇلارنىڭ ئۆزى. تۇمانىنى قايرىۋەتسەڭ ئۆزىنى ئالداش ئەقىل ـ پاراسەت بىلەن بېزەلگەن، ئاچ كۆزلۈك بايقاتلىق نىقابىنى كىيگەن. ياۋۇزلۇق شان ـ شەرەپ قىياپىتىگە كىرىۋالغان. بۇلارنىڭ يۈزەكى نىقابلىرىنى ئېلىپ تاشلاڭلار! تالانت سەن ئارىستويانغا، سېرۋانتىس، شېكسپىرلارغا مەدەت بەرگەن پارلاق نۇرلىرىڭنى مەندىنمۇ ئايىمىغايسەن! كۆزۈمنى يورۇتۇپ، ئاتالمىش خىجىللىقنىڭ ئۆز ھاماقەتلىكى ئۈچۈن قايغۇرۇش ئىكەنلىكىنى تونۇتقىن.

ئەمدى ساڭا خىتاب قىلىمىز ئىنسانپەرۋەرلىك. سەن ھەقىقىي تالانت بىلەن مەڭگۈ بىللە. سەن شەپقەتلىك قەلبىڭنى بىزگە ئاتا قىلغىن. سەن ئەبەدىي قۇرۇماس بۇلاق، ئالىيجاناب پاك دوستلۇق، كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدىغان گۈزەل مۇھەببەت، سېخىي مىجەز، قىزغىن، سەمىمىي تەشەككۇر، نازۇك، زىل ھېسداشلىق، شەخسىيەتسىز ئوچۇق ـ ئاشكارا نەسىھەتلەر سەندىن پەرۋىش تاپىدۇ. سەن ئاق كۆڭۈللۈككە قىزغىن كۈچ ئاتا قىلىپ، كىشىلەرنىڭ ھاياجانلىق كۆز يېشىغا، خىجىللىقتىن قىزىرىشىغا سەۋەبچى بولىسەن ياكى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە ئازاب، خۇشاللىق ۋە غەمخورلۇق دولقۇنىنى ئۆرلىتىسەن.

ئەمدى ساڭا خىتاب قىلىمىز بىلىم. سەن بولمىساڭ تالانت دەرىخى قۇرۇپ كېتىدۇ. بىلىم، كەل مېنىڭ قەلبىمگە! بالىلىقىمدىن تارتىپلا ساڭا چوقۇنغانمەن. ساداقەتلىك قەلبىم بىلەن ساڭا بولغان ئىنتىلىشىمنى ئىزھار قىلاي. كەل، يىللارسېرى ئاۋۇۋاتقان ئاشۇ چەكسىز، مول خەزىنەڭدىكى سەلتەنەتلىك پارلاق بايلىقلىرىڭنى تۆككىن! خەزىنەڭنىڭ دەرۋازىسىغا يېزىلغىنى قايسى خىل يېزىق بولمىسۇن، ئاچقۇچۇڭنى ماڭا بەر!

ئاخىرىدا ساڭا خىتاب قىلىمىز تەجرىبە. سەن دانىشمەنلەر، دىيانەتكارلار، بىلىم ئىگىلىرى ۋە ئاكابىر ئەشرەپلەر بىلەن ئەزەلدىنلا دوست، ياق، سەن ئۇلار بىلەنلا دوست ئەمەس، سەن مەنسەپدارلاردىن تارتىپ ئەسكەرلەرگىچە، گىراف خانىملاردىن تارتىپ ئادەتتىكى ئايالىلارغىچە بولغان ھەر خىل كىشى بىلەن دوست. ئىنسانلار ئۆزىنى بىلمەكچى بولىدىكەن، سەن ئاچقان يوللار بىلەن مېڭىشى كېرەك. لېكىن كىتابخانىسىدىن چىقمايدىغان بىلىم مەستانىلىرىنىڭ ئىقتىدارى قانچىلىك ئۇستۇن بولمىسۇن، بىلىمى قانچىلىك كەڭ بولمىسۇن، بەربىر ئۇلار ئىنسان خاراكتېرىنى ھەقىقىي ـ دەل بىلىپ يېتىشكە قادىر ئەمەس.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىكاھ ھەققىدە

فرانسىس بېكون (ئەنگلىيە)

ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولغانلار ئۆز ھاياتىنى تەقدىر ئىلاھىغا رەنگە قويغانلاردۇر. قانداق ئىشلار بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئائىلە رونىق تاپقاندىمۇ، ئىشلار راۋان بولۇپ كەتمەيدۇ.

ئاۋام ئۇچۇن ئەڭ كۆپ توھپە قوشقانلار ئائىلىسى ئۇچۇن قۇربان بەرمىگەنلەردۇر. پەقەت مۇشۇنداق كىشىلەرلا ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىنى ئۆزى خالىغان ئىشلار (ئاۋامنىڭ ئىشى)غا سەرپ قىلالايدۇ. ئائىلىسى رونىق تاپقانلار ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك نەرسىلىرىنى باشقىلىرىغا قالدۇرۇشنى ئويلايدۇ.

شۇنداق ئادەملەر بارکى، ئۇلار توي قىلىپ بالىچاقىلىق بولغاندىمۇ بۇرۇنقىدەكلا تەنھا يۇرىدۇ. چۇنكى ئۇلار بالىچاقىلىرىنى ئىقتىسادىي يۈك دەپ قارايدۇ. يەنە شۇنداق بایاشات كىشىلەرمۇ بارکى، ئۇلار ئەۋلادسىز بولغانلىقىدىن مەغرۇرلىنىدۇ. چۇنكى، ئۇلار مال ـ مۈلۈكنى ئەۋلادىنىڭ سورۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەيدۇ.

شۇنداق كىشىلەرمۇ بار، ئۇلارنىڭ بويتاقلىقى ئۆز ئەركىنلىكىنى قوغداپ، ئائىلىۋى مەجبۇرىيەت ۋە مەسئۇلىيەتنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇندۇر. ئۇلارغا نىسبەتەن بەلباغ بىلەن بوغقۇچمۇ يىرگىنچلىك كۈشەندە ھېسابلىنىدۇ.

بويتاقلار ياخشى دوست، ياخشى غوجايىن، ياخشى مالاي بولالايدۇ، ئەمما گەپ ئاڭلايدىغان پۇقرا بولۇشى تەس. چۇنكى ئۇ ئۆزى خالىغان ۋاقىتتا كۈدە ـ كۆرپىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ چىقىپ كېتەلەيدۇ.

راھىبلار بويتاقلىقنى تاللىۋالسا بولىدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن،

ئۇلار رەھىمدىللىك ۋە خەير - ساخاۋەتنى خۇدا يولىدا قىلماي، ئا-ئىلىسى ئۈچۈن قىلىدۇ. ئائىلە ھەربىيدىكى ئادەم ئۈچۈن پايدا-لىق. ئائىلىنىڭ ئىللىق مېھرى ئۇنىڭ جەڭگاھتىكى مەسئۇلىيىتى ۋە قەيسەرلىكىنى قوزغايدۇ.

ئائىلىۋى مەسئۇلىيەت ئادەم ئۈچۈن بىر خىل كۈشەندىلا ئە-مەس، بەلكى بىر خىل تاۋلىنىش. بويتاقلار پۇل - پۈچەك خەجلە-گەندە مەردتەك كۆرۈنسىمۇ ئەمەلىيەتتە باغرى تاش كېلىدۇ. چۈنكى ئۇلاردا باشقىلارغا بولغان مېھىر - مۇھەببەت كەم.

بويتاق ئاياللار بىشەم كېلىدۇ. چۈنكى ئۇلار ئۆزىنىڭ پاكلىقە-نى ئۆز خاھىشى بويىچە ساقلاپ تۇرغانلىقىنى كۆز - كۆز قىلماق-چى بولىدۇ.

ئاياللار ياشلىقتا مەشۇق، قىرانلىقتا ھەمراھ، قېرىلىقتا ھە-مات، كىشىلىك ھاياتتا كۆڭۈلدىكىدەك جورە بولسىلا، نىكاھنىڭ ۋاقتى قاچان بولسا بولۇۋېرىدۇ.

قەدىمكى بىر پەيلاسوپ نىكاھنىڭ ۋاقتى ھەققىدە: «ياشلىقتا قاملاشماس، قېرىلىقتا ياراشماس» دېگەنىكەن.

بەختلىك نىكاھنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ، ئەمما ئىزدەپ تاپقىلى بولمايدۇ. گۈزەل ئاياللارنىڭ كۆرۈمسىز ئەرلەرگە ھەمراھ بولۇشى كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان ئەھۋال. بۇنداق ئەرلەر ماختاشتا ئەرزىيدىغان تەرەپلىرىنىڭ كەملىكىدىن قەدىرلەنگەنمۇ ياكى ئاياللار بۇنداق ئەر-لەر بىلەن ئۆتۈپ، ئۆزىنىڭ سەۋر - تاقىتى ۋە قەتئىيلىكىنى سە-ناق قىلامدۇ؟ مۇشۇنداق نىكاھ ئايال تەرەپتىكى تۇغقانلارنىڭ دالالەتلىرىدىن مۇستەسنا ھالدا ئايالنىڭ خالىشى ئارقىسىدا قە-لىنغان بولسا، ئايال مەزكۇر نىكاھنىڭ مېۋىسىنى ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ھاياتىدا پەقەت ئۆزىلا تېتىپ باقىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تەقدىر ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزغانلارغا مەدەتكار

سامۇئىل سمايلس (ئەنگلىيە)

تەرجىمانىدىن: ئىنگلىزلارنىڭ بۇگۈنكى دۇنياسىكى تەڭداشسىز ئورنىنى ئادەملەرنىمىز ئوبدان بىلىدۇ. زىيالىيلىرىمىز ئۇلار ياراتقان مۆجىزىلەرگە شۇ قەدەر چوقۇنىدۇكى، دەل شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە ئۇلار ئۆزلىرىدىكى ئىقتىدار ۋە ئىنسانىي قەدىر ـ قىممەتنى ئۇنتۇپ كېتىپ، زەئىپ بىر كەمسىلتىش كەيپىياتىدا تارىخ ئالدىدىكى ۋەزىپىلىرىنى تونۇيالمايدۇ. مېنىڭچە، ئىنگلىزلار دۇنياغا تەجرىبە كۆزى بىلەن قاراپ كەلگەن، ئۇلار ئاۋۋال تەجرىبە قىلىپ، ئاندىن ئىشەنگەن. تۇرمۇشتىكى ئەڭ ئاددىي ئالدامچىلىق ۋە پىتنە ـ ئىغۋالارغا ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىپ، تۇرلۇك سىياسىي ئويۇنىنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ كېتىدىغان بىزدەك خەلق دۇنياسىكى تۇرلۇك ئىشنى ئۆز ئەقلى ۋە مەنپەئىتى نۇقتىسىدىن تەجرىبە قىلىشى ۋە مۇستەقىل باھالىشى كېرەك. تەجرىبىچىلىك ئىنگلىز دۇنياسىدىكى ئەقىل ـ پاراسەتنىڭ مۇھىم بىر يوسۇنى. بىر مىللەت ئۆز خاراكتېرىنى ساقلاپ قېلىش بىلەن بىللە، ئۆزى ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشكىمۇ موھتاج. بۇ موھتاجلىقنى قاندۇرۇش ئۈچۈن بىزمۇ باشقا مىللەتلەرنى ئەقىل تارازىمىزدىن ئۆتكۈزۈشىمىز كېرەك.

سامۇئىل سمايلسنىڭ «ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ قۇتقۇز» ناملىق كىتابى 1859 ـ يىلى نەشر قىلىنغاندىن بېرى مىليونلىغان جاپاكەش خەلقنىڭ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشىدىكى قوللانمىسىغا ئايلىنىپ كەلگەن. مەزكۇر كىتاب 140 يىلدىن بېرى نۇرغۇن دۆلەتتە تەكرار ـ تەكرار نەشر قىلىنغان.

ھەقىقەتلەر ئېيتىلدى، گەپ ئۇنى چۈشىنىش ۋە تەتبىقلاشتا. ئەمما، ئېتىقادسىز ئادەملەر ئۈچۈن ئالىملارنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى رول ئوينىيالمايدۇ.

* * *

يىراقنى كۆزدە تۇتقاندا، دۆلەت ئۇنى تەشكىل قىلغان خۇسۇسىي گەۋدىلەرنىڭ قىممىتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولىدۇ.

ـــ يوھان ستۇئارت مىل

بىز ئۇمىدىمىزنى تۇزۇمگە بەكرەك باغلاپ، ئىنسانغا بولغان ئۇمىدىمىزنى سۇسلاشتۇرۇپ قويدۇق.

ـــ بىنيامىن دىشللىي

«تەقدىر ئۆزىنى ئۆزى قۇتقۇزغانلارغا مەدەتكار.» بۇ تالاي سىناقتىن ئۆتكەن ھېكمەتلىك سۆز بولۇپ، ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئۇزاق جەريانىدىكى سانسىز ئىنسانىڭ تەجرىبىسى تەرىپىدىن ئىسپاتلانغان. ئۆز كۈچىگە تايىنىش روھى شەخسنىڭ تەتقىقاتى ۋە ئىلگىرىلىشىنىڭ مەنبەسى. ئۇ تۇرمۇشنىڭ ھەرقايسى ساھەلىرىدە كۆرۈلۈپ، دۆلەتنىڭ رونىق تېپىشىدىكى تۈرتكىگە ئايلىنىدۇ. ئۇنۇم جەھەتتىن قارىغاندا، تاشقى ياردەم ياردەمگە ئېرىشكۈچىنى ئاجىزلاشتۇرىدۇ، ئىچكى ياردەم ئۆز - ئۆزىنى قۇتقۇزغۇچىنى راۋاج تاپقۇزىدۇ. سەن مەلۇم بىر كىشى ياكى مەلۇم بىر قاتلامغا كۈچ چىقارساڭ، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىشلەيدىغان ھاياتىي كۈچىنى بوغۇپ قويغان بولىسەن. كىشىلەر زىيادە پەرۋىشكە، چېكىدىن ئاشقان رەھبەرلىككە ۋە قاتتىق نازارەتكە چۈشۈپ قالغان جايدا مۇقەررەر شۇنداق بىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ: بۇنداق كىشىلەر قۇتقۇزغىلى بولمايدىغان زەئىپلىككە گىرىپتار بولىدۇ.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رىپتار بولىدۇ.

ھەتتا ئەڭ ياخشى تۇزۇمىمۇ بىراۋغا ئاكتۇئال يارىدەم بېرەلمەيدۇ. تۇزۇم پەقەت كىشىلەرنىڭ ئۆز ئىشىنى ئۆزى ئەركىن ھالدا ئاقتۇرۇپ، ھاياتلىق ھالىتىنى ياخشىلىشىغا رۇخسەت بېرىلا بولىدى. بىراق، ھەرقانداق دەۋرنىڭ كىشىلىرى قىلچىمۇ شەك كەلتۈرمىگەن ھالدا مېنىڭ بەختىم ئۆز كۈچۈمدىن ئەمەس، بەلكى تۇزۇمدىن كېلىدۇ، دەپ ئىشىنىشتى. شۇڭلاشقا، ئىنسانىنى ئالغا باستۇرىدىغان بىر خىل سەۋەب بولمىش قانۇننىڭ قىممىتى زىيادە ئۇستۇن مۇزلىچەرلەندى. كىشىلەر قۇرۇپ چىققان قانۇن مۇئەسسەسىلىرىنىڭ فۇنكسىيەسى مىليونلاپ ئاشتى. ھەر ئۇچ يىلدا ياكى بەش يىلدا قانۇن تۈزگۈچىلەر سايلاپ چىقىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ياخشى بېجىرگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەربىر شەخسنىڭ تۇرمۇشى ۋە خاراكتېرىگە ئېلىنىپ كەلگەن ئاكتىپ تەسىرى يوق ھېسابتا بولدى. تىلغا ئېلىشقا تېخىمۇ ئەرزىيدىغىنى شۇكى، كۈندىلىك تۇرمۇشتا يۈز بەرگەن ئىشلار كىشىلەرگە ھۆكۈمەتنىڭ رولىنىڭ ئىجابىي ۋە ئاكتىپ بولماستىن، بەلكى پاسسىپ ۋە چەكلىك بولىدىغانلىقىنى تونۇتتى. ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق رولى كىشىلەرنىڭ ھاياتى، ئەركىنلىكى ۋە مال ـ مۈلكىنى قوغداشتا. قانۇن ئالىلانە ئىجرا قىلىنىدىغان بولسا، بۇ كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەمگەك مېۋىسىدىن بەھرىمەن بولۇپ ھېچقانداق ئەقلىي ۋە چەكلىمىگە ئۇچرىماسلىقىنى باراۋەر ھالدا كاپالەتلەندۈرگەن بولاتتى، كىشىلەر بۇنىڭ ئۈچۈن ئاز ـ تولا بەدەل (باج) تۆلىسىلا بولاتتى. ھەرقانداق قاتتىق قانۇنمۇ بىكار تەلەپلەرنى ئەمگەكچانلارغا، ئىسراپخورلارنىڭ تېجەشچانلارغا ئايلاندۇرالمايدۇ، ھاراقكەشلەرنى ھاراق تاشلاتقۇزالمايدۇ. بۇلارنى پەقەت كىشىلەرنىڭ ئۆز ھەرىكىتى، ئىقتىسادچانلىقى ۋە ئۆزىنى باشقۇرۇشى ئارقىلىقلا ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ. ئۇلارنى ئۇستۇن ھوقۇق ئەمەس، بەلكى ياخشى ئادەت ئارقىلىق ئۆزگەرتىش لازىم.

ھۆكۈمەت ئۇنى تەشكىل قىلغان شەخسلەر خاراكتېرىنىڭ كو-
پىيەسى. ساپاسى ئوستۇن ھۆكۈمەت ھامان ئۆز خەلقىنىڭ ساپاسى
پەللىسىگە كۆتۈرۈلىدۇ. ساپاسى تۆۋەن ھۆكۈمەتمۇ ھامان ئۆز خەل-
قىنىڭ ساپاسى پەللىسىدىن چوشۇپ قالىدۇ. تەرتىپ ئالاھىدىلىكى
بويىچە قارىغاندا، سۇنىڭ يۇزى سۇ ئارقىلىق ھاسىل بولغانىدەك،
بىر دۆلەتنىڭ قانۇنى ۋە ھۆكۈمەت قۇرۇلمىسىنىڭ مەزمۇنى،
شۇنداقلا دۆلەتنىڭ باشقا ئاقۇشتۇرمۇ دۆلەتنى تەشكىل قىلغان
مىللەتنىڭ پۈتكۈل خاراكتېرىنى ئىنىق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئې-
سىللار ئېسىللارغا خاس ئىدارە قىلىنىدۇ، نادانلار بىلەن زەئىپلەر
نادانلارچە ئىدارە قىلىنىدۇ. تەجرىبىلەر شۇنى ئىسپاتلىدىكى، بىر
دۆلەتنىڭ قىممىتى ۋە قۇدرىتى تۇزۇمىنىڭ شەكلىگە باغلىق ئە-
مەس، بەلكى خەلقنىڭ ساپاسىغا باغلىق. چۈنكى دۆلەت شەخسلەر-
نىڭ جۇغلانمىسىدۇر، مەدەنىيەت بولسا جەمئىيەتنى تەشكىل قىلە-
دىغان ئەرلەر، ئاياللار ۋە بالىلارنىڭ ئۆز ھالىتىنى ئۆزگەرتىش يۆ-
نىلىشىدىن ئىبارەت.

دۆلەتنىڭ روناق تېپىشى پۇقرانىڭ تىرىشچانلىقى، جاپالىق
ئەمگىكى ۋە سەمىمىيلىكىدىن كېلىدۇ. ئوخشاشلا دۆلەتنىڭ خاراب
بولۇشىمۇ پۇقرانىڭ ھۇرۇنلۇقى، شەخسىيەتچىلىكى ۋە رەزىللىكە-
دىن كېلىدۇ. ئومۇمەن، رەزىل دەپ ئەيىبلەنگەن نەرسىلەر ھەممە
تەرەپنى قاپلاپ كەتكەن ئىپلاس تۇرمۇشتا كۆپ بولىدۇ. گەرچە بىز
ئۇلارنى قانۇنىي ۋاستىلەر ئارقىلىق يوقىتىشقا تىرىشساقمۇ،
ئەمما ئۇلار ئۆزىگە باب تۇپراقنى كۆرسىلا دەرھال تىرىلىدۇ. ئۇلار-
نىڭ شەخسىيەت ۋە خاراكتېرىدىكى يىلتىزى قۇرۇتۇپ تاشلانغا-
دىلا ئۆزۈل ـ كېسىل تۇگەيدۇ. شۇنداق ئىكەن، بۇيۇك ۋەتەنپەر-
ۋەرلىك ۋە مېھرىبانلىقنى قانۇن بىلەن تۇزۇمگە ياپسالاپ قويماس-
تىن، بەلكى كىشىلەرنىڭ ئەركىن ھەم مۇستەقىل خۇسۇسىي ھە-
ر‌كىتى ھالىتىدە ساقلاش كېرەك.

ئىشلار شەخسنىڭ مەنىۋى كۇچى ئارقىلىق باشقۇرۇلىدىغان

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەۋر يېتىپ كەلگەندە، كىشىلەرگە تاشقى كونترول ئېلىپ كېلىدىغان تەسىر بىرقەدەر ئازايغان بولىدۇ. ئەگەر يامان قۇللۇق زوراۋانلىقنى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى قۇللۇق ئەمەس (گەرچە بۇ ئەگەر زور جىنايەت بولسىمۇ)، بەلكى ئادالەت جەھەتتىكى بىلىمسىزلىك، شەخسىيەتچىلىك ۋە رەزىللىك تۈپەيلى كېلىپ چىققان قۇللۇقتىن ئىبارەت. روھىي جەھەتتىن قۇل بولۇپ قالغان مىللەت غوجايىن ياكى تۈزۈم ئۆزگەرگەن چاغدىمۇ ھۆرلۈك تاپالمايدۇ. جاڭنى ئالىدىغان روھىي مەھكۇملۇقنىڭ تۈمانلىرى كىشىلەر قەلبىنى ئىگىلەپ تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقى بەربىر ھۆكۈمەت چاڭگىلىدا تۇرۇۋەرگەن بولىدۇ. ئەھۋالدا ئۆزگىرىش بولسىمۇ، زور بەدەللەر تۆلەنسىمۇ، بىراق مەھكۇملۇق ئىچىدە ئۇزاق مۇددەت ياشىغان خەلق ئۇزاققا بارىدىغان ئەمەلىي ئۇنۇمنى كۆرەلمەيدۇ. ئەركىنلىك كىشىلەر قەلبىگە يىلتىز تارتقاندىلا، ئاندىن ئۇ ئىجتىمائىي مۇقىملىق ۋە دۆلەت گۈللىنىشىنىڭ بىر دىنىي ئىشەنچلىك كاپالىتى بولالايدۇ. يوھان ستۇئارت مىل ئېيتىق قىلىپ مۇنداق دېگەن: «شەخسىنىڭ خاسلىقى مەۋجۇتلا بولىدىكەن، مۇستەبىتلىكمۇ يامان ئاقىۋەت پەيدا قىلالمايدۇ. شەخسىنىڭ خاسلىقىنى ۋەيران قىلىدىغان ھەرقانداق نەرسە قانداق نام بىلەن ئاتۇرىغا چىقىشىدىن قەتئىينەزەر مۇستەبىتلىكنىڭ دەل ئۆزىدۇر.»

ئىنسانىيەتنىڭ ئىلگىرىلىشىدە مۇنداق بىر خاتالىق ھەمىشە يۈز بەرگەن. بەزىلەر (رىم ئىمپېراتورى) قەيسەردەك قۇتقۇزغۇچىنى تەلەپ قىلىدۇ، بەزىلەر مىللەتنىڭ ئۆزىنى قۇتقۇزغۇچى، دەپ ئۇمىد قىلىدۇ، يەنە بەزىلەر ئۇمىدنى كېچىكىشنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىغا باغلايدۇ. بىزمۇ شۇنداق تەلەپ قىلىپ: «كىم بويسۇنسا، شۇ بەختلىك» دېگەن بۇ ئاددىي يەكۈن (ھەرقانداق ئىشنى خەلق ئۆزى قارار قىلماستىن، قانداقتۇر بىر نىجاتچى قارار قىلىدۇ، دېگەن پىرىنسىپ)نى كەشىپ قىلدۇق. ئەگەر بۇ قاراشنى يېتەكچى ئىدىيە قىلساق، بىر مىللەتنىڭ ھۆرلۈك تەلەپ قىلىدىغان ۋىجدانى ھالاك

بولىدۇ ـ ده، مۇستەبىتلىك ئۇچۇن يول ئېچىلغان بولىدۇ. قەيسەرچىلىك نىجات يولتۇزىغا چوقۇنۇش مەسلىكى ئىچىدىكى ئەڭ ناچار شەكىل. ئۇ مۇتلەق بىر ھوقۇققا چوقۇنۇش بولۇپ، ئۇنىڭ كەلتۇرىدىغان يامان ئاقىۋىتى خۇددى نوقۇل پۇلغا چوقۇنۇشتەكلا بولىدۇ. بىردىنبىر پۇت تىرەپ تۇرالايدىغان تەلىمات ئۆز كۈچىگە تايىنىشتىن ئىبارەت. كىشىلەر بۇنى چوڭقۇرلاپ تونۇپ يېتىپ، ئۆز ھەرىكىتىگە ئايلاندۇرسا، شەخسكە چوقۇنۇشتىن ئىبارەت قەيسەرچىلىك يوقايدۇ. شەخسكە چوقۇنۇش بىلەن ئۆز كۈچىگە تايىنىش بىر ـ بىرىگە تۇپتىن قارىمۇقارشى. ۋېكتور ھىيوگونىڭ قەلەم بىلەن شەمشەر ھەققىدىكى بايانلىرى يۇقىرىقى ئىككى پىرىنسىپ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئوبدان كۆرسىتىپ بەرگەن: «بىرى يەنە بىرىنى ھالاك قىلىدۇ.»

مىللەتنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى ۋە كېڭەشنىڭ ئەمرى دېگەنلەر تازا دەۋر سۈرۈۋاتقان خۇراپاتلاردۇر. ۋىلىيام دالگان ئۇلۇغ ئىرىلاندىيە ۋەتەنپەرۋىرى. ئۇ دۇبلىن تۇنجى نۆۋەتلىك سانائەت يەرمەنكىسىنىڭ يېپىلىش مۇراسىمىدا ناھايىتى جايىدا ئېيتقان: «راستىنى ئېيتسام، مۇستەقىللىق دېگەن ئەقىدە ئۆزۈمدە، دۆلىتىمدە ۋە قېرىنداشلىرىمنىڭ ئارىسىدا بولماستىن، قانداقتۇر ئۇ يەر ـ بۇ يەردىن كېلىپ قالىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ كەتكەن. بىز ئۇمىدىمىزنى قوشنىلىرىمىزغا ۋە ئۆزگە ئەلدىكى كىشىلەرگە باغلاپ قويدۇق. ئۆزگىلەر بىزگە ئېلىپ كەلگەن پايدىنى كەڭ قورساقلىق بىلەن دەڭسەپ كۆرگىنىمدە شۇنداق بىر پىكىرگە كېلىپ قالىمەن: سانائىتىمىزنىڭ مۇستەقىللىقى پۈتۈنلەي ئۆزىمىزگە باغلىق. ئىشىنىمەنكى، بىزدە تىرىشچانلىق ۋە ئىزدىنىش روھى كەم بولىدىكەن، ئەلۋەتتە گۈزەل پۇرسەت ۋە ئىستىقبالدىن ئايرىلىپ قالىمىز. بىز دەسلەپكى قەدەمنى ئېلىپ بولدۇق، بىراق ئەستە تۇتۇش كېرەككى، قەتئىي ئىرادە مۇۋەپپەقىيەتنىڭ كاپالىتى. ئەگەر بىز تولۇپ تاشقان قىزغىن ھېسسىيات بىلەن ئالغا بېسىۋەرسەك،

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

راھەت، بەخت ۋە مۇستەقىللىققا ئورتاق ئېرىشىشتەك مەنزىلگە يېتىپ بارالايمىز، ئۇنى باشقا خەلقلەرگىمۇ ئومۇملاشتۇرالايمىز.»

ھەرقانداق مىللەت نۇرغۇن ئەۋلاد مۇتەپەككۇرىنىڭ تاۋلىشى ۋە جاپالىق ئەمگىكى ئارقىسىدا ھازىرقىدەك ھالەتكە كەلگەن. بۇ جەر-يانداتېرىمچىلار، قازغۇچىلار، ئىشلەپچىقارغۇچىلار، تېخنىكىلار، ھۇنەرۋەنلەر، شائىرلار، پەيلاسوپلار ۋە سىياسىيونلاردىن ئىبارەت ھەر ساھە كىشىلىرى ئۆز مىللىتى ۋە دۆلىتى ئۈچۈن مۇستەھكەم خىزمەت قىلدى ھەم تۆھپە قوشتى. ئۇلار ئەۋلادمۇئەۋلاد تىرىشتى. كېيىنكىلەرنىڭ تىرىشچانلىقى ئالدىنقىلارنىڭ نەتىجىسىنى ئۇل قىلدى، شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تىرىشچانلىقىنى يوقسەك پەللىگە كۆتۈردى. ھۆرمەتكە سازاۋەر ئەمگەكچىلەرنىڭ ئەۋلاد-مۇئەۋلاد تىرىشچانلىقى ئاخىر مۇجمەل ھالەتتىكى پەن، سانائەت ۋە سەنئەتتىن تەرتىپ ياراتتى. شۇڭا، بىزدەك ھاياتلىق ئەھلى ئەجدادلار قالدۇرغان قىممەتلىك مىراسلارنىڭ ۋارىسلىرىغا ئايلاندۇق. بۇ مىراسلار بىزنىڭ قولىمىز ئارقىلىق كىلەچەك ئۇچۇن رول ئويناماقتا. بىز ئۇ مىراسلارنى ئەۋلادلىرىمىزغا يەتكۈزۈپ بېرىمىز، بۇ جەريانداتا ئۇ خوراپ كەتمەيدۇ، بەلكى تېخىمۇ مۇكەم-مەللىشىدۇ.

ئۆز كۈچىگە تايىنىش روھى ھاياتىي كۈچكە تولغان شەخسىي پائالىيەتتە نامايان بولغاندەك، ئۇ ھەرقانداق دەۋردە ئىنگلىز خاراكتېرىنىڭ دىققەتنى تارتىدىغان ئالاھىدىلىكى بولۇپ كەلدى. بۇ خاراكتېر مىللىتىمىز روھىنىڭ ھەقىقىي مەنبەسىگە ئايلاندى. ئاز سانلىقلارلا ئالاھىدە بولۇۋالغان جەمئىيەتتە كىشىلەر مۇنداق ئەھۋالنى كۆرۈپ يەتكەن بولىدۇ: ئامما ئىچىدىكى بەزى مۇنەۋۋەر شەخسلەر باشقىلاردىن ئەبەدىي ھالقىپ تۇرۇپ باشقىلارنىڭ قايىل-لىقى ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشمەكچى بولىدۇ. بىراق، بىزنىڭ مىللەتىمىزنىڭ ئىلگىرىلىشى ئۇنداق خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئەمەس. مىل-لىتىمىزنىڭ رونىق تېپىشى يۇلتۇزلاردەك سان ـ ساناقسىز نامسىز

ئەمگەكچىنىڭ جاپالىق مېھنىتى بىلەن باغلىق بولدى. تارىختىكى بۈيۈك ئۇرۇشلاردىن قېيقالغىنى پەقەت گېنېرالارنىڭلا ئىسمىدىن ئىبارەت بولسىمۇ، ئەمما ھەقىقىي مەنىدىن ئېيتقاندا، ئاددىي ئەسكەرلەر ئۆزىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە قەھرىمانلىق روھىنى ئۇرغۇتمىغان بولسا، غەلىبە بولمىغان بولاتتى. دېمەك، تۇرمۇش بىر مەيدان «ئۇرۇش». ئىجتىمائىي ئورنىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر خەلق ھەرقانداق دەۋردە ئەڭ ئۇلۇغ ئەمگەكچىدۇر. كۆپ ساندىكى كىشى ئۇن ـ تىنسىز ئىشلەيدۇ، ئۇلارنىڭ مەدەنىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرىنى ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ تەسىرى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلار بارلىق ئۇلۇغلۇقنىڭ ۋەتىنىدۇر. كېلىپ چىقىشى ئاددىي بىر ئادەم قېرىنداشلىرى ئالدىدا تىرىشچان، ئىقتىسادچىل ۋە ئەستايىدىل بولسا، ئۇنىڭ ئۆز ۋەتىنىدىكى بەختلىك ھاياتقا قوشقان تۆھپىسى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە تەسىر كۆچىگە ئىگە بولۇپلا قالماستىن، يەنە ئۇزاق مۇددەتلىك بولىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ ھاياتى ۋە پەزىلىتى ئىستىخىيەلىك ھالدا باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ، كېلەچەك ئۇنى ئۇلۇگە قىلىدۇ.

تۇرمۇش تەجرىبىلىرىدىن ئايانكى، ھاياتىي كۆچكە تولغان شەخسىيەتچىلىك باشقىلارغا ئاكتىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنۇملۇك تەرىبىيەگە ئايلىنىدۇ. بۇ خىل تەرىبىيەنىڭ ئۇنۇمىگە سېلىشتۇرغاندا، مەكتەپ، ئىنستىتۇت ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلارنىڭ كىشىلەرگە بەرگەن تەرىبىيەسى پەقەت تولىمۇ ئاددىي ھالدىكى مەدەنىيەت ئاقارتىشىدىن ئىبارەت. كۇندىلىك تۇرمۇشتىكى مائارىپ بىزنىڭ ۋۇجۇدىمىزدا ھەر كۈنى بولۇپ تۇرىدۇ: ئۇ ئائىلىلەردە، رەستىلەردە، ماگىزىنلارنىڭ پەشتاختىلىرىدا، سېخلاردا، دەستگاھلاردا، ئېتىزلىقلاردا، مالىيە ئىشخانىلىرىدا، ھۇنەرۋەنلەرنىڭ دۇكانلىرىدا، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلۇق توپ ئارىسىدا ئۆزىنى ئىسپاتلاپ تۇرىدۇ. ئۇ جەمئىيەت ئەزالىرى ئېرىشكەن ئاداققى يېتەكچى. بۈيۈك مۇتەپەككۇر بىكون مۇنداق دېگەن: «ئۆگىنىش بىلىمنى ئىشلىتىش يوللىرى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

رىنى بىلدۇرۇشكە قادىر ئەمەس. بىلىمنى ئىشلىتىش ئۆگىنىشتىن ھالقىغان ئەقىل - پاراسەتتۇر. بۇ پاراسەت بىۋاستە كۆزىتىپ تەجرىبە قىلىشتىن كېلىدۇ.» بۇ سۆز تۇرمۇشتا ئەقىل - پاراسەت يېتىلدۈرۈشكە ئىنتايىن مۇۋاپىق كېلىدۇ. كىشىلەر ئۆزىنىڭ ھالىنى كىتاب ئوقۇشقا ئەمەس، بەلكى خىزمەتكە تايىنىپ ياخشىلايدۇ، يەنى كىشىلەر ئۆزىنىڭ ھالىنى ئەدەبىيات ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى تۇرمۇش ئارقىلىق؛ تەتقىقات ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى ھەرىكەت ئارقىلىق؛ تەرجىمھال ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى خاراكتېر ئارقىلىق ياخشىلايدۇ.

ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ تەرجىمھالى، بولۇپمۇ پەزىلەت ئىگىلىرىنىڭ تەرجىمھالى كىشىلەرنى يېتەكلەش، ئۇلارغا تۈرتكە بولۇش جەھەتتە ئەڭ ئۈنۈملۈك قوزغاتقۇ. ئۇ، كىشىلەرگە ئالىيجاناب تۇرمۇشنى، بىباھا ئىدىيەلەرنى ۋە ھاياتىي كۈچكە تولغان ياشاش شەكلىنى بەخش ئېتىدۇ.

ئومۇمەن، ئىنسان خاراكتېرى ھەر خىل شەكىلسىز تەسىرنىڭ مەھسۇلىدۇر، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇلۇگىلەر ۋە ھېكمەتلىك سۆزلەرنىڭ تەسىرى، تۇرمۇش ۋە ئەدەبىياتنىڭ تەسىرى، دوستلار ۋە قوشنىلار-نىڭ تەسىرى، ئۆزىمىز ياشاۋاتقان دۇنيانىڭ ۋە ئەجدادلىرىمىز رو-ھىنىڭ تەسىرى مەۋجۇت. ئەمما، شەيئىلەرنىڭ ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، سەن ئۆزۈڭ ئۆزۈڭگە نىسبەتەن ئەڭ ياخشى قۇتقۇزغۇچى.

(«ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ قۇتقۇز» ناملىق خەنزۇچە كىتابنىڭ 1 - بابىدىن قىسقارتىپ تەرجىمە قىلىندى.)

شېئىرىي ئىلھام توغرىسىدا

ئەپلاتون

ماگنىت تۆمۈر ھالقىنى ئۆزىگە تارتىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزىنىڭ تارتىش كۈچىنى ئاشۇ تۆمۈر ھالقىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئۇنىمۇ باشقا تۆمۈر ھالقىلارنى تارتالايدىغان قىلىدۇ.

بەزىدە سەن نۇرغۇن تۆمۈر ھالقىنىڭ ئۆزئارا تارتىشىپ ئۇزۇن بىر زەنجىرنى ھاسىل قىلغانلىقىنى كۆرىسەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى پەقەت بىرلا ماگنىت تېشىنىڭ كۈچى بىلەن بىر يەرگە جەم بولالىغان. شېئىر ئىلاھى خۇددى ئەنە شۇ ماگنىت تېشىدەك كىشىلەرگە ئىلھام ئاتا قىلىدۇ. ئىلھامغا ئېرىشكەن بۇ كىشىلەر ئۇنى يېنىدىكىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۇلار بىلەن بولغان تۇتاشلىقنى ھاسىل قىلىدۇ. ئۇلۇغ شائىرلارنىڭ ئېپوس ياكى لىرىك شېئىر جەھەتتە گۈزەل ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشى ئۇلارنىڭ بەدىئىي ماھارەتكە تايانغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ئىلھامغا ئىگە بولغانلىقى ۋە ئۆزىدە مۇقەددەس كۈچنىڭ بولغانلىقىدۇر.

كورۇبانتىس پېرىخونلىرى[1] ئۇسسۇل ئويىنىغاندا قەلبى بىر خىل مەستانىلىقنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۇچرايدۇ. لىرىك شائىرلار شېئىر يازغان چاغدىمۇ شۇنداق ئەھۋالدا بولىدۇ. ئۇلار مۇزىكا ۋە قاپىيە-نىڭ كونترول قىلىشىغا ئۇچرىغاندا شاراب ئىلاھىنىڭ مەستخۇشلۇقىنى ھېس قىلىدۇ. ئىلھامنىڭ ئەنە شۇنداق تۇرتكىسىدە ئۇلار گويا شاراب ئىلاھىنى يېتىشتۇرۇۋالغان ئايال مۇرىتلاردەك سۇ ئىچسىمۇ قىيام ئىچكەندەك ھېسسىياتتا بولىدۇ، مانا بۇ ئۇلارنىڭ ئەقىل ـ ھوشى جايىدا بولغان چاغدا ئادەم بولالمىغان ئىشتۇر. لى-

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ـرىك شائىرلارمۇ بۇنىڭغا دەل ئوخشايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئەمگەـ
كىنى ھەسەل يېغىشقا ئوخشىتىدۇ. گويا شېئىر ئىلاھىنىڭ بېغەـ
غا ئۇچۇپ كىرىپ شەربەت بۇلاقلىرىدىن جەۋھەر ئېلىپ ئۆزلىرەـ
نىڭ شېئىرلىرىنى ئاپىرىدە قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ سۆزىنى خاتا دېـ
گىلى بولمايدۇ. چۈنكى شائىر يېنىك قاناتلىرى بىلەن پەرۋاز قىـ
لىدىغان مۇقەددەسلىككە ئىگە. ئەگەر ئۇ ئىلاھقا ئىگە بولالمىسا،
نورمال ئەقىل ـ ئىدراكتىن سەرخۇش ھالەتكە كىرمىسە ئىجاد قىـ
لىش ئىقتىدارىنى تاپالمايدۇ، شېئىر يازالمايدۇ ياكى ئىلاھقا ۋاكاـ
لىتەن سۆزلىيەلمەيدۇ. شائىرلار ئاشۇ ھەر خىل تېما ئۇچۇن ئوقۇپ
چىققان گۇزەل مىسرالار بەدىئىي ماھارەتنىڭ كۆچىدىن كەلگەن
بولماستىن، ئىلھامنىڭ كۆچىدىن كەلگەن. خۇددى سەن ھومېرنى
چۈشەندۇرگەندەكى ھالەتتەك. چۈنكى شائىرلار ماھارەتكە ئەمەس،
ئىلاھقا تايىنىدۇ، ئۇلار ئۆز ئالاھىدىلىكىنى بويلاپ مەخسۇس ھالدا
مەلۇم بىر تېپتىكى شېئىرنى يازىدۇ. مىسالەن: جۇشقۇن شاراب،
ئىلاھىي كۈيى ئىلاھقا بېغىشلانغان قەسىدىلەر، خور، ئېپوس ياكى
ئۆزۈن ـ قىسقا بەھەردىكى شېئىرلار.[2] مەلۇم بىر ژانىردا ماھارىتى
بارلارنىڭ يەنە بىر خىل ژانىردا ماھارىتى بولۇشى ناتايىن. شائىر
ئەگەر ماھارەتكە تايىنىپ ئەسەر يازىدىغان بولسا، يۇقىرىقىدەك
ئەھۋال مەۋجۇت بولمايتتى. ئىلاھ شائىرلار ئۇچۇنمۇ ئوخشاشتۇر،
ئۇ ئۇلاردىكى نورمال ئەقىل ـ ئىدراكتىن ھالقىتىپ ئۇلارنى ئۆـ
زىنىڭ ۋاكالەتچىسىگە ئايلاندۇرىدۇ. چۈنكى ئۇ كىشىلەرگە شاـ
ئىرلارنىڭ سەرخۇشلۇق ئىچىدىكى دۇردانە سۆزلەرنى ئۆز كۆچى
بىلەن ئەمەس، بەلكى ئىلاھنىڭ مەدىتى بىلەن قىلغانلىقىنى بىلـ
دۇرمەكچى بولىدۇ. كالكۇسلۇق تېنىكۇس[3] بۇنىڭغا ئوبدان مىسال
بولالايدۇ. بۇ مېنىڭ سۆزۈمنى بىتەخىر ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ. ئۇ
پۈتكۈل ھاياتىدا «ھەمدۇسانا» دېگەن بىر پارچە مەشھۇر ئەسەرنى
يازغان. بۇنى ھەممە ئادەم ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭ بۇنىڭدىن باشقا ئەستە
قالغۇدەك ئەسىرى يوق. «ھەمدۇسانا» ھەقىقەتەن ئەڭ گۈزەل لىرىك

شېئىر، ئۇنى شېئىر ئىلاھىنىڭ ئەسىرى دەپ تەرىپلەشكە ئەرزىيدۇ. خۇددى ئۇنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق دەۋالغاندەك. ئىلاھ بۇ جايدىكى مانا مۇشۇ ئەھلىي مىسال ئارقىلىق بىزگە بۇ گۈزەل شېئىرنىڭ ماھىيىتىنى ئادەمنىڭ ئەمەس، ئىلاھنىڭ ئىكەنلىكىگە، ئادەمنىڭ ئەمەس، ئىلاھنىڭ ۋەھيسى ئىكەنلىكىگە گۇمان قىلماسلىققا چاقىرىدۇ. شائىر ئىلاھنىڭ ۋاكالەتچىسى، ئىلاھ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا. ئەڭ ناچار شائىرلارنىڭمۇ نەپىس شېئىرلارنى يازىدىغان ۋاقىتلىرى بولىدۇ. ئىلاھ بۇ ھەقىقەتنى مەقسەتلىك ھالدا بىزگە ئۇقتۇرماقچىئەمەسمۇ؟

تەڭشىغۇچى ئاخىرقى ھالقا. بايا مەن ئېيتقاندەك، بۇ ھالقىلار-نىڭ ھەممىسى بىرلا باشلانما ماگنىت تېشىدىن كۇچىكە ئېرىشىدۇ. سىنىڭدەك ۋايىزلار ۋە ئارتىسلار ئوتتۇرىسىدىكى ھالقا، شائىرلار بولسا ئەڭ باشتىكى ھالقا، بۇنى بىلەمسەن؟ ئىلاھ مۇشۇ ھالقىلار ئارقىلىق ئىنسان روھىنى ئۆزى مەقسەت قىلغان تەرەپكە يۇزلەندۇ-رۇپ، كىشىلەرنى بىر - بىرىگە چاتىدۇ. يەنە شېئىر ئىلاھى تۇتۇپ تۇرغان بۇ ھالقىلار گىرەلەشمىسىگە ئۇسۇلچىلار، سازچىلارمۇ قىيپاش ئېسىلىپ تۇرغان بولىدۇ. ھەربىر شائىر ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ماس ھالدا ئۆزى مەنسۇپ شېئىر ئىلاھىنىڭ ۋۇجۇدىغا باغلانغان بولۇپ، ئەنە شۇ شېئىر ئىلاھى بۇ شائىرغا يار - يۆلەك بولىدۇ. يار - يۆلەك بولۇش بىلەن باغلىنىش بىر ئىشنىڭ ئىككى خىل ئېيتىلىشىدۇر. شائىر ئەڭ دەسلەپكى ھالقا بولۇپ، باشقىلار ئۇنىڭغا باغلىنىپ تۇرىدۇ. بەزىلەر ئۆلمەس ياكى موسىئىستىن[4] ئىلھاملىنىدۇ. لېكىن كۆپ ساندىكىلەرگە ھومېر يار - يۆلەك بولۇپ ئىلھام بېغىشلايدۇ. ئىئان دەل مۇشۇلارنىڭ بىرى. باشقا شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى ھەققىدە ئاڭلىساڭ دەرھال ئويغىنىپ پىكرىڭ ئۇرغۇپ تاشىدۇ، كۆزۈڭ كۆپمەيدۇ. مانا بۇ سېنىڭ ھومېرنى چۈشەنگىنىڭنىڭ ماھارىتىنىڭ كۇچىدىن ئەمەس، ئىلاھىنىڭ كۇچىدىن كەلگەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ. بۇ خۇددى پېرىخونلار ئۆزىگە يار -

يۆلەك بولغان ئىلاھلارنىڭ ئالاھىدە كۈينى تېكشىغاندا سەممىيـ
لىك (چىنلىق) ھېس قىلىپ، ناخشا ـ ئۇسسۇللىرى تەبىئىي رەـ
ۋىشتە كېلىپ چىققاندەك، باشقا كۈيلەرنى ئاڭلىغاندا كۈي ياڭـراپ
تۇرسىمۇ قۇلىقىغا كىرمىگەندەك بىر ئىش. سەنمۇ شۇنداق ئىنـان،
ھومېرنى ئاڭلىشىڭ بىلەنلا گېپىڭ ئۇلغىيىدۇ. باشقا شائىرلارنى
ئاڭلىساڭ جىم بولۇپ قالىسەن. سېنىڭ ھومېرنى يادلىشىڭ ماھاـ
رەتتىن ئەمەس، ئىلاھىي ئىلھامدىن بولغان.

ئىزاھات:

① شاراب ئىلاھىنىڭ مۇراسىمىنى باشقۇرىدۇ. مۇراسىمدا ئەسەبىيلىك بىلەن دۇمباق چېلىپ ئۇسسۇل ئويناىدۇ.

② يۇنان شېئىرلىرىدىكى ژانىرلار.

③ ئېنىق ئەمەس.

④ رىۋايەتتە قەدىمكى يۇنان شائىرى بولۇپ، ئولىپوسنىڭ شاگىرتى.

ئەگەر ئەدەبىيات بولمىغان بولسا...

— بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى، ئامېرىكا خارۋارد ئۇنىۋېرسىتېتى
دوكتورلۇق سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى لې شۇلى،
جې جېشى، شاڭ ۋېيلارنىڭ سۆھبىتى

لې: بۈگۈن مەن «ئەگەر ئەدەبىيات بولمىغان بولسا» دېگەن تېمىنى ئوتتۇرىغا قويىمەن. بۇ ئادەتتىكى پىكىرلەردىن قۇتۇلۇش ۋە بەزى مەسىلىلەر ئۈستىدە يېڭىباشتىن ئويلىنىش ئۈچۈندۇر. بۇ رۇنقى پىكىرلەر ئىنتايىن قېلىپلىشىپ كەتتى، ئۇلاردا يېڭىلىقلار ئاز.

جې: «ئەگەر ئەدەبىيات بولمىغان بولسا» دېگەن بۇ بىر تەتۇر تېما. ئوڭ تېما ئادەتكە ئايلانغان ۋە قېلىپلىشىپ كەتكەن ئوي – پىكىرلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، تەتۇر تېما تەپەككۇر بوشلۇقىنى شەكىللەندۈرۈشكە، ئوڭ تېما كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان پىكىر ۋە يەكۈنلەردىن قۇتۇلۇشقا پايدىلىق.

شاڭ: قېلىپلىشىش مەلۇم بىر پەننىڭ يېتىلگەنلىكىنىڭ بەلگىسى. لېكىن پەنمۇ تەرەققىياتقا يۈزلىنىشى ھەم ئۆزىنىڭ قېلىپىنى بۇزۇپ تاشلىشى لازىم. ئەلۋەتتە ئەدەبىياتمۇ رامكىنى بۇزۇپ تۇرۇشى كېرەك. بەزىلەر پەلسەپە كىشىلەرگە ئىدراك تەرتىپىنى، ئېتىكا ۋە قانۇن پائالىيەت تەرتىپىنى، ئەدەبىيات بولسا ھېسسىيات دۇنياسىنىڭ تەرتىپىنى تۇزۇپ بېرىدۇ، دەيدۇ. بۇنى پۈتۈنلەي خاتا دېگىلى بولماس. لېكىن مەن ھېسسىيات دۇنياسىدا قانداقتۇر بىر تەرتىپ تۇرغۇزۇشنىڭ مۇمكىنلىكىدىن گۇمانلىنىمەن. تەرتىپ بىر يۇرۇش قېلىپتىن تۇزۇلىدۇ. كىشىلىك تۇرمۇشتا قېلىپلاشتۇرغىلى بولمايدىغان نۇرغۇن مەزمۇن بولىدۇ، بۇنىڭ ئىپادىلىنى-

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

شى ئەدەبىيات ـ سەنئەت بولىدۇ. ئەدەبىيات ـ سەنئەت تېگى ـ تەكتىدىن ئېيتقاندا، رېئال جەمئىيەتنىڭ ئىدراكىي تەرتىپلىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، بىزگە دۇنيادىكى نۇرغۇن غۇۋا نەرسىنى تونۇتۇپ، كىشىلىك تۇرمۇشقا يېڭى مۇمكىنچىلىكلەردىن بېشارەت بېرىدۇ.

جې: بىز ئەدەبىيات ئۇستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزگەندە، ئومۇمەن تامام بولغان ھادىسىلەرنى ئاساس قىلىمىز ھەمدە تەبىر ئارقىلىق ئۇلارنى مۇقىملاشتۇرىمىز. شۇنىڭ بىلەن ئوي ـ پىكىرمۇ تەبىئىي ھالدا قېلىپلىشىپ قالىدۇ. ناۋادا بىز ئۇنى مەۋجۇت ئەمەس، دەپ قارىساق، ئەسلىدىكى رامكىلار پەيدا قىلغان ئەقلىي خۇلاسە ۋە يەكۈنمۇ مەۋجۇت بولمايدۇ. بۇ ئەسلىدىكى زۆرۈر شەرتنى ئىنكار قىلىپ، يېڭى بىر مۇھاكىمە نۇقتىسىنى ئىزدىگەنلىكتۇر.

لې: مۇقەررەرلىكنى چەتكە قېقىش ئەلۋەتتە مۇئەييەنلەشتۈرۈشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئالايلۇق، بىز ئەدەبىيات ھېچنېمە ئەمەس، دەپ قارىساق، ئۇنداقتا، ئەدەبىيات دېگەن نېمە، دەيدىغان بىر يوشۇرۇن تېمىمۇ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. كونا تەبىر ۋە كونا شەكىللەر ئىنكار قىلىنسا، ھەرقانداق يېڭى تەبىر ئۆز ـ ئۆزىدىكى زىددىيەتتىن خالىي بولالمايدۇ.

جې: زىددىيەتنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ ئۆزى بىر خىل ئىلگىرىلەشتۇر. زىددىيەت ئىستىسنا قىلىنغان مۇتلەق بىر دەكلىك ئىدىيەگە چەكلىمە ئېلىپ كېلىدۇ.

لې: بىز ئوتتۇرىغا قويۇۋاتقان مۇشۇنداق ئىنكار خاراكتېرلىك مەسىلىنىڭ ئۆزى، ئەمەلىيەتتە ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىدىكى گاڭگىراش ۋە ئازابنى مەنبە قىلغان. بۇرۇن بىز ئەدەبىياتنى ھەددىدىن زىيادە مۇھىم دەپ بىلىپ، يۇقىرى ئورۇنغا قويدۇق. ئىجتىمائىي بۇرچ ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمنىڭ كۆپتۈرۈۋېتىلىشى ئەدەبىياتقا ئىنتايىن زور بېسىم بولدى.

شاڭ: راستىنى ئېيتقاندا، ئەدەبىيات بىزنىڭ تۇرمۇشنى ئىگىلىشىمىزنىڭ تارازىسى ئەمەس، ئۇ پەقەت يەكىكە تەجرىبىنى ئو ـ

مۇملاشتۇرۇشنىڭ بەدئىي شەكلى. ئۇ بىزگە يېزىق ئارقىلىق ئۆز-گىچە بىر ھاياتنى ھېس قىلدۇرىدۇ. ھايات تۇرلۇك ئىمكانىيەت بىلەن تولغان بولىدۇ، بۇنى كىم ئېنىق ئېيتىپ بېرەلەيدۇ؟ شۇڭلاشقا، كىشىلىك تۇرمۇش توغرىسىدىكى ھەرقانداق ئېنىق مۇئەييەنلەشتۇرۇلگەن بايانىنىڭ ھەممىسى گۇمانلىق ۋە كۇلكىلىكتۇر.

لې: ئەدەبىياتنى مۇددىئالاشتۇرۇش ئاخىرقى ھېسابتا ئەدەبىياتنى دىنلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت. بالزاك «ئىنسان كومېدىيەسى» دە ھەممە نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان قامۇسچە ئەدەبىيات يارىتىشقا ئۇرۇنغان. بۇ گېگېلنىڭ پەلسەپىدە غايەت زور بولغان ئاداقىي سىستېمىنى يارىتىشقا ئۇرۇنغانلىقى بىلەن ئوخشاش. ئۇلار ئەملىيەتتە دىنغا يۇزلىنىپ قالغان. ئەنئەنىۋى ئەدەبىياتنىڭ پاجىئەسى شۇ بولدىكى، ئادەم يارالقان ئەدەبىيات ئايلىنىپ كېلىپ ئادەمنى قورشىۋالدى، چۆكتۇرۇۋەتتى.

جې: ئەدەبىيات ناۋادا ھەممە نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ، ھەممە نەرسىنى چۈشەندۈرمەكچى بولىدىكەن، ئەملىيەتتە ھېچ نەرسىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ.

شاك: 20 ـ ئەسىر ئىدراكقا قارشى، سىستېمىلارنى پارچىلاش دەۋرى بولدى. بۇ ھال پەلسەپە ۋە ئەدەبىياتتا تەڭلا كۆرۈلدى.

لې: ئەدەبىيات پەلسەپىۋى تەپەككۇرنىڭ تەسىرىنى بىۋاستىلا قوبۇل قىلدى. بۇ ئەسىرگە كەلگەندە، پۈتكۈل تەرتىپنىڭ ھەممىسى قالايمىقانلاشتى، پەلسەپە ۋە ئەدەبىياتتىكى خۇدا ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ ئالەمدىن ئۆتتى.

جې: كىشىلەر خۇدا ئالەمدىن ئۆتتى دېيىشىپ، ئىككى نەرسىنى كۆزدە تۇتقان: بىرى، خۇدا ئالەمدىن ئۆتتى، ھەممە ئىشنى قىلىشنىڭ مۇمكىنچىلىكى تۇغۇلدى، كىشىلەر ئۆز ـ ئۆزىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ چەكسىز پارلاق نىشانىسىغا ئىگە بولدى، دەپ قاراش؛ يەنە بىرى، خۇدا ئالەمدىن ئۆتتى، ھەرقانداق نەرسىدىن قورقۇشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، ھەرقانداق رەزىل ئىشنى قىلىشنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇمكىنچىلىكى تۇغۇلدى، تەپ تارتىش دېگەن نەرسە قالمىدى، دۇنـ
يا ھالاكەتكە يۈزلەندى، دەپ قاراش.

لې: بۇ ئىككىسى ئەمەلىيەتتە بىر ئىش. كىشىلەر بارلىق پاكـ
لىق ۋە رەزىللىك، ھەق بىلەن ناھەقنىڭ ئۆلچەملىرىنى خۇدانىڭ
نامى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقارغا. ئېھتىمال ئىنسانىيەت خۇدا ۋە
تەقۋادارلار تەرىپىدىن رەزىل دەپ قارالغان يوللار ئارقىلىقلا يورۇق
لۇققا قاراپ مېڭىشى مۇمكىن.

شاك: شېللى «شېئىر بىر خىل بېشارەت» دېگەنىدى. ئەمدى
لىكتە بېشارەتچى يوقالغانىكەن، ئەدەبىيات قانداق قىلىپ يېڭى دىن
يارىتالىسۇن؟ قانداق قىلىپ دىن ئورنىدا زول ئوينىيالىسۇن؟ بۇ،
پۈتكۈل كونا دەۋرنىڭ يوقالغانلىقى.

لې: بىز خۇدا ئالەمدىن ئۆتتى، دېگەن ئالدىنقى شەرت ئاستىدا
ئەدەبىياتنى مۇھاكىمە قىلمۇاتمىز. لېكىن جۇڭگو ئەدەبىياتىنىڭ
ئەھۋالىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، كىشىلەر قەلبىدە يەنىلا بىر خۇدا بار،
ئۇ بولسىمۇ ئەدەبىياتنى پەرىشتە دەپ تونۇش. ئەدەبىياتچىلار ئەدەبـ
ياتنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدى، بۇ بىر خىل بۇرچ ۋە يۈك بولدى،
بۇ نەرسە چوقۇنۇش ھېسسىياتىنى پەيدا قىلىشى ھەمدە ئىجادچانـ
لىقنى بوغۇشمۇ مۇمكىن.

جې: ئەدەبىياتتىكى بۇرچ تۇيغۇسىنى يوقىتىشنىڭ ئۆزى ئۆز نۆـ
ۋىتىدە يەنە ئەدەبىياتقا نىسبەتەن يېڭى بۇرچ تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىـ
دۇ. بىز بۈگۈنمۇ ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي تەنقىد بىر ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ
بايانىاتچىسى بولۇشى لازىم، دەۋاتمىز. بۇ ـــ ئىنكارنىڭ ئۇزۇل ـ
كېسىلسىزلىكى بولۇپ، نەزەرىيە جەھەتتىمۇ زىددىيەتلىكتۇر.

لې: بۇ ھەقتە مېنىڭ قارىشىم باشقىچە، ئەدەبىيات سۆزلەش ۋە
پىكىر بايان قىلىشنىڭ يولى ھېسابلىنىدىكەن، ئۇ ھالدا بۇ ئەدەبـ
ياتقا بولغان كۆچلۈك ئېتىقادنى پەيدا قىلالمايدۇ. بۇرۇن بىز ئەدە ـ
بىيات كىشىلىك تۇرمۇشتىن ئۈستۈن، ھېچبولمىغاندا شەخسنىڭ
تۇرمۇشىدىن ئۈستۈن، دەپ قارىغانىدۇق، بۇ دىنىي تۇستىكى چو ـ

قۇنۇشنى پەيدا قىلدى. بىز ھازىر ئەدەبىياتنىڭ كىشىلىك تۇر-مۇشنىڭ قوينىغا قايتىپ كېلىشىنى، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى ۋە ئىنسان مەۋجۇتلۇقىنىڭ بىر خىل شەكلىگە ئايلىنىشى-نى تەشەببۇس قىلىمىز. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، مەيلى بىز ئەدە-بىياتنى يۇرەكنىڭ كۆزى ياكى ئاشقىلىق ۋاستىسى، سۆز ئويۇنى دەيلى، بۇلارنىڭ ھەممىسى ماھىيەتتە بىر نەرسىدۇر.

شائ: مېنىڭچە، ئەدەبىيات ــ پۈتكۈل ئەدەبىيات ــ سەنئەت ھېسسىي دۇنيانىلا ئىپادىلەيدۇ. ئەدەبىيات ــ سەنئەت بىزنىڭ تۇر-مۇشقا بولغان سەزگۈرلۈكىمىزنى ئاشۇرىدۇ.

لې: بۇ ئەدەبىياتنى كەسپىيلەشتۈرۈش مەسىلىسىگە بېرىپ تا-قىلىدۇ. ئەدەبىياتنى كەسپىيلەشتۈرۈشكە قانداق مۇئامىلە قىلىش، يەنە ئەدەبىياتنى چۈشىنىشكە بېرىپ تاقىلىدۇ. ئىجتىمائىي ئىش تەقسىماتى مەيدانغا كەلگەندىن كېيىن، كەسپىيلىشىش خالىي بول-غىلى بولمايدىغان پاكىتقا ئايلاندى، بۇ بىر مۇقەررەرلىك. لېكىن ھەددىدىن زىيادە كەسپىيلىشىش پاسسىپ تەسىر پەيدا قىلىپ ئەدە-بىياتتىكى كەسپىي كېسەللىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. مېنىڭچە، ئەدەبىيات پەقەت تۇرمۇشنىڭ بىر قىسمى بولغاندىلا ئومۇمىيۈزلۈك گۈزەل ۋە ساغلام بولالايدۇ ھەم مەنىگە ئىگە بولالايدۇ. سەنئەت كە-شىلىك ھاياتنى ھەربىرەتكە كەلتۈرمەستىن، كىشىلىك ھايات سەز-ئەتنى ھەربىرەتكە كەلتۈرۈشى لازىم.

شائ: سەنئەتكار ھەر جەھەتتىن ئىقتىدارىنى تەربىيەلەشكە موھتاج. مۇبادا تۇيغۇ ئۆتكۈرلەشسە، ئۇنى كونترول قىلىپ تۇرالايدىغان مۇناسىپ ئەقلىي كۈچىنىڭ بولۇشى زۆرۈر. بىر تەرەپ-لىمە ھالدا ئىزدىنىش ۋە ھەددىدىن ئاشقان تۇيغۇ كۆپىنچە ھاياتنى خاراب قىلىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، سەنئەت ئادەم ئۈچۈن بەخت ۋە مۇۋەپپەقىيەت ئېلىپ كېلەلمەيدۇ، لېكىن كەسپىيلىشىش، مە-لۇم جەھەتلەردىكى قابىلىيەتنى مەركەزلەشتۈرۈشكە مۇمكىنلىك ئېلىپ كېلىپ، ئادەتتىن تاشقىرى كەسپىي سەزگۈرلۈكىگە ئىگە

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

قىلىدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ غايىسى ئەلۋەتتە شەخسنىڭ قابىلىيەتىنى ئومۇميۈزلۈك تەرەققىي قىلدۇرۇش. ماركس ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ گۈللىنىش دەۋرىدىكى مەدەنىيەت سەركەردىلىرىنى مەدھىيەلىگەن ھەم «ھەر تەرەپلىمە يېتىشكەن شەخسلەر» گە چوڭقۇر ئەقىدە باغلىغان. ئىنسانىيەت ھامان چەك ئۇستىدە ئىزدىنىدۇ. بۇنداق ئىزدىنىش ئىنسانىيەتنى داۋاملىق يېڭى يۇكسەكلىككە يېتەكلەيدۇ. سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى باشتىن ـ ئاخىر يۇكسەكلىكتە كۇچ سىنىشىدۇ.

لې: ھازىرقى ئەھۋال دەل شۇنداق. بىز كەسىپ نۇقتىسىدىن ئەدەبىيات بىلەن شۇغۇللانغىنىمىزدا ئەدەبىياتنىڭ ئاساسىي مەنىسىدىن چەتنەپ كېتىشىمىز ئېھتىمال. مېنىڭچە، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ مەنىسى بەزى ئەمەلىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشتا. ھالبۇكى، ئەدەبىيات مۇشۇ پائالىيەتنىڭ مەنىۋى ئىنكاسى ۋە ھېسسىي مەھسۇلى. شۇڭا ئەدەبىيات ماھىيەتتىن ئېيتقاندا ئىشتىن سىرتقى بولۇشى لازىم. ئەمەلىيەتتىن ئايرىلىپ قالغان ھەرىكەت ئاساسەن روھ ۋە ھېسسىيات دۇنياسىنىڭ قوينىغا غەرق بولىدۇ، كىشىلىك ھاياتتىن چەتنەيدۇ ۋە ئەدەبىياتتىنمۇ چەتنەيدۇ. كەسپىي لەشتۇرۇش كىشىلىك تۇرمۇش ۋە ئەدەبىياتقا زىيان كەلتۈرىدۇ.

شاك: سەنئەت بىلەن سەنئەتكارنى كېسىلمەنلىكتىن قانداق قۇتۇلدۇرۇش مەسىلىسى پىسخولوگىيە، پاتالوگىيە ۋە ئەخلاق كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ بولۇپ، نوقۇل ھالدا سەنئەتنىڭ كەسپىلىشىشى ياكى كەسپىيلەشمەسلىكى بىلەن تامامەن باغلىق بولمايدۇ.

لې: ھاياتىي كۇچى تەبىئىي ھالدا ئۇرغۇپ تۇرغان ئەدەبىياتلا بۇيۇك بولالايدۇ، كەسپىيلىشىش مۇقەررەر ھالدا جېمى جەھەتتە قانداق قائىدىلەشتۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. كەسپىيلەشتۇرۇشتىن خالىي بولۇش مۇمكىن ئەمەس، لېكىن كەسپىيلەشتۇرۇشتىكى نۇقسان ئۇنىڭ قېلىپ ۋە ئادەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىدا. بىز ئەدەبىياتنىڭ ئۆزىدىن كېلىپ چىققان بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا قادىر بولالمىساقمۇ، لېكىن كىشىلىك ھاياتنىڭ قوينىدىن

يېڭى كۆچ ئىزدەپ تېپىشمىز، يېڭىچە ئىپادىلەش شەكلىنى — يېڭىچە ئەدەبىي شەكىللەرنى يارىتىشمىز ناھايىتى زۆرۈر.

شائ: شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇ خىل كەسپىي تەلىم - تەربىيەدىن كېلىپ چىققان بەدىئىي بەلگىلەرنىڭ مۇقىملاشتۇرۇلغان ھالىتىنى ئەملدىن قالدۇرۇپ، ئىپتىدائىي سېزىش كۆچىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش لازىم. ئەگەر بىر خىل بەدىئىي بەلگە مەخسۇس ۋە ئالاھىدە تەربىيەنىڭ تۈرتكىسىدىلا قوبۇل قىلىنىدىكەن، ئۇنداقتا سەنئەت ھاياتىمىزنىڭ بۇاستە ماس رىغبەت كۆچىنى يوقىتىدۇ. ئەگەر يەنە مۇئەييەن بىر بەدىئىي ئادەتنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ، دەپ قارىساق، ئۇنداقتا، سەنئەتتىكى بۇاستە سېزىمدىن مەھرۇم قالىمىز. شۇڭا، سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى يېتىلىشى ۋە چېچىلىشقا بېرىپ تاقىلىپ، ئەسلىدىكى قىزغىنلىق ھالىتىگە قايتىدۇ.

جې: كەسپىي تەربىيە مۇھىم. بىراق، كەسپىي تەربىيە نەپىس بۇيۇم ياساشقا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. كەسپىي سوغۇقچانلىق بىلەن قارىغاندا، ئەسەر جانلىق ھايات ئورگانىزمى بولماستىن، بەلكى بىر مۇردا، ئەسەر تەھلىل قىلىش بولسا خۇددى مۇردىنى پارچىلاشقا ئوخشايدۇ. بىز ئەدەبىياتتىكى يېڭىلىق تۇيغۇسىنى قانداق قىلىپ ساقلاپ قالىمىز؟ شۇڭا كەسپىي ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىدا بەزىدە تەتۇرىسچە ھەۋەسكارلاردا بولىدىغان ئەركىن ئىجادىي پوزىتسىيە ۋە ئۆتكۈر كۆزىتىش كۆچى بولماي قالىدۇ.

شائ: شۇنداق، سەنئەت ساھەسىدىكى بۆسۈپ چىققانلارنىڭ كۆپى مۇشۇ كەسپىنىڭ سىرتىدىكىلەر بولدى. ئەنگلىيە يازغۇچىسى ماۋمۇنىڭ «ئاي ۋە ئالتە پېنىس» رومانىدا، گاۋگىننى (گوللاندىيەلىك رەسسام) مودېل قىلغان بىر رەسسام تەسۋىرلەنگەن. ئۇ ئەسلىدە رەسسام ئەمەس ئىدى. بىراق، ھەركىم ئۆز - ئۆزىنى مەزمۇن قىلىدۇ، ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىقتىدارىنى بىلىدۇ، ئۇ بىر خىل كۆچلۈك ئىچكى توقۇنۇش تۇرتكىسىدە ئاخىر بىركۈنى قولىغا مويقەلەم ئالىدۇ - دە، يەرلىك ئادەملەر ئولتۇراقلاشقان كىچىك

ئۇيغۇر كىتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ئارالغا بېرىپ، رەسسامىلىق ھاياتىنى باشلايدۇ. لېكىن كەسپىي سەنئەتكارلاردىكى ئەنە شۇنداق بەدئىي توقۇنۇشلار بارا - بارا يوقاپ كېتىدۇ. سەنئەت نوقۇل ھالدا ماھارەتنىڭ مەھسۇلى بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن نوقۇل ھالدا تەربىيەگە ئايلىنىپكەن، ئىجاد قىلىش كۈچىنى يوقىتىدۇ.

جې: بەدئىي ئىجادىيەت ئالدى بىلەن ھايات ھەققىدىكى تەجرىبىدىن ئىبارەت بولۇشى، ئاندىن ئىپادىلەش شەكلىنى ئىزدىشى لازىم. كەسپىيلەشتۈرۈش تەربىيەلەشنى كۆپ ھالدا باش - ئاخىرىنى ئاستىن - ئۈستىن قىلىۋېتىدۇ.

لې: بۇنىڭدىن بىز نۇرغۇن كىشىنىڭ نېمە ئۈچۈن كەسپىي يازغۇچى بولۇشتىن ئىلگىرى جۇشقۇن بولىدىغانلىقىنى، كەسپىي يازغۇچى بولغاندىن كېيىن بولسا بارا - بارا ھالىنىڭ خاراب‌لىشىدىغانلىقىنى چۈشىنىۋالالايمىز. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى ئەسەرلىرى پۈتكۈل ئىجادىيىتىنىڭ چوققىسى بولسا، كېيىنكىلىرى ئاستا - ئاستا چېكىنىشكە قاراپ يۈز تۇتىدۇ.

شاڭ: قېلىپلاشتۇرۇش ھۇرۇنلۇقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، ھەدىسىۋا نەرسە ئەزەلدىن مۇشۇنداق. ئۇنىڭدىن شۇبھىلەنگىلىمۇ، ئۆزگەرتكىلىمۇ بولمايدۇ. تەسىراتچىلار مەيدانغا كېلىپ رەسسامنىڭ خام سورۇپىدا تۇنجى قېتىم چاقناپ تۇرغان رەڭگارەڭ رەڭلەر تۇيغۇسىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى. لېكىن بۇ تەسىراتچىلارنىڭ چالا-بۇلا ئۆزگىرىشى يۈزەكىلىكتىن خالىي بولالمىدى، كېيىنكى تەسىراتچىلار ئەھلى رەڭگە تايىنىپ سىدام سىزىش ئارقىلىق رەڭلەرگە سىڭىپ كىرىش قۇدرىتى بىلەن مۇستەھكەملىكتىن تېخىمۇ ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش ئارقىلىق بىر خىل ئۆتكۈرلۈك ۋە مۇستەھكەملىك تۇيغۇسى بەخش ئېتىپ، بىزنى بۇ تونۇش دۇنياسىدا يېڭى زېمىننى كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى. سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى كونا شەكىللەرگە ئۈزۈكسىز خىرىس قىلىپ، بىزنى دۇنياغا يېڭىباشتىن نەزەر سېلىشقا، يېڭى ئىمكانىيەتلەرنى تونۇپ يېتىش-

كه ئاگاهلاندۇردى. قەدىمكى يۇنانلىقلار بىر پەيلاسوپى: «قۇياش ھەر كۈنى يېڭى» دېگىنىدەك، سەنئەت ئەبەدىي كۈچكە ئىگە.

جې: سەنئەت ئومۇمەن بىزنى دۇنيانى تەجرىبە قىلىش ۋە سېزىشلىرىمىزنى ئۆزگىچە شەكلى بىلەن تەمىنلەيدۇ. كېيىنكى تەسىراتچىلار ئېقىمىدىكى رەسساملارنىڭ كالانپاي ئۇسلۇبتىكى رەسىملىرى كىشىگە بىر خىل كۈچلۈك ھاياتىي كۈچنى ھېس قىلدۇرىدۇ. دېمەك، بۇ ئۇلار ياراتقان سەنئەت دۇنياسى، يەنى يېڭى ناتونۇش دۇنيا.

شاڭ: يېگانىلەشتۇرۇش، مېنىڭچە ئىنتايىن ياخشى ئۇقۇم، رۇسىيە شەكىلشۇنازلىرى ئوتتۇرىغا قويغان بۇ ئۇقۇم ئاساسەن يەنىلا بىر خىل بەدىئىي ئۇسۇل بولغان بىلەن، ئەمەلىيەتتە بۇ تەسىراتلار ئالىمىدىكى بىر ئۇسۇلدىن ئىبارەت.

لې: بۇ ياپونىيەدىكى يېڭى تۇيغۇچىلار ئېقىمىنىڭ پىروزىسىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. يېڭى تۇيغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتى مۇنداق ئىككى مۇھىم مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرى، تارىخىي ھادىسىلەرنى يېڭىباشتىن شەرھلەش. ئالايلۇق، «ناپولېئون ۋە پۇل» دېگەن بۇ ئەسەردە ناپولېئوننىڭ رۇسىيەگە قىلغان تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى پىسخولوگىيە نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈلۈپ، بۇرۇنقى تارىخچىلارنىڭ يەكۈنلىرى ئاغدۇرۇپ تاشلانغان. يەنە بىرى، تۇرمۇشنى يېڭىچە نەزەر بىلەن كۆزىتىپ، تۇيغۇنى چىنلىققا ئىگە قىلىش ۋە تۇيغۇنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان تىلنى تۇزەش. سەنئەتنىڭ تەرەققىيات جەريانى دۇنيانى ئۇزۇكسىز تەجرىبە قىلىش جەريانى.

جې: غەربنىڭ ئەنئەنىۋى شېئىرىيىتى ئاساسىي جەھەتتىن تەسۋىرلەش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇپ، ئەنە شۇ تەسۋىر بىلەن چەكلىنىپ قالغانىدى. ھازىرقى زامان سەنئىتى بىر خىل چۆچۈش تۇيغۇسىنى شەكىللەندۈردى. سەنئەت دەل ئۆزگىچە كەشپىيات بولغانلىقتىن، تەقلىدچىلىك ھەرگىزمۇ سەنئەت بولالمايدۇ. ئۇنىڭ تەقلىد قىلىدىغىنى بىر خىل ماھارەت بولۇپ، ئۇ پەقەت كەسپىي

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىقتىدار دائىر بىسىگە كىرىدۇ. بۇ مۇھىم نەرسە ئەمەس.

لې: كەسىپلەشكەن نۇقسانلار ئەدەبىيات تەرەققىياتىدا روشەن كۆرۈلمەكتە. ئۆزىمىزمۇ ئەدەبىيات تەنقىداتچىلىرى بولغاچقا، بۇ جەھەتتىكى قىينىچىلىقنى بىلىمىز. كەسىپلەشكەن ئەدەبىيات تەنقىداتى ھەمىشە ئەدەبىياتنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك موللۇقى ۋە ھەرىكەتچانلىقىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ، ھەتتا ئەدەبىياتنى ئۇجۇقتۇرۇپ تاشلايدۇ.

جې: بۇ تىرىك تۇرغۇزۇپ بوغۇزلاش دېمەكتۇر.

لې: نەتىجىدە، ئەدەبىيات تەنقىداتى جەريانىدا ئەدەبىياتنىڭ ئۆزى ئىنكار قىلىندى. بۇ بەكمۇ دەھشەتلىك. ئەدەبىيات تەنقىداتى جەريانىدا ئەدەبىياتمۇ غايىب بولىدۇ، ھەتتا ئوبىيېكتىمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ.

جې: بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى قانداقلا بولمىسۇن يەنىلا بىر ئاز ياخشى. ئۇ ھازىرغىچە قېلىپلاشتۇرۇلمىغاچقا بىز ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىغا بولغان يېڭىلىق تۇيغۇمىزنى يەنىلا ساقلاپ كەلمەكتە. تارىخقا ئايلانغان ئاشۇ ئەدەبىيات ھادىسىلىرىنى تەنقىد قىلىش بىرقەدەر ئاۋارىچىلىك ئىش. ئۇ ئەنئەنە ۋە كونا ئادەتلەرنىڭ بوغۇشىغا بەك قاتتىق ئۇچرىغاچقا ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئۆلۈك يازما ماتېرىيالغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى ھاياتىي كۈچتىن پۈتۈنلەي جۇدا قىلىدۇ.

لې: بۇنى ئىلىم ساھەسىدىكىلەر ئېتىراپ قىلغان. ئەدەبىيات تەنقىداتى بىلەن يېڭى ئەدەبىي ھادىسىلەرنىڭ ئارىلىق پەيدا قىلىشى ئېتىراپ قىلىنغان ھادىسە. بۇ تاقەت قىلغىلى بولمايدىغان بىخۇدلۇق.

شاڭ: ھەرقانداق پەن تەرەققىي قىلىپ بەلگىلىك سەۋىيەگە يەتكەندە تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان بەزى قائىدە ـ مىزانلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. كەسىپلەشكەن تەنقىدات تەرەققىي قىلىپ ئاخىرىغا كەلگەندە ھەمىشە ماتېرىيالنىڭ ئۆزىنى ئىلغا قىلىشنى مەقسەتكە ئايلاندۇرۇپ، ئەدەبىياتنى يېڭىدىن تونۇش ۋە ئىزاھلاش مەقسىتىگە يېتىدۇ.

جې: بۇ، ماھارەتنىڭ مەقسەتكە ئايلانغىنى.

لې: بۇنداق تەتقىقات ئەدەبىياتنىڭ ماھىيىتىگە يېتىپ بارالمايدۇ. قاتتىقراق ئېيتقاندا، بۇ، ئەدەبىيات تەتقىقاتىغا بولغان تەييارلىقتىن ئىبارەت.

شاڭ: ئۇ، ئەسەرنىڭ مەۋجۇدىيىتىگە بېرىپ تاقىلىدۇ. ئەسەر توغرىسىدىكى تەسىرات ۋە تەنقىد ھەقىقىي يوسۇندا باشلانمىغان ئەھۋال ئاستىدا، بىز ئۇنى پەقەت ئەدەبىيات تارىخى پېنى دەپ ئاتىساقلا بولىدۇ.

لې: ئەدەبىيات تارىخى پېنى دەپ ئاتاشنىڭ ئۆزىمۇ ياخشى. مەسىلەن، بىز ئۇنى ئەدەبىيات تەتقىقاتى دەپ ئاتاپ ئۆگىنىپ قالغانلىقىمىزدا. بەزى كىشىلەر بۇ جەھەتتىن ئىسپاتلاپمۇ باقتى، ئەمما ھەممە كىشى مۇنداق قىلسا، ئۇ چاغدا ئىش تۈزۈك بولمايدۇ.

جې: ئىسپاتلاش چەكلىمىلىككە ئىگە، ئۇنى چەكسىز دەرىجىدە ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ، بۇ خىزمەت تويۇنغان، ئايالغىشقا يېقىنلاشقان ئەھۋالدا ياخشىسى ئۇنى زۆرۈر بولمىغان ساھەلەرگە بۇرىۋېتىش لازىم. خۇددى «قىزىل راۋاقتىكى چۇش» ئۇستىدىكى ئىسپاتلاشنى ساۋ ئائىلىسى شەجەرىشۇناسلىقىغا بۇرىۋەتكەنگە ئوخشاش.

شاڭ: كەسپىلەشكەن تەتقىقات قىيىنلىق دەرىجىسىنى ئۆزىگە ئەڭ ئالىي ئۆلچەم قىلىدۇ. قىيىنلىق دەرىجىسى بولسا مەلۇم بىر قانچە جەھەت بىلەن چەكلىنىدۇ. ئىسپاتلاشنىڭ شۇ قەدەر ئۇلۇغلىنىشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئۇ تەتقىقاتچىنىڭ مۇشۇ جەھەتلەردە ئىقتىدارىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. شۇنى ئېتىراپ قىلىش لازىمكى، ئىسپاتلاش يېتەرلىك بىلىم تەربىيەسى بىلەن ئىسپاتلاش ماھارىتىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئەمما بۇ تەتقىقاتچىنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى، مۇھىم ساپاسىنمۇ شەكىللەندۈرمەيدۇ، تەتقىقات جەھەتتىكى قىيىنلىق دەرىجىسىمۇ ئوخشاشلا ئەدەبىياتنى بەھرە ئېلىش جەھەتتە ئىپادىلەيدۇ. ئوخشاشلا ھۈزۈرلىنىش كۆزى ئۆتكۈر ئادەملەر بىر قاراپلا ئەسەرنىڭ نەپىس ياكى ئەمەسلىكىنى بىلۈالالايدۇ.

يۇنىكود كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

ئەمما بۇ قىينىلىق دەرىجىسىنى ھېچكىمنىڭ ئېتىراپ قىلمايدۇ، ئۇنىڭ قىينىلىق دەرىجىسىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى سەنئەتتىن زوقلىنالمايدىغان ئادەملەر سېزەلمەيدۇ ۋە بىلەلمەيدۇ، بۇنىڭ قىينىلىق دەرىجىسى ئىكەنلىكىنمۇ ئېتىراپ قىلمايدۇ.

جې: بىزنى ئەڭ زور دەرىجىدە چۆشەپ تۇرغىنى ئەدەبىيات تارىخى پېنى ئەمەس، بەلكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنىڭ قەلبىگە بىلەن مۇھاكىمە ماقالىلەرنى يېزىش ئەندىزىسىنى ئەنئەنىۋى چۈشەنچىتىن ئىبارەت. ئىپادىلەش شەكىللىرىنىڭ نوقۇللۇقى تونۇش ۋە بىلىش شەكىللىرىنىڭ غورىگىللىكىنى كۆرسىتىپ بەردى.

لې: ئېچىنىشلىقى شۇكى، ئەدەبىي ھۆزۈرلىنىش ماقالىلىرىمۇ بىر خىل ئەندىزىدە يېزىلىدىغان بولدى. بولۇپمۇ كىلاسسىك ئەدەبىياتتىن ھۆزۈرلىنىش ماقالىلىرى شۇنداق بولدى.

شاڭ: بۇنىڭ ئوڭۇشلۇق يولى بار، بۇ يول ئاساسەن ئىگىلەپ بولۇندى، ھەتتا ئاددىي شېئىرىي جۈملىلەرگە ئاجايىپ تەھلىللەرنى يۈرگۈزۈشكە بولىدۇ. ئالدى بىلەن تەسىرلىنىش بولمىسا نادىر ئەسەرلەرنى بايقاش ئىقتىدارىمۇ بولمايدۇ.

لې: ئەدەبىي تەنقىد ماھىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا تەرتىپسىز ۋە تۇراقسىز بولىدۇ. بۇ، تەنقىدنىڭ ئىپتىدائىي ھالىتىدۇر. ھەر قانداق ئەقلەن تەرتىپكە سېلىش جەريانى ئەدەبىي خاراكتېردىكى قىسقارتىش جەريانىدۇر. ئەلۋەتتە تەنقىد ماقالىلىرىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئوقۇشىغا ئاسانلىق تۇغدۇرۇش ئۈچۈن تەشكىللەش يۈرگۈزۈپ بەزى ئەدەبىي خاراكتېردىكى نەرسىلەرنى ئېلىپ تاشلاشنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئەمما بۇنداق قىسقارتىشنىڭ مەجبۇرىي بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىش كېرەككى، ئۇنى بىردىنبىر ھەقىقەت، مۇشۇنداق قىلىش زۆرۈر دەپ تونۇماسلىق لازىم.

شاڭ: بىزنىڭ ئەدەبىياتتىن ئالىدىغان تەسىراتىمىز ئاساسەن ئۆزىمىزنىڭ تۇرمۇشىدىن كەلگەن تەسىرات بولۇپ، شۇنداق بولغاچقا بۇ جانلىق ۋە يېڭى تەسىرات بولىدۇ. باھارنى سېزەلمىگەن

ئادەمنىڭ شېئىرىيەتتىكى باھارنى سېزىشى مۇمكىن ئەمەس. جۇلاسىز ۋە غورىگىل ھايات ئالدىدا ھەرقانداق شېئىرىي مىسرالار نۇر چاچالمايدۇ. شېئىرىيەت ئۇستىدە توختالغان زوقلىنىش خۇسۇسىدىكى ماقالىنىڭ ھەمىشە زورۇقۇپ كېتىدىغانلىقىنىڭ سەۋەبى مانا مۇشۇ يەردە.

لې: بۇ يەردە يەنە تىل مەسىلىسى بار. بەدىئىي زوق ماقالىلىرىنىڭ تېپىۋالغان بىرقانچە سۆزى بار بولۇپ، ئىشلىتىۋەرگەچكە بۇ سۆزلەرنىڭ جۇلىقى چىقىپ كەتتى. ئېيتايلۇق، «مەنزىرە بىلەن ھېسسىيات ئۆزئارا سىڭىشىپ كەتكەن»، «يېگانە يېتۈكلۈككە ئىگە»، «يوشۇرۇن ۋە تەمكىن» قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئەمدى «مۇنچە يىلغىچە قېلىپقا ئايلانغان بۇ سۆزلەرنى ئىشلىتىشكە بولمايدۇ، ئىشلەتكەنلەرگە جەرىمانە قويۇلىدۇ» دەپ قانۇن ئېلان قىلىدىغان يەرگە يېتىپ قالدى. قېلىپلاشقان سۆزلەرنى چاياۋېرىش ئەمەلىيەتتە كەسپىي جەھەتتىكى ھۇرۇنلۇق ۋە بىخۇدلۇقتىن كېلىپ چىقىدۇ.

جې: تىلنى قېلىپلاشتۇرۇش قىزىللىقنىڭ باشلىنىشىدۇر. زوقلىنىش ئوبيېكتى بولغان كىلاسسىك شېئىرىيەتنىڭ تىلى تاڭ، سۇڭ دەۋرىدىن كېيىنلا كونىراپ كېتىپ ھەربىر سۆز تۇراقلىق باغلىما تەسەۋۋۇرنى پەيدا قىلىپ، ھېچقانداق تەسەۋۋۇر بىلەن يېڭى ئىجادىيەت ئىمكانىيىتىنى قالدۇرمىدى.

لې: يېڭى شېئىرىيەتتە بۇنداق تىل جۇغلانمىسى يوق، ئۇ قۇرۇق قول بىلەن ئىگىلىك تىكلىگەن. يېڭى شېئىرىيەت ئىنتايىن قىيىن بولغاچقا شائىرلار ئۇچۇن ھەقىقىي سىناق بولدى. خۇشىدا ئەسلىدە ھېچقانداق شائىرلىق خىسلەت يوق ئىدى، بۇنى ئۇنىڭ كونا شېئىرلىرىدىن ئۇنچۇۋالا ئاڭقىرىۋالغىلى بولمايدۇ. كونا شېئىرلاردا تايانغىلى بولىدىغان تىل قېلىپلىرى ئىنتايىن كۆپ بولغاچقا قەلەمنى ئېلىپلا يازغىلى، ئەپلەپ ـ سەپلەپ شېئىرغا ئوخشاتقىلى بولىدۇ. خۇشى يېڭى شېئىر يېزىشقا كىرىشكەندىلا ئۇنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئەسلىي ماھىيىتى ئاشكارىلاندى.

شالۇك: تەييار نەرسىلەر كۆپەيگەنسېرى شېئىرىيەتتە يېڭىلىق يا-رىتىش قىيىن بولىماقتا. ناۋادا شېئىرىيەت كونا گەپلەرنى تەكرارلايدىغان نەرسە بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا ئۇ زاۋاللىققا يۈز تۇ-تىدۇ. زوقلىنىش ماقالىلىرىنىڭ يېڭى مەزمۇنلارنى يازالماسلىقى-نىڭ سەۋەبىمۇ مۇشۇ يەردە.

جې: بەزىدە مۇكەممەللەشتۈرۈش ئوڭاي، يېڭىلاش تەس.

لې: مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۆگىنىش ئارقىلىق قولغا كېلىدۇ، ئەمما بەدىئىي تۇيغۇنى تەقلىد قىلغىلى بولمايدۇ.

شالۇك: خاتالىق ئۆتكۈزمەسلىك ياخشى ھادىسە بولۇشى ناتايىن. بىر ئەۋلادنىڭ نەزىرىدە توغرا بولغان نەرسە ئىھتىمال كېيىنكى ئەۋلادنىڭ نەزىرىدە خاتا بولۇشىمۇ مۇمكىن.

جې: خاتالىق ئۆتكۈزمەسلىك دەل چوڭ خاتالىق ئۆتكۈزگەنلىكتۇر.

لې: ئەدەبىي تەسىراتتا خاتالىق توغرىسىدىكى مەسىلە مەۋجۇت بولماستىن، بەلكى بار ـ يوقلۇقى مەسىلىسىلا مەۋجۇت بولىدۇ. تەسىراتنىڭ بار ياكى يوقلۇقى مانا بۇ ھەممە دېمەكتۇر.

جې: توغرا ـ خاتالىق مۇئەييەن قىممەت قارىشى ئاساسىدىكى يەكۈن بولۇپ، قىممەت قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆز-گىرىدۇ.

شالۇك: بۇنداق نىسپىيلىكنى ئېتىراپ قىلىش ئىلغارلىققا قاراپ ماڭغانلىق بولۇپ، ئۆلۈك قائىدىلەرنى تونۇش توغرىسىدىكى نۇرغۇن تالاش ـ تارتىشقا مۇشۇنىڭ بىلەن بەرھەم بېرىلىدۇ. ئۆزى ھەققىدە ئويلىنىشنىڭ تەنقىدىي ئۆلچىمىنى ئۆگىنىۋېلىش لازىم.

لې: خاتالىقلارغا تاقەت قىلىش ئىلىم تەرەققىياتىدىكى زۆرۈرىي بەدەل ۋە كەم بولسا بولمايدىغان ئالدىنقى شەرت. بۇ، يېڭى جۇش-قۇنلۇق بىلەن ئۇزۇكسىز ئىزدىنىشنىڭ قوزغاتقۇ كۈچىنى ھاسىل قىلىدۇ.

جې: خاتالىقلارنىڭ تولىسى ھەمىشە ربغبەتلەندۈرۈش كۈچىگە

ئىگە بولىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، خاتالاشماسلىق ھەمىشە بەزى پا-كىتلارنى ئاددىي ھالدا قايتا تەكرارلاشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەدەبىيات ھادىسىسىنى يېڭى تونۇشلار بىلەن تەمىنلىيەلمەيدۇ.

لې: بىزنىڭ سۆھبەت نۇقتىمىز «ئەگەر دۇنيادا ئەدەبىيات بولمىسا» دېگەن نۇقتا ئىدى، ئەمما بىز سۆزلىشە ـ سۆزلىشە تەپەككۇرىمىزنىڭ ئەدەبىياتنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن ئىبارەت بۇ مۇستەھكەم ئالدىنقى شەرتتىن نېرى بارالمايدىغانلىقىنى بايقىدۇق. ئەمەلىيەتتە بىز ئەدەبىيات بولمىغان دۇنيا توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇر كۇچىمىزنى يوقاتتۇق. بىزنىڭ قىلالىغىنىمىز پەقەت ئەدەبىياتنىڭ دىن ۋە كەسىپ تۈسىنى ئالغانلىقىدىن بارلىققا كەلگەن قېلىپلاشتۇرۇش بىلەن ئەندىزىلەشتۈرۈشنى سۇبيېكتىپ جەھەتتىن ئىنكار قىلىشلا بولدى.

شاڭ: قارىغاندا بىز مۇشۇنچىلىكلا ئۇزاپ كېتەلەيدىغاندەك قىلىمىز.

جې: ئەمەلىيەتتە بىز ئاشۇنداق تەتۇر تەمىنى چىقىرىپ دەل مۇشۇنداق بىر مەقسەتكە يەتتۇق.

(«ئەدەبىيات ھەققىدە ئەركىن پاراڭلار» (خەنزۇچە) ژۇرنىلىنىڭ 1989 ـ يىللىق 1 ـ سانىدىن.)

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرىنىڭ باش تېمىسى

مەن چوۋن (موڭغۇل)

21 ـ ئەسىرنىڭ كىرىشى بىلەن تەبىئەت ۋە ئېكولوگىيە، مۇ-ھەببەت ۋە ھايات، جەمئىيەت ۋە زامانىۋىلىشىش كىشىلەرنىڭ دىق-قەت نۇقتىسىغا ئايلاندى، شۇنداقلا يېڭى نەزەردىكى موڭغۇل پو-ۋېستلىرىنىڭ خاھىشى بولۇپ قالدى.

1. تەبىئەت ۋە ئېكولوگىيە

بۈگۈنكى دەۋر سىياسىي، ئىقتىساد ۋە كۇلتۇر سىستېمىسىدىكى ئوتتاق ئېكولوگىيەسى ۋە تەبىئىي مۇھىتنى قوغداش ئېڭى 21 ـ ئە-سىرنىڭ دەسلىپىدىكى موڭغۇل تىلىدا يېزىلغان پوۋېستلارنىڭ تۈگۈنى بولۇپ قالدى.

زامانىۋىلاشتۇرۇش يۈرۈشى، كاپىتالنىڭ تېز سۈرئەتلىك جۈغ-لىنىشى، قۇرغاقچىلىق ۋە كىلىمات ئۆزگىرىشى يايلاق ئېكولوگە-يەسىنى ئىنتايىن يامانلاشتۇرۇۋەتتى. 21 ـ ئەسىرنىڭ ئىپتىدا-سىدا يېزىلغان موڭغۇلچە پوۋېستلار يايلاق ئېكولوگىيەسىنىڭ بۇ-زۇلۇشى، تەبىئەتنىڭ ناچارلىشىش خەۋپىگە يۈكسەك دەرىجىدە دىق-قەت قىلدى. ئەگەر ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 ـ، 90 ـ يىللىرىدىكى موڭغۇل يازغۇچىلىرى يۇقىرىقى تېمىغا بولغان مۇئەييەن ئىنتىلى-شىنى ئىپادىلەپ كەلدى دېسەك، ئۇلار پەقەت ئوبيېكتىپ ھادىسىلەر-نى تەسۋىرلەش ۋە قايتا كۆرسىتىش بىلەن كۇپايىلەندى. 21 ـ ئە-سىرنىڭ دەسلىپىدىكى پوۋېستلاردا بۇ ھادىسىلەرنىڭ سەۋەبىگە سوئال قويۇلدى، ئىجادىيەت تېمىسى ئىزدىنىش داۋامىدا ئۇزۇك-

سىز چوڭقۇرلاشتى.

(1) سۇبيېكتىپىنىڭ چۈشكۈنلۈكى ۋە ئېكولوگىيەنىڭ يامانلىشىشى

تەبىئەت بىلەن ئىنسانىنىڭ بىرلىكى موڭغۇللارنىڭ قەدىم ئەقىدىلىرىدىن بولۇپ، ئۇ موڭغۇللارنىڭ پۈتكۈل ئۆرپ ـ ئادىتى، ئېتىقادى ۋە پەرھىزلىرىگە قەدەر سىڭىپ كەتكەن. تەڭرىگە نەزىرە قىلىش، تاغ ـ دەريالارغا چوقۇنۇش، ئوبا (قەبىلە ئاقساقىلى)غا باش قويۇش قاتارلىق پائالىيەتلەر موڭغۇللارنىڭ تەبىئەتكە ئىخلاس قىلىش، تەبىئەتكە ئۆزىنى تاپشۇرۇش، تەبىئەت بىلەن بىرلىشىش قاتارلىق روھىي خاراكتېرىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ.

ئېكولوگىيەنىڭ بۇزۇلۇشىنى سۇبيېكتىپىنىڭ چۈشكۈنلۈكىگە تاقاش تەبىئەتكە ئىخلاس قىلىش ۋە تەبىئەتنى سۆيۈش ئەنئەنىسىنىڭ داۋامى بولۇپ، ئۇ چوڭقۇر كۇلتۇرەل يىلتىزغا ئىگە، شۇنداقلا نىسبەتەن چوڭ قوبۇلچانلىققا ئىگە. نارىنگاۋۇانىڭ «جىياتنىڭ كۆزى» ناملىق ئەسىرىدە[1] سۇبيېكتىپ چۈشكۈنلۈكىنىڭ تەبىئەتكە كەلتۈرگەن ئاپەتلىرى تەسۋىرلەنگەن. ئاپتور باش قەھرىمانىنى مەقسەتلىك هالدا موڭغۇل خان جەمەتىنىڭ ئەۋلادى قىلىپ يازىدۇ ۋە بۇ ئېسىل يىلتىز ئارقىلىق بىر خىل كۇلتۇر ئەنئەنىسىنى، قەھرىمانلىق ياكى ئېسىلزادىلەر ئېڭىنى كۆتۈرۈپ چىقىدۇ. بىراق، كەنت ئادەملىرى بۇنداق ئەنئەنىلەرگە پەرۋا قىلمايدۇ، ئۇلار تېرىقچىلىك مەنپەئەت ئۈچۈن يۇرتىنى سېتىشقا تەييار تۇرىدۇ. نەتىجىدە، كەنت باشلىقى بىلەن كەنتتىكىلەر ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولىدۇ.

روھىي چۈشكۈنلۈكىنىڭ تەبىئەتنى بۇزۇپ، ئېكولوگىيەنى يامانلاشتۇرۇۋېتىشتىن ئىبارەت بۇ نۇقتىئىنەزەر ئەسەرگە باشتىن ـ ئاخىر سىڭگەن. جىيات مۇقەددەس سۇ بىلەن كۆزىنى يۇغان بولغاچقا، ئۇتمۇش ۋە كېلەچەكنى كۆرەلەيدىغان سېھرىي كۈچكە ئىگە ئىدى. ئۇ قۇمغا غەرق بولغان كەلگۈسى ئادەملىرىنى كۆرگەنىدە بىر ۋەھىمگە، يەنى روھىي چۈشكۈنلۈك ئېلىپ كەلگەن ۋە-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەمىگە چۆمەتتى. جىيات بىلەن كەنت پۇقرالىرى ئارىسىدىكى زىددىيەت كېلىشتۇرگىلى بولمايدىغان ئىككى خىل ھاياتلىق نۇقتىسىنىڭ بىرىگە بېشارەت ئىدى. بۇلاردىن بىرى يايلاق ئېكولوگىيەسىنى قوغداشقا، يەنە بىرى يايلاق ئېكولوگىيەسىنى بۇزۇشقا ۋەكىللىك قىلاتتى. روشەنكى، ئەسەردىكى پېرسوناژ خاراكتېرى چوڭقۇر سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە.

ئايۇ زاناتىڭ «قويۇق توغراقلىق» دېگەن ئەسىرىدە[2] روھىي چۈشكۈنلۈك تۈپەيلى كېلىپ چىققان ئائىلە بەرباتلىقى، ئىناقلىقىنىڭ يوقىلىشى، نەتىجىدە تەبىئىي مۇھىتنىڭ ئېغىر دەرىجىدە خاراب بولۇشى تەسۋىرلەنگەن. ئەسەردىكى گېمپول بوۋاي بەخت ۋە ئىناقلىق ئەلچىسى، ئېكولوگىيە مۇھاپىزەتچىسى ئىدى. ھويلا ئىتى بومبۇز بولسا بوۋاينىڭ دوستى ۋە يارەمچىسى. ئايالى دېجىدىما بىلەن ئوغلى بەندۇ بولسا پۈلنىڭ قۇلى. ئۇنىڭ ئايالى ۋە ئوغلى سۈبيېكتىپ چۈشكۈنلۈكىنىڭ تىمسالى بولۇپ ئائىلىۋى بەخت، ئىناقلىق ۋە ئېكولوگىيەنىڭ بۇزۇلۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئاپتورنىڭ قارىشىچە، سۈبيېكتىپنىڭ چۈشكۈنلۈكىنى كەلتۈرۈپ چىقارغىنى مەينەت پۇل ئالاقىسى ۋە شەھۋانىيلىق بىلەن تولغان چېرىك تۇرمۇش ئىدى. ئەسەردە غوجايىننىڭ چۈشكۈنلىشىپ ئىتچىلىكىمۇ بولالمىغانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ. بۇنىڭدىن ئاپتور ئىپادىلىگەن ئۇمىدسىزلىك ۋە نەپرەتنى كۆرگىلى بولىدۇ.

بەي فۇرۇڭنىڭ «تاڭ شەبنىمى» دە[3] تەبىئەت ۋە مۇھىتنىڭ بۇزۇلۇشى ھەم بۇزۇلۇشقا بولغان قارشىلىق تەسۋىرلەنگەن. شياۋگىن يايلىقىنىڭ باشلىقى ئاكېتۇما يۇرتىنى سېتىپ ھارامدىن پۇل تاپىدىغان يۇرت بېشى ئىدى. ئۇ سۇ ئامبىرىنى ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىغا تۆۋەن باھادا ئىجارىگە بېرىش بىلەن بىللە، مۇنبەت ئېتىزلارنى خارابلاشتۇرۇپ، يۇرتىنى قۇم ـ بوران ئاپىتىگە دۇچار قىلىدۇ. شيۇدۇرگۇ، ئاگۇلا، تۇگا قاتارلىقلار شياۋگىن يايلىقىنىڭ قوغدىغۇچىلىرى. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا تۇگا ئۆز ئاكىسى ئۇستىدىن سوتقا

ئەرز قىلىپ، قانۇننىڭ ئېكولوگىيە مەسىلىسىگە بولغان ئېتىبارىنى قوزغىماقچى بولىدۇ. خۇسۇسىي مەنپەئەت بىلەن كوللېكتىپ مەنپەئەت، يۇرت بېشى بىلەن پۇقرالار ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش ئەسەرنى ئېغىر تۇسكە ئىگە قىلغان. ئەسەردە ھوقۇق كەلتۈرۈپ چىقارغان تۇرلۇك زىيان ئىنچىكە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بىرقەدەر يۇقىرى ئىستېتىك قاتلامغا يەتكەن.

(2) تاشقى ئامىللارنىڭ بۇزغۇنچىلىقى ۋە ئېكولوگىيەنىڭ يانلىشىشى

بەزى ئەسەرلەر ئېكولوگىيەنىڭ بۇزۇلۇشىنى تاشقى ئامىللارغا باغلايدۇ. مىسالەن، بايىندالانىڭ «ئادەم، تۆگە، بۆرە» ناملىق ئەسىرىدە[4] ياقا يۇرتلۇقلارنىڭ يەرلىك كىشىلەرنىڭ تىنچ، خاتىرجەم تۇرمۇشىنى ۋە ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنى بۇزغانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ.

سەي شيا بىر تىلەمچى ئايال بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن پادىچى سۇرېن بىلەن تۇرمۇش قۇرىدۇ. سەي شيانىڭ سۈيدۈكى بۇزۇق بولۇپ، لېيۇ ئېر ۋە پۇلدار بارخا قاتارلىقلار بىلەن زىنا قىلىدۇ. ئۇ بارخانىڭ مۇلكىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئوغلى پۇرجېنى بارخانىڭ ئوغلى دەپ تۇرۇۋالىدۇ. لېكىن ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن قېيىنلىغان نەرسىلەر پۇرجېنىڭ دەل لېيۇ ئېرىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. پۇرجې ئۆزىنىڭ زادى كىمىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيدۇ. پۇرجېنىڭ ئايالى مېيلىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، پۇلدارلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنىڭ دادىسى ئىدى، تېخى ئۇنىڭ كەنت باشلىقى سۇرېن بىلەن يېقىنچىلىقى بار ئىدى. كېيىن لېيۇ ئېر سەي شيانى ئىزدەپ بېرىپ، قىياق كولاپ پۇل تاپىدىغان يامان نىيىتىنى ئاشكارىلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن تەبىئىي مۇھىتنى قوغدايدىغان پۇرجې بىلەن لېيۇ ئېر، مېيلىلار ئوتتۇرىسىدا بىر قەپەس كۈرەش قانات يايىدۇ.

ئەسەردىكى پۇرجې تۇز كۆڭۈل ئادەم بولۇپ، يۇرتىنىڭ تەبىئىي مۇھىتىنى قوغداشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى ھېسابلايدۇ. ئەمە-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

ما لیۇ ئېر، مېيلى دېگەنلەر ياقا يۇرتلۇق ئىدى، ئۇلار ئېكولوگىيە بۇزغۇنچىلىرىلا ئەمەس، يات بىر قىممەت قاراشنىڭ نامايەندىلىرى ئىدى. ئۇلار ئەنئەنىۋى قىممەت سىستېمىسىنى بۇزاتتى. ئەسەردە، تاشقى كۇچلەر يەرلىك كىشىلەرنىڭ تۇرمۇش مەنبەسىنى ئىگىلەۋېلىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئۇلارنىڭ كىشىلىك قارىشى، قىممەت قارىشىنى ئۆزگەرتىپ، ھاياتلىق مۇھىتىنى تامامان يات بىر ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇشقا بار كۇچى بىلەن ئۇرۇناتتى.

تەبىئەت ۋە ئېكولوگىيە 21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرىنىڭ قىزىق نۇقتىسى بولدى. مۇڭغۇل يازغۇچىلىرى تەبىئەت بۇزغۇنچىلىقىنىڭ كىشىلەرگە ئېلىپ كەلگەن تالاپەتلىرىنى جانلىق سۈرەتلەپلا قالماي، يەنە بۇ خىل بۇزغۇنچىلىقنىڭ تۈپ سەۋەبى ئۇستىدە ئىزدىنىپ، بۇزغۇنچىلىقنى ئازايتىش ۋە توسۇشنىڭ يوللىرىنى تاپماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن موڭغۇل پوۋېستچىلىقى ئېكولوگىيە تېمىسىنى چۆرىدەپ يېڭى بىر باسقۇچقا ـــ ئاپەتنىڭ سەۋەبىنى ئىپادىلەپ، ئاپەتنى توسۇش تېمىسىغا يۇزلەندى.

2. مۇھەببەت ۋە ھايات

مۇھەببەت ۋە ھايات 20 ـ ئەسىر ئىچكى موڭغۇل ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسلىق تېمىلىرىنىڭ بىرى. ئوخشىمىغان دەۋرلەردە مۇھەببەت ۋە ھايات تېمىسىنىڭ ئىپادىلىنىش ھالىتىمۇ ئوخشىمايدۇ. 20 ـ ئەسىرنىڭ 30ـ، 40 ـ يىللىرىدا ئىپادىلەنگىنى ئاساسلىقى ئەنئەنىۋى كۇچلەرنىڭ بېسىمى ئاستىدا خورلانغان ۋە زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان مۇھەببەت ھەم ھېسسىياتتىن ئىبارەت ئىدى. 20 ـ ئەسىرنىڭ 50ـ، 60 ـ يىللىرىدا ئىپادىلەنگىنى بولسا ئىنقىلاب، ئەمگەك، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مۇھىتىدىكى جۇشقۇنلۇق، شەخسىيەتسىزلىك ۋە پارلاقلىق بولدى. 1980 ـ يىللاردىن كېيىنكى مۇھەببەت ۋە ھايات تېمىسى كۆپ قىرلىق بولدى. ھاياتنىڭ مەنىسى ۋە ماھىيىتىنى ئەخلاق، مەنپەئەت، ھەۋەس، مەسئۇلىيەت

قاتارلىق كۆپ تەرەپلىمە توقۇنۇشنىڭ ئىچىگە قويۇپ تەسۋىرلەش 21 ـ ئەسىر كىرگەندىن بۇيانقى ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ روشەن خاھىشىغا ئايلاندى. مانا بۇ ئىجتىمائىي بۇرۇلۇش دەۋرىدىكى كىشىلەرنىڭ ئېستېتىك ئىنتىلىشى ۋە قىممەت قارىشىدىكى كۆپ مەنبەلىشىشنىڭ بىۋاستە ئىپادىسى ئىدى.

(1) ئەخلاق ۋە ھەۋەس

ئەخلاق ئادەمنىڭ پائالىيەت نىزامىدۇر. ئۇنىڭ ھەقلىقلىقى ئەنئەنىۋى قىممەت قاراشتىن كەلگەچكە، بۆسۈش ۋە بۇزۇش قىيىن. بۇزغانلار ئىجتىمائىي كۈچنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرايدۇ.

21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا مۇڭغۇل تىلىدا يېزىلغان پۈتۈلگەن قوقۇغىنىمىزدا ئەخلاق ۋە ھەۋەسنىڭ توقۇنۇشىغا ئائىت ئەسەرلەرنى ئۇچرىتىپ تۇرىمىز. كۆپلىگەن ئەسەردە ھەۋەس ئەخلاققا بويسۇندۇرۇلغان. مىسالەن، ئويۇنبىلگەنىڭ «دەريادىكى تەنھا يەلكەن» ناملىق ئەسىرىدە[5]، ياش تۇل ئايال «مەن»نىڭ چەتكە قېقىلىش، ئازاب ـ ئوقۇبەتكە دۇچار بولۇش، ئېزىقىش، چىن مۇھەببەت قاتارلىق سەرگۈزەشتىلىرى تەسۋىرلەنگەن. «مەن» گەرچە شىركەت دىرېكتورى «سا»نى ياخشى كۆرۈپ قالسىمۇ، ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋېلىپ، تاپتىن چىقىدىغان ئىشنى قىلمايدۇ. ئەسەردىكى «مەن» ئەخلاق نۇرى چاقناپ تۇرغان قەھرىمان سۈپىتىدە تەسۋىرلىنىدۇ. تېمەن لىلىنىڭ «چۇش» دېگەن ئەسىرىدىمۇ[6] ئەخلاق نۇرى يېغىپ تۇرغان سۈكەنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان. سۈكە مۈكەممەل مۇھەببەتنى قوغلىشىدۇ. ئاشقىنى يۆمەي تارتىۋالغاندىن كېيىن، دۇنيادا مەڭگۈلۈك مۇھەببەت ھامان بار دەپ ئىشىنىپ، ئاشقىنى 10 يىل كۈتىدۇ. ئۇ بارلىق قايمۇقتۇرۇش، تەھدىت، ئىشقىي ئىزھارلارنى يېڭىپ، ھەۋەس ئوتلىرىنى بېسىپ، مۇھەببىتىگە ئەقىدە قىلىدۇ. ئۇنىڭ كۈتۈشلىرى جامائەت ئەخلاقىنىڭ مۇئەييەنلەشتۇرۇشىگە ئېرىشىدۇ. ئۇنىڭ ئوبرازى ھاياتنىڭ مەنىسى ۋە قىممىتى ئۇستىدە ئىزدىنىش مەزمۇنلىرىغا ئىگە.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

يازغۇچىلار گۇزەل ئەخلاقنى مەدھىيەلەش بىلەن بىللە، نەپسانىيەت، شەھۋەت، ھوقۇقپەرەسلىكلەرنى شەپقەتسىز قامچىلايدۇ. مانا بۇ ئىچكى موڭغۇل ئەدەبىياتىدىكى ئادەمىيەت (گۇمانىتارلىق) خاھىشى. ئويۇنبىلگەنىڭ «قاينانقسۇ ۋە ئاچچىق قەھۋە» دېگەن ئەسىرىدە[7] ھاۋا-يى ـ ھەۋەسنىڭ قۇتراشلىرى تۇپەيلى خاتىرجەم تۇرمۇشنىڭ بۇزۇ-لۇشى تەسۋىرلەنگەن. ئاق كۆڭۈل ئايال سېجىدىما بارلىقىنى ئاددىي ئائىلە تۇرمۇشىغا بېغىشلايدۇ. ئۇنىڭ ئېرى ئورگېنىدا بۇزۇق ئايال تاۋتېما بىلەن چېقىشىپ قېلىپ، ئائىلە خاتىرجەملىكى بۇزۇلىدۇ. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا بىر ـ بىرىگە بۇزۇلغان ئۇ ئىككىسى بەڭگى بولۇپ كېتىدۇ. ئاپتور ئۇلارنى ئۆزىنىڭ بايانلىرى ئارقىلىق جازالاپ، بۇزۇقچىلىققا بولغان نەپرىتىنى بىلدۈرگەن.

نەپسى خاھىش تىنچ تۇرمۇشنى بۇزالايدۇ. بۇزۇلغان تۇرمۇشنى مۇ تۇزىگىلى بولىدۇ. بۇ 21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرىنىڭ روشەن بىر تەرىپى. رېنسوگى بىلگەنىڭ «سوكې-تىنىڭ تويى»[8] بىر تېپىك مىسال. ئەسەردە خونگېر بىلەن جىرۇ-نىڭ شادلىق ۋە قايغۇلىرى تەسۋىرلىنىدۇ. شەھۋەتخورلۇققا بېرىلىپ كەتكەن جىرۇ قوشنىسىنىڭ قىزىنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ناشايان ئىشلارنى قىلىپ قويىدۇ. خونگېر بۇنى بايقاپ ئازابلانغان بولسىمۇ، يەنىلا كەچۈرىدۇ، ئۇنىڭ ئەقلىنى تېپىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا، «سۇنغان چىنە قا-دىلىپ»، ئىككىيلەن ئەپلىشىپ قالىدۇ.

ھاۋامۇ دائىم ئوچۇق بولمىغاندەك، تۇرمۇشمۇ دائىم تىنچ بىر خىلدا ئۆتمەيدۇ. ئەمما ئۇنىمۇ ھامان بىركۈنى ئىزغا چۈشۈرگىلى بولىدۇ. بۇ ئاپتور تەكىتلەيدىغان ھايات قارىشى بولۇپ، مۇئەييەن مەنىدە ئىجتىمائىي بۇرۇلۇش مەزگىلىدىكى كۆپ مەنبەلىك قىممەت قارىشىنى ئىپادىلىگەن. كىشى يەنە شۇنى ئويلىمايۋالمايدۇكى، ئاپتورنىڭ ھاۋايى ـ ھەۋەس كەلتۈرۈپ چىقارغان سەۋەنلىكلەرنى ئەپۇ قىلىشى، ئۇنىڭ ھاۋايى ـ ھەۋەسنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئېتىراپ

قىلىشىدىن دېرەك بەرسە كېرەك.

(2) مەسئۇلىيەت ۋە ھېسسىيات

ئادەمنىڭ ھېسسىيات ۋە مەسئۇلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى گاڭ-گىراشلىرى، ئۇنىڭ ھېسسىياتىنى يېڭىپ مەسئۇلىيەتنى تاللىشى ۋە ئاخىرقى ھېسابتا ئېتىراپ قىلىنىشى دەل ھېسسىيات ـ مەس-ئۇلىيەت توقۇنۇشى ئارقىلىق پېرسوناژ ئوبرازىنى يارىتىشتىن ئىبارەت بايان ئەندىزىسىدۇر.

21 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرى ھېسسىيات بىلەن مەسئۇلىيەتنىڭ توقۇنۇشىنى ئىپادىلەپ، شۇ ئارقىلىق پېرسوناژلار ئوبرازلىرىنى يارىتىپ، ئاپتورلارنىڭ ئىدىيەۋى ھېس-سىياتىنى گەۋدىلەندۈردى. ئولىزا بۇجېننىڭ «بىر دىنبىر قۇملۇق» دېگەن ئەسىرىدە[9] باينىڭ قىزى سېجىما بىلەن نامرات پادىچى تو-خېتىخېنىڭ مۇھەببەت كەچۈرمىشى ئارقىلىق مەسئۇلىيەت ۋە ھېسسىيات ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇش نامايان قىلىنغان. سېرجىما ساھىبجامال، ئېسىل سۈپەت قىز بولۇپ، ئۇنى قوغلاشقۇچىلار بەك كۆپ ئىدى. بىراق، ئۇ ياۋاش، سەممىي پادىچى توخېتىخېنى ياخ-شى كۆرۈپ قالىدۇ. بىر قېتىملىق كەچلىك تاماقتىن كېيىن تو-خېتىخې غايىب بولۇپ كېتىدۇ. قىز مەسخىرە ـ مازاق، تەنھالىق ۋە ئازدۇرۇشلارنى يېڭىپ، يىگىتنىڭ قايتىپ كېلىشىنى كۈتىدۇ. ئەسەرنىڭ ئاخىرى ناھايىتى ھەسرەتلىك بولۇپ، قىزنىڭ ئاخىر كۆرەلىگىنى يىگىتنىڭ ئۇستىخىنى بولۇپ چىقىدۇ ـ دە، ئەقلىدىن ئادىشىدۇ. بۇ ناھايىتى ئەلەملىك تىراگىدىيە. ئاپتورنىڭ دېمەكچى بولغىنى شۇكى، مەسئۇلىيەت گەرچە ئەخلاقىي گۈزەللىك ئېلىپ كەلسىمۇ، بىراق ئۇ بەزىدە ھايات ۋە بەختنى بەدەل قىلىدۇ. مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، بۇ تېما ئەنئەنىۋى ئەخلاققا نىسبەتەن ئاغدۇر-مىچىلىق خاراكتېرىگە ئىگە دېيىشكە بولاتتى.

ئاپتور ھېسسىيات بىلەن مەسئۇلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇ-نۇش ئەندىزىسىگە تۈزىتىش كىرگۈزۈپ، بايانىنى بۇ ئىككى تەرەپ-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىڭ بىرلىكى ئىچىدە قانات يايدۇرۇپ، بايان ئەندىزىسىنى ئىجادىي ئۆزگەرتكەن. ئۇنىڭدا ئاپتور ھېسسىيات بىلەن مەسئۇلىيەتنىڭ مۇكەممەل بىرلىكىنى ئاغدۇرۇپ، پىرسوناژغا تىراگىدىيەلىك تۇگۇن ئاتا قىلىدۇ. بەلكىم، بۇ ئاپتورنىڭ ھاياتنىڭ مەنىسىگە قارىتا ئۆز-گىچە بىر ئىزاھاتى، يەنى ھاياتنىڭ مەنىسىنى بۇزىدىغان مەسئۇلە-يەت ۋە مۇھەببەتكە قويغان سوئالى ئىدى.

م. خاسباگىننىڭ «چىلانزار» دېگەن ئەسىرى[10] كىشىنىڭ يۈ-رىكىنى ئۆرتەيدىغان مۇھەببەت قىسسىدۇر. بەيلى ئاۋۇلنىڭ غوجىسىنىڭ توقىلى سادىلا بىر قېتىملىق زىياپەتتە ئوردۇس ئاي-مەقىنىڭ يانداش ئاقساقىلى تاۋدۇنى ياقتۇرۇپ قالىدۇ. غوجا ئۇنى نويال ئىسىملىك مانجۇغا بېرىۋېتىدۇ. سادىلا نۇرغۇن مۇشەققەتلىك جەريانىنى باشتىن كەچۈرۈپ تاۋدۇنىڭ يېنىغا كېلىدۇ. ئىككى يىل-دىن كېيىن تاۋدۇنىڭ تاغىسى ھوقۇق تالىشىپ، تاۋدۇنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن سادىلانىڭ سىرىنى پاش قىلىۋېتىدۇ. سادىلا ئا-مالسىز ھالدا تاۋدۇدىن ئايرىلىپ قېچىپ كېتىدۇ.

ئەسەر ھېسسىيات بىلەن مەسئۇلىيەت ئوتتۇرىسىدىكى توقۇ-نۇشقا تولغان. سادىلانىڭ نام ـ مەرتىۋىنى تاشلاپ، تاۋدۇ بىلەن مۇھەببەتلىشىشى مەسئۇلىيەتتىن ۋاز كېچىپ، ھېسسىياتنى تال-لىغانلىقى ئىدى. بۇ ئەخلاقنىڭ تەنقىدىگە ئۇچرىسىمۇ، چۈشىنىش ۋە ھېسداشلىققا ئەرزىيتتى. سادىلانىڭ تاۋدۇنى دەپ ئۇنىڭدىن ئاي-رىلغانلىقى مەسئۇلىيەتنى تاللىغانلىقى ئىدى. بۇ ئۇنىڭ ئەخلاق سىيماسىنى يارقىنلاشتۇرۇپ، ئەسەرنىڭ تىراگىدىيەلىك تۇسىنى ئاشۇردى. ئاپتور باش قەھرىمانىنىڭ ئوخشىمىغان شارائىتتىكى ئوخشىمىغان تاللاشلىرىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، ھەر خىل مۇ-ھىتتىكى ئادىمىيلىك ۋە ھاياتنىڭ مەنىسى ئۈستىدە ئىزدەنگەن.

3. جەمئىيەت ۋە زامانىۋىلىشىش

21ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى موڭغۇل پوۋېستلىرىدا يازغۇ-

چىلار جەمئىيەتنىڭ زامانىۋىلىشىشىغا داۋاملىق كۆڭۈل بۆلۈپ، دىققەت ـ نەزىرىنى شەھەرلىشىش، بازارلىشىش، ئادەمىيلىكنىڭ، كۇلتۇرنىڭ خۇنۇكلىشىشى قاتارلىق مەسىلىلەرگە مەركەزلەشتۇر-گەن. بۇ 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ، 90 ـ يىللىرىدىكى زامانىۋىلاشتۇ-رۇشنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئىسلاھات تېمىلىرىدىن روشەن پەرق-لىنەتتى.

(1) شەھەرلىشىش ۋە بازارلىشىش

دېھقانلار ۋە چارۋىچىلارنىڭ شەھەرلەرگە كىرىپ تىرىكچىلىك قىلىشىنى ئەكس ئەتتۈرگەن نۇرغۇن ئەسەردە، ئاپتورلار ئاساسەن ئالدىنىش، خورلىنىش، تەنتەكلىشىش، بوزەك بولۇش ھادىسىلىرى-نى تەسۋىرلىگەن. بازار ئۆزگىچە بىر قىممەت قانۇنىنى مەركەز قىلغان دۇنيا بولۇپ، ئۇنىڭ پىرىنسىپى پايدىدۇر. بۇ موڭغۇللارنىڭ ئەنئەنىۋى قىممەت قارىشى بىلەن چاك باسمايتتى. شۇڭا بازار ريقا-بەتسىدە موڭغۇللارنىڭ مەغلۇپ بولۇشى مۇقەررەر ئىدى.

سابوكېنىڭ «ئوبا يولى» دا[11] بايىنساۋكېتى، ئۇلان قاتارلىقلار-نىڭ شەھەرگە كىرىپ تىرىكچىلىك قىلىشى تەسۋىرلەنگەن. ئۇلار كۆزنى ئالا چەكمەن قىلىدىغان شەھەر تۇرمۇشىدا ئارقا ـ ئارقىدىن زەربە يەيدۇ، ھەتتا بايىنساۋكېتى ھاياتىدىن ئايرىلىدۇ.

ئايۇنگانىڭ «قۇرت ئاشخانىسى» ناملىق ئەسىرىدە[12] يايلىقىدىن ئايرىلىپ قېلىپ ئامالسىز شەھەرگە كىرىپ ئاشخانا ئاچقان بىر چارۋىچىنىڭ تۇرمۇشى ھېكايە قىلىنغان. چارۋىچى ئالاداندال بېزد-لىق ھۆكۈمەت جايلاشقان يەردە بىر كىچىك ئاشخانىنى ئاچىدۇ. باشتا يېزىلىق ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى دېھقانلار ۋە چارۋىچىلارنىڭ ئىگىلىك تىكلىشىنى قوللاش ئۈچۈن بۇ يەرگە كېلىپ تاماق يەيدۇ. ئۇلكىدىن كەلگەن نازىر دەرىجىلىك بىر رەھبەرنى كۇتۇش ۋەزد-يەتنى ئۆزگەرتىۋېتىدۇ، رەھبەرنىڭ «يەرلىك ئېسىل نازۇ نېمەتلەر بار» ئاشخانىدا غىزالانغۇسى كېلىدۇ. ياندىكى بىر ئاشخانا «ئېسىل نازۇ نېمەتلەر»نى ئۇستىلىق بىلەن تەل قىلىدۇ ـ دە، ئالاداندالنىڭ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تىجارەتنى كاساتلىشىدۇ.

ئالدىنىش، قويۇلۇش، تېپىرلاش، ۋەيران بولۇش شەھەرگە كىرگەن چارۋىچىلار قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان ئاقىۋەت. بۇ يازغۇچىلار ئومۇميۈزلۈك تەرغىب قىلغان تېما بولدى. بۇ بازار قانۇنىيىتىگە ماسلىشالمىغانلىقتىن كېلىپ چىققان تراگېدىيە ئىدى. ئەسەرلەر كىشىلەرگە بازار رىقابىتى ۋە سودىنىڭ رەزىللىكىنى ئېچىپ بېرىش بىلەن بىللە، يەنە تەرتىپ ۋە بازار پىرىنسىپىغا تېزرەك ماسلىشىش لازىملىقىنى، بولمىسا دەۋر تەرىپىدىن شاللىۋېتىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.

(2) ئادەمىيلىكنىڭ يوقىلىشى ۋە كۇلتۇرنىڭ بەرباتلىقى

جەمئىيەتنىڭ زامانىۋىلىشىشىغا ئەگىشىپ كېلىپ چىققان ئادەمىيلىكنىڭ يوقىلىشى ۋە كۇلتۇرنىڭ يىگلىشى 21 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدىكى موڭغۇل يازغۇچىلىرى ئىپادىلەشكە تىرىشقان باش تېمىلارنىڭ بىرى. سېباتېرنىڭ «بەكقانات قاغا» دېگەن ئەسىرىدە[13] نامرات، قالاق يېزىلاردا زامانىۋىلىشىشنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش تىن ئىبارەت ئېغىر مەسىلە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئاپتور ئاجىبا كەنتنىڭ زىيالىيلار مەۋقەسى بويىچە شەھەر مەدەنىيىتى نۇقتىسىدىن كۆزىتىپ تەسۋىرلەيدۇ. ئاپتورنىڭ تەسۋىرلىنىشىچە هازىرقى زامان مەدەنىيىتى ۋە ئىجتىمائىي زامانىۋىلىشىشنىڭ ئۆزى بولماستىن، بەلكى زامانىۋىلىشىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدا كېلىپ چىققان ئەپسۇس ـ نادامەتلەردىن ئىبارەت بولدى. زامانىۋىلىشىش شامىلى ئاجىبا كەنتىگە يېتىپ كەلگەندە، كىشىلەر ئۇنىڭ بایاشات، نۇرانە تەرىپىنىڭ ئەمەس، ئەكسىچە پاسسىپ، زىيانلىق تەرىپىنىڭ تەمىنى تېتىدى. مانا بۇ ئاپتور تەنقىدىنىڭ تەخىرسىز نۇقتىسى.

ئاپتور ئەسىرىدە نېچىنىڭ «تەڭرى ئۆلدى» دېگەن سۆزىنى تەكرار نەقىللەپ، ئاجىبا كەنتىدىكى كىشىلەرنىڭ روهىيىتىدىكى «تەڭرى»نىڭ يوقالغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدۇ. كەنت كىشىلىرىنىڭ مەنۇيىتى ۋە كېلەچەككە بولغان ئىشەنچى ئاجىبا كەنتنىڭ

تەڭرىسى ئىدى. لېكىن كىشىلەر بۇ «تەڭرى»دىن مەھرۇم بولىدى، «تەڭرى ئۆلدى»، بۇ ئۇلاردا روھ ئۆلدى، پەقەت ھاۋايى ـ ھەۋەسلا قالدى دېگەنلىك ئىدى. مانا بۇ ھازىرقى زامان جەمئىيىتىدىكى ئامېلىكنىڭ بەربات بولۇشى.

بۇجبرگېت «ئۇۋچى ۋە ئوۋ ئىتى» ناملىق ئەسىرىدە[11] ئىجتىمائي ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلىدىن ئوۋ مەدەنىيىتىنىڭ يوقىلىپ كېتىشىنى تېما قىلغان. ئەسەردە ئوۋ مەدەنىيىتىنىڭ يوقىلىش سەۋەبى تىلغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ، دېھقانچىلىق ۋە شەھەرلىشىشنىڭ ئوۋ مەدەنىيىتىنىڭ بېشىغا چىققانلىقىدىن بېشارەت بېرىلگەن. ئەسەرنىڭ بېشىدىلا ۋېنگىندوبى كەنتىنىڭ ئادەملىرى بوسۇغىسىدىن ئاتلىغان ھامان تاغ ـ دالالارنى قاپلىغان ئېكىنزارنى كۆرىدىغانلىقى، ئىلگىرىكى ئوۋ مەيدانلىرىنىڭ ئاللىبۇرۇن ئېتىزغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكى، ئەمدىلىكتە ئوۋ ئوۋلاش قەتئىي مۇمكىن بولمايدىغانلىقى تەسۋىرلىنىدۇ. ئەسەردە مەدەنىيەت ئالمىشىش، ئىجتىمائي ئىلگىرىلەش ئاقىۋىتىدە ئەنئەنىنىڭ يوقىلىپ كېتىدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن.

21 ـ ئەسىرنىڭ دەسلىپىدە يېزىلغان مۇڭغۇل پوۋېستلىرى ئېكولوگىيە، ھاياتلىق، جەمئىيەت، كۇلتۇر قاتارلىق جەھەتلەردىكى چوڭقۇر ئويلىنىشلارنى ئىپادىلىدى. بۇ مۇڭغۇل تىلىدىكى ئەدەبىياتنىڭ تېما جەھەتتىن چوڭقۇرلىشىشى ئۇچۇن تەۋرىتىلگەن قىممەتلىك قەلەم ۋە بېسىلغان ئەھمىيەتلىك قەدەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ بۇ ئەسەرلەرنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك بولمىغان خام يەرلىرى بار:

1. نۇقتىئىنەزەر ئالدىن بېكىتىۋېلىنغان: ۋەقەلىك ئالدىن تۇرغۇزۇۋېلىنغان مەلۇم نۇقتىئىنەزەرگە ئاساسەن توقۇلغان، سۈژېتلار شۇ بويىچە تەشكىللەنگەن. بۇ ھال ئەسەرنىڭ قاتمال، قوپال، كېلەڭسىز، ئۇقۇملاشقان بولۇپ قېلىشىنى بەلگىلىگەن.

2. مودا پىكىرلەرنىڭ كوپىيەسىگە ئايلىنىپ قالغان: ئادەتتىكى

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئىدىيە ۋە مودا پىكىرلەر ھەر خىل ۋەقە، سۈژىتقا سىغداپ كىرگۈزۈلگەن، پىكرى تېيىز، ئىجادىيلىقى يېتەرسىز بولۇپ قالغان.

3. بەدئىي ئىزدىنىش ئاجىز: ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتە يېڭىچە ئىزدىنىش كەم. بۇ جەھەتتە 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدىكى پىروزىلارغا نىسبەتەن خېلىلا يېتەرسىز.

شۇنىسى ئېنىقكى، بەدئىي ئىجادىيەتنىڭ قىممىتى تىنمىسىز يېڭىلىق يارىتىشتا.

نەقىل مەنبەلىرى

① نارىنگاۋۇا: «جىياتنىڭ كۆزى»، «ساۋلۇمبەك» 2001 ـ يىللىق 1 ـ سان.

② ئايۇرزانا: «قويۇق توغراقلىق»، «ساۋلۇمبەك» 2001 ـ يىللىق 1 ـ سان.

③ بەي قۇرۇك: «تاك شەبنەمى»، «زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» 2001 ـ يىللىق 6ـ، 7ـ، 8ـ سان.

④ بايىندالا: «ئادەم، تۆگە، بۆرە»، «ساۋلۇمبەك» 2002 ـ يىللىق 1ـ سان.

⑤ ئويۇنبىلگە: «دەريادىكى تەنھا يەلكەن»، «زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» 2001 ـ يىللىق 6 ـ سان.

⑥ تېمەن لىلى: «چۇش»، «زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» 2001 ـ يىلىق 8 ـ سان.

⑦ ئۇيۇنبىلگە: «قاياقاسۇ ۋە ئاچچىق قەھۋە»، «زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» 2002 ـ يىللىق 3 ـ سان.

⑧ رىنسوگى بىلگە: «سوكېتىنىڭ تويى»، «زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى»، 2001 ـ يىللىق 1 ـ سان.

⑨ ئولىزا بۇجېن: «بىردىنبىر قۇملۇق»، «ئالىتېنگادىر» 2001 ـ يىلىق 2ـ سان.

⑩ م. خاسباگېن: «چىلانزار»، «ئالىتېنگادىر» 2001 ـ يىللىق 4 ـ سان.

⑪ سابوكې: «ئوبا يولى»، «سىرىنغول» 2002 ـ يىللىق 8 ـ سان.

⑫ ئايۇنگا: «قۇت ئاشخانىسى»، «ئالىتىنگادىر» 2002 ـ يىللىق 2 ـ سان.

⑬ سىباتىر: «يەكقانات قاغا»، «گۈلدالا» 2003 ـ يىللىق 8ـ، 9 ـ سان.

⑭ بۇ جىرگىت: «ئوۋچى ۋە ئوت ئىتى»، «گۈلدالا» 2002 ـ يىللىق 5 ـ سان.

«زېلىمۇ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى» (موڭغۇلچە)نىڭ 2008 ـ يىللىق 3 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان بۇ ماقالىنى ئىردۇنخادا (موڭغۇل) خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ، «مىللەتلەر ئەدەبىياتى» (خەنزۇچە) نىڭ 2009 ـ يىللىق 7 ـ سانىدا ئېلان قىلغان.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

بۆرە توتېمى: تەنقىد ۋە تەنقىد

ئىلاۋە: ئىككى يىل ئىلگىرى پېشقەدەم شائىر، ئىجتىماتىلىق ئەدەبىي تەرجىمانىمىز ئىمىن ئەھمەدى ئەپەندىنىڭ يەنە بىر يېرىك ئەدەبىي تەرجىمەسى ــ «بۆرە توتېمى» («狼图腾») رومانى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشتى. مەزكۇر كىتابنىڭ خەنزۇچىسى 2004 ــ يىلى ئاپرېلدا تۇنجى قېتىم نەشر‌دىن چىققاندا خەنزۇ ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ناھايىتى بازار تاپقان ھەم كەسكىن بەس ــ مۇنازىرە قوزغىغانىدى. مەزكۇر رومانىنىڭ ئۇرۇمچى شىنخۇا كىتابخانىلىرىدىكى سېتىلىش مەزىرىسى دېققەتمىنى قوزغىغانىدى، مەنمۇ بۇ كىتابنىڭ خەنزۇچە نۇسخىسىدىن بىرنى سېتىۋالدىم. سېتىۋالغىنىم كىتابنىڭ 2005 ــ يىلى ئاۋغۇستتىكى 13 ــ نەشرى ئىدى. دېمەك، «بۆرە توتېمى» ئاز كەم بىر يېرىم يىلنىڭ ئىچىدە 13 قېتىم نەشر قىلىنىپ بولغانىدى.

ئەسلىدە «بۆرە توتېمى»نىڭ ئۇيغۇرچىسى نەشر‌دىن چىققاندىن كېيىن بىر‌ەر ئىلىم ئورگىنى ياكى تەرجىمە مۇتەخەسسىسلىرى ۋە ياكى قوش تىل مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ ئىنكاسىنى قوزغىشى كېرەك ئىدى. خاسلا كىتابنىڭ نېنىنى يايدىغان نەشرىيات ۋە شىنخۇا كىتابخانىلىرى بولسىمۇ كىچىكرەك دائىرىدىكى ئىلىم سۆھبىتى ئۇيۇشتۇرسا نورمال بولاتتى. ئەپسۇسكى، تەرجىمانىنىڭ مېھنىتى، رومانىدىكى غۇلغۇلىغا سەۋەبچى ئىدىيەلەر ئۇيغۇرلاردىكى بىتەرەپ تىرىكچىلىك پەلسەپىسىنىڭ سۇكۇناتلىرىغا غەرق بولۇپ كەتتى.

«بۆرە توتېمى» قىسقىغىنە بىرنەچچە يىل ئىچىدە چەت ئەللەرگىمۇ يۈز‌لەندى. قىزىق يېرى شۇكى، مەزكۇر رومانىنىڭ ھەر خىل تىلدىكى بازىرى بىر ــ بىرىگە ئوخشىمايدىغان قاراشلارنىڭ سۇركىلىشلىرى ئىچىدە ئىز‌چىل كېڭىيىپ باردى. ھېس قىلىشىمچە، رومان ھەققىدىكى مۇئەييەنلەشتۇرۇش پىكىرىدىن تەنقىد پىكىرلىرى كۆپ بولدى. لېكىن رومان ئەنە شۇ تەنقىدىي پىكىرلەر ئارىسىدا كىشىلەرنىڭ دېققىتىنى تېخىمۇ ئۆزىگە تارتىتى. كۆزەتكىنىمە، بەزى تەنقىدلەردە مىللەتچىلىك خاھىشلىرى خېلى رو‌شەن بولغان. بەزى تەنقىدلەر مەدەنىيەتشۇناسلىق نۇقتىسىدىن جۇڭگو جەمـ

ئىنتىلىش ھازىرقى ئىجتىمائىي ھالىتىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ ئوتتۇ-
رىغا چىققان. كۆزگە كۆرۈنگەن ئەدەبىيات تەنقىدچىسى لى جيەنجۇننىڭ ئو-
قۇرمەنلىرىنىڭ دىققىتىگە سۇنۇلغان «ئەدەبىياتتىكى فاشىزم» ناملىق
ماقالىسى «بۆرە توتېمى»نىڭ ئاپتورى جيالڭ رۇڭ ئەپەندىگە خېلى قاتتىق
تەككەن ماقالىلەرنىڭ بىرى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا
ئەدەبىي تەنقىدچىلىك يوقاپ كەتتى دەپ ئەپسۇسلىنىۋاتقان مۇشۇ ۋاقىت-
مىزدا لى جيەنجۇننىڭ ماقالىسى ۋە جيالڭ رۇڭنىڭ مۇخبىر بىلەن ئۆتكۈز-
گەن سۆھبىتى ئالدىمىزدا كەسكىن مۇنازىرە كەيپىياتىنى نامايان قىلىپ،
بارا - بارا تىمتاسلىشىپ كېتىۋاتقان ئەدەبىيات قوشۇنىمىزغا ئويلىنىش
ئېلىپ كەلسە ئەجەب ئەمەس. ئاچچىق گەپلەرنىڭ ھەممىسىدە ھەقىقەت بو-
لۇشى ناتايىن، لېكىن ئاچچىقتىن خالىي ھەقىقەت بولمايدۇ. بىزدە تەنقىدنى
قارشى ئالالايدىغان مەردانىلىك، تەنقىدچىلەرنى كەچۈرەلەيدىغان ئەركەك-
چىلىك، تەنقىدچىلىككە ئىلھام بېرەلەيدىغان مەدەنىيەت مۇھىتى ۋە تەنقىد-
نى پىرىنسىپسىزلاشتۇرمايدىغان تەنقىد ئەخلاقى بارلىققا كەلمىگۈچە، ئەدە-
بىياتىمىز قىزىمايدۇ.

مېنىڭچە، لى جيەنجۇننىڭ ماقالىسىنى ئىلمىي سوغۇققانلىق تىپىدىكى
ماقالە دېگىلى بولماس، ئەكسىچە ئۇنى جۇڭگوچە قىزىققانلىق تىپىدىكى
ماقالە دېسە بولىدۇ. ئەمما، يازغۇچى جيالڭ رۇڭنىڭ مۇخبىر بىلەن ئۆتۈ-
كۈزگەن سۆھبىتىنى ئاشۇ ماقالە بىلەن يانمۇيان قويغىنىمىزدا، ئاپتورنىڭ
پوزىتسىيەسىدىكى دراماتىك كەيپىياتىنى ئوچۇقراق كۆرۈپ يېتەلەيمىز.
«مۇنازىرە مەلۇم بىر ئەقلىي ئەمگەكنىڭ تويى» دېگەن قاراش بىزنىڭ ياز-
غۇچىلىرىمىز ۋە مۇھەررىرلىرىمىز تەرىپىدىن تەبئىي قوبۇل بولۇشى
كېرەك.

—— تەرجىماندىن

ئەدەبىياتتىكى فاشىزم

لى جيەنجۇن

1934 - يىلى لۇ شۈن ئەپەندى «ئەكىلىشپەرۋەرلىك» دېگەن ما-
قالىسىنى يازغاندى. ئۇ كوناپەرەسلىك ۋە كۆرەڭلەرچە «ئاپىرىش-

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

پەرەسلىك» كەيپىياتىدىن ئاغرىنىپ، باتۇرلۇق ۋە كەمتەرلىك بەـ
لەن باشقىلاردىن ئۆگىنىشنى، قىسقىسى، «ئەكىلىشپەرۋەرلىك»نى
تەشەببۇس قىلغانىدى.

لۇ شۇن بۇ مەشھۇر ماقالىسىدە جۇڭگونىڭ ئۆزىمۇ بارمايدىغان،
ياتلارنىمۇ كەلتۈرمەيدىغان بېكىنمىچىلىك خاراكتېرىنى تەنقىد
قىلغانىدى. توپ ـ زەمبىرەكلەر جۇڭگونىڭ دەرۋازىسىنى ئاچقاندىن
كېيىن، جۇڭگولۇقلارنىڭ ئۆزىمۇ تالاي قېتىم مىخقا ئوسكەندىن
كېيىن جۇڭگولۇقلار سېپى ئۆزىدىن «ئاپىرىشپەرۋەر» گە ئايلىنىپ
كەتتى. باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، گۈزەل سەنئەت بۇيۇملىرىنى
ئالساق، يېقىندىن بېرى بىر قىسىم ئاسارئەتىقىمزنى پارىژ كۆر ـ
گەزمىسىگە ئاپىرىپ بەردۇق، ئەمما كېيىن ئۇلارنىڭ قانداق بوپ ـ
كەتكەنلىكىنى ئۇقالمايلا قالدۇق. يەنە بىرقانچە «ئۇستاز»نىمز بىر ـ
نەچچە پارچە قەدىمكى ۋە يېڭى رەسىمنى ياۋروپادا كۆتۈرۈپ يۈرۈپ
شان ـ شەرىپىمىزنى ئاشۇرماقچى بولدى. بىراق، بىزدە «بار تاۋە ـ
قىم ـــ يان تاۋقىم» دەيدىغان قائىدىگە ئاساسەن «ئەكەل!» دېيەلەيـ
دىغان ئادەم قالمىدى. شۇڭا (ئۆز ۋاقتىدا) لۇ شۇن مۇنداق دېگەن:
«بۇ يەردە ‹بېرىش› توغرۇلۇق ئارتۇق گەپ قىلغۇم يوق، بۇ ھەقتە
گەپ قىلىۋەرسەم زامانغا ئەگىشەلمەي قالىمەن. مەن پىخسىقراق
بولۇپ، ‹بېرىش› بىلەن بولۇپ كەتمەي، ‹ئەكىلىش› نىمۇ بىلىشنى
تەكىتلەيمەن. ئىشقىلىپ، بىز ئەكىلىشىمىز كېرەك. بىز ئۇنى ئە ـ
كەلسەك يا ئىشلىتىمىز، يا ساقلاپ قويىمىز، يا بۇزۇۋېتىمىز. غو ـ
جايىن يېڭى بولغاندىلا ئۆيمۇ يېڭى بولىدۇ. ئەكىلىدىغان ئادەم
ئاۋۋال سالماق، باتۇر، پەرق ئېتىش ئىقتىدارىغا ئىگە، خالىس بو ـ
لۇشى كېرەك. ئەكەلمىگەندە ئادەم ئۆزىچە يېڭى ئادەم بولۇپ قال ـ
مايدۇ، ئەدەبىيات ۋە سەنئەتمۇ يېڭىلانمايدۇ.»

بەلكىم، «ئاكاك قارىغاي جاھاندا بىر» دەيدىغان مەغرۇرلۇق
قۇتراتتى بولغاي ياكى «كىچىكلەرنى كۆزگە ئىلماسلىق» يوقىمىدى
بولغاي، ئۇزۇندىن بېرى «پۈتكۈل ئىنسانىيەتنى ئازاد قىلايلى» دې ـ

گەندەك ئۇلۇغ (قۇرۇق) گەپنى قىلىپ قويۇشتىن ھەمدە سىقىپ سۆيىنى چىقىرىپ «ئۇچىنچى دۇنيا ئەللىرى»دىكى قېرىنداشلارغا سۆڭگۈتۇپ بېرىشتىن باشقا، «ئەكىلىشپەرۋەرلىك»كە كەمتەرلىك بىلەن يۇزلىنىپ باقمىدۇق.

ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەھۋالىمىز سەللا ياخشى بولۇپ قالسا كۆرەڭ-لىكىمىز قايتىباشتىن تۇتۇپ كېتىپ، «ئاپىرىشپەرۋەرلىك» ھايا-جىنىمىز قوزغىلىپ قالىدۇ. جىن شەيئىلىن ئەپەندى «پەش - ئېتەك-لەر ياقا بولدى، ياقىلار ئېتەك» دېگەن مەنىدە بىر گەپنى قىلغانىدى. ئۇ 21 - ئەسىرنى جۇڭگو مەدەنىيىتى دۇنياغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان دەۋر دەپ قاراپ، مەدەنىيىتىمىزنى دۇنيا خەلقىگە يەتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت «ئاپىرىشپەرۋەرلىك» چاقىرىقىنى ياڭرىتتى. خەلق ئىچىدە «ئۆزۈڭ ماختىساڭ ھېساب ئەمەس، خەلق ماختىسا ھېساب» دېگەن گەپ بار. ئەگەر بىرەر مەدەنىيەت راستتىنلا ياخشى بولىدىكەن، ئاۋارە بولۇپ باشقىلارغا ئاپىرىپ بېرىشىمىزنىڭ ھاجىتى يوق، چۈنكى ياخشى نەرسىنى كىشىلەر رەھمەت - ھەشقاللا بىلەن ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىدۇ.

ئەپسۇسكى، بۈگۈنكى ئەدەبىياتىمىزدا باشقىلارغا زورلاپ بەرگۈدەك تۇزۇك نەرسە يوق. ئارىمىزدىكى «مەشھۇر ئەدىبلەر» نىڭ ئەسەرلىرىدىنمۇ باشقىلارغا بەرگۈدەكلىرى يوق، بەلكى باشقىلار ئەدەپ - قائىدە ياكى قىزىقسىنىش يۈزىسىدىن ئەكەتمەكچى بولسا، بىز راستىنى ئېيتىپ، «بىزنىڭ ئەسەرلىرىمىزدە نامىغا تۇشلۇق تەم يوق، ئۇنچىلىك قىلىپ كەتكىلى بولمايتتى» دېيىشىمىز كېرەك ئىدى. ئاشۇ قوپال ئەسەرلىرىمىزگە ئۆزىمىز مەستانە بولساق بولىدۇ - يۇ، باشقىلارنىڭ ئالدىغا قويۇپ، چاۋىمىزنى چىتقا يېيىپ يۈرمىگىنىمىز تۇزۇك.

بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئاپىرىشپەرۋەرلىك ئۇرۇنۇشلىرىمىزنىڭ ئاز - تولا ئۇنۇمى بولدىمۇ قانداق، چەت ئەللىك بىرقانچە دوست توساتتىنلا زامانىمىز ئەدەبىياتىغا قىزىقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. لې-

www.uyghurkitap.com

كىن ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن چۈشمىگىنى ئۆزىمىزنىڭ دىققىتىنى ئاز-چە تارتىپ كەتمىگەن نەرسىلەر ئىدى. باشتا ساۋ نەيچىەننىڭ ئە-سىرى شۆھرىتىسىيەلىك مايۆرەن دېگەن جانابنىڭ ماختىشىغا سازا-ۋەر بولۇپ، جۇڭگولۇقلارنى ھەم ھاياجانلاندۇردى، ھەم خىجىل قىلدى. ھاياجانلانغانلار «بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز ھەتتا نوبېل مۇكا-پاتى باھالىغۇچىلىرىنىڭ خاسىيەتلىك كۆزلىرىگە چېلىقىپتۇ» دې-يىشتى. خىجىل بولغانلار «ئانا ـ بالا، ئاكا ـ ئۇكىلار ئوتتۇرىسى-دىكى ئاشۇ بولمىغۇر ئىشلاردىن ئۆزىمىزمۇ ئۇيۇلاتتۇق ئەمەسمۇ» دەپ قېلىشتى. كىشىنى ئەڭ خىجىل قىلدىغىنى، ساۋ نەيچىەننىڭ سەھرا تۇرمۇشى تەسۋىرلەنگەن ئەسىرى بولماستىن، بەلكى «بۆرە توتېمى» دېگەن كىتابنىڭ خەلقئارا بازاردا يۈز تېپىشى بولدى.

«جەنۇب ئازىنسى» گېزىتىنىڭ 2008 ـ يىلى 2 ـ ئاپرېل سا-نىدا خەۋەر قىلىنىشىچە، «پىنگۋىن» نەشرىياتى گۇرۇھىنىڭ باش ئىجرائىيە ئەمەلدارى پىتېر فىيېلد (Peter Field CEO) بېيجىڭ 2007 ـ يىللىق خەلقئارا كىتاب كۆرگەزمىسىدە «بۆرە توتېمى» «پىن-گۋىن»نىڭ 2008 ـ يىلىدىكى ئەڭ مۇھىم كىتابى بولۇپ، 2 مىليون پارچىدىن ئارتۇق سېتىلىشىغا ئىشەنچىمىز بار، دېگەنىكەن.

بۇ خەۋەر مېنى بىئارام قىلدى. مېنىڭ قارىشىمچە، بۇ ئەسەر بىزگە قىزىقىدىغان چەت ئەللىكلەرگە خاتا ئۇچۇر بېرىپ، ئۇلارنىڭ جۇڭگو ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرى ۋە چۈشەنچىسىنى خاتا يېتەكلىشى مۇمكىن ئىدى. ئاڭلىشىمچە، جۇڭگولۇق ئەرلەر ئۆرۈمە چاچ (Pigtail توڭگۇز قۇيرۇقى) قويىدۇ، توقاللىرى بىلەن رومانتىك ياشايدۇ، ئاياللىرى پۇتىنى بوغۇپ، چىمدىپ دەسسەپ ماڭىدۇ، دې-دىغان ئەجنەبىيلەر ھازىرمۇ بار ئىكەن. مەن ئۇلارنىڭ «بۆرە توتې-مى»نى ئوقۇغاندىن كېيىن «سوتسىيالىزم» بۆرىلىرى بىلەن «كاپى-تالىزم» بۆرىلىرىنىڭ ئەخلاقى بىلەن ئېتىقادى ئوخشىمايلا قال-ماستىن، جۇڭگودىكى بۆرىلەر تەربىيەلەپ ئۆزگەرتىپ يۇرمەسمۇ شەخسىيەتسىز ئىنتېرناتسىيونالىزم جەڭچىسى بولۇپ، ئادەم يې-

يىشىنىڭ ئورنىغا ئادەملەرنى سۆيىدىكەن، ئۆز كۆمىچىگە چوغ تار-تىشىنىڭ ئورنىغا، چوغنى ئاتايىتەن باشقىلارنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىدىكەن، كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىنى قوزغاپلا قالماي، يەنە ئۇلگە قىلىشقا ئەرزىيدىكەن، دەپ چۈشىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدىم. قاراڭلار، «بۆرە توتېمى» دىكى بۆرىلەر كەپتەردىنمۇ يېقىملىق، قويدىنمۇ ياۋاش ئىكەن، تېخى ئۇلاردا باتۇرلۇق، ئىنتىزامچانلىق، قۇربان بېرىش روھىدىن ئىبارەت ھەربىي ئەخلاقمۇ بار ئىكەن.

ئىشەنمىسەڭلار، «بۆرە توتېمى»نىڭ ئاپتورىنىڭ ئېيتقانلىرىغا زەن سېلىپ بېقىڭلار.

جىياڭ رۇڭ «جەنۇب ئازنىسى»گېزىتىنىڭ مۇخبىرىغا جاۋاب بەرگەندە مۇنداق دېگەن: «يايلاق مىللەتلىرى بۆرە بىلەن كۇرەش قىلىپ ئەقىل ـ پاراسىتى، خاراكتېرى ۋە سەۋر ـ تاقىتىنى يېتىلدۇرىدۇ. بۆرىنىڭ ئېسىل پەزىلىتى ھەمىشە ئۇلارغا تەسىر قىلىپ تۇرىدۇ. يايلاقتا ئادەمنىڭ ئەڭ چوڭ دۇشمىنى بۆرە، بۆرىنىڭ ئەڭ چوڭ دۇشمىنى ئادەم، ئۇلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تىللاردا داستان قىلىشقا ئەرزىيدۇ. بۇ ھەقتىكى ھېكايىلەرمۇ ئاز ئەمەس. مەن نېمىشقا يايلاق مىللەتلىرىنى ھەربىي مىللەت دەپ قارايمەن؟ چۈنكى ئۇلار ئالاھىدە ھوشيار بولۇپ، كېچە ـ كۈندۈز سەگەكلىكىتە چېنىقىدۇ. بۆرىلەرنىڭ ئېكولوگىيەلىك رولىنى مەن كىتابتا ئېنىق يازدىم. مېنىڭ يازغىنىم سىلەر كۆرۈپ باقمىغان بۆرە. بۆرە پەقەتلا ۋەھشىي نەرسىمۇ؟ بۆرىنىڭ خاراكتېرىدە يەنە ياخشىلىق، مۇلايىملىق، يايلاقنى ئاسرايدىغان تەرەپلەرمۇ بار.» پاھ، ئۇ يازغان بۆرىنى بىزمۇ كۆرمىگەن يەردە، چەت ئەللىكلەر قانداقمۇ كۆرسۇن.

«بۆرە توتېمى» نىڭ ئاپتورىنىڭ قارىشىچە، غەربلىكلەر گەرچە ئۇلۇغ جۇڭگو بۆرىلىرىنى كۆرمىگەن بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ روھىي مەنبەسى دەل مۇشۇ يايلاق بۆرىلىرى ئىكەن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىلىق يازغۇچىلار ھەم مۇخبىرلاردىن «بۆرە توتېمى»نى ئوقۇغاندىن كېيىن، كىتابتا تەسۋىرلەنگەن يايلاق مەدە-

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىيەتىنى غەربكە يېقىن ھېس قىلدىڭلارمۇ ياكى جۇڭگوغا يېقىن ھېس قىلدىڭلارمۇ، دەپ سوراپتىكەن، ئۇلار غەربكە يېقىن ھېس قىلدۇق، دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. جياڭ رۇڭ كېيىن باشقىلارغا يەنە «مېنىڭ بۇ رومانىم نېمىشقا غەرب بىلەن شەرقتە ئومۇمىيۈزلۈك ئالقىشقا سازاۋەر بولدى؟ چۈنكى مېنىڭ يازغىنىم جۇڭگونىڭ ھەقىقىي، غەربنىڭ روھى» دەپتۇ.

ئەسلىي مۇنداق ئىكەن ــ دە!

ئەسلىدە «بۆرە توتېمى» نىڭ كۈچ سەرپ قىلىپ ئىپادىلىگىنى جۇڭگونىڭ يايلاق مەدەنىيىتى روھى بولماستىن، «غەربنىڭ روھى» ئىكەن ئەمەسمۇ!

ئەسلىدە يايلاق مەدەنىيىتى بىر بەلگە سۈپىتىدە «بۆرە توتېمى» نىڭ ئاپتورىنىڭ غەرب روھىنى تەرغىب قىلىدىغان قورالغا ئايلىنىپ قاپ-تىكەن ــ دە!

بىراق، «بۆرە توتېمى» دا ئىپادىلەنگىنى غەربنىڭ روھىمۇ ئەمەس، توغرىسىنى ئېيتقاندا، ئۇنىڭ تەرغىب قىلغىنى غەربتە ئاللى-بۇرۇن جۇڭلىقى چىقىپ كەتكەن مەدەنىيەت، يەنى نېچشېنىڭ ئاۋامغا قارشى قويغان «ئۇستۇن ئادەم» (بەزىلەر «كامىل ئىنسان» دېيىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، خەنزۇچە، «超人» دەپ ئېلىنىدۇ) پەلسەپىسى ۋە ئۇنىڭ بىلەن قانداش بولغان فاشىزم مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت. نېچ-شې «ئۇستۇن ئادەم»نى ئادەتتىكى ئادەمگە قارشى قويىدۇ. ئۇنىڭچە، «ھوقۇق ئىرادىسى (كۈچ ئىرادىسى) ھەرقانداق يول قويۇشنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا نىسبەتەن كۈچتىن كەلگەن ۋە كۈچنى يۇكسەلدۇ-رىدىغان ھەرقانداق نەرسە ياخشى، ئاجىزلىقتىن كەلگەن ۋە كۈچنى ئاجىزلاشتۇرىدىغان ھەرقانداق نەرسە يامان»[1]. بىراق، راسىل ئېيتقاندەك، نېچشې ۋە ئۇنىڭ پەلسەپىسى كىشىنى بىزار قىلىدۇ. «چۈنكى مەنمەنلىكنى مەجبۇرىيەتكە ئايلاندۇرۇۋالغان ئۇ ساپلا ئىس-تېلاچىلارغا چوقۇنىدۇ. ئەمما بۇ ئىستېلاچىلارنىڭ شان ــ شەرىپىدە كىشىنى ھالاك قىلىدىغان زەھەرلىك بار. نېچشې ئومۇمىي مۇھەب-

بەتنى كەمستىدۇ، ئەمما مېنىڭچە ئومۇمىي مۇھەببەت (مېھرىبان-لىق) دەل مەن ئارزۇ قىلىدىغان ئىشلارنىڭ تۈرتكىسى.»[2] مەنپە-ئەتپەرەسلىك راسا ئەۋج ئالغان بۇ ئىجتىمائىي بۇرۇلۇش دەۋرىدە بىز مېھرىبانلىقنى تېخىمۇ تەكتىلىشىمىز كېرەك. ئادەم بىلەن ھايۋاننىڭ مەۋجۇتلۇقىدىكى ماھىيەتلىك پەرقلەرنى تېخىمۇ كۆرۈپ يېتىشىمىز كېرەك. بولمىسا جەمئىيىتىمىز مالمانچىلىققا پېتىپ قالىدۇ، كىشىلەر بىخەتەرلىك كاپالىتى يوق بولغان قورقۇنچلۇق مۇھىتقا كىرىپ قالىدۇ. ئاقىۋەت خۇددى ھولباخ ئېيتقاندەك «ھەممە ئادەم بىر - بىرىنى دۈشمەن كۆرىدىغان بولىدۇ، ھەممە ئادەم ئۆزى ئۈچۈن ياشاپ، باشقىلارنى ئويلىمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. ھەربىر ئا-دەم ئۆز نەپسىنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچراپ، ئىجتىمائىي مەنپەئەتكە قارىمۇقارشى بولغان تار شەخسىي مەنپەئەت ئۈچۈنلا باش قاتۇرىدۇ. ئادەم ئادەمگە چىلبۆرە بولغان ئاشۇ دەۋر يېتىپ كەلگەندە، جەمئى-يەت ئەزاسى سۈپىتىدىكى ئادەم تاغ - ئورمانلاردىكى ياۋا ئادەملەر-دىنمۇ بەكرەك بەختسىز ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ».[3] «بۆرە توتېمى» گەرچە بۇ مەنپەئەتپەرەسلىك دەۋرىنىڭ قىممەت قارىشىغا مۇناسىپ كەلسىمۇ، كىشىلەرنىڭ پۈل ۋە ھوقۇق نەپسىنى قاندۇرۇشىغا رو-ھىي مەدەت بەرگەن بولسىمۇ، كىشىلەرنىڭ ھاۋايى - ھەۋەسلەر-نىڭ قويۇپ بېرىلىشىگە ئەخلاقىي دەستەك بەرگەن بولسىمۇ، ئەمما ھەرگىزمۇ جۇڭخۇانىڭ مىللىيىتىنى ئۆزگەرتىش ۋە گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئىشەنچلىك ئېتىقاد مەنبەسى بولالمايدۇ، شۇنداقلا دۇنيا خەلقىنىڭ مەنىۋى تۈرمۇشىغا ئاكتىپ تەسىرمۇ بە-رەلمەيدۇ. چۈنكى ئۇ ماھىيەت جەھەتتىن ئىنسانىيلىق ۋە مەدەنە-يەتكە زىت بولغان ئەخلاقتۇركى، پەقەت مالمانچىلىق پەيدا قە-لىش، بىزنى بالا- قازاغا تىقىشتىن باشقىغا يارىمايدۇ.

شۇڭا، مەن «بۆرە توتېمى»نى تەنقىدلىگەن بىر پارچە ماقالەمدە، «بۇ رومان بۆرىگە ئۇلۇغۋار روھ ۋە پەزىلەت ئاتا قىلىش ئارقىلىق پۈچەك كۇلتۇرەل ئوتۇپىيەنى قۇرۇپ چىقماقچى بولغان. بۇ بىر

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

خىل تاجاۋۇز خاراكتېرى ۋە فاشىزم كەيپىياتىدىكى مەدەنىيەت ھەم قىممەت قاراشنى تەشەببۇس قىلغانلىق، ئۇنىڭ نېگىزى بوۋرد-نى ئۇلۇغ قىلىپ ئادەم يېيىش، ئەخلاقنى چۆرۈۋېتىپ مەقسەتكە يېتىش. ئۇ، زوراۋانلىق ۋە قاراملىقنى ئىلگىرىلەشنىڭ ھەرىكەت-لەندۇرگۈچىسى قىلىپ، ھەقىقىي مەنىدىكى ئىنسانىي ئىلگىرى-لەشنىڭ ئىنسانپەرۋەرلىك پىرىنسىپىغا ماس كېلىشى، ئۇنىڭدا مۇقىم قىممەت يوقلىقى ھەم ساغلام ئەخلاقي ئۆلچەم بولۇشى كېرەكلىكىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇش»[4] دەپ يازغانىدىم.

«جەنۇب ئازنىسى» گېزىتىنىڭ 2008 ـ يىلى 2 ـ ئاپرىل سانىد-دىن مەلۇم بولۇشىچە، گېرمانىيەلىك خەنزۇشۇناس گۇبنىڭ «بۆرە توتېمى»نى مۇنداق تەنقىدلىگەن: ئەگەر بۇ رومان گېرمانىيەدە بول-سا كىشىلەر تەرىپىدىن «فاشىست» دەپ ئەيىبلەنگەن بولاتتى. بۇ ھاھا «بۆرە توتېمى» نىڭ ئاپتورىنى غەزەپلەندۇرۇۋەتكەن:

«‹فاشىزم› دېگەن ‹مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى› چە قالپاقنا مېنىڭ ئىنكاسىم مۇنداق: گۇبنىڭ ئەپەندى ‹فاشىزم›نىڭ نېمىلىكىنى ئاد-چە ئۇقمايدىغان ئوخشايدۇ. فاشىزم دېگەن نېمە؟ فاشىزم دېگەن ئۆز مىللىتىنى ئۇلۇغلاپ، باشقا مىللەتلەرگە تازىلاش ۋە قىرغىنچىلىق ئېلىپ بارىدىغان سىياسەت بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەتكە قارشى مۇس-تەبتىلىكتۇر. فاشىزم ئۆز مىللىتىنى دۇنيادىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر مىللەت دەپ كۆككە كۆتۈرۈپ، باشقا مىللەتلەرنى تۆۋەن دەپ كەم-سىتىدۇ. ئۇلارچە، بۇ ‹مۇنەۋۋەر› مىللەت ‹تۆۋەن› مىللەتتىن خالى-غانچە قۇرۇتۇپ، يەر ـ زېمىنلىرىنى ئىگىلىۋېلىپ، ئۆزلىرىگە مۇتلەق بويسۇندۇرماقچى بولىدۇ. لېكىن مەن ‹بۆرە توتېمى› دېگەن رومانىمدا جۇڭگولۇقلارنىڭ مىللىي خاراكتېرىگە تەنقىد يۈرگۈز-دۈم، خالاس. مېنىڭ قارىشىمچە، خەنزۇلارنىڭ خاراكتېرىدە چوڭ كەمتۈكلۈك بار بولۇپ، ئۇلار ‹قوي› ۋە ‹ئۆي ھايۋىنى› خاراكتېرى-دىكى مىللەت. ئەجەبا، گىتلېر فاشىستلىرى گېرمان مىللىتىنى ‹قوي› دەپ ئەيىبلىگەنمىدى؟ يەنە كېلىپ ‹بۆرە توتېمى› دا مەن

يايلاق مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا سىڭىشىنى، ئۆزئارا ئۆگىنىش ۋە ئۆزئارا ھۆرمەتنى تەشەببۇس قىلدىم. كىتابتا، چارۋىچىلار خەنزۇ زىيالىي ياشلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتى ھەم دوستى قاتاردا كۆرىدۇ، خەنزۇ ياشلارمۇ موڭغۇل قېرىلارنى «ئاپا»، «دادا» دەپ چاقىرىدۇ. ئەجەبا، فاشىستلارنى «دادا» دەپ چاقىرغانمىدى؟ چارۋىچىلار بىلەن كەلگۈندىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مەدەنىيەت توقۇنۇشى بولغان بولسىمۇ، لېكىن قان تۆكۈلۈش بولمىغان، ئىرقىي تازىلاش ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىق تېخىمۇ بولمىغان. روشەنكى، «بۆرە توتېمى» فاشىزمغا تامامەن ئوخشىمايدىغان ماھىيەتكە ئىگە. ئەجەبا، گېرمانىيە فاشىزمىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان گۇبىڭ مۇشۇنچىلىك پەرقىنى ئايرىيالماسمۇ؟ ئەكسىچە، ئۇ باشقىلارنى فاشىزم نامى بىلەن قارىسىغىلا ئەيىبلىدى. ئەگەر بۇ ئىشنى گېرمانىيە قانۇن سىستېمىسىغا قويساق، بۇ پۈتۈنلەي باشقىلارنىڭ نام ـ شەرىپىگە دەخلى قىلىش جىنايىتىگە ياتىدۇ. مەن گېرمانىيە سوت كوللېگىيەسىگە ئەرز قىلىش ھوقۇقۇمنى ساقلاپ قالىمەن.»[5]

«بۆرە توتېمى»نىڭ ئاپتورى گۇبىڭنى فاشىزمنى چۈشەنمەيدىكەن دېيىشىدە نېمە ئاساس باردۇ؟ ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ فاشىزمغا بەرگەن ئېنىقلىمىسىمۇ چالا. چۈنكى، ئۇ پەقەت ئالاھىدە شەكىلدىكى فاشىزم ھەققىدە گەپ قىلغان. ئەمەلىيەتتە، گېرمانىيە نۇسخىسىدىكى شوۋىنىزم ۋە ئىرقىي تازىلاشتىن باشقا يەنە ھەر خىل تېپتىكى فاشىزم بىلەن بىللە يەنە ئادەتتىكى فاشىزمۇ بار.

ئۇنداقتا، فاشىزم دېگەن زادى نېمە؟

«بۈيۈك بىرىتانىيە قامۇسى» دىكى نوپۇزلۇق تەبىر بويىچە بولغاندا، فاشىزم (Fascism) ئالدى بىلەن «بىر تۈرلۈك سىياسىي ھەرىكەت بولۇپ، ئىتالىيەدە (1922 ـــ 1934)، گېرمانىيەدە (1933 ـــ 1945)، ئىسپانىيەدە (1939 ـــ 1975) ۋە باشقا ئەللەردە ھۆكۈم سۈرگەن. كەڭ مەنىدىن ئېيتقاندا، فاشىزم ئاتالغۇسى ھەرقانداق ئوڭچىل

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مىللەتچىلىك ھەربىكەتلىرى، ھاكىمۇتلەقلىق ھەربىكەتلىرى ۋە ھاكىمىيەتنىي بىلدۈرىدۇ. ئىتالىيە تىلىدىكى «Fascsmo» ئىبارىسى «Fasces» سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، مەنىسى قارياغاچ ياكى قېيىن دەرىخى شېخىغا پالتىنى قاداپ قويۇش بولۇپ، ئۇ قەدىمكى رىمدا ھوقۇقنىڭ سىمۋولى ئىدى. 1919 - يىلى مۇسسۇلىنىي بۇ بەلگىنى ئىتالىيە فاشىزمىنىڭ گېربى قىلىپ ئىشلەتكەنىدى. ھەر خىل فاشىزم ئورتاق بىر خۇسۇسىيەتكە ئىگە بولۇپ، دۆلەتنى ھەممىنىڭ ئۈستىگە قويىدۇ، ئۇلارنىڭ يەنە كىشىلەرنى ئالاھىدە سېھرىي كۈچكە ئىگە، دۆلەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان داھىيغا چوقۇنۇشقا مەجبۇرلايدىغان خۇسۇسىيىتىمۇ بار. ئۇنىڭدىن باشقا ئارىسىيەنى، ئۇرۇشنى، بويسۇنۇشنى ئۇلۇغلايدىغان؛ دېموكراتىيەنى، ئەقىلنى ۋە بۇرژۇئا قىممەت قارىشىنى باستۇرىدىغان خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە. ئىتالىيە فاشىزمى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىنكى كىشىلەرنىڭ ئىتالىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى، رەھبەرلىرىنىڭ ناچارلىقى ۋە ئىقتىسادنىڭ قالايمىقانلىشىشى تۈپەيلى كېلىپ چىققان ئۇمىدسىزلىكى ئارقىسىدا مەيدانغا كەلگەن. بۇنداق ۋەزىيەت ھاكىمۇتلەقلىقنى، بولۇپمۇ ئارمىيە ئەخلاقىنى بەزەپ كۆرسىتىدىغان سىياسىي كەيپىياتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. گېرمانىيەگە ئوخشاشلا ياپونىيەمۇ ئۆزىنىڭ دۇنيادىكى رولىنى ئاجايىپ ئۇلۇگە دەپ قاراپ، «تۆۋەن» مىللەتلەرنى بويسۇندۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ غايىسىگە يەتمەكچى بولدى».[6]

بۇ نوپۇزلۇق ئېنىقلىمىدىن فاشىزمنىڭ بەزى ئورتاق ئالاھىدىلىكىنى ھېس قىلالايمىز. فاشىزم ھوقۇقنى چوڭ بىلىدۇ، زورلۇق كۈچىگە ئىشىنىدۇ، «ئارمىيە، ئۇرۇش ۋە بويسۇنۇشنى تەرغىب قىلىدۇ». ئۇنىڭدا باراۋەرلىك ئېڭى يوق، ئادەملەرنى ۋە مەدەنىيەتنى ئېسىل ۋە پەس، يۇقىرى ۋە تۆۋەن دەپ ئايرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ھېسسىيات جەھەتتىن قارىغاندا، ئۇ ياۋۇز ۋە شەپقەتسىز بولۇپ، كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلار ئۈستىدىكى بويسۇندۇرۇشنى مۇقەررەر

لىك دەپ ئېشىنىدۇ، ئۇنى ئۇلۇغۋار ئىش ۋە ئۆلىمەس تۆھپە دەپ سۈپەتلەيدۇ. فاشىزم يەنە جاھانغا پاتمىغۇدەك دەرىجىدىكى مەغرۇر-لۇق ۋە ھېچنېمىنى كۆزگە ئىلمايدىغان تەكەببۇرلۇقنى كۆرسىتى-دۇ. چۈنكى ئۇ ئۆزىنى مۇتلەق ھەقىقەتنىڭ ۋەكىلى قىلىپ كۆر-سىتىدۇ ۋە باشقىلارنىڭ تەنقىدى ھەم گۇمانىنى رەت قىلىدۇ، باش-قىلارنىڭ ئۆزى بىلەن سۆھبەتلىشىش تەلىپىنى باستۇرىدۇ. بۇ ئالامەتلەر بويىچە مەن «بۆرە توتېمى» نى «تاجاۋۇز ۋە فاشىزم خا-ھىشىدىكى مەدەنىيەت تېندېنسىيەسى»نى ئىپادىلىگەن، دەپ ھې-سابلىدىم. ئەمما «بۆرە توتېمى»نىڭ ئاپتورى دەيدۇكى: «يايلاقتىكى ھەقىقىي بۆرە تەبىئىتى، گەرچە ھۇجۇمكارلىق ۋە قىرغىنچىلىق تۈسىگە ئىگە بولسىمۇ، يەنە ئەركىن، مۇستەقىل، كۈچلۈك ۋە ئىل-گىرىلەش روھىغا ئىگە، رىقابەتچى، ئەقىللىك، ھەمكارلىققا باي، كۆيۈمچان، ئائىلىسىگە مەسئۇل بولىدىغان پەزىلەتلەرگە ئىگە. مەن بايقاپ يەتكەن «بۆرە تەبىئىتى، كونا ئۇقۇملاردىن، بالىلار ئوقۇش-لۇقلىرى تېپىدىكى تونۇش رامكىسىدىن ھالقىپ، بۆرىگە ئادىل با-ھا بېرىشكە يۈزلەنگەن. «بۆرە توتېمى، ھەققىدىكى تەنقىدلەردە ۋە مېنىڭ دالا تەكشۈرۈشۈم ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن يېڭى نەتى-جىلىرىم ھەم خۇلاسىلىرىم ئەخلاق ئەندىزىسى بويىچە ئىنكار قى-لىنىدى. بۇ، يېرىم كىلوگىرام يېمەكنى جۇڭگونىڭ 16 سەرلىك كونا تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ، كەم بېرىپتۇ دەپ ئۆكتە قويۇش بى-لەن ئوخشاش ئىش ئەمەسمۇ. كىتابىمنى ئوقۇغان نۇرغۇن ئوقۇر-مەن بۆرە ھەققىدىكى قاتمال تونۇشنى ئۆزگەرتىپ، بۆرىگە چوقۇ-نىدىغان ئىجتىمائىي كەيپىياتقا يۈزلەندى.»[7] ئاپتور بۇ يەردە تىلغا ئېلىۋاتقان «ھۇجۇمكارلىق ۋە قىرغىنچىلىق»، «كۈچ ۋە ئىلگىرى-لەش روھى» دېگەندەك تەرىپلەر تېپىك فاشىزم قىممەت قارىشى ۋە ھەرىكەت پىرىنسىپى ئەمەسمۇ. بۇنداق قاراشلار «كۆيۈمچان» دې-گەندەك پەزىلەتلەر بىلەن ھەرگىزمۇ سىغىشالمايدۇ.

ئېيتىلىشىچە، «بۆرە توتېمى» رومانىنى دۇنياغا يۈزلەندۈرۈش

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

ئۇچۇن جۇڭگونىڭ كىتاب سودىگەرلىرى جىق ئىش قىپتۇ: ئۇلار كىتابنى ئەڭ ياخشى تەرجىمانلارغا ئۆرۈتمەكچى بوپتۇ، تەسىرى چوڭ نەشرىياتلاردا نەشر قىلدۇرماقچى بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئامېرىكىنىڭ ئاتاقلىق خەنزۇشۇناسى، پىروفېسسور گولدبىلات ئىنگلىزچىغا ئۆرۈشكە تەكلىپ قىلىنىپتۇ. «جەنۇب ئازنىسى» گېزىتىنىڭ خەۋىرىچە، «گولدبىلات بۇ قېتىم كىتابنى تەشۋىق قىلىش ئۇچۇن ئامېرىكىدىن مەخسۇس يېتىپ كەپتۇ. ئۇنىڭ مەشغۇلات تەرتىپى ناھايىتى زىچ بولۇپ، يولغىلا 60 سائەت كېتىدىكەن». «جەنۇب ئازنىسى» گېزىتىنىڭ خەۋىرىچە، «جۇڭگو ئەدەبىياتىنىڭ ئامېرىكىدىكى بازىرى ناھايىتى چەكلىك بولۇپ، نوقۇل تەرجىمىگە تايىنىپلا قالسا ئۇنىڭ بىر يىللىق كىرىمى 50 ~ 60 مىڭ دوللار، ئەڭ ئاز بولغاندا 20 مىڭ دوللار بولۇپ قالارمىش. گەرچە ئۇ كىشى مەشھۇر بولسىمۇ ئۆزى قىزىقمايدىغان ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىپ، كۇننى كۇن ئېتەرمىش. چۇن شۇنىڭ «بېيجىڭ لىق بالا» دېگەن ئەسىرنى ئۆزى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمىسىمۇ، ئامېرىكىلىق ياشلارنىڭ قىزىقىپ قېلىش مۇمكىنچىلىكى بار ئىكەن. نەشرىيات شەن دى دېگەن كىشى ئارقىلىق گولدبىلاتنى تەكلىپ قىلغانىكەن، ئۇ ياق دېمەپتۇ». ئۇنىڭ «بۆرە توتېمى»نىڭ تەرجىمانلىقىنى قوبۇل قىلىشىمۇ جان بېقىش ئۇچۇنمىدۇ، بىلمىدىم.

باشقىلارنىڭ ئۆزىنى چۇشىنىشى ۋە قوبۇل قىلىشىنى خالاش نورمال ئىش، «ئاپىرىشېرۇەرلىك» ئۇچۇن سوۋۇغا ـ سالاملار بىلەن چەت ئەللەردىن ھەمكارلىققا ئادەم تەكلىپ قىلىشىمۇ چۇشەنگىلى بولىدۇ. بىراق، ئۆزىمىزدە ئەقەللىي سەۋىيەدىكى ئۆزىنى بىلىش ۋە ھۆكۇم قىلىش ئىقتىدارى بولۇش كېرەك. يەنە زىرائەت بىلەن ياۋا چۆپنى، بېلىق كۆزى بىلەن مەرۋايىتنى پەرقلەندۇرەلەيدىغان دىتىمىز بولۇشى كېرەك. بىز ئەدەبىياتتىن تاشقىرى بولغان بازار ئۇنۇمىنىلا قوغلاشساق، چەت ئەل بازىرىدىكى ئىككى مىليون تراژلىق رېكورتنى يارانقاندىمۇ پەخىرلەنگىلى بولمايدۇ. ئەكسىچە، بىز خىـ

جىل بولساق بولىدۇ.

پەقەت ياخشى نەرسىلەرنىلا باشقىلارغا سۇنۇشقا ئەرزىيدۇ. بىراق، بىز ياخشى ئەسەرلەرنى يارىتىشتىن ئىلگىرى ياخشى نەرسىلەرنى يارىتالايدىغان ئىقتىدارىمىزنى تەربىيەلىشىمىز كېرەك. شۇڭا، كەمتەرلىك بىلەن ئەكىلىشىمىز كېرەككى، ئاپىرىپ بېرىشكە ئالدىراپ كەتمەسلىكىمىز كېرەك. ئۆزىمىزنىڭ ساددا فاشىزمىنى خەققە سۇنۇپ بېرىشكە ئالدىراپ كەتكەندىن كۆرە، خەقنىڭ پىشقان ئىنسانپەرۋەرلىكىنى ئەكىرسەك، خۇددىمىزنى بىلمىگەن ھالدا بۆرىنى پىر تۇتقۇچە، كەمتەرلىك بىلەن ئادەمنى ئۇستاز تۇتساق ياخشىغۇ. ئادەمنى ئۇستاز تۇتقاندا، ئۇستازنىڭ ئۆزىگە يەتەلمىگەندىمۇ، ئادىمىيلىكتىن يىراقلاپ كەتمەيمىز. بۆرىنى ئۇستاز تۇتساق، ئۇنىڭ ئېغىر ئاقىۋىتى ئېلىپ كېلىشى تۇرغانلا گەپ. «ئالتۇن لوڭقىدىكى ئەينۇلا» دىكى دەي ئەن «ياخشى بولۇش تەس، يامان بولۇش بىردەملىك» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. ياخشىپەرۋەرلىكىمۇ ئېھتىياتقا موھتاج ـ دە.

ئاپىرىشپەرۋەرلىك كېرەكمۇ ئەكىلىشپەرۋەرلىكمۇ؟ بۇ ھازىرغىچە ھەل بولمىغان مەسىلە.

گۇمانىزم (ئىنسانپەرۋەرلىك) كېرەكمۇ، فاشىزمۇ؟ بۇ بىز كەسكىن ئويلىنىدىغان مەسىلە.

نەقىل مەنبەلىرى

① ژىندىلبەن: «پەلسەپە تارىخى دەرسلىكى» 2 ـ قىسىم، 924ـ بەت، سودا نەشرىياتى 1997 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.

② راسسىل: «غەرب پەلسەپە تارىخى» 2 ـ قىسىم 326 ـ بەت، سودا نەشرىياتى 1976 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.

③ ھولباخ: «ناتۇرال پولىتىكا» 10 ـ بەت، سودا نەشرىياتى 1994 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى.

④ لى جيەنجۇن: «مونچاقمۇ ياكى پۇرچاقمۇ ــ «بۆرە توتېمى» غا باھا»، خەنەن پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى 2006 ـ يىلى 6 ـ سان.

⑤ «بۆرە توتېمى»نىڭ ئاپتورى: بۆرە تەبىئىتىدىكى ئادىللىق»، «جەنۇب

ئازنىسى» گېزىتى 2008 ـ يىلى 2 ـ ئاپرېل سانى.

⑥ «بۇيۇك بىرىتانىيە قامۇسى» (خەنزۇچە نەشرى) 6 ـ تۇم 245 ـ بەت، جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى 2007 ـ يىلى نەشرى.

⑦ ««بۆره توتېمى»نىڭ ئاپتورى: بۆره تەبئىتىدىكى ئادەللىق»، «جەنۇب ئازنىسى» گېزىتى 2008 ـ يىلى 2 ـ ئاپرېل سانى.

«دۇنيا بىلىملىرى» نەشرىياتى 2009 ـ يىلى مايدا نەشر قىلغان «جۇڭگولۇقلار نېمىشقا خۇشال ئەمەس؟ ـــ جۇڭخۇا گۈللىنىش دەۋرىدىكى زىيالىيلارنىڭ مەدەنىيەت تەشەببۇسى» (خې شۇڭفى باش بولۇپ تۈزگەن) ناملىق كىتابتىن.

«بۆره توتېمى» نىڭ ئاپتورى: بۆره تەبئىتىدىكى ئادەللىق

ـــ «جەنۇب ئازنىسى» گېزىتى مۇخبىرىنىڭ جىياڭ رۇڭ بىلەن سۆھبىتى

بېيجىڭلىق 58 ياشلىق بىر ئادەم 500 مىڭ خەتلىك رومانىنى يېزىپ چىقىپ، 21 يېشىدا «زىيالىي ياش» بولۇپ ئىچكى موڭغۇل يايلىقىغا بېرىپ چېنىققاندىكى تۈرمۈشىنى تەسۋىرلىگەن. رومان بىرىنچى قېتىم 20 مىڭ نۇسخا بېسىلىپ، 50 مىڭ نۇسخا بېسىلدى دېيىلدى. ئەمما، ئۇ تېزلا بازار تاپتى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئەسەر تۆت يىل ئىچىدە 2 مىليون 500 مىڭ نۇسخا بېسىلدى. «پىنگۈىن» نەشرىياتى گۇرۇھىنىڭ باش ئىجرائىيە ئەمەلدارى پىتېر فېيلد(Peter Field CEO) بېيجىڭ 2007 ـ يىللىق خەلقئارا كىتاب يەرمەنكىسىدە «بۆره توتېمى» «پىنگۈىن»نىڭ 2008 ـ يىلىدىكى ئەڭ مۇھىم كىتابى بولۇپ، 2 مىليوندىن كۆپ سېتىلىشقا ئىشەنچىمىز بار، دەپ جاكارلىغان.

تۆت يىلدا «بۆره توتېمى» ئاساسىي ئېقىم ئەدەبىياتى قاتارىغا كىرەلمىگەن. بۇ ھەقتە ئىنتېر تورىدا مۇنازىرىلەر تىنچىمىغان. 2008 ـ يىلىنىڭ بېشىدا «بۆره توتېمى» «ماۋدۇن ئەدەبىيات مۇكاپاتى» نامزاتىغا كىرگۈزۈلگەنده، يازغۇچى جياڭ رۇڭ ئۆزىنىڭ مۇكاپاتلىنىش سالاھىيىتىنى بىكار قىلغۇزۇۋەتكەن.

2008 ـ يىلى 13 ـ مارتتا ئامېرىكا «پېنگۈئن» نەشرىياتى بەلەن چاڭجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى گۈگۈڭ سارىيىدا «بۆره توتېمى»نىڭ ئىنگلىزچە نەشرىنىڭ تارقىتىلىش مۇراسىمىنى ئۆتكۈزدى. ئاپتور جياڭ رۇڭ ئادىتى بويىچە مۇراسىمغا كەلمىدى. رومانىدىكى ئاساسلىق پېرسوناژلارنىڭ بىرى بولغان ياڭ كېنىڭ پېروتوتېپى، جياڭ رۇڭ بىلەن 11 يىل بىلله پادا بېقىپ، رەسىم سىزىپ يۈرگەن چېن جىچۈن ۋە ئەينى ۋاقىتتىكى چارۋىچىلارنىڭ بىر قىسىم ۋەكىلى مۇراسىمغا قاتناشتى.

جياڭ رۇڭغا مۇناسىۋەتلىك مۇراسىمدا جاڭ رۇڭغا قالدۇرۇلغان ئورۇندۇق بوش ئىندى. باشقىلار ئۇنى ئېلىپوچتا ئارقىلىق زىيارەت قىلىشقا مۇۋاپىق بولغان.

17 ـ مارتتا ئاپتور جياڭ رۇڭ بىلەن ئىنگلىزچە تەرجىمان گولدبىلات جېجياڭنىڭ موگەنشەنده ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان خەنزۇچە ـ ئىنگلىزچە تەرجىمە كۇرسىدا پەيدا بولغان ۋە «بۆره توتېمى»غا دائىر تەرجىمە مەسىلىسى ئۇستىده دىيالوگ (سۆھبەت) ئۆتكۈزگەن. شۇ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ۋە ئەتىسى جياڭ رۇڭ «جەنۇب ئاز-نىسى» گېزىتى مۇخبىرىنىڭ ئىككى قېتىملىق زىيارىتىنى قوبۇل قىلغان، شۇنىڭ بىلەن «بۆره توتېمى» رومانىنىڭ روھىي پەردىسى قايرىلغان.

خاس ۋە ئورتاق تەقدىر

مۇخبىر: سىز ئالىي مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى ۋە نەزەرىيەچىسى ئىدىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا سىز بىر «ئىشتىن

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

سىرتقى يازغۇچى». بىر ئالىم توساتتىنلا بىر رومانىنى يېزىپ چىقتى. بۇنىڭ سەۋەبى نېمىكىن؟

جىياڭ رۇڭ: 20 ـ ئەسىرنىڭ 60 ~ 70 ـ يىللىرىدىكى ئۆزۈمـ نى «ئەدەبىياتچى ياش» دېسەممۇ بولىدۇ. شۇ چاغدا مەن سابىق سو ـ ۋېتتەر ئىتتىپاقىنىڭ رومانى «تىنچ دون»نى ئىنتايىن ياخشى كۆـ رەتتىم. ئۇ شەپقەتسىز يايلاق تۇرمۇشىنى تېما قىلغان شېئىرىي پۈرىقى كۈچلۈك رومان ئىدى. كازاكلار بىلەن موڭغۇللارنىڭ مەدەـ نىيىتى ناھايىتى يېقىن بولۇپ، موڭغۇللارنىڭ ئەركىن، مەردانە، جەسۇر خاراكتېرى مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. «بۆرە تو ـ تېمى» ئۇچۇن قولغا قەلەم ئېلىشىمنىڭ يوشۇرۇن بىر سەۋەبى شۇ ـ كى، يايلاقنى سۆيىمەن. يايلاقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، يايلاق ۋە يايلاق خەلقى مەدەنىيىتىنىڭ ۋەيران قـ ـلىنىشىنىمۇ ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. كۆرگەنسېرى گۈزەل يايلاق ھەققىدىكى خاتىرەم جانلىنىپ، مېھرىم تاشتى.

مۇخبىر: سىز باشتا كۆرگەن يايلاق بىز ھازىر كۆرۈۋاتقان يايلاقتىن پەرقلىقمۇ؟

جىياڭ رۇڭ: پەرق ناھايىتى چوڭ. مەن يايلاقتا تۇرغان 11 يىل مابەينىدە يايلاقنىڭ گۈللەنگەن ھالىتىدىن ۋەيران بولۇش ھالـ ـىتىگىچە ھەممىنى كۆردۈم. دەسلەپ بارغىنىمدا يايلاقنىڭ چۆپلىرى تىزمىغىچە كېلەتتى. بىر قېتىم مەن قوي بېقىۋېتىپ، ئىككى ئا ـ لىقانچىلىك كېلىدىغان يەرنىڭ چۆپىنى يۇلۇپ قارىسام، بىراقلا 30 نەچچە خىل گىياھنى يۇلۇپتىمەن. گىياھلارنى تۇتقان قوللىرىمدىن خۇش پۇراق كېلەتتى. كۆز كەلگەندە بىمپسا ب گۈل ـ گىياھ گـ ـۈلـ ـلەپ، دالالار مايى بوياق رەسىمدەك جىلۋىگە كىرەتتى.

ھازىرقى يايلاقلاردا ئوتلار شالاڭ ھەم پاكار، يىراقتىن قارىسا چۆپ باردەك، يېقىن كەلسە تۇزۇك بىرنېمە يوق. ئەينى چاغلاردا يايلاق نەم بولۇپ، چۆپلەر ئەۋرىشىم ئىدى، چىرىگەن چۆپلەر ئارد ـ سىدىن سەرەڭگە تېلىدەك ئىنچىكە گۈمبەمەدەك (موگۇ) بوي سوزۇپ

چىقىپ تۇراتتى.

ئوت ـ چۆپلەرنىڭ قويۇقلۇقىدىن يەر يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. چېكەتكىلەر تۈپراق يۈزىگە تۇخۇملاشقا ئامالسىز قالاتتى، شۇڭا چېكەتكىلەرمۇ ئاز ئىدى. ئەمدى ھەممە يەر قۇملىشىپ، قۇرغاقلىشىپ كېتىۋاتقان يەرلەردە چېكەتكىلەرمۇ ئاسان ئاينىيدۇ ـ دە، مەن ئاشۇ 11 يىل ئىچىدە چېكەتكە ئاپىتىنى كۆرۈپ باقمىغان. ھازىر ئۇ ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالدى. بۇ بىرقانچە يىلدا يايلاققا بېرىۋىدىم، ھەممە يەردە چېكەتكە.

مۇخبىر: كىتابىڭىزدا بۆرە ھەققىدە يېڭى نۇقتىئىنەزەر بار ئىكەن. مىسالەن، بۆرە يايلاق ئېكولوگىيەسىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر ھالقىسى دېگەندەك.

جياڭ رۇڭ: بۆرىنىڭ يايلاق ئېكولوگىيەسىدىكى رولى كىتابىمدا ناھايىتى ئېنىق يېزىلغان. مەن يازغان بۆرىنى سىلەر كۆرۈپ باقمىغانغۇ دەيمەن. بۆرە پەقەتلا ۋەھشىي نەرسىمۇ؟ بۆرىنىڭ تەبىئىتىدە يەنە مېھرىبانلىق، مۇلايىملىق، يايلاق ئېكولوگىيەسىنى قوغداش تەرەپلىرىمۇ بار. شۇ مەزگىللەردە بۆرىنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق ئىدى، چاشقانلارمۇ يوغان ھەم ھەر خىل ئىدى. بۆرىلەر ئاساسەن دېگۈدەك چاشقان يەيتتى. بۆرە چاشقانىنى پەنجىسى بىلەن ۋاققىدە ئۇراتتى، چاشقان پىرقىراپ، ئوڭ ـ سولىنى بىلىپ بولغىچە بۆرىنىڭ ئاغزىغا كىرىپ بولاتتى. بۆرە كۈچۈكى دەسلەپكى چاغلىرىدا تېز يۈگۈرەلمىگەچكە ئادەملەر ۋە پادا توپىغا يولىمايتتى، ئۇ ئانا بۆرىنىڭ ياردىمىدە توشقان، چاشقان دېگەندەك نەرسىلەرنى ئوۋلاپ يەيتتى. بۆرىنىڭ قارنى شۇنداق يامان ئىدىكى، ئۇنىڭ قانچە چاشقان يېسە تويىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. كىشىلەر ئەگەر بۆرە چاشقان يېمىسە، چاشقان ئاپەتكە ئايلىنىدۇ دېيىشەتتى. باشتا مەن بۇ گەپكە ئىشەنمىگەنىدىم. مەن خۇددى «تۈگىمەننىڭ قېشىدا يارغۇنچاقنىڭ نېمە ئىشى» دېگەندەك، بۆرە قانداقمۇ چاشقان يېسۇن دەپ ئويلىغانىدىم. كېيىن بۆرە باققىنىمدا، چاشقاندىن بىر

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نى ئەكېلىپ بەردىم، ئۇ خۇشاللىقىدا چاشقانىنى قۇيرۇقى بىلەن قوشۇپ يۇتۇۋەتتى.

مۇخبىر: سىز يايلاقنىڭ «خاس ۋە ئورتاق تەقدىرى» دېگەن ئۇقۇمنى ئوتتۇرىغا قويدىڭىز. بۇ ئۇقۇم قانداق شەكىللەنگەن؟

جياڭ رۇڭ: بۇنى ماڭا چارۋىچىلار ئۆگەتكەن. بىرنەچچە موڭغۇل چال شۇنداق دەيتتى: «ئادەم، ئات، قوي، كالا، چاشقان، بۆرە دېگەندەك جانىۋارلار خاس تەقدىر، لېكىن ئوت ـ چۆپ بىلەن يايلاق ئورتاق تەقدىر، يايلاق يوقالسا، ھەممىسى يوقىلىدۇ...» موڭغۇللارنىڭ ئېچىنىدىغىنى ئوت ـ چۆپ ۋە يايلاق بولۇپ، تارىخ كىتابلىرىدىمۇ كىم يايلاقنى بۇزسا، شۇ ھامان تەقدىرنىڭ جازاسىغا ئۇچرايدۇ، دەپ پۈتۈلگەن. موڭغۇللار ھەربىر گىياھنى جېنىدەك ئەتىۋارلايتتى. مۇشۇنداق خاس ۋە ئورتاق تەقدىر ئۇقۇمى غەربلىك ئوقۇرمەنلەرگە چوڭقۇر تەسىر قىلغان بولۇپ، موڭغۇللاردا نەچچە يۈز يىل ئىلگىرىلا بار ئىدى.

مۇخبىر: سىزنىڭ ھاياتلىق ھالقىڭىزدا ئوت ـ چۆپ، قوي، ئادەم، بۆرىلەر باراۋەر مۇناسىۋەتكە ئىگە بولۇپ، ئادەملەرنىڭ غوجايىنلىق ئورنىدىن ۋاز كېچىلگەن.

جياڭ رۇڭ: ئادەم يايلاققا بارسا ئۆزىنى ناھايىتى كىچىك ھېس قىلىدۇ. ئەگەر سىز تاغ چوققىسىدا تۇرسىڭىز، نەچچە ئون چاقىرىم يىراقتىن قارىڭىز كۆرۈنمەيدۇ. ئادەمنى تەبىئەتكە سېلىشتۇرغاندا، يوقىلاڭ بىرنەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئادەمنىڭ ھاياتى شۇ قەدەر ئەرزىمەسكى، ئادەم بۇنى ھېس قىلغانسېرى ئۇنىڭ قەدرىگە يېتىدۇ.

يايلاققا يېڭى بارغىنىمدا چارۋىچىلار ھەر يىلى كۈزدە قويلارنىڭ ئورۇق ـ سېمىزلىرىنى ئايرىپ، قىشتىن چىقالمايدىغانلىرىنى شاللىۋېتىتتى ـ چارۋىچىلار ئۇلارنى بىر قاراپلا ئايرىۋالاتتى. قىشتىن چىقالمايدىغانلىرىنى سويۇۋېتەتتى، ئازادلىق ئارمىيەگە ئەرزان باھادا سېتىۋېتەتتى.

بىر قېتىم ئاشۇنداق بىر شاللاش بولۇپ، بىر پاقلان ئايرىپ قېلىندى. مۆلچەرىمىزچە، ئۇنى ئانىسى ئېمىتمىگەن ياكى ئۇ كېسەل ئىدى. مەن بۇ پاقلانىنى قىشتىن چىقالماسمىكىن، دېدىم. سوغۇق كۈچىيىپ، قار ئۆجىدى، پاقلان ھەمىشە پادىدىن چۈشۈپ قالاتتى. ئۇ ئەگىشىپ ماڭاتتى ـ يۇ، توپتىن بارغانسېرى كېيىن قالاتتى. مەن ئۇنى قايتۇرۇپ كېتەتتىم، ئۇ مىدىرلاشقىمۇ ئامالسىز قالغانىدى.

بىر قېتىم پادىنى ھەيدەپ چىقسام، ئۇ كۆرۈنمىدى. قايتىپ قارىسام، ئۇ قوتاندا قىمىرلىماي تۇگۈلۈپ تۇراتتى، ئۇ بەكلا جۈدەپ كەتكەنىدى. ئىككىنچى كۈنى كېلىپ قارىسام، ئۇ يېقىن ئەتراپتىكى قوتاندا ئوت يەپ تۇرۇپتۇ، سوغۇق كۈچەيگەندە تامنىڭ دالدىسىدا تۇگۈلۈپ تۇراتتى.

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئالدىنقى ئىككى پۇتى بولالمايلا قالغان بولۇپ، ئاقساپ يۇگۈرۈپ، تىمىسقىلاپ ئوت يەيتتى... ئۇنى كۆرۈپ ئىچىم ئاغرىپ، گۇرجەك بىلەن قار ئاستىدىكى ئوتنى چىقىرىپ بەردىم، ئۇ يېيىشكە باشلىدى. ئاخىر ئۇنىڭ ئىككى پۇتى يېغىر بولۇپ، ماڭالمايلا قالدى. ئاخىرقى كۈنى قارىسام، پادىلار قوزغالغاندا، ئۇ ياتقىنىچە جان ئۈزگەنىدى.

بۇ ئىش ماڭا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى: كىچىككىنە جانىۋار ھاياتلىق ئۈچۈن مىڭبىر جاپادا ئوتلىغىلى باراتتى. بۇنىڭدىن قاتتىق بىئارا بولاتتىم. ھازىر بەزىلەر بىنادىن ئۆزىنى تاشلىۋالىدۇ ياكى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدۇ. ئويلاپ بېقىڭ، ئاجىز بىر پاقلان چېغىدا قار ئۈستىدە ئاقساپ يۈرۈپ ئوت يەۋاتىدۇ. ئاشۇنداق ھاياتىي قەيسەرلىك، ئاشۇنداق تەسىرلىك ئىشلار ئىنتايىن كۆپ.

ياشانغان چارۋىچىلار: ئىمكانقەدەر ھاياتلىق يولى قالدۇرۇپ قويۇش كېرەك، ھايۋانلارغا نىسبەتەن يايلاقتا كۈن كەچۈرۈشىمۇ ئاسان ئەمەس، ئامال بار ئۇلارنى ئۆلتۈرمىگەن تۈزۈك، دېيىشەتتى. يايلاقتا تىرىكچىلىك تەس ئىدى، ھەربىر ھايات كىشىنى تەسىرلەندۈرەتتى.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

نۇرغۇن چارۋىچى كۈزدە ماللارنى سەمرىتىۋېلىشقا بىخەستەلىك قىلىشقا بولمايدۇ، دەيتتى. شۇڭا، مەن تاغ يورۇغان ھامان پادىلارنى ھەيدەپ چىقاتتىم. قويلار غەلىتە كېلىدۇ، سەن ھەيدەپ بەرسەڭ ئوتلايدۇ، بولمىسا يېتىۋالىدۇ، شۇڭا ھەيدەپ بېرىشىڭ كېرەك. ئۇ يەيدىغان بولسا قارنى ئېتىلىپ كەتكۈچە يەيدۇ. ئاشۇنداق قىلىپ سەمرىتىۋالمىساڭ، پادىلارنىڭ يېرىمى ئاجىز ـ ئورۇق بولۇپ قېلىپ، قىشتىن چىقالماي قالىدۇ.

چارۋىچىلار سېنىڭ ماللارنى ياخشى باققان ـ باقمىغانلىقىڭنى ئاجىز ـ ئورۇق ماللىرىڭنىڭ سانىغا قاراپ ئايرىيدۇ. سېنىڭ ھەر بىر كۈنلۈك ئەمگىكىڭ ھەربىر ھاياتلىققا ھاياتلىق ئىمكانىيىتىنى ئۇلاپ بېرىش بىلەن تەڭ. شۇڭا، مېنىڭ ئەمگىكىم ھاياتلىق بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەندى. چارۋىچىلار مال باققاندا ناھايىتى ئەستايىدىل ئىدى. ئەگەر ماللار ئۆلۈپ چوڭ ئاپەت كېلىپ چىقسا، سەۋەبچى ھالاك بولماي قالمايسەن.

ئالماقنىڭ بەرمىكى بار

مۇخبىر: سىزنىڭ بۇ رومانىڭىزنى يېرىم بىيوگرافىيەلىك ئەسەر دېيىشىدىكەن، سىز بۇنىڭغا قوشۇلامسىز؟

جياڭ رۇڭ: شۇنداق دېسەمۇ بولىدۇ. كىتابىمدىكى بارلىق ئىنچىكە دېتال ۋە ئىشنىڭ كېلىش مەنبەسى بار، ھەممىسى دېگۈدەك راست بولغان ئىشلار. قەلەم تەۋرىتىشتىن بۇرۇن غەربنىڭ بەزى ئېپوسلىرىنى كۆرۈپ چىقتىم. ئېپوس يىلنامە ئەمەس، ئېپوستا ۋەقەنىڭ ئەۋجىدىن ھالاك بولۇشقىچە بولغان ۋەقەلەر تەسۋىرلىنىدۇ. شۇڭا مەن رومانىنى بىر يىل ئىچىدىكى تۆت پەسىلگە سىغداپ يازدىم. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئىشلار يايلاقنىڭ نەچچە يۈز يىللىق ئېكولوگىيە ھالقىسىنىڭ تەسۋىرى. يايلاقنىڭ ھاياتلىق زەنجىرىدە ئالدىدا تۇرىدىغىنى يايلاق، ئاندىن جانلىقلار ۋە ئادەملەر، ئاندىن بۆرە. بۆرە ھەمىدىن يۇكسەك تۇرۇپ، ئېكولوگىيە زەنجىرىنىڭ نېرۋا

تۇگۇنىگە ئوخشاش رول ئوينىغان. ئەگەر بۇرە بولمىسا بۇ زەنجىر ئۈزۈلۈپ كېتىدۇ.

يايلاقتا بۇرە كۆپ، يەر شەكلى مۇرەككەپ، ھاۋا ئۆزگىرىشچان، بۇرىگە ئائىت يېڭى ئىشلار يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بۇرە موڭغۇللاردا تاماقتىن كېيىنكى پاراڭنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى. ئۇلار بۇرىدىن قوغدىنىش، بۇرە ئۆۋلاش تەجرىبىلىرىگە ئائىت بارلىق ئاملىنى نەزەرگە ئېلىشاتتى. كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەر ھەر كۈنى دېگۈدەك بۇرە بىلەن كۈرەش قىلىدۇ. بۇ ئەقىل ـ پاراسەتنى، خاراكتېرنى، سەۋر ـ تاقەتنى تاۋلايدۇ. بۇرىنىڭ مۇنەۋۋەر پەزىلىتى ھەر زامان ئادەملەرگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. يايلاقتا ئادەمنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى بۇرە، بۇرىنىڭ ئەڭ چوڭ دۈشمىنى ئادەم، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش قەلبنى لەرزىگە سالىدۇ. مەن نېمىشقا يايلاق مىللەتلىرىنى ھەربىي مىللەت سۈپىتىدە ھېس قىلىمەن؟ چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھوشيارلىقى بەك يۇقىرى بولۇپ، كېچە ـ كۈندۈز شۇنداق يۇرۇشكە كۆنۈپ كەتكەن.

مەن «بۇرە توتېمى» نى سېلىشتۇرما كوردىنات قىلىپ، تېرىم مىللىتى بىلەن يايلاق مىللىتىنىڭ ئوخشىمىغان مەدەنىيەت خاراكتېرى ۋە روھىي ساپاسىنى سېلىشتۇردۇم.

مۇخبىر: ئەينى ۋاقىتتا قانداقسىگە بۇرە بېقىپ قالغانسىدىڭىز؟

جىياڭ رۇڭ: روماندىكى بۇرە كۈچۈكىگە ئائىت ھېكايە راست بولغان ئىش. مەن بۇرىگە مەستانە ئىدىم، ئۇ شۇ قەدەر ۋەھشىي ھەم شۇ قەدەر قۇۋۇ ئىدى. يەنە بۇرە بالا ھەققىدىكى رىۋايەتلەر، بۇرىنىڭ ئانىلىق خىسلىتى كىشىنى ھاياجانغا سالاتتى. مەن مۇشۇ ھەقتىكى سىرلارنى ئاچسام دەپ بۇرە كۈچۈكىدىن بىرنى بېقىۋېلىشنى ئويلاپ يۈردۈم. بۇرە كۈچۈكىنى بېقىۋالغىنىمدا، ئۇنىڭ جۈغى ئالتەنچىلىك بار ئىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى تېخى ئېچىلمىغان بولۇپ، كۆز پەردىسى كۆپكۆك ئىدى، سارغۇچ تۇتىلىرى ئارىسىدىن كۈل رەڭ مويلار ئۆسۈشكە باشلىغانىدى. مەن ئۇنىڭغا سۈت

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

بەردىم، گۆشلۈك ئۇماچ بەردىم، ئوغلۇمنى باققاندەك باقتىم. بۆرە بېقىش جەريانىدا بۆرىگە ئىشقىم چۈشۈپ قالدى. مەن ئۇنىڭ كىشىلەر تېخى بايقاپ يېتەلمىگەن نۇرغۇن ئالاھىدىلىكىنى كۆرۈپ يەتكەنىدىم.

بۆرىنىڭ ھاياتىي كۈچى زور بولىدىكەن. مەن ئۇنى باققان يېرىم يىلدىن كۆپ ۋاقىتتا ئۇ ئەسلا ئاغرىپ باقمىدى. يامغۇرلۇق كۈنلەردە ئۇ چىلىق ـ چىلىق ھۆل بولۇپ، بەدىنى تىترەپ كېتەتتى، ھاۋا سۇزۇلگەن ھامان ئۇنىڭ مويلىرى قۇرۇپ، تېتىكلىشىپ، سەكرەپ ئويناياتتى، ئۇنىڭغا ھېچنېمە بولمايتتى. بۆرىنىڭ ئىممۇنىتېت كۈچى ئادەمدىن ھەسسىلەپ زور ئىدى. پادا بېقىپ قايتىپ كەلسەم، ئۇ شەپەمنى ئاڭلاپ بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا تىكىلەتتى. تاقلاپ يۈگۈرەيتتى. ئۇ مېنىڭ سىلاپ قويىدىغانلىقىمنى، يەيدىغان نەرسە بېرىدىغانلىقىمنى بىلگەچكە، مېنى كۆرسە خۇشال بولۇپ، ئېڭىكىمنى يالاپ كېتەتتى. بىراق، مەن بۆرە كۈچۈكىنى قانچىلىك ياخشى كۆرمەي، ئۇ قېچىشنىلا ئويلايتتى. ئۇ ئىمكانقەدەر ئادەم، كالا، قوي يوق يەرلەرگە كېتەتتى. بەختكە يارىشا مەن ۋاقتىدا بايقاپ، ئۇنى قايتۇرۇپ كېلەتتىم. ئۇ ھامان قېچىشنى ئويلايتتى، زەنجىرنى ئۈزمەن دەپ بوينىنى يارا قىلىۋالاتتى ـ دە، قان كۆپ چىقىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ھايات قېلىشىدىن ئۈمىد ئۈزۈلگەندە، كالتەك بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىشكە توغرا كەلدى. ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان چاغدا بەك ئازابلاندىم. لېكىن يەرلىك چارۋىچىلار: «بۆرە دېگەن ئەركىن روھ، ئۇ جەڭدە ئۆلۈشى كېرەك، ئۇنىڭ روھىغا مەدەت بەر» دېيىشتى. ئەمەلىيەتتە بۇ گەپ قەدىمكى چاڭلاردىن كەلگەن بولۇپ، چاڭلار جەڭدە ئۆلۈشنى خالايتتىكى، كېسەل تارتىپ ئۆلۈشنى خالىمايتتى. بۆرە دەل مۇشۇنداق روھنىڭ نامايەندىسى ئىدى.

مۇخبىر: يەتتە بۆرە كۈچۈكىنىڭ سىز تۇپەيلى ئۆلگەنلىكىنى بىزنېپتىكەنسىز، بۇ قانداق ئىش؟

جياڭ رۇڭ: بۇرە بەك ئاۋۇپ كەتسە بولمايتتى، شۇڭا ئۇنى مە-لۇم ساندا چەكلەشكە توغرا كېلەتتى. بۇرىلەرنىڭ كۆپىيىش مە-زگىلى يېتىپ كەلگەندە چارۋىچىلار بۇرە ئۇۋىسىنى قازغىلى باراتتى. ئۇلار بۇرە كۇچۇكلىرىنى ئاسمانغا ئاتاتتى: ئاسماندا قالغىنى بۇرىنىڭ روھى، يەرگە چۈشكىنى بۇرىنىڭ تېنى ئىدى. چارۋىچىلار ئارتۇق بۇرە كۇچۇكلىرىنى ئاشۇنداق ئۇسۇل بىلەن ئۆلتۈرەتتى، شۇ ئارقىلىق بۇرە ئاپىتىنى تىزگىنلەيتتى. ئەينى ۋاقىتتا مەن بىر ئۇۋىنى قازسام، بۇرە كۇچۇكىدىن يەتتىسى چىقتى، ئۇلاردىن بەشنى ئۆلتۈردۇق، قالغان ئىككىسىدىن بىرىنى بىر چارۋىچى بە-قىۋالدى، بىراق ئۇ چوڭ بولغاندىن كېيىن ياۋا تەبىئىتى ئۆزگە-مەي ئادەم چىشلىگەچكە، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئويلاپ باقسام، يەتتە بۇرىنىڭ جېنىغا زامىن بوپتىمەن.

مۇخبىر: ئادەم بىلەن بۇرىنىڭ كۈرىشىدە، (موڭغۇللاردا) ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ تېنىنى بۇرىگە يەم قىلىپ دەپنە قۇت قىلىدىغان ئىشلار بار ئىكەن، بۇنداق ئادەت راست بارمۇ؟

جياڭ رۇڭ: بار. يەرلىك چارۋىچىلار جەسەتنى بۆرىگە تاشلاپ بېرىدۇ، ئۇنىڭدىن مۇستاسنا ئىش يوق. ئالەم بىلەن ئادەمنىڭ بىرلىكى، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ قوشۇلۇشىنى تىلغا ئېلىشقا توغرا كەلسە، موڭغۇللارنىڭ ئاشۇ خىل هاياتلىق قارىشىنى هەقە-قىي ئۆرنەك دېسە بولىدۇ. ئادەم ئاخىر بۇرىنىڭ يېمەكىگە ئايلاندى، ئالماقنىڭ بەرمىكى بار دېگەن شۇ - دە، بۇنى موڭغۇللارنىڭ هەم-مىسى بىلىدۇ. ئۆزىنى تۆھپە قىلىش هاياتلىقىغا بولغان بىر خىل هۆرمەت. موڭغۇللارنىڭ ئەقىدىسىدە بۇرىنىڭ ئاسمانغا قاراپ هۇۋ-لىشى ئۇنىڭ تەڭرى بىلەن بولغان سىرلىق مۇناسىۋىتىدىن كەلگەن ئىش. يايلاق مەدەنىيىتىدە بۇرە تەڭرى تەرىپىدىن يايلاقنى مۇھاپە-زەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەن، بۇرە ئۆلسىمۇ، ئۇنىڭ روھى ئاسمانغا قايتىدۇ. شۇڭا ئادەمنىڭ مېيىتى بۆرىگە يەم قىلىپ بېرىلسە، ئۇ-نىڭ روھى بۇرە بىلەن بىللە ئاسمانغا چىقىپ كېتەلەيدۇ.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مۇخبىر: كەچۈرمىشلىرىڭىزنى دۇنيا قارىشىڭىزنى ئۆزگەرتىش دېسەك بولامدۇ؟

جياڭ رۇڭ: شۇنداق. تېرىقچىلىق مىللەتلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا ھەمىشە بىر پارچە يەر، ئۇلار كۈنبويى زىرائەت بىلەن ھەپىلىشىپ، نەزەر دائىرىسى تارىيىپ كېتىدۇ. ئۆسۈملۈك ھايۋانلارغا نىسبەتەن تۆۋەن دەرىجىلىك جانلىق، ھايۋانلار ئۆسۈملۈككە نىسبەتەن ئالىي جانلىق. چۈنكى ئۇلاردا قان بار، گۆش بار، ھېسسىيات بار، ئۇلار ماڭالايدۇ، يۈگۈرەلەيدۇ. يايلاقتىكى كەچۈرمىشلىرىم مېنى يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ كۆمۈلۈپ كېتىشىگە ئېچىندۇردى. جۇڭگونىڭ جۇغراپىيەلىك شارائىتى بېرىم يايلاق، بېرىم دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىنى يارىتتى. خۇاشيا مىللىتى ئەمەلىيەتتە يايلاق مىللىتىدىن كېلىپ چىققان، خەنزۇلارمۇ باشقا نۇرغۇن مىللەتنىڭ يۇغۇرۇلمىسى. ئەگەر بېرىم نىسبەتتىكى يايلاق مىللەتلىرىنىڭ قان سىستېمىسىنى چىقىرىۋەتسەك، خەنزۇ مىللىتى دېگەن گەپ پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ. مەن بۇ ئەمەلىيەتنى ئوتتۇرىغا يايغاندىن كېيىن، نۇرغۇن تار پىكىرلىك چوڭ خەنزۇچى مەندىن ئاغرىندى. ئەمەلىيەتتە، ئۇلارمۇ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ قېنىدا يايلاق مىللەتلىرىنىڭ قېنى چورت يوق دېيەلمەيدۇ. يەن ـ خۇاڭ ئەۋلادلىرى ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ چارۋىچى مىللەت ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالماسلىقى لازىم ئىدى.

شۇڭلاشقا بۇ كىتابىم نوقۇل كىتاب مەسىلىسلا ئەمەس، بەلكى سىستېما مەسىلىسى، ئۇرۇق مەسىلىسى. دېھقانچىلىق مەدەنىيىتىگە ئورۇن بېرىلىپلا قالماستىن، يايلاق مەدەنىيىتىگىمۇ ئورۇن بېرىش كېرەك، بۇ ئورۇن بىز بىلەن باراۋەر ھالدا نەچچە مىڭ يىل تۇرغان.

غەرب مەدەنىيىتىمۇ يايلاق مەدەنىيىتىدىن كەلگەن. يېقىندا مەن ئەنگلىيە، ئامېرىكىلىق يازغۇچى ۋە مۇخبىرلاردىن سىلەر «بۆرە توتېمى» نى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭدا تەسۋىرلەنگەن يايلاق مەدەنىيىتىنى غەرب مەدەنىيىتىگە يېقىنراق كۆردۈڭلارمۇ ياكى جۇڭگو

مەدەنىيەتسىگە يېقىنراق كۆردۈڭلارمۇ، دەپ سورىغانىدىم، غەرب مەدەنىيىتىگە يېقىنىدەك كۆردۈق، دەپ جاۋاب بېرىشتى. كېيىن مەن باشقىلارغا بۇ ئەسەرنىڭ غەربلىكلەرنىڭ ياقتۇرۇشىغا ئېرىشىشىدىكى سەۋەب، ئۇنىڭدا «جۇڭگونىڭ قىسسىسى، غەربنىڭ روھى» بار دېگەنىدىم.

گۇبىڭنىڭ ئۇستىدىن ئەرز قىلىش

مۇخبىر: «بۆرە توتېمى» جىق مۇنازىرە قوزغىدى. گېرمانىيە-لىك خەنزۇشۇناس گۇبىڭ بۇ كىتابنى قاتتىق تەنقىدلەپ، ئەگەر بۇ كىتاب گېرمانىيەدە چىققان بولسا «فاشىزم» دەپ ئەيىبلەنگەن بولاتتى، دېگەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغانىدىڭىز. سىز بۇ مۇنازىرىگە قانداق قارايسىز؟

جياڭ رۇڭ: «فاشىزم» دېگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» چە قالپاققا ئىنكاسىم مۇنداق: گۇبىڭ ئەپەندى «فاشىزم»نىڭ نېمىلىكىنى ئانچە ئۇقمايدىغان ئوخشايدۇ. فاشىزم دېگەن نېمە؟ فاشىزىم دېگەن ئۆز مىللىتىنى ئۇلۇغلاپ، باشقا مىللەتلەرگە تازىلاش ۋە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزىدىغان سىياسەت بولۇپ، ئۇ ئىنسانىيەتكە قارشى مۇستەبىتلىكتۇر. فاشىزم ئۆز مىللىتىنى دۇنيادىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر مىللەت دەپ كۆككە كۆتۈرۈپ، باشقا مىللەتلەرنى تۆۋەن دەپ كەمسىتىدۇ. ئۇلارچە، بۇ «مۇنەۋۋەر» مىللەت «تۆۋەن» مىللەتنى خالىغانچە قۇرۇتۇپ، يەر ـ زېمىنلىرىنى ئىگىلىۋېلىپ، ئۆزلىرىگە مۇتلەق بويسۇندۇرماقچى بولىدۇ. لېكىن مەن «بۆرە توتېمى» دېگەن رومانىمدا جۇڭگولۇقلارنىڭ مىللىي خاراكتېرىگە تەنقىد يۈرگۈزدۈم، خالاس. مېنىڭ قارىشىمچە، خەنزۇلارنىڭ خاراكتېرىدە چوڭ كەمتۈكلۈك بار بولۇپ، ئۇلار «قوي» ۋە «ئۆي ھايۋىنى» خاراكتېرىدىكى مىللەت. ئەجەبا، گىتلېر فاشىستلىرى گېرمان مىللىتىنى «قوي» دەپ ئەيىبلىگەنىمىدى؟ يەنە كېلىپ «بۆرە توتېمى» دا مەن يايلاق مىللەتلىرى بىلەن خەنزۇ مىللىتىنى قېرىنداش

يۇيۇم كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دەپ سۆپەتلەپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا سىڭىشىشىنى، ئۆزئارا ئۆگىنىش ۋە ئۆزئارا ھۆرمەتنى تەشەببۇس قىلدىم. كىتابتا، چارۋىچىلار خەنزۇ زىيالىي ياشلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتى ھەم دوستى قاتارىدا كۆرىدۇ. خەنزۇ ياشلارمۇ مۇڭغۇل قېرىلارنى «ئاپا»، «دادا» دەپ چاقىرىدۇ. ئەجەبا، فاشىستلارنى «دادا» دەپ چاقىرغانمىدى؟ چارۋىچىلار بىلەن كەلگۈندىلەر ئوتتۇرىسىدا مەدەنىيەت توقۇنۇشى بولغان بولسىمۇ، لېكىن قان تۆكۈلۈش بولمىغان، ئىرقىي تازىلاش ۋە ئىرقىي قىرغىنچىلىق تېخىمۇ بولمىغان. روشەنكى، «بۆرە توتېمى» فاشىزمغا تامامەن ئوخشىمايدىغان ماھىيەتكە ئىگە. ئەجەبا گېرمانىيە فاشىزمىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان گۇرۇپپىنىڭ مۇشۇنچىلىك پەرقىنى ئايرىيالماسمۇ؟ ئەكسىچە ئۇ باشقىلارنى فاشىزم نامى بىلەن قارىسىغىلا ئەيىبلىدى. ئەگەر بۇ ئىشنى گېرمانىيە قانۇن سىستېمىسىغا قويساق، بۇ پۈتۈنلەي باشقىلارنىڭ نام ـ شەرىپىگە دەخلى قىلىش جىنايىتىگە ياتىدۇ. مەن گېرمانىيە سوت كوللېگىيەسىگە ئەرز قىلىش ھوقۇقۇمنى ساقلاپ قالىمەن.

يەنە بەزىلەرنىڭ قارىشىچە، مېنىڭ كىتابىمدا داۋۇنىزمچە خاھىش بار ئىكەن. مېنىڭچە، ئۇلار داۋۇنىزمنى يۇزەكى چۈشىنىدىكەن. تۇرمۇشتا ئىككى داۋۇنىزم بار. بىرى، شەرتسىز ھالدا كۇچلۇكلەر ئاجىزلارنى يەيدىغان ئىجتىمائىي داۋۇنىزم؛ يەنە بىرى، ئىجتىمائىي رىقابەت مەنسىدىكى داۋۇنىزم. مېنىڭ تەشەببۇس قىلىدىغىنىم كېيىنكى داۋۇنىزم، يەنى رىقابەت داۋۇنىزمى. خەلقئارادا، جەمئىيەتتە كۇچلۇكلەر ئاجىزلارنى يەيدۇ، دەپ يۇرۇپ رىقابەتنى ئىنكار قىلماسلىق كېرەك. رىقابەت ھەرگىزمۇ ئاددىي ھالدا كۇچلۇكلەرنىڭ ئاجىزلارنى يېيىشىگە باراۋەر ئەمەس. پىلانلىق ئىگىلىك دەۋرىدىكى داش قازان تامىقى ئىجتىمائىي داۋۇنىزمنىڭ قارشى تەرىپى بولسىمۇ، لېكىن ئۇ رىقابەتنىڭ بولۇشى كېرەكلىكىنى ئىنكار قىلغاچقا، ھاياتىي كۇچى يوق بىر تۈزۈلمە

بولۇپ قالغان ھەمدە جۇڭگونىڭ قالاق بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەب-لىرىدىن بىرىگە ئايلىنىپ قالغان. بۈگۈنكى دۇنيا رىقابەت بىلەن تولغان بولۇپ، قالاقلىقنىڭ دەككە يېيىشى ئۆزگىرىمەس قائىدە. بىر مىللەت ئاجىز بولۇپ قالسا، باشقىلار ئۇنى بوزەك قىلىدۇ ھەم تارىخ تەرىپىدىن شاللىنىپ كېتىدۇ. ئەلۋەتتە، يەر شارى ئېڭىغا ئىگە بىر مەسئۇلىيەتلىك كۈچلۈك دۆلەت قالاق دۆلەتلەرگە يارەدەم قىلىدۇ. چۈنكى، ھەرقانداق قالاقلىق ئىنسانىيەت ۋە يەر شارىغا زور ئاپەت كەلتۈرىدۇ.

مۇخبىر: «بۆرە توتېمى» ئىككى گەپكە چېتىلىدۇ. بىرى، دۇنيا-نىڭ گېپى؛ يەنە بىرى، جۇڭگونىڭ گېپى. دۇنيانىڭ گېپى ئەسەر-دىكى سۈژېتلارغا ئايرىلماس ئاڭ فورمىسى سۈپىتىدە سىڭىشىپ كەتكەن. مىسالەن، خاس ۋە ئورتاق تەقدىر ھەققىدىكى قاراش. جۇڭگونىڭ گېپى بولسا سۈژېتنىڭ سىرتىدا قانات يايغان بىر نۇق-تىئىنەزەر ھەققىدىكى مۇزاكىرىدۇر. سىزنىڭ ئەسىرىڭىز ھەققە-دىكى مۇنازىرە ئەمەلىيەتتە مۇشۇ مەسىلىلەرنى چۆرىدەيدۇ. جۇڭگو ھەققىدىكى گەپ خەلقتە (ئېنىقىنى دېگەندە خەنزۇلاردا) بۆرە خۇ-سۈسىيىتى كەم، دېگەن مەسىلىگە مەركەزلىشىدۇ. سىز دەۋاتقان بۆرە تەبىئىتى (بۆرىلىك خۇسۈسىيەت) نېمىنى بىلدۈرىدۇ؟

جياڭ رۇڭ: مەن بۆرىگە قارىتا توپتوغرا ئون نەچچە يىل ئەمە-لىي تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم، ھەتتا ئۆز قولۇم بىلەن بۆرە ئۇۋلاپ، بۆرە باقتىم، يېقىندىن كۆزەتتىم. ئاخىر بۇ يەردە مەدەنە-يەت ۋە تارىخ مەسىلىسىنىڭ ياتقانلىقىنى تونۇپ يەتتىم. بۇلارنى تەتقىق قىلىش ئۈچۈن خەلق ئارىسىدىكى بۆرە ھەققىدىكى ھېكايە-لەرنى يىغدىم، ئىككى يۈزچە ھېكايە قەلبىمدىن ئورۇن ئالدى. ئا-خىرىدا ئالتە يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ 500 مىڭ خەتلىك «بۆرە تو-تېمى» رومانىمنى يېزىپ چىقتىم. ئەڭ ئەمەلىي، ئەڭ تېپىك ھېكا-يىلەر ئارقىلىق كىشىلەرگە «بۆرە تەبىئىتى»نىڭ قانداق بولىدىغا-لىقىنى ئېيتىپ بەرمەكچى بولدۇم. تېرىقچىلىق مەدەنىيىتىگە

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

نىسبەتەن بۆرە يامانلىق ۋە ۋەھشىيلىكنىڭ سىمۋولى، بۇ سېپى ئۆزىدىن نادانلارچە قاراش.

مېنىڭ قەلەمدىكى «بۆرە تەبىئىتى» نەچچە مىڭ يىل مابەينىدىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ «بۆرە تەبىئىتى» گە بولغان خاتا چۈشىنىشىنى يەمىرىپ تاشلىيالايدۇ. شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، خەنزۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ سانلىكىنى بۆرىنى كۆرۈپ باقمىغان. ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمەي تۇرۇپ بۆرە ھەققىدە قالايمىقان گەپ قىلسا بولامدۇ؟ يايلاقتىكى بۆرە تەبىئىتىدە ھۇجۇمكارلىق ۋە يا-ۋۇزلۇق بولسىمۇ، ئۇ يەنە ئەركىنلىك، مۇستەقىللىق، كۈچلۈكلۈك ۋە ئىلگىرىلەش روھىغا، رىقابەت، پۇرسەت، ئۆز توپى بىلەن ھەمكارلىشىش، مېھرىبانلىق، قوۋمىغا مەسئۇل بولۇش خىسلەتلىرىگە ئىگە. مەن بايقاپ يەتكەن «بۆرە تەبىئىتى» كونا ئۇقۇملاردىن، بالىلار ئوقۇشلۇقلىرى تېپىدىكى تونۇش رامكىسىدىن ھالقىپ، بۆرىگە ئادىل باھا بېرىشكە يۈزلەنگەن. «بۆرە توتېمى» ھەققىدىكى تەتقىدلەردە مېنىڭ دالا تەكشۈرۈش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىم ۋە خۇلاسىلىرىم كونا قىممەت ئۆلچەملىرى، ئېنئەنىۋى ئەخلاق ئەندىزىلىرى بويىچە ئىنكار قىلىندى. بۇ، يېرىم كىلوگىرام يېمەكنى جۇڭگونىڭ 16 سەرلىك كونا تارازىسى بىلەن ئۆلچەپ، كەم بېرىپتۇ، دەپ ئۆكتە قوپۇش بىلەن ئوخشاش ئىش ئەمەسمۇ. كىتابىمنى ئوقۇغان نۇرغۇن ئوقۇرمەن بۆرە ھەققىدىكى قاتمال تونۇشىنى ئۆزگەرتىپ، بۆرىگە چوقۇنىدىغان ئىجتىمائىي كەيپىياتقا يۈزلەندى.

مۇخبىر: ھە، مۇنداق ئىكەن ــ دە. سىز قەيت قىلىپ ئۆتكەن يايلاق مىللەتلىرىنىڭ «بۆرە تەبىئىتى» نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ يايلاق مىللەتلىرىنىڭ ھاياتىي كۈچى ۋە ھوقۇقى ئىستېلاچىلىق ۋە ھۆكۈمرانلىق دەپ چۈشىنىلگەچكە، قىزغىن خاتا مۇنازىرىلەر يۈز بەردىمۇ؟

جىياڭ رۇڭ: مېنىڭ يايلاق مىللەتلىرىنىڭ «بۆرە تەبىئىتى» دە-

گىنىم يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ ئۆز ئەركىنلىكى ۋە مۇستەقىللىقىنى قوغداشتەك ھاياتلىق ئىقتىدارىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنىڭدەك ئۇ يەنە باتۇرلۇق ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن چېكەتكە، بۇران، قار، پاشا، بۆرە ئاپەتلىرى قاتارلىق ھەر خىل تەبىئىي ئاپەتتىن غالىب كېلىدىغان تىز پۈكمەس مىللىي خاراكتېرنى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر بۇنداق خاراكتېر بولمايدىكەن، يايلاق ۋە يايلاق مەدەنىيىتىنىڭ ئالدىنقى ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە ساقلىنىپ كېلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تارىختا يايلاق مىللەتلىرىنىڭ «بۆرە تەبىئىتى» تېرىقچىلىق مەدەنىيىتىگە تەھلىكە سالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ يايلاقنى قوغداش، تېرىقچىلىق رايونلىرىنىڭ قۇملىشىپ كېتىشىنى توسۇش قاتارلىق تۆھپىلىرىمۇ بار. يەنە ئۇ مىللىي سىڭىشىش ئارقىلىق خەنزۇ مىللىتىنىڭ ئاجىز خاراكتېرىنى ئۆزگەرتىش رولىنىمۇ ئويناغان. دېمەك، يايلاق مىللەتلىرىنىڭ «بۆرە تەبىئىتى» نى پۈتۈنلەي تاجاۋۇزچىلىق ۋە ئىستىلاچىلىقا باراۋەر قىلىپ قويۇش بىلىمسىزلىكتىن كەلگەن مىللىي خۇراپاتلىقتۇر.

مۇخبىر: ئەسىرىمىزنىڭ «ئاساسىي ئېقىم» ئەدەبىياتىنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇلۇشىغا نىسبەتەن قانداق تەسىراتتا سىز؟ ئەسىرىمىزنى «ماۋدۇن ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا قاتناشتۇرۇشنى نېمە ئۈچۈن خالىمىدىڭىز؟ باھالاش تۈزۈلمىسىگە پىكرىڭىز بارمۇ ياكى بۇ خىل باھالاش تۈرىنىڭ نەزەريەۋى ئۇقۇمىغا پىكرىڭىز بارمۇ؟

جىياڭ رۇڭ: ئاتالمىش «ئاساسىي ئېقىم»نىڭ ئىككى مەنىسى بار: بىرى، جۇڭگودىكى «ئاساسىي ئېقىم»؛ يەنە بىرى، خەلقئارادىكى «ئاساسىي ئېقىم». يەر شارىلىشىش دەۋرىدە خەلقئارادىكى ئاساسىي ئېقىمنىڭ ئۆزىلا ھەقىقىي ئاساسىي ئېقىم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بەزى ئاتالمىش ئاساسىي ئېقىملار ئەمەلىيەتتە تارماق ئېقىمدۇر. مەن 2007 ـ يىلى نويابىردا خەلقئارادىكى ئاساسىي ئېقىم ئەدەبىياتى تەسىس قىلغان «مان ئاسىيا ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا ئېرىشتىم. غەربنىڭ ھەرقايسى غوللۇق ئاخبارات تاراتقۇلىرى ئەسەرلىرىمنى

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

تونۇشتۇرۇپ، يۇقىرى باھا بەردى.

چاڭجياڭ نەشرىيات گۇرۇھى «بۆره توتېمى»نى بۇ قېتىملىق «ماۋدۇن ئەدەبىيات مۇكاپاتى»غا قاتناشتۇرۇشتىن ئاۋۋال مېنىڭ پىكرىمنى ئالمىدى. شۇڭا، مۇناسىۋەتلىك خەۋەرنى گېزىتتىن كۆ-رۈپلا، باھالاش ئىشىنى توختىتىشنى تەلەپ قىلدىم. مېنىڭ بۇنداق قىلىشىمدىكى سەۋەب، مەن مۇستەقىل، ئەركىن روھنى ياخشى كۆرىمەن. ئەسىرىمنى باھالاشقا قاتناشتۇرماسلىق مېنىڭ تالالاش ئەركىنلىكىم.

(«جەنۇب ئازنىسى» گېزىتىنىڭ 2008 - يىلى 2 - ئاپرېل سا-نىدىن.)

«سىياسىي جۈڭگو» دىن تەرمىلەر

ئىلاۋە: «ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بېرىپ سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ئېلىپ بارمىغاندا، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىمۇ ئېلىپ بارغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، بىز ئالدى بىلەن ئالەمدىن ئىبارەت تۇرالغۇغا دۇچ كېلىمىز. ھەرقانداق ئىش ئادەم بىلەن بولىدۇ. سەن ھوقۇقنى تۆۋەنگە چۈشۈرسەڭ، ئۇ يەردە بىرى ھوقۇقدار بولۇۋالىدۇ، بۇنداق بولغاندا، سەندە نېمە ئامال بولسۇن؟ بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئىسلاھاتىمىزنىڭ غەلىبە قىلىش ـ قىلالماسلىقى يەنىلا سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.» دېگەن شياۋپىڭنىڭ بۇ سۆزى ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ دىققىتىگە سۇنۇۋاتقان «سىياسىي جۈڭگو» دېگەن كىتابنىڭ تىتۇلىغا بېرىلگەن. بۇ كىتاب 1998 ـ يىلى ئاۋغۇستتا «بۈگۈنكى جۈڭگو» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان بولۇپ، سىياسىي، ئىقتىساد، قانۇن، جەمئىيەتشۇناسلىق ساھەلىرىدىكى 40 نەپەر ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلىك ماقالىسى كىرگۈزۈلگەن. ماقالىلەرنىڭ كۆپى ئىخچام يېزىلغان بولسىمۇ، بۈگۈنكى جۈڭگو جەمئىيىتىدە مەۋجۇت بولۇۋاتقان سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىكى ئۆتكۈر مەسىلىلەرنى بىرقەدەر دەل مەنىدە ئوتتۇرىغا قويغان. ئاپتورلار دېڭ شياۋپىڭ 1980 ـ يىللارنىڭ بېشىدا قايتا ـ قايتا تەكتلىگەن سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى مەسىلىسىدىكى تەرەققىياتنى جۈڭگوچە ئېھتىياتچانلىق بىلەن سوغۇققان تەھلىل قىلىشىدۇ، لېكىن بۇ سوغۇققانلىقتىن بەزى تەخىرسىز مەسىلىلەرنى كۆرگىلى بولىدۇ ـــ جۈڭگو نۆۋەتتە كەسكىن تاللاشقا دۇچ كەلمەكتە.

دېڭ شياۋپىڭ ئېيتقاندەك، ئىش ئادەم بىلەن بولىدۇ. ئادەم بىر ـ بىرىگە ئوخشىمايدۇ. جۈڭگودا سىياسىي جەھەتتە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش توسقۇنسىز مەسىلە بولماستىن، بەلكى ئەڭ قىيىن ئىش. ئالدى بىلەن، ئېگىز بىنالار ئارىسىدا پىكاپتا ئولتۇرۇپ يانفون بىلەن ئىش بېجىرىدىغان كىشىلەر كۆپەيگەندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇلاردا دېموكراتىيە ئېڭى كەمچىل. كادىرلارنىڭ كۆپ سانىدىكىسى يەنىلا بىيۇروكراتىزمنىڭ ئومۇمىي خورچىسىغا رو-

ئۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

شەنكى، سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى تارىخىنىڭ ئىجابىي ئېقىمىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىلغار كۈچلەرنىڭ زىممىسىدىكى مۇشكۈل ۋەزىپە.

مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىدىغان مۇھىت يارىتىلغان بولۇشى كېرەك. بۇ، كەڭ قورساق ئىجتىمائىي ھاۋانى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسىي مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىش سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ئېھتىياجى بولۇپلا قالماي، بەلكى خەلق ئاممىسىنىڭ دېموكراتىك ھوقۇقلىرىنىڭ بىرىدۇر.

ئېلىمىزدە زور تارىخىي ئۆزگىرىشلەر بولماقتا، بۇ 21 ـ ئەسىردىكى دۇنيا تەرەققىيات يۆنىلىشىنىڭ مەھسۇلى. بۈگۈنكى شارائىتتا بىر رايوندا تەرەققىيات بولۇپ، يەنە بىر رايون توختاپ قالىدىغان كونا قائىدىنىڭ مەۋجۇت بولۇشى مۇمكىن ئەمەستەك تۇرىدۇ.

مەن بۇ كىتابتىن ئىككى ئاپتورنىڭ كۆزقارىشىنى ئوقۇرمەنلەر سەمەگە سۇندۇم. بۇ كۆزقاراشلار پىكىر يوللىرىمىزنىڭ ئېچىلىشىدا مۇناسىپ رول ئوينىسا ئەجەب ئەمەس.

ـــ تەرجىماندىن

مەسىلەك ئۈچۈن جەمئىيەت، جەمئىيەت ئۈچۈن مەسىلەك

جۇ خۇۋزى

دۆلەت ۋە جەمئىيەت

ئەنئەنىۋى ئىجتىمائىي ئېقتىسادىي تۈزۈم 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چوڭ زىددىيەتكە يولۇقۇپ، 1930 ـ يىللاردىكى كىرىزىس ۋە ئىككى قېتىملىق دۇنيا ئۇرۇشى يۈز بەردى. بۇ قالايمىقانچىلىق خۇسۇسىيلىق، بازار ئىگىلىكى ۋە بازارنىڭ ھۆكۈمەتسىز ھالىتىگە دۇنياۋى تەنقىد ئېلىپ كەلدى. بۇلار كىشىلەر تەرىپىدىن «بارلىق رەزىللىكنىڭ مەنبەسى» دەپ ئەيىبلەندى. جەمئىيەت تە-

رەققىياتىدىكى مالىمانغا ئەگىشىپ، مۇشۇ (20 ـ ئەسىر) ئەسىر-نىڭ باشلىرىدا روشەن بولغان ئىككى خىل ئىدىيە دولقۇنى پەيدا بولدى. بىرى، ئومۇمىي ئىگىلىك ۋە پىلانلىق ئىگىلىكنى تەشەببۇس قىلىش. بۇنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار يۇقىرىقىلارنى يولغا قويغاندا خۇسۇسىي ئىگىلىك ۋە بازار ئىگىلىكى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان قالايمىقانچىلىقتىن ساقلانغىلى بولىدۇ، دەپ قارىدى. يەنە بىرى، نوپۇزغا چوقۇنۇش، دۆلەتكە خۇراپىيلارچە ئىشىنىش. بۇ تەرەپداردىكىلەر قۇدرەتلىك بىر ھۆكۈمەتنىڭ بولۇشىنى، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە بىرتۇتاش باشقۇرۇش ئارقىلىق قالايمىقانچىلىقنى ھەل قىلىشنى ئارزۇ قىلىشتى. بۇ خىل ئىدىيە مۇشۇ ئەسىر (20ـ ئەسىر) نىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا كەڭ كۆلەمدە تارالدى. ئاخىر خەلقئارادا ئاشۇ ئىدىيەلەرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان چوڭ ۋەقەلەر يۈز بەردى. ئۇنىڭ بىرى، ئۆكتەبىر ئىنقىلابى بولۇپ، ئۇ ئەنئەنىۋى كاپىتالىستىك تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ سوتسىيالىزم ۋە كوممۇنىزمنى تىكلىدى. ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن بازار ئىگىلىكى تۈزۈمىنىڭ ئورنىغا بىر پۈتۈن دۆلەت ئىگىلىكى ۋە پىلانلىق ئىگىلىك دەسسىتىلدى. ئارقىدىنلا گىتلېر باشچىلىقىدىكى فاشىستىك پارتىيە ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۇ بولسىمۇ ناتسىستلار پارتىيەسى بولۇپ، دۆلەت سوتسىيالىزمنى يولغا قويدى ۋە ھوقۇق يۈكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن مۇستەبىت سىياسەتنى يۈرگۈزدى.

ياۋروپادا ئالدىنقى ئىدىيەنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلغان ھالدا نۇرغۇن زىيالىي ۋە سىياسىيون قىزىل قالپاق كىيىشىپ، ئۆزلىرىنى سوتسىيالىزمچى دەپىشتى، سوتسىيالىزمنى مەدھىيەلەشتى ياكى ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلىشتى. بۇ ھەرىكەت ئۆزىنىڭ دەبدەبىسى بىلەن يەر ـ جاھاننى قاپلاپ، ئاشۇ خىل نام ئاستىدىكى تۈزۈم ۋە بىر قاتار دۆلەت بارلىققا كەلدى. بۇ خىل تۈزۈمنىڭ رولى بولدىمۇ ـ يوق؟ ئەلۋەتتە بولدى! قالاق دۆلەتلەر دەسلەپكى سانائەتلەشتۈرۈش ھەرىكىتى جەريانىدا پۈتكۈل بايلىقنى مەركەزلەشكەن ھوقۇق ئارقىلىق

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

دۆلەتنىڭ خەزىنىسىگە توپلاپ چوڭ ـ چوڭ ئىشلارنى قىلالىدى. بىراق، تارىخ مۇساپىسى ئۇرۇش دەۋرىدىن تىنچلىق دەۋرىگە، ھەر ـ بىي لاۋازىمات دەۋرىدىن خەلق لاۋازىمىتى دەۋرىگە كۆچۈپ، خەلق مول، رەڭگارەڭ تۇرمۇشقا موھتاج بولغان، جەمئىيەت كۆپ خىل ـ لىققا ئىنتىلگەن پەيتته، يۇقىرىدىن تۆۋەنگىچە ھوقۇق مەركەز ـ لەشتۈرۈلگەن بۇ تۈزۈم ئۆزىدىكى مەسىلىلەرنى ئاشكارىلاپ قويدى. شۇنچىۋالا كۆپ، ھەر تەرەپلىمە ئاساسىي قاتلام ئۇچۇرى دەرىجىمۇ ـ دەرىجە ئۆتۈپ، مۇنارنىڭ ئۇچىغا بېرىپ، ئاخىر مەركىزىي بىر تە ـ رەپ قىلىش ئورنىغا يېتىدۇ. بۇ ئورگان ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلالا ـ دىمۇ؟ مەزكۇر جەريانلارنىڭ ئۆزىلا ئۇچۇرنىڭ توسۇلۇپ قېلىشىدە ـ كى مۇقەررەرلىكنى، بىر تەرەپ قىلىنماسلىقنى ياكى كېچىكتۈرۈ ـ لۈشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. مانا بۇ بىز دەۋاتقان بىيۇروكراتىزم ـ نىڭ ئۆزى ئەمەسمۇ! بىيۇروكراتىزم ئۇچۇرلارنىڭ توسۇلۇپ قېلى ـ شىنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، ھەمىشە ئىشلارنى كەينىگە سوزىدۇ، پۇرسەتنى كەتكۈزۈۋېتىدۇ، قارار چىقارمايدۇ. سابىق سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا كۆز سالساق، ئىقتىسادنىڭ ئېشىش سۈرئىتى 1960 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا ئاستا ـ ئاستا تۆۋەنلەپ، 1970 ـ يىللاردا ئۆ ـ زىنىڭ خۇلاسىسى ـــ «تۇرغۇنلۇق دەۋرى»گە كىردى. 1980 ـ يىللار ـ نىڭ ئاخىرى ۋە 1990 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا يەر شارى مىقياسىدا ئۇچۇر ئىنقىلابى پارتلاش خاراكتېرلىك كېڭىيىپ، بىلىم ئىگىلىكى ئومۇملىشىشقا باشلانغاندا، سوۋېتلەر سوتسىيالىستىك تۈزۈمى داۋام قىلالماي، پۈتۈنلەي گۈمران بولدى.

20 ـ ئەسىر دۇنيا تارىخى ئىسپاتلىدىكى، نوقۇل ھالدا دۆلەت ئىگىلىكىگە تايىنىۋېلىشقا زادى بولمايدۇ. ھەممىنى ھۆكۈمەتنىڭ بېجىرىپ بېرىشىگە سۈنۈپ بېرىشمۇ ئاقمايدۇ. سوتسىيالىزم يولـ ـنى كۈندە تەكىتلەۋاتمىزغۇ؟ سوتسىيالىزمچىلار مەسىلىك ئۇچۇن جەمئىيەت، جەمئىيەت ئۇچۇن مەسىلىك بەلگىلەش بىلەن ئاۋارە بو ـ لىدۇ. باشقىلار بۇرنىدىن يېتىلىسە ھاماقەتلەرچە مېڭىپ، خاتا

هالدا دۆلەتچىلىكنى سوتسىيالىزم دەپ تونۇپ، دۆلەتچىلىككە چو-قۇنۇپ يۇرۇشنىڭ هاجىتى يوق. ئۇچۇر ۋە بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىدە هەرقانداق شەكىلدىكى دۆلەتچىلىك تېخىمۇ ئاقمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇ دەۋر ئومۇميۈزلۈك هالدا جەمئىيەتكە قايتىش دەۋرىدۇر. جەمئىيەتكە قايتىش دېگىنىمىز ــ ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى جەمئىيەتنىڭ ئۆزى ئارقىلىق ۋە هەر خىل تىپ، هەر خىل قاتلام-دىكى جەمئىيەت گەۋدىسى ئارقىلىق هەل قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ هەرگىزمۇ هەممە ئىشنى دۆلەت ئۆزىگە قارىتىۋېلىش دېگەنلىك ئەمەس، دۆلەت ئۆلچەم تۈرغۇزۇپ، تەرتىپنى ساقلاپ بەرسىلا بول-غىنى. مانا بۇ دۆلەت بىلەن جەمئىيەت ئوتتۇرىسىدىكى يېڭىچە مۇ-ناسىۋەتتىن ئىبارەت. سوتسىيالىزم مەسىلىسى مۇشۇ خىل يېڭىچە مۇناسىۋەتنى چىقىش قىلىشنى يېڭىباشتىن مۇھاكىمە قىلىشى كېرەك.

پەن ۋە ئېتىقاد

پەن دېگەن نېمە؟ پەن هەقىقەت توغرىسىدىكى توختاۋسىز ئىز-دىنىشتىن ئىبارەت. ئۇ باشتىن ــ ئاخىر توختىماي ئىزدىنىش، تەجرىبە قىلىش، تەكشۈرۈش، تەنقىد جەريانىدا تۇرۇپ، كونىنى تاشلاپ يېڭىنى بايقايدۇ. ئۇ شۇنداق قىلىپ مەڭگۈ تىنىم تاپمايدۇ. ئېتىقاد كىشىلەرنىڭ تەبىئەتكە بولغان روهىي تەلپۈنۈشى، كىشى-لىك هايات هېسسىياتىغا بولغان تايانچى، ياخشىلىققا بولغان سادا-قىتى، يامانلىققا بولغان ئۆچلۈكى. ئۇ ئاق كۆڭۈل كىشىلەرنىڭ مە-نىۋى تەلىپى ۋە هېسسىي تايانچى. ئۇزۇندىن بېرى بىز پەن ۋە ئې-تىقاد مەسىلىلىرىدە تەتۈر يول تۇتتۇق. ئەسلىدە ئىلمىي پوزىتسى-يەدە بولۇشقا تېگىشلىك دۇنيا قاراش ۋە مېتودولوگىيەنى ئېتىقاد-قا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، گۇمان قىلماي ۋە تەكشۈرمەيلا «چۈشەنسەڭ، چۈشەنمىسەڭ چەكسىز ساداقەت بىلەن ئىجرا قىلىش»نى تەرغىب قىلدۇق. هەتتا «خۇراپىيلارچە ئىشىنىش»نى كۆككە كۆتۈردۇق.

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئەتەي پەن دەپ ئاتىۋالغان نەرسىلەر-
مىز بىلەن باشقىلارنىڭ ئېتىقادىنى تەنقىدلىدۇق. ئاخىر پەننىمۇ
بۇزدۇق، ھەقىقەتكە باردىغان يولىمىزنىمۇ توسۇۋالدۇق. باشقىلار-
نىڭ سەممىي ساداقىتىنى كاردىن چىقاردۇق. ھەممىنى خاراب
قىلدۇق. سەن مەلۇم ئىلمىي مەسىلەكنى ياقلىماقچىمۇ؟ ئۇنداقتا،
سەن گۇمانلىنىشىڭ، تەكشۈرۈشۈڭ، تەنقىد قىلىشىڭ، ياخشى يەر-
لىرىنى تاللاپ تەرەققىي قىلدۇرۇشۇڭ، ئۆلۈك ھالدا ساداقەت بىل-
دۇرمەسلىكىڭ لازىم. باشقىلارنىڭ ئېتىقادىغا مۇئامىلە قىلغاندا
قوپاللىق بىلەن ئارىلىشىۋالماسلىقىڭ، ئاتالمىش پەن ئارقىلىق
تەنقىدلىمەسلىكىڭ كېرەك.

يەر ۋە مېڭە

بىز ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىكى شارائىتىدا مىليارىدلىغان كىشە-
نىڭ كىيىمى ۋە قورسىقى ئۈچۈن تېپىرلاۋاتقان، ئەنئەنىۋى سانائەت-
لەشتۇرۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتقان چاغدا، يە-
كى تېخنىكا ئىنقىلابى ۋە يېڭى سانائەت ئىنقىلابى باش كۆتۈردى. بىر
خىل ئۆزگىچە ئىگىلىك تەرەققىي قىلىپ، يەر شارىغا پارتلاش خاراكتېرىدە
قانات يايدى. بۇ خىل ئۆزگىچە ئىگىلىكنى مەن ئەقىل ـ پاراسەت ئىگىلىكى
دەپ ئاتايمەن، باشقىلار بىلىم ئىگىلىكى دەپ ئاتاۋاتىدۇ، بۇمۇ بو-
لىدۇ. بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، بۇ ئۇزۇكسىز يېڭىلىنىپ
تۇرىدىغان بىلىم ۋە ئەقىل ـ پاراسەت ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىگىلىك
(ئىقتىساد)نى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئىگىلىك چەت ئەللىرىدە ئۇچقانىدەك
تەرەققىي قىلماقتا. بىزمۇ تەرەققىي قىلۇاتىمىز، بىراق تەرەققى-
ياتتا نېمىگە تايىنىۋاتىمىز؟ ئەمگەك كۈچى، يەر، ئېنېرگىيە مە-
ھسۇلاتلىرى، كان بايلىقلىرىغا تايىنىۋاتىمىز. ئەگەر بۇلار بولمىسا بىز
تەرەققىي قىلىشقا ئامالسىزمىز. مانا بۇ ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىكى
ۋە سانائەت ئىگىلىكىنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكى. باشقىلار بۇ ھالەت-
تىن خوشلىشىپ، بىلىمگە تايىنىپ ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇ-

رۇشقا بۇرۇلدى. ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ماددىي بايلىقلارغا تايىنىشتىن بىلىم ۋە كاللا ئىشلىتىشكە ئۆتۈش دەۋر بۆلگۈچ ئۆزگىرىشتۇر.

بۇرۇن ئامېرىكا تېلېفون ۋە سىملىق تېلېۋىزىيە تىجارىتى بىلەن كەسىپ ھالقىپ شۇغۇللىنىشقا رۇخسەت قىلمايتتى. تېلېگراف شىركەتلىرى سىملىق تېلېۋىزىيە ئىشلىرىنى، سىملىق تېلېۋىزىيە شىركەتلىرى تېلېگراف تىجارىتىنى قىلالمايتتى. كېيىن ئۇچۇر مۇلازىمىتى تەرەققىياتىنى چەكلەپ قويىدىغان قانۇنلار ئىسلاھ قىلىنىپ، ھەر خىل ۋاستە ئۆتۈشمە ھالدا تىجارەت قىلسا بولىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. بۇ ئامېرىكىنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت، ئاخبارات، تەشۋىقات... لارىنى كەسىپ، رايون، تۈزۈم، دۆلەت ۋە قىتئە ھالقىغان ھالدا يەر شارى مىقياسىدىكى ئىقتىسادىي گەۋدىگە ــ بۇيۇك مەدەنىيەت قوشۇلۇشىغا ئېلىپ كىردى. ھېلىقى پۈتلىكاشاڭلار ئېلىۋېتىلگەندىن كېيىن سودا ـ سېتىق، بازار يۇرۇشۇپ بايلىققا ئېرىشىپلا قالماستىن، بەلكى كىشىلىك كۆلەملىك ئالماشتۇرۇش بارلىققا كەلدى، مېڭە جانلاندى، ئەقىل ـ پاراسەت ئۇرغىدى. مانا بۇ بىباھا بايلىق ئەمەسمۇ؟ كومپيۇتېر تورلىرىدا ئېقىپ يۈرگەن ئۇچۇرلارنىڭ مەزمۇنى نېمە؟ يېڭى بىلىم، يېڭى پىكىر ـ لەردىن ئىبارەت، قالتىس يېرى مۇشۇ ـ دە.

ئامېرىكىلىقلاردىن نوبېل مۇكاپاتى ئالغانلار كۆپ. ئۇلارنىڭ تېگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتۈرسەك، تولىسىنىڭ ئاتا ـ بوۋىسى چەت ئەللىك. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلاشقاندا، ئامېرىكىلىقلارنىڭ بېرلىنغا كىرىپ ئالىملارنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەنلىكى ھەقىقىدىكى ھېكايىنى نۇرغۇن ئادەم ئاڭلىغان. ئۇلار ئالدى بىلەن بايلىقنى ئەمەس، بەلكى ئالىملارنى بۇلىغان، «ئەقىل» ئېلىپ مېڭىشقان. بۇلار ئۇرۇشتىن كېيىنكى ئامېرىكىنىڭ يۇقىرى تېخنىكىسىنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشىدا ئاجايىپ زور رول ئوينىغان.

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

هازىر خەلقئارا ئالماشتۇرۇشتىكى ئەڭ زور بايلىق بىلىمدىن ئىبارەت بولۇپ قالدى. ئەنئەنىۋى يېزا ئىگىلىكى دەۋرىدە يەرلەر ئىگىلىنىدۇ، ئەسەرلەر تۇتۇلىدۇ. چۈنكى ئەسەرلەر تېپىلغۇسىز ئەمگەك كۈچى ئىدى. ئۇلارغا يەر ھەيدىتىش، ئاشلىق تېرىتىش، پادا باققۇزۇشنىڭ ئۆزىلا غەلىبە ئىدى. ئەنئەنىۋى سانائەت جەمئىيىتى پەقەت كان بايلىقلىرىنى قېزىش، نېفىت ئېلىش، ئۇران قېزىش قاتارلىقلارغىلا تايىنىدۇ. ئوتتۇرا شەرق ۋە ئافرىقىدا نېمە ئۈچۈن ئۇزاققىچە جەڭگى ـ جېدەل تۇگىمەيدۇ؟ ئۇلارنىڭ ئېنېرگىيە ۋە كان بايلىقلىرى بولغاچقا تالاشتا قالغان. بۈگۈنكى بىلىم ئىگىلىكى دەۋرى بىلىملىك كىشىلەرگە، يېڭى نەرسىلەرگە سەزگۈر ئىجتىھاتلىق ئادەملەرگە، بىلىمنى كىشىلەرنىڭ ئېھتىياجىغا ماس مەھسۇلات ۋە مۇلازىمەتكە ئايلاندۇرالايدىغان كىشىلەرگە، ئۆگىنىشكە ماھىر، تارقاق بىلىملەرنى باغلاپ ۋە تەشكىللەپ يېڭى بىلىم ھاسىل قىلالايدىغان كىشىلەرگە تايىنىدۇ. ھەرگىز كىتاب خالتىلىرى ۋە قۇرۇق نەزەرىيەچىلەرگە تايانمايدۇ.

شۇڭا مەجبۇرىيەت مائارىپى، ھۈنەر ـ تېخنىكا مائارىپى ۋە پۇقرالارنىڭ ئۆمۈرلۈك مائارىپىنى ئەستايىدىل چىڭ تۇتۇش كېرەك. باشقا ئىشلارنى ئازراق قىلساق مەيلى، بىراق ئەۋلادلىرىمىز ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسىگە مۇناسىۋەتلىك مائارىپقا قىلچىمۇ سەل قارىغىلى بولمايدۇ. مائارىپنى چوقۇم ئىسلاھ قىلىش، ئەقىل ۋە يېڭىلىق يارىتىشنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇش، مىللەتنىڭ ساپاسىنى ئۆستۈرۈش كېرەك. مەيلى پىروفېسسور بولسۇن، ئىنژېنېر بولسۇن جېنى تېنىدە ئامان بولسىلا ئۆمۈر بويى ئۆگىنىشى لازىم. بولمىسا، شاللىنىپ كېتىدۇ.

ئەمگەك ۋە تىجارەت خاراكتېرلىك ئەمگەك

بىز ئەمگەك دېگەن گەپنى ئۇزاق مۇددەت جىسمانىي ئەمگەك

دائىر بىسىدە چۈشىنىپ كەلدۇق. ئالىملارنىڭ ئىجادىيەت ۋە ئىزدە-
نىش خاراكتېرىدىكى ئەقلىي ئەمگەكلىرىگە، كارخانىچىلارنىڭ ئې-
چىش خاراكتېرلىك تىجارەت ئەمگەكلىرىگە مۇئاپىق باھا بېرەلمە-
دۇق. ئالىملار ۋە كارخانىچىلارنى ئەمگەكچىلەرنىڭ قاتارىغا كىر-
گۈزمىدۇق. ھەتتا تەتقىقات ۋە تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئا-
دەملەرنى «تەييارغا ھەييار» دەپ قاراپ، «ئەزگۈچىلەر»گە چىقىرە-
ۋەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر قاتار بىمەنە ۋە ساراڭلارچە ئىشلار كې-
لىپ چىقتى. پەن ـ تېخنىكا رولىنىڭ ئېشىشىغا ئەگىشىپ، ئا-
لىملار ھەرھالدا ھۆرمەتلىنىدىغان بولدى. لېكىن تىجارەتكە قانداق
قاراۋاتىمىز؟ تىجارەت خاراكتېرلىك ئەمگەك جەمئىيەتتە كەم بولسا
قەتئىي بولمايدىغان ئالىي دەرىجىلىك ئەقلىي پائالىيەت. بىز بازار
ئىقتىسادى «نامەلۇم قول» غا تايىنىدۇ، دەپ قارايمىز، لېكىن بۇ
«نامەلۇم قول»نىڭ رولى يەنىلا نۇرغۇن ئۇششاق ـ چوڭ ئېلىم ـ
سېتىم ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. كارخانىچىلارنىڭ رولى مۇشۇنداق
يەردە كۆرۈلىدۇ. ئۇلار دادىللىق بىلەن كۆكرەك كېرىپ چىقىپ،
تارقاق ھالدىكى بايلىقلارنى ئىزدەپ ۋە جۇغلاپ، جەمئىيەتنىڭ ماد-
دىي تۇرمۇشىنى تولۇقلايدۇ ۋە راۋانلاشتۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ مەغلۇبە-
يىتى جەمئىيەتنىڭ بەختسىزلىكى، غەلىبىسى بولسا جەمئىيەتنىڭ
خۇشاللىقى. كارخانىچىلار ۋە تىجارەتچىلەر ئىقتىساد يەر شارى بو-
يىچە بىر گەۋدىلىشىۋاتقان شارائىتتا، بىز ئۇچۇن تولىمۇ كەم تې-
پىلىدىغان بايلىق بولۇپ قالدى. ئۇلار ھازىرقى رىقابەتتە باشقا
مىللەتلەر قاتارىدا پۇت تىرەپ تۇرىمىز دەۋاتقان بىزدەك چوڭ مىل-
لەت ئۇچۇن تولىمۇ قەدىرلىك.

دۆلەتكە چوقۇنۇش ۋە تىجارەت خاراكتېرلىك ئەمگەكنى كەم-
سىتىش ئەنئەنىۋى سوتسىيالىزمنىڭ ئىككى چوڭ سەۋەنلىكى.
ئالدىنقىسى سىياسەتنىڭ دېموكراتىيەلىشىشىگە توسالغۇ بولسا،
كېيىنكىسى ئىقتىسادنىڭ تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

ئىدىيە ئەركىنلىكى ۋە دېموكراتىك سىياسەت

خۇ ۋېيشى

«ئىدىيە ئەركىنلىكى» ئىدىيەنىڭ كاللىدىكى مەۋجۇدىيەتنىڭ كۆرسەتمەيدۇ. چۈنكى ئادەمنىڭ كاللىسىدىكى ئىدىيەگە ئەركىن ياكى ئەركىن ئەمەس دېگەن گەپ كەتمەيدۇ. مەسىلە ئىدىيەنىڭ ئىپادىلىنىشىدە، يەنى ئىدىيەنى ئىپادىلەش سىرتقى كۈچىنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرىمۇ ـ يوق، دېگەن نۇقتىدا كۆرۈلىدۇ. ئەگەر كاشىلا بولسىلا، ئىدىيە ئەركىن بولمايدۇ... ئىدىيە ئەركىنلىكى ئىدىيەنىڭ ئۆزى ھەققىدىكى مەسىلە بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى مەسىلىسىدىن ئىبارەت.» 1940 ـ يىللارنىڭ زىيالىيىسى جاك دۈكسۇن ئەنە شۇنداق دېگەنىكەن. ئەھۋال شۇنداق بولۇپلا قالماستىن، ئىدىيە ئەركىنلىكى دېگەن گەپ يەنە سۆزلەش ئەركىنلىكى، مەتبۇئات ئەركىنلىكى قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە بولىدۇ. 1948 ـ يىلى ب د ت قارارىدىن ئۆتكۈزگەن «دۇنيا كىشىلىك ھوقۇق خىتابنامىسى» دا «ئىدىيە ئەركىنلىكى» دېگەن ئۇقۇمغا مۇنداق تەبىر بېرىلگەن: «ھەممە ئادەمنىڭ تەشەببۇس قىلىش ۋە پىكىر بايان قىلىش ئەركىنلىكى بار، بۇ ھوقۇق دەخلىسىز پىكىر بايان قىلىشنى، ئىدىيە ـ مەسىلەكلەرنى ۋاستە ۋە دۆلەت ئايرىمىغان ھالدا ئىزدەش، قوبۇل قىلىش ۋە تەشۋىق قىلىش ئەركىنلىكىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.»

جۈڭگو ۋە چەت ئەللەرنىڭ يېقىنقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخىنى كۆزەتكىسەك، ئالاھىدە بىر ھادىسىنى بايقايمىز: 1. «دېموكراتىك سىياسەت»نى يولغا قويمىچى بولغان دۆلەتلەر «ئىدىيە ئەركىنلىكى»گە كاپالەتلىك قىلمىز دېگەن ماددىنى ئاساسىي قانۇنغا كىرگۈزگەن. 2. «دېموكراتىك سىياسەت»نى يولغا قويغاندىن كېيىنمۇ

ھەرقايسى دۆلەتتە ئىدىيە ئەركىنلىكىنى قولغا كەلتۈرۈش كۈرىشى بولغان. بۇ ئەملىيەتتە شۇنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ: بىر جەھەتتىن، پۈقرالارنىڭ «ئىدىيە ئەركىنلىكى»گە كاپالەتلىك قىلىش — يەنى قىنىقى زامان تارىخىدىكى دۆلەتلەرنىڭ گەپ كەتمەيدىغان «فورمۇلا-سى» بولغان. يەنە بىر جەھەتتىن، «ئاساسىي قانۇن» مادداللىرى بەلەن ئەملىيەت ئوتتۇرىسىدا غايەت زور ئارىلىق مەۋجۇت. ئاساسىي قانۇن مادداللىرىنىڭ ئەملىيلەشمەسلىكىدە سەۋەب نۇرغۇن. ھوقۇقدارلارنى ئالساق، ئۇلاردا ئىدىيە ئەركىنلىكى بىلەن دېموكراتىك سىياسەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى ساۋات كەمچىل.

«دېموكراتىك سىياسەت» دېگەن نېمە؟ دېموكراتىك سىياسەتنىڭ مەزمۇنلىرى ناھايىتى كەڭ. لېكىن ئۇ ماھىيەتتە «قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش» ۋە ئومۇمنىڭ سىياسەتكە ئارىلىشىشىدىن ئىبارەت. «قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش» دېگىنىمىز — دۆلەتنى «ئاساسىي قانۇن» بويىچە باشقۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، پۈقرالارنىڭ ئىدىيە ئەركىنلىكىنى قوغداش «قانۇن بويىچە ئىدارە قىلىش» نىڭ بىر مەزمۇنى ھېسابلىنىدۇ. ئومۇمنىڭ سىياسەتكە ئارىلىشىشى، پۈقرالار سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈشتىن مەھرۇم بولغان ئەھۋال ئاستىدا تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز بىرنەرسە بولۇپ قالىدۇ. سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي مەسىلىلەرگە كۆڭۈل بۆلۈش «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىرقى جەمئىيەتتىكى دېموكراتىك سىياسەتتە «ۋەكىللەر تۈزۈمى» ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلىدۇ، «خەلق سايلىغان» ۋەكىللەرنى تەپتىش قىلىش، خالىغانچە ھوقۇق يۈرگۈزۈشنى توسۇشتا «ئىدىيە ئەركىنلىكى» ئەڭ كۈچلۈك «قورال» رولىنى ئويناىدۇ. پۈقرالار ھۆكۈمەتنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ، ھۆكۈمەتكە قارىتا ھەر خىل تەنقىدىي پىكرىنى ئەركىن بايان قىلالىغاندىلا ئاندىن «دېموكراتىك سىياسەت»نى يولغا قويغان «چەكلىك ھۆكۈمەت» ئۇقۇمى ئەملىگە ئاشىدۇ.

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

پۇقرالارنىڭ «ئەركىنلىك ئىدىيەسى»نىڭ كاپالەتكە ئىگە بولۇش ياكى بولماسلىقى تونۇش مەسىلىسى بولماستىن، ئەڭ مۇھىمى ئەمەلىيەت مەسىلىسىدۇر. مېنىڭچە، «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى يولغا قويۇشتا تۆۋەندىكى مەسىلىلەرگە سەل قاراشقا بولمايدۇ:

1. كەڭ قورساق بولۇش. ھوقۇقدارلار خەلقىنى راست گەپ قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇشى، ئوخشىمىغان پىكىر ۋە قارشى پىكىرلەرنى قوبۇل قىلالايدىغان، ئۇلارغا زەربە بېرىپ بەرمەيدىغان بولۇشى لازىم. دېمەك، سۆز ئەركىنلىكى قۇرۇق ماددىلاردىن ئىبارەت بولۇپ قالماي، ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە بولۇشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر دەرىجىلىك خادىملارنىڭ كەسپىي ئەخلاقىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر يۇرۇش ئۇسۇل ۋە تەدبىر بولۇشى زۆرۈر.

2. «ئاخبارات مۇستەقىللىقى» بولۇشى كېرەك. خەلقتە گېزىت ـ ژۇرنال چىقىرىش ئەركىنلىكى ۋە نەشرىيات ھوقۇقى بولۇشى، خەلق چىقارغان گېزىت ـ ژۇرناللاردا مۇستەقىل زىيارەت قىلىش، خەۋەر بېرىش، پىكىرلەرنى ئەركىن ـ ئازادە ئىلان قىلىش ھوقۇقى بولۇشى لازىم.

3. پۇقرالارنىڭ ئىدىيە ۋە ئۇچۇرلارنى ئەركىن ھالدا ئىگىلەش، ئىشلارنىڭ ھەقىقىي تەرىپىنى بىلىش ھوقۇقى بولۇشى لازىم. بۇ، ھۆكۈمەت خىزمىتى ۋە پائالىيەتلىرىنىڭ ئېنىقلىق دەرىجىسىنىڭ ئۆسۈشى كېرەكلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

4. ھۆكۈمەت ھۆكۈمەت خادىملىرى پۇقرالارنىڭ «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى باستۇرۇش قىلمىشلىرىنى سادىر قىلسا، ۋاقتىدا ئېنىقلىشى ۋە چارە كۆرۈشى كېرەك.

تارىخ ئىسپاتلىدىكى، «ئىدىيە ئەركىنلىكى» ھەقىقىي دېموكراتىك سىياسەتنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان مەزمۇنى ۋە شەرتى. بىر قىسىم ئادەملەر «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى يولغا قويۇش ئىدىيە قالايمىقانچىلىقى ۋە قارشى پىكىرلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، دەپ ئەنسىرەيدۇ. بىلىش لازىمكى، ھازىرقى زامان جەمئىيىتى كۆپ

خىللىق ۋە «ماھىيىتى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدىغان» نەرسىلەر-نىڭ ئورتاق گەۋدىسى. ھەر خىل سادانىڭ پەيدا بولۇشى قورقۇنچ-لۇق ئىش ئەمەس، بەلكى نورمال ئىش، دېموكراتىك جەمئىيەتنىڭ ھاياتىي كۈچى دەل مۇشۇ يەردە، يوھان موللېر «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى باستۇرغان مۇستەبىت گەۋدە ئۇستىدە سېلىشتۇرما تەتقىقات قىلغاندا مۇنداق دېگەنىدى: «روھىي قۇللۇق ھۆكۈم سۈرگەن جەمئىيەتتە ئۇلۇغ مۇتەپەككۇرلار چىققان ھەم چىقىشى مۇمكىن. ئەمما روھىي قۇللۇق ھۆكۈم سۈرگەن جەمئىيەتتە ئەقلىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان خەلقنىڭ بولۇشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس.» «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نىڭ پۇقرالارنىڭ ئەقلىي كۈچى ۋە ساپاسىغا ئېلىپ كېلىدىغان تەسىرىنى بۇ سۆزدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

دۆلەتنىمىز تۈزۈلمە جەھەتتە بۇرۇلۇش پەيتىدە تۇرۇۋاتىدۇ. ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە كۈنتەرتىپكە كىردى. ئېيتىش كېرەككى، دۆلىتىمىز سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىنىڭ ۋەزىپىسى دېموكراتىك سىياسەتنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش. بۇ يەردىن «ئىدىيە ئەركىنلىكى» ئۈچۈن ئەۋزەل شارائىت يارىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتىدىن ئىبارەت مۇشەققەتلىك ۋەزىپىنى ئىجرا قىلىشتا، ھۆكۈمەتنىڭ ئاز ساندىكى خادىملىرىغا تايىنىش بىلەن تۇرۇپ قېلىشقا، مۇتەخەسسىسلەرنىڭ لايىھەلىرىگە يۆلىنىپ ۋېلىشقا بولمايدۇ، بەلكى پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ ئاكتىپ قول تىقىشىنى قوزغاش لازىم، «ئىدىيە ئەركىنلىكى» بولمىسا بۇ ئىشلارنى قىلغىلى بولمايدۇ. «ئىدىيە ئەركىنلىكى»نى ئىنسانىنىڭ تۈپ ھوقۇقى دەپ بىلىپ قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ پۈتكۈل ئىجتىمائىي كۈچلەرنى يۇرۇشتۇرىدىغان ۋە سەپەرۋەر قىلىدىغان ئەڭ قىممەتلىك كۈچ مەنبەسى ئىكەنلىكىگە گەپ كەتمەيدىكەن، ئۇنداقتا، ئۇچۇرلار پارتلاۋاتقان، «ئىدىيە» ئەڭ كاتتا بايلىققا

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئايلانغان بۇگۈنكى كۈندە «ئىدىيە ئەركىنلىكى» نىڭ بولۇشى تېخىمۇ زۆرۈر. جۇڭگو 1 مىليارد 200 مىليون نوپۇسقا ئىگە چوڭ دۆلەت، بۇ ئادەملەر پەقەت «ئەمگەك كۈچى»لا بولۇپ قالماستىن، يەنە غايەت زور «ئىدىيە خەزىنىسى» ۋە «ئەقىل» بولۇپ سانىلىدۇ. بۇلارنى ئېچىش بىزنىڭ «ئىدىيە ئەركىنلىكى» دىن ئىبارەت ئەڭگۈشتەرنى ئىشلىتىشىمىزگە باغلىق.

ئۆزگىرىۋاتقان جۇڭگو ھۆكۈمىتى

ماۋ يۈشى

ئىلاۋە: «ئىقتىسادىي ئىسلاھات»، «ئورگانلارنى ئىخچاملاش»، «ئىشتىن قالدۇرۇش»، «سىياسىي ئىسلاھات» دېگەن ئىبارىلەر زامانىمىز كىشىلىرى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان مودا گەپلەر بولۇپ قالدى. بۇراق، بىز بۇ ئۇقۇملارنى زادى قانچىلىك چۈشەندۇق؟ بىزنىڭ ئىلىم مۇئەسسەسلىرىمىز ۋە ئىلىم خادىملىرىمىز مەزكۇر ئۇقۇملارغا ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مۇھىتىنى چىقىش قىلغان ھالدا شەرھ بەردىمۇ؟

بىزدە ئەگەشمە پىكىر، ئەگەشمە ھەرىكەتلا مەۋجۇت بولدى. ئۆز مۇھىتىمىزنىڭ قەھرىمانىغا ئايلىنالمىغانلىقتىن، ئۆزىمىزگە پايدىلىق قىممەت ئىنقىلابىنىڭ يولىنى تاپالمىدۇق. شۇڭا بىزدە قۇرۇق گەپ بىلەن فانتازىيەلا مەۋجۇت بولدى. رېئاللىق ئۆزىنىڭ ئېچىنىشلىق قىياپىتى بىلەن كۆز ئالدىمىزدا تۇرۇۋېرىپ ئۇنىڭغىمۇ كۆنۈپ كەتتۇق. باشقىلار ئىجاد قىلىش ۋە خەلقە ھۆرلۈك، بەخت يارىتىشنىڭ قەھرىمانىغا ئايلانسا، بىز پاجىئەلىك رېئاللىققا پىسەنت قىلماي ياشاشنىڭ قەھرىمانىغا ئايلاندۇق. بىزدە پىسەنت قىلماي جىم تۇرۇۋېلىشنىڭ زەئىپ دانىشمەنلىكى يېتىشىپ چىقتى.

ئىسلاھات شامالىدەك ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ۋادىلىرىدا ئۆزگىرىش ۋە ياشاتلىق بخىلىرىنى يېتىشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىللە زامان زەردابلىرىنى كۆرۈپ يېتىپ، ساغلام كېلەچەكنى پەرۋىش قىلىدىغان زىيالىيلارنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. بەخت بىلەن پەرۋىش ئۇ رايونلاردىكى يول ئاچقۇچىلارنىڭ ئىلگىرىلەش مەنتىقىسىگە ئايلاندى. يېقىندىن بېرى جۇڭگودا بىر تۈركۈم ئۆتكۈر پىكىرلىك جەمئىيەتشۇناس، قانۇنشۇناس، ئىقتىسادشۇناس ۋە ئىستراتېگىيە ئەھلى بارلىققا كېلىپ، قىلىنىۋاتقان ھۆكۈمەت ئىسلاھاتىنىڭ قىممەتلىك بايلىقىغا ئايلاندى. ئۇلار ئاكادېمىيە، ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ۋە ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا تۇرۇپ ھەر دەرىجىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ كەلدى، شۇنداقلا ئىلىم تەتقىقاتىدا كۆپلىگەن نەتىجە يارىتتى. روشەنكى، جۇڭگودا ياخشى كۆڭۈللىرى ئۈچۈن ھەسرەت چېكىپ يۈرىدىغان

سەنئەت تىپلىق بىلەرمەنلەرنىڭ ئورنىنى تەجرىبە ۋە ئەمەلىيەتنى چىقىش قىلىدىغان ھەر ساھە ئالىملىرى ئىگىلىدى. جۈڭگونىڭ ئاخبارات ۋە نەشرىيات مۇنبەرلىرى ئۇلارنىڭ سوغۇققان ئاۋازلىرى بىلەن تولدى.

بۇ يىل (1998 ـ يىلى) ئاپرېلدا بېيجىڭدا «ئىقتىساد گېزىتى» نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «7 ـ قېتىملىق ئىنقىلاب ـــ جۈڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ 1998 ـ يىلدىكى تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدە» دېگەن كىتاب ئەنە شۇنداق ئاۋازلارنىڭ بىرى. كىتابقا دېڭ شياۋپىڭ، جيانگ زېمىن قاتارلىق دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ ئورگان ئىسلاھاتى ھەققىدىكى ماقالىلىرى ۋە بىر قىسىم ئالىملار ـ مۇتەخەسسىسلىك ماقالىلىرى كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ج ك پ 15 ـ قۇرۇلتىيىدىن بۇرۇنقى ئالتە قېتىملىق ئورگان ئىسلاھاتىنىڭ مەزمۇنى ئەسلەپ ئۆتۈلۈش بىلەن بىللە، 15 ـ قۇرۇلتايدىن كېيىنكى ئورگان ئىسلاھاتىنىڭ ئىلغار تەرەپلىرى ۋە باسقۇچلىرى ئىلمىي يوسۇندا چۈشەندۈرۈلگەن.

ئوقۇرمەنلىرىمىزگە بۇ نۆۋەت سۇنماقچى بولغان «ئۆزگىرىۋاتقان جۇڭگو ھۆكۈمىتى» دېگەن ماقالە مەزكۇر كىتابنىڭ «يېڭى ھۆكۈمەت بەرپا قىلىش» دېگەن قىسمى، «ئاتاقلىق ئالىم ـ مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ھەققىدىكى بايانلىرى» دېگەن بابىدىن ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا نۆۋەتتىكى خىزمەتلەردە بىلىشكە تېگىشلىك مۇھىم مەسىلىلەر ئوبدان ئىزاھلانغان. بولۇپمۇ مەزكۇر كىتابتىن ئالغان ئاگاھلاندۇرۇش قىممىتىگە ئىگە ئۇچۇرمىز شۇكى، جۈڭگو تارىخىدا مەنسەپدار بىلەن پۇقرانىڭ نىسبىتى مۇنداق بولغان:

خەن سۇلالىسى دەۋرىدە 7945 پۇقراغا بىر مەنسەپدار، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە 3927 پۇقراغا بىر مەنسەپدار، چىڭ دەۋرىدە 911 پۇقراغا بىر مەنسەپدار توغرا كەلگەن بولسا، ھازىر 30 پۇقراغا بىر مەنسەپدار توغرا كەلگەن. روشەنكى، ئورگانلارنى ئىخچاملاش تارىخ بىزنى مەجبۇرلىغان ئىنقىلاب. ئىنقىلاب ئۆزىنى باشلاشتىن ئىلگىرى ساقلانغان مەسىلىلەرنى كۆرۈپ يېتىشكە موھتاج. مەزكۇر ماقالە كادىرلا ۋە ئاممىنىڭ ئىدىيەۋى تۇنۇشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىغا، پىكىر يوللىرىنى ئېچىپ، خىزمەتلەرنى تېزلىتىشىگە لايىقلاشتۇرۇشىغا يارىدەم بەرگۈسى ۋە ئاپتورلىرىمىزنىڭ كۆپ قىرلىق تەپەككۇر قىلىشىغا رىغبەت بولغۇسى دەپ ئويلايمەن.

ـــ تەرجىماندىن

جۇڭگولۇقلارنىڭ نەزىرىدىكى «كادىر»

ئورگاننى خىلالاشتۇرۇش ــ كادىرلار قوشۇنىنى قىسقارتىش دېگەن گەپ. ئالدى بىلەن جۇڭگولۇقلارنىڭ كادىر چۈشەنچىسىگە قاراپ باقايلى: جۇڭگولۇقلارنىڭ كادىر چۈشەنچىسى چەت ئەللىكلەرنىڭكىگە پەقەت ئوخشىمايدۇ، پەرق ناھايىتى چوڭ. جۇڭگولۇقلار مەنسەپدارلارنى ھوقۇقى بار، ئۇلار باشقىلاردىن ئۈستۈن تۇرىدۇ، مەنسەپدارلارنىڭ ئالاھىدە نوپۇزى بولىدۇ، دەپ قارايدۇ. ھەتتا جۇڭگولۇقلارنىڭ قارىشىچە، ئادالەت مەنسەپدارلارنىڭ قولىدا، ئۇلارنىڭ سۆزى قانۇن. مەنسەپدارلارمۇ ھەقىقەت مېنىڭ قولۇمدا، دەپ ئىشىنىدۇ ــ دە، ھە دېسىلا مەنسەپدارلىق تەلەپپۇزندا سۆزلەيدۇ. بۇ، جۇڭگونىڭ كۈڭزى ئەنئەنىسىدىن كەلگەن. كۈڭزىدىن باشلاپ ئاۋام خەلق ئىككى تۈركۈمگە بۆلۈنگەن، بىرى، مەنسەپدار؛ يەنە بىرى، پۇقرا (بىرى، ئەقلىي ئەمگەكچىلەر؛ يەنە بىرى، قارا ئەمگەكچىلەر). ئەقلىي ئەمگەكچىلەر ئادەم باشقۇرىدۇ، قارا ئەمگەكچىلەر باشقۇرۇلىدۇ.

كۈڭزىنىڭ بۇ ئىدىيەسى بارغانسېرى كۈچىيىپ، جۇڭگو ئەخلاق قارىشىنىڭ نېگىزى بولۇپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پۇقرالارنىڭ كۆندىلىك تۇرمۇشىنىڭ ھەممە تەرىپىگە سىڭىپ، مۇئەييەن بىر ئىجتىمائىي ئورۇن، دەرىجە پەرقىنى كۆرسىتىدىغان مۇھىم بەلگە بولۇپ قالغان. ئىككى پۇقرا پاراڭلاشقاندا، ئۇلار ئالدى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ مەنسەپدارلىق دەرىجىسىنى ئويلىشىدۇ. چوڭراق مەنسەپدار تېخىمۇ چوڭراق مەنسەپدار بىلەن بىر خىل پوزىتسىيەدە پاراڭلاشسا، ئۆزىدىن كىچىك مەنسەپدار بىلەن باشقا بىر خىل پوزىتسىيەدە پاراڭلىشىدۇ. ۋېلىسىپىت مىنگەنلەر بىلەن پىكاپتا ئولتۇرغانلار يول ئۈستىدە جاڭجاللىشىپ قالسا، پىكاپتا ئولتۇرغانلار چۈشۈپ ۋېلىسىپىت مىنگەنلەرنى ئۇرالايدۇ، چۈنكى ئۇ سالاھىيىتى يۇقىرى ئادەم بولۇپ، سەن نېمىتىڭ، دېيەلەيدۇ. بۇنىڭ

ئۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

مەنىسى سەن مېنىڭ ئالدىمدا قانچىلىك نېمە، دېگەنلىكتۇر.

جۇڭگولۇقلارنىڭ «مەرتىۋە» ۋە كىشىلىك هوقۇق نۇقتىئىنەزىرى

جۇڭگولۇقلارنىڭ مەرتىۋە قارىشى ئېغىر. جۇڭگودا راھىبلارمۇ باشقارما دەرىجىلىك، بۆلۈم دەرىجىلىك بولىدۇ، كىشىلىك دۇنيا-سىدىن شۆھرەت تاما قىلمايدىغان راھىبلارمۇ دەرىجىگە ئايرىلغان. مەن ئويلايمەنكى، جۇڭگولۇقلار ئۆزىنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكى بىلەن چەت ئەللىكلەرگە زادى ئوخشىمايدۇ. چەت ئەللىكلەر مەنسەپدارنى هەرگىزمۇ چوڭ بىلمەيدۇ. بۇ يەردىكى هالقىلىق مەسىلە جۇڭگو-لۇقلارنىڭ كىشىلىك هوقۇق نۇقتىئىنەزىرىگە بېرىپ تاقىلىدۇ.

كىشىلىك هوقۇق دېگەن زادى نېمە؟ ئىمتىياز يوقالسىلا كى-شىلىك هوقۇق كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. جۇڭگولۇقلارنىڭ كىشىلىك هوقۇق قارىشى زادى نېمىشقا ئاجىز؟ چۈنكى ئۇلارنىڭ ئىمتىياز قارىشى ئىنتايىن كۈچلۈك. شۇڭا جۇڭگودا كىشىلەرنىڭ باراۋەر بولمىقى بەك تەس.

جۇڭگودا نەچچە مىڭ يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قاراش شۇكى، كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىغا ئاساسەن پەرقلىنىدۇ. بازار ئىقتىسادىدىكى كىشىلىك مۇناسىۋەت پۇلغا بې-رىپ تاقىلىدۇ. پۇلى بارلار خالىغان نەرسىنى بېرىپ ئالالايدۇ ۋە مۇلازىمەتكە ئېرىشەلەيدۇ. لېكىن جۇڭگو جەمئىيىتىدە بولسا ئەھۋال باشقىچە، يولغا قويۇلغىنى ساپ بازار ئىقتىسادى بولمىغاچ-قا، نۇرغۇن ئىش يەنىلا هوقۇقنا تايىنىپ بېجىرىلىدۇ. هازىرغۇ بىرئاز ياخشىلىنىش بار، بازار ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغانسېرى پۇلنىڭ رول ئالىدىغان دائىرىسى كېڭەيدى، لېكىن كۆپ جايدا يە-نىلا مەسىلەرنى پۇل بىلەن هەل قىلغىلى بولمايدۇ. يەنىلا ئىج-تىمائىي مۇناسىۋەت ۋە ئىجتىمائىي ئورۇنغا تايىنىشقا توغرا كې-لىدۇ. بەزىلەرنىڭ قولىدىن تەستىق سېلىش كېلىدۇ، بەزىلەرنىڭ قولىدىن تامغا بېسىش كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر هوقۇق قوغلىشىپلا قالماي، بەلكى يەنە ئورۇن ۋە دەرىجە قوغلىشىدىغان

بولدى.

لېكىن چەت ئەللەردە پۇل بولسىلا بولىدۇ، بىراق جۇڭگودا پۇ-لۇڭ بولسىلا كۆپايە قىلمايدۇ، يەنە ھوقۇقۇڭمۇ بولۇشى كېرەك. ھەر ئىككىسى ئوخشاشلا مۇھىم. قەدىمدىن تارتىپ يۇقىرىدىكىلەر تۆۋەندىكىلەرنى ئۆستۇرۇپ كەلگەن، بۇ بىر خىل ئىش ھەققى. بۇ ئىشلار ئادەمنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمەيدۇ، بىراق جۇڭگودا ئەزەلدىن شۇنداق بولۇپ كەلگەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنداق بولار.

ھۆكۈمەت پۇقرانى قوغدايدىغان بولۇشى كېرەك

بۇ خىل ھادىسە ھۆكۈمەتنىڭ ئەڭ باشتىكى رولى بىلەن تامامەن ئەكسىچە. ھۆكۈمەت زادى نېمە قىلىدىغان نەرسە؟ ئىككى ئادەم ئا-رىسىدا بىرەر ئىش بولسا، ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئادىل ھۆكۈم چى-قىرىدىغان يەنە بىرى بولۇشى كېرەك. دېمەك، ھۆكۈمەت پۇقرانى قوغداش ۋە پۇقرانىڭ ئالدىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن بارلىققا كەلگەن ياكى يامان ئادەملەرنى توسۇش، پۇقرالار ئۆزى ھەل قىلالمايدىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش يۇزىسىدىن ھۆكۈمەت كېلىپ چىققان.

ھۆكۈمەتنىڭ تۇپكى رولى ـــ پۇقرالارنى قوغداش. ئۇنىڭدا ئىمتىياز بولىدۇ. ئىمتىياز بولمىسا ھۆكۈمەت ئىقتىدارسىز بولى-دۇ. ئەگەر ھۆكۈمەت پۇقرالارغا ئوخشاشلا ئىمتىيازسىز بولسا، ھېچنېمىگە دال بولالمايدۇ. شۇڭا، ھۆكۈمەتتە ئالىي ئىمتىياز بو-لۇشى كېرەك. بۇ، ئىمتىياز ئىجرا قىلىنىدىغان چاغدا زۆرۈر. بىراق، ھۆكۈمەتنىڭ ئىمتىيازى ھازىرقى ئەھۋالدا بەك چوڭ بولۇپ كەتتى.

ھازىرقى شارائىتتا، پۇقرا ئۈچۈن باش قاتۇرىدىغان كادىردىن زادى قانچىسى بار؟ ناھايىتى ئاز. تولىسى پۇقرالارنى باشقۇرىمەن، قانۇن ـ نىزام توقۇنۇشۇپ قالسا، ئۇلار نىزاملارنى ئىجرا قىلى-مەن، دەپ ئويلايدۇ. پۇقرا بىلەن قانۇن ـ نىزام ئىجرا قىلىشىنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇپ، پۇقرالارنى قوغداشنى ئاساس قىلمايدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ ئىككىسى بەزىدە بىرەكلىككە ئىگە، بەزىدە بىرەكـ

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

لىككە ئىگە ئەمەس. نىزان دېگەن نەرسە ھەممە ئەھۋالغا ماس كېلىۋەرمەيدۇ، ئۇنى ئىجرا قىلغاندا يۇكسەك پىرىنسىپ بولۇشى كېرەك. نىزان نېمىگە ئاساسەن تۇزۇلىدۇ؟ پۇقرالارنى قوغداش ئۇچۇن، باشقا نەرسە ئۇچۇن ئەمەس. بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ھۆكۈمەت تىمىزنىڭ رولى تەلەپتىن يىراق.

ئالاھىدە نوپۇزنىڭ بازارغا بولغان ئاۋارىچىلىكى

مېنىڭچە، ئەگەر باشتا شەرق بىلەن غەربتە ھۆكۈمەتنىڭ كېلىپ چىقىشى ئاساسەن ئوخشاپ كېتەتتى. ھەرقايسى مىللەتنىڭ ھۆكۈمىتى بىخ ھالىتىدە ئوتتۇرىغا چىققاندا، ئۆزىنىڭ رولىنى قەبىلە باشلىقلىرى ۋە ئاقساقاللار ئارقىلىق ئۆتىگەن. ئۇلار شۇ ئارقىلىق ئادالەتنى ۋە ئۆز پۇقرالىرىنى قوغدىغان. غەرب ياكى شەرقتە بولسۇن، يىراق دەۋرلەردىكى ھۆكۈمەت ئاشۇنداق كېلىپ چىققان. ھۆكۈمەتنىڭ ئىمتىيازنىمۇ كىشىلەر تونۇغان. لېكىن ئادەملەر بارا - بارا ھوقۇقنىڭ چاڭگىلىغا ئۆتۈپ قېلىپ، جەمئىيەتتە ھۆكۈمرانلار سىنىپى پەيدا بولدى. غەربتىمۇ شۇنداق. قۇل بولمىغان جەمئىيەت مەۋجۇت بولالمايتتى. ئەپلاتون بىلەن كۈزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئىدىيەسى ئوخشاش ئىدى.

شۇڭا، بازار ئىقتىسادى بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى كىشىلەر بۇنداق جەمئىيەتنىڭ قانداق ئىدارە قىلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپ يەتمىدى. دەرىجە ۋە پەرق بولمىسا، ئادەم ئادەمنى باشقۇرمىسا، ئەمىلىك بولامتى، دېيىشتى. بازار ئىقتىسادىنىڭ ئەڭ زور ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئادەم ئادەمنى باشقۇرمىسىمۇ جەمئىيەت ئامان بولۇۋېرىدۇ. جەمئىيەت ئامان بولۇپلا قالماي، پۇقرالار بېيىيدۇ.

پەرق نەدە؟ پەرق ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى چۇشەنگەنلىكىدە، بىر - بىرىگە باراۋەر مۇئامىلە قىلغانلىقىدا، باشقىلارمۇ ماڭا ئوخشاش ئادەم دەپ قارىغانلىقىدا، ئالاھىدە ئىمتىيازنىڭ بولمىغانلىقىدا.

بازار ئىقتىسادى ئالاھىدە نوپۇز بولمىغان ئەھۋال ئاستىدىكى ئىقتىساد، نوپۇز ئاستىدىكى ئىقتىساد بازارغا يۇزلىنەلمەيدۇ.

جۇڭگودا بازار بار، بازار تۇزۇمى يوق، چۈنكى ئىشلارغا نوپۇز ئارد-لىشىۋالىدۇ. نوپۇز سېنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقۇڭغا چېقىلىپ تۇرىدۇ، نورمال ھەرىكىتىڭ ۋە ئەركىنلىكىڭنى بوغۇپ تۇرىدۇ. تەرەققىي قىلىپ بىر يەرگە بارساڭمۇ ھوقۇق سېنى بىر پەشۋا بىلەنلا ئۇ-جۇقتۇرۇۋېتەلەيدۇ. ھوقۇقنىڭ رولى ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى! نو-پۇزنىڭ رولىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى!

جۇڭگو ئىقتىسادىدىكى ئەڭ زور مەسىلە ــ ھۆكۈمەتنىڭ نوپۇزى

ئەگەر ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادىي پائالىيەتتىكى نوپۇزى ئا-جىزلاشتۇرۇلسا، جۇڭگونىڭ بازارلىرى قالتىس تەرەققىي قىلغان بولاتتى.

مېنىڭچە، ھۆكۈمەتنىڭ فۇنكسىيەسىدە ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋەزىپىسى بولمايدۇ، ئۇنىڭ ھەرگىزمۇ ئۇنداق ۋەزىپە-سى يوق، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ــ ئادالەتنى قوغداش. ئىقتىسادنى ھۆ-كۈمەت تەرەققىي قىلدۇرمايدۇ، ئەسلىدە ئۇنى پۇقرا تەرەققىي قىل-دۇرىدۇ. بازار ئىقتىسادىنىڭ ئېسىللىكى ئۇنىڭ پۇقرانىڭ ئىلگە-رىلىشىگە كاپالەت بەرگەنلىكىدە. سەن باشقىلارنى ئۆزۈڭدە كۆرۈپ ھۆرمەتلىشىڭ كېرەك، ئۆز مەنپەئىتىڭ ئۈچۈن چېپىۋاتقىنىڭدا باشقىلارغا زىيان سالماسلىقىڭ لازىم. مانا بۇ بازار ئىقتىسادىنىڭ پىرىنسىپى.

ھازىر بىزدىكى چوڭ سەۋەنلىك شۇكى، تەرەققىيات پىلانىنى ھۆكۈمەت ئۆزى كونترول قىلىۋالىدۇ. ئەمەلىيەتتە بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى ئەمەس. ھۆكۈمەت ئادالەتنى ۋە پۇقرانى قوغدىشى، سۈيە-قەستچى ۋە ئوغرى ــ بۇلاڭچىلىقلارنى توسۇشى، ئىش چىقسا ھەق-قانىي بىر تەرەپ قىلىشى كېرەك. قىسقىسى، ھۆكۈمەت ئەۋزەل مۇھىت يارىتىپ بېرىپ، باشقا ئىشلارغا چېپىلىۋالماسلىقى كې-رەك. مانا بۇ كۆڭۈلدىكىدەك بازار تۇزۇمى.

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

ھۆكۈمەتنىڭ رولىنى ئۆزگەرتىش زۆرۈر

ھۆكۈمەتنىڭ رولىنى ئىسلاھ قىلمىغاندا، ئورگانلارنى خىللاش-تۈزۈش مۇمكىن ئەمەس. بىز ھازىر توغرا نىشانغا قاراپ كېتىۋاتىمىز. پارتىيەنىڭ مەركەزلەشتۈرۈلگەن رەھبەرلىرى ئاستا-ئاستا چېكىنىپ چىقىپ، پارتىيە بىلەن ھۆكۈمەت ئايرىلىدۇ.

ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ رولىنى ئۆزگەرتىش ئېغىزدىن چۈشمەيۋاتىدۇ، بىراق شۇنىڭغا لايىق تونۇشنىڭ بار - يوقلۇقى ئېنىقسىز. بىز تېخى ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بارىدىغان ۋەزىپىگە ئىگە ئەمەسلىكىدىن ئىبارەت بۇ مەسىلىنى تونۇپ يېتىشتىن كۆپ يىراقتا تۇرىمىز. ئۆلكە باشلىقلىرى ھە دېسىلا ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرىمەن دەپ تۇرۇۋالىدۇ. مېنىڭچە، بۇ پۈتۈنلەي خاتا. چۈنكى ئىقتىسادنى تەرەققىي قىلدۇرۇش سېنىڭ ئىشىڭ ئەمەس، سەن ھەققانىيەتنى چىڭ تۇت، پۇقرالارنىڭ ئىقتىدارىنى ئۇرغۇت، شۇ چاغدىلا ئىقتىساد تەبىئىي ھالدا گۈللىنىدۇ.

جۇڭگو ھۆكۈمىتى نۇرغۇن خاتالىق ئۆتكۈزدى. ئەڭ زور خاتالىق ۋە ئەڭ زور ئىسراپچىلىق پىلان ئىسراپچىلىقىدىن ئىبارەت. بۇ ھەممىگە ئايان. بازارمۇ خاتالىشىشى مۇمكىن. لېكىن خاتالىقى ناھايىتى ئاز بولىدۇ. نېفىت كىرىزىسى، سۇنىڭ يېتىشمەسلىكى دېگەندەكلەرنى بازار ئۆزى ھەل قىلالايدۇ. مەبلەغ سېلىش مۇھىتىنى يارىتىش بولسا ھۆكۈمەتنىڭ ئىشى، ئۇ ھۆكۈمەت ئارقىلىق كاپالەتلەندۈرۈلۈشى كېرەك. ھۆكۈمەت ئادالەتنى قوغداشتىن باشقا ئاممىۋى مۇلازىمەت قىلىشى لازىم. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىلىرى، تەپتىش، سوت ۋە ئەدلىيە مەھكىمىلىرى، تۈرمە قاتارلىقلار ئادالەتنى قوغدىشى لازىم. مۇھىت، يول، كوچا چىراغلىرى، ھاۋا رايىدىن مەلۇمات قاتارلىقلار ئاممىۋى مۇلازىمەتكە ياتىدۇ. بۇ ئىشلارنى شەخسلەر ئىدارە قىلىدىغان ئەھۋال تېخى بارلىققا كەلمىدى. ھەتتا پوچتىنىمۇ شەخسلەر ئىدارە قىلسا بولىدۇ.

هۆكۈمەتنىڭ ئىشلارغا ئارىلىشىشنىڭ پايدا - زىيانلىرى

هۆكۈمەتنىڭ يەنە بىر رولى بار، ئۇ بولسىمۇ زىيادە كۆچلۈك قاتلام ياكى شەخسلەرنى مەلۇم دەرىجىدە چەكلەپ تۇرۇش. بىراق، هۆكۈمەتنىڭ بۇ خىل فۇنكسىيەسىنى ئۆتىشى مۇناسىپ رەۋىشتە خەتەرلىك بولىدۇ. كورپىەنىڭ مالىيە كىرىزىسىدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، هۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادقا ئارىلىشىشى توغرا ئەمەس. تەيۋەندە هۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادقا قول تىقىشى مۇۋاپىقىيەتلىك بولىدى. تەيۋەن سۇن جۇڭشەننىڭ نەزەريىەسى بويىچە ئوتتۇرا ۋە كىچىك تىپتىكى كارخانىلارنى تەرەققىي قىلدۇردى، شۇڭا تەيۋەندە كورپىەدىكى سەنشىڭ، دايۇ دېگەنلەردەك داڭلىق - زور كارخانىلار كۆزگە چېلىقمايدۇ، شۇڭلاشقا تەيۋەننىڭ ئىقتىسادى ناھايىتى مۇقىم بولدى، سۇن جۇڭشەننىڭ كاپىتالنى چەكلەش دېگەن سۆزى دۆلەت سىياسىتىگە ئايلىنىپ، كارخانىلارنىڭ زىيادە تەرەققىي قىلىپ كېتىشىگە يول قويۇلمىدى.

دېمىسىمۇ تەس. هۆكۈمەت باشقۇرمىسا بولمىغان، بەك باشقۇرۇپ كەتسە تېخى بولمىغان، ئەمما بۇ هۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق فۇنكسىيەسى ئەمەس. ئەگەر جەمئىيەت ساغلام جەمئىيەتلا بولىدىكەن، هۆكۈمەت باشقۇرمىسىمۇ ئۇنداق ئىشلارنى جەمئىيەت ئۆزى تەڭشەپ كېتىدۇ.

ئامېرىكىدا مۇنداق بىر ئەھۋال بار، پۇلدارلار ئۆلۈپ كەتسە، پۇللىرىنى پەرزەنتلىرىگە مىراس قالدۇرمايدۇ، بەلكى فوند جەمئىيىتىگە تاپشۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، هازىر دۇنيادىكى پۇللار فوند جەمئىيەتلىرىگە جۇغلىنىپ، زور ئىقتىسادىي كۈچكە ئايلانماقتا. ئومۇمەن، ئامېرىكا فوند جەمئىيەتلىرى باشقۇرۇلۇش جەھەتتە ياخشى بولۇپلا قالماي، بەلكى فوندنىڭ سوممىسى ئېشىپ، نۇرغۇن ياخشى ئىش قىلىۋاتىدۇ. ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە يەتكۈزگەن پايدىسى كۆپ بولۇپ، هۆكۈمەت قىلالمىغان ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ. مىسالەن، مېيىپلەرگە ياردەم بېرىش، قۇتقۇزۇش، داۋالاش قاتارلىقلار.

يۇيغۇر كتاب نۇر بىكتى www.uyghurkitap.com

دېمەك، ھۆكۈمەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى ئۇلار قىلىۋاتىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ قۇتقۇزۇشى ھامان رايونلارنىڭ قۇتقۇزۇشىغا ئوروڭ بېرىشى كېرەك. شىمالىي ياۋروپادىكى باي دۆلەتلەردە ھۆكۈمەت قۇتقۇزۇشى زىيادە ئېشىپ كېتىپ، ھۇرۇنلار كاپالەتكە ئېرىشىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتى ئاستىلاپ كەتكەن.

جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي ئىسلاھاتى 20 يىل ئىلگىرىكىگە نىسبەتەن كۆپ ئىلگىرىلىدى. ھۆكۈمەت فۇنكسىيەسىنىڭ ئۆزگىرىش نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئىلگىرىلەش زور، ئەمما تەلەپتىن كۆپ يىراق.

سىياسىي ئىسلاھات ۋە كىشىلىك ھوقۇق

سىياسىي ئىسلاھات ھۆكۈمەت فۇنكسىيەسى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك، سىياسىي ئىسلاھات ئاخىر كىشىلىك ھوقۇققا بېرىپ تاقىلىدۇ.

ئالدى بىلەن پۇقرالارنىڭ ئۆزىدە كىشىلىك ھوقۇق ئېڭى بولۇشى، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلىشى كېرەك. ئاندىن ھۆكۈمەتمۇ ھۆرمەتلەيدۇ، كىشىلىك ھوقۇقنى ھمايە قىلىدۇ. كىشىلىك ھوقۇق دېمەك كىشىلەرنىڭ باراۋەرلىكى دېمەك. ھەربىر ئادەم ئەركىن بولۇشى، لېكىن باشقىلارنىڭ ئەركىنلىكىگە تاجاۋۇز قىلماسلىقى كېرەك. كىشىلىك ھوقۇق بىر خىل مەنتىقىي مۇقەررەرلىك، ئۇ كىشىلىك مۇناسىۋەتكە نىسبەتەن ئەڭ ئاقىلانە ئورۇنلاشتۇرۇش. ئۇنىڭدىن تاشقىرى ھالدا مۇقىم قۇرۇلمىنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.

ھۆكۈمەتنىڭ قۇرۇلمىسى 20 يىل ئىلگىرىكىسىگە زادىلا ئوخشىمايدۇ، خۇددى ھۆكۈمەت خادىملىرى تۇزۇمدەك خەلقئارا تەرتىپنى بويلاۋاتىدۇ. ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئۆستۇرۇشنى مۇكاپات ھېسابىدا كۆرۈش ئىنتايىن بىمەنىلىك. ئۆستۇرگەنلىك ساڭا تېخىمۇ مۇھىم مەسئۇلىيەتنىڭ ئارتىلغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئەلۋەتتە، ھوقۇقۇڭمۇ كېڭەيگەن بولىدۇ، ئەمما سەن قوبۇل قىلىدىغان تەپتىشمۇ ئېغىرلاشقان بولىدۇ. ھازىر سودىگەرلەر قانۇنىنىڭ كاپالىتىگە ئىگە ئەمەس، مەنسەپكە چىققانلار ئالاھىدە ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولۇۋاتىدۇ، بۇ ئەھۋال بۇرۇنمۇ ئېغىر ئىدى.

ئورگانلارنى ئىخچاملاشتىكى توسۇق

ئورگانلارنى ئىخچاملاشتىكى توسالغۇ نەدىن كېلىدۇ؟ ئەگەر كادىرلارنىڭ چېكىنىش يولى بولمىسا قارشىلىق كۈچىيىپ كېتىدۇ. چېكىنىش يولى بولسا بىرقەدەر ياخشى بولىدۇ. ھازىر ئىشتىن بوشاتتۇق دەپ نۇرغۇن كادىرلارنى ئىشتىن قالدۇرۇۋاتىمىز، لېكىن يەنىلا ماۋاشى بار، ئۇلارنىڭ مۇئامىلە ئىشلىرى ساقلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۇنى پۈتۈنلەي ساقلاپ قالالمايسەن، ئازراق تۆۋەنلىتىشكە توغرا كېلىدۇ، بولمىسا ۋەزىپە ئىجرا قىلغان چاغدىكىگە ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ. بىر جەھەتتىن پۇل ۋە ھوقۇق سودىسى قاملاشمىغان ئىش، يەنە بىر جەھەتتىن ئۇلارنىڭ نۇرغۇن ئاممىۋى مۇناسىۋىتى كارخانا ئۈچۈن پايدىلىق.

سىياسىي جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇ نۆۋەتلىك ئورگان ئىسلاھاتى زور تەۋەككۈلچىلىك بولۇپ، غەلىبە قىلىش بىلەن مەغلۇپ بولۇش مۇشۇنىڭغا باغلىق. بۇنىڭغا قارىتا يوشۇرۇن توسقۇن كۆپ بولۇپ، ئۇنى بىر خىل كۈرەش دېيىشكە بولىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئەپتىدىن قارىغاندا، ئىشەنچىسى بار، ئىرادىسى چوڭ. مېنىڭچە، مۇشۇنداق ئىشەنچ ئەڭ مۇھىم. ھازىر كومپارتىيەنىڭ نوپۇزى بۇرۇنقىدەكلا زور بولۇپ، قارشىلىقلارنى ئازايتالايدۇ. ھازىر تارقاقلاشتۇرۇشنىڭ مۇمكىنلىكى ناھايىتى زور، بۇ نۇرغۇن مەسىلىگە تۈتىشىپ كېتىدۇ. بازارنى قانداق قىلىپ جانلاندۇرغىلى بولىدۇ؟ بۇ يىلقى ئەھۋال ناھايىتى ناچار، ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە ئىشتىن بوشىغانلار ئىنتايىن زور قىيىنچىلىققا دۇچ كەلمەكتە.

يۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

هۆكۈمەت قۇرۇلمىسى ۋە ئىقتىسادىي كاساتچىلىق

مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم، كۆپىيىشچانلىقنى تۆۋەنلىتىپ ھازىرقى كاساتچىلىقنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسىدىن ئىبارەت. بازارنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن ھۆكۈمەتنىڭ ئارىلىشىشىنى ئازايتىش لازىم. راستتىنلا شۇنداق قىلغىلى بولسا، بازار ئاۋاتلىشىپ كەتكەن بولاتتى.

يەنە بىر ئوبيېكتىپ مەسىلە بار، ئۇ بولسىمۇ ئېھتىياجنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى، مەبلەغنىڭ يەتمەسلىكىدە. ھازىر جۇڭگو-لۇقلارنىڭ پۇل ئامانەت سوممىسى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، 40 پىرسەنتكە يەتتى. 100 پىرسەنتلىك بايلىق يارىتالمىغان ئۇنىڭ 60 پىرسەنتىنى سەرپ قىلىپ، قالغان 40 پىرسەنتنى ساقلاپ قېلىۋاتىدۇ. ئۇنداقتا بۇ 40 پىرسەنت بايلىقنى كىشىلەرگە قانداق قىلىپ خەجلىتىش كېرەك؟ پۇل ئامانەتنى مەبلەغكە ئايلاندۇرغاندىلا، ئاندىن دۆلەت ئاشۇ 40 پىرسەنت بايلىقنى قولغا كەلتۈرەلەيدۇ. پۇل بار، مەبلەغ سېلىش يېتەرلىك ئەمەس.

ھازىر جۇڭگولۇقلارنىڭ مەبلەغ سېلىش قىزغىنلىقى يۇقىرى، ئامېرىكىنىڭ كاساتچىلىق مەزگىلىدىكى ئەھۋاللىرىغا ئوخشىمايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ھۆكۈمەت مەبلەغ سالغان نۇرغۇن دۆلەت كارخانىسى بۇگۈنكى شارائىتتا خەلق ئىگىلىكىدىكى چوڭ كاشىلىغا ئايلاندى. شۇڭلاشقا، ئەمدى ھۆكۈمەت مەبلەغ سالماس بولۇپ قالدى. ھۆكۈمەت مەبلەغ سالسا دۆلەت كارخانىلىرى يەنە كۆپىيىدىغان گەپ. ئامالنىڭ بارىچە ئىجتىمائىي كۈچلەرگە مەبلەغ سالدۇرۇش كېرەك. بىراق، جۇڭگونىڭ ئىجتىمائىي كۈچلىرى تولىمۇ ئاجىز بولۇپ، ئىجتىمائىي كۈچلەر باشقۇرۇشىدىكى كارخانىلارمۇ ناھايىتى ئاجىز. ئۇلارنىڭ ئۇنچە زور بايلىقنى يۇرۇشتۇرۇپ كەتكۈدەك ئىقتىدارى يوق. مانا بۇ جۇڭگو ئىقتىسادى دۇچ كېلىۋاتقان تۈپ مەسىلە.

جۇڭگو بۇرۇن مەبلەغ سېلىشنى ئاشۇرۇۋېتىدىغان دۆلەت ئى-

دى، ئەمدى مەبلەغنى يېتەرلىك سالالمايدىغان هالغا چۈشۈپ قالـ
دى. ئەسلىدە مەبلەغ سېلىش كونترول قىلىنىشى كېرەك ئىدى.
چۈنكى مەبلەغ سېلىنسىلا ئىقتىسادىي قىزغىنلىق ئېشىپ، ئۇـ
نۇمسىز نۇرغۇن قۇرۇلۇشنى تەكرار قىلىش كېلىپ چىقىدۇ. مەبـ
لەغ يېتىشمەيۋاتقان هازىرقى ئەهۋالدا مەبلەغنى كونترول قىلىش
تۇزۇمى يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ، بىرەر تۇردىكى قۇرۇلۇش ئۇچۇن
نەچچە ئون تامغا باستۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنداق ئىسراپخور
سودا ئەسلىدىكى پايدىلىق تۇرنىڭ پايدىسىنى يەۋېتىدۇ. بۇنىڭ بـ
لەن مەبلەغ چىقىش قىلماي قالىدۇ ـ دە، ئىقتىساد كاساتچىلىققا
ئۇچرايدۇ.

هۆكۈمىتىمىزنىڭ هازىرقى باج تۇزۇمى قاتتىق ئەمەس، قالايـ
مىقان پۇل يىغىش ۋە جەريانە ئېلىش هەرىكەتلىرى بەك ئاۋۇپ
كەتتى. هازىرقى مەسىلە قالايمىقان پۇل يىغىدىغان ۋە جەريانە ئا
لىدىغان ئورۇنلارنى قىسقارتىپ، باجنىڭ ئۇنۇمىنى يۇقىرى كۆتۇـ
رۇش، باج ئوغرىلايدىغان قىلمىشلارغا قاتتىق زەربە بېرىش.

جۇڭگو هۆكۈمىتىنى چوڭ دېيىشكىمۇ، كىچىك دېيىشكىمۇ بو
لىدۇ. چوڭ دېيىشتىكى سەۋەب، هۆكۈمەت ئارىلاشمىسىمۇ بولىدە
غان بارلىق ئىشقا قول سېلىشقا ئۇلگۇرەلىگەن. كىچىك دېيىشتە
كى سەۋەب، هۆكۈمەت نۇرغۇن مۇهىم ئىشنى ياخشى باشقۇرمىدى.
هۆكۈمەتنىڭ مۇلازىمىتى يېتىپ بارمىغان جايلار ئىنتايىن كۆپ.
كىشىلەر هۆكۈمەت بىلەن ئالاقىلىشىش قىيىن ئىش دەپ قاراپ
ئۆزىنى تارتىدىغان بولۇپ قالدى.

سىياسىي ئىسلاهاتتىكى تېخنىكىلىق مەسىلىلەر

سىياسىي تۇزۇلمە ئىسلاهاتىدىن سۆز ئاچقاندا، نۇرغۇن تېخنـ
كىلىق مەسىلىگە يولۇقىمىز.

مىسالەن، مەمۇرىي كادىرلار تۇزۇمىدە بىر يۇرۇش مەشغۇلات
ئۇسۇلى بولىدۇ. پۇل ئامانەت قويغۇچىنىڭ هەقىقىي ئىسىم ـ فا

مىليسىنى قوللىنىدىغان بانكا تۈزۈمى بولسا مەنسەپدارلارنى تەپ-تىش قىلىدىغان تېخنىكا تۈزۈمىدىن ئىبارەت. بىزنىڭ بانكىلىرى-مىزدا خالىغان نام بىلەن ھېساب ئاچسا بولىدۇ. بىراق، چەت ئەل-لەردە مۇمكىن ئەمەس، ئۇ يەردە ھەقىقىي ئىسىم ـ فامىلىسىنى قوللىنىش كېرەك. بۇنداق تۈزۈملەشكەن چارە ـ تەدبىرلەر ھۆكۈ-مەتنى پاكلاشتۇرىدۇ. ئاساسىي قانۇن مەھكىمىلىرى مەمۇرىي دەۋالار-نى قوبۇل قىلىدۇ. پەقەت ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىلا ئاساسىي قانۇنغا خىلاپلىق قىلالايدىغانلىقى ئۈچۈن ئاساسىي قانۇن مەھكىمىلىرى ھۆكۈمەت بىلەن دەۋالغا چۈشەلەيدۇ. ئاساسىي قانۇنىنىڭ مەقسىتى پۇقرالارنى قوغداش، شۇڭا پۇقرالار ئاساسىي قانۇنغا خىلاپلىق قىل-مايدۇ. پۇقرالارنىڭ قولىدىن پەقەت جىنايى ئىشلار قانۇنغا ۋە ھەق تەلەپ قانۇنغا خىلاپلىق قىلىشلا كېلىدۇ. بۇ قېتىملىق ئورگان ئىسلاھاتىنىڭ كەمچىلىكى شۇكى، قىسقارتىش بىلەن بولۇپ كېـ-تىپ، بۇ جەھەتتىكى قۇرۇلمىنى كۆچەيتمىدى.

بۇ قېتىمقى ئورگان ئىسلاھاتى نامايان قىلدىكى، 20 يىللىق ئىسلاھاتتىن كېيىن جۇڭگو ھۆكۈمىتى ئالغا باستى، بەزى رەھ-بەرلىك ساھەلىرىنى قىسقارتتى، ئارىلىشىشقا قارىغاندا ئارىلاش-ماسلىقنىڭ ياخشى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندى.

«سىياسىي مىللەت» بولۇشقا يۈزلىنىش

گەن ياڭ

جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە باش كۆتۈرۈشى دۇنيانىڭ دىقەتىنى تارتتى. ئەمدى جۇڭگو يېڭى ئەسىرگە كىرىشتە دۇچ كېلىدىغان مۇھىم سىناق جۇڭخۇا مىللەتلىرى ماكس ۋېبېر ئېيتقاندەك زامانىۋى «سىياسىي مىللەت»كە ئايلىنامدۇ ـ يوق، دېگەن مەسىلىدىن ئىبارەت. ئاۋۋال مەن «سىياسىي مىللەت» دېگەن ئۇقۇم توغرىسىدا قىسقىچە توختىلاي، مۇشۇنداق قىلساق، جۇڭگونىڭ سىياسىي ئىسلاھات يۈنىلىشى ۋە لايىھەسى ھەققىدىكى مۇنازىرىدە «سىياسىي مىللەت» دېگەن يادرولۇق ئۇقۇمنى چىقىش قىلىش كېرەكلىكىنى يورۇتۇپ بەرگىلى بولىدۇ.

سىياسىي مىللەت دېگەن نېمە؟

بىر ئەسىر ئىلگىرى ماكس ۋېبېر ۋەتىنى گېرمانىيەنىڭ ئۇزۇن مۇددەت ئىقتىسادىي قالاقلىقتىن كېيىن بىردىنلا باش كۆتۈرۈپ، ياۋروپادىكى چوڭ ئىقتىسادىي دۆلەت بولۇپ قالغىنىدىن ئەندىشە قىلغانىدى. ئۇنىڭچە، ئۇزاق مۇددەت ئاجىز، قالاق ھالەتتە ياشىغان مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتە ئۇشتۇمتۇت باش كۆتۈرۈشىدە ئەڭ جەللىك خەۋپ يوشۇرۇنغان بولاتتى. ئۇ، بۇ قالاق مىللەتتە بار بولغان «سىياسىي خاملىق» نىڭ چېنىشىنى تېزلىتىدۇ. ئىقتىسادىي تەرەققىيات بىلەن «سىياسىي خاملىق» ئوتتۇرىسىدىكى بۇنداق ئۆتكۈر سېلىشتۇرما مىللەتنىڭ گۈللىنىش ئارزۇسىنى يوققا چىقىرىدۇ، ھەتتا مىللەتنىڭ يىمىرىلىشىدىن ئىبارەت ئاپەتلىك نەتىجىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ماكس ۋېبېرنى بىر ئۆمۈر ئەندىشىگە

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

سالغىنى، گېرمان مىللىتىنىڭ «سىياسىي يېتۈكلۈك»كە يۈزلەنگەنلىكىدىن ئىبارەت بولدى. ماكس ۋېبېرنىڭ ئەندىشىسى گېرمانىيەنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتىدا ھەقىقەتەن ئىسپاتلاندى: ماكس ۋېبېرنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنكى گېرمانىيە «ۋېيمار جۇمھۇرىيىتى» ئەمدىلىكتە «سىياسىي خاملىق» نىڭ مەنداش سۆزى بولۇپ قالدى. نەتىجىدە، گىتلېر تەختكە چىقتى ۋە ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ، گېرمانىيە ئىككىگە ئايرىۋېتىلدى ـ دە، ئامېرىكا ۋە (سابىق) سوۋېتلەر ئىتتىپاقىغا بېقىندى. پەقەت «سوغۇقچىلىق ئۇرۇشى» دىن كېيىنلا گېرمان مىللىتى بىرلىككە كەلگەن سىياسىي مىللەتكە ئايلىنىش يۈرستىگە ئېرىشتى. بۇ پۈرسەت ماكس ۋېبېر دەۋرىدىن ھېسابلىغاندا 100 يىل كېچىككەن بولدى.

ماكس ۋېبېرنىڭ ئاساسلىق قارىشى شۇكى، ھازىرقى زامانداىكى ئىقتىسادىي تەرەققىيات جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى دەرىجىدە تەبىقىلەشتىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، پۈتكۈل جەمئىيەت كۆپ قۇتۇپلۇق چېچىلىشنى مەزمۇن قىلغان ئىجتىمائىي چەتنەش خاھىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. شۇڭلاشقا ھازىرقى زامان سىياسىينىڭ ۋەزىپىسى كۆپ قۇتۇپلۇق چېچىلما ئىجتىمائىي مەنپەئەتنى مىللەت بىر پۈتۈنلۈكىنىڭ سىياسىي ئىرادىسى ۋە سىياسىي ئۇيۇشۇش كۈچى ئاستىغا ئەكىلەلەيدىغان سىياسىي جەريانىنى يارىتىشتىن ئىبارەت. ئۇنداق بولمايدىكەن، پۈتكۈل مىللەتتە ئىجتىمائىي چېچىلما ۋە سىياسىي ئۇيۇشۇشچانلىق كېلىپ چىقىپ، يەرلىك ۋە گۇرۇھلارنىڭلا مەنپەئىتى بار بولۇپ، مىللەتنىڭ مەنپەئىتى يوققا چىقىدىغان خەتەرلىك يۈزلىنىش مەيدانغا كېلىدۇ، ئاخىر مىللەت پارچە ـ پارچە بولۇپ كېتىدۇ. قالاق مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي گۈللىنىشىگە يوشۇرۇنغان چوڭ مەسىلە ـــ مىللەتنىڭ سىياسىي رەھبەرلىكىدە يېڭى سىياسىي تۈزۈم بەرپا قىلىپ، جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىدىكى چوڭ ئۆزگىرىشكە ماسلىشالايدىغان سىياسىي ئۆتكۈرلۈك ۋە ئىرادىنىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىدۇر. ھازىرقى زامان

ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئاساسلىق يۇزلىنىشى ھەممە ئادەمنى ئالماشتۇرما ئىقتىسادىي جەريانىنىڭ ئىچىگە باشلاپ كىرىشتىن ئىبارەت. ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، بۇنداق «ئاممىۋى ئىقتىساد» جەريانىغا ماس كېلىدىغان بىردىنبىر سىياسىي تۈزۈم پەقەتلا «ئاممىۋى دېموكراتىيە» (كەڭ كۆلەملىك دېموكراتىيە) دۇر. بىردەك ئىقتىسادىي جەريانغا ئەكىرىلگەن ئاممىۋى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر دەك سىياسىي جەريانغىمۇ جەلپ قىلىنىشى لازىم. دېمەك، كەڭ كۆلەملىك سىياسىي ئارىلىشىش ئارقىلىق ئورتاق سىياسىي كىملىك يارىتالىغان مىللەت زامانىۋى «سىياسىي مىللەت» بولىدۇ.

سىياسىي مىللەت ۋە ئاممىۋى دېموكراتىيە

ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، قالاق مىللەت بىلەن تەرەققىي تاپقان مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى ئەڭ زور پەرق شۇ يەردىكى، قالاق مىللەت، توپ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، «سىياسىي بولمىغان مىللەت»تۇر، بۇنداق مىللەتتە پۈتكۈل ئەزالار ئورتاق ئارىلىشالايدىغان سىياسىي جەريان ۋە سىياسىي تۈزۈم بولمىغاچقا، كۆپ ساندىكى پۇقرا مەزكۇر دۆلەت سىياستىنىڭ سىرتىدا قالغان بولىدۇ. كۆپ سانلىق كىشىنى سىياسىي ئارىلىشىشنىڭ سىرتىغا ھەيدىۋېتىدىغان بۇنداق سىياسىي تۈزۈم ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ئىنتايىن ئاستا بولغان، جەمئىيەت تەبىقىلەنمىگەن ھالەتتە ھەرىكەت قىلغان بولىدۇ. نىسپىي تۇرغۇن ھالەتتىكى بۇنداق جەمئىيەتتە جەمئىيەتنىڭ ئۆيۇشۇشى دىن ۋە ئەخلاققىلا تايانغان بولىدۇ، سىياسىي بولسا ئاز ساندىكى سەرخىل ئوتتۇرىسىدىكى ھوقۇق تەڭلىمىسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. لېكىن ئىقتىساد تېز گۈللىنىۋاتقان، جەمئىيەت يۈكسەك دەرىجىدە تەبىقىگە ئايرىلىۋاتقان، كۆپ سانلىق كىشى سىياسىي جەريانىنىڭ سىرتىدا قالدۇرۇلۇۋاتقان سىياسىي تۈزۈمدە تېزىنى باسسا مېزى چىقپ قېلىش يۈز بېرىدۇ. چۈنكى ئۇ كۆپ قۇتۇپلانما ئىجتىمائىي مەنپەئەتنى سىياسىي جەريانغا ئەكىرىش

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

مەسىلىسىنى ئەمەلىي ھەل قىلىشقا ئامالسىز قالىدۇ. ماكس ۋېبېر- نىڭ قارىشىچە، گېرمانىيەدىكى جونكېرچە (چەكتىن ئاشقان مىللەت- چىلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى تەشەببۇس قىلىدىغان، ئەكسىي دېموكرا- تىيە نۇقتىئىنەزەرى. ــ ئۇيغۇرچىغا ئۆرۈگۈچىدىن) فېئودال ئاق- سۆڭەكلەر سىياسىيسى مۇقەررەر ھالدا گۇمران بولىدۇ، بەلكى كو- نىچە ياۋروپا لىبېرالىزمى، يەنى ئىنگلىزچە ئاقسۆڭەكلەر لىبېرال سىياستىمۇ ئوخشاشلا گۇمران بولىدۇ. چۈنكى ئۇلار سىياسىينى ئالاھىدە ئىجتىمائىي گۇرۇھلار ئىچىدىلا چەكلەيدۇ، تارىخ سەھنە- سىگە ئاللىبۇرۇن چىقىپ بولغان «جەمئىيەت ئاممىسى»نى سىيا- سىي جەريانغا ئۇيۇشتۇرۇشقا ئامالسىز قالىدۇ (ئەنگلىيە 1876 ـ يىلىدىكى ئىسلاھات قانۇن لايىھەسى ئارقىلىق لىبېرال سىياسە- تچىدىن دېموكراتىك سىياسىيغا كۆچكەن).

بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ماكس ۋېبېر ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان مىللەتنىڭ مۇقەررەر ھالدا «سىياسىي مىللەت»كە ئايلىنە- دىغانلىقىنى تەكىتلەيدۇ. بۇنداق مىللەت جەمئىيەتتىكى ئاممىنى مەزكۇر دۆلەت سىياسىيىغا قاتناشتۇرىدىغان نىسبەتەن تەرەققىي قىلغان بىر يۇرۇش سىياسىي جەريان ۋە تۈزۈمنى بەرپا قىلىشى زۆرۈر. ھازىرقى زامان ئىقتىسادى ۋە زامانىۋى جەمئىيەتكە ماس كېلىدىغان سىياسىي تۈزۈم دەل «ئاممىۋى پارتىيە» ۋە ئومۇمىي سايلامنى ئاساس قىلغان «ئاممىۋى دېموكراتىيە» دۇر. ئاممىۋى پار- تىيەنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭ سىياسىي پائالىيەتلىرى ئالاھىدە گۇرۇھ دائىرىسىدىلا بولماستىن، بەلكى ھەر خىل تەبىقە، ھەرخىل گۇرۇھ، ھەر خىل رايوننىڭ مەنپەئەتلىرىنى ئۆزئارا ئۆ- تۈشتۇرۇپ، ئۇلارنى مىللەتنىڭ بىر پۈتۈن مەنپەئىتى ئاستىغا ئۇ- يۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت. قەرەللىك چوڭ سايلاملار بولسا مەنپەئىتى پەرقلىق بولغان، ھەتتا زىددىيەتلىك بولغان ھەر خىل ئىجتىمائىي تەبىقىنى ئۆزئارا چۈشىنىش ۋە كېلىشىش پۈرسىتى بىلەن تەمىن- لەپ، جەمئىيەتتە «ھەر ۋاقىت تەڭشەپ تۇرۇش ھەققىدىكى ئورتاق

تونۇش» نى يارىتىشقا پايدىلىق. ماكس ۋېبېر تەكىتلەيدۇكى، سايلام سىياسىتىنىڭ تەرەققىي قىلدۇرۇلۇشىدىكى چوڭقۇر سىياسىي مەنە شۇ يەردىكى، تەرەققىي قىلغان مىللەتنىڭ ئىچكى سىياسىي جەريانى بارلىق پۇقرانى سىياسىي جەھەتتىن يېتىلدۇرگەن بولىدۇ. يەنى ئۆزىگە ماس مەنپەئەتكە ئىگە بولغان تەبىقىلەر، گۇرۇھلار ۋە رايونلاردا «دۆلەت سىياسىيسى» ھەققىدە تۇپكى ئالىڭ بولغان بولىدۇ. بۇنداق پەۋقۇلئاددە پۇقرالار سىياسىي يېتىلدۇرمە تۇزۇمىدە ئىقتىسادىي تەرەققىيات تۇپەيلىدىن مىللەت ئىجتىمائىي مەنپەئەت جەھەتتە بۆلۈنگەن ئەھۋالدىمۇ، پۇقرالار «مەسئۇلىيەتنى ئورتاق ئۇستىگە ئېلىش ئادىتى»نى يېتىلدۇرگەن بولىدۇ. تەرەققىي قىلغان مىللەتنىڭ دۆلەت ئىچىدە قالاق مىللەتلەرنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان سىياسىي ئۇيۇشۇشچانلىقى بولىدۇ. مانا بۇ «سىياسىي مىللەت» بىلەن «سىياسىي بولمىغان مىللەت»نىڭ تۇپ پەرقى. ماكس ۋېبېر كېيىنكى ئېيتىدۇكى، زامانىۋى مىللەتنىڭ ھەقىقىي كۆچى «ئاممىۋى دېموكراتىيە ئۇستىگە قۇرۇلىدۇ».

سىياسىي ھايانكەشلىك ۋە سىياسىي خاملىق

ماكس ۋېبېر تەكىتلەپ ئېيتىدۇكى، تەرەققىي قىلغان مىللەتنىڭ قالاق مىللەتتىن تۇپ پەرقى ئىقتىسادىي، ھەربىي جەھەتتىكى «تاشقى قۇۋۋەت» تىلا بولۇپ قالماستىن، يەنە پۇقرالار سىياسىي ئارىلىشىشلار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك مىللىي مەنپەئىتىگە نىسبەتەن يۇكسەك سىياسىي ئۇيۇشۇشچانلىقنى يېتىلدۇرگەن بولىدۇ. ماكس ۋېبېرنىڭ گېرمانىيە ھەققىدىكى ئەندىشىسى شۇ يەردىكى، ئۇنىڭچە، گېرمانىيە قىسقا زامان ئىچىدە ئىقتىسادىي جەھەتتىن باش كۆتۈرۈپ، كۆرۈنۈشتە قۇدرەتلىك قىياپەتكە كىرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ «سىياسىي يېتىلىشى بولمىغان بىر مىللەتتۇر». بىر قالاق مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىن باش كۆتۈرۈشتە «تاشقى گۇللىنىش»كە يۈزلىنىش جەريانى ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە ھەرگىزمۇ «ئىچكى گۇللىنىش»كە يۈزلەنگەنلىكتىن

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

دېرەك بەرمەيدۇ. چۈنكى بىر دۆلەتتىكى «ئىچكى گۇللىنىش»نىڭ دېگەندەك بولماسلىقى ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىي قىلمىغانلىقىدىن كەلگەن بولماستىن، بەلكى سىياسىينىڭ تەرەققىي قىلمىغانلىقىدىن كەلگەن. ئوخشاشلا، بىر دۆلەتنىڭ گۇللىنىشى ئىقتىسادىنىڭ راۋاجلىنىشىدىن كېلىپ چىقمايدۇ، بەلكى ئۇ پۈقرالارنىڭ سىياسىيغا ھەقىقىي ئارىلىشىش داۋامىدا سىياسىي يېتىلىش جەريانىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن كېلىپ چىقىدىغان سىياسىي ساپا، قالاق مىللەتنىڭ «سىياسىي خاملىق»ى «تاشقى گۇللىنىش»نىلا قوغلىشىپ، «ئىچكى گۇللىنىش» جەريانىنى باستۇرغانلىقىدا كۆرۈلىدۇ، يەنى ئىقتىساد گۇللىنىۋاتقان شارائىتتىكى جەمئىيەتنىڭ رەھبەر لىكى بىلەن ئىقتىساد جەھەتتە يېڭى باش كۆتۈرگەن تەبىقىلەر خۇددى ۋېبېر ئېيتقاندەك «بۇرژۇنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان قانۇن ۋە تەرتىپ ھايانكەشلىكى»گە ئېسىلىۋېلىپ، بىر تەرەپلىمە ھالدا تەرتىپ ۋە مۇقىملىقنى تەكىتلەپ، سىياسىي ئىسلاھاتنىڭ پۈرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، بۇنداق «سىياسىي ھايانكەشلىك» دەل «سىياسىي خاملىق» نىڭ تىپىك ئىپادىسى. ئۇ ئەينى دەۋردىكى گېرمانىيە بۇرژۇئازىيەسىنىڭ ئىشچىلار ۋە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ سىياسىيغا ئارىلىشىشىنى توسقانلىقىنى قاتتىق ئەيىبلەپ، ئۇنى «دېموكراتىيەدىن قورقۇش كېسىلى» دەپ ئاتىغاندى. ئۇ يەنە بۇ كېسەل گېرمانىيە بۇرژۇئازىيەسىنىڭ «سىياسىي خاملىق»نى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ «سىياسىي رەھبەر تەبىقىسى» بولۇش لايىقىتىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرسەتكەن، دەيدۇ (ئەمەلىيەتتە سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيەسىنىڭ سىياسىي سەھنىگە چىقىشىنىڭ چەكلىنىشى گىتلېرنىڭ تەختكە چىقىشىنىڭ سەۋەبى بولۇپ قالغان). بۇنداق «سىياسىي ھايانكەشلىك» ماكس ۋېبېرنىڭ قارىشىچە، ئۆزىنى ھەم ئۆزگىنى ئالدايدىغان ئاستا خاراكتېرلىك سىياسىي ئۆلۈۋېلىشتۇر. چۈنكى ئۇنىڭ ئاقىۋىتى شۇنداق بولىدۇكى، كونا سىياسىي تۈزۈم كۈنسايىن ھالاكەتكە يۈز تۇتىدۇ، يېڭى سىياسىي تۈزۈم باش كۆتۈرەلمەيدۇ.

دۇ. ئاخىر پۈتكۈل مىللەتنىڭ سىياسىي فۇنكسىيەسى كۈنسېرى يىگلەپ، قانۇن ۋە تەرتىپ دېگەنلەرمۇ گۇمران بولىدۇ.

جۇڭگونىڭ سىياسىي ئىسلاھاتىدىكى مەركىزىي مەسىلە

جۇڭگودا ئون نەچچە يىللىق سىياسىي ئىسلاھاتتىن كېيىن، ئىجتىمائىي تەبىقىگە بۆلۈنۈش ئەۋجىگە چىقتى، جۇڭگو جەمئىيىتى ئاللىبۇرۇن زامانىۋى جەمئىيەتنىڭ تۈپ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆزىدە نامايان قىلدى. ھازىر تەبىقىلەر، ئوخشىمىغان رايونلار، ھەتتا بىر رايوننىڭ ئۆزىدىكى ئوخشىمىغان ئورۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى مەنپەئەتلەردە زور پەرق، زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلار كۆرۈلۈۋاتىدۇ. كۈنسېرى ئۈلغىيىۋاتقان يېڭى ئىجتىمائىي پەرق، زىددىيەت ۋە توقۇنۇشلار مۇنداق بىر مەسىلىنىڭ بارلىقىنى ئاشكارىلىدى: تەبىقىلەرگە ئايرىلىش ئەۋجىگە چىققاندا جۇڭگو قانداق سىياسىي تۈزۈم ۋە سىياسىي جەريانلار ئارقىلىق جەمئىيەتنى ئۇيۇشتۇرالايدۇ؟

جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان ئىقتىسادى ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۈزلىنىشىدىن ئالغاندا، جۇڭگونىڭ «سىياسىي مىللەت» بولۇشقا قانداق يۈزلىنىشى بۇرۇلۇش خاراكتېرلىك بىر مەسىلىگە ئايلىنىپ قالدى. بۇ مەسىلە ھەل بولمىسا، جۇڭگودا كۆپ قۇتۇپلاشما ئىجتىمائىي چېچىلىش پەيدا بولىدۇ، ھەر خىل مەنپەئەتنى تۇزۇلمەسكەن دۆلەت خاراكتېرلىك سىياسىي ئارقىلىق بىرلىككە كەلتۈرۈش قىيىن بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە، جۇڭگونىڭ بۈگۈنكى ئىجتىمائىي ئۈيۇشۇش فۇنكسىيەسى ۋە ئىقتىدارى ئىنتايىن ئاجىزلىشىپ كەتتى، ئوتتۇرىدا كۆرۈلۈۋاتقىنى كۈنسايىن گەۋدىلىنىۋاتقان «مەركەز بىلەن جايلار» ئوتتۇرىسىدىكى كېرىلىش كۈچىدىن ئىبارەت بولدى. بۇ خىل كېرىلىش كۈچى مەركەزدە ئوخشىمىغان مەنپەئەتلەرنىڭ زىددىيىتى ۋە توقۇنۇشلىرىنى كېلىشتۇرىدىغان قۇدرەتنىڭ كەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇردى. تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ

يۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

قارىغاندا، مەركەزنىڭ قۇدرەت ئاساسىنىڭ يېتەرلىك بولماسلىقى-نىڭ سەۋەبى دەل جۇڭگونىڭ بۇگۈنمۇ يەنىلا «سىياسىي مىللەت»كە ئايلىنالمىغانلىقىدا، يەنى جۇڭگودا جەمئىيەت ئاممىسىنىڭ دۆلەت-نىڭ چوڭ سىياسىي ئىشلىرىغا ئارىلىشىش پۇرسىتى يوق. شۇڭا جۇڭگو تەرەققىي قىلغان سىياسىي مىللەتلەرنىڭ مەركىزىي ئور-گىنىدەك چوڭ سايلاملار ئارقىلىق پۇقرالارنىڭ ھىمايىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۆز ھوقۇقىنىڭ ھېچكىم شەك كەلتۈرمەيدىغان دەرد-جىدىكى ئادالەت ئاساسىنى تۈزۈملەشكەن شەكىلدە تىكلەشكە ئا-مالسىز قالىدۇ.

جۇڭگودىكى سىياسىي ئىسلاھاتنىڭ تۈپ مەسىلىسى مېنىڭ قارىشىمچە، جۇڭگونى ھازىرقى «سىياسىي مىللەت ئەمەس»لىك ھا-لىتىدىن «سىياسىي مىللەت» بولۇشقا يۈزلەندۈرۈشتۇر. بۇ ئەمەلە-يەتتە مەركەز ھوقۇقىنىڭ ئادالەت ئاساسىنى يېڭىباشتىن تىك-لەش، يەنى ئۇنى مەملىكەت خاراكتېرلىك ئاممىۋى سايلامنى تەڭ-شەك قىلغان دېموكراتىيە ئاساسىغا ئىگە قىلىش دېگەنلىك. خۇددى ماكس ۋېبىر ئەسكەرتكەندە، جەمئىيەت ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتى كۆپ قۇتۇپلۇق بۆلۈشتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇنداق ئەھۋالدا مەركەز بارلىق پۇقرانىڭ سايلامغا بىۋاستە قاتنىشىشىنى كاپالەتلەندۈرۈ-شى زۆرۈر، بولمىسا جايلار ۋە گۈرۇھلا مەنپەئىتىنىڭ تەرەپ ـ تە-رەپتىن كونترول قىلىشىغا ئۇچرايدۇ. مەلۇمكى، جەمئىيەت يۈك-سەك تەبىقىلەرگە بۆلۈنۈپ كەتكەن شارائىتتا ئاممىۋى دېموكرا-تىيەنى كېڭەيتىش مەركەزنىڭ ئۆز ھوقۇقىنى كۈچەيتىشىنىڭ ئۇ-نۇملۇك چارىسى بولۇپ قالىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، نام ـ ئاتاق-سىز پۇقرالار ھازىرقى زامان سىياسىي تۈزۈمىنىڭ «خاقانى»، ئام-مىۋى دېموكراتىيەنى كېڭەيتىش «خاننى ئۇندەككە كەلتۈرۈپ، خان-لىق نامىدا ئەل سوراش» نىڭ زامانىۋى شەكلىدۇر.

ئەمەلىيەتتە، گۇللەنگەن ئىقتىسادىي مىللەتنىڭ مەركىزىي ھو-قۇقىنى كۈچەيتىشتىكى تۈزۈمى ۋاستىلىك سايلام قاتلىمىنى

قىسقارتىپ، بىۋاستە سايلامنى كېڭەيتىش ۋە بۇ ئارقىلىق مەر-كەزنى ھەرقانداق جاي ۋە گۇرۇھتىنمۇ كەڭ ئىجتىمائىي، ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت. مىسالەن، ئامېرىكىنىڭ ئاسا-سي قانۇنىدا فېدېراتسىيە ئاۋام پالاتا ئەزالىرى ئىشتات پارلامېنتى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ بىۋاستە سايلىشى ئارقىلىق تۇرغۇزۇلىدۇ. (ئامېرىكا) ئاساسىي قانۇنىنىڭ تۈزىتىش كىرگۈ-زۈلگەن 17 ـ ماددىسىدا تېخىمۇ ئېنىق قىلىپ: فېدېراتسىيە كې-ڭىشى پالاتا ئەزالىرىمۇ ئوخشاشلا خەلقنىڭ بىۋاستە سايلىشى ئار-قىلىق تۇرغۇزۇلىدۇ، ھەرگىزمۇ ئىشتات پارلامېنتىنىڭ سايلىشى ئارقىلىق تۇرغۇزۇلمايدۇ، دېيىلگەن. تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، فې-دېراتسىيە پارتىيە ئەزالىرى فىلادېلفىيە قانۇن كومىتېتىدا ئۇزاق ۋاقىت مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق ئامېرىكا رەئىس جۇمھۇرىمۇ ئاۋام پالاتاسى تەرىپىدىن ئەمەس، بەلكى ئامېرىكا خەلقى تەرىپىدىن بىۋاستە سايلاپ چىقىلىدۇ، دەپ بېكىتكەن. بۇنىڭدىكى ئاساسلىق ئويلىشىلغان مەسىلە ئامېرىكا رەئىس جۇمھۇرىنىڭ ھوقۇقى ئاسا-سى خەلقتىن كەلگەن بولۇشى، رەئىس جۇمھۇرمۇ خەلقىگە مەسئۇل بولۇشى لازىملىقىدۇر. بۇ ئامېرىكا ھۆكۈمىتى ھوقۇقىنىڭ ئادىل-لىقى بىۋاستە ھالدا كەڭ ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولغان بولۇشى، ھۆكۈمەتنىڭ ھوقۇقى ھەرقايسى ئىشتات سىياسىي ھوقۇقىنىڭ تەھدىتىگە مۇتلەق ئۇچرىماسلىقىنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، بۇ، ئامېرىكىنى باغلىنىشى بوش ئىشتاتلاردىن تۈزۈلگەن فېدېراتسىيە-دىن مۇكەممەل بىرلىككە كەلگەن «سىياسىي مىللەت» كە ئايلاندۇر-دى. تەكىتلەپ ئۆتۈش كېرەككى، پارلامېنت تۈزۈمى بىلەن رەئىس جۇمھۇر تۈزۈمى گەرچە ئوخشىمىسىمۇ، لېكىن مەركەز ھوقۇقىنىڭ ئادىللىقىنى مەملىكەتلىك سايلام ئارقىلىق تۇرغۇزۇش جەھەتتە بىردەكلىككە ئىگە. ئەمەلىيەتتە، پارلامېنت تۈزۈمىدىكى دۆلەتلەردە مەركەزنىڭ ھوقۇقى يېتەرلىك بولمىغان ئەھۋالدا مەملىكەتلىك سايلامنى قەرەلدىن بۇرۇن ئۆتكۈزۈپ، ئاممىنىڭ بىۋاستە ھىمايە-

سىدىكى يېڭى ھوقۇقىي ئادىللىقنىڭ ئاساسىنى تىكلەش كۆپ قول-لىنىلىدىغان ئۇسۇلدۇر.

ھازىرقى زامان سىياسىي جەمئىيىتىنىڭ ئاساسىي مەسىلىسى

يۇقىرىقىلاردىن مەلۇمكى، جۇڭگونىڭ پىشقان سىياسىي مىللەت بولۇش ـ بولماسلىقى توزۇم خاراكتېرلىك مۇنداق ئىككى خىل كا-پالەتكە باغلىق: بىرى، ئاممىۋى دېموكراتىيە؛ يەنە بىرى، ئاممىۋى دېموكراتىيەنى ئۆز ئادىللىقىنىڭ ئاساسى قىلغان مەركەز ھوقۇقى-نىڭ ئەمەلىيلىشىشى. بۇ مۇھاكىمىنىڭ يۆنىلىشى بىلەن كۆپ ساندىكى كىشى قاتتىق تەشەببۇس قىلىۋاتقان «جايلار ھوقۇقى» خا-ھىشى ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا زىتلىق بار. مېنىڭچە، ئەسىر (ۋە ئېرا) ئالمىشىشتا تۇرۇۋاتقان جۇڭگولۇقلار جۇڭگو سىياسىيسىنىڭ كەل-گۈسى ھەققىدە توختالغاندا، ئەپلەپ ـ سەپلەپ ئۆتۈپ كېتىشىنىڭلا كويىدا بولماي، بەلكى تۈپ سىياسىي نەزەر دائىرىسىگىمۇ ئىگە بو-لۇشى كېرەك. بىز دەۋاتقان تۈپكى سىياسىي نۇقتىئىنەزەر «ھازىر-قى سىياسىي جەمئىيەتنىڭ ئاساسى زادى نېمە؟» دېگەندىن ئىبا-رەت. بۇ مەسىلە ـــ ئامېرىكا يېڭى قۇرۇلغان مەزگىلدىكى فې-دېراتسىيە پارتىيە ئەزالىرى بىلەن ئۇنىڭغا قارشى تۇرغۇچىلار ئوت-تۇرىسىدىكى تالاش ـ تارتىش كىشىگە ئىلھام بېرىدۇ.

ئۇلارنىڭ تالاش ـ تارتىشى مۇنۇ نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ. فې-دېراتسىيە پارتىيەسىگە قارشى تۇرغۇچىلار: سىياسىي جەمئىيەتنىڭ ئاساسلىق تەركىبى شەخس ئەمەس، بەلكى رايون ئورتاق گەۋدىسى بولۇپ، ئىگىلىك ھوقۇقى رايون ئورتاق گەۋدىسىگە مەنسۇپ، دەپ تەشەببۇس قىلىدۇ. بۇ پىرىنسىپ 1781 ـ يىلىدىكى «فېدېراتسىيە ماددىسى» نىڭ مۇقەددىمىسىدە بېۋاستە ئەكس ئېتىدۇ. ئامېرىكا ئىشتاتلار بىرلىكىدىن ئىبارەت فېدېراتسىيە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەشەببۇسى بولسا: دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى رايون ئورتاق گەۋ-دىسى، ئۆلكە، شەھەر، يېزا، كەنت دېگەنلەردىن كەلگەن بولماس-

تىن، بەلكى دۆلەتنىڭ ھەربىر كونكرېت پۇقراسىدىن كەلگەن بو-
لىدۇ. بۇ پىرىنسىپ ئامېرىكا فېدېراتسىيە ئاساسىي قانۇنىدىكى
«بىز ئامېرىكا قوشما ئىشتاتلىرى خەلقى....» دېگەن مەشھۇر جۈم-
لىدىن ئەكس ئېتىدۇ. تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، ئامېرىكا فېدېرات-
سىيونى بىر سىياسىي جەمئىيەت بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەرقايسى
رايون ئورتاق گەۋدىلىرىنىڭ ھوقۇق دائىرىلىرىدىن تۇزۇلگەن بول-
ماستىن، بەلكى شەخس سۈپىتىدىكى ھەربىر پۇقرادىن تۇزۇلگەن.
شۇڭلاشقا، فېدېراتسىيە مەركىزىي ھۆكۈمىتى ھەربىر پۇقرانىڭ
بىۋاسىتە ۋەكىلىدۇركى، ھەرگىزمۇ رايون ئورتاق گەۋدىسى دائىرە-
لىرىنىڭ مالىيە ئەمەس. ئومۇمەن، ھەربىر پۇقرا سىياسىي جەم-
ئىيەتنىڭ تۈپ ئاملىغا، بىرتۇتاش قانۇن مىللىي دۆلەتنىڭ پە-
روگراممىسىغا ئايلانغان بولۇپ، فېدېراتسىيەچىلەر ئامېرىكا دې-
موكراتىيەسى قۇرۇلۇشى ئۈچۈن قويغان ئۇل تاش بولۇپ قالدى.
مېنىڭچە، نۆۋەتتە جۇڭگو دېموكراتىيەسىمۇ دەل مۇشۇ پىرىنسىپ-
نى ئۇل قىلىشى لازىم. جۇڭگو تارىخىدا سىياسىي جەمئىيەتنىڭ
تۇزۇلۇش پىرىنسىپى ھوقۇق مەركەزچىلىك تۇزۇمى بىلەن رايون
ئولگارخ تۇزۇمى (ئاز ساندىكى ھوقۇقدارلارنىڭ ئىدارە قىلىشى)
ئوتتۇرىسىدا دەۋر قىلىپ كەلدى، شەخسنى ئاساس ئامىل قىلىش
پىرىنسىپى يولغا قويۇلۇپ باققىنى يوق. ئەگەر بۇ ئەسىردە جۇڭ-
گولۇقلارنى دۆلەت مۇستەقىللىقى ۋە مىللىي ئەركىنلىكنى شەخس
مۇستەقىللىقى ۋە ئەركىنلىكىنىڭ ئۇستىگە قويدى دېسەك، يېقىنـ
قى يىللاردىن بېرى «جايلار»دىن ئىبارەت كوللېكتىپ گەۋدىنى
خۇسۇسىيىنىڭ ئۇستىگە يەنە بىر قېتىم يۈكلەشتەك خەتەرلەرمۇ
يۈز بەرمەكتە. گويا شەخس كىچىكرەك كوللېكتىپ گەۋدىدە بولسا
ئەركىنلىككە نىسبەتەن ئېرىشىدىغاندەك بىلىنىدى. فېدېراتسىيە-
چىلەرگە قارشى تۇرغۇچىلارمۇ ئەينى ۋاقىتتا «ئورتاق گەۋدە كە-
چىكلىگەنسېرى، دېموكراتىيە ئاشىدۇ» دېيىشكەنىدى. فېدېراتسە-
يەچىلەرنىڭ ھازىرقى زامان دېموكراتىيەسىگە قوشقان تۆھپىسى

شۇ يەردىكى، ئۇلار دېموكراتىيە كىچىك دۆلەتتىلا ئەملگە ئاشىدۇ، دېگەن ئەنئەنىۋى نۇقتىئىنەزەرنى بۇزۇپ، «جەمئىيەت چوڭ بولغانسېرى ئاپتونومىيە يۇرگۈزۈش قولايلىق بولىدۇ» دېگەن پىرىنسىپنى تىكلىدى. فېدېراتسىيەچىلەرنىڭ بۇ نۇقتىئىنەزىرى ۋە ئامېرىكا دېموكراتىيەسىنىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرى بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدۇكى، جۇڭگونىڭ چىن، خەن دەۋرلىرىدىن بۇيانقى چوڭ بىرلىككە كەلگەن مىللىي دۆلەت ئەنئەنىسى جۇڭگونىڭ دېموكراتىيەگە مېڭىشىنىڭ كاشىلىسى بولالمايدۇ. ئەكسىچە، تولۇق يېتىلگەن ئاممىۋى دېموكراتىيە ئاساسىدا جۇڭگونىڭ يۇقىرىقى ئەنئەنىسى پىشقان بۇيۇك سىياسىي مىللەتكە ئايلىنىشىدا زور رول ئوينىغۇسى.

(جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئاخبارات ـ نەشرىيات باش مەھكىمىسىنىڭ باشچىلىقىدا چىقىرىلىۋاتقان «كىتاب ئوقۇش» («读书») ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىلى 4 ـ سانىدىن.)

سەرخىللارنىڭ شاللىنىپ قېلىشى

خې شىن

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ مەسئۇل مۇھەررىر ئىلاۋدىسى: جۇڭگونىڭ 1980 ـ يىللىرى روشەن ئەدەبىيات قىزغىنلىقى، بولۇپمۇ شېئىرىيەت قىزغىنلىقى بىلەن خاراكتېرلەندى. لېكىن بۇ قىزغىنلىق مەدەنىيەت، تارىخ، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىقتىساد، سىياسىي جەھەتتىكى ئىزدىنىشلەر بىلەن ماس قەدەمدە ئىدى. 1990 ـ يىللارغا كەلگەندە جەمئىيەت ۋە ئىنسان مەنپەئەتلىرىگە دائىر نەزەرىيەۋى ئىزدىنىشلەر ئەۋج ئالدى، بۇنى بەزىلەر «4 ـ ماي يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى» دىن كېيىنكى يەنە بىر قېتىملىق مەدەنىيەت قىزغىنلىقى دەپ سۇپەتلەۋاتىدۇ. ھازىر مىللەت، ئىللەت، نىيەت ھەققىدە چوڭقۇر ئويلىنىش جۇڭگو مەدەنىيەت ئەربابلىرىنىڭ بۇگۈنكى مەۋقەسىگە ئايلاندى. ئۇلار تۇرلۇك نۇقتىدىن تۇرۇپ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنى ئىلمىي پوزىتسىيە بىلەن ئوپېراتسىيە قىلماقتا. خې شىن ئەپەندى ئەنە شۇلارنىڭ بىرى.

خې شىن ئەپەندى زامانىمىزدىكى داڭلىق نەزەرىيەچى، تارىخشۇناس، ئىقتىسادشۇناس ۋە ئىستراتېگىيە مەسىلىلىرى ئوبزورچىسى. ئۇ 1949 ـ يىلى دېكابىردا جېجياڭدا تۇغۇلغان. 1980 ـ يىللىدىن تارتىپ جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسىدە يارىدەمچى تەتقىقاتچى، كاندىدات تەتقىقاتچى، تەتقىقاتچى بولۇپ ئىشلىگەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ ئەزاسى، ئۇ ھازىر مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشتە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

خې شىن ئەپەندىنىڭ ئەسەرلىرى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ۋەكىللىك خاراكتېرلىكلىرىدىن «جۇڭگو مەدەنىيەت تارىخى ھەققىدە

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

يېڭى پىكىرلەر» (1985 ـ يىلى)، «ئەجدىھا ھەققىدە» (1989 ـ يىلى)، «مۇھەببەت ۋە قەھرىمان» (1992 ـ يىل)، «خې شىننىڭ سىياسىي ئىقتىسادقا دائىر ماقالىلىرى» (1995 ـ يىلى)، «جۇڭگو ئۇچۇن بايان» (1996 ـ يىلى)، «كىرىزىس ۋە ئويلىنىش» (1997 ـ يىلى) قاتارلىقلارنى كۆرسىتىش مۇمكىن.

ئۇيغۇر مەدەنىيەت ساھەسىدىمۇ ئۆزىمىز ھەققىدە قايتا ئويلىنىشنىڭ مۇقەددىمىسى باشلىنىپ، مىللەتنىڭ كەلگۈسى ھەققىدە يۇكسەك جاۋابكارلىق تۇيغۇسىغا ئىگە كۆپلىگەن ئوقۇرمەن تۇنۇگۈن، بۈگۈن ۋە ئەتە ھەققىدە مۇپەسسەل مۇھاكىمىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى بارغانسېرى تونۇپ يەتمەكتە. بىزنىڭچە، خې شىن ئەپەندىنىڭ ماقالىلىرى بۇ جەھەتتىكى پىكىر يوللىرىمىزنى ئېچىشتا مۇناسىپ رول ئوينايدۇ، دەپ ئىشىنىمىز.

300 يىلدىن بېرى پەن ـ تېخنىكىدا ئارقىدا قېلىشنىڭ سەۋەبى زادى نەدە؟

يېقىنقى يىللاردىن بېرى كىشىلەر جۇڭگونىڭ تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولغانلىقىدىن ئىبارەت بىر مەسىلىنى چۆرىدىگەن ھالدا كۆپ مۇھاكىمە يۈرگۈزۈشتى. بۇ مۇھاكىمىلەردە مۇئەييەن ھەقىقەت بار دېيىشكە بولىدۇ. لېكىن، مېنىڭچە مۇنداق مۇھىم بىر ھادىسە تېخى تىلغا ئېلىنمىدى، ئۇ بولسىمۇ قەدىمكى جۇڭگودا جەمئىيەتنىڭ سەرخىللىرى بولۇشقا تېگىشلىك زىيالىيلارنىڭ ھەر دېسىلا تەسكىرىي شاللىنىشىدىن ئىبارەت.

تەسكىرىي شاللىنىش ـــ ئىلغىنىپ شاللىنىش دېمەكتۇر. مەلۇمكى، بىيولوگىيەلىك تەدرىجىي تەرەققىياتنىڭ تۇزۇلۇشى تەبىئەتتىكى ھايات رىقابىتىدىن كەلگەن. بىيولوگىيەلىك ئىرسىيەت گېنىنىڭ تاسادىپىي ئۆزگىرىشى كۇچلۇكلەرنىڭ تاللىنىپ مەۋجۇت بولۇش قانۇنىيىتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئەمما، بىر قىسىم ھايات‌لىقنىڭ تەرەققىياتىدا تەدرىجىي تەرەققىياتقا قارشى شاللىنىش ـ

مۇنەۋۋەرلەرنىڭ شاللىنىشى كېلىپ چىقتى. بۇ ئاخىر تۇرلەردىكى چېكىنىش ۋە ئاجىزلىقنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. جۇڭگونىڭ تارىخىدا ئەنە شۇنداق ئەھۋاللار مەۋجۇت.

يېقىندا، مەن «يېقىنقى زامان پەن ـ تېخنىكىسىدىكى چوڭ ئىشلار يىلنامىسى» دېگەن كىتابنى كۆرۈپ چىقتىم، بىر مەسىلە مېنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. مۇنداقلا ئىستاتىستىكىلاپ باقسام، 1651 ـ يىلىدىن 1980 ـ يىلىغا قەدەر دۇنيا پەن ـ تېخنىكىسىغا زور تۆھپە قوشقان كىشىلەر گېرمانىيە، ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىدىن ئەڭ كۆپ چىققان، ئاندىن قالسا فرانسىيە ۋە باشقا ياۋروپا ئەللىرىدىن چىققان؛ ئاسىيالىقلاردىن ئازراق چىققان بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپرەكى تېخى ياپونىيەلىكلەردۇر. خۇا لوگېن، چېن جىڭرۇڭ، دېڭ جاۋجۇڭ، لى جېڭداۋ، ياڭ جېننىڭ قاتارلىق بىرقانچە كىشىدىن باشقا جۇڭگو لۇقنى چېلىقتۇرغىلى بولمايدۇ. بۇ بىرقانچە كىشىنىڭ ئىچىدە پەقەت لى جېڭداۋ، ياڭ جېننىڭ، دېڭ جاۋجۇڭ قاتارلىق ئۇچ كىشىلا نوبېل فىزىكا مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. 1986 ـ يىلى لى يۈەنجې نوبېل خىمىيە مۇكاپاتىغا ئېرىشتى. ئەمما، بۇلارنىڭ ھەممىسى چەت ئەلدە خىزمەت قىلغان ۋە تەتقىقات ئېلىپ بارغان مۇھاجىرلاردۇر. دۆلىتىمىز شۇنچە قەدىمىي، 1 مىليارد 200 مىليون نوپۇسقا ئىگە ئەل تۇرۇپ، يېقىنقى 300 يىللىق پەن ـ تېخنىكا تارىخىدا دۇنياۋى ئەھمىيەتكە ئىگە پەۋقۇلئاددە نەزەرىيەۋى بايقاش ۋە تېخنىكىلىق بۆسۈش بولمىدى. بىر جۇڭگولۇق بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ ئىشتىن ئىنتايىن خىجىل بولىمەن.

لېكىن خىجىل بولۇش پەقەتلا بىر ھېسسىيات مەسىلىسى. مەنلا ئەمەس ھەربىر ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتچىسىمۇ ئۆز ـ ئۆزىدىن مۇنداق سوئال سورايدۇ: «بۇ نېمە سەۋەبتىن بولغان؟»، «بىزدە نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىدۇ؟» دەپ سوئال قويۇشىمىز زۆرۈر.

ئىجتىمائىي قالاقلىق، پەن ـ تېخنىكا قالاقلىقى، سىنىپىي كۆرەش، ئاڭ فورمىسىنىڭ تەسىرى... شەك ـ شۈبھىسىزكى، بۇلارنىڭ

ئۇيغۇر كتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ھەممىسى يۇقىرىقى ئەھۋالنىڭ سەۋەبلىرىدۇر. بۇنىڭدىن سىرت يەنە بەزى مۇھىم سەۋەبلەرمۇ بار، ئەمما كىشىلەر ئۇنىڭغا ئېتىبار بېرىپ كېتەلمىدى.

سەرخىللارنىڭ ئورنىنىڭ بېكىنمە بولۇشى ئىنقىلاب ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ بېشارىتى

ھازىرقى سوتسىيولوگىيە (جەمئىيەشۇناسلىق) نەزەريەسى بويىچە قارىغاندا، ھەربىر جەمئىيەتتە سىياسىي، ئىقتىساد، پەن ـ تېخنىكا، مەدەنىيەت، سەنئەت جەھەتتىكى ئىجتىمائىي تەرەققىياتتا يېتەكچىلىك رولىنى ئويناىدىغان سەرخىللار قاتلىمى بولىدۇ. لېكىن ئوخشاش بولمىغان فورمىدىكى جەمئىيەتتە بۇنداق سەرخىللارنىڭ بارلىققا كېلىش مەنبەسى ئوخشىمىغانلىقى ئۈچۈن، قۇرۇلما شەكلىمۇ، ساپاسىمۇ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۆنىلىشىگە كۆرسەتكەن تەسىرىمۇ پەقەت ئوخشىمايدۇ.

جەمئىيەت سەرخىللىرى ئىتالىيە ئالىمى پالېتتونىڭ نەزەريەسى بويىچە ئىككى خىل بولىدۇ. بىرى، جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ يۆنىلىش نۇقتىسىدا تۇرغان ھۆكۈمەت سەرخىللىرى؛ يەنە بىرى، ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپتىكى ئۆز ئىشىغا ئەڭ كامىل، ئەڭ مۇنەۋۋەر، ئەڭ قابىل ئىختىساس ئىگىلىرى بولۇپ، بۇلار كەسىپىي سەرخىللاردۇر. تەرەققىي قىلىپ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلەۋاتقان بىر جەمئىيەتتە يۇقىرىقى ئىككى خىل سەرخىللار ئوتتۇرىسىدا يۇرۇشمە مۇناسىۋەت قۇرۇلمىسى مەۋجۇت بولىدۇ. بۇنداق قۇرۇلما مۇكەممەل بولسا، ھەر ساھە، ھەرقايسى كەسىپتىكى پاراسەت ۋە بىلىم جەھەتتىكى مۇنەۋۋەر سەرخىللار ھەرقايسى ساھەلەردىكى ھۆكۈمەت سەرخىللىرىنى دەل ۋاقتىدا تولۇقلاپ، تەرەققىيات يۆنىلىشىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ مۇنەۋۋەر ئىختىساس ئىگىلىرىدىن بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

ئەكسىچە، ئىچكى قىسمى بېكىنمە جەمئىيەتتە ئىككى خىل

سەرخىللار ئوتتۇرىسىدىكى يۇرۇشمە مۇناسىۋەت ئۇزۇلگەن بولىدۇ. ھۆكۈمەت سەرخىللىرى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئىمتىيازى ۋە خۇسۇسىي پايدىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھەر خىل ئۇسۇل قوللىنىپ تۆۋەنرەك ئىجتىمائىي قاتلامدىكى ئاشۇ كەسىپىي سەرخىللارنىڭ ئۆزىنىڭ ئورنىغا دەسسىشىنى توسىدۇ. پالېتتونىڭ قارىشىچە، بۇنداق ئەھۋال تەرەققىي قىلىپ چېكىگە يەتسە، بىر خىل زىتلىق شەكىللىنىدۇ. ئۇ بولسىمۇ كەسىپىي سەرخىللار بوغۇلىدۇ ۋە ھوقۇقسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالىدۇ، ھۆكۈمرانلار جەمئىيىتىدىكى «سەرخىللار» بولسا مىراس ۋە ئىمتىيازى بىلەن ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىققان قارا قورساق، بىلىمسىزلەردىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. ئىنسانلار تارىخىدىكى ھەربىر قېتىملىق ئىجتىمائىي ئىنقىلابنىڭ ھارپىسىدا مۇشۇنداق ئەھۋال شەكىللەنگەن.

شۇڭا، پالېتتو مەشھۇر بىر تېئورىمىنى ئوتتۇرىغا قويىدى: بەكىنمە ھەم چىققىلى بولمايدىغان سەرخىللار ئورنى دائىم سىياسىي مۇقىمسىزلىقنىڭ سەۋەبى، ئىنقىلاب ۋە قالايمىقانچىلىقنىڭ بېشارىتى بولۇپ قالىدۇ.

سەرخىللارنىڭ شاللىنىشى جۇڭگودىكى ئىختىساس ئىگىلىرىنى چاكىنىلاشتۇرۇۋەتتى

ئەمدى بىز جۇڭگودىكى ئەھۋاللارنى كۆرۈپ باقايلى:

بىز جۇڭگولۇقلار دۆت ئەمەس، بەلكى جاپا ـ مۇشەققەتكە چىدايدىغان مېھنەتكەش خەلق، بۇنى ھەممە بىلىدۇ. جۇڭگودىكى بەزى ئادەتتىكى زىيالىيلار جۇڭگودىن چىقىپ، ئامېرىكا ۋە باشقا غەرب دۆلەتلىرىگە بارغاندىن كېيىن ناھايىتى تېزلا شۇ يەردىكى ئىلىم ئەھلىنىڭ ئالدى بولالىدى، بۇلار دۆلىتىمىزدە تۇرغاندا يېرىم‌ئاسلاردىن بولۇپ قالاتتى. نېمىشقا؟ چۈنكى ھەقىقىي كەسىپىي سەرخىللار جۇڭگودا ھەمىشە باستۇرۇلىدۇ، بوغۇلىدۇ ۋە باش كۆتۈرەلمەيدۇ. باش كۆتۈرەلمەيلا قالماستىن، بەلكى كۆتۈرۈلگەن شۇ

ئۇيغۇر كىتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

باشلىنىڭ ئۆزىمۇ ھەر خىل بىنورمال ئىجتىمائىي ھېسسىمدا ئۇجۇقۇپ كېتىدۇ. بۇ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، جۈڭگو جەمئىيىتىدە بىر خىل «سەرخىللارنى شاللاش» مېخانىزمى بار. بەزىلەر بۇنى پەقەتلا ئىجتىمائىي پىسخىكا تەرىقىسىدە خۇلاسىلەپ، «شەرقچە ھەسەتخور-لۇق» دەپ ئاتىدى.

ئېنىقكى، بۇلار قىسمەن سەۋەبلەردۇر. لېكىن تېخىمۇ چوڭقۇر سەۋەبلەرنى بىز ھازىر يولغا قويۇۋاتقان ئىجتىمائىي قۇرۇلما ۋە نۇرغۇن تۈزۈمدىن ئىزدىنىشىمىز لازىم. ئەمەلىيەتتىمۇ، جۈڭگونىڭ ئىجتىمائىي تۈزۈمىدە راستىنلا سەرخىللارنى شاللاش مېخانىزمى بار. مۇنداقچە ئېيتقاندا، جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەرقايسى ساھەسىدە-كى مۇستەقىل پىكىر قىلىش روھىغا، ئاكتىپلىق ۋە ئىجادىيلىققا ئىگە ئاشۇ بىر قىسىم سەرخىللار ئەڭ ئاسان زەربە يەيدۇ ۋە زەخ-مىگە ئۇچرايدۇ، نۇرغۇنى بىخ ھالىتىدىلا قۇرۇتۇلىدۇ، ئاز سانىد-كىسى باش كۆتۈرۈشى بىلەنلا نابۇت قىلىنىدۇ. پەقەت ئىنتايىن ئاز سانىدىكىسى بولسا ئۆزىنىڭ ئىجادىي خاسلىقىنى ئۆزگەرتىش ۋە يوقىتىش شەرتى ئاستىدا جەمئىيەت تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنىدۇ. قەدىمكىلەرنىڭ «ئېگىز دەرەخنى بوران سوقار، كۆلتۇك قاشنى سۇ يالار» دېگەن سۆزى دەل مۇشۇ سەرخىللارنىڭ شاللىنىش قانۇنىيە-تىنى ئوبرازلىق سۈرەتلەپ بېرىدۇ.

يۇقىرىقىلارنى تولۇقلايدىغىنى بولسا جەمئىيىتىمىزنىڭ ئادەم ئىشلىتىش تۈزۈمىدىكى ناچارلارنى تاللاش مېخانىزمىدۇر. كىشى-لەرگە ئاللىقاچان ئايان بولغان ئەمەلىي ئەھۋال شۇكى، ھەرقايسى ساھەدە كادىرلارنى تاللاش، زىيالىيلارنىڭ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈش ۋە تەكلىپ قىلىش قاتارلىق سەرخىللارنى تاللاش ھەرىكەتلىرىدە تاللىنىدىغانلىرى ھەمىشە مۇستەقىل كۆزقارىشى يوق، ئىقتىدار-سىز، يۇمىلاق تاۋۇز، ياخشىچاقىلار بولۇپ چىقىدۇ ياكى شەخسىي غەرەز ـ مۇددىئالىرىنى ئەپچىللىك بىلەن يوشۇرالايدىغان، يالغاز-چى، ساختىپەز، پوچى، ھىيلىگەر، ئىككى يۈزلىمچى، سۈيىقەست-

چىلەر تاللاپ ئۆستۈرۈلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋاللارغا بۇرۇندىن تارتىپ دىققەت قىلىنىپ كېلىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاسادىپىيلىق دەپ قارالغان. ئەمەلىيەتتە بۇ يەردە سەرخىللارنىڭ شاللىنىشىغا مۇۋاپىق ئىجتىمائىي قانۇنىيەت مەۋجۇت بولۇپ، لېكىن بياۋ كېيىنكى بىر تۈركۈم ئادەملەرنىڭ تېپىدۇر.

بۇ ئىككى خىل ئىجتىمائىي مېخانىزمنىڭ ئاقىۋىتى شۇكى، جۇڭگونىڭ ھەرقايسى ساھەسىدىكى ئىختىساس ئىگىلىرى ئومۇمىيۈزلۈك رەۋىشتە چاكىنىلىشىپ كەتتى. مۇشۇنداق مېخانىزملار مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان جەمئىيەتتە، بىز قانداقمۇ ئۇچقانەك تەرەققىيات ۋە ياخشى ئىجتىمائىي كەيپىياتنى ئۈمىد قىلالايمىز؟

تېخىمۇ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى، يۇقىرىقىدەك ئەھۋاللار زامانىمىزدىكى ئادەتتىكى مەكتەپلەرنىڭ تۈزۈملىرىدىمۇ ئەكس ئەتمەكتە. باشلانغۇچ مەكتەپتىن تارتىپلا «ياخشى ئوقۇغۇچى» دەپ قارىلىپ ئۇلگە قىلىنىدىغانلار ئادەتتە ئەڭ «گەپ ئاڭلايدىغان»، «ياۋاش»، «قۇلىقى يۇمشاق» بالىلاردۇر. بىرقەدەر پەرقلىق ئەقىل ـ پاراسەت ۋە مۇستەقىل ئىجادىي خاسلىققا ئىگە بالىلار رامكىدىن چەتنەپ كەتكەنلىكى، ئاتالمىش «كەپسىزلىكى»بىلەن، مىسالەن، جىم تۇرمايدىغانلىقى، كۆپ سوئال سورايدىغانلىقى، مۇستەقىل پىكىر قىلىدىغانلىقى، كۆپچىلىككە ئەگىشىمەيدىغانلىقى بىلەن يېتىلىش جەريانىدا بېسىلىش، سىقىلىش ۋە زىيان ـ زەخمەتلەرگە ئاسانلا دۇچ كېلىدۇ ـ دە، ئاخىر خاسلىقى بۇرمىلىنىدۇ. (جۇڭگودىكى ئۆسمۈر جىنايەتچىلەرنىڭ ئىچىدە ئەقلىي جەھەتتە ئالاھىدىلىكلىرى، ھەتتا ئادەتتىن تاشقىرى بولغانلىرى ئاز ئەمەس. بۇلارنىڭ ھازىر يولغا قويۇلۇۋاتقان مائارىپ ئىدىئولوگىيەمىزدىكى نۇقسانلار بىلەن مۇناسىۋىتى بارمۇ ـ يوق؟)

چېن شياڭمى خانىم جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلگەندە بېيجىڭدىكى بىر ئۇلگىلىك بالىلار باغچىسىغا بارغان. ئۇ ئامېرىكىغا قايتىپ بېرىپ يازغان بىر پارچە ماقالىسىدە مۇنداق دېگەن: «جۇڭگودىكى

ئۇيغۇر كتاب نەشرىياتى www.uyghurkitap.com

بالىلار باغچىلىرىدا تەربىيەچىلەر ھەمىشە بالىلارنى باشقىلار قىلـ
غان ئىشلارنى قىلماسلىقىدىن، باشقىلارغا ئوخشاش سۆزلىمەسلـ
كىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنى گەپ ئاڭلاشقا دەۋەت قىلىدۇ. ئامبرد-
كىدا بولسا كىشىلەر ھەمىشە بالىلارنى شەيئىلەرگە قارىتا ئۆزىنىڭ
قارىشى ۋە ئويلىغانلىرىنى ئىپادىلەشكە رىغبەتلەندۈرۈپ، «قانداق
ئويلىدىڭ؟»، «قانداق قارايسەن؟»، دېگەن سوئاللارنى قويىدۇ.» بۇ
ئىككى خىل تەربىيە شەكلى ئەمەلىيەتتە ئىككى خىل تەربىيە نە-
تىجىسىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. جۇڭگولۇقلار كىچىكىدىن تارتىپلا ئاۋام-
غا ماسلىشىدىغان، كىشىلىك مۇناسىۋەتنى تەقەزا قىلىش ۋە تەڭ-
شەشكە ئەھمىيەت بېرىدىغان قىلىپ تەربىيەلىنىدۇ. ئۇلاردا ئۆزىگە
خاس ئارزۇ، خىيال ۋە كۆزقاراشلار بولغاندىمۇ، ئۇنى ئۆزى ۋە ئۆز-
گىلەرنى ئالداش تەرىقىسىدە يوشۇرىدۇ ھەم بوغىدۇ، شۇ ئارقىلىق
مۇقىم، تۇرغۇن جەمئىيەتنى ساقلايدۇ. ئامبرىكىدا بولسا بالىلارنى
كىچىكىدىن تارتىپلا مۇستەقىل پىكىر قىلىدىغان، ئويلىغانلىرىنى
مۇستەقىل شەرھىلەيدىغان ۋە ئىپادىلەيدىغان قىلىپ تەربىيەلەپ،
مۇرەككەپ، ئۆزگىرىشچان جەمئىيەت مۇھىتىغا ماسلىشىشنى تەلەپ
قىلىدۇ.

**ھىيلە بىلەن مۇڭۇپپەقىيەت ئوڭ تاناسىپ، تىرىشچانلىق بى-
لەن مۇڭۇپپەقىيەت تەتۇر تاناسىپ**

ئىقتىساد، پەن ـ تېخنىكا ۋە باشقا ئىجتىمائىي مۇڭۇپپەقىيەت-
لەردىن قارىغاندا، ئامبرىكا يېقىنقى 100 يىلدىن بېرى ئوخشاش
جۇغراپىيەلىك شارائىت، نوپۇس ۋە بايلىق مەنبەسىگە ئىگە باشقا
نۇرغۇن دۆلەت، مىللەتكە نىسبەتەن زور نەتىجىلەرنى قولغا كەل-
تۈردى. ئىختىساس ئىگىلىرىنى بايقاش ۋە يېتىشتۇرۇش جەھەتتە
ئامبرىكىنىڭ مۇڭۇپپەقىيەت قازىنىشىدىكى سىر مۇنداق بىرقانچە
جەھەتتە كۆرۈلىدۇ:

1. باراۋەر رىقابەت پۇرسىتى بىلەن تەمىنلەش.

2. ھەربىر شەخسنىڭ سۈبيېكتىپ كۆرىشىنى رىغبەتلەندۈ-رۈش.

3. كىشىلەرگە باھا بەرگەندە ئۇلارنىڭ كىيىم چىقىشى ۋە سالاھىيىتىگە ئەمەس، بەلكى پەقەتلا نەتىجىسىگە قاراش.

ئەكسىچە، جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى رىقابەتنىڭ كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان يېرى، دەل بېرىلگەن پۇرسەتنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى ۋە مۇۋاپىقسىيەتكە بېرىلگەن باھانىڭ ئادىل بولماسلىقىدۇر. بىر ئادەمنىڭ كىيىم چىقىشى، ئارقا كۆرۈنۈشى، سالاھىيىتى، كىشىلىك مۇناسىۋىتى قاتارلىق بەزى تاسادىپىي، غەيرىي قانۇنىيەتلىك ئامىللار بىر ئىختىساس ئىگىسىنىڭ كەسىپ جەھەتتىكى مۇۋاپىقىيىتى ياكى مەغلۇبىيىتىگە زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدۇ ھەم ئۇنى بەلگىلەيدۇ. شۇڭلاشقا، بىر ئاقىل ئادەم دائىم ئۆزىنىڭ زېھنىنى كۈچى ۋە ۋاقتىنى ئاشۇنداق ئىشلارغا ئىسراپ قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ھەتتا ئاخىر بېرىپ بۇ ئىشلار بىر زىيالىينىڭ كەسپىي جەھەتتىكى تىرىشچانلىق دەرىجىسىدىن كۆپ ئېشىپ كېتىدۇ.

مۇشۇنداق ئىجتىمائىي مېخانىزم زىيالىيلارنى ھىيلىگەرلەشتۈرۈپ، شۆھرەتپەرەسلىك، ھوقۇق ـ مەنپەئەت، سالاھىيەت، ئورۇن قاتارلىق نەرسىلەرگە بەند قىلىۋېتىدۇ ـ دە، ئاخىر ئۇلار كەسپىي جەھەتتىكى تەتقىقاتقا ئۆزىنى بېغىشلاشنى خالىمايدۇ.

مۇشۇنداق ئىجتىمائىي شارائىت كىشىلەرنى مۇنداق بىر خۇلاسىگە ئىگە قىلدى: سېنىڭ نەتىجە قازىنىش ـ قازانماسلىقىڭ تىرىشچانلىقىڭغا باغلىق ئەمەس، بەلكى كاتتىلار ۋە ھوقۇقدارلارنىڭ قوللاش ـ قوللىماسلىقىغا باغلىق.

بىزنىڭ يۇقىرىقىدەك تەربىيە شەكلىمىز ئاخىر شەخسىي سۈبيېكتىپچانلىق، ئىجادچانلىق ۋە مۇستەقىللىقنى ۋەيران قىلىش بىلەن نەتىجىلىنىدۇ. شۇڭا، جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى تەبىئىي ھالدا سۈبيېكتىپلىق ۋە ئىختىرانى بوغىدىغان، چەكلەيدىغان ھەم قىسىدىغان خاھىشلارغا ئىگە بولغان. سەپسىلىپ قارىساق، تا-

يۇيغۇر كتاب نۇر بېكىتى www.uyghurkitap.com

رىختىن بۇيان ئوتتۇرىغا چىققان جۇڭزى، بامبۇكزاردىكى يەتتە ئەۋلىيا، لى بەي، سۇدۇڭپو، شىن چىجى، سەككىز ئەنبىيا، ياڭجۇڭ-دىكى سەككىز پىر قاتارلىق تالانت ئىگىلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ خىل مەدەنىيەتكە قارشى ئەسەبىيلىك بىلەن كۆزگە كۆرۈنگەن. بىراق، ئۇلارنى ئەينى دەۋرلەردىكى جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەت ئۆزىگە سىڭ-دۇرالمىغان. ئۇلارنىڭ بىر ئۆمۈر زەربە يېيىشى، نەتىجىلىرىنىڭ نە-زەرگە ئېلىنماسلىقى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس.

پائالىيەتچانلىق گېنىنى قوزغاتقاندىلا دۆلەتنىڭ رونىق تېپىش-دىن ئۈمىد كۈتكىلى بولىدۇ

ھازىرقى جۇڭگودا ئەنە شۇنداق مېخانىزم بولغانلىقى ئۈچۈن ئا-تالمىش «ئاكتىپلىقنى قوزغاش» مەسىلىسىنى دائىم تەكىتلەپ تۇ-رىمىز. بىز شۇنى سوراپ باقايلى، ئەگەر كىشىلىك تۇرمۇش ۋە پۈتكۈل ئىشلار جەمئىيەت، دۆلەت ھەمدە ھوقۇق تەرىپىدىن قامال-لىۋېلىنسا، خۇددى كىشىلەر ھەزىل قىلىپ ئېيتقاندەك، تۇغۇلسا قايسى بالىلار باغچىسىغا كىرىش كېرەكلىكىنى، ئۆلسە قەيەرگە قويۇش كېرەكلىكىنى دۆلەت بېكىتسە، ھېچقانداق تاللاش ئەر-كىنلىكى بولمىسا، ئادەمنى بوغۇپ تۇرىدىغان مۇشۇنداق مەدەنىيەت-تە كىشىلەر ئۆزىنىڭ سۈبيېكتىپلىقى ۋە ئىجادچانلىقىنى قانداق جارى قىلدۇرالايدۇ؟ ئادەمنىڭ ئىقتىدارى، ئىجادىي كۈچى جارى قىلدۇرۇلمايدىكەن، جەمئىيەتنىڭ قەدىمى ئەلۋەتتە ئاستا بولىدۇ.

بۇ يەردە بىز مۇنداق بىر تەرەپكە دىققەت قىلىشىمىز كېرەك، چەت ئەللەرنىڭ جەمئىيەتشۇناسلىرى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەت-لەرنىڭ زامانىۋىلىشىش مەسىلىسىنى تەتقىق قىلغاندا، مۇنداق بىر تەرەپنى كۆرسەتكەن: تەرەققىي قىلىۋاتقان دۆلەتلەردە زامانىۋىلە-شىش پەقەت دۆلەتنىڭ مەقسىتىگە ئايلىنىپ قېلىپ، جەمئىيەت پۈقرالىرىنىڭ ئاڭلىق تەلىپى ۋە ئاكتىپ ئېڭىغا ئايلىنالمىغان. ئاۋامدا زامانىۋىلىشىشقا نىسبەتەن ئاڭلىقلىق ۋە شەخسىي قابىلە-

يەت كەم. مانا بۇ زامانىۋىلىشىش قۇرۇلۇشىنىڭ ئاستا بولۇشىدىكى بىر مۇھىم سەۋەب.

ياۋروپا ئەدەبىي گۈللىنىشىدىن كېيىن دىن، ئىدىيە، مەدەنىيەت، جەمئىيەت جەھەتتە ئازادلىق بولغانلىقى ئۈچۈن، شەخسلەر-نىڭ ئىقتىساد، ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت ئىشلىرىغا ئۆزىنى بېغىشلاش ئاكتىپلىقى چەكسىزلىك دەرىجىسىگە بارغان، مانا بۇ ئوتتۇرا ئەسىردىكى قاتمال، ئۆلۈك ئىجتىمائىي ھالەتتىن قۇتۇلۇشتىكى مۇھىم كۈچ. بىراق، بىز بۇ جەھەتكە تا ھازىرغىچە سەل قاراپ كېلىۋاتىمىز. مانا بۇ جۈڭگولۇقلاردەك مۇنەۋۋەر كىشىلەر، جۈڭگو مەدەنىيىتىدەك بىپايان تۇپراق تۇرۇپمۇ يېقىنقى زامانلاردىن بېرى پەن - تېخنىكا جەھەتتە يارىتىلغان كەشپىياتنىڭ نېمە ئۈچۈن ئېغىزغا ئالغۇچىلىكى يوقلۇقىغا جاۋاب بولالايدۇ.

شۇڭا، مەن شۇنداق قارايمەنكى، ئىختىساسلىقلارنىڭ چۆكۈرۈلۈشى، سەرخىللارنىڭ شاللىنىپ قېلىشى، ناچارلارنى تاللاش مېخانىزمى ئىجتىمائىي مەدەنىيىتىمىزدىكى ساقايماس ـــ مەرەز كېسەللىكتۇر. بۇنداق مېخانىزم قۇرۇلمىلىق ئۇنۇم نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئەنئەنىۋى جەمئىيەت تەرتىپىگە باغلانغان تۇرغۇنلۇق ۋە مۇقىملىقنى ساقلاپ قېلىشقا پايدىلىق. چۈنكى بۇ ئۇچ مېخانىزم ئىجتىمائىي مەدەنىيەتتىكى تەرەققىيات ۋە ئۆزگىرىش ئامىللىرىنى شاللاپ تاشلايدۇ.

بۇنىڭدىن بىز جۈڭگو تارىخىدىكى ئۆزگىرىش ۋە جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئاستا بولۇشىنىڭ سەۋەبىنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز. جۈڭگو جەمئىيىتى يۇقىرىقى ئۈچ مېخانىزمنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ئارقىلىق ئۆزگىرىش ۋە تەرەققىيات ئامىللىرىنى شاللاپ تاشلىيالىسىمۇ، لېكىن بۇ ھەرگىزمۇ جەمئىيەتنىڭ مەڭگۈ ئۆزگەرمەيدىغانلىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئىقتىساد، سىياسىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى تەلەپلەر تۈپەيلى جەمئىيەت بەربىر تەرەققىي قىلىدۇ، ئۆزگىرىش ئامىللىرى ۋە كۈچلىرى مۇئەييەن دەرىجىدە

جۇغلىنىپ، پارتلاش خاراكتېرىدىكى كۈچكە ئايلانغاندا، جەمئىيەت ـ نىڭ ئەسلىدىكى تۈزۈلمىسىنى ئۆزۈل ـ كېسىل پاچاقلاپ تاشلىـ يالايدۇ. مانا بۇ دەۋرىيلىككە ئىگە ئۆكتىچىلىك ياكى ئىنقىلاب. جۈڭگودا ئۆزگەرتىش ۋە ئىسلاھاتنىڭ تەستە ئۇنۇم قازىنىشىمۇ يۇ ـ قىرىقى ئۇچ مېخانىزم بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

(ئاپتورنىڭ «خەلقئارا مەدەنىيەت نەشرىياتى» نەشر قىلغان «كىرىزىس ۋە ئويلىنىش» ناملىق كىتابىدىن.)

出 版 人：唐 辉
阿迪力·穆罕默德
策　　划：阿迪力·穆罕默德
责任编辑：马合木提江·卡德尔
特约编辑：库尔班·马木提
责任校对：阿布都热依木·阿不力米提
封面设计：努尔买买提·艾买尔
版式设计：热娜·艾买提江

新疆名家名著丛书

认同、自我与视野(维吾尔文)

阿不都卡德尔·加拉里丁　著

新疆人民出版总社
新疆科学技术出版社出版发行
(乌鲁木齐市延安路255号　邮政编码：830049)
新疆新华书店经销　新疆新华华龙印务有限责任公司印刷
880mm×1230mm　32开本　14印张
2012年4月第1版　2015年7月第2次印刷

ISBN 978-7-5466-1206-5 (民文) 定价：50.00元